De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog

L. de Jong

bron
L. de Jong, *De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog*. Van Loghum Slaterus, Arnhem / J.M. Meulenhoff, Amsterdam 1953

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/jong038duit01_01/colofon.htm

© 2007 dbnl / erven L. de Jong

Woord vooraf

IN 1949 verzocht de *International Council of Philosophic and Humanistic Studies*, een met de Unesco verbonden lichaam, het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, voor een door historici uit verschillende landen te schrijven geschiedenis van het nationaal-socialistische Duitsland en het fascistische Italië een bijdrage te leveren over de Duitse z.g. Vijfde Colonne. Het verzoek werd ingewilligd; het Directorium van het Rijksinstituut belastte mij met de taak, de gevraagde verhandeling te schrijven, die - een betrekkelijk beknopt stuk - in de tweede helft van 1951 gereed kwam.

Aanvankelijk had ik mij er toe beperkt, mij eerst uit de litteratuur, daarna ook uit andere bronnen een beeld te vormen van de buiten Duitsland na 1933 door Duitsers uitgevoerde intriges die men gemeenlijk onder de benaming 'Vijfde-Colonne-werk' samenvat; in een later stadium trof het mij, dat vooral wat de oorlogsjaren betreft, het contrast tussen de aan deze Duitse Vijfde Colonne *toegeschreven* activiteit en haar *werkelijk* optreden een apart probleem vormde van, naar het mij voorkwam, algemene betekenis.

Zo is, als vanzelf, een boek ontstaan dat in drie delen uiteenvalt.

In het *eerste deel* ('Angst') wordt geschetst, hoe men in de Duitsland omringende, doch ook in verderaf gelegen landen na 1933 in toenemende mate bevreesd is geraakt voor sinistere operaties van Duitse agenten en aanhangers van het nationaal-socialisme; hoe deze angst zich, telkens wanneer Hitler tot een nieuwe daad van aggressie overging, tot een ware paniek ontwikkelde; hoe tenslotte het uit angst en paniek geboren beeld in hetgeen later geschreven werd, zijn neerslag vond.

Men zal verderop in dit boek menigvuldige voorbeelden aantreffen van de geheimzinnige almacht waarmee de Duitse Vijfde Colonne bekleed werd. Om het beeld in de herinnering te roepen waaraan, meen ik, althans in de meeste Westerse landen vrij algemeen geloof gehecht is in de jaren

dat Hitler, duizelend van succes, op het toppunt van zijn macht stond, moge ik de beschrijving van de Vijfde Colonne aanhalen die uit de pen van een nuchter Amerikaans journalist vloeide in de week waarin - na Polen, Denemarken, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg - Frankrijk op zijn beurt lag te zieltogen:

> 'De functies van de Vijfde Colonne kunnen verdeeld worden in vredes- en oorlogsactiviteiten. In vredestijd bestaan haar voornaamste functies uit het voeren van propaganda die niet altijd uitsluitend pro-Duits of pro-Nazi is; uit het doorgeven van gedetailleerde inlichtingen op de gebieden van handel, nijverheid en politiek en betreffende het nationale moreel, die, verzameld in Berlijn, een volledig beeld geven van het leven van elk volk; uit het in het oog houden van vooraanstaande burgers van het gastvrijheid verlenende land; uit regelrechte spionnage en, vóór alles, uit het zich voorbereiden op de 'crisis', waarbij zelfs aanvalsdetachementen opgeleid worden voor het toebrengen van de eerste slag. Bij dit werk maakt de Vijfde Colonne handig gebruik van de sociale, politieke en idealistische ambities en aspiraties van verschillende elementen in het gastvrijheid verlenende land, teneinde dat land in slaap te sussen, zijn verdedigingsvoorbereidingen te ondermijnen en politieke, sociale en rassentweedracht te zaaien...
> Haar activiteiten in oorlogstijd werden met verrassend resultaat... vooral in Polen, Noorwegen en Nederland onthuld, maar voor die oorlogsactiviteiten wordt de Vijfde Colonne meestal versterkt met vastberaden mannen uit Duitsland zelf, die in tal van vermommingen verschijnen, hoofdzakelijk als vacantiegangers, sportbeoefenaren, handelsreizigers en culturele vertegenwoordigers, en dikwijls hun uniform in hun bagage meebrengen. Zij nemen de leiding op zich van legers die in het aan te vallen land van te voren georganiseerd zijn en die, dikwijls in vermomming of in het uniform van's vijands eigen strijdkrachten, strategische punten bezetten, parachutisten versterken, achter 's vijands linies spionnage en sabotage organiseren en door middel van valse bevelen en berichten verwarring zaaien onder 's vijands leger en bevolking.'[1]

Dit door Otto D. Tolischus geschetste, samenvattende beeld kwam overeen met de voorstellingen welke omtrent de Duitse Vijfde Colonne ontstaan waren in alle landen die Hitlers *Wehrmacht* successievelijk had overvallen: in September '39 Polen; in April '40 Denemarken en Noorwegen; in Mei '40 Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk. Maar die voorstellingen bestonden ook elders: in Engeland en de andere delen van het Britse Germenebest, in de Verenigde Staten, in de republieken van Centraal- en Zuid-Amerika, op de Balkan en, na de Duitse invasie althans, ook in de Sowjet-Unie.

In hoeverre nu, zijn die voorstellingen in overeenstemming geweest met de werkelijkheid? Was die Duitse propaganda zo almachtig en die spionnage zo alwetend? Hadden de Duitsers die in de staten woonden waarmee Duitsland in oorlog kwam, groepen gevormd om de legers dier

1 Otto D. Tolischus: 'How Hitler made ready. I. The Fifth Column'. *New York Times Magazine*, 16 Juni 1940.

staten in de rug aan te vallen en zijn die groepen door personen versterkt die in vermomming uit Duitsland arriveerden om allen tezamen sabotage te bedrijven, valse orders te verspreiden en paniek te zaaien? Heeft in de oorlog die 'militaire' Duitse Vijfde Colonne inderdaad bestaan?

In het *tweede deel* van ons boek ('Werkelijkheid') zullen wij het antwoord op deze en dergelijke vragen zoeken.

Wat daarbij en bij de vergelijking tussen het eerste en het tweede deel aan nieuwe problemen naar voren komt, zal in het *derde deel* ('Achtergrond en perspectief') aan de orde gesteld worden. Wij zullen daar ook dieper moeten ingaan op de historie en de positie van de Duitse groepen die, toen Hitler ten aanval toog, buiten Duitsland woonden. Bij die groepen dient men - dat zij ter wille van de duidelijkheid reeds hier gezegd - onderscheid te maken tussen de *Rijksduitsers* ('Reichsdeutschen') in den vreemde, Duitse staatsburgers dus die in andere landen woonden, en de personen die men in Duitsland zelf als *Volksduitsers* ('Volksdeutschen') was gaan betitelen: lieden die niet het Duitse staatsburgerschap bezaten, burger waren van andere staten, doch wel Duits spraken en anderszins deel hadden aan de Duitse cultuur. Hen vond men bijv. in de gebieden die Duitsland na de eerste wereldoorlog had moeten afstaan, doch ook veel verder van huis, hoofdzakelijk als gevolg van migraties in vroeger eeuwen: op de Balkan, in Rusland, ja in het uiterste Zuiden van Zuid-Amerika.

De lezer gelieve zich het onderscheid tussen Rijks- en Volksduitsers goed in te prenten.

Hij zal beide termen herhaaldelijk tegenkomen.

*

Dit boek beperkt zich tot de door *Duitsers* ontplooide Vijfde-Colonne- activiteit; uiteraard ben ik mij ervan bewust, dat er naast de Duitse Vijfde Colonne nog andere Vijfde Colonnes zijn opgerukt bij het internationale offensief van het nationaal-socialisme. Hitler vond in elk land inheemse handlangers. De tijd is echter nog niet rijp om in een internationaal kader het optreden dier 'inheemse' Vijfde Colonnes op wetenschappelijk-verantwoorde wijze te schetsen; goede monografieën zijn niet voorhanden, betrouwbaar archiefmateriaal is nauwelijks bereikbaar, en de sociale en politieke verscheidenheid dier niet-Duitse, met het nationaal-socialisme actief sympathiserende groepen is nog groter, nog verwarrender dan die van de Duitse. Wordt bovendien in deze studie een bindend element gevormd door het feit dat de er in beschreven actie van Duitsers uitging - Rijksduitsers of, als personen van Duitse oorsprong, Volksduitsers -, een vergelijkend onderzoek naar de 'inheemse' Vijfde Colonnes zou exploderen tot een wirwar van anders-geaarde groepen, die elk uit een eigen sociaal en politiek milieu begrepen moeten worden.

Een tweede beperking is gelegen in het feit dat niet systematisch is nagegaan in hoeverre in de jaren 1933-1945 naast de Duitse een Italiaanse, Engelse, Franse, Amerikaanse, Japanse, Russische Vijfde Colonne bestaan heeft. Wie zich met de Duitse bemoeit, komt, verspreid, ook andere gegevens tegen. Hij leest dat uitgaven voor de Engelse *Secret Service* in 1939 het drievoud zijn van het jaargemiddelde in de periode 1924- 1938[1], zonder nochtans te weten welke bestemming aan die fondsen gegeven werd. Hij leest dat in de jaren voor het uitbreken van de tweede wereldoorlog de Franse ambassadeur in Berlijn slechts de beschikking heeft over een magere 45.000 frs. die hij ter besteding moet doorgeven aan 'een oud Parijs journalist, sinds lang in de Duitse hoofdstad gevestigd'[2]. Hij leest dat Italië's minister van buitenlandse zaken en Mussolini's schoonzoon, Graaf Ciano, in 1938 en 1939 de desintegratie van Albanië voorbereidt met inbegrip van de moord op Koning Zog[3]; dat hij, tenslotte, in 1939 en 1940 eerst met de Kroatische leider Matsjek, daarna met de *condottiere* Ante Pavelitsj complotteert voor een anti-Servische opstand[4].

Ik beperk mij tot de *Duitse* Vijfde Colonne.

Daarbij zij opgemerkt dat ik mij er van bewust ben, geenszins een volledig beeld te hebben kunnen schetsen van hetgeen door deze Vijfde Colonne verricht is. Veel bronnen heb ik kunnen raadplegen; veel waren ontoegankelijk; nog meer zijn vermoedelijk voor altijd verdwenen. Ook spreekt het vanzelf dat ik allerminst de pretentie koester, de historische ontwikkeling van de Duitse minderheden in guirlandes van staten die zich om de aardbol slingeren van Estland tot Chili en van Australië tot Canada, diepgaand te hebben onderzocht. Een mensenleven zou er te kort voor zijn. Trouwens, men kan al grijze haren krijgen bij het tot op de bodem nagaan van de geruchten betreffende de Duitse Vijfde Colonne die zich tijdens de Duitse invasie in één enkel land verspreidden. *Daarom draagt dit boek een voorlopig karakter*. Het er in geschetste beeld zal, zo al niet omver gestoten, dan toch stellig op talloze punten aangevuld en min of meer ingrijpend gecorrigeerd worden. Juist dat 'internationale' beeld echter dat ik uit zo veelzijdig mogelijk materiaal heb trachten op te bouwen, kan een maatstaf vormen waarmee bevoegden in andere landen de 'nationale' situatie kunnen gaan opmeten of her-opmeten.

Een verontschuldiging is hier op haar plaats.

'Het is,' aldus McCallum, 'voor iemand die over het onderwerp publieke opinie schrijft' (en wat is het eerste deel van dit boek anders dan de

1 E.H. Cookridge: *Secrets of the British Secret Service* (Londen, 1947), p. 2-3.
2 André François-Poncet: *Souvenirs d'une ambassade à Berlin* (Parijs, 1946), p. 5.
3 Comte Galeazzo Ciano: *Journal politique, 1937-1938* (Parijs, 1949), p. 292. *The Ciano Diaries* (New York, 1946), p. 57. *Ciano's diplomatic papers* (Londen, 1948), p. 203.
4 *The Ciano Diaries*, p. 84, 87, 147, 199.

beschrijving van een stuk publieke opinie in de jaren 1933-1945?) ‘moeilijk, in de loop van zijn onderzoek niet de ietwat hatelijke indruk te wekken, een superieure wijsheid te bezitten en het juiste inzicht te hebben gehad niet slechts na, maar ook vóór de gebeurtenissen.’[1] Van de Vijfde-Colonne-paniek echter, dat moet erkend, ben ook ik slachtoffer geweest; vele anderen, op wier begrijpelijke, maar niettemin ongefundeerde uitlatingen in deze studie gewezen wordt, zouden, niet zonder genoegdoening wellicht, kunnen constateren dat schrijver dezes in 1941 met angstige bewondering de ‘meesterlijke organisatie’ van de Vijfde Colonne in zijn vaderstad Amsterdam beschreven heeft[2].

Neen, deze studie heeft mij eerder overtuigd van de beperktheid van 's mensen oordeel, en inzicht bijgebracht in de mate waarin stormen van gevoelens het redelijk denken uit zijn koers weten te slaan, des te sterker wanneer - en dat is de situatie die wij in omstreden grensgebieden waar Duitsers actief waren, herhaaldelijk zullen ontmoeten - deze stormen, tot cyclonen verhevigd, eerst uit de ene, dan uit de tegengestelde richting komen opzetten.

Aggressie wekt contra-aggressie.

Mijn studie vormt slechts een reeks variaties op dat oeroude thema.

*

Het zal de lezer opvallen dat het aan dit boek ten grondslag liggend documentatiemateriaal in het middendeel veel gedetailleerder aangehaald wordt dan in de beide andere. Inderdaad heb ik in deel I (‘Angst’) en in deel III (‘Achtergrond en perspectief’), waar het betoog hoofdzaak is en de vermelde feiten vaak slechts een illustratieve rol vervullen, slechts die passages verantwoord die ik letterlijk aan andere auteurs ontleende; in deel II daarentegen (‘Werkelijkheid’) moest het beeld bij uitstek uit kleine feitelijkheden opgebouwd worden. Daar vooral heeft de lezer er recht op, precies te weten op wie ik mij beroep. Aan zijn nieuwsgierigheid kan ik slechts in die gevallen waarin zegslieden geheim wensen te blijven, niet tegemoet komen.

Rest mij tenslotte, in dit Woord Vooraf te getuigen van mijn erkentelijkheid jegens allen die mij het schrijven van dit boek mogelijk gemaakt hebben.

Die erkentelijkheid richt zich tot de vele tientallen personen in Nederland en daarbuiten, die mij van hun kennis en inzicht deden profiteren. Hier moge ik in het bijzonder generaal-majoor V.E. Nierstrasz noemen, verbonden aan de Krijgsgeschiedkundige Afdeling van de Generale Staf,

1 R.B. McCallum: *Public opinion and the last peace* (Londen, 1944), *Preface*.
2 L. de Jong: *Holland fights the Nazis* (Londen, 1941), p. 16-17.

Den Haag, en Magne Skodvin, directeur van het *Institutet for Norsk historisk forskning*, Oslo.

Voorts richt zich mijn erkentelijkheid tot de elders vermelde uitgevers die mij verlof gaven passages te citeren uit bij hen verschenen werken, en tot de bibliotheken in Nederland en in den vreemde die mij in de gelegenheid stelden, door litteratuur een grondslag te leggen voor verder onderzoek. Hier past de erkenning dat ik behalve uit de bibliotheek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam, en het Vredespaleis, Den Haag, uit geen bibliotheek meer geput heb dan uit de *Wiener Library*, Londen - dat voortreffelijk getuigenis van wat een strijdbaar en consciëntieus verzamelaar kan opbouwen.

Dankbaar ben ik ook jegens allen die mij algemene of specifieke critische opmerkingen deden toekomen bij gedeelten van dit boek of bij zijn voorstudies. Hierbij denk ik in de eerste plaats aan dr J. Presser, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, aan B.A. Sijes, wetenschappelijk medewerker van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, en aan dr A.E. Cohen, hoofd van de afdeling bronnenpublicaties van hetzelfde Instituut. Hierbij denk ik ook aan mijn vrouw die aan de drukproeven de laatste hand legde en nog heel wat stylistisch onkruid wist te wieden.

Bij het voeren van een uitgebreide correspondentie met vele tientallen personen en instellingen in binnen- en buitenland respectievelijk bij het zorgvuldig overtypen van het manuscript bewezen mevr. A.E. Bongerde Lange en mevr. S. Brouwer-Meyer mij uitnemende diensten die hier eveneens dankbare vermelding verdienen.

Ten slotte moge ik voorzitter en leden van het Directorium van het Rijksinstituut mijn oprechte dank betuigen voor de hartelijke welwillendheid waarmee zij de groei van dit werk mogelijk gemaakt en gadegeslagen hebben. Mijn boek valt buiten het kader van de aan het Instituut door de regering verleende werkopdracht die zich tot de geschiedenis van Nederland beperkt; het is daarom dat het niet in de serie publicaties van het Instituut opgenomen kon worden. Ik kan slechts de hoop koesteren dat het, stonden er geen formele beletselen in de weg, die opneming niet onwaardig gekeurd zou zijn. Het zou mij persoonlijk aangenaam zijn wanneer de lezer mijn geesteskind, hoezeer het zich in een andere gedaante presenteert, wilde beschouwen als vlees en bloed van het Rijksinstituut dat ik sinds 1945, en nu ook op deze wijze, heb willen dienen.

L. DE JONG

Eerste deel
Angst

Inleiding
Het onheil nadert

EIND September 1936 was de burgeroorlog in Spanje ruim twee maanden gaande. Door de generaals die midden Juli het sein tot de opstand tegen de regering gegeven hadden, waren belangrijke successen behaald. Van Spaans Marokko uit hadden zij grote delen van Zuid-Spanje bezet; ook langs de grens van Portugal en in Noord-Spanje hadden zij zich stevig genesteld. De geïmproviseerde regeringslegers leden de ene nederlaag na de andere. De opstandelingen naderden Madrid en de Spaanse hoofdstad dreigde omsingeld te worden. Op 28 September werden de rebellen die zich in het Alcazar van Toledo zeventig dagen verdedigd hadden, ontzet; weer scheen een weg naar het hart van Spanje open te liggen. Vanuit het Zuiden, Zuidwesten, Westen en Noordwesten zond generaal Franco zijn troepen op Madrid af - *vier* colonnes.

Het was in die dagen, misschien vlak na het ontzet van Toledo, misschien op 1 of 2 October, dat een van de voornaamste generaals der opstandelingen, Emilio Mola, in een radiotoespraak dreigend op de operaties dier vier colonnes wees, daaraan toevoegend dat de aanval op het regeringscentrum geopend zou worden door de *vijfde* colonne die zich reeds *in* Madrid bevond. ‘Vier colonnes, zegt de verrader Mola, zal hij tegen Madrid werpen, maar de vijfde zal het zijn, die het offensief zal inzetten.’ Aldus de communistische *Mundo Obrero* van 3 October 1936[1].

1 De juiste datum en de precieze tekst van generaal Mola's uitlating heb ik niet kunnen opsporen. Een onderzoek in alle van en over hem verschenen werken bleef zonder resultaat. Uit Spanje ontving ik bericht dat ook in de nationalistische pers van die dagen geen positieve aanwijzingen gevonden konden worden. Men bedenke hierbij dat het het bewind van generaal Franco wellicht niet aangenaam is, geconfronteerd te worden met onomstotelijke bewijzen voor het vaderschap van een zo dubieuze term. Spaanse deskundigen menen echter dat er weinig reden is er aan te twijfelen dat generaal Mola - die op 3 Juni 1937 overleed - woorden van de bovenvermelde strekking uitgespraken heeft.

In Augustus en September had Madrid al gegonsd van geruchten, dat er verraad gepleegd werd. Werkelijke of vermeende aanhangers van generaal Franco waren bij duizenden gearresteerd. Communisten, socialisten en anarchisten werkten systematisch hun lijsten van verdachte personen af; iedere morgen vond men in de straten enkele tientallen lijken van 'fascisten' die des nachts om het leven gebracht waren; het scheen echter alsof het gevaar-van-binnen-uit nooit geheel bezworen kon worden. In de hete Augustusmaand kon men niet van de avondlijke koelte genieten; het was buiten te onveilig, omdat 'in het bijzonder in bepaalde buurten van welgestelden plotseling schoten van de daken knalden, geheimzinnige auto's plotseling om een hoek verschenen om, nadat enkele salvo's uit machinepistolen gelost waren, weer te verdwijnen'[1]. Geruchten dat de zaak van de republiek er hachelijk voor stond, deden de ronde; het leek of zij systematisch verspreid werden. Generaal Mola's uitlating bracht dan ook slechts de bevestiging van bange vermoedens: Franco had dus zijn, kennelijk georganiseerde, aanhang *in Madrid zelf* - een 'vijfde colonne'. 'Men voelt haar katachtige bewegingen... Dat is de vijand', riep La Pasionaria uit, 'die onmiddellijk vernietigd moet worden.'[2] Reeksen huiszoekingen volgden; vanaf 8 October werden actieve en gepensionneerde officieren, die men niet ten volle vertrouwde, in grote getale gearresteerd. Voortdurend werd opgeroepen tot waakzaamheid tegen 'de spionnen, de paniekzaaiers, de défaitisten - hen die, in hun schuilplaatsen verborgen, het bevel afwachten, zich op straat te storten..., de *quinta columna facciosa*'[3]. Wie hun hulp verleende, moest gestraft worden; was hij een verantwoordelijk functionaris, dan verdiende hij slechts de kogel. Medio October moest men in Madrid een speciale vergunning hebben om, nadat de duisternis over de worstelende stad gevallen was, op straat te mogen zijn; wie er geen had, was verplicht in zijn woning te vertoeven en de deur op slot te houden. Verhinderd moest worden, dat de leden van de 'vijfde colonne' onderling contact aanknoopten, of ontsnapten bij de huiszoekingen waartoe door geselecteerde republikeinse officieren straat na straat afgewerkt werd.

Elders in het republikeinse gebied werden overeenkomstige maatregelen genomen, want het zag er naar uit dat overal met huiveringwekkende snelheid detachementen van de 'vijfde colonne' geformeerd werden. 'De z.g. vijfde colonne heeft zich van Madrid verplaatst naar Barcelona. Hoe lang duurde het? Slechts enkele uren.'[4]

In de tweede helft van October was de 'vijfde colonne' in Spanje een begrip geworden dat voortdurend door de republikeinse pers, met name door de linkse bladen, gehanteerd werd. Zijn oorsprong was al half ver-

1 John Langdon Davies: *Fifth Column* (Londen, 1940), p. 6-7.
2 *Mundo Obrero* (Madrid), 3 Oct. 1936.
3 *Ibid.*, 15 Oct. 1936.
4 *Solidaridad Obrera* (Barcelona), 14 Oct. 1936.

geten; nog geen veertien dagen na generaal Mola's radiotoespraak werd het vaderschap door een Madrileens blad aan generaal Queipo de Llano, door de correspondent van de Londense *Times* aan generaal Franco toegeschreven. De vaagheid die om het begrip bleef zweven, was echter eerder bevorderlijk dan hinderlijk voor het gebruik. Duidde het niet een ongrijpbare vijand aan? Zo groot was de angst voor die tegenstander dat generaal Mola's zorgeloos geuite, zakelijke termen - een telwoord plus een militaire aanduiding - terstond geladen werden met emotionaliteit. De *toevallige combinatie* 'vijfde colonne' werd tot het *begrip* 'Vijfde Colonne' verheven. Het was als had men er op zitten wachten[1].

Zou men de geschiedenis van het gebruik van dat begrip willen schrijven - men zou het moeten volgen in zijn kronkelige, vaak verborgen loop; nu hier, dan daar opduikend, alleen of in combinatie met andere, overeenkomstige begrippen - het 'Trojaanse paard', de 'Nazintern' -; voortsmeulend als een heidebrand, maar in het jaar 1940, als de ganse Westelijke wereld in lichte laaie staat, opeens hoog en helder opvlammend.

Dat voortsmeulen was geen toeval geweest.

Het begrip 'de Vijfde Colonne' was tegemoet gekomen aan een behoefte die niet alleen in het republikeinse Spanje bestond doch ook daarbuiten, en wel bij allen die zich - al bijna vier jaar - bedreigd voelden door de machten die Franco steunden: het nationaal-socialistische Duitsland en het fascistische Italië.

De wereld was meer en meer uit zijn voegen geraakt. In 1931 had Japan zich in het Verre Oosten ongestraft Mandsjoerije kunnen toe-eigenen. In Januari 1933 was Adolf Hitler Duits rijkskanselier geworden. Op Zaterdag 14 October 1933 verliet hij Volkenbond en Ontwapeningsconferentie; nog geen anderhalf jaar later, op Zaterdag 9 Maart 1935, maakte hij de oprichting van de *Luftwaffe*, een week nadien (Zaterdag 16 Maart 1935) de invoering van de dienstplicht bekend; binnen het jaar werd, weer op een Zaterdag (7 Maart 1936), het Rijnland militair bezet. Het patroon was voor ieder die wilde zien, duidelijk - doch niet ieder wilde dat. Meesterlijk verstond Hitler de kunst, de publieke opinie met name in de Westerse landen af te leiden en op een dwaalspoor te brengen; 'intuïtief begreep hij het verlangen naar vrede, het idealisme der pacifisten, het bezwaard geweten der liberalen, de geringe neiging van de brede massa dier volkeren, verder te kijken dan hun neus lang was'[2]. Zo wist hij telkenmale het ontstaan van een coalitie die hem eensgezind de pas af-

1 Zo waren vijf jaar eerder twee toevallige woorden uit de peroratie van de toespraak waarmee Gouverneur Franklin D. Roosevelt de democratische candidatuur voor het presidentschap aanvaardde ('*I pledge you, I pledge myself, to a new deal for the American people*') uitgegroeid tot *New Deal*, zonder dat auteur of spreker zulks gewenst of ook maar vermoed hadden. Cf. Samuel I. Rosenman: *Working with Roosevelt* (New York, 1952), p. 71-72, 78-79.

2 Alan Bullock: *Hitler. A study in tyranny* (Londen, 1952), p. 307.

sneed, te voorkomen. Wel naderden zijn potentiële tegenstanders elkaar: de Sowjet-Unie trad in September 1934 tot de Volkenbond toe en sloot in Mei 1935 verdragen van wederzijdse bijstand met Frankrijk en Tsjechoslowakije - doch zij vonden elkaar niet in hechte en doeltreffende alliantie. In Juni 1935 ondermijnde Engeland de groeiende eensgezindheid door een aparte Vlootovereenkomst met Duitsland aan te gaan; de herfst van hetzelfde jaar zag een halfhartig antwoord op Italië's brutale inval in Abessynië. Verdeeldheid en aarzelingen aan de ene kant - aan de andere kant, althans uiterlijk, een steeds vastberadener samen-oprukken: in October 1936 werd de As Rome-Berlijn gesmeed, een maand later het Anti-Kominternpact met Japan ondertekend, dat op zijn beurt in het Verre Oosten China's Noordelijke provincies in de wacht sleepte.

Het was tegen de achtergrond van dit algemene offensief van mogendheden van welke men zo al niet met zekerheid wist, dan toch met angst vermoedde dat zij de wereldvrede bedreigden, dat nog vóór de term ‘Vijfde Colonne’ geboren was, in tal van landen bezorgdheid gewekt was door het optreden van lieden die men later met dat kwalijk merk bestempelen zou. In de Duitsland omringende staten gebeurde het enkele malen dat Duitse agenten, de grenzen schendend, tegenstanders uit de weg ruimden. De eind Augustus 1933 in het Tsjechische Mariënbad gepleegde moord op de voorname geleerde Theodor Lessing trok het sterkst de aandacht. Het was in diezelfde tijd dat men zich in Oostenrijk en buiten Oostenrijk althans in vele kanselarijen ernstig zorgen maakte over het aggressieve optreden van de Oostenrijkse nationaal-socialisten tegen de Oostenrijkse staat, Daar volgde de ene aanslag op de andere en week in, week uit riep de uit Oostenrijk gevluchte partijleiding van de illegaal verklaarde NSDAP voor Duitse zenders tot rebellie op tegen de regering-Dollfuss. Op 25 Juli 1934, nog geen maand nadat de wereld met afgrijzen aanschouwd had hoe Hitler een aantal aanhangers en enkele hem onaangename tegenstanders uit de weg had geruimd, werd een *Putsch* in Wenen uitgevoerd. De opstandelingen faalden; zij lieten echter de Oostenrijkse kanselier Dollfuss doodbloeden, zonder hem medische of geeste- lijke bijstand te vergunnen.

Wat gebeurde daar in het hart van Europa?

Welke *jungle* werd daar openbaar?

De schok van het gebeurde trilde na in Toynbee's pen toen hij, het jaar 1934 beschrijvend, aan leven en dood van Dollfuss ‘iets van de waarachtige ‘Nordische’ grootheid van een IJslandse Saga’ toeschreef[1] en, terugdenkend aan het zwijgen van de Duitse kanonnen in 1918, constateerde dat ‘na een afwezigheid van zestien jaren’ ‘het Duitse roofdier zich weer vertoonde in zijn oude Europese jachtvelden.’[2]

1 A. Toynbee en V.M. Boulter: *Survey of International Affairs, 1934* (Londen, 1935), p. 418.
2 *Ibid.*, p. 326.

Men brak er zich buiten Duitsland het hoofd niet over of de Weense rebellen, de Planetta's en Holzwebers, hun actie al of niet op onmiddellijk bevel van Berlijn en München uitgevoerd hadden. De medeplichtigheid van het Duitse Rijk was evident. Buitenlandse journalisten hadden vlak voor de opstand in de Duitse hoofdstad vernomen dat er in Oostenrijk iets op til was; enkele dagen nadien toonden zij elkaar exemplaren van een matrijzendienst, de *Deutsche Presseklischeedienst*, die, gedateerd 22 Juli 1934 - drie dagen vóór de gevechten in Wenen! - afbeeldingen verspreid had over 'de volksopstand in Oostenrijk'. 'Bondskanselier Dollfuss liep,' zo kon men lezen, 'bij de strijd in de kanselarij zware wonden op die hem het leven kostten.'

Grondige Duitse organisatie! De revolvers waren nog niet geladen - het onderschrift bij de foto van het slachtoffer lag al klaar.

*

Van de mate waarin het Duitse nationaal-socialisme buiten Duitslands grenzen organisaties in het leven had geroepen die van zijn aggressieve geest doortrokken waren, was de opstand in Oostenrijk wel het treffendste, maar lang niet het enige symptoom geweest. Er was vrijwel geen land ter wereld waar na 1933 de Duitsers zich niet verenigden in het teken van de swastika. Dat gold in de eerste plaats voor de Rijksduitsers - Duitse staatsburgers dus, die in den vreemde woonden. Er vormden zich onder hen nationaal-socialistische verenigingen die, dat was duidelijk, in voortdurend contact stonden met een centraal punt in Duitsland, een apart leidinggevend lichaam, dat in 1934 de naam aannam van *Auslands-Organisation der NSDAP*. Van welke aard dat contact was, vernam men niet - doch wel kon de krantenlezer herhaaldelijk berichten tegenkomen omtrent leden van die *Auslands-Organisation* die door waakzame en achterdochtige regeringen over de grens gezet waren, in de regel omdat zij op andere Duitsers ongeoorloofde pressie uitgeoefend hadden. Het nationaal-socialisme scheen een nieuw principe in te voeren: het eiste van iedere Duitser, waar ook woonachtig, volstrekte gehoorzaamheid. Wat die gehoorzaamheid impliceerde, had men in Wenen aanschouwd! Wie er zich voorinteresseerde-het waren aanvankelijk weinigen, maar zij kekenscherp - kon ook ontwaren, dat in de Rijksduitse kolonies in den vreemde de ene vertrouwenspost vóór, de andere na, door nationaal-socialisten bezet werd.

Dat was niet het enige gevaar dat dreigde.

Over de ganse wereld verspreid woonden millioenen personen van Duitse afkomst die, hoewel burgers van andere staten, Duits spraken en anderszins deel hadden aan de Duitse cultuur. Berlijn noemde hen 'Volksduitsers'. Er bleek dat het nationaal-socialisme al in een vroeg stadium

ook op hen vat kreeg. Buiten Duitsland verschenen meer dan vijftienhonderd dagbladen in het Duits; zeer velen commentarieerden met opvallende sympathie de ‘successen’ die Hitler op buitenlands politiek gebied behaalde. Onder de Duitse scholen in den vreemde - in 1936 ongeveer vijfduizend - waren er steeds meer waar, naar bericht werd, het onderwijzend personeel de jeugd opvoedde tot eerbiedige aanhankelijkheid aan de *Führer*. In de grensgebieden die Duitsland bij de Vrede van Versailles had moeten afstaan, won het nationaal-socialisme aan kracht. Een door nationaal-socialisten geleid eenheidsfront deed in Januari 1935 het Saargebied met een overweldigende, velen buiten Duitsland pijnlijk verrassende meerderheid *heim ins Reich* keren. Doch al eerder hadden de Fransen in de Elzas, de Belgen in Eupen-Malmédy, de Denen in Noord-Sleeswijk, de Polen in de Vrijstaat Danzig en in hun grensprovincies, en de Litauers in Memel met argwaan het ontstaan van nationaal-socialistische formaties gadegeslagen. De Tsjechen zagen, nadat zij in October 1933 de *Deutsche National-Sozialistische Arbeiterpartei*, DNSAP, ontbonden hadden die inderdaad van de Duitse NSDAP niet meer verschilde dan in een andere volgorde van initialen, hun drie-en-een-half millioen Sudetenduitsers in de ban raken van een leider - Konrad Henlein - die, al bestreed hij ook, nationaal-socialist te zijn, een beweging gevormd had welke naar geest en organisatie als twee druppels water op diezelfde Duitse NSDAP geleek. De regeringen van Hongarije, Roemenië en Zuid-Slavië was het niet onbekend dat op de grote Duitse minderheden die binnen hun grenzen woonden, het nationaal-socialisme steeds meer vat kreeg. In Roemenië wist al in 1933 een nationaal-socialistische beweging - de *Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien* - de oude partijen in de groep der Volksduitsers te overvleugelen.

Het was buiten Europa niet anders.

Waar men keek, scheen bij personen van Duitse afkomst het hakenkruis te triomferen. Zo was het in Zuidwest-Afrika - de enige, in 1918 door Duitsland verloren kolonie waar nog een aanzienlijk aantal Duitsers woonde; zo was het in Australië en Nieuw-Zeeland waar alle *deutschbewusste* verenigingen Hitler op zijn eerste verjaardag als Rijkskanselier het geschenk brachten van hun eenwording tot de *Bund des Deutschtums in Australien und Neuseeland*; zo was het met name ook in de Nieuwe Wereld. Mexico zag in 1933 de vorming van een *Deutsche Volksgemeinschaft*; in Argentinië, waar evenals in Brazilie de nationaal-socialisten organisaties schiepen, waar Rijksduitsers en staatsburgers van Duitse afkomst lid van waren, wierpen - eveneens in 1933 - Nazi's een bom in de redactiebureaux van het *Argentinische Tageblatt* dat de democratie trouw was gebleven, en in Chili richtte in de winter van '32 op '33 een zekere Addo Schwarzenberg, wiens overgrootvader in de 19de eeuw Duitsland verlaten had, met dertig gelijkgezinden, eveneens van Duitse afkomst, een soort *Hitler-Jugend* op - een jaar later telden zij driehonderd; nogmaals een

jaar later trokken vijftig kaderleden naar Duitsland, ‘grotendeels jonge mensen, die Duitsland nog nooit gezien hadden’[1].

Het leek alsof over de ganse wereld de geesten der Duitsers als door een magneet aangetrokken werden door het Derde Rijk. Tot het ontstaan van die indruk droeg de Duitse pers machtig bij. Trots als zij was op de weerklank die de opbouw van de nationaal-socialistische staat bij personen vond die jaren of tientallen jaren lang geen levend contact hadden gehad met hun eigen Duitse geboorteland of dat van hun vaderen, ruimde zij graag een plaatsje in voor de prozaïsche en poëtische ontboezemingen waarin zij van hun bewondering voor de *Führer* getuigden:

> ‘*Wo wir Deutsche Lieder singen in der weiten, weiten Welt*,
> *Soll auch unser Ruf erklingen, unter 'm fremden Sterneuzelt*:
> *Heil Dir, Hitler, Deutschlands Retter, deutscher Stern in Not and Nacht*,
> *Führtest uns durch Sturm und Wetter, bis Alldeutschland neu erwacht*!’

Zo klonk het eind 1933 uit het Braziliaanse oerwoud[2].

Nog geen drie jaar later, vlak voor generaal Mola zijn Madrileense ‘vijfde colonne’ ten strijde opriep, was het de leider van het groepje nationaal-socialisten in een Oost-Afrikaans dorp (Kitale, Kenya) die op het jaarcongres van de *Auslands-Organisation* onder ‘Iaaiend enthousiasme’ uitriep, er zeker van te zijn ‘dat de *Auslands-Organisation* bij uitstek het instrument is in het Rijksduitse orkest waarop de *Führer* eens een geweldige melodie zal spelen’[3].

Aan de uitbreiding van het nationaal-socialisme bij Rijksduitsers en personen van Duitse afkomst over de ganse wereld werd in de jaren vóór 1938 zeker geen algemene aandacht besteed; doch er werd, nu in het ene, dan in het andere land, een vage onrust geboren, een geïrriteerd zich afvragen wat die symptomen van een zich overal manifesterende aggressieve gezindheid te betekenen hadden. Nu vormden de Duitsers in de meeste landen slechts relatief kleine groepen - maar zij waren de enigen niet, die tegen de gevestigde orde ten strijde trokken. Ja, misschien was in veel landen hun optreden nauwelijks opgevallen, ware het niet dat het samenviel met de ontwikkeling van talloze ‘inheemse’ nationaal-socialistische en fascistische groeperingen. Vele daarvan waren al in de jaren twintig ontstaan; men schonk hun toen geen aandacht. Anders werd het toen de NSDAP in Duitsland in September 1930 opeens een klinkende verkiezingsoverwinning behaalde en meer dan honderd Nazi's met zware tred het Rijksdaggebouw binnentrokken. Wie had ooit van Hitler gehoord? Wie herinnerde zich nog de mislukte *Putschist* uit 1923? Nu was hij op weg in Duitsland de macht te veroveren. Het voorbeeld werkte inspirerend op eerzuchtige naturen in andere landen: wat in Duitsland gelukt was, moest elders ook slagen. Nog voor Hitler op 30 Januari 1933

1 *Wir Deutsche in der Welt, 1938* (Berlijn, 1937), p. 100.
2 *Der Auslanddeutsche* (Stuttgart), 1934, p. 12.
3 *Fränkische Tageszeitung* (Neurenberg), 5 Sept. 1936.

zijn intocht deed in de Rijkskanselarij te Berlijn, waren al in een dozijn staten nationaal-socialistische groeperingen ontstaan, brandend van begeerte de staatsmacht te veroveren, er van overtuigd dat zij binnen afzienbare tijd met een kleine keurbende gezworen volgelingen de afbrokkelende citadel van de democratie zouden kunnen bestormen. Met graagte namen zij de symbolen van de Duitse NSDAP over: kaplaars, hemd en hakenkruis. De *Svenska Nationalsocialistika Partiet* demonstreerde in Zweden even verbeten onder de vlaggen met het swastikateken als, in Denemarken, *Danmarks National Socialistika Arbejder Parti*, in Nederland de *Nationaal-socialistische Nederlandse Arbeiderspartij*, in Frankrijk de Bretonse fascisten, in Engeland de *Imperial Fascist League*, in Letland de 'Donderkruisen', in Hongarije de *Magyar Nemzeti Szocialista Párt* (Hongaarse nationaal-socialistische partij), in Roemenië de 'IJzeren Garde'. En al toonden de strijdhemden van deze en dergelijke bewegingen, bijeengevoegd, de kleuren van de regenboog: grijs in Zwitserland, Letland en Zuid-Afrika, rood in Polen, groen in Ierland, Hongarije en Brazilië, bruin in Zweden, blauw in Frankrijk, donkerbruin in Finland, zwart in Engeland, zwart en bruin in Nederland, goud in Mexico, bruin, wit en zilver in de Verenigde Staten - één was de dreiging van het geüniformeerde optreden, één de dreun van de gekaplaarsde scharen, alle gemodelleerd op de SA der NSDAP, echo-end zowel tegen de Zwitserse Alpen als tegen de Chileense Andes.

Nauwelijks telbaar waren zij, die nationaal-socialistische en fascistische groeperingen van de jaren dertig, over elkaar struikelend in hun haastige opmars naar de regeringszetels: men telde er alleen al in het kleine Nederland tegen de honderd. Als massaal geheel, als gemeenschappelijk front waren zij echter geenszins te onderschatten, en hoewel in veel gevallen de democratie zich snel schrap zette met uniform-, ambtenaren- en demonstratieverbod, in menig land gebeurde het dat een aspirant-dictator het won van zijn gelijkgezinde concurrenten en, met steun vaak van delen van de anti-socialistische bourgeoisie, in korte tijd een beweging wist op te bouwen waarvan aanvankelijk niemand wist of zij spoedig gestuit zou worden. Dan stroomden norse ontevredenen en kortzichtige idealisten toe, en de cijfers van het ledental sprongen omhoog met tien- of honderdduizenden. In het midden van de jaren dertig was men in Nederland in sommige kringen bevreesd voor ir Mussert, in België voor Léon Degrelle, in Engeland voor Sir Oswald Mosley, in Frankrijk voor kolonel de la Rocque.

Het *begrip* 'Vijfde Colonne' was toen nog niet geboren, maar de angst voor Hitler zelf en voor zijn volgelingen en imitatoren in den vreemde was reeds aanwezig. Men was beducht voor de Duitse nationaal-socialisten die buiten Duitsland werkzaam waren, juist omdat zij de daar wonende Duitsers tot strijdbare formaties samenvatten en een bezielend voorbeeld vormden voor de inheemse belagers van de democratie, met wie zij - daar-

aan werd niet getwijfeld - een intensief en nauw contact onderhielden.

Menige staat beet van zich af en zette Rijksduitsers, die de rechten der gastvrijheid overtreden hadden, over de grens of trachtte anderszins aan de door Duitse nationaal-socialisten ontplooide activiteit een einde te maken.

In Denemarken ontstonden al in 1933 onder de Duitse minderheid in Noord-Sleeswijk - gebied dat Duitsland na een plebisciet in 1920 had moeten afstaan - SA-afdelingen met gemotoriseerde en marine-eenheden. De Deense regering vaardigde een uniformverbod uit en in Januari 1934 restte de leiders dier SA niets anders dan hun organisatie te ontbinden.

Luxemburg zette in 1933 de eerste organisator van de nationaal-socialistische propaganda, in 1934 de landelijke leider van de Duitse Nazi's over de grens. Men had, zo heette het, bij een van zijn partijgenoten een ‘minutieus uitgewerkt plan ter uitvoering van een staatsgreep’ aangetroffen; ‘de mobilisering van gewapende formaties en de lijsten van te bezetten gebouwen, stations, fabrieken, enz. waren al zorgvuldig voorbereid’[1].

België had in 1934 genoeg van het gestook van een Duitsgezinde groep in de in 1919 ingelijfde grensgebieden van Eupen en Malmédy; in Mei 1934 werd, zij het met kleine meerderheid, door de Kamers een wetsontwerp aangenomen dat de mogelijkheid opende, ongewenste elementen van het staatsburgerschap vervallen te verklaren. In 1935 geschiedde dat met de vier voornaamste organisatoren van het Eupense *Heimattreue Front*; zij werden het land uit geleid.

De regering van Nederland had in de jaren 1933-1936 voortdurend moeilijkheden met Duitsland op grond van de politieke activiteit van Duitse nationaal-socialisten die men in Nederland van gastvrijheid genietende buitenlanders niet wenste te accepteren. De kennelijk van Duitsland uit geleide actie van de *Landesgruppe Niederlande* van de NSDAP werd al in 1933 verboden; de leider van de *Gruppe*, Martin Patzig, verdween; in de zomer werden drie andere Duitse staatsburgers de grens overgezet. Na zes maanden van intensieve nota-wisseling ging de Nederlandse regering er in de lente van 1934 accoord mee, dat door de Duitsers in Nederland een niet-politieke *Reichsdeutsche Gemeinschaft* opgericht werd. Vertrouwd werd de zaak niet; de politie hield de functionarissen van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* - van wie in '34 en '35 een klein dozijn met inbegrip van de leider, *Auslandskommissar* A.R. Witte, gedwongen werd het land te verlaten - scherp in het oog. Haar waakzaamheid werd beloond toen in October 1935 bij een Duits partijfunctionaris, toevallig Dummer geheten, een vrij volledige serie van de geheime *Mitteilungsblätter* van de *Auslands-Organisation der NSDAP* aangetroffen werd. Daaruit bleek o.m. dat via het apparaat dier organisatie aan de functionarissen in den vreemde opdracht gegeven werd, economische spionnage

1 *Das Braune Netz. Wie Hitlers Agenten im Auslande arbeiten und den Krieg vorbereiten* (Parijs, 1935), p. 205.

te bedrijven, de uitschakeling van Joden uit het Duitse economische leven te bevorderen, het optreden van anti-nationaal-socialistische elementen te signaleren, ja in enkele gevallen er voor te zorgen, dat die elementen 'langs veilige weg' naar Duitsland gevoerd werden. De Nederlandse regering bleef niet passief. Een nieuwe reeks uitgeleidingen volgde in 1936. Al die incidenten trokken de aandacht van pers en publiek; in de Tweede Kamer werd de regering enkele keren geïnterpelleerd. Iedere geconstateerde overtreding scherpte haar waakzaamheid. In Rotterdam werd in 1937 begonnen kaartsystemen aan te leggen van ongewenste vreemdelingen om deze desgewenst '*à la minute* door een gemotoriseerd detachement te laten ophalen. De Duitse kaarten vormden de overgrote meerderheid.'[1]

In gevallen als die van Denemarken, Luxemburg, België en Nederland beschikten de regeringen - althans de autoriteiten van politie en justitie - over veel meer gegevens dan het publiek. Om Duitsland niet te veel te froisseren werden de conflicten die zich voordeden, in de regel binnenskamers behandeld. Maar al in de eerste jaren van het bestaan van het Derde Rijk vonden in enkele, ver van elkaar verwijderde landen gebeurtenissen plaats die - al deden zij niet gelijk de moord op Dollfuss een schok van afgrijzen varen door de ganse beschaafde wereld - in wijder kring de aandacht trokken, juist omdat zij het *interne* mechanisme van de samenwerking tussen Berlijn en de Duitsers buiten Duitsland schenen bloot te leggen.

In Zuidwest-Afrika was het al in 1933 de vertegenwoordigers van het land dat het mandaat voerde - de Unie van Zuid-Afrika - opgevallen, dat Rijksduitsers tezamen met burgers van Duitse afkomst die hun Duitse nationaliteit opgegeven hadden, nationaal-socialistische organisaties gevormd hadden wier actie gericht was op teruggave van het gebied aan Duitsland. In de zomer van 1934 greep men in. Op 11 Juli werd besloten, de *Hitler-Jugend* te ontbinden, een dag later werd een verrassende inval uitgevoerd in het partijbureau van de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation*, waar men grote hoeveelheden documenten in beslag nam. Zij spraken een duidelijke taal. Vier maanden later werd de NSDAP in Zuidwest-Afrika tot verboden organisatie verklaard. 'De partij', deelde het landsbestuur mede,

> 'streefde er naar, alle Duits-sprekende personen in de strijd voor de verwezenlijking van de doeleinden van de NSDAP te verenigen teneinde het politieke en geestelijke leven van het Duits-sprekend element te controleren. Dit moest geschieden door aan nationaal-socialisten de leidende posities te waarborgen in politieke, kerkelijke en educatieve organisaties. Verzet werd energiek en met alle beschikbare pressiemiddelen, hetzij wettelijk toelaatbare, hetzij ontoelaatbare, onderdrukt en dit werd mogelijk gemaakt door een uitgebreid spionnagesysteem.'[2]

1 H. de Jong: *De Rotterdamse politie gedurende de oorlogsjaren 1939-1945* (onuitgegeven ms., 1945), p. 18.

2 *Lüderitzbuchter Zeitung*, 27 Nov. 1934.

Nog geen anderhalf jaar later, in Maart 1936 - toevallig in dezelfde week waarin Hitler het Rijnland bezette - werden door de Staatscommissie die de Zuid-Afrikaanse regering naar het onrustige gebied gestuurd had, de bewijzen gepubliceerd. Er bleek, dat het hoofdburcau van de *Auslands-Organisation* in Februari 1934 aan alle functionarissen in den vreemde een eed van trouw had laten afleggen op Hitler; zij hadden hem en de door hem benoemde leiders 'absolute gehoorzaamheid' toegezegd; een overeenkomstige belofte was afgenomen aan jeugdige personen en aan Engelse staatsburgers van Duitse afkomst. Voorts waren uit Berlijn politieke instructies gezonden aan de leiding van de *Landesgruppe* en aan die van de *Deutsche Bund* - de laatste een overkoepelende, alle Duitse verenigingen omvattende organisatie die door leden van de NSDAP geleid werd; de Duitse consul-generaal in Pretoria had die instructies doorgegeven.

Een tweede land waar - vaag nog, en veraf, maar voor velen hoorbaar - het gerommel van het langzaam naderend onweer vernomen werd, was Litauen.

In het in 1923 door Litauen geannexeerde, hoofdzakelijk door Duitsers bewoonde gebied van Memel, waren in 1933 twee elkaar bestrijdende nationaal-socialistische bewegingen ontstaan; de een noemde zich *Christlich-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft, CSA*, de ander *Sozialistische Volksgemenischaft*, afgekort *Sovog*. De *Sovog* was de sterkste van de twee. Beide bewegingen werden in Februari 1934 door de Litause regering verboden, hun leiders - ds von Sass van de CSA, de veearts dr Neumann van de *Sovog* - werden gearresteerd. Nieuwe arrestaties volgden in snel tempo, en nog voor het jaar om was, begon in Kaunas een proces tegen 126 Duitse bewoners van het Memelgebied. De voornaamste documenten van de openbare aanklager werden in het Duits en in Franse samenvatting gepubliceerd. De Litause politie bleek de hand gelegd te hebben op een aantal brieven die aantoonden dat CSA en *Sovog* een felle strijd om de macht gevoerd hadden en dat beide daarbij in de zomer van 1933 een beroep hadden gedaan op de Duitse NSDAP. De *Christlich-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft* was in Mei '33 op instructie van de leiding der NSDAP in het leven geroepen. Wie moest de leider worden? Sommigen zeiden: von Sass, anderen: Neumann. Von Sass trok met enkele partijgenoten, o.m. met een zekere Georg Jesuttis, naar Berlijn; in partijkringen werd hem meegedeeld dat hij zich aan het gezag van dr Neumann onderwerpen moest. Hij weigerde, eiste Hitler, te zien, doch moest genoegen nemen met diens plaatsvervanger Rudolf Hess, die hem kortaf verklaarde dat de keus op Neumann gevallen was. Von Sass bléef weigeren, ook toen de Lutheraanse kerkeraad hem door bemiddeling van de Duitse consulgeneraal in Memel alle politieke activiteit verbood. De CSA werd voortgezet. Er restte Neumann toen niets anders dan een nieuwe beweging op te richten, de al genoemde *Sozialistische Volksgemeinschaft*. Beide bewegingen, elkaar dodelijk hatend, hadden eigen SA-formaties welker leden op

Duits gebied oefenden en in Litauen spionnage bedreven. Het mes stak hun los in de zak.

Jesuttis die in de zomer van 1933 met de CSA-leiding in Berlijn was geweest, werd in Februari 1934 door de Litause politie verhoord. Hij ‘sloeg door’ en werd vrijgelaten. Enorme opschudding bij de nationaal-socialisten! De Duitse vice-consul riep verbaasd uit: ‘*Und der Mann lebt noch*!’ Jesuttis leefde niet lang meer; eind Maart werd hij, luidkeels om hulp roepend, ontvoerd. Men viste drie weken later zijn lijk uit een rivier op.

Maar er was meer.

Aan de rechtbank werd een uit Januari '34 daterende, beëdigde verklaring voorgelegd waarin onthuld werd dat de functionarissen van de *Sovog* zich toenmaals in gereedheid hadden moeten houden, ‘teneinde met vrijscharen (SA) die binnen enkele dagen uit Duitsland verwacht werden, op te marcheren’[1]. Men had bij leden zowel van de CSA als van de *Sovog* wapenen in beslag genomen.

De vier personen die bij de moord op Jesuttis betrokken waren geweest, werden ter dood veroordeeld; 81 anderen, von, Sass en Neumann incluis, kregen lange gevangenisstraffen wegens het voorbereiden van een gewapende opstand.

Ook door de felle Duitse reacties trok het proces in Kaunas internationaal de aandacht. Litauen echter was - behalve misschien voor de Letten, Esten en Polen, die ook moeilijkheden hadden met hun Duitsers - een ver land en de namen van al die verenigingen waren al haast niet uit elkaar te houden. Maar in dezelfde maand waarin in de kleine staat aan de Oostzee het vonnis geveld werd, deed zich in Zwitserland een simpel ontvoeringsgeval voor, dat wijd en zijd de aandacht trok.

Na een bezoek aan Bazel bleek een bekend Duits emigrant, dr Berthold Jacob, die als journalist al een tweetal jaren de geheime Duitse herbewapening aan de kaak gesteld had, plotseling verdwenen. Zijn vrienden namen de politie in de arm. Jacob had zich in Bazel bevonden in gezelschap van een ander emigrant, dr Hans Wesemann, die ondanks de opschudding, door Jacobs verdwijning gewekt, in Ascona met een Berlijnse vriendin was gaan logeren. Wesemann werd gearresteerd. Hij bekende dat hij in samenwerking met agenten van het *Geheime Staatspolizeiamt* - Gestapo! schrikwekkende term in die jaren! - Jacobs ontvoering georganiseerd en geënscèneerd had. Alles had zich op Zwitserse bodem afgespeeld. Maandenlang stonden er omtrent deze affaire berichten in de pers. De Zwitserse regering wist uiteindelijk Jacobs vrijlating te bewerkstelligen. Maar wie zou na Jacob gegrepen worden door de vangarmen van de poliep die zijn centrum had - waar? Het *Columbia-Haus* in Berlijn? Angstig vermoeden zweefde om dat begrip.

Nog geen jaar na Jacobs ontvoering was het weer door een gebeurtenis

1 *Vier Dokumente zum Prozess Neumann, Von Sass und Genossen* (Kaunas, 1934), p. 16.

in Zwitserland dat de aandacht van de ganse Westerse wereld zich op de Nazi-organisaties in den vreemde concentreerde.

Op 4 Februari 1936 werd in Davos door een in Hongarije geboren Joods student, David Frankfurter, een dodelijk schot gelost op Wilhelm Gustloff, leider van de *Landesgruppe* Zwitserland van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. Frankfurter wilde protesteren tegen de toenemende Jodenvervolging in Duitsland, waar in September 1935 de z.g. Neurenberger wetten afgekondigd waren. Het merkwaardige was echter, dat de algemene maatregelen die de Zwitserse regering na de aanslag nam, zich tegen de *Landesgruppe* richtten. De Zwitsers hadden genoeg van de Rijksduitse inmenging. Hun politie had in November 1935 bij Duitse studenten die aan Zwitserse universiteiten studeerden, formulieren in beslag genomen die vragen bevatten naar de politieke en andere werkzaamheid van Duitse emigranten. Uit in Zürich gevonden documenten was gebleken dat functionarissen van de *Landesgruppe* rapport moesten uitbrengen zowel omtrent Zwitsers als omtrent Rijksduitsers, met inbegrip van de Duitse consuls. Van de beroering door de aanslag op Gustloff gewekt, werd gebruik gemaakt om de knoop door te hakken. Veertien dagen na de aanslag werden alle formaties van de NSDAP in Zwitserland verboden. De Duitse regering protesteerde; de Zwitserse legde het protest naast zich neer.

*

Deze berichten en onthullingen werden in 1936 en 1937 door de meeste mensen nog in geen enkel opzicht met elkaar in dwingend verband gebracht. Er stond zoveel in de krant te lezen! De verslagen van de Berlijnse Olympiade of van de abdicatie-crisis in Engeland waren zoveel interessanter! Niettemin was het juist in 1933 en eerstvolgende jaren dat de grondslag gelegd werd voor het zich later steeds hoger verheffend, spookachtig bouwsel van de angst. Elk van de hier gereleveerde gebeurtenissen, iedere tartende demonstratie van Duitse of andere nationaal-socialisten, bracht een lichte schok teweeg. De onzekerheid des levens nam toe. Wat werd er precies voorbereid? Waartoe diende al dat gecomplotteer?

Wat zich in Duitsland zelf afspeelde - op dat gebied gaven ganse bevolkingsgroepen in den vreemde zich niet aan illusies over. Van het *Braunbach über Reichstagsbrand und Hitlerterror* waren in het Duits en in andere talen tienduizenden exemplaren verkocht. Socialisten en communisten wisten dat hun Duitse partijgenoten en kameraden in concentratiekampen gemarteld werden; de druk op de kerken en de groei van een nieuw Heidendom waren aan Protestanten en Katholieken niet onbekend; van de tyrannie van de nationaal-socialistische staat kon iedere emigrant, Jood of niet-Jood, meepraten - en hun aantal klom tot het in 1938

350.000 bedroeg. Doch wie, die buiten Duitsland nog het voorrecht genoot van een normaal bestaan, verbond aan dat alles de conclusie dat juist dat eigen bestaan bedreigd werd? Wie besefte, dat de interne aggressie van het nationaal-socialisme nagenoeg onvermijdelijk in een exterae zou omslaan?

Dat dùrfden, dat *konden* de meesten niet denken.

Maar er waren ook anderen.

In de woestijn van onverschilligheid en zelfbedrog klonken sinds 1933 stemmen van roependen. Niet alle stemmen richtten zich tot het grote publiek. Er waren diplomaten wier geheime rapporten één alarmkreet waren. Een hunner, George S. Messersmith, waarschuwde al in Juni '33 de *Secretary of State* te Washington dat Duitsland 'zich in een richting beweegt die slechts verwoesting met zich kan brengen... Met slechts enkele uitzonderingen zijn de mannen die deze regering leiden, van een mentaliteit die U en ik niet kunnen begrijpen. Sommige van hen zijn psychopathische gevallen en zouden in normale omstandigheden ergens verpleegd worden...'[1] De Russische minister van buitenlandse zaken, Litwinow, en zijn Franse collega, Barthou, hadden *Mein Kampf* terdege bestudeerd. In Londen had minister Eden in Januari 1936 een dossier met 32 documenten aan het Britse kabinet voorgelegd ten bewijze dat Hitler naar de hegemonie in Europa streefde.

Ook in het openbaar werd gewaarschuwd.

Menige publicatie verscheen waarin niet alleen het aggressieve wezen van de nationaal-socialistische staat blootgelegd werd doch waarin ook bewijzen geproduceerd werden voor de sluwe activiteit, door de Nazi's in den vreemde ontplooid.

In Frankrijk wekte in November 1933 het Parijse dagblad *Petit Parisien* sensatie door enkele, door communisten uit Duitsland gesmokkelde documenten af te drukken die een *plan de campagne* behelsden voor uitgebreide Duitse propaganda in Amerika. Die propaganda moest ten dele gecamoufleerd worden; een net van geheime agenten, *Vertrauensmänner*, over het betrokken gebied gespreid; statistieken bijgehouden omtrent de mate waarin de inheemse bladen berichten uit Duitsland plaatsten; een er volstrekt neutraal uitziend nieuwsagentschap opgericht dat voorzichtigpro-Duitse berichten zou verspreiden; valse berichten aan anti-Duitse journalisten in handen gespeeld om hen te compromitteren; artikelen geschreven, die de *Vertrauensmänner* na ontvangst van een codewoord, al of niet tegen betaling van steekpenningen, in alle bladen zouden trachten te plaatsen van de Rio Grande tot de Straat van Magellaen. Door middel van een aldus bewerkte publieke opinie moest druk uitgeoefend worden op de regeringen van de Midden- en Zuid-Amerikaanse staten opdat zij Duitsland niet in de weg zouden staan bij zijn streven, alle gebieden waar een Duitse minderheid woonde, te heroveren.

1 *Peace and War. United States Foreign Policy 1931-1934* (Washington, 1943), p. 192.

In Duitse tekst met Franse vertaling stond dat alles te lezen in de *Petit Parisien*, daarna in een door het blad uitgegeven brochure, tenslotte in het aanhangsel van een meesterlijke studie waarmee, in 1934, de Engelse journalist Robert Dell Duitsland het masker afrukte[1].

De politieke emigranten zaten niet stil. Zij waarschuwden waar zij konden - vanuit Praag, Amsterdam, Londen, Parijs. Overal verzamelden zij inlichtingen; tegen Gestapo-agenten als Wesemann werd een strijd op leven en dood gevoerd; van elke Duitse intrige werd getracht de wortels bloot te leggen; tenslotte kon, in 1935, in Parijs een samenvattend boekwerk verschijnen dat het Duitse gewroet in alle landen van Europa aan de kaak stelde: *Das Braune Netz. Wie Hitlers Agenten im Auslande arbeiten und den Krieg vorbereiten*.

Het boek schetste de Duitse spionnage die volgens de *Baseler Nationalzeitung* van 23 April 1935 door 48.000 personen uitgevoerd werd; het maakte melding van een protocol van een in Maart 1935 gehouden vergadering waaraan in aanwezigheid van Himmler 'alle bij het werk in den vreemde betrokken leidende Gestapo-functionarissen deelgenomen hadden'[2]; in dat protocol was sprake geweest van 2.450 betaalde en meer dan 20.000 onbetaalde agenten. Het verhaalde van de Duitse propaganda en van het werk van een nieuwe, nagenoeg onbekende instelling: het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, dat onder leiding van de Balt Alfred Rosenberg, hoofdredacteur van de *Völkische Beobachter*, in het bijzonder samenwerkte met internationale antisemietische orgarnisaties en met bewegingen van minderheden die de weerstandskracht van andere mogendheden ondermijnden. Het meldde dat de *Auslands-Organisation der NSDAP* over de ganse wereld al vierhonderd plaatselijke afdelingen had, *Ortsgruppen* geheten. Het wees op de *Verein für das Deutschtum im Ausland* - een vereniging waarvan in Duitsland allen lid waren die voor de Duitsers buiten Duitslands grenzen belangstelling hadden - welke met 'meer dan 8.000 Duitse scholen in den vreemde in verbinding' stond en 'meer dan 24.000' *Ortsgruppen* telde[3]. Het schetste het overeenkomstig werk van *Deutsche Akademie* en *Deutsches Ausland-Institut*. Het telde de Duitse verenigingen in het buitenland op die met de *Bund der Auslandsdeutschen* in contact stonden: 141 waren het, in 49 verschillende staten. Het becijferde dat het Derde Rijk per jaar meer dan een kwart milliard *Reichsmark* aan propaganda en spionnage in het buitenland uitgaf. Het haalde gevallen aan van 'denunciatie, provocatie, ontvoering, moord, wapensmokkel, aanslagen, sabotage en economische spionnage'. Het beschreef de Duitse ondermijningsarbeid in Oost-, Noord-, West- en Zuid-Europa, noemde Oostenrijk 'slagveld van het Duitse Rijk', zag Zuid-Slavië bedreigd door 'z.g. toeristen en terroristen'. Het wijdde aandacht aan de Wit-Russische

1 Robert Dell: *Germany unmasked* (Londen, 1934).
2 *Das Braune Netz*, p. 22-23.
3 *Ibid.*, p. 66-67.

en nationaal-socialistischie acties in Noord- en Zuid-Amerika. Het eindigde met een lijst van 590 ‘propagandisten, agenten, verklikkers en spionnen van de Nazi's in het buitenland’, allen met naam en functie vermeld.

Gans die arbeid in den vreemde werd, aldus *Das Braune Netz*, centraal geleid. De redacteuren hadden er een indrukwekkend, alleen nog maar de ‘politieke’ organisaties behandelend, schema van vervaardigd (zie afb. op pag. 19) dat aangaf hoe Hitler en de *Reichsleitung der NSDAP*, zelf beinvloed door grootbedrijf en grootgrondbezit, ten dele rechtstreeks, ten dele via een *Verbindungsstab* onder leiding van Rudolf Hess in contact stonden met 12 toplichamen waaronder verenigingen, *Ortsgruppen*, scholen, kerken, agenten ressorteerden:

> ‘Bij de bestudering van het werk in den vreemde, respectievelijk van het apparaat dat dit werk leidt, stuit men op het eerste gezicht op een schijnbaar naastja door-elkaar werken. Bij nauwkeuriger toezien blijkt echter dat dit naastelkaar-werken deel is van een zorgvuldig-doordacht en -georganiseerd systeem. Zeker, er was na het aan de macht komen van het nationaal-socialisme geruime tijd nodig voor alle instellingen en organisaties, die het werk in den vreemde dienden, gelijkgeschakeld waren, voor de arbeid van alle delen van dit gigantisch net gecoördineerd waren. Sedert medio 1934 echter loopt men bij de arbeid in den vreemde in de pas.’[1]

Organiseren konden de Duitsers!

*

Een jaar nadat de exemplaren van *Das Braune Netz* van de pers gerold waren, stond Spanje in brand. De oorlog was Europa genaderd. Machinegeweren ratelden, niet in de verre dalen van de Gele Rivier en Jangtsekiang, maar aan de Ebro; bommen vielen, niet op Nanking, maar op Guernica; niet Sjanghai werd beschoten, maar Almeria. De angst voor een algemene oorlog groeide. Aan Hitlers en Mussolinis directe interventie in Spanje werd door velen niet getwijfeld; anderen achtten de hulp die Stalin de republikeinse regering verleende, nog bedenkelijker. Die anderen - in het algemeen veel aanhangers van rechtse partijen, veel katholieken vooral - neigden er toe, het communistisch gevaar althans in West-Europa acuter te achten dan het nationaal-socialistische. In de woedende worsteling vóór of tegen hulp aan het republikeinse Spanje, die zich in een land als Frankrijk haast tot burgeroorlog ontwikkelde, hadden die anderen voor al wat van Duitse interventie sprak, geen aandacht meer.

De bewijzen voor die interventie ontbraken overigens niet.

In Barcelona en in enkele andere republikeinse steden werd in de eerste dagen der gevechten de hand gelegd op archieven van de *Landesgruppe*

1 *Das Braune Netz*, p. 15.

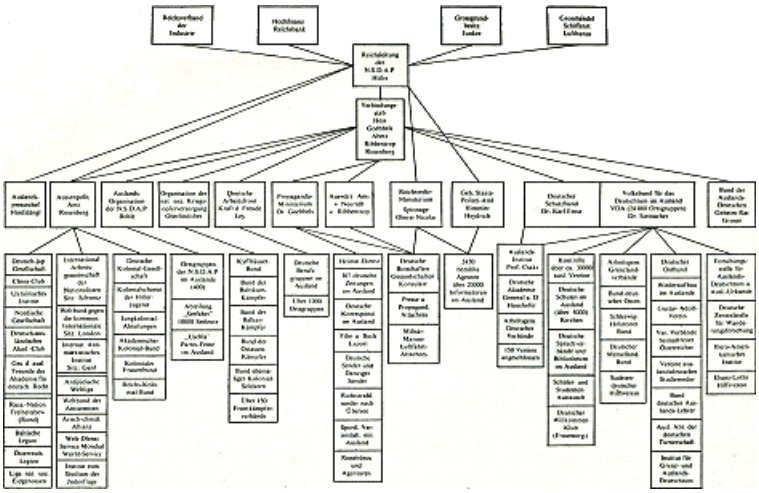

(Das Braune Netz, p. 40-41)
Zo zag men in 1935 de organisatie van de Duitse Vijfde Colonne

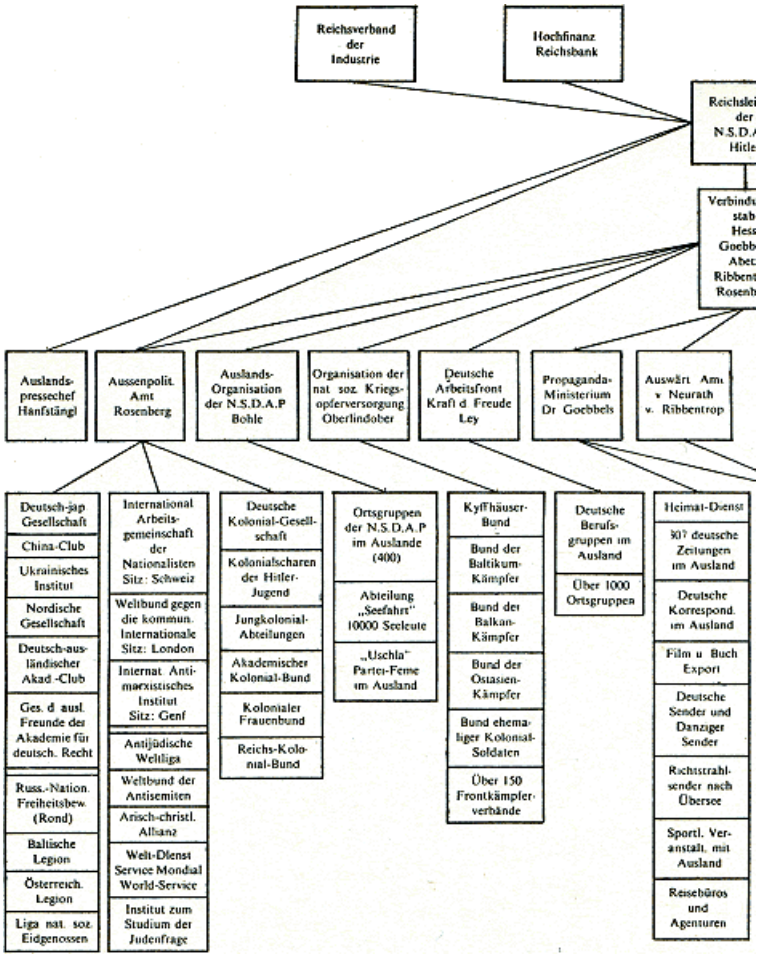

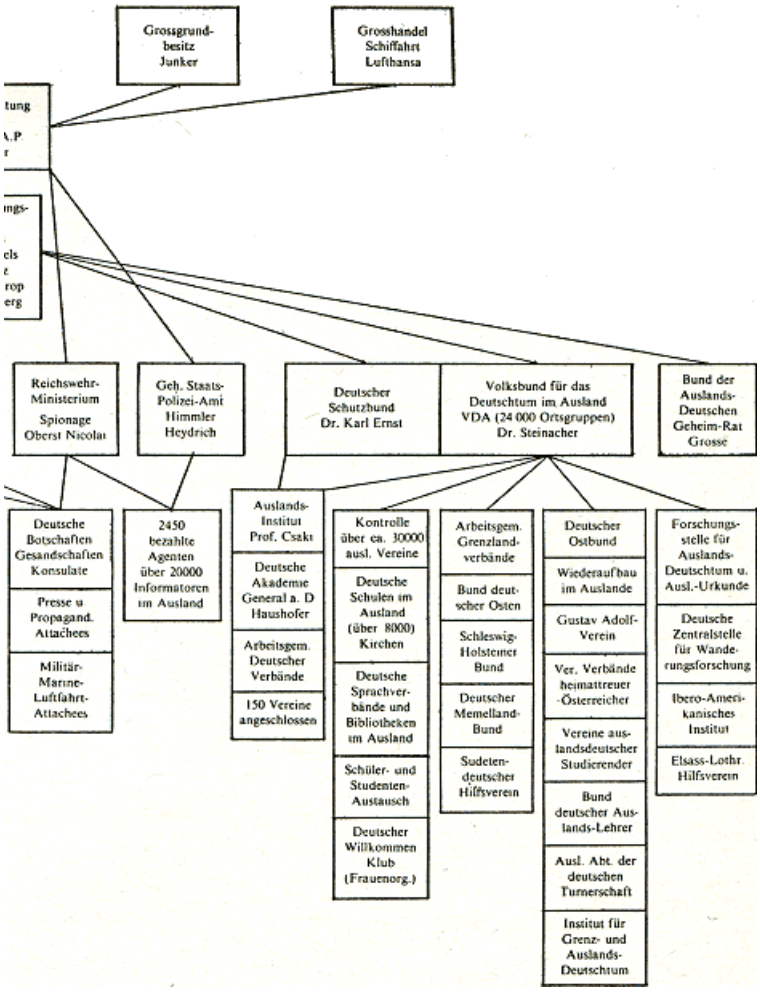

L. de Jong, ***De Duitse Vijfde Colonne in de Tweede Wereldoorlog***

Spanje van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. Duizenden stukken waren het. Een kleine groep Duitse anarchisten ging aan het werk om het materiaal te schiften en te ordenen, en in 1937 verscheen het *Schwarz-Rotbuch-Dokumente über den Hitler-Imperialismus*. Van die documenten werden meer dan 150 in facsimilé afgedrukt. Weer werden de propaganda en de spionnage die door functionarissen van de *Auslands-Organisation* bedreven waren, in al hun vertakkingen beschreven; stukken werden aangehaald die volgens de uitgevers bewezen dat sommige functionarissen bij de organisatie van de opstand der generaals betrokken waren geweest; camouflage-methoden werden ontsluierd; aangetoond werd, dat de *Landesgruppe* een z.g. *Hafendienst* in het leven geroepen had die er voor zorgde dat nationaal-socialistische propaganda Spanje binnengesmokkeld werd en die in enkele concrete gevallen personen die door de Gestapo gezocht werden, aan boord had helpen brengen van Duitse schepen. Tegen 26 met name genoemde personen (hun foto's werden afgedrukt) werd gewaarschuwd als tegen 'Gestapoagenten, spionnen, intriganten, zedelijk-verdorven individuen, die voor geen gewelddaad terugschrikken om Adolf Hitlers doelstellingen te verwezenlijken'[1]; onder hen bevonden zich de organist van de Duitse Kerk in Barcelona, de adjunct-directeur van de *Deutsche Schule* aldaar, een bezitter van een drukkerij, de procuratiehouder van *IG Farben*, enkele journalisten en een tolk.

De documenten waren verpletterend. Er verscheen, in het Duits, een tweede uitgave in Parijs, in het Engels een in Londen. Tot het grote publiek drongen zij misschien niet door, maar in kringen van politie en justitie en op de bureaux van de geheime diensten werd er in menig land terdege aandacht aan besteed. Het gebeurde zelden dat men de vijand niet alleen maar vluchtig in de kaart kon kijken, maar dat men een heel spel van hem in handen kreeg.

Van de zich in het buitenland openlijk ontplooiende actie der nationaal-socialisten en van de onthullingen, zoals die vervat waren in de zevenhonderd pagina's die *Das Braune Netz* en het *Schwarz-Rotbuch* samen telden, was een der gevolgen dat sommige personen in tal van landen alle werkzaamheid van Duitsers met geleidelijk-groeiend wantrouwen gingen gadeslaan. Waarom zouden die Rijksduitse gasten zich alleen maar in Spanje te buiten gaan aan pressie en spionnage? Was er eigenlijk wel een land in Europa waar zij *niet* bezig waren Hitlers offensief voor te bereiden? Men meende er hier en daar al de tekenen van te ontwaren. In Denemarken bleek in Maart 1936 dat de voorzitter van de Duitse kolonie in Kopenhagen, Schäfer, de leden een circulaire gestuurd had met vragen naar het aantal auto's, motorfietsen

1 *Schwarz-Rotbuch. Dokumente über den Hitler-Imperialismus* (Barcelona, 1937), p. 288.

en vrachtauto's dat zij bezaten. Een andere van de 37 vragen luidde: ‘Bezit u een schrijfmachine? Beheerst u de stenografie?’

> ‘Deze vragen zien er misschien aan de overzijde van de Atlantische Oceaan onschuldig uit, maar zij zijn het niet, want in het gebruikelijke Nazi-jargon is een ‘schrijfmachine’ een ‘geweer’ en ‘stenografie’ betekent ‘schieten’. Andere ‘vragen’ van *Herr* Schäfer hadden betrekking op de kennis die zijn volgelingen hadden van Deense vuurtorens, hun positie en personeel, de gemakkelijkste weg om ze te naderen, etc.’

Deze achterdochtige opmerkingen werden niet in een boulevardblad gemaakt. Zij prijkten een jaar na het uitbreken van de Spaanse burgeroorlog in de meest gezaghebbende Amerikaanse periodiek op het terrein der contemporaine geschiedenis, *Foreign Affairs*[1].

In diezelfde tijd ontstond in Noorwegen deining omdat, naar een socialistisch blad onthulde, in 1935 een Duitse Nazi, enthousiast bezoeker van Noord-Noorwegen, ‘Nordische’ soldatentypen had mogen fotograferen op het voornaamste militaire oefenterrein bij de economischstrategisch belangrijke haven van Narvik. Wat deed die Duitser daar? Waarom had de militaire commandant, overste Sundlo, hem permissie gegeven? Was die Sundlo geen aanhanger van de nationaal-socialistische Quisling-beweging? Een commissie-van-onderzoek kwam tot een Sundlo ontlastende conclusie. Zijn naam bleef in het geheugen hangen.

Tekenend was het dat, terwijl de *Auslands-Organisation der NSDAP* reeds in de jaren '34, '35 en '36 demonstratieve jaarcongressen in Duitsland gehouden had, het congres dat in Augustus 1937 plaats vond, het eerste was dat in de wereldpers verslagen werd. De Duitse regering had omstreeks die tijd de Engelse om verlof gevraagd, aan haar ambassade een ‘cultureel attaché’ toe te voegen. Londen voelde er niet voor. Het voorstel was ook de *Times*, in die tijd waarlijk geen voorstander van een scherpe anti-Duitse koers, te gortig; in een hoofdartikel wees het blad op de pressie en intimidatie waaraan leden van de *Auslands-Organisation* zich in andere landen te buiten waren gegaan. ‘*The implications of some of these activities are, in fact, thoroughly unpleasant*’, oordeelde Engelands eerste dagblad[2].

Eerder in het jaar had ook de *Times* aandacht gewijd aan ‘het eerste spectaculaire binnendringen van de nationaal-socialistische partij in het conservatieve heiligdom van het *Auswärtige Amt*’[3].

Het hoofd van de *Auslands-Organisation der NSDAP*, Ernst Wilhelm Bohle, was namelijk benoemd tot ‘hoofd van de *Auslands-Organisation* in het *Auswärtige Amt*’. Dat was geschied om ‘eenheid te brengen in de zorg voor Duitse burgers in den vreemde’. In zijn nieuwe functie zou Bohle slechts aan de minister, toen nog *Freiherr* von Neurath, ondergeschikt zijn; zo vaak echter het Duitse kabinet zaken zou behandelen, die zijn

1 Joachim Joesten: ‘The Nazis in Scandinavia’. *Foreign Affairs* (New York), XV, 4 (Juli 1937).
2 *Times* (Londen), 31 Aug. 1937.
3 *Ibid.*, 3 Febr. 1937.

nieuwe werk raakten, zou hij aan zijn zittingen deelnemen. Aldus was door de *Führer und Reichskanzler* bepaald bij decreet van 30 Januari 1937.

Wat betekende die promotie?

Voor diegenen buiten Duitsland die het werk van de *Auslands-Organisation* gadegeslagen hadden, was de zaak duidelijk. De organisator van propaganda en spionnage, pressie en *kidnapping* was in het deftige *Auswärtige Amt* geplaatst, enerzijds om de bezem te halen door het gebouw aan de Wilhelmstrasse en door de Duitse posten in het buitenland, anderzijds om onder de bescherming der diplomatieke rechten zijn ondermijningsarbeid des te uitgebreider en intensiever te kunnen voortzetten. Bohle, een jonge man, protégé van Rudolf Hess, scheen te voldoen aan de verwachtingen die in hem gesteld waren: binnen het jaar kreeg hij de hoge rang van *Staatssekretär*, en de *Völkischer Beobachter* - die ook buiten Duitsland gelezen en door sommigen gespeld werd - berichtte op 22 December 1937 dat decreten, van zijn handtekening voorzien, 'de kracht hadden van ministeriële beslissingen'. Het zag er naar uit dat Bohle over het hoofd van de minister heen orders kon geven aan de ganse Duitse buitenlandse dienst - van de hoogste ambassadeur tot de laagste honoraire consul. In een aan het werk van de *Auslands-Organisation* gewijde brochure die omstreeks die tijd in Duitsland verscheen, werd op de koop toe meegedeeld dat - als was dat de gewoonste zaak van de wereld - op het centrale bureau van de organisatie 700 personen werkzaam waren[1]; in den vreemde was het aantal *Ortsgruppen en Stütz punkte* tot 548 opgelopen[2]. Het grootste socialistische dagblad van Nederland schreef naar aanleiding van deze brochure, dat 'in de regionale groepen' in den vreemde 'ongeveer drie millioen Duitsers' opgenomen waren[3].

Alweer: het waren slechts enkelingen, die deze en dergelijke feiten en cijfers zorgvuldig noteerden. In de meeste landen had de grote massa er nog geen aandacht voor. Veel rechtse elementen die in Hitler een welkome beschermer meenden te zien tegen het communisme - een indruk die de *Führer* van harte bevorderde -, waren geneigd, de 'uitwassen' van het systeem vergoelijkend te beoordelen. Hun was het uit het hart gegrepen, toen de nieuwe Engelse ambassadeur in Berlijn, Sir Nevile Henderson, in Mei '37 bij zijn eerste publieke optreden de 'volstrekt onjuiste opvatting van wat het nationaal-socialistische régime eigenlijk betekent' hekelde, die 'veel te veel mensen in Engeland' huldigden. Zagen zij scherper, dan zouden zij, aldus Henderson, 'minder nadruk leggen op de Nazi-dictatuur, maar veel meer op het grootse experiment dat in dit land wordt beproefd.'[4]

Zij die er zo over dachten, traden graag en hoopvol toe tot organisaties

1 Dr. Emil Ehrich: *Die Auslands-Organisation der NSDAP* (Bezlijn, 1937), p. 10.
2 *Ibid.*, p. 11.
3 *Het Volk* (Amsterdam), 30 Juli 1937.
4 Toynbee en Boulter: *Survey of International Affairs, 1937*, dl I (Londen, 1938), p. 327.

als de *Anglo-German Society* of het *Comité France-Allemagne*, dat in Parijs door een charmant Duits causeur, zekere Abetz, gepousseerd werd. Zij zochten contact met Duitse oud-strijders, *Frontkämpfer*, die man voor man slechts met afschuw van een nieuwe oorlog gewaagden; en was niet veel te zeggen voor het frisse werk van de *Hitler-Jugend* en voor Robert Ley's internationale actie *Freude und Arbeit*? Ook werd in Duitsland niet gestaakt. Kennelijk waren de arbeiders er zielstevreden.

De meeste mensen konden niet bevatten hoe peilloos-diep, hoe ongehoord subtiel en geraffineerd zij bedrogen werden. Geen avonturier in de wereldgeschiedenis heeft meer wissels getrokken dan Hitler op de bank waar kleine en grote luyden hun lichtgelovigheid, ja maar ook hun simpele eerlijkheid gedeponeerd hadden. Alarm-roepende agitatoren werden er geweerd. Hermann Rauschning die enkele jaren in de hoogste Nazi-kringen vertoefd had en wiens ogen voor de verdorvenheid van leiders en systeem waren opengegaan, had, uit Danzig gevlucht, in April 1937 een groot manuscript gereed, *Die Revolution des Nihilismus*. Een jaar duurde het, voor hij er een uitgever voor kon vinden. In dat jaar werden hem verschillende van de artikelen die hij schreef, ‘teruggestuurd met de opmerking dat zijn onthullingen te fantastisch waren om waar te zijn’[1].

*

Dat in April 1938 een Zwitserse uitgeverij het waagstuk van de uitgave van Rauschnings scherpe analyse aandurfde, was geen toeval.

De internationale atmosfeer was beslissend veranderd.

In de tweede week van Maart had zich met overrompelende snelheid de *Anschluss* van Oostenrijk voltrokken; het Duitse leger was Oostenrijk binnengerukt, Hitler had een grens uitgewist.

Sinds Dollfuss in Juli '34 door Oostenrijkse Nazi's doodgeschoten was - maar hun rebellie was gemakkelijk onderdrukt! - had de publieke opinie in de meeste landen zich niet afgevraagd wat er met Oostenrijk geschieden zou. De socialistische pers had weinig reden, veel aandacht te besteden aan een régime dat in Februari 1934 met kanonnen gevuurd had op Weense arbeiderswoningen. Liberale elementen voelden zich niet aangetrokken door het totalitaire bewind van Dollfuss' opvolger, *Bundeskanzler* Kurt Schuschnigg. Mussolini had in de zomer van '34 door het zenden van troepen naar de Brenner zijn gepantserde hand beschermend over Oostenrijk uitgestrekt; men nam aan dat Oostenrijk het wel rooien zou; men zag niet dat, toen eenmaal het bondgenootschap tussen Duitsland en Italië beklonken was, Oostenrijks lot bezegeld was, zijn vonnis geveld.

Men schrok op toen medio Februari 1938 het bericht kwam dat

1 Hans L. Leonhardt: *Nazi conquest of Danzig* (Chicago, 1942), p. 225.

Schuschnigg een bezoek gebracht had aan Berchtesgaden waar hij met Hitler een langdurig onderhoud had gehad. Het op de 13e van die maand gepubliceerde communiqué leek niet belangrijk, doch diegenen die bekend waren met Oostenrijkse verhoudingen, spitsten de oren toen enkele dagen later bericht werd dat het Oostenrijkse ministerie van binnenlandse zaken waaronder ook de politie ressorteerde, bezet zou worden door dr. Arthur Seyss-Inquart. Seyss-Inquart, Weens advocaat, was voorstander van de *Anschluss*. Nauwelijks was hij in zijn nieuwe functie benoemd of hij bracht een bezoek aan Berlijn waar hij een bespreking had met Hitler. In Oostenrijk steeg de spanning; de nationaal-socialisten demonstreerden steeds openlijker en driester. Buiten Oostenrijk was er niet meer dan hier en daar een vage onrust. Zelfs het op Woensdag 9 Maart komende bericht dat Schuschnigg op de eerstvolgende Zondag een volksstemming zou houden waarin men zich vóór of tegen de onafhankelijkheid van Oostenrijk moest uitspreken, werd niet als bewijs gezien dat achter de schermen een strijd op leven en dood gaande was.

Op Vrijdag 11 Maart kwam de uitbarsting.

Radio Wenen berichtte des avonds om 6 uur, dat de volksstemming afgelast was. Om kwart voor acht sprak Schuschnigg. ‘Ten aanhore van de ganse wereld verklaar ik’, zo klonk zijn stem, ‘dat de Duitse regering vandaag Bondspresident Miklas een ultimatum met vaste tijdsgrens overhandigd heeft, met bevel, een door de Duitse regering aangewezen persoonlijkheid tot kanselier te benoemen, die een die regering bevredigend kabinet moest vormen; geschiedde dat niet, dan zouden Duitse troepen Oostenrijk binnenrukken.’ Berichten over onlusten waren ‘van a tot z gelogen’. Het Oostenrijkse volk moest weten, ‘dat wij voor geweld geweken zijn’. De Oostenrijkse troepen zouden geen weerstand bieden. ‘Zo neem ik afscheid van het Oostenrijkse volk met een Duits vaarwel dat uit het diepst van mijn hart komt: God behoede Oostenrijk!’

Het was verbijsterend.

Later op de avond berichtte Wenen dat onder leiding van Seyss-Inquart een nieuwe regering gevormd was; berichtte Berlijn, dat Seyss-Inquart in een telegram aan Hitler - als ‘*Führer*’ aangeduid - de Duitse regering ‘dringend’ verzocht had, hem bij de handhaving van rust en orde bij te staan en ‘zo spoedig mogelijk’ Duitse troepen te zenden.

Die Duitse troepen rukten op Zaterdag 12 Maart Oostenrijk binnen. Een dag later was de *Anschluss* een feit.

Weer had Hitler succes gehad! Weer triomfeerde het hakenkruis! Weer zouden tienduizenden tegenstanders van het nationaal-socialisme, Joden en niet-Joden, in levensgevaar verkeren! De gevoelens, daardoor opgewekt, werden gebundeld tot spontane afschuw over het verraad door één gepleegd: Seyss-Inquart. Hitler had hem tot minister laten benoemen; als minister was hij zijn instructies gaan halen; volgens die instructies had hij met steun van Duitse ultimata Schuschnigg ten val gebracht; zijn eerste

daad als bondskanselier was geweest, het Duitse leger telegrafisch te ontbieden en Oostenrijk, aan handen en voeten gebonden, glimlachend uit te leveren aan zijn Berlijnse meesters.

Van de ene dag op de andere werd Seyss-Inquart door de wereldpers als Judas gebrandmerkt. Zijn naam werd een synoniem van verrader. Doch ook had men, zo meende men, in Oostenrijk voor het eerst de *techniek* van de aanval-van-binnen-uit in optima forma aanschouwd. Zo traden zij dus in den vreemde op, die Nazi's! Eerst strategische punten van het overheidsapparaat bezetten; dan de ganse staat ondermijnen; tenslotte een crisis forceren om door middel van een, natuurlijk van te voren afgesproken telegram de Duitse troepen het land binnen te halen.

Dat ene telegram van Seyss-Inquart wekte in Maart 1938 meer angst op voor de Duitse Vijfde Colonne dan de honderden documenten bij elkaar die men in de jaren na 1933 gepubliceerd had. Over die documenten was geschreven in boeken die weinig gelezen, in persberichten die veelal overgeslagen waren. De overweldiging van Oostenrijk was nieuws voor de frontpagina's - in Noorwegen zo goed als in Argentinië, in Nederlands-Indië zo goed als op Groenland. Omgekeerd echter, was die overweldiging ook de proef op de som geweest. Wat in landen als Litauen, Zuid-Afrika en Spanje verijdeld was, was in Oostenrijk gelukt. Aan het gevaar dat zich aan de Donau tot catastrofe ontwikkeld had, was men in de vroegere gevallen misschien maar ternauwernood ontsnapt. Met één druk op de knop had Hitler het vrije Oostenrijk vernietigd - waar werden nieuwe gangen gegraven en mijnen gelegd door aanhangers, even onopvallend, even onbekend als die advocaat uit Wenen?

Het antwoord op die vraag liet niet lang op zich wachten.

In Tsjechoslowakije was, gelijk al aangeduid, een turnleraar, Konrad Henlein, er in geslaagd, een politieke beweging op te bouwen, de *Sudetendeutsche Partei*, op wier candidaten bij de verkiezingen van Mei 1935 twee van de drie Sudetenduitsers hun stem hadden uitgebracht. Henlein had altijd bestreden, met Berlijn in verbinding te staan; in '35 had hij in Londen aan ieder die het horen wilde, verzekerd Hitler nooit ontmoet te hebben; de Sudetenduitsers moesten tussen ‘het Duitse moedervolk’ en het Tsjechische volk als bemiddelaar optreden; dat was, zei hij, hun ‘grote taak in dienst van de vrede’[1].

Wat zag men in '38?

Nog geen zes weken na de *Anschluss* van Oostenrijk kwam diezelfde Henlein in Karlsbad met eisen voor de dag die, werden ze ingewilligd, de Sudetenduitsers binnen het raam van de Tsjechoslowaakse staat autonomie zouden geven juist in die grensdistricten waar de Tsjechen hun

1 Konrad Henlein: ‘The German minority in Czechoslovakia’. *International Affairs* (Londen), XV (1936), p. 565.

fortificaties opgetrokken hadden; Henlein zocht ettelijke malen Hitler op; Henlein stelde bij schier-eindeloze onderhandelingen met de Tsjechen voortdurend nieuwe eisen; Henlein bedolf de Engelse bemiddelaar Runciman onder een berg nationaal-socialistische propaganda; Henlein trok naar het partijcongres van de NSDAP in Neurenberg; en Henlein was het tenslotte die, toen medio September in het Sudetengebied een opstand tegen de Tsjechen uitgebroken was, naar Duitsland vluchtte, per proclamatie drie-en-een-half millioen Sudetenduitsers tot algemene rebellie opriep en, zo verkondigden Duitse pers en radio, in Duitsland een vrijkorps vormde van Sudetenduitsers voor de militaire strijd tegen de Tsjechoslowaakse republiek - burgers van die republiek, nu haar gewapende belagers.

Henleins functie als politiek wapen in Hitlers hand trok in 1938 sterker de aaadacht dan het ontketenen van de opstand, de oproep tot rebellie, de vorming van het vrijkorps. Die gebeurtenissen, vallend tussen 13 en 16 September, werden, buiten Tsjechoslowakije althans, van de voorpagina's van de meeste bladen en uit de aandacht van de meeste mensen weggedrukt door de allesbeheersende vraag: oorlog of vrede? Chamberlains bezoeken aan Berchtesgaden en Godesberg veroorzaakten enerverende schommelingen van hoop en wanhoop; op Woensdag 28 September leek oorlog onvermijdelijk. In Frankrijk toonden de grote wegen die uit Parijs Westwaarts leidden, onafgebroken stromen auto's; een derde van de bevolking verliet de Franse hoofdstad die, zo vreesde men, het eerste object zou zijn van een Duitse luchtaanval - met bommen zoals zij Barcelona en Guernica getroffen hadden, met gasbommen wellicht. In Engeland werden gasmaskers uitgereikt, loopgraven in de parken aangelegd, schoolkinderen geëvacueerd; de eerste luchtafweerkanonnen staken hun spitse loop de lucht in om Londens negen millioen mensen te beschermen tegen een aanval die, aldus de officiële schatting, de eerste dagen alleen al vijftigduizend slachtoffers zou eisen. Had niet Baldwin in 1932 geprofeteerd, dat de bommenwerpers ‘er altijd door zullen komen’! Hoeveel schrijvers hadden verzekerd dat Londen ‘binnen een week na het uitbreken der vijandelijkheden onbewoonbaar gemaakt zou zijn door bombardementen en gasaanvallen’! ‘De werkelijkheid was, toen hij twee jaar later kwam, afschuwelijk genoeg, maar niet zo horribel,’ schreef Wheeler Bennett, ‘als de nachtmerries van het onbekende die er in de Septembernachten van 1938 met ons vandoor gingen.’[1] Vier weken later renden aan de overzijde van de Atlantische Oceaan duizenden mensen de straat op bij de uitzending van een radiohoorspel dat de landing beschreef van ‘vreemde schepselen, mannen van Mars, gewapend met dodende stralen’; ‘een paniek joeg die avond over de volle lengte en breedte van de Ver-

1 John W. Wheeler-Bennett: *Munich, Prologue to tragedy* (Londen, 1948), p. 159.

enigde Staten'[1]. Daar was opnieuw in een draaikolk van emoties de angst zichtbaar geworden die op de bodem van de ziel lag.

De Overeenkomst van München had de vrede gered. Wat er aan vooraf was gegaan, had het vertrouwen in het *behoud* van de vrede ondermijnd. Lang niet iedereen wilde dat toegeven, aan anderen of aan zichzelf. Met een koppig mengsel van kortzichtigheid en wanhoop hielden sommigen vol dat de val van Tsjechoslowakije de zaken ten goede had doen keren. 'Vrede in ons tijdsgewricht' - met die roep was de Engelse premier uit München teruggekeerd. 's Werelds grootste dagblad profeteerde drie weken later, 'dat Engeland dit jaar niet in een Europese oorlog betrokken zal worden en volgend jaar ook niet'[2].

In de laatste maanden van 1938 en de eerste van 1939 werd onder de pressie der gebeurtenissen en met het groeien van de druk die Hitler op de Westerse democratieën uitoefende, de verdeeldheid die zich sinds '33 met name in de staten van West-Europa had gemanifesteerd, als het ware ten top gedreven. 'Aanpappers' en 'oorlogsophitsers' bestreden elkaar met een felheid, als hadden zij de werkelijke vijand lijfelijk voor zich. Die worsteling werd in wezen door Hitler zelf beslecht, toen hij op 15 Maart 1939 Praag binnentrok. Nog geen half jaar tevoren had het Sudetengebied 'het laatste territoriale vraagstuk' geheten dat hij in Europa aan de orde zou stellen. 'Hier was een man waarop men kon bouwen als hij zijn woord gegeven had', was Chamberlains eerste indruk geweest[3]. De Engelse premier, en John Bull met hem, voelden zich persoonlijk bedrogen door een perfide fanaticus die er kennelijk op uit was Europa en de wereld aan zich te onderwerpen. Bij de massa van het Engelse en van het door de eerste wereldoorlog zo deerlijk gehavende Franse volk werd de onwrikbare wil, het nationaal-socialisme te stuiten, geboren in de dagen volgend op de eerste nacht die Hitler triomfantelijk op het Hradschin doorbracht. Dat wilsbesluit was het, dat na de aarzelende en wantrouwige onderhandelingen met de Sowjet-Unie - twijfelachtig bondgenoot van onzekere kracht: welk effect hadden de politieke heksenprocessen van '36-'38 gehad? - en na de tegenslag van de Duits-Russische alliantie, Engeland en Frankrijk er toch toe bracht de handschoen op te rapen die hun met de invasie van Polen onverschillig toegeworpen werd.

*

Anschluss - München - Praag - oorlog; drie perioden van omstreeks een half jaar lagen tussen die vier begrippen; laatste mijlpalen op de weg, af-

1 Whitney H. Shepardson en William O. Scroggs: *The United States in World Affairs. An account of American foreign relations. 1938* (New York, 1939), p. 2-4.
2 *Daily Express* (Londen), 19 Oct. 1938.
3 Brief aan zijn zuster, 19 Sept. 1938, bij: Keith Feiling: *The life of Neville Chamberlain* (Londen, 1946), p. 367.

gelegd tussen het aan de macht komen van Hitler en het uitbreken van de tweede wereldoorlog.

In die laatste anderhalf jaar was, hier zwakker, daar sterker, een beslissende verandering ingetreden. De bezorgdheid om *verre* oorlogen (Mandsjoerije, Abessynië, Spanje) maakte bij tal van volkeren plaats voor angst voor *nabije* - ja, voor de oorlog waarin men zèlf betrokken zou worden, de nieuwe slachting, het Armageddon, de *herhaling* van de millioenenmoord uit '14-'18, waarvan in verborgen lazaretten nog onherstelbaar-verminkte slachtoffers verpleegd zouden worden - herhaling, maar gruwelijker nog. De techniek had immers niet stil gezeten. Ook de vastberadenheid die in de loop van '39 groeide, had de oorlogsangst als tegenhanger - angst voor het nieuwe en onbekende vooral. Het leek wel of Hitler altijd een slag voor was; hij gebruikte middelen, die anderen niet kenden; hij had een nieuwe techniek toegepast: de Vijfde Colonne. Veroveringen waarvoor anderen vóór hem legers en vloten nodig hadden gehad, gelukten hem, spelenderwijs als het ware, door penetratie met agenten, verraad-van-binnen-uit; de spion en de politieke saboteur schenen zijn sterkste soldaten. In welk land wroetten die niet? Overal woonden de Rijksduitsers van wie Bohle in Augustus '38 publiekelijk en nog wel ‘met trots’ geconstateerd had dat zij ‘een gesloten aanhang vormen van het nationaal-socialisme en zijn *Führer*’[1]. ‘Er zijn vandaag de dag geen Rijksduitsers meer, die geen nationaal-sodalist zijn’, had hij er aan toegevoegd. Hij bedoelde dat de lieden die dat niet waren, niet langer als Rijksduitser werden erkend; maar zij vormden in elk geval slechts ‘een te verwaarlozen uitzondering’[2]. Dergelijke uitlatingen, met gespitste oren beluisterd door de veiligheidsdiensten, ontgingen het grote publiek in de landen buiten Duitsland, doch men kon in '38 en '39 andere berichten in de pers vinden waaraan door velen de conclusie verbonden werd die het hoofd van de *Auslands-Organisation der NSDAP* op zijn wijze onder woorden had gebracht.

In Zwitserland werd in September 1938 een Duits fotograaf gearresteerd, die andere Duitsers tersluiks gefotografeerd had bij het lezen van anti-nationaal-socialistische bladen; minstens één hunner was bij terugkomst in Duitsland gearresteerd.

In Zweden onthulde de minister van buitenlandse zaken vier weken na de anti-Joodse pogrom in Duitsland (10 November 1938), dat Duitse firma's in Zweden de Joden uit het economisch leven trachtten te verdringen en dat bij Zweedse firma's in het geheim inlichtingen werden ver-

1 Toespraak in Stuttgart, 28 Aug. 1938, *Jahrbuch für Auswärtige Politik*, V (Berlijn, 1939), p. 24.

2 E.W. Bohle: *Das Auslandsdeutschtum im Dienste des Völkerrechts. Drei Reden für das Auslandsdeutschtum gehalten auf der Sondertagung des Gaues Ausland des N[ational] S[ozialistischen] R[echtswahrer] B[undes]... in Leipzig 1939* (Berlijn, 1939), p. 10.

zameld over de samenstelling van hun kapitaal en personeel; deze ‘handelsspionnage’ had zich, aldus minister Sandler, ook in Nederland, België en Zwitserland voorgedaan.

Eveneens in December 1938 werden in de Verenigde Staten vier Duitsers veroordeeld wegens militaire spionnage - de voornaamste vogels waren naar Duitsland gevlogen.

In Engeland wijdde de *Times* In Maart '39 een hoofdartikel aan de Duitse pottekijkerij op economisch gebied; ‘algemeen neemt men in Scandinavië aan’, schreef het blad, ‘dat Duitse agenten lijsten opgesteld hebben van iedere zakenman in Zweden, Noorwegen en Denemarken met volledige bijzonderheden omtrent zijn inkomen, kapitaal, familieomstandigheden, liefhebberijen, politieke sympathieën en Joodse connecties’[1]. Eind April '39 werden drie, begin Mei zes Rijksduitse Nazi's Engeland uitgezet, de meesten hunner functionarissen van de *Auslands-Organisation*.

De correspondent van de *Völkischer Beobachter* in Caïro moest Egypte verlaten, de leider van de Duitse kolonie in Bagdad, Irak.

In België werd, eveneens begin Mei, de Brusselse correspondent van de *Rheinisch-Westfälische Zeitung* het land uitgezet; hij had aanstoot gewekt door als spreker op te treden op een vergadering van Duitse mijnwerkers, werkzaam in België, van wie enkelen met witte kousen verschenen waren - het symbool van Henleins volgelingen! Begin Juni interpelleerden drie socialisten de regering ‘inzake het drijven van de Nazi-partij in België’; hun woordvoerder sprak van de economische pressie, door Rijksduitsers uitgeoefend, wees op hun krachtige propaganda, ten dele via de *Fichte-Bund* - een propagandacentrale in Hamburg, die ook in andere landen tot publieke vragen aanleiding gegeven had - en gaf voorbeelden van de spionnage, waarvan politieke vluchtelingen het slachtoffer dreigden te worden. Trouwens, was Brussel niet al vóór de eerste wereldoorlog ‘vergeven geweest van spionnen en contra-spionnen’?[2]

Frankrijk, dat eind April '39 alle nationaal-socialistische organisaties in de Elzas verboden had, wier leider, dr Karl Roos, in Februari gearresteerd was, zette in Mei de top-functionarissen van de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation* over de grens; per 1 Juli werden alle partijformaties ontbonden. Enkele weken later werden de chef van de nieuwsdienst van de *Temps*, Frankrijks eerste dagblad, en een directielid van de *Figaro* gearresteerd. Spionnage voor Duitsland? Men nam aan dat dat er achter zat.

In dezelfde zomer ontstond in Argentinië grote beroering door de publicatie van een document dat er op scheen te wijzen dat Duitsland bij verrassing Patagonië wilde bezetten, en aan de Oostelijke oever van de Zuidelijke Atlantische Oceaan vertrouwde de Zuid-Afrikaanse regering

1 *Times* (Londen), 7 Maart 1939.
2 *Chambre des Représentants. Annales Parlementaires* (Brussel) No. 22, p. 494. Zitting van 13 Juni 1939.

de Duitsers in Zuidwest-Afrika kennelijk zo weinig, dat een gewapende politietroep naar het mandaatsgebied gezonden werd.

In Palestina tenslotte, waar Duitse Nazi's steeds nauwer schenen samen te werken met Arabische terroristen, beklaagde een Duitse boer (de Duitsers hadden er een aantal landbouw-kolonies) er zich in het publiek over, 'voortdurend in het oog gehouden te worden door een net van spionnen en Nazi-functionarissen'[1].

Het optreden van Seyss-Inquart en Henlein had bewerkstelligd, dat deze en dergelijke berichten, waaraan men vroeger wellicht achteloos voorbij was gegaan, nieuws voor de frontpagina geworden waren. Verslaggevers, redacteuren en krantenlezers raakten meer-en-meer van de realiteit dier spionnerende Duitse Vijfde Colonne overtuigd. Pagina's werden er over volgeschreven. Het was in het bijzonder het New-Yorkse proces dat in het felle licht der schijnwerpers kwam te staan. En wie waren daar bij spionnage betrokken geweest? Een arts, een steward, een vertaler, een korporaal, een administrateur, een eigenaresse van een rusthuis, een kapster, een kellner, een technicus, een ontwerper - onopvallende mensen. Van hun sluw bedrijf werd een film vervaardigd, die millioenen kijkers trok. De voornaamste rechercheur van het *Federal Bureau of Investigation* wijdde aan het opsporingswerk een boek, adembenemend van spanning, waarin men bijv. lezen kon, hoe een van de organisatoren van het spionnagenet, een zekere dr Ignaz Griebl, bekend had, dat de geheimen van de Amerikaanse marine-plannen in Duitsland bekend waren 'nog vóór sommige van onze marine-hoofdofficieren het wisten'; dat een Nazi-spion werkzaam was op een van de voornaamste constructiebureaux van de marine; dat de Duitsers er van op de hoogte waren, welke Amerikaanse officieren en ambtenaren geld leenden bij een regerings-voorschotbank, zodat zij de betrokkenen konden pogen om te kopen; dat er plannen waren, Amerikanen van Duitse afkomst die weigerden het nationaalsocialisme te dienen, te *kidnappen*:

> 'In bijzonderheden beschreef Griebl mij de plannen van de Amerikaanse vloot voor een flottielje nieuwe torpedobootjagers - hun ontwerp, tonnage, snelheid, bewapening, enzovoort - en toen we bij het Departement van Marine gingen controleren, was er grote consternatie, omdat Griebl het volkomen bij het rechte eind had!'[2]

Het was griezelig.

Er verschenen in Europa tal van boeken, waarin de auteurs de tot dusver over de Vijfde Colonne verschenen gegevens samenvatten en daar nieuwe onthullingen aan toevoegden. In Parijs herinnerde een schrijver aan Himmlers twintigduizend agenten; volgens hem hadden Nazi 'toeristen' in Palestina verborgen wapendepots aangelegd; in Frankrijk

1 *Palestine Post* (Jeruzalem), 17 Aug. 1939.
2 Léon G. Turrou: *The Nazi spy conspiracy in America* (Londen, 1939), p. 129-130.

werkten ze met geheíme zendertjes, sommige zo klein ‘dat men ze gemakkelijk in zijn vest- of jaszak kon stoppen’[1]. Een tweede Frans auteur, mededelend dat al vóór de Frans-Duitse oorlog van 1870-71, 46 prostitué's, 200 kindermeisjes, 700 neringdoenden, 5.000 landarbeiders en 9.000 café-juffrouwen, alle werkzaam in het tweede Keizerrijk, in werkelijkheid door Pruisen binnengesmokkelde spionnen waren geweest, zei dat er Nazi-agenten waren ‘in evenveel soorten als insecten’[2]. Een derde Fransman, nog zwelgend in de schoonheid van een bepaalde Duitse spionne - *une tendre jeune fille, si douce, si rêveuse, si innocente, si ‘gemütlich’* - gaf als zijn opinie weer dat het Derde Rijk in den vreemde een leger had van ‘twintig millioen Duitsers’[3]. Een Engels auteur wist mee te delen, dat in Noord-Sleeswijk door de Duitsers landerijen opgekocht en bronnen vergiftigd werden; alleen al in één provincie van Canada waren er volgens hem 30.000 ‘overtuigde Nazi's’[4]. Londens meestgelezen avondblad berichtte, dat in Engeland 400 Gestapo-agenten aan het werk waren; onder hen bevonden zich Joodse vluchtelingen[5]. In heel Engeland deden geruchten de ronde, dat Duitse dienstboden als spionnen binnengesmokkeld waren in de huizen van hoge officieren en ambtenaren; de Duitse jongens die in '38 de Engelse jeugdherbergen bezochten, wekten ook al verdenking op: kwamen ze soms strategisch punten opnemen en in kaart brengen? De Londense *News Chronicle* haalde uit de Parijse *Illustration* het reisverslag aan van een Frans geograaf en anthropoloog die op tal van plaatsen aan de Afrikaanse kust geheime Duitse bases gezien meende te hebben; er was op één een fabriek waar men uit palmolie en zwavelzuur een mengsel brouwde, geschikt als brandstof voor Duitse onderzeeërs[6]. In Mei '38, ruim twee maanden na de *Anschluss*, was Zuidwest-Afrika in rep en roer bij het bericht, dat een Duits schip met tweeduizend toeristen de havens zou aandoen; in één haven zouden al veertig kisten aangekomen zijn, die volgens de vrachtbrief vleugels en piano's bevatten; bij opening trof men geweren en ammunitie aan, zo werd verteld. In Canada ontstond beroering, toen een treiler voor de haven van Halifax aangezien werd voor een *U-Boot*; de hoofdredacteur van de *Deutsche Zeitung für Kanada* werd als de ‘Henlein van West-Canada’ aangeduid[7]. De Deense auteur die in 1937 de verdachte circulaires van de voorzitter van de Duitse kolonie in Kopenhagen gesignaleerd had, waarschuwde eind '38, dat in de ‘oneindige archieven’ van het *Deutsche Ausland-Institut* te Stuttgart - een wetenschappelijke instelling, in 1917 opgericht - de namen van vijf mil-

1 Pierre Dehillotte: *Gestapo* (Parijs, 1939), p. 83.
2 Bertrand Gauthier: *La cinquième colonne contre la paix du monde* (Parijs, 1938), p. 73.
3 Paul Allard: *Quand Hitler espionne la France* (Parijs, 1939), p. 98, p. 13.
4 F. Elwyn Jones: *The attack from within* (Londen, 1939), p. 106.
5 *Evening Standard* (Londen), 16 Febr. 1939.
6 *News Chronicle* (Londen), 20 Juli 1939.
7 *Deutschtum im Ausland* (Stuttgart) 1939, p. 508.

lioen Duitse families die in den vreemde woonden, genoteerd waren; in het 'Wereld-Migratieboek' werden de bewegingen van alle leden dier families 'zorgvuldig bijgehouden'[1].

Waren er lezers die bij sommige van die mededelingen en opvattingen ongelovig het hoofd schudden? Misschien.

Meer waren er stellig, die ze critiekloos aanvaardden; de huivering van het geheimzinnige stootte af, doch trok ook aan. En welke reden had men tot twijfel, nu men de fatale uitholling van Oostenrijk en Tsjechoslowakije aanschouwd had? De intriges daar gesponnen, de penetratie daar toegepast, de interne aggressie daar gepleegd - zij werden geëxtrapoleerd over de ganse wereld.

*

Dat gold ook voor het deel van de aarde dat van Europa en daarmee van Duitsland gescheiden was door dé volle breedte, ten dele ook nog door de lengte van de Atlantische Oceaan: Amerika.

In de Verenigde Staten hadden grote groepen van de bevolking van 1933 af met felheid op het Nazi-regime gereageerd. Dat gold niet alleen voor de Joden; veel conservatieve en alle liberale en radicale elementen waren één in hun verwerping van het antisemitisme, dat van het nationaal-socialisme de meest opvallende karaktertrek was. De boycott van Duitse waren - in April '33 afgekondigd als reactie op de eerste anti-Joodse maatregelen in Duitsland - werd in weinig landen zo verwoed toegepast als in Amerika, vooral aan de Oostkust. In New York werden alle grote warenhuizen gedwongen Duitse goederen te weren; stinkbommen werden gegooid in de kantoren van Duitse importfirma's. Jaar na jaar groeide bij de massa van het Amerikaanse volk de antipathie jegens de 'militairistische' staten Duitsland, Italië en Japan wier ganse karakter tegengesteld was aan *the American way of life*, maar het besef, dat ook Amerika zich tegen die staten te weer moest stellen, ontbrak. Men was er in 1917 'ingelopen'; één keer was genoeg geweest. President Roosevelt was dan ook ver op de publieke opinie vooruit toen hij er begin October 1937 in Chicago - citadel van het isolationisme - op aandrong dat de gemeenschap der vredelievenden tot een 'quarantaine der patiënten' zou besluiten. Amerika voelde zich niet acuut bedreigd. Toen Oostenrijk en Tsjechoslowakije tuimelden, was de algemene opinie wel dat Frankrijk en Engeland verraad gepleegd hadden en de oorlog alleen maar uitgesteld was, 'maar de Verenigde Staten hadden met dat alles niets te maken'[2].

1 Joachim Joesten: 'Germany's Bleeding Frontiers'. *Labour* (Londen), Nov. 1938.
2 D. Mitrany: 'The United States and the world' in: Toynbee en Boulter: *Survey of International Affairs, 1938*, dl I, p. 604.

> De overtuiging groeide dat de ‘Oude Wereld’ hopeloos was. Europa was, zoals een doorsnee- Amerikaan het uitdrukte, ‘één grote rotzooi’. ‘Als ze daar in de verte iedere vijf-en-twintig jaar een nieuwe oorlog willen voeren, hoe eerder we dat weten en er buiten kunnen blijven, des te beter.’[1]

Zo dachten velen.

Maar diezelfde velen waren het met Roosevelt eens, toen hij in November '38 na de Jodenpogrom in Duitsland zei dat hij ‘nauwelijks kon geloven dat dergelijke dingen in een beschaving van de twintigste eeuw konden geschieden’.

Alle nationaal-socialistische activiteit in de Verenigde Staten was een aanslag op de levensovertuiging van een bewuste minderheid; zij stoorde bovendien de brede massa in haar autonome groei doordat zij in Amerika een worsteling dreigde te ontketenen die men nu juist voor Europa typerend achtte. Nazi's en fascisten waren, evenals de communisten, ‘on-Amerikaans’. Fascistische organisaties waren er overigens bij de vleet; geen streek of er drong zich een verwrongen karakter als eerzuchtig *Führer*-tje naar voren; het zaad der rancune tierde welig. Eind '38 werden er ‘minstens 800’ organisaties geteld ‘die men pro-fascistisch of pro-Nazi kon noemen’, ‘allen hetzelfde lied zingend, woorden en muziek van Adolf Hitler, orkestratie van dr Paul Joseph Goebbels’[2]. Zij wekten veel verzet op.

A fortiori gold dat voor die organisaties die niet slechts fascistisch, maar tegelijk Duits waren. In Chicago was al in de jaren twintig een soort SA ontstaan; na het aan de macht komen van Hitler werd New York het centrum van een actie waaraan zowel Rijksduitsers als Amerikaanse staatsburgers van Duitse afkomst deelnamen. Aanvankelijk vormden zij de *Friends of the New Germany*, later *the German-American Bund*, door de Amerikanen meest als ‘de *Bund*’ aangeduid.

Deze *Bund* leek als twee druppels water op de NSDAP. Hij ontplooide in '37-'38 een aanzienlijke activiteit, die van een fanatiek nationaalsocialistische bezetenheid getuigde. ‘Wij staan hier als de herauten van het Derde Rijk, als predikers van de Duitse wereldleer van het nationaalsocialisme, dat voor de ogen van de ganse wereld het onvergelijkelijke Duitse wonder, het wonder van het nationaal-socialisme, geopenbaard heeft.’ Dat stond te lezen in het *Yearbook* 1937 van de *Bund*[3]. Enkele maanden later, kort na de *Anschluss* van Oostenrijk, werden in Philadelphia en Newark ruimten van de *Bund* met bommen bestookt, in een

1 D. Mitrany: ‘The United States and the World’ in: Toynbee en Boulter: *Survey of International Affairs, 1938*, dl I, p. 586.

2 Uit een rapport van het *Institute for Propaganda Analysis*, aangehaald door Alfred McClung Lee: ‘Subversive individuals of minority status’, *Annals of the American Academy of political and social sciences* (Philadelphia), Sept. 1942, p. 164.

3 Aangehaald in: *The German Reich and Americans of German origin* (New York, 1938), p. 42.

dozijn andere plaatsen met inbegrip van New York werden leden van de *Bund* gemolesteerd; het kwam daarbij menigmaal tot hevige straatgevechten. Toen de *Bund* in Februari '39, enkele maanden na het vonnis in het grote spionnage-proces, een demonstratie in New York hield, regende het verzoeken tot verbod. De leden werden in het Huis van Afgevaardigden onder algemeen applaus ‘verraders van hun vaderland’ genoemd.

De autoriteiten hadden de totalitaire dreiging niet passief over zich heen laten gaan.

Zodra de Amerikaanse regering merkte dat Rijksduitse burgers in het verband van de *Auslands-Organisation der NSDAP* een ongeoorloofde activiteit ontwikkelden, protesteerde zij. Het protest welde uit het diepste wezen van het Amerikaanse staatsbestel op: had de republiek ooit toegestaan dat gasten of immigranten politieke banden aanhielden met hun moederland - de twisten van Europa en Azië zouden op Amerikaanse bodem opnieuw uitgevochten zijn. Pogingen van de Italiaanse regering, Italiaanse immigranten in fascistische organisaties samen te vatten, waren al in 1922 en '23 door Washington energiek gekeerd. Op overeenkomstige Duitse pogingen werd niet anders gereageerd. De Duitse regering beloofde beterschap: ambassadeur Luther werd in '33 gemachtigd, namens Rudolf Hess, die Hitler in partijzaken verving, president Roosevelt mee te delen ‘dat de tot dusver bestaande *Ortsgruppen* van de *Auslands-Organisation* ontbonden zijn en dat voortaan in de Verenigde Staten geen enkel partij-apparaat zal bestaan, noch voor Rijksduitsers, noch voor Volksduitsers’ - met die laatsten werden de Amerikaanse staatsburgers van Duitse afkomst bedoeld[1].

Van werkelijke ontbinding der partij-apparaten was intussen geen sprake; de onkunde van en minachting voor de Verenigde Staten, die de Nazi-leiders kenmerkten, schonken hun het vertrouwen dat zij zich jegens een staat, zo ‘corrupt’, zo ‘verdeeld’, iedere vrijheid konden permitteren - ook die van de leugen.

De ontmaskering begon in 1934.

In Maart van dat jaar besloot het Huis van Afgevaardigden een commissie van onderzoek in het leven te roepen teneinde o.m. ‘uitgebreidheid, karakter en doelstellingen van de Nazi-propaganda in de Verenigde Staten’ na te gaan. Afgevaardigde McCormack van Massachusetts was er de voorzitter van; het lid, tegelijk initiatiefnemer, afgevaardigde Dick-

1 Ambassadeur Thomsen aan *Staatssekretär* Weizsäcker, 20 Oct. 1940. Neurenberg-document NG-4416, p. 4. De aanduiding ‘Neurenberg-document’ zal voortaan weggelaten worden bij de verwijzingen naar stukken, voorgelegd aan het *International Military Tribunal* en de *American Military Tribunals*, Neurenberg. De stukken van de prosecutie worden aangeduid met een of meer kapitalen (bijv. L, C, NG, NO, PS, NOKW), gevolgd door een cijfer. Stukken van de verdediging worden aangeduid met de naam van de persoon op wie zij betrek king hebben, gevolgd door een cijfer.

stein van New York, was de drijvende kracht. In Washington, New York, Chicago, Los Angeles en nog een tweetal plaatsen verhoorde de McCormack-commissie enkele honderden getuigen; de belangrijkste weigerden echter te antwoorden; veel archieven van geïncrimineerde organisaties bleken verbrand te zijn. De commissie kon niettemin in haar, begin Januari '35 gepubliceerd rapport een indrukwekkend beeld geven van de ondermijningsarbeid die gaande was; zij gaf enkele nuttige preventieve maatregelen in overweging.

Het Congres legde de aanbevelingen naast zich neer.

Maar niet ieder sliep in.

Antifascistische organisaties bleven waakzaam; enkele particuliere ondérzoekers, een Richard Rollins, een John Roy Carlson, deden uitnemend werk door zich onvervaard een weg te banen door de emotionele en organisatorische wildernis van het Amerikaans fascisme en daaromtrent in tijdschrift-artikelen en boeken rapport uit te brengen. Bij iedere voetstap stieten zij op Duitse invloeden - op de Nazipartij, op de *Bund*, op dat geheimzinnige centrum van antisemietische propaganda, de Erfurter *Weltdienst*, op Rosenbergs kwalijke internationales, op de Hamburgse *Fichtebund* - invloeden, uitgeoefend op Rijksduitsers, *German-Americans*, Italiaanse fascisten, Wit-Russen, antisemieten, Ku-Klux-Klanners, 'ridders' van diverse 'orden', 'Ariërs', en extremisten van Katholieke en Protestantse huize: vogels van diverse pluimage kwetterden in die wildernis, maar het was een unisono van haat dat uit de kelen opsteeg.

In Mei '38, in de week waarin de Tsjechen voor het eerst mobiliseerden, werd door het Huis van Afgevaardigden een nieuwe commissie in het leven geroepen met afgevaardigde Martin Dies van Texas als voorzitter. De 'on-Amerikaanse' propaganda moest onderzocht worden. Nog vóór de commissie haar eerste rapport uitbracht, had het proces tegen dr Griebls spionnage-organisatie enorme sensatie gewekt. Uit de bekentenissen bleek, dat - zoals wij al eerder aanduidden - officieren van de Duitse spionnagedienst met grote energie de geheimen van de Amerikaanse marine hadden trachten te ontsluieren. Zeventien personen werden in staat van beschuldiging gesteld; van hen bevonden zich twaalf in Duitsland, no. 13 was een eerzame weduwe in Schotland die voor sommige contacten als tussenpersoon gefungeerd had; de resterende vier verschenen voor de rechter en werden begin December 1938 veroordeeld tot straffen variërend van twee tot zes jaar.

Een maand later produceerde de Dies-commissie haar eerste rapport dat, zoals de verhoren al gedaan hadden, sterk de aandacht trok. De Duitse spionnagenetten werden wederom hoog opgetild, dat ieder ze zien kon. Over de *Bund* werd uitvoerig gerapporteerd. Het *Hitler-Jugend* karakter van de jeugdkampen die de *Bund* tot veler ergernis al enkele jaren georganiseerd had, werd aan de kaak gesteld; betreffende de militaire formaties van de *Bund* werd onder andere één getuige aangehaald die wist te

vertellen dat de *Bund*-leider van een van de Long-Island afdelingen zijn manschappen onderwezen had aan de hand van Duitse kaderlectuur, daaraan toevoegend:

> 'In Duitsland is tenslotte het volk uit wrok tot opstand gekomen. Dat zal hier ook gebeuren. Dat is onvermijdelijk. Als die dag komt, en hij is vermoedelijk niet veraf meer, moeten we gereed zijn om te vechten voor een goed soort regering. We moeten de massa's naar onze kant overhalen. Er zal bloed vergoten en er zal gevochten worden. Wij zullen onze taak moeten vervullen.'[1]

Van 1 Juli '37 tot 1 Juli '38 waren aan het *Federal Bureau of Investigation* 250 gevallen van vermoedelijke spionnage gemeld; het aantal steeg voor de periode 1 Juli '38 tot 1 Juli '39 tot 1651. Of er inderdaad zoveel meer gespionneerd werd, is niet zeker, zeker is wel, dat het bezorgde publiek waakzamer was geworden.

Bezorgdheid en waakzaamheid golden in het bijzonder ook de landen bezuiden de Rio Grande: Mexico, Midden- en Zuid-Amerika.

Stof voor revoluties lag daar genoeg! Ieder kwartaal scheen er een regering te tuimelen; millioenen personen van Italiaanse, millioenen van Duitse afkomst woonden er. De Italianen waren 'bijna allemaal vurige aanhangers van het fascisme'[2], schreef het beste Amerikaanse jaarboek op het gebied der contemporaine geschiedenis. Zou het met de Duitsers anders gesteld zijn?

Het was in 1938 dat men zich voor het eerst serieus in die vraag ging verdiepen, ook door de in dat jaar vallende Integralisten-opstand in Brazilië, waarachter Duitse inspiratie vermoed werd. Men ging in Zuid-Amerika Seyss-Inquarts en Henleins zoeken - en ze werden gevonden. Dag-, week- en maandbladen stuurden er speciale reporters op af. Van het boek van één hunner verschenen nog in 1938 drie drukken. Maar Carleton Beals had ook genoeg alarmerends te berichten! De Nazi- propaganda in Zuid-Amerika was formidabel, schreef hij; alleen al in één staat van Brazilië, Rio Grande do Sul, waren zestig Nazi-organisaties ontstaan, alle verbonden met overeenkomstige lichamen in Duitsland; Hitler zou met de dictator van de Dominicaanse republiek een geheim verdrag gesloten hebben op grond waarvan op de grens bij Haiti om te beginnen 40.000 Duitsers gekoloniseerd zouden worden; hoewel met scepsis gewagend van de verhalen dat aan het Panamakanaal iedere Japanse visser een Japans marine-, iedere barbier een Japans legerofficier zou zijn, meende Beals niet te moeten twijfelen aan de doeltreffendheid van de 'beruchte *Gestapo*-geheime-dienst onder de kwaadaardige, gluiperige,

1 *Investigation of Un-American activities and propaganda (76th Congress, 1st session, House of Representatives, House Report no. 2)* (Washington, 1939), p. 92.

2 Shepardson en Scroggs: *The United States in world affairs, 1937* (New York, 1938), p. 136.

kinloze Heinrich Himmler'[1]. De dienst had 'ruime geldmiddelen' en had aan de Westkust van Zuid-Amerika van Panama tot Chili de geheime '*Deutsche Auslandischer Nazi Genossenschaft Bund*' opgericht[2].

Nog vóór het einde van 1938 werd in Christobal een Rijksduitser veroordeeld wegens het maken van verboden foto-opnamen aan het Panamakanaal. *Voilà*!

Het gevoel, bedreigd te worden, werd sterker. Statistieken toonden aan, dat Duitsland een steeds intensiever handelsverkeer voerde met Zuid-Amerika. In ettelijke republieken was een Duitse militaire missie aan het werk. Hadden de Duitsers soms *U-Boot*-bases op de Canarische eilanden? Washington stelde die bezorgde vraag aan Londen en Parijs. Waren er plannen, de sluizen van het Panamakanaal te vernietigen? Eén Duitse bom kon die vitale verbinding tussen Stille en Atlantische Oceaan verbreken. Een groot deel van de Zuid-Amerikaanse luchtvaartmaatschappijen vloog met Duitse machines en Duitse piloten. Geruchten deden de ronde dat Duitslands bondgenoten, de Japanners, in Columbia en Costa-Rica, op twee uur vliegens van het kanaal, katoenvelden aangelegd hadden, zo vlak dat ze heel wel als landingsterrein voor vliegtuigen gebruikt konden worden. In April '39 publiceerde een comité van Amerikaanse advocaten het bericht dat Duitsland aan de kust van Peru een geheime marinebasis bezat; 'Duitse oorlogsschepen en onderzeeërs varen er in en uit, en de grenzen van de concessie worden door rijen van Nazischildwachten bewaakt'[3]. Trouwens, in datzelfde Peru was een 'leger van dertigduizend Japanners die het Keizerlijk Japans leger er als burgers en in het geheim ondergebracht' had; hun generaal deed zich voor als kapper in de haven van Callao[4]. In Columbia hadden jagers postduiven neergeschoten, 'die militaire gegevens over de fortificaties van het Panamakanaal naar een onbekende bestemming' voerden[5].

Raadselachtige, verontrustende bijzonderheden!

Van 1933 af had president Roosevelt zich moeite gegeven, de betrekkingen met de Midden- en Zuid-Amerikaanse republieken te verbeteren. Amerika's veiligheid moest daar gewaarborgd, de democratie versterkt worden. Eind '36 bracht de President een bezoek aan Buenos Aires en Rio de Janeiro. Op de in Buenos Aires gehouden conferentie aanvaardden de Amerikaanse republieken het beginsel van overleg voor het geval 'de vrede van de Amerika's' bedreigd zou worden. Daarmee werd de Monroe-leer belangrijk uitgebreid, ja eigenlijk 'van unilaterale verklaring getransformeerd tot multilateraal verdrag'[6].

1 Carleton Beals: *The coming struggle for Latin America* (Philadelphia, 1938), p. 68-9.
2 *Ibid.*
3 *Hitler over Latin America* (New York, 1939), p. 14.
4 *Ibid.*, p. 16.
5 *Ibid.*, p. 33.
6 William L. Langer en S. Everett Gleason: *The challenge to isolation, 1937-1940 (The world crisis and American foreign policy*, dl I) (New York, 1952), p. 40.

In 1938, jaar van *Anschluss* en Sudetencrisis, namen de Verenigde Staten verderstrekkende maatregelen. Het toeval wilde (maar in diepere zin was het *geen* toeval) dat het *Department of State* op de dag van Schuschniggs conferentie in Berchtesgaden een eerste, op de dag van de *Anschluss* een tweede rapport aan de Amerikaanse militairen voorlegde, beide met een samenvatting van verontrustende diplomatieke berichten over Duitse en Italiaanse propaganda en penetratie in Zuid-Amerika. Wat moest er gebeuren, wanneer een Duitse landbouwkolonie een 'kant-en-klaar bruggehoofd zou vormen voor interventie en later voor een volledige invasie vanuit Europa'?[1]

Als de Duitsers er eenmaal zaten, dan kreeg men ze niet zo spoedig weg.

Niets was in Washington klaar, niet eens op papier, om aan *die* dreiging het hoofd te bieden. Ze werd door vele militairen niet gering geacht. Er waren in Zuid-Amerika, zei de *Chief of the Army Air Corps* in het publiek, 'Duitse partijgangers die heel wel vliegvelden zouden kunnen aanleggen en die misschien al met bommen en benzine [op de Duitsers] zitten te wachten wanneer ze er komen en dan een zeker deel van Zuid-Amerika overnemen.'[2]

Men nam maatregelen.

Terwijl de Sudetencrisis haar hoogtepunt naderde, werd in Washington een permanente commissie gevormd om de verdediging van Zuid-Amerika te coördineren. Zij bestond uit de *Under-Secretary of State* (Sumner Welles), de *Chief of Staff* van het Amerikaanse leger en de *Chief of Naval Operations*. Besloten werd, te pogen de Duitse militaire missies en de Duitse piloten uit Zuid-Amerika te verdringen. Om op alles voorbereid te zijn, werden nieuwe militaire operatieplannen opgesteld. Begin 1939 kreeg het *Army War College* de geheime opdracht, plannen te ontwerpen voor het bieden van militaire hulp aan Brazilië en Venezuela. In April '39 zei president Roosevelt dat de Verenigde Staten 'om de integriteit van het halfrond te verdedigen geweld met geweld zouden beantwoorden'. Een maand voor de oorlog in Europa uitbrak, was het eerste z.g. *Rainbow*-plan goedgekeurd, volgens hetwelk het Amerikaanse halfrond tot 10° Zuiderbreedte verdedigd zou worden; het ging uit van het 'reële gevaar dat de mogendheden van de As post zouden kunnen vatten op de bult van Brazilië'; het zou in dat geval voor de Verenigde Staten 'absoluut noodzakelijk zijn de vijand te verdrijven'[3].

De *Secretary of State*, Cordell Hull had inmiddels op de conferentie van Lima (December '38) politieke ruggesteun gezocht en gevonden. 'Zoals

1 Mark Skinner Watson: *Chief of Staff. Prewar plans and preparations. (United States Army in World War II)* (Washington, 1950), p. 87.
2 *Evening Public Ledger* (Washington), 24 Febr. 1938.
3 Langeren Gleason: *The challenge to isolation, 1937-1940*, p. 135.

ik het zag', schreef hij na de oorlog, 'was het gevaar voor het Westelijk halfrond reëel en dreigend. Het beperkte zich niet tot de mogelijkheid van een militaire invasie. Het was acuter in zijn indirecte vorm van propaganda, penetratie, het organiseren van politieke partijen, het omkopen van sommige en het chanteren van andere aanhangers. Wij hadden gezien, met hoeveel succes de methode in Oostenrijk en het Sudetenland toegepast was. Dezelfde techniek werd kennelijk in Zuid-Amerika gebruikt.'[3]

*

Hoe had men inmiddels van 1933 tot 1939 in Zuid-Amerika zelf die Duitse Vijfde Colonne gezien?

Er woonden in dat deel van de wereld heel wat personen van Duitse afkomst; het waren, volgens de Duitsers zelf, maar enkele honderden in Bolivia, Columbia en Ecuador en enkele duizenden in Venezuela, Peru, Paraguay en Uruguay, doch voor Brazilië gaven zij zelf meer dan een half millioen op, voor Argentinië tussen de 80.000 en 240.000, voor Chili 30.000. Dat waren lang niet allemaal Rijksduitsers; verreweg de meesten waren definitief uit Duitsland geëmigreerd en waren burgers geworden van Zuid-Amerikaanse republieken. Dat gold ook voor over de 100.000 immigranten uit Duitse landbouwgebieden in Zuid-Rusland, die zich in hoofdzaak in Argentinië gevestigd hadden. Zij spraken Duits. Dat was voor de statistici in Berlijn voldoende hen als 'Duitsers' te beschouwen, en de propagandisten van het nationaal-socialisme hadden geen nadere aansporing nodig om hen van 1933 af systematisch te bewerken. Litteratuur waarin het Derde Rijk een hemel op aarde heette, werd in enorme hoeveelheden verspreid, de Duitse radio zond dagelijks speciale programma's uit. In iedere republiek ontstonden formaties van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. Zij werden na 1933 talrijker en sterker. Veel in het Duits verschijnende bladen lieten zich gelijkschakelen. Waar dat niet gebeurde, richtten de Nazi's eigen bladen op, in Chili bijv. naast en tegen de *Deutsche Zeitung für Chili* de nationaal-socialistische *Westküstenbeobachter*. Overal trachtten de Rijksduitse Nazi's de staatsburgers van Duitse afkomst in hun actie te betrekken. Zij onderhielden vaak contact met 'inheemse' fascistische bewegingen, die trouwens ook wel opgericht werden door personen met Duits bloed in de aderen. De leiders van de *Movimiento Nacional Socialistica* in Chili hadden goed-Spaanse voornamen: Gonzalez en Carlos; hun achternamen luidden: Von Marées en Keller. De dictator van Bolivia scheen zijn af komst te onderstrepen met voor- *en* achternaam: German Busch.

Nu was het nationaal-socialisme als ideologie voor de grote massa van

3 *The Memoirs of Cordell Hull*, dl I (New York, 1948), p. 602.

de Zuid-Amerikanen onaanvaardbaar; het in Spaanse en Portugese cultuur gedrenkte gebied, waar ook sterke Franse culturele invloeden werkzaam waren, lustte het Pruisendom niet; verheerlijking van één ras was voor volkeren die door rasvermenging bezig waren te ontstaan - een mengeling die trouwens steeds intensiever werd - volstrekt verwerpelijk. De beginselen waar de Nazi-actie door gedragen werd, waren tegengesteld aaa die welke Zuid- en Midden-Amerika vormden. De brute en harde ijver der Duitsers stiet de ietwat indolente, vormelijke, sterk in begrippen van persoonlijke eer denkende Zuid-Amerikaan af. Des te pijnlijker werd die Zuid-Amerikaan getroffen door alle verschijnselen die er op wezen dat de nationaal-socialisten zich niet alleen buiten de groeiende culturele eenheid van het werelddeel stelden doch er eigen, exclusieve, *Duitse* gemeenschappen gingen vormen. Wat zou van die eenheid overblijven, wanneer Italianen en Japanners hetzelfde gingen doen? 'Wat Zuid-Amerika van de immigrant vraagt, is dat hij assimileert; nieuwelingen worden geapprecieerd of niet naar gelang hun bereidheid, het land van hun vaderen te vergeten.'[1]

De Duitsers echter, apprecieerden Zuid-Amerika *niet*. Zij prefereerden Duitsland. In vele van hun verenigingen, kranten en scholen verheerlijkten zij Hitler. Zij oefenden ten dele via hun ambassades, gezantschappen en consulaten pressie op andere Duitsers uit: er waren in Zuid-Amerika veel Duitse socialisten en communisten die zich niet lieten gelij kschakelen. Zij gebruikten geweld, wanneer hun *Führer* 'door het slijk gehaald' werd; toen in '34 in Buenos Aires het anti-nationaal-socialistische toneelstuk 'De Rassen' van Brückner opgevoerd werd, trachtten zij het theater in brand te steken. Zij bedreigden politieke tegenstanders met broodroof. Die feiten werden bekend. De slachtoffers zwegen niet. De nationaal-socialisten tilden trouwens zelf hun actie in de openbaarheid. Zij zonderden zich steeds meer af. Zij brachten de Hitlergroet en zongen het Horst-Wessel-lied. Zij openden hun scholen met het hijsen van de hakenkruisvlag. Zij sloten in Zuid-Brazilië alle Duitse verenigingen aaneen tot een *Verband Deutscher Vereine*, dat in Juli '35 een conferentie hield waar 15.000 leden vertegenwoordigd waren. Zij organiseerden in Brazilië en in Argentinië een *Tag des deutschen Volkstums*, die op 14 Maart '37 voor het eerst gevierd werd. Zij demonstreerden op 1 Mei van datzelfde jaar - *Feier der deutschen Arbeit*! - ten getale van 16.000 in Buenos Aires met *mustergültige Ordnung* en *stramm diszipliniertes Verhalten*[2], en in Rio de Janeiro schreven zij op een Duitse fabriek '*Unser Land ist ein Stück von Deutschland*!'[3]

De reactie bleef niet uit.

Men ging op de nationaal-socialisten letten. Hun apparaat doorzag men

1 *Times* (Londen), 26 Juni 1938.
2 *Der Auslandsdeutsche*, 1937, p. 501.
3 *Las democracias americanas en peligro* (Buenos Aires, 1938), p. 11.

niet geheel; men kende hun namen en functies niet; men wist voldoende om hen aan de kaak te stellen.

In Mei '37 werd in het Congres van Brazilië een boekje opengedaan over ‘een zekere Nazi-agent, von Cossel geheten’:

> ‘Hij leidt een spionnage-organisatie, verbreidt antisemietische propaganda, stelt Duitse diplomaten aan of ontslaat ze. Verder neemt hij met behulp van Nazi-Integralistische leiders en Italiaanse technici de strategische gebieden, de bodemrijkdommen, het transportsysteem en andere belangrijke militaire factoren op. In één provincie alleen al heeft hij meer dan tachtig Nazi-organisaties gevormd, die met de *Turner Bund* in Berlijn verbonden zijn.’[1]

In Argentinië waarschuwde twee maanden later een inspecteur-van-onderwijs dat de scholen waar de Duitse taal gebezigd werd, ‘het Argentijnse onderwijs verzwakken en vernietigen... De leerlingen zeggen er dat ze geen Argentijnen maar Duitsers zijn.’[2] De lokalen in die scholen, heette het in een ander rapport, ‘zijn bedekt met kaarten en symbolen van vreemde landen. Er wordt het gebruik gebezigd, elkaar met uitgestrekte arm te groeten, hetgeen vergezeld gaat van een uitroep ten name van een buitenlands leider.’[3]

In Chili werd in Januari 1937 alle extremistische propaganda verboden; in Augustus werden in het parlement nieuwe maatregelen geëist tegen de Duitse economische en politieke penetratie. Een lid van het Congres wees er op, dat op de Duitse scholen in Zuid-Chili ‘de studie van de Chileense taal en geschiedenis verboden is en een Nazi-mentaliteit aaagekweekt wordt’[4].

Het jaar 1938 bracht in Maart de overweldiging van Oostenrijk, uitvoerig verslagen ook in de Zuid-Amerikaanse pers. Bladen als *La Prensa* en *La Nación* in Buenos Aires deden niet voor de *New York Times* ten onder. In April riep Hitler alle Rijksduitsers in den vreemde op, te stemmen. In vele republieken lagen Duitse schepen klaar om Rijksduitse kiezers buiten de driemijlszône te brengen. Een storm van protest stak op. Dit was een affront aan de souvereiniteit! Gouverneurs van twee Braziliaanse provincies verboden de schepen zee te kiezen.

Brazilië maakte omstreeks die tijd een ernstige crisis door.

Sedert enkele jaren had een in 1933 gestichte inheemse fascistische beweging, de *Accao Integralista Brasileira*, er een hoge vlucht genomen. De actie, geleid door Plinio Salgado - afstammend van een uit Baden in Zuid-Duitsland geëmigreerd militair arts - had onder andere weerklank gevonden in het gebied rond Blumenau in Zuid-Brazilië, een van de centra van Duitse landbouwkolonisatie. Acht gemeenten werden er door Integralisten bestuurd; zij vormden ‘een burcht der beweging’[5]. Tegenstanders van Salgado beweerden sinds lang dat hij door Duitsland ge-

1 *Las democracias americanas en peligro*, p. 18.
2 Samuel Guy Inman: *Latin America, its place in world life* (Philadelphia, 1942), p. 342.
3 *Hitler over Latin America*, p. 24.
4 *Ibid.*, p. 32.
5 *Der Auslandsdeutsche*, 1937, p. 19.

financierd werd. Eind '37 ontbond president Vargas de Integralisten; de beweging werd echter voortgezet. In Maart '38 heette het dat een complot om Vargas te vermoorden verijdeld was; bericht werd dat bij leidende Integralisten vuurwapenen en drieduizend dolken met het hakenkruis gevonden waren. Verenigingen van buitenlanders werden daarop ontbonden; het tonen van buitenlandse politieke symbolen werd verboden; alle politieke bladen werden opgeheven of onder censuur geplaatst; Braziliaanse staatsburgers mochten voortaan geen lid meer zijn van enige organisatie waarvan ook buitenlanders deel uitmaakten. Bij het onderwijs werd het gebruik van de Portugese taal verplicht gesteld; geen buitenlander zou langer als onderwijzer mogen optreden. Het leren van een vreemde taal aan kinderen beneden veertien jaar werd verboden. Vargas wierp voorts een aantal vooraanstaande Duitse Nazi's in de gevangenis.

Dat alles geschiedde in April en de eerste week van Mei.

Op 11 Mei '38 volgde een nieuwe staatsgreep der Integralisten. Enkele uren lang was de toestand critiek. Vargas moest persoonlijk helpen zijn paleis te verdedigen. De rebellie werd onderdrukt. Weer heette het dat Duitse wapenen gevonden waren. Vargas zei dat er ‘hulp uit het buitenland’ was geweest. Een nieuwe groep Nazi's werd in hechtenis genomen. Aan Berlijn werd meegedeeld dat de Duitse ambassadeur, dr Karl Ritter, niet langer *persona grata* was.

Het was geen wonder dat, hoewel ook personen van andere afkomst - Italianen, Polen, Japanners - zich aan Portugees Brazilië moesten conformeren, de Duitsers het zwaarst getroffen werden door hetgeen volgde. Men drong hen over de ganse linie terug. De regering bepaalde dat elke kolonie minstens 30% puur Brazilianen moest tellen. De kolonies mochten geen gevaarlijke geografische concentraties vertonen. In de zomer van '39 - de spanning in Europa steeg - werd een bataljon troepen naar het gebied van Blumenau overgebracht; het Duitse opschrift op het standbeeld van de 19de eeuwse stichter der kolonie, dr Hermann Blumenau, werd verwijderd, het gebruik van de Duitse taal in het openbaar verboden; heethoofden trachtten zelfs de Duitse opschriften op de graven der Duitsers onleesbaar te maken. Dat geschiedde, zo verklaarde een Braziliaans officier, omdat Hitler, toen de grens van het Sudetengebied vastgesteld moest worden, ‘o.a. op de opschriften op de grafstenen gewezen had als bewijs voor het Duitse karakter van het land’[1]. Nog was de oorlog niet uitgebroken, maar ‘de gemiddelde Braziliaan’ was reeds ‘geneigd in iedere Rijksduitser een ‘Nazispion’ en in iedere Braziliaan van Duitse af komst een verrader te zien’[2].

In Argentinië had zich een overeenkomstige ontwikkeling afgetekend.

Van begin '38 af hadden er geruchten de ronde gedaan, dat de Duitsers geheime bases bezaten in Patagonië. Een commissie-van-onderzoek uit

1 *Deutschtum im Ausland*, 1939, p. 585.
2 *Ibid.*, p. 584.

het parlement kon er begin '39 niets verdachts constateren. In de laatste week van Maart echter, publiceerde een avondblad in Buenos Aires een document, aan het blad ter hand gesteld door zekere Enrique Jürges. Het was het facsimilé van een brief d.d. 11 Januari 1937, ondertekend door 'von Schubert, *Legationsrat*' en 'Alfred Müller, *stellvertretender Landesgruppenleiter der NSDAP in Argentinien*' en gericht aan het '*Kolonial-politische Amt der Reichsleitung der NSDAP, zu Händen des Herrn Reichsstatthalters Pg. Ex. Ritter* von Epp'. De brief[1] gaf een overzicht van uitgebreide spionnage die men op instructie van Berlijn in Zuid-Argentinië georganiseerd had. Verwezen werd naar '6 kaarten van de generale staf, 4 overzichten van artilleriestellingen aan de kust, 1 album met luchtfoto's, 15 aparte alsmede 1 samenvattend rapport', die zich in de bijlagen zouden bevinden. In het 'samenvattende rapport' zou geconcludeerd zijn dat Patagonië 'als niemandsland beschouwd mocht worden'.

Dit document bracht een explosie teweeg. Alfred Müller werd prompt gearresteerd.

De President van de republiek liet een der hoogste rechters een onderzoek instellen naar de echtheid van het stuk. Zijn conclusie was dat Jürges - een aanhanger van Otto Strasser, die beweerde hoge functies in de NSDAP bekleed te hebben doch die in de herfst van 1933 uit Duitsland gevlucht was, omdat Goebbels, die hij ervan beticht had de brand in de Rijksdag te hebben aangestoken, gedreigd had hem 'door middel van een kogel en het crematorium in een hoopje as te veranderen'[2] - President en pers een vals document in handen had gespeeld. Müller werd vrijgelaten, Jürges opgesloten. In brede kringen weigerde men echter te geloven dat het document inderdaad vals was. Had de NSDAP in Buenos Aires niet 'dertigduizend leden, van wie twintigduizend tot de SA' behoorden?[3] Waren er in heel Argentinië niet '43.626 Nazi's'?[4] De linkse partijen drongen op verder onderzoek aan. De socialistische afgevaardigde Dickmann die al in Mei 1938 het Huis gewezen had op de economische druk, op anti-Nazi Duitsers uitgeoefend, en voorlezing had gedaan van de befaamde instructies voor propaganda in Zuid-Amerika welke in 1933 door de *Petit Parisien* onthuld waren, hield in de zitting van 7 Juni '39 vol dat het document echt was. Het *moest* echt zijn; naar vorm en inhoud klopte het immers volkomen met het 'totalitaire Duits-nationaal-socialistische systeem'. Twee dagen later hield Dickmann een philippica tegen de resterende Duitse en Argentijns-fascistische organisaties die telkens door luide toejuichingen onderbroken werd.

1 Tekst o.a. in *Argentinisches Tageblatt* (Buenos Aires), 31 Maart 1939. Dit was een anti-nationaalsocialistisch blad.
2 Enrique Jürges: *Hakenkrenz am Rio de la Plata vor und hinter den Kulissen* (Buenos Aires, 1939), p. 2.
3 Hugo Fernandez Artucio: *The Nazi octopus in South America* (Londen, 1943), p. 76.
4 *Berliner Tageblatt*, overgenomen door de *Prensa* (Buenos Aires) en de *New York Times*, 9 Sept. 1938.

Er waren inmiddels ingrijpende maatregelen genomen.

In de herfst van 1938 werd onderwijs in het Spaans en in de geschiedenis van Argentinië voor alle scholen verplicht gesteld. Nationaal-socialistische propaganda werd verboden. Op 15 Mei 1939 werden in een deel van het land alle formaties van de *Auslands-Organisation* ontbonden. De nervositeit verdween echter niet. Geruchten zweefden rond dat geheime wapenzendingen ontdekt waren; sommige uit Duitsland gearriveerde vaten werden veiligheidshalve geopend, maar bleken honing te bevatten. Hertog Adolf Friedrich von Mecklenburg die in de zomer van '39 Argentinië bezocht, werd hevig in de pers aangevallen; hij zou 'de laatste gouverneur van de Duitse kolonie Togo' geweest zijn en wilde nu zeker 'de eerste van Patagonië' worden!

Andere republieken reageerden overeenkomstig.

In Mei '39 werd van de Duitse scholen in Chili, waar in September '38 een fascistische staatsgreep mislukt was, geëist, dat zij Chileense onderwijzers, Chileense boeken en de Spaanse taal zouden gebruiken. Het hoofd van het reclamebureau van de Duitse spoorwegen, die antisemietische propaganda verspreid had, werd het land uitgezet. Uruguay had al in '38 maatregelen genomen tegen het Duitse onderwijs. In Bolivia deed German Busch hetzelfde.

Effectief verzet hadden de Duitsers in geen van de Zuid-Amerikaanse republieken geboden. Zij konden dat ook niet. Vooral echter de 'nationalisatie' van het onderwijs had hen bitter gestemd. Vertrouwd werden zij niet. Een regime dat Praag onverhoeds bezette werd tot alles in staat geacht. Hadden sommige Zuid-Amerikanen het gevoel het 'Duitse gevaar' beperkt te hebben, niemand durfde zeggen dat het volledig bezworen was, en velen meenden dat deze Vijfde Colonne, kreeg zij de kans, opnieuw zou opmarcheren, *mustergültig* en *stramm-discipliniert*.

*

Wanneer wij nu, ons overzicht afbrekend, op de hier globaal geschetste ontwikkeling terugzien, dan mag geconstateerd worden dat de beduchtheid voor de Duitse Vijfde Colonne, na 1933 ontstaan, bij uitstek een internationaal verschijnsel was. Vrije pers en radio vormden in de gebieden die ter sprake kwamen en waaruit wij ons illustratie-materiaal putten - de Duitsland omringende landen; Noord-, West- en Zuid-Europa met de daarbij behorende koloniën; het Britse Rijk; Noord- en Zuid-Amerika - een organisch geheel. De Sowjet-Unie stond er buiten; daar hielden pers en radio zich strikt aan de directieven van het Kremlin en in hoeverre deze de publieke opinie weerspiegelden, was onzeker. Wanneer ons relaas de 22ste Juni 1941 - dag waarop de Duitse tanks de Russische grens overschrijden - genaderd is, zullen wij daarop terug-

komen. Voor de bovengenoemde gebieden gold echter dat zij, wat de angst voor de Duitsers betrof, in toenemende mate elkaar beïnvloedden. Verdachte actie in één land werd in dozijnen andere gesignaleerd. Grote delen van de publieke opinie reageerden, ook wanneer zij het geenszins eens waren inzake de te volgen politiek, op overeenkomstige wijze op de flagrante delicten die Hitler pleegde. Ondanks die reacties echter en ondanks een toenemende bezorgdheid voor de Duitsers en een groeiende angst voor het oorlogsgevaar ging, dat sprak vanzelf, het gewone leven nog goeddeels zijn kalme gang. De kranten schreven over duizend zaken die aantrekkelijker waren dan hetgeen een groepje Nazi's in een ver land uitspookte. Het was dan ook niet enig apart feit of enig apart bericht, het was hun *cumulatie*, die de geesten waarlijk beïnvloedde. Waar maar een vrije berichtgeving bestond, had men sinds 1933 eerst enkele keren per jaar, vanaf begin '38 echter wekelijks, ja dagelijks berichten in de pers aangetroffen of uit de radio vernomen waarin van de Duitse Vijfde Colonne gerept werd. Veel daarvan was in het onderbewustzijn gezakt; vergeten - maar niet verdwenen.

Is hiermee de globale, *algemene* ontwikkeling in enkele grote lijnen weergegeven, dan sluit zulks uiteraard niet uit dat er aanzienlijke verschillen optraden tussen individuen, sociale klassen en volkeren. Er waren mensen die door geen bericht hun pantser van onverschillig optimisme lieten doorboren; anderen waren door de oorlogsdreiging als gebiologeerd. Zij die in Duitsland de beschermer tegen het communisme zagen of de stille hoop koesterden dat nationaal-socialist en bolsjewiek elkaar zouden afmaken (en die waren er tot in, ja juist in de hoogste kringen van West-Europa), namen de symptomen van Duitse expansie relatief kalm op, ja niet zonder een zich verkneukelende tevredenheid; in de meeste linkse kringen daarentegen werd al vanaf 1933 alarm geblazen. Ook het karakter der volkeren en hun geschiedenis speelden een rol. In de Scandinavische staten, in Nederland en in Zwitserland konden velen zich niet voorstellen dat men in een tweede wereldoorlog niet op gelijke wijze buiten schot zou blijven als in de eerste het geval was geweest. De Engelsman, veilig op zijn eiland en flegmatiek van aard, reageerde minder fel dan Belg en Fransman die in de eerste wereldoorlog de *Boche* als verwoester en harde meester hadden leren kennen. De heftigheid der gevoelens was daar het grootst waar ganse volkeren in vroeger tijden langdurig te lijden hadden gehad zowel van de militaire aggressie als van de sociale en politieke onderdrukking door Duitsers uitgeoefend, ja waar zij hun eigen nationaal bestaan op de Duitser - op hem *alleen*, of *ook* op hem - hadden moeten bevechten in een worsteling die generaties geduurd had.

Dat was bij uitstek het geval in het land dat wij - nu wij de oorlog naderen waarvan het het eerste en misschien wel deerlijkst-getroffen slachtoffer werd - nader in ogenschouw moeten nemen: Polen.

*

Wonend in een vlakte die noch aan de Oost- noch aan de Westzijde een duidelijke natuurlijke grens aanwees, had het Poolse volk vanafzijn vorming in conflict geleefd met zijn voornaamste buren, Russen ea Duitsers. Vaak was er oorlog, bijna altijd was er strijd geweest. In de vroege Middeleeuwen hadden Duitse stammen de Slaven, tot wie de Polen behoorden, Oostwaarts teruggedrongen; in veertiende en vijftiende eeuw had de Duitse Orde grote delen van het Poolse landvolk meedogenloos onderdrukt. Nog meer Oostwaarts had de Poolse adel zich weer schadeloos gesteld door de verovering van een flink stuk van de Oekraïne, De Poolse adelsstaat was in de achttiende eeuw onder de gemeenschappelijke aanval van Romanows, Hohenzollerns en Habsburgers bezweken. Polen ging de negentiende eeuw in, bestuurd door Rus, Pruis en Oostenrijker. Wilde opstanden vlamden op, faalden, maar hielden het nationaal gevoel wakker. Dat gevoel richtte zich ook tegen de Duitser - gehaat als chauvinist, grootgrondbezitter of industrieel, ambtenaar, schoolmeester, gendarme, Lutheraan, 'ketter'. Er groeide bij de Polen een sterke begeerte, weer baas te zijn in eigen huis en de Duitser die men als onwelkome gast beschouwde, te verdringen. Na de misère van de eerste wereldoorlog, waarbij de fronten herhaaldelijk nu eens Oost- dan weer Westwaarts het land doorkerfd hadden, zag het Poolse volk zijn kans schoon. In de laatste maanden van 1918 en de eerste van 1919 werd de Poolse republiek gegrondvest. Poolse patriotten wilden tot Oostzee en Oder doordringen, maar de Duitsers hielden na aanvankelijk wijken stand. Toen de grens tot rust kwam - na plaatselijke gevechten alom, na een volksstemming in de Zuidelijke helft van Oost-Pruisen, na drie guerrilla's en een volksstemming in Opper-Silezië - hadden de Polen een Corridor bevochten naar de Oostzee; Oost-Pruisen hadden zij van de rest van Duitsland gescheiden; Danzig hadden zij weliswaar niet in hun macht gekregen, maar toch als Vrijstaat van Duitsland weten te separeren; de Poolse vlag wapperde boven het gebied rondom Posen en boven de Oostelijke helft van Opper-Silezië, een van de rijkste industriegebieden van Centraal-Europa.

Het was voor de meeste Duitsers een ondragelijke gedachte, in die verliezen te moeten berusten; de Duits-Poolse verhouding bleef gespannen en de Duitsers die in Polen woonden, ondervonden er de weerslag van, De Polen poogden systematisch hen uit het land te verdrijven. Honderdduizenden Duitsers pakten hun bezittingen bijeen en trokken weg, andere honderdduizenden bleven. Hoeveel het precies waren, wist niemand. Berlijn zei: een millioen; Warschau: hoogstens 750.000. Van die 'Volksduitsers' - Poolse staatsburgers dus, maar Duits van oorsprong, taal en cultuur - waren er zeker velen, de boeren vooral, geneigd zich met Oekraïners, Wit-Russen en Joden, 13 millioen zielen, te schikken in de onvermijdelijke suprematie van de ruim 20 millioen Polen, doch de driftige elementen ondet hen dorstten naar revanche en naar de terugkeer van de stipte ordelijkheid van het Duitse bestuur. Niet zodra was Hitler

aan de macht of de Volksduitse bevolking in Oost-Opper-Silezië bijv., die door de Polen onder zware druk gezet was, zette iedere avond de Duitse zender Gleiwitz aan. Het parool 'Hitler komt!' werd rondgefluisterd:

'*Polen hat uns' Land gestohlen*,
Gib' es wieder her!
Sonst wird unser Hitler kommen
Mit dem Schiessgewehr!'

Toen al waren er ogenblikken waarop, zoals een ervaren en nuchter Amerikaans waarnemer schreef, 'de spanning te groot scheen om langer te verdragen.'[1]

Haast geen Europees volk was zo eenstemmig, zo hartstochtelijk tegen het Derde Rijk gekant als het Poolse. Het kwam er krachtens zijn wezen en structuur tegen in opstand. Pools nationalisme brandde in de harten van intelligentsia en boeren; in de bovenste lagen der maatschappij heerste een sterke verbondenheid met de Franse beschaving; de arbeiders waren socialistisch of communistisch; de Joodse middenstand duchtte het Duitse antisemietisme, wreder nog dan het Poolse - gevoelselementen, beleefd in de sfeer van een publieke opinie 'die vlam vat met de snelheid van buskruit.'[2]

Onder de Volksduitsers bleef ook na 1933 inzake de te volgen koers veel verschil van mening bestaan; die interne strijd (waarop wij later in dit boek in ander verband terug moeten komen) zagen de Polen niet. Iedere Duitser sprak de taal van Hitler; dat was voldoende, Trouwens, de uiterlijke eenheid der Volksduitsers groeide. Voor de massa van het Poolse volk stond het vast dat deze Volksduitsers met ongeduld de komst van de *Führer* verbeidden en dat de actieven onder hen er niet afkerig van zouden zijn, 'een handje te helpen'.

Actieven waren er.

Van 1933 af stak de *Jungdeutsche Partei* zijn jonge leden in de uniform met het hakenkruis. Uniform èn hakenkruis werden in Mei 1936, twee maanden nadat Hitler het Rijnland binnengerukt was, verboden. Een maand later werd tegen 119 Volksduitsers in Kattowitz (Oost-Opper-Silezië) een groot proces gevoerd; zij hadden een geheime organisatie gevormd, de *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterbewegung*, en werden er van beschuldigd, in samenwerking met Rijksduitse burgers en agenten

1 William John Rose: *The drama of Upper-Silesia. A regional study* (Brittleboro, 1935), p. 318.

2 Brief, 20 Dec. 1938, van de Hoge Commissaris van de Volkenbond in Danzig, Prof. Burckhardt, aan F.P. Walters, adjunct-secretaris-generaal van de Volkenbond. *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, Derde Serie, dl III, p. 659. De delen van deze serie zullen voortaan aangehaald worden als: *Doc. Br. For. Pol.*, III, dl I etc.

van de Gestapo een opstand in Opper-Silezië voorbereid te hebben; 99 vonnissen werden geveld. Een half jaar later werden 42 leden van een geheime Duitse jeugdorganisatie tot lange straffen veroordeeld, en in de zomer van 1937 ondergingen 48 jongens en meisjes die in een apart kamp o.a. Hitlers verjaardag uitbundig gevierd hadden, hetzelfde lot.

Ieder proces werd door de Poolse publieke opinie als bewijs beschouwd voor een sluwe samenzwering.

De afkeer van alles wat Duits was, zat er diep in. Schold men Volksduitsers uit, dan noemde men ze '*hitlery*' of '*hitlerowcy*'; dat stond gelijk met 'duivels' of 'duivelskinderen'. Diep in de ziel van een eenvoudig, emotioneel, geplaagd volk lag die vergelijking voor het grijpen. In de Poolse litteratuur werd die diepte wel gepeild. In een in 1927 verschenen roman - fantasiebeeld van een Pools-Duitse oorlog, die door de Polen glorieus gewonnen werd - vielen de duivelse Duitsers al Posen met gifgas-, Praag met bacterie-bommen aan. In 1935 deed een tweede roman opgeld, '*Sol lucet Germaniae*. Belevenissen van prof. Schmidt', waarin geschetst werd hoe een Duits hoogleraar gedwongen wordt op een slot bij München, waar (als was de plaatsnaam nog niet suggestief genoeg) de leden van een geheime organisatie 'een bruine jas van militaire snit dragen', een feilloos dodend gifgas te vervaardigen, geschikt om de bevolking van ganse steden uit te roeien; het zal verspreid worden in gewone spuitwaterflessen die opgekocht worden in winkels welke er normaal uitzien, doch in werkelijkheid deel uitmaken van de sinistere samenzwering. In weer een andere roman, 'De aanval der gieren', eveneens in 1935 verschenen, werd verhaald van werken en streven van een Volksduits leider in Polen, senator Lautenbach (in de Poolse senaat van die tijd waren de Volksduitsers door senator Hasbach vertegenwoordigd). Lautenbach doet zich voor als Pools patriot, maar de chef van de Poolse geheime dienst weet beter:

> 'Bij mijn werk raak ik er iedere dag sterker van overtuigd, dat hij een machtig man is, die alle draden van de politieke stemming des volks in handen houdt. Hij doet alles wat de Duitse consulaten uit angst voor onze geheime dienst niet wagen te doen. Hij leidt de ganse, enorm uitgestrekte en ingewikkelde werkzaamheid van het hier samenzwerend Germanendom. Hij commandeert de stoottroepen en als hij hier op een in het tapijt verborgen knop drukt, geschieden er tal van verrassingen en wordt bloed vergoten. Kreeg Duitsland dit gebied in zijn klauwen, dan zou Lautenbach zonder twijfel gouverneur, neen: koning worden.'[1]

De almachtige Lautenbach werkt uiteraard samen met de Duitse militaire spionnage; hij laat in de Corridor geheime wapenvoorraden aanleggen, koopt Poolse grensposten om en stuurt een aantal bijzonder schone, doch aan besmettelijke huidziekten lijdende vrouwen naar de Poolse haven

1 Wierzbinski: *De aanval der gieren*, p. 137, gecit. in Kurt Lück: *Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur* (Leipzig, 1943), p. 465.

Gdynia om Poolse marine-officieren in amoureuze avonturen de nodige geheimen af te troggelen.

Waar zo de stemming was die door de hier geciteerde romans wellicht wat extreem, doch niet volledig onjuist gekarakteriseerd wordt, sprak het vanzelf dat het uit 1934 daterend tienjarig Pools-Duits niet-aanvals-verdrag geen wezenlijke betekenis kreeg. Regering en publieke opinie in Polen die met door pijnlijke ervaring gescherpte zintuigen in Hitlers zoetsappigste woorden de aanvalsdrift bespeurden, versterkten de druk op de Volksduitsers. Vechtpartijen tegen Volksduitsers kwamen meermalen voor. Een week na de bezetting van het Rijnland joegen Polen in Oost-Opper-Silezië met stokken en knuppels een Duitse vergadering uiteen. Poolse patriottische organisaties wakkerden in woord en geschrift de haat tegen alles wat Duits was, aan. Danzig moest Pools worden! De vervloekte Hitlerbende moest worden opgeruimd!

De aggressiviteit tegen de Volksduitsers waarin vaak, vooral in de arme streken, een element van economische afgunst stak, strekte zich over gans Polen uit. Een Nederlands zakenman kende in Oost-Polen twee Duitse gezinnen:

> 'Zij woonden 1200 km van de Duitse grens af, hun woningen stonden drie uur gaans ten zuiden van een armoedig stationnetje nabij de Russische grens. De kinderen gingen naar de Poolse school. Deze twee gezinnen hadden midden in het Pools-Russische bos het werk van hun ouders voortgezet en hun vruchtbare akkers bebouwd. Nette meubelen sierden de houten woning. De herfst van 1938 bracht voor hen het ongeluk. De couranten hadden veel geschreven over de Duitse spionnen, die tussen de Polen zouden wonen. Het dorp begon er over te fluisteren, men was er meer-en-meer van verzekerd dat die Duitsers spionnen waren. De haat laaide op en toen de plannen in de dorpsherberg waren gemaakt en de stemming door vele liters wodka het hoogtepunt had bereikt, werd de tocht naar het bos ondernomen. Daar lagen de twee woningen; de bewoners, mannen, vrouwen en kinderen, sliepen rustig; enkele koeien stonden op stal, een paar vette varkens in hun hok. Alles werd binnen weinige minuten verbrand, kapot geslagen en vernield. Weg de resultaten van jarenlange arbeid!'[1]

In 1939 steeg de spanning snel.

Het was duidelijk, dat, nu Tsjechoslowakije uitgeschakeld was (de Poolse regering had van de gelegenheid gebruik gemaakt, het omstreden grensgebied van Teschen haastig te annexeren), Hitler eisen zou stellen met betrekking tot Danzig en de Poolse Corridor. Zij lieten niet op zich wachten. Eind October '38 suggereerde von Ribbentrop de Poolse minister van buitenlandse zaken als 'oplossing', dat Danzig Duits zou worden en Duitsland dwars door de Corridor een extra-territoriale autoweg zou mogen aanleggen. Op 25 Maart 1939 - tien dagen na Hitlers intocht in Praag - besloot de Poolse regering, vertrouwend op steun van Engeland en Frankrijk, het verzoek definitief te verwerpen. Drie lichtingen werden

1 *Algemeen Handelsblad* (Amsterdam), 2 Febr. 1940.

gemobiliseerd. Enthousiasme laaide op. Diezelfde dag werden bij Volksduitsers in Posen en Krakau en bij de Duitse ambassade in Warschau de ruiten ingeworpen. Een kwartier lang riepen demonstranten voor het ambassadegebouw ‘Weg met Hitler!’ ‘Weg met de Duitse honden!’ ‘Leve het Poolse Danzig!’[1] Geruchten deden de ronde, dat in Opper-Silezië al gevochten werd en dat minister Beck, die pro-Duits heette, gearresteerd was. Velen hielden de oorlog voor onvermijdelijk. Aan de houding die de Volksduitsers in dat geval zouden aannemen, werd niet getwijfeld. Waren er onder hen niet die nog steeds stilletjes in ruimten bijeenkwamen die met hakenkruisvlaggen en afbeeldingen van Hitler versierd waren? In Bromberg namen daags na de mobilisatie 10.000 Polen aan een fel anti-Duitse demonstratie deel. De bevolking werd hier en elders opgeroepen, de Volksduitsers economisch in de ban te doen. In Posen hielden de gevechten een week aan. In de omstreden Corridor waren begin April al Volksduitsers die een deel van hun bezittingen in de grond verborgen, zich overdag niet in de dorpen begaven en 's nachts buitenshuis sliepen.

Op 28 April 1939 zegde Hitler het niet-aanvalsverdrag op.

Weer werden de Volksduitsers het eerste slachtoffer van de onvermijdelijke Poolse reactie. Duitse landbouwcoöperaties werden ontbonden, vele van de toch al schaarse Duitse scholen gesloten, Volksduitsers die op cultureel gebied actief waren, gearresteerd. Midden Mei werd in één stadje, waar 3.000 Volksduitsers woonden temidden van bijna 40.000 Polen, in talrijke woningen en winkels van Volksduitsers de inboedel kort en klein geslagen; twee hunner verloren het leven. Midden Juni werden in de voornaamste plaatsen de resterende verenigingsgebouwen gesloten. Op het platteland zochten de Volksduitse families 's nachts bij elkaar steun; mannen, met knuppels en hooivorken gewapend, stonden op wacht. De politieke leiders der Volksduitsers, overtuigde Nazi's, wisten niet wat zij doen moesten: vluchten of blijven? De meesten bleven.

Ondertussen werd het Duitse volk psychologisch op de oorlog voorbereid, waartoe Hitler in April definitief besloten had. Goebbels liet zijn journalisten steeds provocerender koppen bedenken; van begin Augustus af ging geen dag voorbij waarop niet de Duitse bladen moord en brand schreeuwden over de ‘vervolgingen’ der Volksduitsers, soms op grond van reële, vaker op grond van overdreven of gefantaseerde berichten. ‘In vijf weken 240 gevallen van overvallen op Volksduitsers!’ (12 Augustus); ‘Meer dan duizend Volksduitsers als gijzelaars gearresteerd!’ (18 Augustus); ‘Massale deportatie van Duitsers naar Centraal-Polen!’ (19 Augustus); ‘Volksduits kind op beestachtige wijze vermoord! Volksduitsers doodgemarteld!’ (26 Augustus); ‘Polen verbranden kinderen voor ogen der moeders!’ (29 Augustus).

1 Telegram, van Ambassadeur von Moltke aan het *Auswärtige Amt*, 25 Febr. 1939. *Dokumente zur Vorgeschichte des Krieges* (Berlin, 1939), p. 135.

Konden de Poolse autoriteiten, die deze en dergelijke koppen in de *Völkische Beobachter* lazen, een andere conclusie trekken dan dat Duitsland zich voorbereidde op de overval? Zij namen steeds meer veligheidsmaatregelen tegen de Volksduitsers die op hun beurt bij duizenden over de grens trachtten te ontkomen, niet eens zozeer om te ontsnappen aan de moeilijkheden waaraan zij al blootstonden als wel omdat zij voorzagen wat een oorlog voor hen betekenen zou.

Medio Augustus gingen de Polen tot de preventieve arrestatie van honderden Volksduitsers over; weer kozen zij diegenen uit die in het Volksduitse gemeenschapsleven een leidende functie vervulden. Talrijke huiszoekingen vonden plaats; Duitse drukkerijen en vakverenigingsbureaux werden gesloten. Op 24 Augustus werden in Opper-Silezië acht gearresteerde Volksduitsers tijdens hun vervoer neergeschoten. Een dag later vond de Poolse politie bij twee Volksduitsers in Lodz springstoffen; tevens bleek uit het verhoor van een gearresteerde Volksduitser dat de *Sicherheitsdienst* provocateurs Polen binnensmokkelde om Volksduitse boeren te vermoorden wier dood Berlijn dan weer de Polen in de schoenen kon schuiven. Langs de grens werden in de nacht van 25 op 26 Augustus - nacht waarin Hitler aanvankelijk Polen wilde overvallen - Duitse saboteurs gearresteerd die door de Poolse linies heen spoorwegen in het achterland trachtten te bereiken. In Lodz trok op de 25ste een uit Duitsland afkomstig telegram: ‘Moeder dood, koop kransen’, de aandacht. Het bracht de politie op het spoor van een Volksduitse verzetsgroep die in voedselblikjes met Pools etiket en in petroleumvaten met dubbele bodem 45 kilo dynamiet verborgen had; men trof er ook tientallen revolvers, uurwerkmechanismen voor bommen en Duitse radio-apparaten aan; 24 personen werden gearresteerd.

Het bericht van vondst en arrestatie joeg over de telegraaflijnen en deed allerwege bij de autoriteiten van politie en justitie de nerveuze vraag rijzen of in hun districten soms ook Volksduitse groepen op de loer lagen. De lijsten van personen die in geval van oorlog gearresteerd moesten worden, werden voor de dag gehaald.

Op Vrijdag 1 September, des ochtends om kwart voor vijf, zonder ultimatum, zonder oorlogsverklaring, sloeg Hitler toe.

Hoofdstuk I
Paniek in Polen

VOORDAT Frankrijk en Engeland in het Westen konden ingrijpen, moest Polen vernietigd zijn.

De Duitse generale staf had, Hitler ten dienste, voortreffelijk vakwerk geleverd. In vier maanden tijd was een operatieplan opgesteld, gebaseerd op de elementen verrassing en snelheid, gericht op het concentreren van superieure krachten op alle beslissende punten. Toen op 31 Augustus 1939 het bevel tot de aanval uitging, stonden anderhalf millioen geoefende soldaten gereed. Aan de uiteinden van de wijde boog die de Poolse Westgrens vormde, stormden zij in de ochtendschemering van 1 September voorwaarts - in eerste linie bijna veertig divisies, met inbegrip van alle gemechaniseerde en gemotoriseerde formaties waarover Duitsland beschikte; dertien divisies in reserve en snel volgend. Aan de meeste sectoren werden de Poolse grensversterkingen spoedig doorbroken; door de bressen drongen wiggen van tanks diep het achterland in. De Poolse luchtmacht werd op de eerste oorlogsdag uitgeschakeld; de Duitse beheerste het luchtruim. Waar de Duitse divisies op Poolse troepen stieten, ontwikkelden zich vaak hevige gevechten; overal gaven de betere bewapening en de kundiger leiding der Duitsers de doorslag. Groep na groep van het Poolse leger werd omsingeld, gesplitst en vernietigd. Zozeer had het *Oberkommando des Heeres* de mogelijke Poolse tegenmaatregelen voorzien en in de eigen zorgvuldig-doordachte plannen met de varianten van het offensief rekening gehouden dat van het centrum dat de Duitse operaties leidde, in de eerste vijf dagen van de strijd geen enkel nieuw bevel hoefde uit te gaan. Iedere Duitse legergroep, ieder leger, iedere divisie, ieder regiment kende zijn taak. Na afloop van die vijf dagen was de kracht van het Poolse leger gebroken.

De worsteling duurde plaatselijk nog tot het einde van de maand September; zij was slechts een langgerekte doodsstrijd. Toen de echo van het laatste schot van de laatste Poolse vesting verklonken was, had de Poolse

Polen, September 1939: Het Duitse offensief

regering met de opperbevelhebber de wijk genomen naar Roemenië; duizenden soldaten waren gesneuveld, bijna zevenhonderdduizend waren krijgsgevangen gemaakt; een enorme buit was de Duitsers in handen gevallen; grote delen van Warschau lagen in puin; zwartgeblakerde dorpen en boerenhoeven vormden het zichtbaar teken van de voren die de Duitse tanks door de Poolse laagvlakte, de bommenwerpers en *Stukas* door het luchtruim getrokken hadden.

Achteraf bezien mocht men zeggen, dat - zelfs al waren de Russische legers op 17 September niet overgegaan tot de bezetting van Polens Oostelijke helft - de ongelijke strijd voor Polen verloren was nog voor de eerste Duitse mortiergranaat bij de loopgraven aan de grens ontplofte. Maar zo hadden de Polen de strijd niet beleefd. Wat zich later in het nuchter militair relaas als een zich constant ontwikkelende, van meet af aan onvermijdelijke catastrofe zou voordoen, was voor het Poolse volk een warreling geweest van wilde emoties waarin de moedeloosheid zich tel-

kens weer tot heroïsme, het pessimisme zich tot uitgelatenheid verhief.

Driftige aanvalslust en mateloze overschatting van eigen kracht hadden de Poolse militaire leiding tot het opstellen van een operatieplan gebracht waarbij, nadat men de Duitse offensieven op de flanken opgevangen had, de Poolse cavalerie in het centrum zegevierend voorwaarts zou rukken, richting Berlijn, om de paarden te drenken in Spree en Havel. Tot dat doel werden sterke Poolse krachten in West-Polen samengetrokken. In Maart en in de eerste helft van Augustus '39 waren de eerste divisies gemobiliseerd van welke echter een deel Noordwaarts gezonden werd, de Poolse Corridor in, om Danzig te bezetten mochten de Duitsers daar de *status-quo* wijzigen. In de tweede helft van Augustus vonden nieuwe mobilisaties plaats; de algemene mobilisatie werd pas voor de 31ste afgekondigd. Van Oost-Pruisen tot Opper-Silezië lagen de zwaargewapende Duitse troepen al op de loer, maar toen de oorlog uitbrak, was van de Poolse divisies pas ongeveer de helft opgesteld; andere divisies waren onderweg naar hun bestemmingsoorden, van nog andere zaten de reservisten eerst in de trein naar de plaats waar zij zich moesten melden.

De transporten liepen in het honderd; bruggen en spoorwegen werden door Duitse bommen vernietigd, en zo ontstonden naast de troepen die de Poolse bevelhebbers in de hand hadden, toevallig-geformeerde eenheden van officieren die hun soldaten, soldaten die hun officieren niet kenden. Vóór, ten dele naast de Duitse tanks en infanteristen trokken drommen wanhopige vluchtelingen per trein, te voet, soms in auto's, vooral op boerenwagens Oostwaarts, schaarse en in der haast gepakte bezittingen dragend of met zich mee voerend. De Duitsers naderden! Men poogde stoeten koeien over de Weichsel in veiligheid te brengen; de wegen raakten versperd.

Die zône van paniek en verwarring vloeide van de grenzen naar het centrum van Polen waar men zich de eerste dagen geen enkel denkbeeld kon vormen van het verloop der gevechten. Met vele divisies waren de verbindingen verbroken; wat zich in de Corridor afspeelde, was in Warschau spoedig onbekend. Aanvankelijk zette geen tijding van nederlagen de domper op het rotsvaste vertrouwen in de overwinning. Er was op 1 en 2 September angstige twijfel of Engeland en Frankrijk het gegeven woord trouw zouden blijven, maar toen zich op Zondag 3 September het heugelijk nieuws van hun dubbele oorlogsverklaring aan Duitsland verspreidde, kende het enthousiasme geen grenzen meer. Een juichende menigte stond voor de Engelse en Franse ambassades; keer op keer zond Radio Warschau de *Marseillaise* uit, afgewisseld met Franse en Engelse militaire marsmuziek. Met twee zo machtige bondgenoten scheen Polen eerst recht onoverwinnelijk!

De dagbladen verschenen op vele plaatsen niet meer en brieven werden niet langer bezorgd, doch het was de radio welks nieuwsberichten alom voedsel gaven aan strijdbaar optimisme, Lang niet ieder had een ont-

vanger; men gaf de berichten mondeling door; geruchten dikten ze aan. Zo vertelde men elkaar dat de Poolse troepen allerwege in het offensief waren en in Oost-Pruisen al Koningsbergen naderden; dat Berlijn in puin lag na een aanval van zeshonderd Engelse en Poolse bommenwerpers; dat Italië Duitsland de oorlog verklaard had omdat Hitler geweigerd had het bombarderen van open steden te staken; dat de Duitse *Westwall* op twaalf plaatsen doorbroken was en de Franse troepen diep in Duitsland stonden. Bleven de aanvallen van de *Luftwaffe* enige tijd uit, dan heette het dat de Duitsers tekort hadden aan benzine; men vernam bij geruchte dat zij bij gebrek aan bommen 'op enkele plaatsen al aan elkaar gebonden stukken rails afgeworpen hadden'[1].

Ieder bericht dat een bevestiging vormde van het vertrouwen in de overwinning werd geloofd.

Doch er was naast een steeds krampachtiger optimisme dat uiteindelijk, naarmate de Duitse operaties vorderden, omsloeg in wanhopige gebeden, in kreten om hulp, in woedend verwijt aan bondgenoten die hunnerzijds het Duitse roofdier niet naar de keel sprongen, van meet af aan ook angst geweest - angst voor het geweld van de oorlog, voor de Duitse luchteskaders die ongestoord, als waren zij op oefenvlucht, uit het Westen naderden, voor gans de gewapende macht van het Derde Rijk die aan de grenzen de poorten van Polen probeerde open te rammeien en daarin - die bittere waarheid moest men na enkele dagen erkennen - geslaagd was. Angst en hoop raakten in elkaar verstrengeld; naast de neiging, grif te geloven wat aan die hoop voedsel gaf, was ook de bereidheid geboren, te geloven wat met die angst overeenkwam. Geruchten verspreidden zich dat de Duitsers uit vliegtuigen vergiftigde bonbons en sigaretten afwierpen alsmede kinderballons die met gifgas gevuld waren. Ze zouden volgens andere berichten tabaksbladen op de weilanden strooien opdat het vee dat de lucht van nicotine niet verdragen kon, van honger zou omkomen. Vooral die *Luftwaffe* wilde men op een afstand houden! In sommige Poolse dorpen werd aangenomen dat de rook uit de schoorstenen of dat de radiotoestellen met hun 'stralen' - wonderen van techniek voor een nog goeddeels analphabete landbevolking! - de Duitse bommenwerpers als het ware aantrokken; warme maaltijden werden daar overdag niet meer gekookt, radiotoestellen werden er uitgeschakeld of zelfs door de bezitters vernietigd.

De zich overal manifesterende Duitse superioriteit, het niet bevestigd worden van gunstige berichten, de zich langzaam aftekenende nederlaag - dat alles was niet alleen angstaanjagend, het was ook volstrekt onbegrijpelijk. Begrijpelijk werd het eerst, wanneer men aannam dat geen tegen-

1 *Volksdeutsche Soldaten unter Polens Fahnen. Tatsachenberichte von der anderen Front aus dem Feldzug der 18 Tage. Zusammengestellt und bearbeitet von Dr Kurt Lück, Posen* (Berlijn, 1940), p. 34.

slagen te wijten waren aan het, trouwens ondenkbaar, falen van de eigen troepen in open strijd, doch dat zij alle toegeschreven moesten worden aan de slinkse middelen waarvan de vijand zich bediende, aan de operaties van zijn agenten.

*

Wie die agenten waren?

Heel Polen kon ze met de vinger aanwijzen: allen, die zich sinds 1918 als vreemde indringers vastgeklampt hadden aan de Poolse bodem en aan hun eigen organisaties; die sinds 1933 avond aan avond hun radio afgestemd hadden op de zenders van de vijand en zich binnenskamers getooid hadden met de symbolen van het nationaal-socialisme: de vervloekte *Niemcy*, de *Hitlery*, de *Hitlerowcy*, de Duitse Vijfde Colonne!

Jarenlang was tegen hen gewaarschuwd; al vóór de oorlog uitgebroken was, hadden overal aangeplakte biljetten vermaand: 'Pas op voor spionnen! De Duitse spion luistert!' De waakzaamheid had zich sinds lang op die Volksduitse minderheid geconcentreerd. Men was echter kennelijk niet waakzaam genoeg geweest.

Bewijzen genoeg voor die opvatting! Men kon van Duitsers alles verwachten.

In de vroege ochtend van 1 September waren de Poolse detachementen in Danzig verraderlijk overvallen door Duitse eenheden die de stad binnengesmokkeld waren; het bericht van die overval bereikte Warschau vóór de verbindingen door de Corridor verbroken werden. In het industriegebied van Opper-Silezië poogden Duitse soldaten, niet tot de geregelde troepen behorend, in samenwerking met Volksduitsers die van de plaatselijke omstandigheden goed op de hoogte waren, zich meester te maken van mijnen, fabrieken en electrische centrales. Daar werden in het grensgebied al in de nacht vóór de aanval bruggen bezet door geheimzinnige vijanden die men niet precies kon identificeren doch die, door de Poolse linies sluipend, hun doelen genaderd waren. In Kattowitz trachtte een groep Volksduitsers, een band met het hakenkruis om de arm, een opstand te ontketenen. Een Amerikaans correspondente zag hoe dertig tot veertig hunner, de oudste niet boven de twintig jaar, onder zware bewaking weggevoerd werden, enkele minuten later gevolgd door twee vrachtauto's:

> 'Zij stonden vol arbeiders met gescheurde kleren, besmeurd met bloed en vuil. Zij zaten gehurkt in een kring soldaten en telkens wanneer een zijn hoofd ophief, werd het met de kolf van het geweer omlaag geslagen. Die mannen waren bij een andere Nazi-opstand betrokken geweest.'[1]

1 Claire Hollingworth: *The three weeks' war in Poland* (Londen, 1940), p. 19.

Sommige Volksduitsers die gemobiliseerd waren in het Poolse leger - anderen waren in Augustus niet opgekomen, doch ondergedoken - boden aan tal van sectoren onvoldoende weerstand aan de Duitse troepen of trachtten te deserteren. Onder hen was het parool verspreid dat zij onder geen beding op Duitsers moesten schieten doch zich zo spoedig mogelijk gevangen moesten laten nemen. 'De Poolse officieren wisten daarvan af,' schreef een Volksduitser later, 'doch men geloofde ons te kunnen intimideren doordat men ons in de voorste linies plaatste en nauwlettend in het oog hield'.[1]

Bij Posen, in het centrum van het gebied waar de meeste Volksduitsers woonden, werd op de tweede oorlogsdag bij de bemanning van een neergeschoten toestel van de *Luftwaffe* een document gevonden, een *Merkblatt zur Bekanntgabe an die gegen Polen eingesetzten Truppen*, waarin te lezen stond, dat 'de Duitse en andere volksgroepen in Polen... de strijd van de Duitse Weermacht zullen ondersteunen'; Duitse reservisten zouden trachten te deserteren; voorts, aldus het *Merkblatt*,

> 'kan het mogelijk zijn, dat de Duitse minderheden en andere volksgroepen de strijd van het Duitse leger ondersteunen door: het vrijmaken van straten voor de opmars der Duitse troepen; het verhinderen van het opblazen van bruggen en straatwegen door de Polen; guerrilla in de rug van de vijand, zoals bijvoorbeeld verbreking van de achterwaarts-lopende Poolse verbindingen.'

De aldus 'actief strijdende delen van de Volksduitsers en andere volksgroepen' zouden de beschikking hebben over kentekenen en parolen, zorgvuldig in het *Merkblatt* opgesomd; als kentekenen: een rode zakdoek met grote gele cirkel in het midden, een lichtblauwe armband met geel centrum, een beige overall met gele merktekens, of armbanden met het hakenkruis; als parool: het woord 'echo', dat in het Duits, Pools, Oekraïns, Russisch en Tsjechisch op dezelfde wijze uitgesproken en geschreven werd.

Het *Merkblatt* maakte er verder melding van dat leden van minderheden, 'die voor de *Wehrmacht* strijden, respectievelijk door de *Wehrmacht* ingezet zijn', konden optreden hetzij in Pools uniform, hetzij in burgerkleding, hetzij als parachutistenin groenachtig-grijze overall, eventueel ook in burgerkleding.

Al deze inlichtingen stonden netjes-getypt op vier pagina's[2] en waren naar behoren ondertekend: *Für die Richtigkeit; Pruiz Reuss, Major*. Zwart op wit. Was er overtuigender bewijs denkbaar voor de perfide machinaties van de Duitse Vijfde Colonne? Het *Merkblatt* was voor alle Duitse troepen bestemd; de er in aangeduide geheime operaties waren blijkbaar overal georganiseerd. Wie moest men het eerst waarschuwen?

1 *Der Sieg in Polen, herausgegeben vom Oberkommando der Wehrmacht in Verbindung mit dem Aufklärungsdienst der SA* (Berlijn, 1940), p. 127.

2 Facs. in: *The German Fifth Column in Poland* (Londen, 1941), tussen de p. 148 en 149.

In hoeverre de inhoud van het door *Prinz* Reuss ondertekende stuk aan andere Poolse autoriteiten dan die in Posen werd meegedeeld, is onzeker. Algemene bekendheid kon er niet aan gegeven worden; daarvoor waren al teveel verbindingen verbroken. In wezen was men overigens in alle delen des lands al bedacht op de operaties waarop het gevonden document wees.

Zijn inhoud scheen inderdaad op tal van plaatsen door de werkelijkheid verbluffend-nauwkeurig bevestigd te worden.

Bij hetzelfde Posen waar het *Merkblatt* ontdekt was, werden, eveneens op de tweede oorlogsdag, twintig Duitse agenten gearresteerd die allen band en merkteken onder hun regenjas om de arm hadden:

> 'Zij bekenden, dat zij gedurende de nacht de grens overschreden hadden... en dat zij ermee belast waren, de terugtocht van het Poolse leger te verhinderen, sabotage te plegen en communicatie-middelen te vernielen. Zij hadden allen in Duitsland de passende cursus gevolgd.'[1]

Twintig agenten in één dag op één plaats! Hoeveel honderden, hoeveel duizenden waren elders ingezet?

In de Poolse Corridor kwamen in verschillende districten gevechtstroepen in actie die uit Volksduitsers bestonden of door hen geholpen werden. De Franse consul in Gdynia, havenstad aan de Oostzee, die in de eerste oorlogsdagen uit zijn standplaats naar Warschau snelde, zag dat in tal van oorden Volksduitsers gearresteerd werden die betrapt waren op het doorsnijden van telefoon- of telegraafdraden. In één stadje zei de commissaris-van-politie hem verontwaardigd, 'dat hij zich ernstig ging afvragen of ieder met wie hij sprak, niet een gevaarlijke Volksduitser-in vermomming was, die gearresteerd behoorde te worden'[2].

Elders in Polen werden terugtochtswegen versperd door omgehakte bomen; men trof Duitse agenten aan, vermomd als Poolse marechaussées, spoorwegbeambten en officieren; 'hun Duitse documenten waren in de voering van hun kleding verborgen'[3]. Op één plek werd een Pools detachement door een groep van ongeveer dertig van die agenten bestookt:

> 'Toen zij door onze soldaten aangevallen werden, vluchtten ze het bos in. Twee van hen werden gedood. Zij droegen Pools uniform, waren gewapend met Duitse *Mausers* en lichte machinegeweren type no. 34 en bezaten kleine zaklantaarns met witte, rode en groene lampjes. Papieren hadden ze niet bij zich. De plaatselijke burgerbevolking verklaarde dat deze agenten om ongeveer acht uur des avonds per parachute gedaald waren en onmiddellijk daarna raketten met rood licht omhoog geschoten hadden.'[4]

1 Verklaring no. 4 van majoor J.Z. *The German Fifth Column in Poland*, p. 81-83.
2 Aantekeningen van R. Chaulet. *Ibid.*, p. 156.
3 Verklaring no. 316 van een anonym luitenant. *Ibid.*, p. 119.
4 Verklaring no. 392 van luitenant I.A. *Ibid.*, p. 98.

In Oostelijk Polen zag een Fransman twee Duitse parachutisten neerkomen. Ook zij werden gevangen genomen; zij hadden geen documenten bij zich maar waren wel in burgerkleding en droegen onder hun jas de gebruikelijke armband; gewapend waren zij met revolvers en handgranaten; 'zij hadden scharen bij zich om ijzerdraad door te knippen en een van hen bezat drie kleine flesjes die met een vocht gevuld waren'[1]. Bij Lemberg in Zuidoost-Polen werden, toen de campagne al bijna afgelopen was, drie Duitse parachutisten gearresteerd, twee in Pools uniform, een in burgerkleding. 'De burger, die Pools sprak, bekende dat hij tot taak had, het gerucht te verspreiden dat de Duitsers alle Poolse mannelijke personen van veertien jaar en ouder zouden interneren evenals de vrouwen van Poolse ambtenaren en militairen'[2].

Ziet - dit waren onomstotelijke feiten; het *Merkblatt* van *Prinz* Reuss kon men lezen, de lijken van de gesneuvelde Duitse agenten zien, hun wapenen, kleding, zaklantaars en scharen betasten, en in de Corridor en Opper-Silezië hadden jonge Volksduitsers naar de wapenen gegrepen; ook dat stond vast. Aan die feiten werd echter een veel wijder strekking gegeven. Men zag ze als eigenlijk overbodige, maar toch niet onwelkome bewijzen voor de opvatting dat de Volksduitsers in Polen op nog oneindig groter schaal aan het spionneren en saboteren waren dan men uit enkele concrete voorbeelden zou afleiden. Niet onwelkom waren die bewijzen omdat ze onweerlegbaar waren; eigenlijk overbodig, omdat men die massale spionnage en sabotage als zo evident, zo vanzelfsprekend, zo natuurlijk beschouwde dat ze nauwelijks bewijs behoefden. De massa van het Poolse volk verwachtte niet anders dan dat de Volksduitsers in grote getale hand- en spandiensten zouden verlenen aan hun heer en meester, Adolf Hitler.

Die verwachting werd, zo meende men, bewaarheid; overal en van de aanvang af.

Om te beginnen namen talloze Polen aan dat de Volksduitsers speciale maatregelen getroffen hadden om te verhinderen dat hun woningen gebombardeerd of beschoten zouden worden. Men vertelde dat zij daartoe tekens op hun dak aangebracht hadden of stromijten op een bepaalde wijze dicht bij hun huis hadden geplaatst of hun schoorstenen wit hadden geschilderd. 'Des nachts', verhaalde een Pools luitenant, 'werden die schoorstenen in verschillende kleuren geverfd volgens de afgesproken code-van-tekenen.'[3] Overdag meende men ook andere verdachte verschijnselen te zien. Poolse troepen die in door Volksduitsers bewoonde streken langs de landerijen trokken, waren er veelal van overtuigd dat de Volksduitse boeren speciale landbouwwerkzaamheden verricht hadden

1 Verklaring no. 71 van Jean S., *The German Fifth Column in Poland*, p. 92-3.
2 *l'Invasion allemande en Pologne* (Parijs, 1940), p. 68.
3 Verklaring no. 410 van luitenant Z., *The German Fifth Column in Poland*, p. 100.

die, volgens plan, tekens inhielden voor de Duitse troepen, in het bijzonder voor de Duitse luchtmacht; die tekens werden ook wel door Poolse piloten waargenomen: het gras was 'volgens een plan' gemaaid; rekken waren 'in speciale volgorde' opgesteld; in een veld dat geploegd was, was door op de grond te stampen 'volgens een plan' een figuur aangebracht[1]. Elders meende men dat in de geploegde velden door er heen-en-weer te lopen tekens aangebracht waren die boodschappen of het verzoek tot het afwerpen van wapenen inhielden, of dat het graan gemaaid was volgens 'patronen' die overeenkomstige verzoeken inhielden[2]. 'Ik had één karakteristieke ervaring', vertelde een uit Polen ontsnapte majoor:

> 'Mijn manschappen deelden mij mede, dat zij een boer gezien hadden die zijn veld op een vreemde wijze aan het ploegen was doordat hij met zijn ploeg zigzag voren en cirkels trok. Toen ik het veld bekeken had, constateerde ik dat dit ploegen niets te maken had met gewone landarbeid en toen wij de patronen die hij gemaakt had, op papier nagetekend hadden, zagen wij dat zij één gigantische figuur vormden die hij ten behoeve van vijandelijke vliegers vervaardigd had.'[3]

Hadden de Duitsers ergens een luchtaanval uitgevoerd, dan werd vaak naar handlangers bij de gebombardeerde objecten gezocht die hun daarbij behulpzaam zouden zijn geweest. Volksduitsers werden er van verdacht dat zij ten behoeve van de *Luftwaffe* het licht in hun kamer lieten branden of met een lantaarn omhoog schenen door hun schoorsteen of zelfs door het afstrijken van lucifers de Duitse toestellen de weg wezen. In West-Polen werd van de eigenaar van een Duitse steenhouwerij verklaard dat hij niet alleen een radio-zendapparaat had maar ook 'vanaf de binnenplaats van zijn bedrijf aan Duitse piloten de windrichting had aangegeven'; hij werd geëxecuteerd[4]. Tussen Posen en Warschau poogden twee Volksduitsers die aan arrestatie ontsnapt waren, in een hutje een potje te koken; Pools spoorwegpersoneel hoorde hen Duits spreken; de militairen werden gewaarschuwd en de Volksduitsers werden gevankelijk weggevoerd. 'Gezegd werd, dat wij met rook tekens gegeven hadden aan de Duitse toestellen die telkens weer het spoorwegemplacement aanvielen.'[5] Elders meldden Poolse soldaten hun officieren dat in een groep van vijf-en-veertig gearresteerde Volksduitsers 'vier met een hemd tekens gegeven hadden aan Duitse toestellen. Op bevel van de officieren werden de betrokken Volksduitsers vervolgens achter een muur weggevoerd en daar door de soldaten met de karabijn neergeschoten.'[6] Van het geven

1 Verklating no. 257 van piloot-waarnemer S.K., *The German Fifth Column in Poland*, p. 103-4.
2 Verklaring no. 413 van kapitein W.K., *Ibid.*, p. 104-5.
3 Verklaring no. 70 van majoor F.S., *Ibid.*, p. 117.
4 Verklaring no. 352 van luitenant S., *Ibid.*, p. 100.
5 *Marsch der Deutschen in Polen. Deutsche Volksgenossen im ehemaligen Polen berichten über Erlebnisse in den Septembertagen 1939* (Berlijn, 1940), p. 65.
6 Document 97 in *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen* (Berlijn, 1940), p. 159.

van tekens werden ook wel kinderen verdacht, Volksduitse jongetjes van zes en zeven jaar oud werden er voor in hechtenis genomen en naar interneringskampen weggevoerd.

Hoevelen op die beschuldiging in arrest gesteld of zelfs gedood werden?

Niemand weet het, maar alleen al in Thorn, in de Poolse Corridor, werden 34 personen gefusilleerd, 'die er op betrapt waren, dat zij met spiegeltjes of met witte stof tekens gaven tijdens aanvallen door Duitse bommenwerpers'[1]

Maar er was meer.

Er werden, zo verzekerde men elkaar, door de Volksduitsers ook andere daden bedreven die ten voordele waren van de gevreesde vijand. Tallozen werden van spionnage en sabotage verdacht waartoe zij zich, daarvan was men overtuigd, op geslepen wijze vermomd hadden - in Pools uniform, maar ook wel in burgerkleding, 'als arbeiders, bedelaars, priesters, leden van godsdienstige orden'[2] of 'als vrouwen'[3]. Werd door de Duitsers een bombardement uitgevoerd, dan was men er zeker van dat zij vlak van tevoren inlichtingen van vitale betekenis gekregen hadden. In Lemberg, in Zuidoost-Polen, vielen bommen op een Pools hoofdkwartier nog geen zes uur nadat het naar een school verplaatst was. 'Diezelfde avond werd een bedelaar die in de buurt van deze plek rondzwierf, onder verdenking gearresteerd. Hij bleek in het bezit te zijn van een lijst van objecten die tevoren gebombardeerd waren.'[4] Bij Lubhn zag een Volksduits reservist vanuit zijn kazerne hoe Duitse bommen een nabije spoorlijn vernielden:

> 'Een toevallig passerende, vreedzame Poolse monnik, die er in zijn pij bijzonder verdacht uitzag, [werd], hoewel hij verzekerde onschuldig te zijn, in triomf ingehaald en weggevoerd. Gezegd werd, dat hij de aanval op de spoorlijn op zijn geweten had.'[5]

Maar lang niet altijd waren die Duitse agenten van top tot teen in een aparte kledij gestoken. Zij moesten, dat sprak vanzelf, onderscheidingstekenen hebben; er waren er met armbanden in speciale kleuren; er waren er echter ook die zich, zo meende men, op veel onopvallender wijze aan elkaar kenbaar maakten: met 'knopen van bepaalde vorm, pullovers, enz.'[6] of met 'de een-of-andere eigenaardigheid in hun kleding, met een band, een halsdoek'[7].

Wat deze en dergelijke agenten met hun spionnage en sabotage wisten te bereiken, moest natuurlijk bericht worden aan het Duitse hoofdkwartier. Van sommige berichten nam men aan, gelijk wij al vermeldden,

1 Verklaring no. 72 van dr J.B., *The German Fifth Column in Poland*, p. 120-1.
2 *Ibid.*, p. 95.
3 Verklaring no. 134 van luitenant R., *Ibid.*, p. 96.
4 Verklaring no. 93 van overste G., *Ibid.*, p. 123.
5 *Volksdeutsche Soldaten unter Polens Fahnen*, p. 29.
6 Verklaring no. 185 van luitenant T.S., *The German Fifth Column in Poland*, p. 96.
7 Verklaring no. 393 van kapitein R., *Ibid.*

dat zij door middel van tekens die men vanuit de lucht of vanaf de weg kon waarnemen, doorgegeven werden; in andere gevallen geloofde men dat er talloze geheime radiozenders aan het werk waren die de Duitsers een stroom van gegevens deden toekomen. In Warschau was de bevolking er tijdens de bombardementen van de eerste oorlogsdagen van overtuigd dat de *Luftwaffe* in verbinding stond met van zendapparaten voorziene agenten in de stad. 'Door de Poolse autoriteiten werden grote aantallen van dergelijke zendstations in beslag genomen, sommige op zolder bij vooraanstaande Duitse fabrikanten. Een verhaal deed de ronde van een dief die een inbraak pleegde in de kelder van een belangrijk fabrikant die een Duitse naam had, met als enig resultaat dat hij er een geheime radiozender in werking aantrof.'[1]

Dergelijke radiozenders meende men ook op het platteland in grote getale te ontdekken. Maar ze waren handig verborgen! Men trof ze aan 'in het graf van een bekend industrieel', in het 'huis van een Protestants predikant', ja zelfs 'in een holle boom'[2]. Alleen al in de Corridor werden volgens een officier van de Poolse generale staf tijdens huiszoekingen bij Volksduitsers 'vijftien korte-golf-zenders' ontdekt[3]. Elders vond een Pools luitenant in een door Volksduitsers bewoond dorp 'een klein kortegolf-zendertje in een doosje, niet veel groter dan een lucifersdoosje'[4].

Natuurlijk werden alle personen onder wier dak men deze en dergelijke apparaten aantrof, op zijn minst gevankelijk weggevoerd. Trouwens, andere vreemde, er typisch-Duits uitziende voorwerpen wekten eveneens verdenking. Bij Posen werden bijv. twee Volksduitsers 'als spionnen' gefusilleerd in wier woning Poolse militairen 'een postzegelverzameling, een oude Duitse helm uit de eerste wereldoorlog, een motorfietslantaarn en een kilometerteller' aangetroffen hadden[5].

Geen list was er die die Volksduitsers niet op hun geweten hadden! 'Waar zich maar Duitsers bevonden, schoten zij des nachts op Poolse soldaten; zij staken de gebouwen in brand waarin de troepen ingekwartierd werden; zij sneden telefoondraden door; zij maakten met behulp van gekleurde raketten bijzonderheden bekend omtrent de Poolse troepenverplaatsingen; zij legden hinderlagen voor die Poolse troepen en mengden dikwijls mosterdgas in het water dat zij voor was-doeleinden aanboden.'[6] En om van dat laatste, meest sinistere Duitse bedrijf een voorbeeld te geven: 'Ik verklaar,' schreefeen Pools majoor na afloop van de strijd,

> 'dat ik het geval zag van luitenant Kowalski, die met mij gestationneerd was in een kolonie in Wolhynië (Oost-Polen), waar Duitsers woonden. Hij wies zich

1 *Manchester Guardian*, 21 Oct. 1939.
2 Verklaring no. 203 van overste G., *The German Fifth Column in Poland*, p. 101.
3 Verklaring no. 24 van overste R., *Ibid.*
4 Verklaring no. 69 van luitenant G.D., *Ibid.*, p. 113.
5 Document 71 in *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 118.
6 *The German Fifth Column in Poland*, p. 48.

> met water dat de huisvrouw van het huis hem in een kom bracht, en onmiddellijk zwol zijn gezicht vreselijk op. Hij werd terstond naar het ziekenhuis in Luck vervoerd, waar men constateerde dat zijn brandwonden gevolg waren van mosterdgas, gelukkig in een verdunde vorm.'[1]

De angst voor de Duitse Vijfde Colonne, opgewekt door gebeurtenissen en berichten als wij hier weergegeven hebben, was allerminst een locaal verschijnsel. Na afloop van de oorlog wist de Poolse regering-in-balling-schap alleen al bij de offcieren en manschappen die naar het buitenland ontsnapt waren, meer dan vijfhonderd verklarigen te verzamelen waarin elk dezer getuigen weergaf wat hij omtrent de activiteit dier Vijfde Colonne met eigen ogen gezien of met eigen oren gehoord had. Die verklaringen hadden zo goed op de eerste als op de laatste week van de ongelijke strijd betrekking en zij kwamen uit alle delen des lands.

Zij waren zakelijk als een proces-verbaal. Zo waren zij ook bedoeld.

Maar daardoor brandde er niet het vuur der emoties in dat in de oorlogsdagen zelf opgelaaid was: de schok van het uitbreken van de strijd die men maandenlang had zien aankomen en die toch als een verrassing kwam; de wilde vlam van het optimisme, spoedig gedoofd door slecht nieuws en boos gerucht; de bezorgdheid over man en vader, zoon en verloofde die onder de wapenen geroepen waren; de nijpende angst voor de Duitse bommenwerpers die superieur en onaantastbaar met telkens nieuwe dodelijke last hun witte strepen trokken door de hoge lucht; de droefenis om het geliefde, aanbeden leger dat men in verwarring of zelfs in panische vlucht zag wijken voor een vijand, gewapend als de Duivelzelf, onoverwinnelijk, oppermachtig; het pijnigend besef dat Polen, de eigen staat die langer dan een eeuw verbeid was en amper twintig jaar bestond, zijn ondergang tegemoet ging; en eindelijk, het onheilspellend, onvermijdelijk naderen van de lijfelijke vijand, de Duitsers, de hooghartige *Niemcy*, de nazaten der Middeleeuwse kruisridders, volgelingen eerst van de onderdrukker Bismarck, nu van een Hitler wiens peilloze minachting, wiens sadistische haat voor alles wat Slavisch was, als een dreigende ondertoon waren bij iedere woordenvloed uit zijn rauwe keel.

Dan te bedenken, dat de vijand - *deze* vijand! - handlangers had in eigen stad en dorp! Volksduitsers, die zijn komst verlangend tegemoet zagen, die hem tekens gaven, die voor hem spionneerden en saboteerden, die ten opstand vlogen en hinderlagen spanden, die op de Poolse troepen schoten of ze des nachts overvielen, die - onzichtbaar voor niet-ingewijden - allen op mysterieuze wijze kenbaar waren voor elkaar en een gigantische samenzwering vormden waarmee volk en leger in de rug aangevallen werden. Geen middel, geen werktuig, geen wapen werd daarbij geschuwd: pistool noch machinegeweer, kniptang noch zendapparaat, bijl noch kogel!

1 Verklaring no.70 van majoor F.S., *The German Fifth Column in Poland*, p. 117.

Opgepakt moesten ze worden, die Vijfde Coloonisten - weggevoerd, onschadelijk gemaakt!

*

Al maanden van tevoren had de Poolse regering opdracht gegeven, lijsten op te stellen van verdachte Rijks- en Volksduitsers. Die opstelling vond vermoedelijk plaats in April en Mei '39, omstreeks de tijd dat Hitler het niet-aanvals-verdrag met Polen opzegde. Sommige groepen Volksduitsers werden, zoals wij zagen, al vóór het uitbreken van de oorlog gearresteerd en naar interneringskampen op transport gesteld. De meerderheid liet men nog met rust. Op de eerste oorlogsdag echter, werd - volgens berichten van verschillende Duitsers - via de Poolse radio een speciale instructie doorgegeven aan de Poolse organen van justitie en politie, waarbij hun gelast werd de klaargelegde lijsten af te werken. Onmiddellijk werden, nog op die Vrijdag 1 September, in alle plaatsen waar Rijks- en Volksduitsers woonden, aanhoudingsbevelen rondgedeeld. Er waren bevelen op rood, op rose en op geel papier. Diegenen aan wie een rood papier uitgereikt werd, moesten naar de plaatselijke gevangenis overgebracht worden; bij hen moest ook terstond huiszoeking worden verricht; wie een rose papier kreeg (dat waren meest Rijksduitsers), moest zich bij de politie melden voor internering; de gele papieren tenslotte, duidden aan dat de betrokkenen zich op eigen gelegenheid naar bepaalde, ver van de Duitse grens gelegen plaatsen in Centraal- en Oost-Polen moesten begeven. Het streven der Poolse autoriteiten was dus, de meeste Volksduitsers ongemoeid te laten, elementen die men niet volstrekt vertrouwde, van het vermoedelijk terrein van de strijd te verwijderen, en alleen diegenen die men als uitgesproken vijanden van het eigen staatsbestel zag, achter slot en grendel te plaatsen.

Van deze onderscheidingen kwam in de practijk niet veel terecht. De te interneren Rijksduitsers kon men niet afvoeren en zij die met leeftocht voor vier dagen naar Centraal- of Oost-Polen moesten trekken, kwamen soms voor stations te staan waarvan geen trein voor burgers meer vertrok. Zo kwamen tenslotte allen die enig papier gekregen hadden, van welke kleur ook, terecht in het plaatselijk hoofdbureau-van-politie, in de gevangenis of in interneringskampen - vaak fabrieksterreinen die inderhaast met manshoog prikkeldraad omgeven waren. Al op weg naar deze oorden werden de Duitsers door de opgewonden bevolking ‘getracteerd op trappen, met geweerkolven geslagen, in het gezicht gespuwd en op de gemeenste scheldwoorden onthaald’[1]. Voor de huizen van hen die gearresteerd werden, verzamelden zich volksmenigten; het kwam voor dat

1 *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 21.

men er de ruiten inwierp. Van belang was dat naast de ‘officiële’ ook ‘onofficiële’ arrestaties verricht werden. In menig oord hadden Poolspatriottische verenigingen hun eigen lijsten aangelegd van Volksduitsers die men niet vertrouwde; ook die lijsten werden afgewerkt en het ging daarbij vaak ruw toe. De huiszoekingen droegen meestal een vluchtig karakter: ‘bewijzen’ waren gauw gevonden: een Duitse krant, een brief van een Duits familielid, een portret van Hitler - dat alles toonde aan dat men aan het juiste adres was. Vond men niets, dan gebeurde het ook wel dat een handgranaat op de schoorsteen of in een kast gelegd werd die enkele minuten later triomfantelijk ‘ontdekt’ werd, ‘Schuldig’ waren ze toch, die Volksduitsers - het bewijs kwam er eigenlijk niet op aan. Ondertussen klonken op straat de kreten: ‘Pak ze vast! Sla ze dood, die *Niemcy*, die *Szwaby*, die varkens, die spionnen!’[1]

Angst en haat richtten zich niet alleen tegen de Duitsers in eigen omgeving. Andere personen die ook Duitser waren maar als zodanig niet herkend konden worden, waren misschien nog gevaarlijker. Op enkele plaatsen kwam het voor dat men lieden die men niet vertrouwde, Poolse woorden liet uitspreken waar de Duitse tong over zou struikelen. In Opper-Silezië waar de spanning het grootst was, werden leden van Poolse verenigingen met geweren uitgerust en ‘wie op hun roep in het Duits of in het geheel niet antwoordde, werd neergeschoten’[2].

Zo werden in de eerste drie oorlogsdagen grote aantallen Duitsers, meest Volksduitsers, gearresteerd of anderszins onschadelijk gemaakt. Volksduitse boeren werden van het platteland naar de dorpen of steden gebracht. In Bromberg, dat in de Corridor aan de Weichsel gelegen was, had men op Zaterdag 2 September ongeveer drieduizend Volksduitsers achter prikkeldraad bijeen; de Poolse autoriteiten hadden van de gelegenheid gebruik gemaakt, er een aantal vooraanstaande socialisten en communisten die men van revolutionnaire bedoelingen verdacht, aan toe te voegen; er waren ook misdadigers bij die men uit de gevangenis geevacueerd had.

Wat moest met al die mensen geschieden?

Het was duidelijk, dat ze aan de greep van de Duitsers onttrokken moesten worden. De algemene roep werd: ‘afschuiven naar het Oosten!’ In sommige gevallen werden aparte treinen geformeerd, in andere begaf men zich uitsluitend te voet op weg. Het gebeurde ook wel dat men onderweg de treinen verlaten moest om lopend de tocht te vervolgen. Met alle transporten werd getracht, grote interneringskampen te bereiken die dicht bij de Russische grens gelegen waren; in een aantal gevallen lukte dat, in andere niet. Het totaal aantal weggevoerde en al of niet geinterneerde Volksduitsers werd van Duitse kant op ver over de 50.000

1 *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 22.
2 *Volksdeutsche Soldaten unter Polens Fahnen*, p. 49.

geschat[1]. Alleen al in het kamp Bereza-Kartuska, in Noordoost-Polen, zouden zich 3500 Duitsers bevonden hebben, samen met 1600 Oekraïners die ook in grote getale door de Polen gearresteerd waren[2].

De behandeling in de kampen was slecht.

Erger hadden de gearresteerden echter op weg daarheen moeten verduren.

Een stoet arrestanten, uit het ene dorp vertrokken, was bij aankomst in het volgende een ordeloze troep bestofte individuen geworden; zij werden bewaakt - dus hadden ze iets op hun geweten. Het waren Duitsers, *Niemcy, Hitlerowcy. Zij* waren verantwoordelijk voor het onheil dat Polen trof; er vormden zich menigten die naast de arrestanten meeliepen en aan hun gevoelens lucht gaven. 'Wij leerden grondig kennen', schreef later een Volksduitser, 'wat het is, spitsroeden te moeten lopen':

> 'Overal waar wij door een plaats van enige omvang kwamen, was de straat omzoomd met volk van iedere leeftijd en geslacht, dat in razernij verkeerde, schold, spoog, met stenen of mest wierp en met stokken op ons los sloeg; gevlucht spoorwegpersoneel en gevluchte soldaten gingen het ergst te keer. De politie die ons vergezelde, was ons vijandig gezind, liet ons nauwelljks één keer per dag water drinken en maar zelden van de tocht uitrusten; maar in de steden behoedde ze ons er tenminste voor dat we door de menigte doodgeslagen of doodgetrapt werden, hoewel bijna ieder van ons vooral in de eerste dagen verwondingen opliep.'[3]

Het gedrag der bewakingsmanschappen was verschillend. Het kwam voor dat zij met de gummiknuppels de opdringende Poolse menigte terugjoegen; het kwam ook voor dat het hun niet onwelgevallig was dat er onder de arrestanten slachtoffers vielen. Over het algemeen gedroegen de politie-agenten die tenslotte wisten wie zij begeleidden, zich beter dan de onverschillige Poolse soldaten die veelal hun taak overnamen. Door hen werden onderweg heel wat 'spionnen' neergeknald en vaak boden zij ook onvoldoende weerstand aan pogingen uit het publiek, enkele Volksduitsers in handen te krijgen en af te maken. Het kwam op verschillende plaatsen tot sadistische moordpartijen; na de strijd werden lijken van Volksduitsers gevonden die men afschuwelijk verminkt had of samen met het kreng van een hond in een kuil gesmeten. Zo was het lot der weggevoerden verschillend: de meesten keerden met builen en schrammen uit hun tijdelijke gevangenschap terug; van één transport van 700 geïnterneerden wordt echter verhaald dat slechts een tiende weer thuis kwam - alle overigen hadden er het leven bij ingeschoten[4].

Inmiddels hadden zich op tal van plaatsen waaruit men de gevaarlijk geachte Volksduitsers weggevoerd had, nieuwe ongeregeldheden voorge-

1 *Marsch der Deutschen in Polen*, p. 14.
2 *Posener Tageblatt*, 27 Oct. 1939, gec. in: *Die polinischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 186.
3 *Marsch der Deutschen in Polen*, p. 59.
4 *Ibid.*, p. 14.

daan. In de Vijfde-Colonne-paniek werden huizen en boerenhoeven van Volksduitsers bestormd en geplunderd waarbij in enkele gevallen hele gezinnen om het leven kwamen. Ook hierbij werd het uitleven van sadistische impulsen getolereerd, ja toegejuicht. Er waren echter Polen die het hoofd koel hielden, waarschuwden tegen uitspattingen en soms zelfs Volksduitsers beschermden of in eigen huis verborgen. Officieren verboden of staakten executies. De algemene opvatting was echter dat geen Duitser waard was, dat men voor hem in de bres sprong, wat sommigen niettemin met gevaar voor eigen leven deden. Het waren vooral onontwikkelde en arme Polen die op de Volksduitsers wraak namen; in de provincie Posen de Poolse landarbeiders die bij de rijkere Duitse boeren de schuren in brand staken, vee meenamen, geld stalen en bezittingen roofden.

*

De ernstigste ongeregeldheden deden zich in het al genoemde Bromberg voor.

In deze stad van 150.000 inwoners, gelegen in een gebied dat sinds generaties het centrum was van een verwoede worsteling tussen Polen en Duitsers, woonden toen Hitler Polen binnenviel, ongeveer elfduizend Volksduitsers. Hoe zij tegenover het nationaal-socialisme stonden, wisten de Polen niet precies; zij hadden wel gezien, dat in September 1937 meer dan vierduizend Volksduitsers deelgenomen hadden aan een ter plaatse gehouden *Deutscher Tag*.

Op de dag waarop de oorlog uitbrak, werden in Bromberg alle vooraanstaande Volksduitsers gearresteerd of werd hun gelast zich bij de politie te melden. Hun leider, dr Hans Kohnert, trachtte zich te verbergen maar werd opgespoord. Nog in de ochtend van die 1ste September werden de spoorweg-emplacementen door de Duitsers gebombardeerd - het kwam als reactie daarop bijna tot een bloedbad onder de paar honderd Volksduitsers die in het hoofdbureau-van-politie opgesloten waren. Daags daarna, 2 September, werden alle gearresteerden weggevoerd; drieduizend Volksduitsers waren daarbij, en van hen behoorden velen tot de valide Duitse mannen. De Polen bleven zich echter bedreigd voelen; de burgerlijke bestuurders verlieten de stad, militairen namen het bewind in handen. Terzelfdertijd trokken van de grensdistricten grote stoeten Poolse vluchtelingen door Bromberg heen, niet weinig bijdragend tot de algemene ontreddering; ook Volksduitsers kwamen opdagen, begeleid door politie-agenten.

Nu had al voor de oorlog het gerucht de ronde gedaan, ‘dat de plaatselijke Duitse bevolking voor het geval van oorlog maatregelen voorbereidde’; op 1 September was Bromberg ‘vol gerucht, dat de Duitsers een

opstand aan het voorbereiden waren'; op de 2de, na nieuwe luchtaanvallen, 'deed het gerucht de ronde dat de Duitse troepen ieder ogenblik de stad konden binnentrekken en dat de opstand terstond zou beginnen. Er waren haast geen Duitsers meer te zien op straat.' Wat voerden zij in het schild? In de nacht van Zaterdag 2 op Zondag 3 September werden Volksduitsers 'die lichtsignalen gaven', gearresteerd. 'Bijna niemand deed die nacht een oog dicht, opgewonden als men was door geruchten dat de vijand naderde, en door de daden bedreven door Duitse saboteurs.'[1]

Ook andere geruchten werden verspreid en grif geloofd. De van de grens arriverende vluchtelingen werden niet vertrouwd. Waren er onder hen Gestapo-agenten? Men vertelde dat in de karren 'die zogenaamd voor het transport van hun bagage dienden, wapens verborgen waren, in het bijzonder kleine machinegeweren van het type dat door het Duitse leger gebruikt werd, en ammunitie'. De Poolse militairen geloofden dat Duitse agenten zich bovendien verborgen hadden in huizen, 'toebehorend aan leden van een geheime Duitse vereniging', en dat andere agenten bij het vallen van de duisternis in naburige wouden neergedaald waren[2].

Op Zondagochtend 3 September tussen vier en vijf uur vielen in Bromberg de eerste schoten. Pas laat in de middag zweeg het vuur. Het zal wel nooit mogelijk zijn de wirwar van gebeurtenissen op die 'bloedige Zondag' geheel te ontrafelen. Feit is, dat de Poolse militairen ter plaatse er met de Poolse burgers van overtuigd waren dat de Duitse agenten samen met de Volksduitsers de opstand ontketend hadden die men zo lang geducht had.

De bevolking 'bevond zich in paniek'. Overal klonk geweervuur. Een Pools ingenieur zag in een der straten 'een groep Duitsers langs rennen, ongeveer veertig, met geweren en revolvers gewapend. Ik zag drie Volksduitsers uit Bromberg bij hen die ik van gezicht kende.' Er ontwikkelde zich daar een gevecht; verschillende Duitsers sneuvelden, twee-en-twintig werden gevankelijk weggevoerd. Dezelfde getuige beweerde dat voor het gouvernementsgebouw een man in Pools uniform heen-en-weer liep, roepend: 'De Duitsers komen'; hij werd doodgeschoten en bleek een armband met het hakenkruis en een Duits militair document bij zich te hebben[3].

De gehele ochtend door vonden vuurgevechten plaats, ten dele in de omgeving van de Protestantse kerk waar, naar beweerd werd, de Duitsers een machinegeweer in de toren geïnstalleerd hadden. Men meende echter dat overal in de stad door Volksduitsers uit hun huizen gevuurd werd. Al om half tien 's ochtends werd het hoofdbureau-van-politie voortdurend opgebeld door Polen die mededeling deden van huizen waaruit geschoten werd. 'Veertig bladen met adressen' werden genoteerd, toen organiseerde

1 Verklaring no. 30 van ir K.P., *The German Fifth Column in Poland*, p. 64-7.
2 Verklaring no. 512, *Ibid.* p. 58-9.
3 Verklaring no. 30, *Ibid.* p. 64-7.

men 'een tegen-aanval'[1]. Poolse soldaten die in paniek door de straten renden, werden opgevangen, gekalmeerd, en tot nieuwe eenheden samengevoegd. Besloten werd alle verenigingsgebouwen en huizen der Volksduitsers te doorzoeken. Gewapende Duitsers die men tegenkwam, 'werden ter plaatse neergeschoten'; wie er verdacht uitzag - en dat waren velen - werd naar een Poolse kazerne gezonden. Het Protestantse kerkhof werd grondig doorzocht; ook daar was een schot gevallen. In het huis van de doodgraver werden een revolver, patronen en een Duitser, die zijn identiteit niet kon bewijzen, aangetroffen. Ook de gasfabriek werd geinspecteerd; het *Deutsche Haus* was spoedig een ruïne. Het heette 'dat daar een groot aantal Duitse aanvallers sneuvelde'. In andere delen van de stad werden Volksduitsers uit de omgeving gearresteerd die 'opdracht hadden gekregen, zich op 3 September te melden'[2]. Nieuw bewijs voor de zorgvuldig georganiseerde opstand!

Vele wijken werden huis na huis doorzocht. Men trof bij de Volksduitsers schuilplaatsen aan; ook dat leek verdacht. Overigens vond men niet veel bewijzen voor de conspiratie. Een Pools bedrijfsleider, die als luitenant de huiszoeldngen leidde en talrijke 'Duitse verdachten' arresteerde, meldde dat aan het eind van de ochtend het onderzoek 'geleid had tot de ontdekking van één handgranaat, twee militaire kaarten en verschillende knipsels uit Duitse bladen, gepubliceerd in Duitsland'[3].

Toen tegen het eind van de middag het schieten gestaakt werd, lagen volgens Poolse cijfers[4] ongeveer honderdvijftig Duitsers dood op het terrein van de strijd - in de straten en in de huizen; veertien waren door het militaire standgerecht ter dood veroordeeld en gefusilleerd. Het is niet onwaarschijnlijk, dat het werkelijk aantal slachtoffers hoger is geweest: geen Poolse autoriteit wist, wat de door paniek bevangen, naar wraak dorstende Poolse soldaten op eigen gelegenheid aan acties ondernomen hadden[5].

Daags na het bloedbad begonnen de Poolse troepen Bromberg te verlaten. Op Woensdag 5 September bereikte de Duitse voorhoede de stad. Toen werden de rollen omgekeerd! Met steun van Duitse SS-ers gingen de Volksduitsers hun vervolgers te lijf. Ieder die aan Poolse kant deelgenomen had aan de *Blutsonntag*, werd opgespoord, voor de Duitsers geleid, ter dood veroordeeld en gefusilleerd. Volgens de Polen lieten daarbij drieduizend van hun landgenoten het leven.

*

1 Verklaring no. 30, *The German Fifth Column in Poland*, p. 64-7.
2 *Ibid.*
3 Verklaring no. 31, van luitenant J.P., *Ibid.*, p. 69-71.
4 *l'Invasion allemande en Pologne*, p. 44.
5 Na de oorlog stelde de Poolse commissie voor het onderzoek van Duitse misdrijven in Polen het aantal gesneuvelde Duitse Vijfde Colonnisten op 223. *Trial of the major war criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg*, dl IX, p. 648. De van 1947 tot 1949 gepubliceerde delen van dit proces zullen voortaan aangehaald worden als: *IMT*.

Hoeveel Volksduitsers in totaal in gans Polen ten offer gevallen waren aan de furie van het Poolse volk, is niet met zekerheid te zeggen. Berlijn sprak van meet dan vijftigduizend vermoorde of vermiste personen. Andere Duitse bronnen meldden dat per 1 Februari 1940 de lijken van bijna dertienduizend vermoorde Volksduitsers gevonden en geïdentificeerd waren[1]. Dat de Vijfde-Colonne-paniek minstens het leven eiste van vele duizenden onder het drie-kwart à één millioen Volksduitsers dat in Polen woonde, is niet omwaarschijnlijk.

Het Poolse volk was er niet rouwig om.

Met welk gejuich werden de Duitse bezetters door de Volksduitsers ingehaald! Hoe beijverden die Volksduitsers zich, duizend-en-een diensten te bewijzen aan de troepen in het gehate uniform! Ze zaten bovenop tanks en wezen Duitsers de weg; ze stonden aan de kant van de straat, wierpen de Duitsers bloemen toe en werden niet moede, stralend '*Heil Hitler*!' te roepen. Ze renden hun woning in en kwamen met kannen vol melk terug. Ze deelden broodjes, koffie en chocolade-repen onder de soldaten uit, en overal klonk 'de Duitse groet, de naam van de *Führer*'[2]. Ze versierden hun huizen met papieren hakenkruisvlaggetjes en zetten het met bloemen omgeven portret van Hitler in de vensteropening. Hun vrouwen 'grepen de soldaten bij de hand en poogden ze te omhelzen'[3]. Zij schoven die soldaten hun laatste sigaretten toe, hun kinderen klommen op de militaire voertuigen en 'ieder was buiten zichzelf van vreugde'[4].

Maar hoe brandden die tartende beelden zich in het bewustzijn der Polen, die treurden om hun verloren vrijheid en, de Duitser kennend, de toekomst met dodelijke bezorgdheid tegemoet zagen!

Hoe waren zij bewijs te meer voor de landverraderlijke gezindheid van de Volksduitsers die men in zijn midden geduld had! Durfde iemand beweren dat wie daar de bestofte Duitse militairen omhelsden of zingend en dansend met hen meetrokken, *geen* Vijfde Colonnisten geweest waren?

Vóór de oorlog had men vermoed dat de Volksduitsers verraad zouden plegen; in de oorlog was dat vermoeden bewaarheid; na de oorlog werd het opnieuw bevestigd. Aan de realiteit der Volksduitse samenzwering werd door geen Pool getwijfeld, waar hij zich ook bevond - in of buiten zijn vaderland.

*

Merkwaardig was het, dat slechts door weinigen buiten Polen aandacht besteed werd aan hetgeen die Volksduitsers in Polen misdreven heetten te

1 *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 5.
2 *Der Sieg in Polen*, p. 38.
3 Document 75 in *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 125.
4 Document 74, *Ibid.*, p. 122.

hebben - met uitzondering natuurlijk van de Poolse emigranten. Zij zaten vol verhalen. Rapporten over de wandaden der Vijfde Colonne stroomden naar hun regering die zich, in ballingschap, in Frankrijk constitueerde. Haar bereikte ook het bij Posen gevonden, veelzeggende *Merkblatt*, dat - na onderzoek op zijn authenticiteit - omstreeks de jaarwisseling 1939-1940 aan de wereldpers doorgegeven werd; lange uittreksels werden op 4 Januari '40 in de Londense *Times* gepubliceerd. Door de zorgen van de Poolse regering verscheen voorts in April '40 in Parijs een boekwerk, *l'Invasion allemande en Pologne*, dat een treffend beeld gaf van het lijden der Poolse burgerbevolking en van het optreden der Vijfde Colonnisten. Ook anderen deelden daar bijzonderheden over mede. De uit Warschau ontsnapte correspondent van de *Manchester Guardian* wist te berichten dat het aantal Duitse spionnen in Polen 'in de duizenden liep', dat 'het millioen leden van de Duitse minderheid... tot het uiterste gebruikt werd door de Nazi's' en dat Volksduitse meisjes uit de grensprovincies die zogenaamd voor het volgen van een verpleegsterscursus naar Duitsland waren getrokken, 'in plaats daarvan naar spionnagescholen gezonden waren'[1]. Een Zwitsers officier sprak in Maart '40 van de 'perfectie waarmee het uitgebreide spionnagesysteem van de Duitse minderheid zijn taak vervulde'[2] en ook L.B. Namier die in die tijd de door de verschillende regeringen gepubliceerde diplomatieke stukken met het fijn lancet van zijn critisch vernuft ontleedde, was van opinie dat de spionnage-diensten, door Volksduitsers bedreven, 'uitgebreid en effectief, en merkwaardig goed georganiseerd' waren[3].

De publieke opinie in het Westen besteedde aan dergelijke berichten en conclusies weinig aandacht. Polen was ver weg. Polen was Oost-Europa. En wat bewees Polens nederlaag anders dan dat de republiek dier kolonels, geen democratie tenslotte, vermolmd was geweest? Men huiverde van de afbeeldingen van het verwoeste Warschau, maar men wilde zichzelf niet toegeven dat de Duitse militaire machine die een dapper leger van een millioen soldaten in luttele weken als een stoomwals verpletterd had, nog bestond - ja, sterker geworden was.

Of was dieper in de ziel de angst voor wat wellicht te wachten stond, toch groter geworden? Moest men zich toch, wanneer men de werkelijkheid onder ogen durfde zien, afvragen welke verrassingen Hitler voor zijn resterende tegenstanders in petto had?

Wanneer er waren die zich die vragen stelden, dan moest hun beduchtheid wel vergroot worden door de onthullingen die juist in die eerste, onwezenlijke winter van de tweede wereldoorlog door Hermann Rauschning gepubliceerd werden in een in tal van landen tegelijk verschijnend

1 *Manchester Guardian*, 21 Oct. 1939.
2 *Neue Zürcher Zeitung*, 7 Maart 1940.
3 L.B. Namier: 'The German International' in: *The Nineteenth Century* (Londen), Mei 1940, p. 548.

werk. Alleen al in Engeland werden er in één maand drie drukken van gepubliceerd. Hitler werd er aan de hand van uit de jaren '32 tot '34 daterende aantekeningen sprekend in ten tonele gevoerd, en niet slechts de verwoestende demonie van zijn wezen sprak uit de aangehaalde woorden doch ook de vèr-vooruitziende sluwheid van de wereldveroveraar die de aanval-van-binnen-uit met volleerd meesterschap wilde hanteren. Geen middel zou hij schuwen: massale luchtaanvallen, verrassing, terreur, sabotage, moorden - alles speelde een rol in zijn plannen. Een kartotheek zou aangelegd worden van alle staatslieden der wereld met aantekening van hun geheime zwakheden; nieuwe gifgassen gebruikt; met agenten, zich voordoend als onschuldige handelsreizigers, zouden bacteriën het land van de tegenstander binnengesmokkeld worden. 'Als ik oorlog voer, Forster', zo had Hitler zich uitgedrukt tegen de *Gauleiter* van Danzig en zijn kornuiten:

> 'dan zal ik bijvoorbeeld op een dag midden in vredestijd troepen in Parijs laten verschijnen. Zij zullen Franse uniformen dragen. Bij klaarlichte dag zullen ze door de straten marcheren. Niemand zal hen tegenhouden. Alles is tot in de kleinste bijzonderheden voorbereid. Zij marcheren naar het gebouw van de generale staf. Zij bezetten de ministeries, het parlement. Binnen een paar minuten is Frankrijk, is Polen, is Oostenrijk, is Tsjechoslowakije van zijn leidende figuren beroofd. Een leger zonder generale staf! Met alle politieke leiders is het afgelopen! De verwarring wordt uniek. Maar ik sta al lang met figuren in verbinding, die een nieuwe regering vormen. Een regering, zoals ik hem hebben wil. Wij vinden die figuren, in ieder land vinden we ze. We hoeven ze niet om te kopen. Ze komen vanzelf. Ze worden gedreven door eerzucht en verblinding, partijstrijd en inbeelding. De vrede wordt gesloten voor de oorlog uitgebroken is. Ik garandeer U, mijne heren, dat het onmogelijke altijd lukt. Het onwaarschijnlijkste is het zekerste. We zullen genoeg vrijwilligers hebben, kerels als onze SA, gesloten en offervaardig. We zullen ze midden in vredestijd over de grens leiden; langzaam-aan - niemand zal iets anders in hen. zien dan vreedzame reizigers. Vandaag gelooft U dat niet, mijne heren, maar ik zal het uitvoeren, zet na zet. Misschien zullen we op de vliegvelden landen. We zullen zover zijn, dat we niet alleen manschappen maar ook wapenen door de lucht kunnen vervoeren. Ons houdt geen Maginotlinie tegen. Onze strategie is, Forster, de vijand van binnen uit te vernietigen, hem te laten verslaan door zichzelf.'[1]

En hij die zo gesproken had, had in anderhalf jaar tijd Oostenrijk, Tsjechoslowakije en Polen bedwongen; drie staten, verdwenen, opgeslokt en verzwolgen. Wat voerde hij nu weer in het schild?

1 Herman Rauschning: *Gespräche mit Hitler* (Zürich, 1940), p. 13-4.

Hoofdstuk II
Denemarken en Noorwegen overrompeld

IN de vroege ochtend van Dinsdag 9 April 1940 werd de bevolking van Denemarkens hoofdstad, Kopenhagen, gewekt door het motorengedaver van een vliegtuigeskader dat laag over de stad streek. Wat had dat te betekenen? Wat was er gebeurd?

Sneller dan anders kleedde men zich aan en ging de straat op. Op alle voorname kruispunten in het centrum van de stad stonden soldaten in vreemd uniform, sommigen bij een dreigend opgesteld machinegeweer - *Duitsers*! Onbegrijpelijk! Waar kwamen zij vandaan? Was er oorlog? Was er invasie? Wat deed de regering? Waar waren de troepen? Werd er geen weerstand geboden? Men groepte bijeen, eerst in een nerveus vragen naar de verklaring van zo raadselachtige verschijnselen - later in sprakeloze terneergeslagenheid toen zich het bericht verspreidde dat Denemarken door Duitsland was bezet en dat de regering voor de overmacht gecapituleerd had om nodeloos bloedvergieten te voorkomen. Daarvan gewaagde aanvankelijk slechts een gerucht maar omstreeks negen uur bracht Radio Kalundborg, de nationale zender, de bevestiging. Namens de bevelhebber van de Duitse troepen in Denemarken, generaal Kaupisch, werd een oproep uitgezonden, inhoudende dat Duitsland om een Engelse aanval te voorkomen, Denemarken en Noorwegen bezet had. De vrijheid van Denemarken zou echter niet worden aangetast en de bevolking moest rustig aan het werk blijven. Vlak daarop volgde een oproep van Koning Christiaan en zijn regering. Ja - het was waar: de Duitse troepen hadden de grens overschreden en verschillende steden bezet, en de regering had, zij het onder protest, gecapituleerd. ‘God behoede U allen. God behoede Denemarken’, luidden de laatste woorden van de proclamatie, uitgevaardigd van het koninklijk slot Amalienborg bij Kopenhagen, 9 April 1940. Biljetten werden in de stad aangeplakt die dezelfde teksten brachten: de oproep van generaal Kaupisch, de koninklijke proclamatie. Even later begon een luidsprekerauto rond te rijden waaruit de woorden van Kaupisch tegen de huizen schalden.

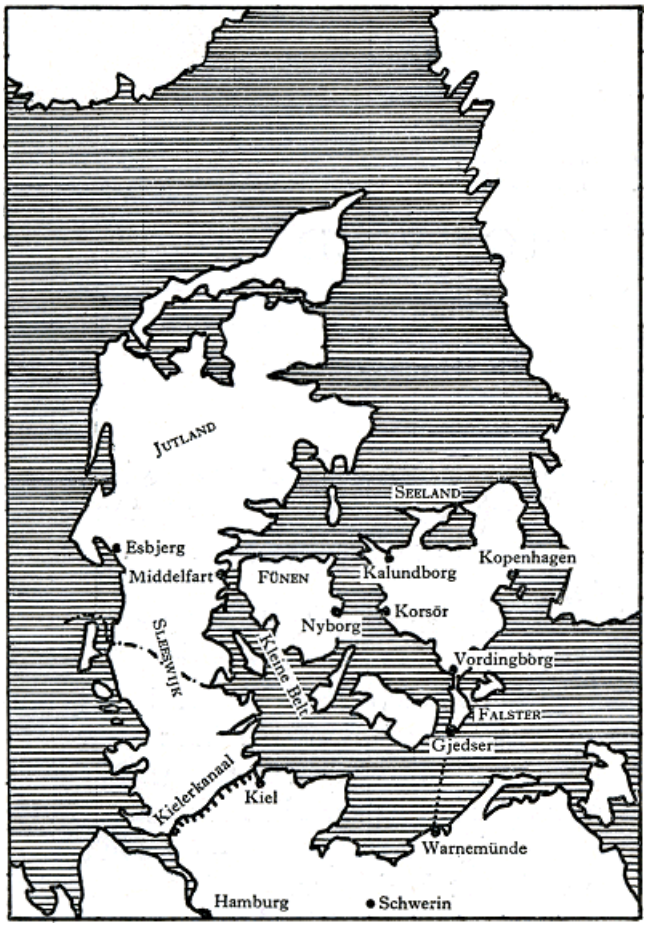

Denemarken, April 1940

Het was verbijsterend.

Aan de realiteit van de overval kon niet meer getwijfeld worden: bij alle voorname regeringsgebouwen stonden de Duitsers op post en een Duits generaal kon men in smetteloos uniform met brede witte revers, als kwam hij van een ochtendwandeling terug, het *Hôtel d'Angleterre* zien binnenlopen, waar de Duitsers hun voorlopig hoofdkwartier gevestigd hadden.

Men wist niet of men droomde of waakte.

Pijnigend was niet alleen het besef, van vrij land gedegradeerd te zijn tot bezet - pijnigend was, zeker op die eerste dag, de vraag hoe dat alles zo vlug in zijn werk had kunnen gaan. Had de regering niets geweten? Hadden de diplomatieke luisterposten in het buitenland niets opgevangen? Hoe waren die gewapende Duitsers in de ochtendschemering Kopenhagen binnengekomen? Hadden de forten die hun schepen hadden moeten passeren, geen schot gelost? Hoe hadden ze zo snel de regering bewogen,

het hoofd in de schoot te leggen? Hadden de staven van leger en vloot dan geslapen?

In het verdere verloop van die 9de April werd duidelijk dat niet alleen Kopenhagen bij het krieken van de dag bezet was. Alle voor de verdediging van het land vitale punten hadden de Duitsers in handen gekregen: ze waren geland in Gjedser, waar de veerboot uit Warnemünde placht aan te leggen; in Korsör, Nyborg en Middelfart, waarlangs de verbinding liep van Kopenhagen naar het vasteland van Denemarken, het schiereiland Jutland; in Esbjerg aan de Westkust van Jutland; en in het Zuiden van Jutland waren ze Noord-Sleeswijk binnengetrokken. Bovendien waren op enkele plaatsen Duitse parachutisten geland. Niet overal hadden de Deense troepen zich laten verrassen; in Kopenhagen had het garderegiment een aanval uitgevoerd op het Duitse detachement dat het vlak bij de haven gelegen oude fort, het *Kastellet*, bezet had, en ook in Zuid-Jutland was gevochten; dat schaarse vuren was met het omroepen van het capitulatie-bericht gestaakt. Maar die uitingen van verzet veranderden niet wezenlijk het algemene beeld: men was volkomen verrast; overweldigd van de ene dag, sterker nog: van de ene stonde op de andere.

Riep men zich de ontwikkeling van de laatste weken in het geheugen, dan moest men erkennen dat het niet ontbroken had aan verontrustende verschijnselen. Het Oostzeegebied was de ganse winter van '39 op '40 een centrum geweest van internationale spanningen. Menigmaal, en vooral nadat de Engelsen medio Februari in Noorse territoriale wateren Engelse krijgsgevangenen bevrijd hadden van het Duitse schip *Altmark*, was er sprake geweest van Geallieerde landingsplannen voor Noorwegen; de Fins-Russische vrede, begin Maart, had geen echte ontspanning teweeggebracht: Londen en Parijs verkondigden te duidelijk, dat zij niet konden dulden, dat Duitsland ongestoord een deel van zijn ijzererts uit de Zweedse havens in de Botnische Golf of uit het Noorse Narvik betrok. De Noorse en Zweedse regeringen zouden stellig onder zware druk geplaatst worden, en welke tegenmaatregelen zou Duitsland dan nemen? Maar deze bezorgdheid droeg een abstract en algemeen karakter: de Denen waren bevreesd dat er met Noorwegen of Zweden, niet dat er met henzelf iets zou gebeuren.

Die vrees werd tegen het einde van de eerste week van April '40 sterker. In het grote blad *Nationaltidende* stond op Zondag 7 April boven een bericht van de Berlijnse correspondent te lezen dat Duitsland de situatie als ‘uiterst gevaarlijk’ beschouwde. ‘De gewone Duitser weet niet anders of de neutraliteit van Noorwegen en Zweden - vooral van Noorwegen - hangt aan een zijden draad’, schreef die correspondent, en een dag later, Maandag 8 April, stond in hetzelfde blad van dezelfde pen onder een kop ‘De dreiging voor de vrede in het Noorden’ die de volle paginabreedte besloeg, een artikel dat verontrustend genoeg aanhief:

> ‘De vrede in het Noorden is wederom in het uiterste gevaar. Het wiel van het Noodlot is ogenschijnlijk reeds aan het draaien geraakt. Binnen 24 uur of minder kan een geheel nieuwe situatie in Scandinavië ontstaanzijn... Er is misschien al meer gebeurd dan mogelijk is, openlijk mede te delen. In ieder geval is het zowel goed als nodig, voorbereid te zijn op alle mogelijkheden en te rekenen met zeer korte tijdstermijnen.’

Wat bedoelde die correspondent? Duidelijk was het niet; overigens sprak hij slechts van Noorwegen en Zweden; Denemarken noemde hij niet. Trouwens, hij was de enige die zo schreef.

Ook de regering was bezorgd geweest. In de eerste week van April waren uit Berlijn, Londen en Stockholm berichten binnengekomen dat men daar aannam dat een crisis op handen was. De gezant uit Berlijn had op Zondag 7 April een cijfertelegram gestuurd: ‘Verneem dat een transportvloot op 4 April Stettin verlaten heeft. Koers West. Bestemming onbekend maar wordt verwacht deze op 11 April genaderd te zijn.’[1] De Deense minister van buitenlandse zaken, dr Munch, had onmiddellijk de staven van leger en marine om nadere inlichtingen verzocht; de marine had niets verdachts waargenomen - en die op 4 April vertrokken transportvloot zou al drie dagen onderweg zijn! Bij de generale staf was noch van Duitse troepenconcentraties bezuiden Jutland noch van opvallende activiteit in Duitse havens, bijv. Kiel, iets bekend. Loos alarm dus.

Of - was er toch iets gaande?

Op Maandagmorgen 8 April werd bekend dat de regeringen van Engeland en Frankrijk in Oslo nota's hadden laten overhandigen waarin zij meedeelden dat ter onderbreking van de Duitse ijzerertstransporten mijnenvelden gelegd waren voor de Noorse kust. Wat zou daaruit voortvloeien? Het Deense kabinet wist niet recht, wat te doen. Uit luchtverkenning bleek dat de Duitse vloot naar het Noorden onderweg was. Moest men mobiliseren? De minister van buitenlandse zaken uitte zijn bezorgdheid jegens de Duitse gezant, von Renthe-Fink. Diens opinie was dat het in Berlijn een hoogst ongelukkige indruk zou maken indien Denemarken, waarmee immers een niet-aanvalspact bestond, zo vèrstrekkende veiligheidsmaatregelen nam. De premier, Stauning, en de ministers van buitenlandse zaken, van defensie en van financiën belegden 's avonds om 8 uur een bespreking met de leiders van de vier belangrijkste politieke partijen. Men had het gevoel dat Duitsland in geval er een conflict om Noorwegen zou ontstaan, Denemarken bepaalde eisen zou stellen; die zou men, het land was nu eenmaal nagenoeg ongewapend, wel moeten accepteren. Voorzichtig werd daarvan mededeling gedaan aan de Duitse gezant. ‘Wij rekenen er op’, werd hem telefonisch bericht, ‘dat u onze politiek kent en

1 *Betaenkning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 15. Juni 1945 nedsatte Kommission i Henhold til Grundlovens § 45* [Memorie van de Enquêtecommissie-1945 van de Deense Tweede Kamer], dl I (Kopenhagen, 1945), p. 24.

er begrip voor hebt en dat wij ook voortaan onberoerd kunnen blijven door de oorlogsgebeurtenissen.'[1] Er werd niet gemobiliseerd; wel werden de garnizoenen in Zuid-Jutland gealarmeerd en die in de rest van het land gewaarschuwd; aan de militaire luchtmacht werd opdracht gegeven de volgende ochtend nieuwe verkenningsvluchten uit te voeren. De minister van defensie bleef voor alle zekerheid in zijn departement slapen. Dr Munch ging naar huis.

Des nachts om 4 uur belde von Renthe-Fink het departement van buitenlandse zaken op en zei dat hij instructie had, om 4 uur 20 een onderhoud te hebben met de minister. De dienstdoende Deense ambtenaar nam aan dat hij 4 uur 20 in de namiddag bedoelde. Zijn vergissing werd hem duidelijk gemaakt. Nog geen half uur later, op het ogenblik waarop de Duitse gezant dr Munch het Duitse ultimatum voorlegde, waren de operaties van de *Wehrmacht* al begonnen. 'Ondanks het vroege uur van mijn bezoek, wat op iets ongewoons duidde, was men op de inhoud van mijn démarche in het geheel niet voorbereid', meldde, voor een week om was, von Renthe-Fink aan Berlijn. 'Het bericht, dat de Duitse troepen de Deense grens al overschreden hadden en bovendien op het punt stonden in Kopenhagen te landen, wilden ze eerst niet geloven.'[2]

Arme verraste regering!

Arm verrast volk!

Het was vooral dat volk dat, in zijn slaap besprongen en overweldigd, een verklaring zocht voor de raadselachtig-snelle invasie. Dat de overheid gefaald had was duidelijk, en menig bitter verwijt werd geuit. Dach waren niet ook door die geslepen Duitsers middelen gebruikt waarop een normale gemeenschap nauwelijks bedacht kon zijn? Hoe waren die Duitse troepen zo snel komen opdagen? Het gerucht verspreidde zich dat zij bij Kopenhagen verborgen geweest waren in het ruim van Duitse schepen die al enkele dagen tevoren de haven binnengelopen waren en dat zij zich op de veerboot van Warnemünde naar Gjedser verstopt hadden in goederenwagens - maar nauwelijks was die veerboot buitengaats geweest of de Duitsers hadden zich uit de wagens gestort 'als de Grieken uit het Paard van Troje'[3] teneinde zich van het schip meester te maken.

In de hoofdstad werden al in de ochtend van 9 April talrijke Deense

1 *Betaenkning til Folketinget afgivet af den af Tinget under 15. Juni 1945 nedsatte Kommission i Henbold til Grundlovens § 45*. [Memorie van de Enquêtecommissie-1945 van de Deense Tweede Kamer], dl I, p. 28.

2 Von Renthe-Fink aan het *Auswärtige Amt*, 15 April 1940. *Bilag til Beretning til Folketinget afgivet sf den af Tinget under 25. Oktober 1950 nedsatte Kommission i Henbold til Grundlovena § 45* [Supplementair rapport van de Enquêtecommissie-1950 van de Deense Tweede Kamer], dl XII, *Tyske Dokumenter*, (Kopenhagen, 1951), p. 214. Deze bron zal voortaan geciteerd worden als: *Deense Enq. Comm.*

3 *Times* (Londen), 11 April 1940.

bureaux door de Duitsers bezet; Rijksduitse burgers, ijverig en enthousiast, wezen hun de weg of traden op als tolk. In een oogwenk waren radio, post-, telegraaf- en telefoonbedrijf, spoorwegen, nieuwsagentschappen onder Duitse contrôle geplaatst. De Duitsers wisten precies waar ze zijn moesten. Dat kon niet geïmproviseerd zijn! Daar lag maandenlange organisatie aan ten grondslag!

Van tijd tot tijd had de Deense pers bericht van Duitse spionnagenetten die opgerold waren; zo waren nog geen half jaar tevoren negen Rijksduitsers gearresteerd die onder leiding van Horst von Pflugk-Hartung, correspondent van de *Berliner Börsenzeitung*, scheepsspionnage bedreven hadden - één groep die men ontmaskerd had. Hoevele hadden er ongestoord door kunnen werken en als Vijfde Colonne de invasie in Denemarken helpen voorbereiden, ja uitvoeren? De Volksduitse Nazi's in Noord-Sleeswijk die zich, nauwelijks waren de Duitse troepen gearriveerd, met geweren over de schouder op straat vertoonden, zouden ook wel niet stilgezeten hebben!

'De regering neemt de volledige verantwoordelijkheid voor het gebeurde op zich', zei die avond premier Stauning, gebogen en verouderd, in een parlementszitting die twaalf minuten duurde; toen men zwijgend het gebouw verliet, was het bij bewolkte hemel in de verduisterde stad zo stikdonker geworden 'dat wij', aldus een Deens Kamerverslaggever, 'op handen en voeten de stenen trap voor het parlementsgebouw naar beneden moesten kruipen.'[1]

Zo zocht die eerste dagen een volk tastend zijn weg in een onzekere toekomst - verbijsterd, verontwaardigd, vol zorg en zelfverwijt, maar er van overtuigd dat de Duitsers die het in zijn midden had geduld, voorhoede en helpers geweest waren van de Duitse weermacht die het licht van Denemarkens onafhankelijkheid in enkele uren had uitgeblust.

*

Wat was op diezelfde 9de April 1940 in Noorwegen gebeurd?

Ook in dat land waren de eerste drie maanden van het jaar niet vrij geweest van ernstige beduchtheid. Geruime tijd lang hadden de Engelse en Franse regeringen er op aangedrongen, via Noord-Noorwegen versterkingen te mogen zenden naar Finland. Voor de Finse oorlog geëindigd was, had de *Altmark*-affaire het aan volk en regering duidelijk gemaakt dat het veel stuurmanskunst zou vereisen, tussen de Scylla en Charybdis van Geallieerde en Duitse eisen heen te laveren zonder averij op te lopen. Doch waarom zou dat niet gelukken? Men was in de eerste wereldoorlog

1 Knud Secher: *Kampf ohne Waffen. Dänemark unter der Besatzung* (Zürinch, 1945), p. 7.

ook buiten schot gebleven. De realiteit van een conflict waarin men zelf betrokken zou worden, kon men zich niet voorstellen.

In de eerste week van April steeg de spanning. Met klem herhaalden Londen en Parijs hun wens, een einde te maken aan de toestand waarbij de Duitsers hun ijzererts uit het verre Narvik in de bescherming der Noorse territoriale wateren Zuidwaarts konden transporteren; de Noorse regering was echter niet van zins, 's lands neutraliteit prijs te geven. Ook haar bereikten berichten dat in de Oostzee Duitse transportvloten gesignaleerd waren, maar evenmin als de Deense regering wist de Noorse hoe betrouwbaar die berichten waren en welke betekenis er aan gehecht moest worden. Hetzelfde gold voor geruchten omtrent een Duitse bezetting van punten in Zuid-Noorwegen waarvan de gezant te Berlijn op Vrijdag 5 April 1940 melding maakte.

Die Vrijdag waren talrijke hoge Noorse militairen en andere hoogwaardigheidsbeklеders uitgenodigd, in de Duitse legatie de première bij te wonen van *Feuertaufe* - de film die Hitler had laten maken van de vernietiging van de republiek Polen. Zwijgend en gedeprimeerd keken de Noren toe. Zij zagen de *Luftwaffe* over het vlakke land gieren en Warschau in puin leggen. Nog geen drie dagen later gingen enkelen onder hen zich afvragen of de Duitsers met die vertoning een speciale bedoeling gehad hadden. Terwijl namelijk op Maandag 8 April de minister van buitenlandse zaken, prof. Koht, bezig was, het protest op te stellen tegen de die ochtend overhandigde nota betreffende de Geallieerde mijnenvelden langs de Noorse kust, kwamen berichten binnen dat grote Duitse eenheden gesignaleerd waren bewesten de Deense kust; enkele uren later meldden de nieuwsagentschappen dat in Zuid-Noorwegen reddingsboten met honderden drijfnatte Duitse soldaten aan land gekomen waren die beweerden afkomstig te zijn van een Duits schip, de *Rio de Janeiro*, op weg naar Bergen aan de Westkust. Uit Londen waarschuwde de Noorse legatie dat volgens de Britse admiraliteit een Duitse aanval op Narvik op handen was. Premier Nygaardsvold riep het kabinet bijeen en des avonds om 9 uur 15 werd besloten, voor bepaalde kwetsbare gebieden een gedeeltelijke mobilisatie te gelasten; van omvang en uitgebreidheid der komende Duitse landingen had het kabinet geen idee. Kort voor middernacht werd de laatste twijfel of Duitsland de aanval zou doorzetten, weggenomen; er kwam bericht dat de forten in de lange en smalle fjord die naar de hoofdstad Oslo leidde, beschoten werden. De Duitse inbrekers naderden. In Oslo werd luchtalarm gegeven; alle lichten werden gedoofd.

's Nachts om half twee kwam het kabinet opnieuw bijeen, mobiliseerde de brigades in Zuid-Noorwegen en besloot het land niet zonder strijd prijs te geven. Toen de Duitse gezant, Bräuer, om 4 uur 20 in de vroege ochtend zijn opwachting kwam maken bij de minister van buitenlandse zaken om von Ribbentrops memorandum annex eisen te overhandigen,

werd hem na kort beraad namens het kabinet geantwoord: 'Vrijwillig buigen wij het hoofd niet, de strijd is al gaande.'[1]

De Noorse regering, hoewel niet in die mate overrompeld als de Deense, was door de plotselinge toespitsing der gebeurtenissen toch wel zo verrast dat ze niet bij machte was tijdig het land in effectieve staat van tegenweer te stellen. Het Nootse volk echter, werd evenzeer overvallen en in zijn slaap besprongen als het Deense. De persberichten over vlootbewegingen in de Noordzee had men met een half oog gelezen; men dacht dat een tweede Zeeslag bij Jutland op handen was. Oorlog op eigen bodem? Ondenkbaar! De leden van de vereniging van reserve-officieren luisterden die Maandagavond in Oslo naar een lezing over het onderwerp 'Tafelgeneugten in het oude Rome'. Wat het sirenegeloei betekende dat kort na middernacht vernomen werd, wist men niet. Misschien was de zeeslag al gaande en hadden in verband daarmee vliegtuigen de Noorse kust gepasseerd. 'Toen een luitenant van de luchtmacht, een jong broekje, met het gewicht van zijn autoriteit die theorie verkondigde, waren de meesten het met hem eens dat het zo vermoedelijk in elkaar zou zitten. Geen van ons droomde van een Duitse landing in Noorwegen' - aldus beschreef Sigrid Undset haar eigen reacties en die van de personen die met haar onwennig in een duistere schuilkelder onder een hotel zaten waarvoor men eerst niet eens de sleutel had kunnen vinden[2]. Er gebeurde niets en men ging weer slapen.

Toen men wakker werd, berichtten de ochtendbladen dat er hevig gevochten werd in de Oslofjord en dat de twee vliegvelden van de hoofdstad, Fornebu en Kjeller, door de Duitsers gebombardeerd waren. Duitse bommenwerpers kruisten laag over de stad (men kon de bemanningen zien) - hun machinegeweren ratelden. De mensen begaven zich op weg naar hun werk, maar de angst trilde in hun spieren: zou straks Oslo het lot ondergaan dat men van Warschau op de foto's gezien had? Het schieten hield aan; nu begon ook dreunend het luchtafweergeschut te spreken. Geruchten vlogen rond dat de stad in puin gelegd zou worden; omstreeks 10 uur werd per radio omgeroepen dat men terstond Oslo moest verlaten; Duitse vliegtuigen daverden nog steeds rakelings over de daken:

> 'Voor de ingangen van de *Underground* drongen de mensen als wilden om naar beneden in de tunnel te komen, andere schuilplaatsen heeft Oslo niet Men verdrong zich in de portieken, men holde het park bij het paleis in, men was radeloos van angst en ontzetting en onzekerheid. Men probeerde de stad te ontvluchten, men trok weg met kkiderwagens, met vracktauto's, men bestormde

1 Bräuer aan het *Auswärtige Amt*, 9 April 1940. *Innstilling fra Undersökelse-Kommisjonen av 1945, utgitt av Stortinget, Bilag* [Verslag van de Enquêtecommissie van de Noorse Tweede Kamer, Supplement] dl II, p. 319. Verder te citeren als: *Noorse Enq. Comm.*

2 Sigrid Undset: *Return to the future* (New York, 1942), p. 11.

de stations, waar alles wat rijden kon, volgeladen werd en weggezonden van de stad weg, het land in.'[1]

Terwijl zo een deel der bevolking in paniek Oslo verliet, waren er anderen die koel en superieur de hoofdstad binnentrokken: de eerste Duitse detachementen, van de vliegvelden op mars naar het regeringscentrum. Omstreeks het middaguur kwamen zij aan; uit het Zuiden, uit de fjord, klonk nog ver kanongebulder. Niemand wist, wat te doen. Hoe was het in hemelsnaam mogelijk dat deze Duitse troepen bij klaarlichte dag 600 kilometer van de dichtstbijzijnde Duitse haven de hoofdstad van Noorwegen binnenmarcheerden om daar alle regeringsgebouwen te bezetten? Sprakeloos stond men toe te zien. Moest men die indringers met blote handen te lijf gaan? Waar was de regering? Wat deed zij? Waarom liet zij niets van zich horen? Waarom werd niet eens de algemene mobilisatie per radio bekendgemaakt?

Uur na uur verstreek in dadeloze verwarring tot in het begin van de avond plotseling een nieuwe stem uit de luidsprekers klonk - Vidkun Quisling. Een jaar of tien geleden was de man een blauwe Maandag minister van defensie geweest; nadien had hij een nationaal-socialistische partij opgericht, *Nasjonal Samling*, die bij de laatste parlementsverkiezingen, 1936, nog geen 2 procent van alle stemmen had verworven - nu kwam hij zich voorstellen als 's lands minister-president. Hij onthulde dat de regering-Nygaardsvold de algemene mobilisatie afgekondigd had; dat besluit werd echter door hem, Quisling, geannuleerd. 'Hier en daar probeert de vluchtende regering', zei hij, 'de mobilisatie voort te zetten en het verzet te organiseren. Ik herhaal mijnerzijds dat dit een misdadig en volstrekt zinloos spel met mensenlevens is. Wordt het niet terstond gestaakt, dan kunnen zij die er de verantwoordelijkheid voor dragen en er bij betrokken zijn, wegens moord voor het gerecht gedaagd worden.' Men moest met de Duitsers samenwerken en zich daartoe rond hem scharen - rond Vidkun Quisling, minister-president.

Men kon zijn oren niet geloven.

Maar er waren meer verrassingen op komst!

Waar de Duitsers precies geland waren, wist men aanvankelijk niet. Toen echter daags na de bezetting van Oslo de eerste Duitse oorlogsschepen op de rede voor de hoofdstad voor anker gingen, stond vast dat de Duitsers niet alleen Oslo binnengedrongen waren maar ook alle andere voorname havens aan Noorwegens lange kust: Kristiansand, Egersund, Stavanger en Bergen in het Zuiden, Drontheim in het centrum, Narvik in het uiterste Noorden. Men zat als een muis in de val. Maandag nog in vrij contact met de ganse westerse wereld - Dinsdag gevangen en geïsoleerd, overgeleverd aan de grillen van de Duitsers en hun marionet Vidkun Quisling, minister-president.

1 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 14 April 1940.

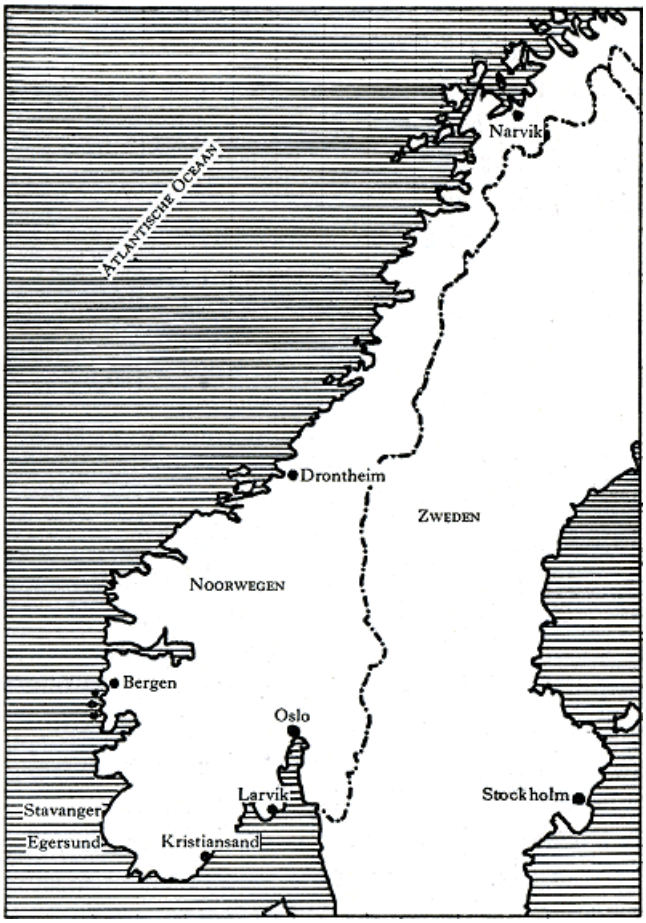

Noorwegen, April 1940

Wat was hier gebeurd? Hoe was men zo onverhoeds beslopen? Men kon de annalen der wereldgeschiedenis doorbladeren zonder één voorbeeld tegen te komen van een verrassing, zo massaal, zo geslaagd - maar ook: zo grievend, zo beschamend. Hier *kon* van open, eerlijke strijd geen sprake zijn geweest. Hier *moesten* door de Duitsers trucs zijn bedacht en toegepast waartegen verweer onmogelijk was - stellig hadden zij op grote schaal helpers en handlangers ingezet die, als Quisling, in de vroege ochtend van de 9de April klaar hadden gestaan het Noorse volk in de rug aan te vallen en te knevelen. Vrijwel onmiddellijk vloog een zwerm van geruchten op die elk voor zich tenminste iets van de miraculeus gelukte Duitse landingen en van de verdere successen die de Duitse troepen behaalden, konden verklaren.

Er was, vertelde men elkaar, op grote schaal gesaboteerd; valse orders waren per brief en telefoon doorgegeven zodat sommige Noorse troepen het verzet voortijdig en ten onrechte gestaakt hadden; de draden naar de

mijnversperring in de Oslofjord waren doorgesneden; in alle bezette havens hadden de Duitsers van te voren in schepen troepen naar binnen gesmokkeld die met eveneens binnengesmokkelde wapenen op de 9de April aan wal gestormd waren; andere Duitsers hadden zich, vermomd als toeristen of als leden der bemanningen van Duitse koopvaardijschepen, al enige tijd in de te overvallen havens bevonden; personeel van de Noorse douane was aan boord van Duitse schepen vastgehouden en opgesloten; elders weer hadden vermomde Duitsers Noorse havenarbeiders op de ochtend van de invasie met handgranaten bekogeld; in Oslo hadden zich van te voren al talrijke Duitsers bevonden, handelsreizigers, vertegenwoordigers, die precies wisten, wat hun de 9de te doen stond; de Rijksduitsers die in Oslo woonden en die men als tolk en gids zag optreden, waren tot de laatste man in het complot betrokken geweest; Quisling en zijn aanhangers hadden allen hun instructies: in Oslo had Quisling klaargezeten met de proclamatie, in Narvik de stadscommandant, Overste Sundlo, met het aanbod meteen te capituleren - en ja, men herinnerde het zich weer: hij had al jaren tevoren een Duitse Nazi foto's laten maken van militaire objecten...

En alles wisten zij, die Duitsers! Hun kennis van het land was verbluffend. In datzelfde Narvik bijvoorbeeld, marcheerden ze recht-toe-recht-aan naar het hoofdpostkantoor en naar het hotel waar de Engelse consul woonde. Trouwens, hoe waren hun successen anders te verklaren dan door aan te nemen dat ze van de locatie van iedere batterij en ieder bataljon op de hoogte waren geweest? Hier moest op gigantische schaal gespionneerd zijn - jarenlang. Wat hadden al die Duitse attaché's, consuls, handelsagenten, reizigers, toeristen, schepelingen, trekkers, anders gedaan dan hun ogen de kost geven, tekeningen maken, fotograferen! Al die informatie, tersluiks verzameld door lieden die men als gast en vreemdeling begroet had, had de grondslag gelegd voor het optreden der strijdkrachten. Strijdkrachten die trouwens, het was aan hun accent te horen, grotendeels uit Oostenrijk afkomstig waren. En toen herinnerden de Noren zich dat zij na de eerste wereldoorlog hongerende kinderen uit Wenen bij duizenden verpleegd hadden - hoe bitter, hoe laaghartig werd hun die gulle gastvrijheid ingepeperd: de pleegkinderen, de *Wienerbarn* van 1920, kwamen in 1940 terug omdat *zij* land en volk al kenden!

Een kreet van afgrijzen steeg op. Men voelde zich als bezoedeld, gevangen in listen en lagen die overal gespannen waren. Waar men keek, scheen verraad te loeren. Quisling had, naar voren tredend, het masker afgeworpen - hoevelen droegen het nog? Bij de Noorse troepen die de ongelijke strijd nog weken voortzetten, was een diepe achterdocht geboren: al wie zich défaitistisch uitliet, heulde met de vijand. Was één Sundlo niet voldoende geweest? Er kwamen enkele gevallen voor waarin officieren die aan de overwinning zeiden te wanhopen, door de troep neergeschoten werden; de manschappen gingen ook elkaar verdenken.

Een Noors luitenant die over de Zweedse grens ontsnapte, wist mee te delen, ‘dat in zijn compagnie drie Duitse spionnen, in Noors uniform vermomd, dagenlang de vijand inlichtingen gegeven hadden betreffende de Noorse stellingen voor zij ontdekt werden’[1].

Het laat zich denken wat met deze en dergelijke verraders geschiedde.

*

De overval op Noorwegen was in de ganse Westerse wereld als een bom ingeslagen. Weer was Hitler Engeland en Frankrijk een slag voor geweest. Niet alleen Oslo had hij bezet maar, de Britse slagvloot voorbij varend, Bergen en Drontheim. - ja Narvik! Dat laatste weigerde men eerst te geloven. De Engelse premier Chamberlain die een paar dagen tevoren uitdrukking gegeven had aan de verwachting, dat Hitler ‘de bus zou missen’, zei in het Lagerhuis dat, naar hij aannam, niet Narvik bezet was, maar Larvik - een kleine haven aan de ingang van de Oslofjord. De *Times* noemde de bezetting van Narvik ‘onwaarschijnlijk’; berichten dat zo ver naar het Noorden gelegen havens veroverd waren, werden wellicht ‘opzettelijk door Nazi-agenten rondgestrooid teneinde de Geallieerden te weerhouden, hunnerzijds op te rukken om de havens snel te bezetten’[2]. In Parijs zocht op die Dinsdagmorgen minister-president Reynaud, over een kaart gebogen, vijf minuten vergeefs met zijn naaste medewerkers naar een ander Narvik aan de Noorse kust,‘overtuigd als wij ervan waren, dat het Narvik waar zich de Duitse troepen zouden bevinden, niet dat in het Noorden kon zijn, de ertshaven’[3].

Helaas - 's avonds had men zekerheid. De Duitsers hadden het echte Narvik in handen gekregen. Ook in Oslo hadden ze zich vast genesteld. Alle voorname havens waren in hun macht. Wat Keizer Wilhelm mislukt was, had Hitler gepresteerd: alsof er geen Britse *Navy*, geen Franse *marine de guerre* bestond, was hij tot in de Noordelijke IJszee doorgedrongen. Hoe moest men deze ongehoord-gewaagde operatie anders verklaren dan door aan te nemen dat hij grote aantallen handlangers, Duitse en Noorse, bezeten had in alle oorden die hij wenste te bezetten?

Had men in de Westerse landen in de dagen en weken volgend op de 9de April '40, niets uit Noorwegen vernomen, dan zou men vermoedelijk uit zichzelf al op de veronderstelling gekomen zijn, dat verraad en list in Scandinavië op ongekende schaal toegepast waren. In die opvatting, waarvoor alles scheen te pleiten, werd men door mededelingen van al diegenen versterkt, die de vrije wereld, Zweden of Engeland, wisten te bereiken: officieren, soldaten, zeelieden en vissers, journalisten. Wat zij in

1 *Times* (Londen), 18 April 1940.
2 *Ibid.*, 10 April 1940.
3 Paul Baudouin: *Neuf mois au gouvernement; avril-décembre 1940* (Parijs, 1948), p. 22.

Kopenhagen of Oslo, Bergen, Drontheim of Narvik gehoord en ten dele gezien hadden, berichtten zij verder.

De correspondent in Denemarken van de Londense *Times* was er oiet zeker van, hoe beslissend het optreden van de Vijfde Colonne in Kopenhagen geweest was; feit was echter, 'dat leden van de grote Duitse kolonie van te voren afgesproken rollen vervuld hebben, zoals ook geschiedde door een aantal Duitse reserve-officieren in burgerkleding die vermomd als handelsreizigers Deense visa gekregen hadden'[1]. De *Sunday Express*, een van Engelands grootste Zondagsbladen, was nog positiever: 'Alle Duitsers, die in Denemarken verblijf houden, werden voor sabotage georganiseerd... In Zweden is de hele Duitse kolonie van 6.000 mensen gemobiliseerd voor propaganda, corruptie en spionnage.'[2]

En dan Noorwegen!

De valse orders, de doorgesneden kabels, de saboterende officieren, de naar binnen gesmokkelde soldaten en wapenen, de Duitse vissers, handelsreizigers, toeristen, pleegkinderen, die als spion gefungeerd hadden - zij kwamen haast in alle krantenartikelen voor, eerst in de reportages, daarna in de redactionele beschouwingen. De diepste indruk maakte hetgeen Leland Stowe, spedaal verslaggever van de *Chicago Daily News*, die op de terugweg van Finland in Noorwegen was blijven hangen, over Oslo wist te berichten toen hij eenmaal in de Zweedse hoofdstad Stockholm aangekomen was. 'Ik geloof,' zo begon hij, 'dat dit de belangrijkste reportage is die ik ooit heb geschreven... het verhaal schreeuwt om verteld te worden'; voor het eerst trof men alle sinistere berichten uit Noorwegen in één pakkend geschreven artikel bijeen aan. Leland Stowe bracht de oplossing voor alle raadselen: verraad.

> 'Noorwegens hoofdstad en grote zeehavens werden niet met kracht van wapenen veroverd. Zij werden met onvergelijkelijke snelheid bezet door middel van een samenzwering die zonder twijfel gerekend moet worden tot de stoutmoedigste, meest perfect gesmede politieke complotten van de afgelopen honderd jaar.Metomkoperij en ongewone infiltratie van de zijde van Nazi-agenten en met verraad van de kant van een paar hooggeplaatste Noorse burgerlijke en militaire autoriteiten, bouwde de Duitse dictatuur zijn Trojaanse Paard binnen Noorwegen... Volstrekte contrôle door een handvol personen op sleutelposities in het bestuursapparaat en op de vloot was nodig om de *coup* te doen slagen en alles was feilloos voorbereid. De samenzwering verliep voor ongeveer 90% volgens plan.'

Met eigen ogen had Stowe gezien hoe de Duitse generaal Falkenhorst, in de middag van 9 April aan het hoofd van zijn troepen Oslo binnentrekkend, de groet van personen in de menigte aan de kant beantwoord had; dat 'moesten vooraf-gezonden Duitse agenten geweest zijn', die 'zich

1 *Times* (Londen), 22 April 1940.
2 *Sunday Express* (Londen), 14 April 1940.

wekenlang in Oslo beijverd hadden voor dit moment dat de kroon zette op hun werk'[1].

Stowe's artikel deed de ronde door de wereldpers en werd met verbazing en ontzetting gelezen. Een bejaard Amerikaans hoogleraar in het Midden-Westen noemde hetgeen Stowe in Stockholm geschreven had, 'de enige reportage, die licht werpt op het gebeurde'[2]. In Londen vormden zijn onthullingen 'onderwerp van geanimeerde discussie' in de *lobbies* van het Lagerhuis[3].

De bron van berichten en verhalen droogde niet zo spoedig op.

Tien dagen na Leland Stowe deelde een Engels ooggetuige van de bezetting van Bergen in de *Times* mee, zelf van een Duits soldaat gehoord te hebben 'dat hij en zijn kameraden al vier weken vóór de invasie aan boord van drie schepen in de haven van Bergen verborgen waren geweest'[4]. Met overeenkomstige mededelingen kwamen de Engelse troepen terug die begin Mei na de mislukte aanval op Drontheim uit Noorwegen geëvacueerd werden. Ook zij waren machteloos geweest tegen een met diabolische middelen werkend tegenstander. 'Het land was vol spionnen', verzuchtte een Schots soldaat uit de *Royal Engineers*, 'iedere beweging die we maakten was, zo gauw we hem uitgevoerd hadden, aan de Duitsers bekend'[5].

Dat was geen vechten geweest...

Noorse autoriteiten, die naar het buitenland ontkwamen, constateerden daar tot hun schrik dat hun volk een slechte naam kreeg door al die spionnerende en saboterende hoofdambtenaren en offirieren. Zij haastten zich dat beeld te corrigeren. Het waren de Nazi's, betoogden zij, die dergelijke kwaadaardige berichten verspreidden om Noorwegen te discrediteren. De minister van buitenlandse zaken, Koht, zei na aankomst in Londen dat men 'geen enkel duidelijk geval van verraad had kunnen opsporen'[6]. Er was een uitgebreide *Duitse* Vijfde Colonne aan het werk geweest, niet een Noorse.

Het is twijfelachtig of aan die ontkenningen veel waarde gehecht werd. Ze pasten niet in het algemene beeld dat gevormd was. Bovendien wies al het water van de Noordzee niet af dat de Noor Quisling - sujet, zo glibberig als zijn naam - op de dag van de invasie klaar had gestaan zijn vaderland aan de Duitsers te verraden.

Waar lagen die verraders nog meer op de loer?

In welke andere staten maakten zij zich op voor de hun toebedeelde taak?

'Er zijn Quislings in ieder land van Europa - lieden die van te voren ge-

1 *Daily Telegraph* (Londen), 16 April 1940.
2 Francis Neilson: *The tragedy of Europe. A diary of the second world war*, dl I, *1938-1940* (Appleton, 1940), p. 443.
3 *Daily Telegraph* (Londen), 17 April 1940.
4 *Times* (Londen), 26 April 1940.
5 *Ibid.*, 8 Mei 1940.
6 *Ibid.*, 7 Mei 1940.

instrueerd zijn om een Nazi-inval voor te bereiden. Zij zijn leiders van een georganiseerde groep getrainde saboteurs, spionnen en propagandisten; en hun beloning wordt gevormd door de emolumenten van staatsfuncties wanneer de Hakenkruisvlag boven hun hoofdstad wappert.'[1]

Zo schreef, een week na de Duitse inval, de Londense *Times*.

Zo dachten millioenen.

*

Aan de Vijfde Colonne in Polen had men - daaraan zij thans herinnerd - in West-Europa en Amerika weinig aandacht besteed; Polen behoorde tot de Slavische wereld. Het land van de 'Poolse landdag' kende men nauwelijks en achtte men niet. Maar met de inbraak in Denemarken en Noorwegen stond Hitler op de drempel van de Westerse beschaving; daar had hij niet een 'wild volk' als het Poolse onder de voet gelopen, maar de ordelijke, fatsoenlijke gemeenschappen van democratische Denen en Noren. Als in Oostenrijk en Tsjechoslowakije had Hitler ook in Noorwegen een burger van de te bedwingen staat opgespoord die bereid was de Judasrol te spelen: Quisling was slechts in de voetstappen getreden van Seyss-Inquart en Konrad Henlein, maar de aggressie-van-binnen-uit die in hun twee gevallen enkele weken en, wist men beter, zelfs enkele jaren aan het daglicht getreden was, had zich in het geval-Quisling met de snelheid van de bliksem geopenbaard: één ochtend, en hij was heer-en-meester geweest in Oslo - gisteren onbekend leider van een partij waarvan men nooit gehoord had, vandaag minister-president en door de Duitsers op het schild geheven. Perfect samenspell

Daarnaast was echter, zo zag men her, in de twee Scandinavische staten voor het eerst het gehele patroon van de Duitse *militaire* aanval duidelijk geworden: met spionnen, met saboteurs, met valse orders, met verborgen wapenen. Waar was nog één Rijksduitser te vertrouwen? Bij iedere in het buitenland gevestigde Duitse firma kon een wapendepot ondergebracht zijn, en iedere Duitse reiziger, die in Sofia of Santiago de Chili, in Cairo of in Brisbane, in Kaapstad of in Vancouver uit een vliegtuig stapte, voerde wellicht in zijn bagage de bacteriën mee, waarmee Hitler de te onderwerpen volkeren wilde infecteren.

Die angsten doorhuiverden, bij momenten, niet slechts de volkeren.

Na het gebeurde in Denemarken en Noorwegen achtten vele regeringen zich verplicht en gerechtigd vèrgaande maatregelen te nemen ter bescherming van de binnenlandse veiligheid. Zij werden daarbij door een nerveuze publieke opinie gestimuleerd.

In Zweden werd het aan vreemdelingen verboden per particuliere auto of taxi te rijden; fabrieken en openbare nutsbedrijven werden onder bewaking gesteld van betrouwbare arbeiders.

1 *Times* (Londen), 16 April 1940.

In Zwitserland waarschuwde de regering het volk tegen onjuiste berichten in oorlogstijd; werd het land aangevallen, dan zou het zich verdedigen; ieder nieuws van een eventuele capitulatie zou een truc van de vijand zijn. Verboden werd, landkaarten en ansichten uit te voeren. Organisaties van Zwitserse Nazi's werden scherp bewaakt; alle Duitse studenten die aan de universiteit van Genève studeerden, werden ten getale van 180 huiswaarts gezonden: 30 hunner vormden, naar gebleken was, een nationaal-socialistische organisatie; men had bij huiszoekingen verontrustende ontdekkingen gedaan.

De regering van Roemenië verbood alle vreemdelingen, wapens of fototoestellen te bezitten; hun paspoorten moesten ze bij de politie inleveren - deden ze dat niet, dan werden ze over de grens gezet.

In Zuid-Slavië waar men - naar bericht was - in Februari 1940 al een geheime Gestapo-centrale op het spoor gekomen was, werden medio April bij Rijks- en Volksduitsers reeksen huiszoekingen uitgevoerd, die documenten aan het licht brachten, 'waaruit zou blijken dat er voor het geval van een binnenlandse crisis op bepaalde, over het land verdeelde plaatsen 30.000 lieden gereed stonden'; zij zouden 'op een gegeven bevel zekere posten en objecten bezetten'[1]. In de hoofdstad Belgrado viel het grote aantal jonge Duitse 'toeristen' op, en 'de reden, waarom de nieuwe (Duitse) consulaatsstaf talrijke grote koffers het land binnengevoerd heeft, is ook een mysterie'[2]. De bureaux van de Duitse *Kulturbund* in Belgrado werden bezet en honderd Rijksduitsers moesten het land verlaten. Zij hadden nog niet hun hielen gelicht of het bericht deed de ronde dat in het Duitse paviljoen op de Jaarmarkt 'vijf kisten met geweerpatronen' gevonden waren[3].

In het verre Nederlands-Indië veroorzaakten de berichten over de Duitse en Noorse Vijfde Colonne zulk een opwinding en werden van de regering zo drastische maatregelen geëist tegen de in het gebied wonende Rijksduitsers en Nederlandse nationaal-socialisten, dat de Gouverneur-Generaal zich in een van zijn schaarse redevoeringen verdedigde tegen het verwijt dat de regering stil zou zitten. 'De onrust die dreigt te komen, psychologisch wel te verklaren, vindt nochtans,' zeide hij, 'in het bestel van de feiten niet haar rechtvaardiging'[4]. Maar waarom, zo vroegen zijn luisteraars zich af, werd dan nog geen twee weken later huiszoeking gedaan bij een grote Duitse firma? Waarom bevond zich in Batavia het *Deutsche Haus* vlak bij de bureaux van de radio-omroep? Waarom zag het nieuwe betonnen kantoorpand van de Duitse firma *Siemens & Halske* er uit alsof het in een oogwenk tot vesting omgetoverd kon worden?

Deze en dergelijke berichten, constateringen, geruchten, vragen, vermoedens, vonden een graag onthaal bij pers en radio. Men was gealar-

1 *Telegraaf* (Amsterdam), 1 Mei 1940.
2 *Times* (Londen), 16 April 1940.
3 *Ibid.*, 23 April 1940.
4 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 24 April 1940.

meerd, men zou zich niet meer laten verschalken. Allerwege werden maatregelen beraamd om de nationaal-socialistische Vijfde Colonne de pas af te snijden, vóór zij haar levensgevaarlijke opmars zou hervatten. Dit proces van weerbaarmaking was nog gaande toen de 10de Mei 1940 genaderd was.

In West-Europa rees de zon stralend boven de kim.

Hitler had die nacht geen oog dicht gedaan. *Zijn Wehrmacht* stond klaar om vier landen tegelijk te overvallen: Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk.

Hoofdstuk III
De invasie van Nederland

HET uitbreken van de tweede wereldoorlog had op de kalme gang van het Nederlandse leven nauwelijks invloed uitgeoefend. De verbindingen met Indië en andere overzeese gebieden waren moeilijker geworden en het ganse economische leven stroever; schepen werden getorpedeerd, ook Nederlandse, en onbekende toestellen verschenen van tijd tot tijd boven het land. Men beklaagde Polen, men bewonderde Finland. Men waardeerde het in Frankrijk en Engeland dat zij Duitsland de oorlog verklaard hadden, en hoopte van harte dat zij de strijd zouden winnen. Hoe? Dat wist men niet. De meeste mensen voelden de oorlog niet als een conflict dat over hun eigen onmiddellijk wel-en-wee beslissen zou. Het land was van '14 tot '18 neutraal geweest; het was *weer* neutraal.

Volledig gerust was men niet. Het was natuurlijk mogelijk dat de Duitsers na de Poolse veldtocht een offensief in West-Europa zouden ontketenen - en zouden ze dan weer alleen door België trekken of ook door Nederland, althans door de provincie Zuid-Limburg? Wie zich die vraag stelde, zette veelal het antwoord van zich af.

Eind '39 en begin '40 waren er enkele momenten waarop men acuut bevreesd was voor een Duitse invasie. Op 9 November 1939 en op 15 Januari 1940 werden de militaire verloven plotseling ingetrokken; men bracht de eerste alerte in verband met het bij Venlo over de grens slepen van enkele figuren uit de Engelse inlichtingendienst en een dodelijk getroffen Nederlands officier; de tweede met de noodlanding van een Duits vliegtuig in België, dat militaire stukken aan boord zou hebben gehad. Treinen vol verlofgangers reden overhaast naar de garnizoenen. Was een Duitse aanval komende?

De bui dreef over - twee keer.

Er waren ook andere verschijnselen, minder belangrijk wellicht dan het voltallig bemannen van alle verdedigingslinies, maar die toch nerveusiteit wekten. In de eerste week van November werd ontdekt dat een

Nederlander die dicht bij de Duitse grens leefde, poogde een paar koffers met Nederlandse uniformstukken Duitsland binnen te smokkelen. De pers stond vol verhalen. De vader van de smokkelaar was een bekend NSB-er. De man in kwestie had bij een magazijn van oude uniformen in Amsterdam twee volledige militaire pakken besteld, voorts het uniform van een postbode, 'heel compleet', uniformen van spoorwegpersoneel, 'compleet', en het uniform van een rijksveldwachter, 'geheel compleet'.[1] Al deze stukken had men in zijn koffers aangetroffen. Een uitgebreid onderzoek werd ingesteld en in het kader daarvan berichtten de bladen dat uit een Rijkskledingmagazijn 'reusachtige hoeveelheden Nederlandse uniformen' over de grens verdwenen waren[2], dat in Amsterdam een inspecteur-van-politie in hechtenis genomen was en dat men bij huiszoeking bij een Duitser 'een romp van een vliegmachine' aangetroffen had die de man in zijn garage had opgesteld[3].

Berichten dat door onbekende personen getracht werd zich meester te maken van Nederlandse uniformstukken, bleven aanhouden. Drie gevallen werden gesignaleerd in de tweede week van November. Vreemd! De directie der Nederlandse Spoorwegen voerde voor alle zekerheid voor het gehele personeel identiteitsbewijzen in, voorzien van pasfoto en handtekening van de houder.

Enkele maanden later, in Januari en Februari 1940, werden voortdurend des nachts op tal van plaatsen in het land lichtsignalen van verschillende kleur waargenomen. Politie en leger werden gewaarschuwd. Avond aan avond werden er in alle provincies patrouilles op uitgezonden; nergens werd een dader betrapt. De commandant veldleger liet de lichtsignalen in kaart brengen; kop noch staart was er aan te ontdekken. Oefenden zich Duitse handlangers voor een verbindingsdienst in geval van invasie? Of poogde de vijand die toch niet zo dom zou zijn dat hij een aan te vallen land grondig alarmeerde, Nederland alleen maar nerveus te maken? Maar wie hielpen hem daarbij? 'Volgens sommige opvattingen in Haagse kringen zou men hier te doen hebben met een stelselmatig geenscèneerde zenuw-zaaicampagne van NSB-ers.'[4]

Uniformsmokkel, lichtsignalen en de menigvuldige berichten in de pers omtrent door buitenlanders, meest Duitsers, uitgevoerde spionnage - bij het opzienbarendste geval was een hoofdambtenaar van het departement van sociale zaken betrokken - brachten een aantal Nederlanders tot het inzicht dat er reden was, extra op te passen. Zij kenden de Rijksduitsers en NSB-ers in eigen buurt; zij hielden ze in het oog. Namen zij iets verdachts waar, dan werd de politie gewaarschuwd. De procureur-generaal bij het Gerechtshof te Amsterdam bereikten 'de meest fantastische verhalen: 'Mijnheer, nu zitten ze hier! U moet

1 *Vooruit* (Den Haag), 4 Nov. 1939.
2 *Ibid.*, 7 Nov. 1939.
3 *Ibid.*, 8 Nov. 1939.
4 *Algemeen Handelsblad* (Amsterdam), 23 Febr. 1940.

onmiddellijk komen!' En als je dan direct een van de beste rijksrechercheurs er op afstuurt, dan was er niets aan de hand. Er werden kisten gepakt met goederen van een toneelvereniging. En zo gaat het maar door.'[1]

Maar die procureur-generaal *kende* de werkelijk-gevaarlijke Duitsers.

Het grote publiek tastte in het donker.

De bezetting van Denemarken en Noorwegen, 9 April, bracht een grote schok teweeg. Iedere editie der kranten meldde nieuwe stuitende bijzonderheden over het verraad van Quisling en de zijnen en het optreden van Duitse spionnen en saboteurs. Evert van Dijk die met *De Kemphaan* van de KLM op Dinsdag 9 April temidden van de verwarring nog van Oslo weggevlogen was, berichtte dat de Duitsers de vliegvelden bij de Noorse hoofdstad bij verrassing met luchtlandingstroepen veroverd hadden; hij had waargenomen dat het de vertegenwoordiger van de Duitse *Lufthansa* (geen militair dus!) geweest was die aan de gelande Duitse officieren kaarten en opdrachten uitreikte. Terstond werd besloten sommige Nederlandse vliegvelden in betere staat van verdediging te brengen, andere om te ploegen. Op Donderdag 11 April waarschuwde de regering tegen het verbreiden van geruchten die ten dele 'zonder feitelijke grondslag door onvaderlandslievende elementen rondgestrooid' werden[2]. In Rotterdam werd de politie opnieuw geïnstrueerd tot 'voortdurende waakzaamheid op alle gebied'[3].

Het toeval wilde dat op een van de dagen vlak na de invasie van de twee Scandinavische staten, bij Den Haag door een burger een grote Duitse dienstenveloppe gevonden werd, geadresseerd aan H. Cohrs, per adres *Auslands-Organisation der NSDAP* in Berlijn. Er zat kennelijk een flink aantal stukken in. Voor alle zekerheid bracht de vinder de enveloppe naar een politiebureau en binnen enkele uren lag zij bij de Haagse hoofdcommissaris op tafel, nog altijd ongeopend. Deze belde de secretarisgeneraal van het departement van justitie op, 'en zei: 'Ik heb zo'n merkwaardig gevonden voorwerp. Het is een officieel Duits stuk'. Toen zei ik: (de secretaris-generaal is hier aan het woord) Ja er kan wel een bom in zitten. Je moet altijd voorzichtig met die dingen zijn.'[4]

Besloten werd de enveloppe te openen.

Acht verschillende stukken kwamen voor de dag, tezamen een vijftiental pagina's tellend, grotendeels getypt, sommige met aantekeningen in handschrift erop, verschillende op papier van de Duitse legatie en ondertekend door zekere O. Butting, attaché, tevens hoofd van de *Reichsdeut-*

1 Verhoor van mr dr J.A. van Thiel. *Tweede Kamer der Staten-Generaal. Enquêtecommissie 'Regeringsbeleid 1940-1945'*, dl Ic, p. 204. Verslagen, bijlagen en verhoren der commissie zullen voortaan aangehaald worden als: *Ned. Enq. Comm.*

2 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 12 April 1940.

3 Nota no. 96 van 13 April 1940. H. de Jong: *De Rotterdamse politie gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*, p. 77.

4 Verhoor van mr J.R.M. van Angeren. *Ned. Enq. Comm.* dl IIc, p. 180.

sche Gemeinschaft, de organisatie die in 1934 opgericht was nadat de Nederlandse tegering de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP* verboden had. De stukken behelsden tientallen spionnage-berichten uit alle delen des lands; bunkers, vliegvelden en wegversperringen werden beschreven, troepenverplaatsingen gemeld, afgeluisterde gesprekken weergegeven. Talrijke agenten waren blijkbaar aan het werk onder leiding van zekere 'Jonathan', wiens handtekening ook op de stukken voorkwam; ze werden met nummers aangeduid - 17 was het hoogste. No. 3 had blijkens zijn waarnemingen zijn operatiebasis in Amersfoort; onmiddellijk werd daar de plaatselijke leider van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft*, een Duits reserve-officier, verhoord die men al lang wantrouwde; hij viel door de mand en bekende door Butting geprest te zijn tot spionnage.

De Nederlandse autoriteiten hadden zich vaak afgevraagd waaruit het werk van Butting bestond die men zelden in diplomatieke kringen ontmoette. Dat hij organisator was van Duitse spionnage - daarvan had men 'eenvoudig geen flauw idee'[1]. Nu lagen de onweerlegbare bewijzen op tafel. De Duitse gezant werd op het departement van buitenlandse zaken ontboden dat hij bedremmeld verliet. Butting kreeg een paar uur de tijd om het land te verlaten; hij verdween met zijn secretaresse.

De vondst van deze stukken droeg niet weinig tot de zorgen der regering bij. De aard der meldingen liet haast geen twijfel toe aangaande de Duitse aanvalsintenties. Zou Den Haag een tweede Oslo worden?

Nieuwe maatregelen werden getroffen.

De staat-van-beleg die het militair gezag de gelegenheid gaf tot onmiddellijk ingrijpen werd vooral in het licht van hetgeen uit Noorwegen bericht was, op 19 April tot het gehele land uitgebreid. De regering wilde alle voorname personen in hechtenis nemen wier gezindheid niet vertrouwd werd; de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal H.G. Winkelman, achtte het vooreerst voldoende wanneer 21 hunner geinterneerd werden. Van ir Mussert vonden justitie en militairen dat hij 'te onbenullig was om hem de eer aan te doen, tot de 21 te behoren die als staatsgevaarlijk werden opgepakt'[2]. Wèl geïnterneerd werd mr M.M. Rost van Tonningen, fanatiek NSB-er, voornaamste woordvoerder van de partij in het parlement. 'Menigeen', aldus de minister-president in een radiotoespraak, was alleen maar niet opgepakt, 'omdat generlei concrete aanwijzing bestond voor het gevaarlijke van zijn optreden.'[3]

Er waren dus méér verdachten!

Daarbij dacht vrijwel een ieder aan de NSB-ers.

Al meer dan zeven jaar lang had de NSB zich met het nationaal-socialistische Duitsland vereenzelvigd. Wat Hitler deed, was welgedaan;

1 Verhoor mr E.N. van Kleffens. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 323.
2 Verhoor mr dr J.A. van Thiel. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 202.
3 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 4 Mei 1940.

de bezetting van Denemarken en Noorwegen werd goedgepraat. Waarom, zo vroeg het volk zich af, zou Mussert niet in de voetstappen van Quisling treden? Er werd aan herinnerd dat Quisling in 1935 een Landdag van de NSB bezocht had. Mussert versterkte de indruk dat hij zich op landverraad voorbereidde, toen hij eind April een interview gaf aan een correspondente van het *Columbia Broadcasting System*, waaromtrent in de pers o.m. meegedeeld werd:

> 'Mej. Breckinridge vroeg: 'In geval van een mogelijke aanval van Duitsland op Nederland, zouden de Nederlandse Nazi's dan Duitse hulp gebruiken om hun doelstellingen in Nederland te bereiken, of zouden zij voor hun Koningin vechten?' Toen ik, aldus mej Breckinridge, deze vraag de leider stelde, antwoordde hij, dat sinds het Nazi's niet meer werd toegestaan legerofficieren te zijn, zij (de nazi's) absoluut niets anders zouden doen dan zó te gaan zitten, zeide hij, terwijl hij zijn armen over de borst kruiste en in zijn stoel achterover leunde.'[1]

Kon de landsverraderlijke bedoeling duidelijker uitgedrukt worden?

In de eerste week van Mei '40 werden drie gevallen van Duitse spionnage in de pers gesignaleerd; één betrof de voorzitter van de Duitse Kamer van Koophandel voor Nederland, A. Flesche. De Tweede Kamer overwoog, op spionnage levenslange gevangenisstraf te stellen. Op 7 Mei bleek een sluis in het inundatiegebied bij de voornaamste weerstandszône lek te zijn: sabotage, meenden sommige militairen. In aansluiting op reeds genomen maatregelen werd begonnen op de voornaamste autowegen in het Westen des lands zodanig auto's te plaatsen dat er geen Duitse toestellen op konden landen. Opnieuw werden de verloven ingetrokken. De avondbladen van de 8ste berichtten dat de Nederlandse gezant te Washington 'in geval van nood' als Nederlands betaalmeester in het buitenland zou optreden, en na gelezen te hebben dat de *Lufthansa* niet meer op het vliegveld Schiphol bij Amsterdam zou mogen landen, ging men slapen op de avond van 9 Mei 1940.

*

De oorlog kwam als een verrassing.

Had het Nederlandse volk dan niet willen zien wat zich na 1933 in het hart van Europa ontwikkelde? Was het dan voor de tekenen der tijden blind geweest en doof voor het kermen der slachtoffers dat eerst uit Duitsland opsteeg, later uit Oostenrijk, Tsjechoslowakije, Polen, Denemarken, Noorwegen?

Ach, na de oorlog was het eenvoudig te constateren met hoe onvermijdelijke rechtlijnigheid het pad naar de afgrond gevoerd had; wie echter als tijdgenoot dat pad volgde, was er niet zeker van waarheen het leidde.

1 *Nieuwe Rotterdamse Courant*, 30 April 1940.

Struikelend ging het omhoog, omlaag, en een mist van onduidelijke krantenberichten belemmerde vaak het zicht.

De angst voor de oorlog deed tegelijk de hoop ontstaan dat die uiterste beproeving niet zou aanbreken.

Herinneren de volkeren die na door de eerste wereldoorlog gespaard te zijn, het geweld van de tweede ondergingen, zich nog hoeveel onbezorgdheid er vóór 1939 of 1940 in hun leven was? Men kan haar naief, men kan haar geforceerd noemen - zij *was* er. 'De zon noch de dood kan men strak aankijken', had de Fransman Larochefoucauld opgemerkt; zo stond men, niet in Nederland alleen, ook tegenover de oorlog. Wanneer men al rationeel wilde erkennen dat een Duitse invasie mogelijk, wellicht waarschijnlijk was, dan nog kwam het gevoel tegen zo sombere conclusie in opstand. Trouwens, wat hield het in - invasie, oorlog? Meer dan honderd jaar geleden waren in Europa Nederlandse troepen voor het laatst ten strijde getrokken en na een veldtocht van tien dagen hadden de overgrootvaders en bet-overgrootvaders van het levende geslacht sabel, geweer en sjerp weer opgeborgen. Wat de oorlog, laat staan de moderne oorlog inhield - men wist het niet. Of er landstreken verwoest, ganse steden in puin gelegd zouden worden - het was onbekend. Hoeveel duizenden, tienduizenden, honderdduizenden soldaten en burgers zouden sneuvelen - geen kon het voorspellen.

Er was angst voor dit alles.

De ervaring die, hoe bitter ook, die angsten tot reële proporties zou terugbrengen, ontbrak.

Daarom was het alsof zich op die ochtend van 10 Mei 1940 plots een afgrond opende waarin men met een kreet van schrik tuimelend naar beneden viel, een peilloze diepte in.

*

Het Duitse opperbevel wilde in de kortst-mogelijke tijd als onderdeel van het grote offensief in West-Europa met pantser- en infanteriedivisies door het Zuiden van Nederland heen de Vesting-Holland bereiken en België binnenzwenken; voorwaarde daartoe was de onmiddellijke verovering van de bruggen over de Maas en het Maas-Waal-kanaal. Bij het krieken van die dag werden op al die bruggen van Maastricht tot bij Arnhem overvallen uitgevoerd door personen die er als burger uitzagen of gekleed waren in Nederlandse uniformen: marechaussées, militaire politie, spoorwegmannen. Op vele plaatsen werd deze list te laat doorzien en moesten de staven die het bericht van het misbruik van burgerkleding en uniformen ontvingen - daarvoor had dus die uniformsmokkel in November '39 gediend! - ijlings maatregelen treffen om de tegenslag op te vangen.

In het Westen des lands moest men aan een nog groter crisis het hoofd bieden.

Duitse parachutisten landden bij de bruggen bij Moerdijk en Dordrecht; andere troepen klauterden in Rotterdam uit watervliegtuigen die op de Maas neerstreken en bezetten de bruggen; het vliegveld Waalhaven werd door parachutisten en luchtlandingstroepen veroverd; tenslotte poogden de Duitsers drie bij Den Haag gelegen vliegvelden, Valkenburg, Ypenburg en Ockenburg op gelijke wijze te bemachtigen teneinde, van daaruit het regeringscentrum binnentrekkend, Koningin, kabinet en militaire topleiding gevangen te nemen. De aanvallen op de drie laatste vliegvelden gelukten slechts ten dele; Nederlandse troepen weerden zich krachtig, één veld bleek drassiger te zijn dan de Duitsers verwacht hadden; al vóór zeven uur in de ochtend cirkelden de toestellen van de latere Duitse aanvalsgolven boven Westelijk Nederland rond, op zoek naar geschikte noodlandingsterreinen; sommige daalden op het strand, andere op de autoweg Den Haag-Rotterdam, weer andere in weilanden bij Delft. Voorzover men deze parachutisten of luchtlandingstroepen niet zelf zag, hoorde men er van. De meldingsposten van de luchtwachtdienst, die niet over eigen ultrakortegolf-zenders beschikten, waren aangesloten op de gewone radio: keer op keer vernam men dat Duitse bommenwerpers, jagers, transporttoestellen naderden of kruisten of parachutisten afwierpen - ongestoord en oppermachtig. Het hield niet op. Jobstijding na Jobstijding.

Was men al door de invasie zelf verrast - dubbel verrast werd men door de inzet der parachutisten zo ver van de Duitse grens. Bij de Moerdijkbruggen werd een Nederlands kapitein gewaarschuwd met de mededeling dat de Duitsers strooibiljetten uitgooiden. ‘Deze strooibiljetten bleken mij parachutisten te zijn’, zei hij later[1]. Niemand had een beeld van de Duitse operaties. Waar in Westelijk Nederland nog geen parachutisten geland waren, werden ze op zijn minst verwacht. Bevreesd was men niet slechts voor dat nieuwe aanvalswapen op zichzelf; men zag het tevens als een symptoom van onverhoeds, verraderlijk Duits optreden. Wat spookten die Duitsers nog meer uit? Daarbij kwam dat onmiddellijk geruchten de ronde gingen doen dat slechts een deel dier parachutisten in Duits uniform gestoken was; anderen zouden verkleed zijn als boeren, politie-agenten, postbodes, conducteurs, geestelijken, - ja als vrouwen, als nonnen vooral. Wie was vriend, wie vijand? De slagersjongen die naderde, kon wel handgranaten in zijn boodschappenmand hebben! Hoe kon men weten of men, wanneer men Nederlandse burgers of soldaten tegenkwam, geen parachutisten of andere Vijfde Colonnisten voor zich had? In vele streken van het aangevallen land ging men er al op 10 Mei toe over, ieder die men niet vertrouwde - en in beginsel werd niemand meer vertrouwd - een stemproef af te nemen. Wie ‘Scheveningse schippersschool’ of ‘Schippersknecht en scheve schuiten’ foutloos kon uitspreken, was Nederlander.

1 Verhoor van res.-kap. W.F.M. Popelier. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ib, p. 187.

In Rotterdam en Den Haag, grote bevolkingscentra, beide onmiddellijk door de vijand bedreigd, was de nerveusiteit het grootst.

's Morgens vroeg reeds hadden de Duitsers het vliegveld Waalhaven en de Maasbruggen in Rotterdam vast in handen. De verovering van Waalhaven werd vergemakkelijkt doordat de commandant van het bewakingsdetachement een deel van zijn troepen zo had opgesteld dat hij een uit de stad komende aanval van NSB-ers kon afweren. Het vliegveld werd zwaar gebombardeerd; de hangars vlogen in brand. De brandweer rukte uit met een fraaie motorspuit. 'Het van koper blinkend gevaarte werd dadelijk tot een wrak geschoten... Verslaggevers en persfotografen die zich ouder gewoonte per snelle auto naar het terrein van de 'brand' spoedden... slaagden er ternauwernood in, op de Rechter Maasoever terug te komen.'[1] Bewoners van Rotterdam-Zuid zagen Rijksduitsers, in het bijzonder leerlingen van de *Deutsche Schule*, als gids optreden van de luchtlandingstroepen; Duitse soldaten die krijgsgevangen gemaakt werden, bleken in het bezit te zijn van 'schetsjes van een gebied van 200 bij 200 meter waarin zij moesten opereren. Daarin stonden bepaalde merktekens waar zij zich moesten melden.'[2]

Als een lopend vuur verspreidden zich deze mededelingen.

Overeenkomstige berichten kwamen van de Maasbruggen.

Ook daar was men volstrekt overrompeld. Toen de eerste Duitse soldaten, uit hun vliegtuigen naar de oever gepeddeld, de verkeersbruggen opliepen, vroegen burgers 'stom verbaasd' aan een passerend telegrambesteller: 'Wat zijn dàt nu?'[3] Troepen konden de Duitsers niet meer van de bruggen verdringen: ze waren te zwaar gewapend. Een Nederlands kapitein die met zijn auto over de reeds bezette bruggen de Noordelijke oever bereikte, had - dat verklaarde die bewapening - gezien, 'dat uit een Zweeds schip, liggende West van de Maasbrug... mortieren, motoren met zijspan, radiotoestellen en andere legergoederen werden gelost'[4]. Op het in de Maas gelegen eiland hadden enkele Duitse firma's hun kantoren en magazijnen; algemeen werd aangenomen dat in een deel daarvan Duitse militaire voorraden gevormd waren waarvan de landingstroepen een dankbaar gebruik maakten.

Op het kantoor van de kantonnements-commandant Rotterdam wist men niet hoe men het dodelijk gevaar dat zich onverwacht geopenbaard had, terstond kon bezweren. De stemming was nerveus. Toen de com-

1 L. Ott: 'Rotterdam in de oorlogsjaren'. *Rotterdam, de poort van Europa* (Rotterdam, 1946), p. 87.

2 Verhoor van lt.-kol. J.D. Backer. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 367.

3 *Historisch overzicht betreffende afwijkingen van normale regelingen, extra getroffen maatregelen, feiten, gebeurtenissen enz., welke zich van 10 Mei t\m 30 Juni 1940 bij het P.T. en T.-bedrijf hebben voorgedaan* (gestencild) (Den Haag, 1940), p. 625. Deze uitgave zal voortaan geciteerd worden als: *Historisch overzicht PTT-1940*.

4 Gen.-maj. V.E. Nierstrasz: *De strijd om Rotterdam, Mei 1940* (Den Haag, 1952), p. 33, noot 2.

mandant niet onmiddellijk verscheen, werd verondersteld dat hij op het hoofdbureau-van-politie gevangen zat. Alarmerende berichten 'stroomden binnen, zowel telefonisch als gebracht door burgers, omtrent vermeend optreden van parachutisten in verschillende delen van de stad en omtrent schieten uit huizen door onbekende personen.'[1] De bevolking, verbijsterd door het oorlogsgeweld, meende dat de Duitsers al tot in het hart van de grote havenstad doorgedrongen waren. Ieder duchtte de Vijfde Colonnisten. Gaven zij elkaar tekenen? Voor het huis van een politie-agent die volgens voorschrift de blauwe waarschuwingsvlag gehesen had, verzamelde zich een opgewonden menigte, 'menende dat er seinen aan Duitse vliegtuigen werden gegeven'[2]. Huiszoekingen werden bij honderden uitgevoerd, vooral op adressen waar NSB-ers woonden. Men klom in kelders en op daken; wie er verdacht uitzag werd aan de politie overgegeven. 'Vele malen' werd daarbij door militairen op politieagenten geschoten, omdat zij het politie-uniform niet kenden of herkenden[3]. Het personeel van het Amerikaans consulaat werd ingerekend; men had leden er van Duits horen spreken.

Eerst in de loop van de dag slaagden de Nederlandse militairen er in, een gesloten afweerfront aan de Maas op te bouwen.

Ook in Den Haag was de spanning groot, die 10de Mei.

Niemand had verwacht dat de residentie direct in gevaar zou komen; de verdediging van de stad was niet voorbereid, klare bevelsvoering ontbrak. De troepen bestonden grotendeels uit jonge recruten die verspreid in depot lagen, de commandanten wisten niet van welke kant de Duitsers die op vele plaatsen buiten de stad daalden, zouden opdagen. Al voor zes uur 's morgens werden bewakingscordons om het centrum gelegd; de minister van buitenlandse zaken, mr E.N. van Kleffens, die zich naar zijn departement moest begeven om er het Duitse ultimatum in ontvangst te nemen, moest in de vroegte twintig minuten 'onderhandelen' en persoonlijk het hoofdkwartier van de generale staf opbellen voor hij door even nerveuze als achterdochtige wachtposten doorgelaten werd[4].

Het was omstreeks diezelfde tijd, zes uur in de vroege ochtend, dat aan de commandant van de luchtverdediging een dossier voorgelegd werd dat men in het wrak van een Duits transport-toestel aangetroffen had, neergestort in de Adelheidstraat in het Bezuidenhoutkwartier. Het bleek stukken te bevatten van de 5de compagnie-2de bataljon van het 65ste Duitse infanterieregiment. Een aanvalsbevel hield in, 'op bevel van de divisie van het Zuidwesten uit op te rukken naar het regeringscentrum'; een lijst van garages in het Zuidwestelijk deel van Den Haag was er bij-

1 Gen.-maj. V.E. Nierstrasz: *De strijd om Rotterdam, Mei 1940*, p. 49.
2 H. de Jong: *De Rotterdamse politie gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*, p. 100.
3 *Ibid.*, p. 110.
4 Verhoor van mr E.N. van. Kleffens. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 292.

gevoegd: hoe kwamen die Duitsers aan al die adressen? Schetskaarten gaven aan hoe men van het vliegveld Ockenburg, aldaar vóór de stad gelegen, het snelst het Koninklijk Paleis kon bereiken alsmede Scheveningen, waar de Koningin een villa bezat. Het meest verontrustend was een in het dossier voorkomend bataljonsbevel waarin onder andere stond:

> 'In het aanvalsgebied zijn Duitse burgers ingezet met speciale opdrachten. Zij bezitten een doorlaatbewijs volgens onderstaand model. Hun moet door de troep iedere gevraagde ondersteuning verleend worden. Intensieve instructie hieromtrent is noodzakelijk.'

Het model doorlaatbewijs ontbrak, maar dat de vijand handlangers had ingezet, was duidelijk. Hoeveel? Stellig velen! Waarom was anders 'intensieve instructie' nodig van de ganse troep? Men moest op een uitgebreide Vijfde Colonne voorbereid zijn die het op Koningin en regering gemunt had! De waakzaamheid werd tot het uiterste opgevoerd. De ministers, alle bijeen in het departement van economische zaken, werden gedwongen naar de schuilkelder af te dalen. De minister van sociale zaken die liever in zijn werkkamer bleef zitten, kreeg van de commandant van de bewakingstroepen te horen dat dit niet geduld kon worden; 'er waren berichten over een dreigende overval van het departement'[1]. Reeds hielden officieren vol dat op hen geschoten was terwijl ze zich naar hun post begaven; er waren er onder hen die van hun pistool gebruik moesten maken om burgers die hen trachtten tegen te houden, tot wijken te brengen. De onzekerheid nam van uur tot uur toe, bevorderd door het gerucht, dat hooggeplaatste Nederlanders - de president-directeur van de KLM, de directeur-generaal van het Staatsbedrijf der PTT - als verrader ontmaskerd waren.

De algemene nerveusiteit werd aangewakkerd door het betrekkelijk isolement waarin de burgerij kwam te verkeren. De meeste telefoonverbindingen werden afgesneden, de bestelling van brieven, briefkaarten en drukwerken gestaakt; alleen kranten en periodieken werden nog bezorgd. Het nieuws dat zij brachten, was gelijkluidend, mager en verontrustend. Men zat aan de luidspreker en hoorde de deprimerende berichten van de luchtwachtdienst. Voorts werd in radio en pers gewaarschuwd tegen personen die in Den Haag het gerucht verspreidden dat het drinkwater vergiftigd zou zijn; deze onverlaten moesten gearresteerd worden. Het algemeen hoofdkwartier deelde mee dat met de vijand 'nooit of te nimmer' onderhandeld zou worden; 'alle berichten die van het tegendeel spreken, zijn vals en dienen slechts om verwarring te stichten'. De berichten omtrent de landingen van parachutisten hielden de ganse nacht aan - uit het centrum, uit het Zuiden, uit het Westen van het land, van overal werden ze gerapporteerd. Het eerste legerbericht dat - met spanning verbeid - eerst op 11 Mei verscheen, klonk nog hoop vol. Het bevestigde overigens

1 Verhoor van dr J. van den Tempel. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 65.

de Vijfde-Colonne-actie, door te melden dat in een Duitse pantsertrein Nederlandse uniformen aangetroffen waren en dat in Den Haag ‘een poging tot overrompeling van het hoofdcommissariaat van politie volkomen mislukt’ was; ‘aldaar’, zo berichtte het communiqué tevens, ‘is uit enkele huizen, bewoond door Duitsers die tot dusverre gastvrijheid genoten hebben in ons land, op Nederlandse militairen geschoten. Hieraan is op doeltreffende wijze een einde gemaakt’.

Op diezelfde tweede oorlogsdag werd 's avonds door het algemeen hoofdkwartier bekend gemaakt dat in Den Haag woonachtige Duitsers getracht hadden, vanuit een huis aan de Suezkade naar het centrum op te rukken; naar het huis teruggejaagd, waren ze daar met een kanon beschoten, ‘waarna de Duitsers die nog in leven waren, zich hebben overgegeven’. Voorts was, naar officieel meegedeeld werd, bij de residentie een afdeling van het Nederlandse leger ‘beschoten door een groep personen, die ten deel in burger, ten deel in Nederlandse uniformen gekleed waren’. Het ANP waarschuwde dat ‘valselijk onder de naam van het ANP alarmerende en sensationele berichten omgeroepen’ waren: men moest voortaan goed op de stemmen der drie vaste omroepers letten.

In welk land, in welke eeuw leefde men, dat dergelijke dingen konden geschieden!

En hoe moest men zich beschermen tegen gevaren, zo alom-tegenwoordig, streken zo achterbaks!

Dat Rijksduitsers en NSB-ers terstond onschadelijk gemaakt moesten worden, stond als een paal boven water.

*

De Nederlandse justitie had zich vanaf 1938 grote moeite gegeven, lijsten aan te leggen met de namen en adressen van al degenen die onbetrouwbaar geacht werden: voor het ganse land ongeveer vijftienhonderd Rijksduitsers en een achthonderd Nederlanders, meest NSB-ers. In de ochtend van 10 Mei werd om 5 uur het codetelegram verzonden waarbij de procureurs-generaal gemachtigd werden, deze 2300 personen in hechtenis te nemen. De opperbevelhebber van land- en zeemacht bepaalde dat alle overige Duitsers of ‘vreemdelingen van Duitse oorsprong’ binnenshuis moesten blijven: bij hen bevonden zich enkele tienduizenden Joodse réfugiés en politieke vluchtelingen. Arrestatieploegen werden geformeerd en de politie-auto's begonnen rond te rijden. Een NSB-er die zelf iets later gearresteerd zou worden, zag in Leiden hoe, 's morgens om half zeven al, een Duitser opgehaald werd:

> ‘De straat [werd] aan weerskanten afgezet, een groepje soldaten stelde zich op voor het huis, bajonet op het geweer en het geweer in de aanslag. Daarna werd het huis omsingeld en tenslotte ging iemand aanbellen. Toen de deur geopend

> werd, stormden er meteen een paar naar binnen om weldra met de bewoner terug te keren. Gelukkig was dit een heel kalme man, die de soldaten rustig hun gang liet gaan en zelf bedaard een cigaretje ging staan roken. Na een half uurtje werd gevangene weggevoerd, omringd door militairen, waarvan er één een doos van een Philipstoestel droeg, gevuld met in beslag genomen dingen... Een paar minuten later had iedereen 'gehoord', dat in de Philipsdoos een geheime zender geborgen was, die nu in beslag was genomen.'[1]

Het feit dat de gevaarlijk geachte elementen al zo vroeg gearresteerd werden, was niet bekend. Maar wat betekende 'gevaarlijk'? Elite NSB-er was immers landverrader, elke Rijksduitser Vijfde Colonnist! Wie zich geroepen voelde of bevoegd oordeelde, ging mee arresteren. 'Iedereen heeft toen maar gegrepen, de soldaten, de sergeanten, de luitenants, de burgemeesters'[2]. De behandeling was plaatselijk verschillend, soms correct, soms niet: vooral in de grote bevolkingscentra konden velen hun gevoelens niet bedwingen wanneer ze de volgelingen van Adolf Hitler en Anton Mussert zagen wegvoeren. De haat was het grootst tegen de NSB-ers:

> 'Er wordt gebruld: 'Handen omhoog!' Er worden nationaal-socialisten met hun vrouwen en kinderen de trappen afgejaagd. Voor de deur moeten zij, ten aanschouwe van de gehele buurt, met de handen omhoog wachten tot de huiszoeking voorbij is. Geladen revolvers, geweren met bajonetten moeten hen in bedwang houden. Iedere beweging wordt als 'aanval' beschouwd. 'Handen uit de zakken!' - 'Bekken dicht of de kogel!' - 'Vuile landverraders hou je smoel!'- 'Ze moesten jullie allemaal verzuipen!'"[3]

Zoveel mensen werden gearresteerd dat de organisatie in het honderd liep. In het ressort Amsterdam waar men op ruim achthonderd geïnterneerden gerekend had, werden het er meer dan zesduizend; daar kwamen uit de andere ressorten des lands nog duizenden bij. 'In die vijf dagen zijn er onbeschrijfelijke toestanden geweest.'[4] Enkele gearresteerden werden door zenuwachtige militairen neergeschoten. Maar de verontwaardiging tegen hen die met de vijand heulden, was ook zo intens! Ze mochten blij zijn dat ze niet meteen tegen de muur gezet werden!

Merkwaardig was het dat de arrestaties die de eerste twee oorlogsdagen uitgevoerd werden, geen opluchting teweeg brachten. Eerder werd de stemming van dag tot dag nerveuzer. Dat was mede een reactie op het uitblijven van gunstig nieuws waaronder ook de troepen te lijden hadden. Voor de vuurdoop staande in de strijd tegen een geducht vijand hadden zij het al moeilijk genoeg! Alle symptomen van werkelijke of vermeende Vijfde-Colonne-activiteit verhoogden nog de spanning. Ze hadden het gevoel dat overal parachutisten geland waren en dat er geen dorp of stad

1 Elkar Nickel [ps. voor Jan de Haas]: *Kameraden achter prikkeldraad* (Amsterdam, 1940), p. 13.
2 Verhoor van mr dr J.A. van Thiel. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 203.
3 J. de Haas: *Vijf dagen terreur* (Amsterdam, 1940), p. 13-4.
4 Verhoor van mr dr J.A. van Thiel. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 203.

was waar niet door burgers uit huizen geschoten werd of des nachts lichtsignalen werden gegeven. Een ongeteld aantal huiszoekingen werd uitgevoerd - nergens betrapte men een verdekt opgesteld scherpschutter, nergens vond men een haastig weggeworpen geweer of pistool. Raadselachtig! Duivels-goed verstopten die aanvallers zich! Want geschoten wèrd er!

Ook bij het leger zoemden de geruchten rond.

Er waren hoopvolle: de Engelsen waren met sterke eenheden geland; aan andere sectoren dan aan de eigen sector waren de Duitsers met zware verliezen teruggeslagen; hulp was in aantocht. Op Pinkstermaandag, de vierde oorlogsdag, toen de Duitsers de vitale stellingen aan de Grebbeberg bijna doorbroken hadden, werd daar nog 'de koffie warm gehouden' voor 'vijfduizend Fransen' die binnen enkele uren de eigen, vermoeide troep zouden aflossen[1].

Er waren ook sombere, angstig-makende geruchten. Bij diezelfde Grebbeberg, waar de druk op het Nederlandse leger zo groot was dat een deel der troepen in paniek terugvluchtte, vertelde men elkaar dat blauwe bollen, met gas gevuld, uit de lucht kwamen vallen: tegen de onbewolkte hemel kon men die natuurlijk niet waarnemen. De inundaties waren gesaboteerd. De leeuwen van Ouwehands Dierenpark liepen vrij rond door de bossen; één had een groepje soldaten 'gruwelijk' aan het schrikken gemaakt: 'de meesten van ons gingen aan de haal, maar de anderen hebben de leeuw neergeschoten'[2]. De verwarring steeg voortdurend:

> 'Reeds de eerste dag komt het gerucht, dat de regering gevlucht is. Personen van naam in onze samenleving zijn vermoord. De Duitsers zijn bij Zandvoort geland... Er is geen commandant in het Nederlandse leger te noemen, of hij is volgens het gerucht althans éénmaal gesneuveld. Over wegen, waarlangs onze troep moet marcheren, is gifgas waargenomen. Wanneer bonbons gevonden worden, moeten die worden vernietigd, want zij zijn zeker vergiftigd. In onze granaten zou zand in plaats van kruit zitten. Kazematten zouden bij het eerste schot al in elkaar gezakt zijn, omdat het beton niet goed was.'[3]

Elders werd verteld dat de handtassen van alle vrouwen gecontroleerd moesten worden omdat erhandgranaten in zaten of dat men moest uitkijken naar Duitse soldaten in Nederlands uniform, 'doch zonder beenwindsels', of dat een luxeauto met een bepaald nummer terstond onder vuur genomen moest worden. 'Je wist tenslotte niet meer wat je moest geloven'[4].

In het algemeen nam de troep spoedig aan dat terugtocht en tegenslag te wijten waren aan verraad en sabotage. Als overal Vijfde Colonnisten waren, waarom dan niet ook in het leger? Enkele officieren en minderen werden gearresteerd onder verdenking tot de Vijfde Colonne te behoren. Minstens twee hunner werden zonder vorm van proces neergeschoten.

1 H. van Heerde: *Tussen vuur en ijzer* (Meppel, 1940), p. 52.
2 *Ibid.*, p. 55.
3 E.P. Weber: *De vuurproef van het grensbataljon* (Arnhem, 1945), p. 195-6.
4 W.A. Poort en Th.N.J. Hoogvliet: *Slagschaduwen over Nederland* (Haarlem, 1946), p. 282.

Het opzienbarendste geval van die aard deed zich in Dordrecht voor waar een broer van Mussert, overste J.A. Mussert, kantonnementscommandant was. Hij ging door voor pro-Duits; zijn vrouw colporteerde met *Volk en Vaderland*. 'Hoe was het mogelijk', riep men uit, 'dat deze man op zulk een verantwoordelijke post geplaatst was!' En juist daar gingen de bruggen verloren! De spanning in Dordrecht, dat midden in de zône gelegen was, waar Duitse parachutisten neerkwamen, steeg van dag tot dag. Er werd in de stad zoveel geschoten dat bevel gegeven werd binnenshuis te blijven en ramen en deuren dicht te houden. 'Allerlei personen tegen wie bij onderzoek niets bleek in te brengen, werden naar het politiebureau gebracht. Zelfs mensen van onze eigen diensten, brandweer bijvoorbeeld, werden opgebracht omdat ze een 'uniform' droegen.'[1] Toen op Maandag 13 Mei tanks vanuit het Zuiden naderden, beweerde overste Mussert dat het Franse waren; het bleken Duitse te zijn die men toen niet meer kon tegenhouden. Verraad! De broer van de leider der NSB werd daags daarna bij Dordrecht door een Nederlands officier met pistoolschoten gedood. 'Eén verrader minder!'

In het Westen des lands was op Zondag 12 en Maandag 13 Mei de nerveusiteit het grootst. Men had het gevoel, niet opgewassen te zijn tegen het Vijfde-Colonne-gevaar; had men het vuur op één plek uitgetrapt, dan laaide het op tien andere weer op. Geruchten stroomden aan: vlees en drinkwater waren vergiftigd; Vijfde Colonnisten deelden vergiftigde bonbons en sigaretten rond; hele steden lagen al in puin. Van hen die die geruchten wantrouwden, waren er velen die wèl overtuigd waren dat zij door handlangers van de vijand opzettelijk rondgestrooid werden.

Zo verspreidde zich in de hoofdstad, Amsterdam, op Pinksterzondag 12 Mei '40 het gerucht dat de sirenes van de luchtbescherming defect waren; 'ik zie nog', schreef, in Engeland aangekomen, een vluchteling uit Nederland,

> 'de man lopen, die, terwijl hij door de straat kwam aanrennen, dat alarmerend nieuws verspreidde. 'Hoe weet U dat?' 'Het is een waarschuwing van het politiebureau! Vertel het verder!' Het rondstrooien van dit speciale gerucht was een meesterlijk stuk organisatie van de kant van de Vijfde Colonnisten. Het gerucht werd op ongeveer hetzelfde tijdstip op verschillende punten in Amsterdam 'in omloop gebracht', en verspreidde zich als een lopend vuurtje. Het was natuurlijk volkomen vals, maar had zijn verwoestende uitwerking op het moreel van de bevolking.'[2]

Beweerd werd dat verschillende Duitse parachutisten in de stad binnengedrongen maar, gelukkig, overmeesterd waren; dat in een kamer in het *Hôtel de l'Europe* 'magnesiumbommen' gevonden waren waarmee men

1 J. Bleeker: *De buffer. Enkele aantekeningen van persoonlijke belevenissen en voorvallen van 10-14 Mei 1940 en nit de tijd der Duitse bezetting* (Dordrecht, 1945), p. 11.
2 L. de Jong: *Holland fights the Nazis*, p. 16-7.

lichtsignalen kon geven aan Duitse bommenwerpers; dat de Vijfde Colonnisten met krijt strepen op straten en muren hadden getrokken die geografische aanwijzingen inhielden - en in bepaalde wijken van de stad werden die tekens al haastig weggeschrobd. Elders mocht men niet meer met de handen in de zak lopen: er mocht in die zak eens een handgranaat verborgen zijn!

In Den Haag was de angst voor de Vijfde Colonne nog acuter: men wist daar de vijand in de onmiddellijke nabijheid. Op 11 Mei werd er in de straten zo druk gevuurd dat de troepen de indruk hadden een algemene opstand van NSB-ers te bestrijden. Er was 'volop NSB-jacht over daken en in portieken'[1]. Het drukst werd geschoten bij het flatgebouw in de Zeestraat waar zich Vijfde Colonnisten verschanst zouden hebben. Doch overal zag men 'auto's met karabijnen uit de portieren, agenten met revolver in de vuist: 'Handen op!'"[2] Niemand wist waar de vijand zich precies bevond; overal werd hij aanwezig geacht. Om het departement van economische zaken waar de ministers in de schuilkelder bij een schoolatlas het oorlogsverloop volgden, werden barricaden opgeworpen. De minister-president en de minister van defensie die zich omstreeks het middaguur naar de Koningin wilden begeven, konden niet vertrekken: de rit door de stad werd te gevaarlijk geacht. 'Op een gegeven ogenblik werd er zelfs 'gas!' en 'brand!' geroepen.'[3]

De militaire hoofdkwartieren werden overstelpt met alarmerende berichten. Ze bleken veelal niet juist te zijn doch niemand had een goed overzicht van de werkelijke toestand.

> 'Om ongeveer half een wordt er plotseling op het Lange Voorhout geschoten. Uit het raam ziet de opperbevelhebber van land- en zeemacht trams, die plotseling stilhouden en burgers, die ijlings dekking zoeken in de schuilkelder tegenover het Algemeen Hoofdkwartier, kortom er is iets aan de hand, maar wat? De Generaal gaat persoonlijk naar buiten. Het gehele dekkingsdetachement ligt plat ter aarde; een man wil schieten. De Generaal vraagt waarop hij wil schieten. De man antwoordt: 'Op een man in het gebouw aan de overkant, die komt telkens voor het venster, hij doet zo verdacht...' Het raam was gesloten. Een patrouille, zekerheidshalve in het gebouw gezonden - het Departement van Financiën nog wel - kan niets verdachts ontdekken.'[4]

Op de derde oorlogsdag, Zondag 12 Mei, werd de toestand in Den Haag nog verwarder. De politie zou ook al onbetrouwbaar zijn; jeugdige leden van de Burgerwacht begonnen haar te ontwapenen. De militaire bevelhebbers kwamen die dag tot de conclusie dat zij straf moesten ingrijpen, wilden zij een algemene chaos voorkomen. Gelast werd, deuren, ramen en vensters dicht te houden; men mocht op straat niet blijven staan; de

1 Poort en Hoogvliet: *Slagschaduwen over Nederland*, p. 63.
2 A. van Boven: *Jan Jansen in bezet gebied*, p. 6.
3 Verhoor van luit.-gen. A.Q.H. Dijxhoorn. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 89.
4 *Notities van luit.-gen. F.H.M. van Voorst tot Voorst aver de mobilisatie 1939/1940 en de Meidagen 1940. Ibid.* dl Ib, p. 109.

troep werd vaster in de hand genomen. Daags daarna werd er reeds aanzienlijk minder geschoten. De militairen hadden overigens in aansluiting op de vondst van Duitse stukken in de Adelheidstraat op 10 Mei, op de 12de een overeenkomstig, maar veel dikker dossier voorgelegd gekregen, aangetroffen onder het lijk van een Duitser bij het vliegveld Valkenburg. Het had toebehoord aan de inlichtingen-officier (Ic) van de 22ste Duitse luchtlandingsdivisie en bevatte reeksen Duitse spionnageberichten, vele afkomstig van de Duitse militaire attaché in Den Haag, een opsporingslijst (*Fahndungsliste*) van kennelijk te arresteren personen, lange lijsten van garages in Den Haag, kaarten waarop niet alleen de voornaamste nutsbedrijven met pijlen aangegeven waren doch ook de schuilplaats van de Koninklijke familie en de woonhuizen van minister-president en ministervan-defensie; dan was er weer een bevel bij betreffende de 'burgers' die 'met speciale opdrachten' ingezet waren, en van het er bij behorend doorlaatbewijs vond men een exemplaar, luidend:

> 'De.....'

De rest van de regel was opengelaten; hier moest een naam ingevuld worden;

> '...heeft bij de uitvoering van speciale opdrachten het recht, de Duitse linies te passeren. Aan alle troepenonderdelen wordt verzocht, hem iedere ondersteuning te geven. Dit doorlaatbewijs is alleen geldig tezamen met een van een foto voorzien persoonsbewijs.'

Het gevonden exemplaar, ondertekend door generaal *Graf* Sponeck, droeg een hoog nummer: 206.

Bewijzen temeer voor de omvang der Vijfde-Colonne-actie die de militairen in Den Haag, zo meende men, ternauwernood baas waren geworden!

Ook in Rotterdam luwde de grootste nerveusiteit eerst op Maandag de 13de. Tevoren was in de stad voortdurend geschoten. Militairen en politietroepen hadden het vuur van onbekenden beantwoord - Vijfde Colonnisten, 'onbedreven schutters'; 'iedere knal wekte een grote walging voor die mensen die de naam Nederlanders niet meer waard zijn.'[1]

Was het wonder dat, toen op Dinsdagavond 14 Mei '40 na het grote bombardement van Rotterdam bekend gemaakt werd dat de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal Winkelman, besloten had, de strijd overal behalve in de provinde Zeeland te staken - was het wonder, dat dàt bericht bij uitstek in brede kring gewantrouwd werd? Er zou immers 'nooit ofte nimmer' met de vijand onderhandeld worden! In Schagen benoorden Alkmaar werd door de politie in aanwezigheid van

1 Aalmoezenier B. Verhoeven: 'Mémoires', in: Mol: *Vrij! 'n filmisch beeld van strijd en bevrijding in Nederland en Nederlands-Oost-Indië, 1939-1945* (Utrecht, 1945), p. 78.

de burgemeester het bulletin bij de *Schager Courant*, waarin de capitulatie gemeld werd, verwijderd: onjuist! 'Men riep, men juichte en zong zelfs spontaan het Wilhelmus.'[1] In Den Haag reden troepjes soldaten door de stad, schreeuwend: 'Wij zijn verraden! Wij vechten door!'[2] Elders had men 'zelf gehoord', dat generaal Winkelman het capitulatiebericht tegengesproken had. De Commandant-Zeeland liet officieel bekend maken dat het vals was. In de meeste plaatsen echter werd het bericht slechts korte tijd gewantrouwd of zelfs met opluchting vernomen. Hoe het oorlogsverloop precies geweest was in de vijf dagen - vijf eeuwen schenen het - die men achter de rug had, wist men met; ontzet vertelde men elkaar verhalen van bloedbaden, aangericht onder de Nederlandse troepen en burgers: honderdduizend man zouden gesneuveld zijn en alleen al in Rotterdam tienduizenden in de ruïnes omgekomen. Duidelijk was het: *die* strijd kon men niet volhouden, tegen *die* vijand was men machteloos. De opmars van zijn divisies had men misschien kunnen vertragen; was alles goed gelopen, men had, zo meende men, met voldoende steun van Frankrijk en Engeland de Vesting-Holland lang kunnen verdedigen. De Duitse overmacht en de verraderlijke Vijfde Colonne hadden al die plannen overhoop gegooid en een worsteling die men weken, ja maanden had willen volhouden, doen ontaarden in een verwarde débâcle, een catastrofe, die in -vijf dagen tijd geëindigd was met het verspelen der vrijheid.

*

De verschijnselen die men bij de invasie van Nederland had menen te ontwaren, deden het begrip 'Vijfde Colonne' eerst tot volle wasdom komen. Zijn Spaanse oorsprong was vergeten, zijn inhoud vaag; alles vatte men er onder samen wat met een 'normale', 'fatsoenlijke' oorlogvoering in strijd was: grootscheepse spionnage, het werven van aanhangers en de vorming van militaire voorraden in het te bedwingen land; dan, tijdens de overval, misbruik van het uniform van de tegenstander of operaties door strijders in burgerkleding, aanvallen niet alleen aan, maar achter het front door middel van een luchtmacht die parachutisten bij duizenden afwierp; het wekken van paniek door het vergiftigen van levensmiddelen, het zaaien van verwarring door valse orders, valse berichten, valse geruchten.

Al deze Vijfde-Colonne-daden zag men geenszins als toevallige overtredingen, gepleegd door een vijand die zich overigens aan de regels van het militaire spel hield - *deze vijand hield zich aan geen enkele regel*: weerloze

1 A. van Graafeiland en K. Holtrop: *Schagen in oorlogstijd* (Schagen, 1946), p. 8.
2 S.J.R. de Monchy: *Twee ambtsketens. Herinneringen uit mijn burgemeesterstijd* (Arnhem, 1946), p. 237.

vrouwen en kinderen, ontwapende krijgsgevangenen dreef hij voor zich uit, wanneer hem dat in zijn boze kraam te pas kwam. Het Vijfde-Colonne-wapen was zijn aanvalswapen bij uitstek, de wezenlijke vorm van de nationaal-socialistische militaire aggressie.

Dat was, zo zag men het, in Nederland nog helderder aan de dag getreden dan in Noorwegen; in Noorwegen hadden Quisling, Sundlo en enkele hoge burgerlijke en militaire autoriteiten het land aan Hitler verraden; daar was de *coup*, zoals men gelezen had, geslaagd dank zij de 'volstrekte contrôle', uitgeoefend 'door een handvol personen op sleutelposities in het bestuursapparaat en op de vloot'. Maar in Nederland had Hitler een *massale*, tienduizenden personen omvattende Vijfde Colonne gemobiliseerd en ingezet - Rijksduitsers en NSB-ers die vanuit ontelbare hinderlagen de Nederlandse troepen beschoten, nauw daarbij samenwerkend met parachutisten die zich in onopvallende vermommingen in het strijdgewoel mengden: bakkersknechts, priesters, landbouwers, politieagenten, tramconducteurs, brievenbestellers - geen vakkleding was er of ze was door de Vijfde Colonne misbruikt. Iedere vriend kon vijand zijn.

Dat was het beeld dat zich in de dagen van 10 tot 14 Mei 1940 aan het verbijsterde Nederlandse volk openbaarde en dat, door pers, radio, brief en verhaal aan de vrije buitenwereld doorgegeven, een springvloed van angst en spanning deed ontstaan die niet alleen aan Seine en Theems maar ook aan de Hudson en de Rio de la Plata harten en geesten van millioenen overspoelde.

Hoofdstuk IV
Het Duitse offensief in Belgie en Frankrijk

NEDERLAND was in de eerste wereldoorlog neutraal geweest. In 1940 leefde echter in het Belgische volk nog de heugenis aan de nachtmerrie van Augustus '14 toen de brute Duitser zijn legers dwars over het Belgische grondgebied had laten marcheren; dorpen en steden waren in vlammen opgegaan, burgers onder de beschuldiging op Duitse troepen geschoten te hebben, bij honderden gefusilleerd. Op die opmars waren meer dan vier jaren gevolgd van harde Duitse bezetting - jaren van ontrechting, geestelijke druk, ontbering en dwangdeportaties.

Op 10 Mei '40 was diezelfde vijand, diezelfde *Boche* weer in aantocht.

Het Nederlandse volk wist niet wat een Duitse oorlog, wat een Duitse bezetting betekende, De Belgen wisten het! Al hun oude angsten werden tot nieuw leven gewekt. Godlof - machtige bondgenoten hadden het Duitse offensief zien aankomen en hun tegenmaatregelen beraamd!

Nauwelijks had de radio het uitbreken van de oorlog gemeld, nauwelijks waren de eerste luchtalarmen tegen de overal rondzwermende Duitse vliegtuigen achter de rug, of van de Ardennen tot aan de kust van de Noordzee kon de bevolking zich op straat storten om de Franse en Engelse legers, kameraden uit de vorige worsteling, jubelend te begroeten. In perfecte orde zwenkten zij België binnen, uitbundig verwelkomd met *Marseillaise* en *Tipperary*. Wie hen zag, vertrouwde dat zij er in zouden slagen de Duitse indringers ver Oostwaarts op te vangen en snel terug te drijven. *On les aura*!

Tegenhanger van dat vertrouwen was de angst.

Die eerste dag al deden pessimistische geruchten de ronde: er was revolutie in Parijs, Italië had Frankrijk overvallen, de Maginotlijn was doorbroken, alle dorpen bij Luik lagen plat. De politie en een deel van het publiek waren er van overtuigd dat vijandelijke agenten die geruchten verspreidden. In Kortrijk werden reeds op 10 Mei twaalf personen opgesloten, ‘er van verdacht, spionnen te zijn en die geruchten

rond te strooien'[1]. Men was op zijn hoede voor 's vijands handlangers - '*la cinquième colonne*', zoals de Walen, 'de vijfde kolom', zoals de Vlamingen ze noemden. Denk aan Noorwegen! Kijk naar Nederland! Doch ook in België roerden zij zich. Iedere nieuwsuitzending, iedere dagbladeditie maakte er gewag van.

Al op 10 Mei riep de minister van defensie de bevolking per radio op, onmiddellijk aan militaire autoriteiten, gendarmerie of politie de aanwezigheid te melden van 'verdachte personen' in de nabijheid van militaire werken of van strategisch belangrijke punten. Alle autoradio's moesten gedemonteerd worden: waren er, vroeg men zich af, vijandelijke agenten, die aldus instructies opgevangen hadden? Op de derde oorlogsdag gaven nieuwe regeringswaarschuwingen aanleiding tot nieuw alarm. De Veiligheidsdienst maakte bekend dat Duitse parachutisten, als burger verkleed, voorzien van kleine radiozendertjes 'op verschillende plaatsen van het grondgebied' gedaald waren met het doel, geruchten te verspreiden en sabotagedaden te plegen. Een dag later werd officieel bericht, dat vijandelijke agenten 'gekleed in lichtbruine uniform met knopen met het hakenkruis er op en insignes met de letters D.A.P.' herhaaldelijk de politie aangevallen hadden. De Veiligheidsdienst verzocht voorts, alle reclameaffiches van de 'Pascha'-cichorei, die op telegraafpalen en elders aangeplakt waren, te verwijderen; 'aan de achterkant van dit affiche heeft men', werd er ter verklaring bijgevoegd, 'tekeningen aangetroffen die aan de vijand waardevolle inlichtingen kunnen verschaffen over verkeersverbindingen etc.'

Alles hadden die Duitsers voorbereid! Geen détail hadden ze verwaarloosd! Hoe lang tevoren hadden ze in vredestijd die onnozele affiches al aangeplakt, die men nu verwoed van palen en muren moest krabben opdat de parachutist die straks zou komen opdagen, niet zou weten, waar het dichtstbijzijnde kwetsbare viaduct lag! Maar hoe kon men die parachutisten herkennen? Ze vermomden zich, maakte de regering op 13 Mei bekend, 'als arbeiders, priesters of Belgische soldaten'; ook vrouwen werden door de vijand voor spionnage en sabotage gebruikt...

Vooral de hoofdstad Brussel was die eerste dagen een bijenkorf van angsten en geruchten; het verhaal deed de ronde dat in twee bioscopen waar een Duitse firma nieuwe projectietoestellen aangebracht had, geheime zenders in de muren gevonden waren; dat Vijfde Colonnisten seinen gaven aan de *Luftwaffe*; één agent had 'uit een studio tekens gegeven aan de vliegtuigen door raamgordijnen heen-en-weer te bewegen'[2]. Ja, Duitse vluchtelingen waren ontmaskerd als handlangers van Hitler! Op Dinsdag 14 Mei was er in Brussel zulk een opwinding over Duitse parachutisten die gedaald zouden zijn - en van wie minstens één 'gelyncht'

1 René de Chambrun: *I saw France fall. Will she rise again*? (New York, 1940), p. 119.
2 *Daily Express* (Londen), 27 Mei 1940.

heette door het furieuze publiek - dat minister-president Pierlot op de 15de voor de radio tegensprak dat enige parachutist voet aan de grond had gezet in de hoofdstad.

Hoe was, toen Pierlot sprak, de stemming al gewijzigd vergeleken met de 10de Mei waarop men de bondgenootschappelijke legers begroet had als welkome verdedigers van het nationaal territoir!

Op één dag uitbundigheid waren dagen van zorg gevolgd.

Berichten van overwinningen bleven uit. Het werd, integendeel, bekend dat de Duitsers zich ten Noordwesten van Luik meester hadden kunnen aken van drie vitale bruggen over het Albertkanaal. Hoe was dat mogelijk? En ze werden door de forten van Luik bestreken! Zwegen die? Het leek wel hekserij. Had Hitler nieuwe wapens gebruikt, gassen of dodende stralen? Of was hier verraad in het spel? Men wist het niet. Men wist wèl dat ondanks het optimisme waarvan de autoriteiten bleven gewagen - 'onze positie wordt van uur tot uur beter', zei Koning Leopold op de 13de - de eigen troepen voortdurend teruggedrongen werden. Al op de 12de zag de Franse historicus Marc Bloch bij Charleroi Belgische deserteurs langs de weg[1]; diezelfde avond hoorde een Engels oorlogscorrespondent in Brussel een soldaat op een deur bonzen en 'ik ben het, moeder!' roepen; 'hij was van het front teruggekeerd waar het hem niet bijzonder bevallen was'[2]. Ze waren misschien maar weinig in aantal, die deserteurs, maar elk hunner wist te verhalen van de gigantische overmacht waarmee de Duitsers naderden. De eerste stromen vluchtelingen uit de Ardennen, uit het Luikse en uit de Kempen waren al even spraakzaam. In Zuid-Oost-België versperden ze al op de 10de de wegen naar de Franse grens, Het personeel van spoorwegen en posterijen was gelast, te wijken vóór de vijand kwam, maar tien-straks honderdduizenden burgers trokken op eigen initiatief weg. Alles beter dan weer onder de *Boche*! Wie een auto bezat, reed naar Frankrijk: de verkoop van benzine was niet gerantsoeneerd. Het Engelse opperbevel had voor de vluchtelingen bepaalde wegen gereserveerd, maar de vloed die op kwam zetten, was niet te kanaliseren. Minstens anderhalf millioen vluchtelingen trok naar het Westen des lands, vertrouwend van daaruit desnoods Frankrijk te kunnen bereiken - wanhopige, opgewonden, ontwortelde mensen, elkaar nerveus vertellend wat men aan barbaarsheden van Duitser en Vijfde Colonnist ervaren of vernomen had.

O schrik, toen bleek dat de ontsnappingsweg versperd was! Vijf dagen lang hielden de Fransen de grens met Vlaanderen dicht. Toen zij openging was het al haast te laat. Duitse tankdivisies van welker operaties in

1 Marc Bloch: *l'Etrange défaite. Témoignage écrit en 1940* (Parijs, 1946), p. 31.

2 J.L. Hodson: *Through the dark night. Being some account of a war correspondent's journeys, meetings and what was said to him, in France, Britain and Flanders during 1939-1940* (Londen, 1941), p. 184.

België niemand vernomen had, bleken opeens het Kanaal te naderen. Van de monding van de Somme trokken zij onverbiddelijk Noordwaarts, en in de laatste tien dagen van Mei vormden in het Westen des lands burgers, vluchtelingen en dodelijk-vermoeide Belgische, Franse en Engelse soldaten een immense draaikolk die zich, door de Duitsers voortgestuwd, inkrimpend verplaatste naar de kust, naar de enige haven, Duinkerken.

De wisseling van het oorlogsverloop was bij uitstek ondergaan door de troepen die België te hulp gesneld waren: vol vertrouwen voorwaarts gerukt, hadden zij de eerste dagen al moeite gehad, de sterke Duitse aanvallen op te vangen; een week na het begin van de strijd werden in het Zuiden hun verbindingslijnen en toevoerwegen afgesneden door een tankoffensief dat niemand voorzien had; toen restte niets dan een moeizame terugtocht, verbeten vechtend tegen een vijand die alle troeven in handen had. Fransen en Engelsen voelden zich in een vreemd land; in Vlaanderen verstonden ze de bevolking niet; veel Franse detachementen hadden niet eens behoorlijke kaarten. Het kwam voor, dat bataljons elkaar tegenkwamen die in tegengestelde richting marcheerden. Een organisatie om in België personen die van Vijfde-Colonne-daden verdacht werden, aan de tand te voelen, hadden de Fransen niet. Er was maar één oplossing: met spionnen en saboteurs korte metten maken. Ze werden, zei men, door de Duitsers per parachute neergelaten en er deden ook verhalen de ronde dat agenten, als vluchtelingen verkleed, door de linies getrokken waren. Vluchtelingen waren er bij honderdduizenden; dat probleem was onoplosbaar. Nieuws van de buitenwereld vernamen de vreemde troepen òf niet òf het verhaalde van Vijfde-Colonne-daden, elders bedreven: verraders die op de eigen troep schoten, agenten in soutane en uniform, Belgisch spoorwegpersoneel dat zich opeens als Vijfde Colonnist ontpopt had en opzettelijk het militaire vervoer belemmerde of in het honderd liet lopen.

Op 19 Mei wierp René Balbaud, Frans militair, zich bij Duinkerken op de grond. Er werd geschoten ‘uit het venster van een boerderij. Onze mannen zijn er al op afgestormd om de deur in te rammen. Parachutisten? Vijfde Colonne?... Men weet het niet. Er zal wel weer niets gevonden worden!’[1] Een dag later hoorde hij het schieten van automatische wapenen om zich heen. ‘Men weet niet wat het is, maar de gedachte laat ons niet los dat het parachutisten zijn. Het schijnt ook wel of alle telefoonverbindingen gesaboteerd worden.’[2] Twee dagen later werd een jongen van achttien jaar, ‘op heterdaad op spionnage betrapt’, gefusilleerd; ‘het is het omkijken niet waard.’[3]

‘Er werd schrikbarend gespionneerd’, schreef een ander Frans militair: niet zodra werden de eigen batterijen verplaatst of binnen een half

1 René Balbaud: *Cette drôle de guerre* (Londen, 1941), p. 60.
2 *Ibid.*, p. 61.
3 *Ibid.*, p. 67.

uur hadden de Duitse artillerie en bommenwerpers ze weer ontdekt. Aan lichtsignalen geen gebrek!

> 'In ons hospitaal in Duinkerken liet apotheker Charbonnier vijf personen doodschieten, één een beeldschoon jong meisje; met lichtsignalen en gordijnen van verschillende kleur hadden ze Duitse vliegtuigen tekens gegeven, waardoor de nabijgelegen chemische fabriek in vlammen was opgegaan... Elders hadden twee individuen zich achter het valluik van een zolder verschanst; ze moesten door het kleine raampje in het dak doodgeschoten worden. Overal kon men een groot aantal laag-bij-de-grondse creaturen zien, zonder papieren, ongeschoren, landlopers die deden alsof ze idioot waren...'[1]

In datzelfde Duinkerken was, zo wist later de nauwgezette Franse militair-historicus Jacques Mordal te vertellen, een onschuldig matroos 'bijna doodgeslagen' omdat hij zich met een zaklantaarn op een van de bovenverdiepingen van de marinekazerne bevond. *Hij* was onschuldig geweest. 'Men vertelde elkaar daarentegen met vreugde de geschiedenis van de Duitser die zich als priester vermomd had, maar wien zijn onvermogen, het *Credo* op te zeggen, fataal geworden was'[2]. Die was door de mand gevallen!

Ook de Engelse troepen waren van het bestaan van een alom-aanwezige Vijfde Colonne overtuigd geraakt.

Oorlogscorrespondent J.L. Hodson raakte op weg naar Brussel op 12 Mei ia gesprek met een Engels korporaal, die 'niets wilde antwoorden voor hij mijn identiteitsbewijs gezien had'. Terwijl hij stond te praten, kwamen een jonge man en een meisje bezweet aanfietsen: in een dichtbijgelegen bos hadden ze een vreemde man zich zien verbergen, een 'kleine man met rode ogen'; ze hadden hem nooit eerder gezien en 'waren er zeker van, dat hij een spion was'. Trouwens, in de buurt waren twee parachutisten met machinegeweren neergekomen, de een verkleed als Belgisch politie-agent, de ander als gewoon burger[3]. Een dag later ontmoette Hodson in Brussel een adellijke dame die hem met angstig gezicht vertelde dat de Duitsers explosieve horloges en vulpotloden afwierpen; door één Duitse bom was 'binnen een straal van 150 meter' geen huis blijven staan[4]. Op 14 Mei vernam hij van een Schots soldaat dat deze de dag tevoren parachutisten gevangen had genomen die Belgische uniformen droegen. 'Vier in burgerkleding kwamen in het centrum van Brussel neer', tekende de Engelsman nog aan, 'één kwam op een dak terecht en brak zijn been. Eén is nog op vrije voeten.'[5] In Leuven waren, zo hoorde hij iets later, Belgische Vijfde Colonnisten bij honderden gearresteerd; 'één man die onder zware verdenking stond, verbrandde de Belgische vlag op de markt, luidkeels verzekerend dat hij niet kon dulden dat het dundoek in Duitse handen viel. Was de rook als teken bedoeld? Niemand wist het.'[6] De *Royal Ulster Rifles* vertrouwden Hodson toe dat Duitse

1 D. Barlone: *A French Officer's diary (23 August 1939 to 1 October 1940)* (Cambridge) 1943), p.66.
2 Jacques Mordal: *Labataille de Dunkerque* (Parijs, 1948), p.175.
3 Hodson: *Through the dark night*, p. 181.
4 *Ibid.*, p. 182.
5 *Ibid.*, p. 187.
6 *Ibid.*, p. 200.

spionnen in Engels uniform Engelse hoofdkwartieren bezocht hadden, en ‘in een pasgeploegd veld was een pijl gevonden van het type dat de vijand gebruikte om er hoofdkwartieren mee aan te geven - een lange pijl, in de grond vastgemaakt, met drie gramofoonplaten aan de achterkant’[1].

Op 21 Mei bevond Hodson zich in Boulogne:

> ‘Vanavond, toen het bombardement begon, stond ik een poosje voor mijn slaapkamerraam over de haven te kijken. Men kon twee of drie stationnaire lichten zien als kleine vaste sterren. Het zouden wel eens, dachten we, tekens kunnen zijn waarmee voor de vijand het gebied aangegeven wordt, dat gebombardeerd moet worden, en we schreeuwden de militaire politie toe, dat ze er eens op moesten letten. (Vandaag hoorden we dat er hakenkruisen op straat gekalkt waren). Deze oorlog schijnt doordrenkt te zijn met verraad.’[2]

‘Doordrenkt met verraad’ - zo dachten de troepen er ook over. Het gebeurde meermalen dat hoofdofficieren gearresteerd werden, omdat men hun identiteit wilde verifiëren, en ‘iedere burger die er vreemd uitzag, werd er terstond van verdacht, een vijandelijk agent te zijn’. Dat was natuurlijk overdreven, schreef de historicus van de befaamde *Grenadier Guards*, ‘maar er was één echt geval’:

> ‘Op twee avonden achtereen rende een man door het gebied van het bataljon ‘gas! gas!’ roepend, en bij beide gelegenheden moesten de *Guardsmen* hun gasmaskers opzetten tot vast stond dat er vals alarm gegeven was. Toen men later na een gevecht tussen vliegmachines een echte parachuut naar de aarde zag dalen, konden de mannen zich niet meer inhouden. Met iedere *Bren-gun* werd er vuur op geopend en pas nadat de parachuut de grond bereikt had, ontdekte men dat er een piloot uit een Engelse *Hurricane* aan hing, die door geen enkele kogel getroffen was, maar bij de landing zijn enkel had gebroken en in een uitzonderlijk slecht humeur was.’[3]

Zo, met Britse humor, kon een Engels geschiedschrijver er later van gewagen dat men een weerloos landsman voor parachutist had aangezien. In die hete, bestofte weken van Mei '40 was echter aan militairen en burgers het lachen vergaan. De *Boche* omknelde België in dodelijke greep; desperaat poogden de natie en haar bondgenoten zich lucht te verschaffen. Belgen, Britten en Fransen beten heldhaftig van zich af - voet voor voet wijkend naar de duinkust. Evenals de Nederlanders hadden zij het gevoel, dat ze de Duitse infanterie alléén misschien hadden kunnen stuiten; tegen de superieure combinatie van tanks en duikbommenwerpers, parachutisten en verraders was men machteloos - die eerste twee kon men nog zien; die laatste twee vormden een gevaar dat men meestal pas ontdekte als het te laat was.

*

1 Hodson: *Through the dark night*, p. 200.
2 *Ibid.*, p. 223.
3 Capt. Nigel Nicolson en Patrick Forbes: *The Grenadier Guards in the war of 1939-1945*, dl I (Tale & Polden Ltd., Aldershot, 1949), p. 19.

Het sprak vanzelf dat ook in België scherpe maatregelen genomen werden tegen allen die ervan verdacht werden tot de Vijfde Colonne te behoren: Rijksduitsers en leden van het Vlaams Nationaal Verbond en de Rex-beweging in de eerste plaats. Het was de justitie bekend, dat het Vlaams Nationaal Verbond uit Duitsland financiële steun ontving; de militairen maakten zich zorgen over de défaitistische propaganda van de VNV-ers onder de gemobiliseerden. Rex was anti-democratisch en had voortdurend tegen de Franse en Engelse bondgenoten geageerd. De Rijksduitsers vertrouwde men *per se* niet; enkele functionarissen van hun *Landesgruppe* werden in de eerste oorlogsdagen van '39 op spionnage betrapt. Ook in het Duits-sprekende Eupen-Malmédy bevonden zich elementen die men scheef aankeek. De gemobiliseerden uit die streek werden veiligheidshalve niet gewapend doch tot eenheden samengevat die men graafwerk Het verrichten. Het wantrouwen bleef. Op 4 Mei '40 deed in Brussel het gerucht de ronde dat bij Eupen honderden Duitse uniformen gevonden waren, in melkbussen verborgen. Het werd door de regering ongegrond verklaard. Dezelfde regering had echter reeds, dat was geen geheim, in verschillende delen des lands interneringskampen opgericht waar men, brak de oorlog uit, de Vijfde Colonne zou opbergen. Medio April '40 werden bijna duizend 'ongewenste vreemdelingen' naar die kampen overgebracht.

Al in de ochtend van 10 Mei vonden de eerste arrestaties plaats. Er waren lijsten aangelegd van Rijksduitsers en van leden van VNV en Rex, die men achter slot en grendel wilde bergen. De waarde der lijsten was ongelijk: in sommige gemeenten had de politie zich moeite gegeven, de voormannen op te sporen - in andere had men slechts namen en adressen van de abonné's van *Volk en Staat*, het VNV-weekblad, genoteerd; weer elders was niets voorbereid. De leider van de Rexisten, Léon Degrelle, werd op de 10de in hechtenis genomen; hetzelfde geschiedde met de voornaamste leiders van het Vlaams Nationaal Verbond, van wie echter Staf de Clercq op 12 Mei om onnaspeurlijke redenen vrijgelaten werd. Heel wat vooraanstaande communisten werden eveneens opgepakt, onder wie vijf leden van de Kamerfractie. Al deze vroege arrestaties hadden een relatief ordelijk verloop. Na enkele dagen echter kwam, in hoofdzaak op aanwijzingen van de verontruste bevolking, een enorme golf van nieuwe arrestaties opzetten zodat vele gevangenissen in een minimum van tijd propvol raakten. Militairen die wegens lichte vergrijpen opgesloten zaten, werden naar hun eenheden gezonden en andere gevangenen stuurde men huiswaarts - alles om maar ruimte vrij te krijgen. Tegelijk werd besloten, de gevaarlijkste elementen naar Frankrijk te evacueren. De transporter die geformeerd werden, droegen een vreemd-gemengd karakter.

Zo vertrok uit Brussel een trein met ruim elfhonderd gearresteerden, ‘ongeveer alle Brusselse Rijksduitsers, doch ook veel Joden’; uit Wallonië bevonden er zich ‘rexisten, kommunisten, verdachten uit Eupen en de

andere Duitse gebieden, cafébazen, politie-agenten' bij[1]. Dan was er voorts 'een Perzisch student, die als verdachte van de Universiteit was weggehaald'[2]; een Zuid-Slavisch ingenieur, die in Antwerpen verdenking opgewekt had doordat hij 's avonds met een lift herhaaldelijk in een flatgebouw op-en-neer was gegaan - om van de gevaarlijke bovenverdieping te verhuizen, had hij beweerd, doch de bevolking had geloofd dat hij de Duitsers lichtsignalen gaf[3]; ook priesters waren opgepakt - in beginsel werden immers 'alle geestelijken ervan verdacht, vermomde valschermspringers te zijn'[4].

In Brugge werden op 15 Mei drie autobussen gevuld met acht-en-zeventig andere, twee-aan-twee geketende gearresteerden: 'Duitsers, Nederlanders en Vlamingen...; dan Joden, Polen, Tsjechen, Russen, Canadezen, Italianen, een Deen, een Zwitser, ja zelfs Fransen'[5]. Léon Degrelle en de leider van een andere fascistische groepering, de Dietse Nationaal-Solidaristen, Joris van Severen, zaten in de voorste bus. Degrelle werd in Duinkerken door de menigte herkend:

> 'Ik hoorde ze, toen een eskader *Messerschmitts* over onze bussen heenvloog, tussen twee teugen aan de cigaret roepen: 'Ze werpen heus niets af, maak je maar niet ongerust! Ze weten best dat *hij* hier is!' Tweemaal kwamen de Duitse toestellen weer over ons heenvliegen, met sirenegeloei ontvangen. Ze schoten nog geen kogel af. 'Alsjeblieft! Zie je well Ze volgen hem overal! Fraaie schurk, die Degrelle!'"[6]

Degrelle werd uit de autobus gesleept en aan de Fransen overgeleverd. In de gevangenis in Rijssel waar hij vervolgens arriveerde, trof hij bijna uitsluitend Joodse vluchtelingen uit Duitsland aan, bij de Frans-Duitse grens gearresteerd, in hoofdzaak omdat men hen Duits had horen spreken. Met achttien andere gevangenissen zou Degrelle nog kennis maken voor hij met een kaakfractuur en tien gebroken tanden eind Juni diep in Frankrijk door de Duitsers bevrijd werd.

De resterende zeven-en-zeventig personen van het transport waaruit Degrelle in Duinkerken verwijderd was, werden eerst naar de gevangenis in Béthune overgebracht, daarna naar die van Abbeville. 'Men kon er niemand meer ontvangen. De cellen barstten van de Vijfde Colonne.'[7] De bevolking was in paniek, de militairen hadden het hoofd verloren - ieder ogenblik konden de silhouetten van de Duitse tanks opdoemen over de heuvelkim in het Oosten, Twee-en-twintig der gearresteerden werden ter plaatse bij de muziektent zonder vorm van proces gefusilleerd. Een Frans luitenant liet de vijf-en-vijftig overlevenden in rijen van vier door de gebombardeerde stad marcheren. 'Dat hebt gij gedaan', zei hij, wijzend op

1 René Lagrou: *Wij, verdachten* (Brussel, 1941), p. 24.
2 *Ibid.*, p. 29.
3 *Ibid.*, p. 47.
4 *Ibid.*, p. 109.
5 *Ibid.*, p. 145.
6 Léon Degrelle: *La guerre en prison* (Brussel, 1941), p. 99.
7 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 148.

de verse puinhopen. De vijf-en-vijftig werden naar Rouaan en Caen overgebracht.

In Doornik kwamen twee convooien van verdachte personen samen: tweeduizend uit Antwerpen, enkele honderden uit Gent en omgeving. Alle verdachten die men bijeen had, ten getale van bijna driedulzend, werden op de 14de - dag waarop zich het bericht verspreidde van de noodlottige doorbraak bij het Albertkanaal - door de stad gevoerd; kreten weerklonken: 'Schiet ze dood! Ruk ze de darmen uit! Waarvoor hebben jullie je bajonetten! Schurken! Schoften! Waar is jullie *Führer* Moffenzwijnen! Varkens! Crapuul! Laat ze verhongeren!' 'Vrouwen kwamen vlak bij de gevangenen om ze in hun open gelaat te kunnen aangrijnzen en dan te bespuwen. Mannen zwaaiden hun open mes. Kinderen maakten het teken van 'kop-af'.'[1] Men kookte van woede. Aan een Nederlands gevangenis-directeur die op 18 Mei met een eigen transport in Béthune aankwam, werden 'met een triomfantelijk gezicht' 'twee kerels' getoond, 'die men van de enkels tot de hals met kabeltouwen had omwonden, en menzei: 'Zij worden doodgeschoten, dat zijn twee landgenoten van u''.[2]

Hoeveel in België gearresteerde, van Vijfde-Colonne-daden verdachte personen in totaal het leven verloren, is niet bij benadering te zeggen. Er hebben behalve in Abbeville ook elders fusilleringen plaats gevonden. Later werd beweerd dat van de tweeduizend Rijksduitsers die naar Frankrijk weggevoerd waren - bij hen bevonden zich vier ambtenaren van de Duitse ambassade in Brussel - een-en-twintig mannen 'vermoord werden of stierven door de ondervonden mishandelingen'.[3]

Over het algemeen werd meer gescholden en mishandeld dan gefusilleerd en doodgeslagen. In de meeste plaatsen konden politie en justitie de gevangenen beschermen tegen het opgewonden publiek. Een groot deel dier gevangenen werd overigens - wij vermeldden reeds het transport uit Brussel - naar het Zuiden afgevoerd. Voor hen begon toen eerst recht de lijdensweg, want met grote letters stonden de woorden 'Vijfde Colonne', 'spionnen' en 'parachutisten' op de wanden van de afgegrendelde veewagons geschreven, die onder de strakblauwe lucht Frankrijk binnenreden.

*

Ruim twee maanden vroeger, op 7 Maart 1940, was de Amerikaanse *Under-Secretary of State*, Sumner Welles, bij zijn tocht langs de voornaamste Europese hoofdsteden in Parijs gearriveerd. Hij trof er een gedeprimeerde gemeenschap aan. 'In de huizen was de norse apathie die op degezichten

1 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 18.
2 Verhoor van W.P.C. Molenaar. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc p. 608.
3 Julius Reinhard: *Kampfzeit im Ausland. Die Entwicklung der Auslands-Organisation der NSDAP in Belgien* (1941), p. 46.

in de bijna verlaten straten te lezen stond, haast tastbaar. Er hing een sfeer van algemeen afwachten, van de een of andere vreselijke ramp die op handen was. Met uitzondering van enkele regeringsdepartementen kreeg ik van de ontelbate personen met wie ik sprak, slechts in heel zeldzame gevallen de indruk van hoop en energie of zelfs, tragisch genoeg, van de wil, moedig te zijn.'[1]

Het was een vermoeid, door sociale en politieke tegenstellingen verzwakt en uitgehold Frankrijk dat op 3 September '39 Duitsland de oorlog verklaard had. De meerderheid des volks zag wel in dat men Hitler niet zijn gang kon laten gaan en dat de oorlog - *Mourir pour Danzig*? - niet om Danzig ging. Maar hoe hem te winnen? Het scheen of zelfs de energie ontbrak om bruikbare plannen te bedenken en uit te werken. Een tweede aderlating als in de eerste wereldoorlog moest voorkomen worden; zij zou dodelijk zijn. Dus werd er over gepeinsd hoe men Duitsland en zijn bondgenoot de Sowjet-Unie - wier aanhangers, de communisten, op 26 September '39 als partij verboden, het de regering met défaitistische propaganda, ja met sabotage in de fabrieken lastig maakten - op de flanken te lijf kon gaan: Finland? Narvik? Bakoe? De Balkan? Plan na plan werd overwogen en half uitgewerkt. Toen men door de Duitse landingen in Noorwegen moest handelen, was niets klaar. Het onbehagen groeide. Het volk had geen vertrouwen in de regering, de regering geen vertrouwen in zichzelf; premier Reynaud lag overhoop met de opperbevelhebber, generaal Gamelin - Gamelin werd door zijn superieur gedekt, minister Daladier, Reynauds voorganger. Het eind Maart '40 gevormde kabinet stond begin Mei al op inzakken; op 9 Mei besloot Reynaud, president Lebrun zijn ontslag aan te bieden.

In de vroege ochtend van de 10de Mei vielen de Duitsers aan.

Er ging iets van een opluchting, een verademing door het land. Eindelijk! De zenuwslopende spanning was gebroken! Doodbloeden zouden de Duitsers op de Maginotlinie! In Noord-Frankrijk, in België zou men ze opvangen en neermaaien. Daarvoor lagen de plannen gereed: Franse en Engelse legers zouden samen België binnentrekken om, anders dan in 1914, de oprukkende Duitsers ver van het Franse grondgebied te stuiten. Als in België weerklonk de kreet die een uiting was van de wanhopige behoefte, eindelijk rust te hebben van de vermaledijde *Boche: On les aura*! 'Het is een zeer grote veldslag die te beginnen staat', schreef de Parijse *Temps*. 'Zijn verwikkelingen zullen lang duren en zonder twijfel soms moeilijk zijn. Men kan echter al zeggen, dat zijn aanvang zich onder omstandigheden heeft ontwikkeld, zo goed als men slechts hopen kon.'[2]

Toen deze regels op 12 Mei in Parijs gelezen werden, was de strijd al verloren.

1 Sumner Welles: *The time for decision* (Londen, 1944), p. 98.
2 *Temps* (Parijs), 12 Mei 1940.

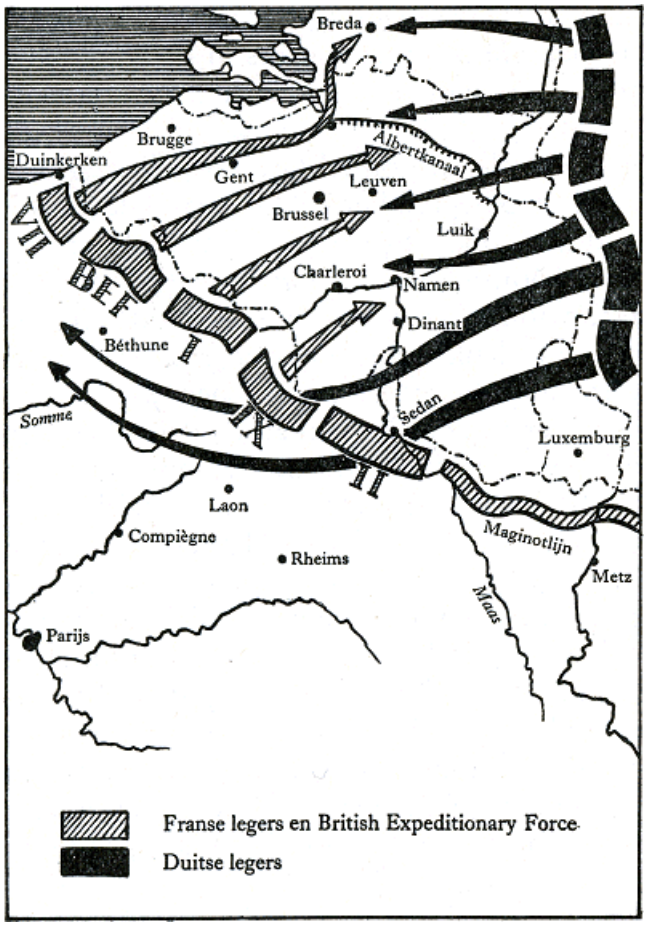

De Duitse doorbraak in Noord-Frankrijk, Mei 1940

Van de kust af gerekend, waren op 10 Mei het Franse Zevende Leger, de *British Expeditionary Force*, het Franse Eerste en het Franse Negende Leger België binnengezwenkt; het Franse Tweede Leger hield bij Sedan de verbindingsschakel met de Maginotlinie bezet. Tweede en Negende Leger moesten langs de Maas stellingen betrekken tot aan Namen, bij de samenvloeiing van Maas en Sambre. De staven hadden becijferd dat de Duitsers op zijn vroegst op de vijfde dag na het begin van het offensief aan de Maas zouden kunnen opdagen waar men dan inmiddels de eigen artillerie in stelling gebracht en de troep na de vermoeiende mars opgefrist zou hebben.

Al op 10 en 11 Mei echter kwamen Franse verkenners in de Ardennen ordeloze stoeten vluchtelingen en haastig terugtrekkende militairen tegen die meedeelden dat onafzienbare rijen Duitse tanks in aantocht waren. Een deel der vluchtelingen kwam uit Luxemburg waar, zeiden ze, een Duitse Vijfde Colonne van ongekende omvang aan het werk was geweest.

De Duitsers hadden er een groot aantal ‘toeristen’, meer dan tweeduizend, het land binnengesmokkeld, sommigen met een z.g. circus waarvan het personeel geheel uit militairen bestond; al die personen waren samen met Rijksduitse burgers die zich in Luxemburg gevestigd hadden, in de nacht van 9 op 10 Mei gemobiliseerd en opgerukt; ze hadden grensposten en politiebureaux overvallen en telefoondraden doorgesneden. Geheimzinnige auto's hadden door het land geraasd waaruit geschoten werd - zelfs een vrouw had men zien schieten; ja, kinderen hadden uit ramen tekens gegeven aan Duitse soldaten.

Voor de Duitse tanks uit vielen de Franse verkenners haastig op de Maas terug, op de 12de trokken ze er weer over heen en vonden op de linkeroever de voorhoede van het Negende Leger die zich na de lange mars van de Franse grens begon in te graven. Diezelfde dag echter, drie dagen voor men op hun eerst verschijnen gerekend had, gingen de Duitsers van Sedan tot Namen tot de aanval over. Hun duikbommenwerpers gierden sirene-loeiend omlaag met een gehuil dat het bloed in de aderen deed verstijven; een helse kanonnade barstte los; infanterie stak de rivier over, en nog voor het avond was, kropen de eerste Duitse tanks tegen de Westelijke oever van het Maasdal omhoog. Sommige Franse eenheden hielden moedig stand; met machinegeweren, ja met revolvers vuurden ze op de gepantserde huid van die zware monsters - van andere eenheden werd het moreel spoedig gebroken.

Van de eigen luchtmacht vertoonde zich geen toestel.

Verhalen deden de ronde dat de Duitsers in het Zuiden, bij Sedan, al over de Maas waren; dat Vijfde Colonnisten ver achter het front vernielingen verrichtten; dat overal in het achterland parachutisten daalden; dat valse orders verspreid werden; dat officieren die de bruggen over de Maas tot springen hadden moeten brengen, door als burgers verklede Duitsers met machinepistolen neergeschoten waren; dat andere Vijfde Colonnisten uit de huizen vuurden; je zag 's nachts ‘duizenden geheimzinnige lichtjes, nu eens in de vlakte, dan weer in de bossen’[1]; de Duitsers dreven bij hun aanvallen burgers en krijgsgevangenen voor zich uit, en hun materiële overmacht was verpletterend.

De linies wankelden. Het gros der troepen begon te wijken: tegen *die* vijand was men niet opgewassen! Officieren poogden de vluchtende soldaten op te vangen en de orde te herstellen. Soms lukte het, vaker niet. Van de divisies langs de Maas stroomden eerst duizenden, spoedig tienduizenden militairen terug. Angstwekkend gerucht joeg voor hen uit en alarmeerde de staven en eenheden die in reserve lagen; daar begon hetzelfde snelle afbrokkelingsproces, aangewakkerd door de zenuwslopende duikvluchten van de Duitse bommenwerpers en het opgewonden relaas

1 Georges Kosak: *Belgique et France 1940 avec la compagnie de génie du 4e D[ivision] L[égère de] C[avalerie] et 7e D[ivision] L[égère] M[écanique]* (Grenoble, 1946), p. 93.

van eindeloze rijen vluchtelingen die zich over de hobbelige keien voortspoedden, bleek van schrik, gejaagd ea angstig - 'Ze komen!'

'Terug naar de grens!' werd het parool.

Nog voor de nerveuze, gedemoraliseerde troepen de grensversterkingen bereikt hadden, waren de meeste eenheden die daar lagen, al door de paniek aangestoken. Ook zij waren teruggetrokken - de eerste soldaten die de grens gepasseerd waren, hadden verzekerd dat hen vijfhonderd, ja duizend Duitse tanks - 'onkwetsbare gevaarten! geen kogel sloeg er doorheen!' - op de hielen zaten. Aan de sectoren van het Tweede en Negende Leger waren op 17 Mei '40 alle Franse grensposten verlaten. Over de golvende wegen van het Noord-Franse landbouwgebied gromden de Duitse tankdivisies Westwaarts, naar het Kanaal, één voor één de toevoerwegen van de Franse en Engelse legers in België afsnijdend. In het gebied tussen de naar het Westen lopende sporen dier tankdivisies en Parijs was een wriemelende chaos ontstaan van honderdduizenden Belgische en Franse burgers die een goed heenkomen zochten, van eenheden die men, uit de Maginotlijn aangevoerd, tot een nieuw leger trachtte te formeren, van officieren en manschappen op wie op 12 Mei en volgende dagen het Duitse offensief over de Maas als een mokerslag was neergekomen.

Het Negende en Tweede Leger hadden opgehouden te bestaan.

Er waren officieren die hun distinctieven afgelegd hadden om sneller voorwaarts te komen, manschappen, veel arbeiders vooral - wat had men te maken met 'die smerige oorlog van de kapitalisten?' - die hun helm achterstevoren hadden gezet: naar huis! Tienduizenden deserteurs glipten langs de wegen. De meeste terugtrekkende militairen hadden hun geweren weggeworpen; machinegeweren en kanonnen had men op of langs de weg laten staan. Gesneuvelden en gewonden waren er haast niet. 'Deze lieden,' schreef een officier van de generale staf die een inspectietocht van vijf dagen achter de rug had, 'zijn in paniek. Zij begrijpen niet, wat hun overkomen is. Het zien van een vliegtuig jaagt hun de stuipen op het lijf.'[1] Uit de duizenden zinloos-weggevluchte officieren en minderen - hij schatte hun aantal uit het Negende Leger alleen al op zeventigduizend - had hij nog geen compagnie kunnen vormen om de brug bij Compiègne in staat van verdediging te stellen.

*

Van deze débâcle wist men dagenlang in Parijs niets.

Dat was ten dele gevolg van de gebrekkige verbindingen.

1 Aangehaald door Jacques Minart: *P.C. Vincennes, Secteur 4* (Parijs, 1945), dl II, p. 222.

De militaire organisatie zat slecht in elkaar. Gamelin, opperbevelhebber, eerste adviseur van de regering, kon geen enkele order rechtstreeks geven; omgekeerd ontving hij geen enkel bericht langs directe weg. Het ministerie van oorlog trachtte zich een beeld te vormen waar de Duitsers waren, door op gezette tijden postkantoren in plaatsen op te bellen van welke men vermoedde dat de Duitsers ze naderden. Of deze primitieve berichten het hoofdkwartier van Gamelin bereikten, staat niet vast. Daar bezat men geen eigen communicatiemiddelen. Er was geen radiozender; er waren niet eens postduiven. Op 11 Mei vernam de Franse generalissimus dan ook vrijwel niets omtrent de posities der troepen; op de 12de, toen de Duitsers over de Maas trokken, werden hem 'verdachte concentraties' in de Ardennen gemeld[1]; op de 14de, toen de Franse grensverdediging in elkaar begon te zakken, kwam bevestiging dat de eerste Duitse tanks de Maas gepasseerd waren; het nieuws dat de opperbevelhebber bereikte, was constant twee dagen bij de werkelijke feiten ten achter. Van Gamelin hadden regering en hoofdambtenaren dan ook geen overzicht van de toestand te verwachten. Een ieder tastte na de 10de in het duister; zelfs de inhoud van de Duitse communiqué's werd niet meer aan de afdelingshoofden der departementen bekend gemaakt. 'Moeten wij Frankrijk in het hoogste gevaar als blinden besturen?' vroeg een hunner zich af[2].

In die nerveuze onzekerheid werkten de berichten over het optreden van de Vijfde Colonne in Nederland en België die via de nieuwsagentschappen en langs andere wegen binnenkwamen, dubbel verontrustend. Al op 11 Mei meldde de Parijse pers dat bij Den Haag tweehonderd parachutisten in Engels uniform geland waren. Op de 13de maakte de Franse regering officieel bekend dat iedere vijandelijke combattant die men krijgsgevangen zou maken en die niet zijn nationaal uniform zou dragen, 'onmiddellijk gefusilleerd zou worden'. Het wapen der parachutisten was het voornaamste Duitse wapen, zo werd op de 14de de Belgische minister-president Pierlot aangehaald. 'Tienduizenden [Duitsers] die van de gulle gastvrijheid van het Nederlandse volk geprofiteerd hebben, hebben zich plotseling als aanvalsformaties ontpopt', zei diezelfde avond de Franse minister van voorlichting in een radiotoespraak - en het ganse land was verontwaardigd. *Les salauds*! President Lebrun wist op de 15de dat van 300.000 Nederlandse soldaten '90.000 gesneuveld' waren[3]. In de avondbladen las men dat de parachutisten in Nederland als postboden, politieagenten en vrouwen verkleed waren. 'De gevarieerdheid der vermom-

1 Aangehaald door Jacques Minart: *P.C. Vincennes, Secteur 4*, dl II, p. 133.
2 Paul Crouzet: *'Et c'est le même ciel bleu'. Journal de guerre d'un maire de village 1939-1940* (Parijs, 1950), p. 138. Crouzet was afdelingshoofd van het ministerie van onderwijs.
3 Paul Reynaud: *Au coeur de la mêlée, 1930-1945* (Parijs, 1951), p. 449.

mingen is ongelofelijk', zei de Nederlandse gezant in Londen aan de correspondent van de *Temps* - dat had hij van de Nederlandse ministers vernomen. De Nederlandse minister van buitenlandse zaken, mr E.N. van Kleffens, deelde op de 16de in Parijs aan de pers mee dat de parachutisten 'bij duizenden' gedaald waren in 'Frans, Belgisch en Engels uniform, in priestersoutane, in de kledij van nonnen of verpleegsters'[1].

Bij al dat enerverende nieuws kwamen na de 15de - in het fort van Vincennes, waar het algemeen hoofdkwartier gevestigd was, 'een sombere, eindeloze dag met een lijkenlucht'[2] - in de nacht van de 15de op de 16de en in de ochtend van de 16de bij Gamelin de eerste berichten binnen omtrent de volledige ineenstorting van het Negende Leger. De Duitsers waren al vlakbij! Gerapporteerd werd dat twee of drie Duitse tankdivisies naderden. 's Avonds konden ze al in Parijs zijn! Reserves waren niet meer voorhanden. In Vincennes verloor men het hoofd - een eenzaam kanon werd op het slotplein opgesteld, op de poort gericht -, Daladier en Reynaud werden gewaarschuwd. De voornaamste ministers kwamen bijeen; in aller ijl werd besloten, regering en parlement uit Parijs te evacueren - geheime dossiers werden al bij duizenden verbrand -, maar in de middag toen men kalmer geworden was en het bericht van de naderende tankdivisies niet bevestigd was, werd het ontruimingsbevel herroepen. Het was echter of de bevolking op die 16de Mei door een zesde zintuig gewaarschuwd was: 'De mensen verlaten Parijs. Taxi's zijn haast niet te krijgen. Er hangt paniek in de lucht', schreef de Engelse journalist Alexander Werth in zijn dagboek[3].

In de dagen die volgden, tekende zich het Duitse tankoffensief naar het Kanaal af. Spoedig waren Fransen, Engelsen en Belgen omsingeld; men hoopte nog dat zij naar het Zuiden zouden kunnen uitbreken. Dag na dag verstreek zonder dat die hoop in vervulling ging. Reynaud, desperaat, wetend dat na de nederlaag in België de débâcle in Frankrijk nagenoeg onvermijdelijk zou zijn, vocht door. Maarschalk Pétain, de 'held van Verdun', en Georges Mandel, naaste medewerker van Clemenceau-*le-Tigre*, nam hij in zijn kabinet op; Gamelin werd als opperbevelhebber door Weygand, chef-staf van maarschalk Foch, vervangen. De stemming veerde op: van de oude namen verwachtte men nieuwe roem. De krijgskans echter was niet te keren. Alle staven waren in verwarring; bezocht men het hoofdkwartier van generaal Georges onder wie de in het Noorden vechtende legers ressorteerden, dan kreeg men de indruk van 'een hopeloos consult van honderd verdwaasde doctoren-specialisten, die bij een stervende zieke geroepen zijn, die ten dode opgeschreven is'[4]. Weygand vloog naar België, werd door niemand opgewacht, vond na veel zoeken

1 *Temps* (Parijs), 17 Mei 1940.
2 Minart: *P.C. Vincennes, secteur 4*, dl II, p. 163.
3 Alexander Werth: *The last days of Paris* (Londen, 1940), p. 43.
4 Minart: *P.C. Vincennes, secteur 4*, dl II, p. 185.

Koning Leopold, miste de Engelse opperbevelhebber Lord Gort, keerde na lange omweg via Havre naar Parijs terug. Men had geen greep meer op de ontwikkeling; de stroom sleurde allen spartelend mee, regering en volk.

'De toestand is ernstig. Zij is geenszins wanhopig,' zei Reynaud op 19 Mei '40 voor de radio. Maar toen hij twee dagen later in de Senaat de klassieke alarmkreet deed weerklinken '*La patrie est en danger*!', was er althans één toehoorder op de gereserveerde tribune die zijn benen onder zich voelde wegzakken. 'Als de bank met rood fluweel er niet geweest was, zou ik', bekende hij, 'languit op de grond gevallen zijn.'[1]

Frankrijk in gevaar! Dodelijk bedreigd door Hitler! Alleen een wonder kon het nog redden, had de minister-president verklaard.

Hoe was het mogelijk!? Hoe was die toestand ontstaan!? Welk duivels spel was hier gespeeld met de hoogste belangen van het Franse volk!? Reynaud - die indruk kreeg men - lichtte een tip van de sluier op. Hij zei dat als gevolg van 'onbegrijpelijke fouten' de bruggen over de Maas niet tijdig opgeblazen waren; hij zinspeelde op onjuiste berichten en valse evacuatie-orders; hij sprak van verraad, sabotage en lafheid; hij noemde de naam van generaal Corap, commandant van het Negende Leger, die sinds een week van zijn post ontheven was.

'*Le traître*!'

Maar er moesten nog meer verraders zijn!

Waar hielden zij zich schuil, de Vijfde Colonnisten? Waar bevond zij zich, die *cinquième colonne*?

In het ganse land ontstond een mateloze beroering, een om zich heen grijpende desorganisatie. Onder een hemel, iedere dag opnieuw even verrukkelijk-, even tartend-blauw, naderde - schrijnende tegenstelling - onafwendbaar onheil. Uit de radio klonk geen muziek meer. Het denken der mensen werd tot steeds kleiner en somberder bestek ineengesnoerd: de kranten werden tot vier, daarna tot twee pagina's gereduceerd; naarmate er minder concreet nieuws was, was men sterker vatbaar voor het vaag gerucht dat rondwaarde. Vanuit het Noordoosten des lands kwamen, golf na golf, de vluchtelingen opzetten - de eerste dagen had hun evacuatie een geordend verloop, na de 13de Mei werd het een miserabel *sauve qui peut* waarbij prefecten soms hun departementen, burgemeesters hun gemeenten in de steek lieten; treinen met vluchtelingen puften naar het Westen, de Parijse bussen vervoerden honderdduizenden; hoofdwegen, waar de Duitse bommenwerpers met knetterende mitrailleurs overheen scheerden, raakten versperd, vrouwen en kinderen bloedend aan de kant, mannen wanhopig. En de auto's!

> 'Lieve heer! Het was of ieder specimen uit de mechanische fauna, alles dat op vier wielen kon voortkruipen, voor de zondvloed wegreade. Daar waren de

1 Crouzet: '*Et c'est le même ciel bleu*', p. 141.

> reuzen van de Franse luchtmacht met het ontmantelde materiaal van de verloren vliegvelden en de joyeuze Parijse *touring-cars* met 'Parijs bij nacht' en 'Uitstapje naar Fontainebleau' er nog opgeschreven; en verhuiswagens uit Brussel en de brandweer uit Maubeuge en de bestelauto van een slager uit Soissons en van een melkboer uit Rouaan en van een ijscoman uit Evreux, en de reinigingsauto met draaiende borstels van de gemeente Tours en de duizenden kleine Citroëns en Peugeots, vijf, tien en vijftien jaar oud, tegen de mammoetvrachtauto's blaffend als felle fox-terriers. En alles binnen-in propvol tot de laatste vierkante centimeter met een mengsel van oude mannen, jonge meisjes, grootmoeders, zuigelingen, braadpannen, vogelkooien, naaimachines, kisten, bundels, manden, wiegen, fietsen, koekoek-klokken, broden, benzineblikken, reserve-wielen, gramofoons, harmonica's, wijnflessen, honden en katten - alles samen stovend in een soort surrealistische goulasj.'[1]

Hoeveel vluchtelingen na enkele weken op pad waren, was niet bekend - millioenen, misschien wel zes, zeven millioen. Van Parijs tot de Duits-Belgische grens waren al midden Mei hele steden en dorpen geheel of bijna geheel ontvolkt. Normandië, Bretagne en Zuid-Frankrijk raakten propvol. Al die ontwortelde, wanhopige schepselen infecteerden elkaar met hun angst. De Vijfde-Colonne-berichten in de radio deden hen opschrikken; berichten in de pers van gelijke sinistere inhoud alarmeerden hen. Herhaaldelijk werd gewaarschuwd tegen personen die opzettelijk en systematisch geruchten verspreidden. 'Men kan niet voorzichtig en bedachtzaam genoeg zijn', zei de minister van voorlichting al op 15 Mei. Angst en wantrouwen voedden elkaar. Angst was er vooral voor de vermomde parachutisten. De burgerwacht tot welker oprichting op 17 Mei besloten was, wierp op de wegen barricaden op - daar werd naar papieren gevraagd, argwanend gekeken, gecontroleerd, geweifeld - vriend of vijand? Men was er nooit zeker van. Het zuiverste Frans kon een spion of saboteur verbergen, het perfectste identiteitsbewijs een vervalsing zijn. Werkelijke en vermeende Vijfde Colonne werden dooreengestrengeld tot een onontwarbaar kluwen.

En dag na dag naderden de Duitsers - niet te stuiten, onvermurwbaar.

*

De angst voor de Vijfde Colonne speelde bij vele soldaten al spoedig een rol. Alle vreemde verschijnselen die zij waarnamen, werden tot de geheimzinnige actie van vijandelijke agenten herleid. 'De Vijfde Colonne bestaat echt', schreef een officier. 'Iedere nadat verschijnen overal blauwe, groene en rode lichten.'[2] De troep werd er in de hoogste mate achterdochtig van;

1 Arthur Koestler: *Scum of the earth* (Londen, 1941), p. 183.
2 Barlone: *A French Officer's diary*, p. 52.

kwam men vreemdelingen tegen die hun aanwezigheid in het betrokken gebied niet konden verklaren, dan waren het spionnen. Order was, ze zonder vorm van proces neer te schieten; 'geen gezanik, er moest alleen van het totaal aantal een staat bijgehouden worden', meldde een officier[1]. Het viel de Franse soldaten op hoe perfect de Duitsers vaak van hun verplaatsingen op de hoogte waren. Spionnage! Een detachement dat eenmaal die bittere ervaring had opgedaan, keek ieder onbekend persoon argwanend aan. 'Het spionnenprobleem hebben we opgelost', verklaarde een jeugdig Frans militair aan A.J. Liebling, correspondent van de *New Yorker*: 'Alle officieren die we niet kennen, schieten we eenvoudig dood.' Hoe kon men er zeker van zijn dat de man in Frans of Engels uniform die men voor zich had, geen Duits agent was? De Duitsers maakten immers van ieder uniform misbruik![2]

Heel wat vreemdelingen, ervan verdacht Vijfde Colonnisten te zijn, maakten benauwde ogenblikken door.

De correspondent van de *New York Times*, Percy J. Philip, werd na de instorting van het Maasfront tussen Cambrai en Parijs uit de trein gesleept. Zijn uniform van oorlogscorrespondent, blauwe ogen en blonde haren hadden bij de militairen verdenking opgewekt. De kreet: 'Je bent een smerige Duitse parachutist!' weerklonk. Onmiddellijk kolkte een woedende menigte om hem heen. 'Toen hij er op wees, dat hij het rode lint van het Legioen van Eer bezat, waren zij stomverbaasd dat een Duitser zo brutaal kon zijn; toen hij zijn papieren toonde die hij met talrijke officiële stempels van generaal Gamelins hoofdkwartier gekregen had, zeiden ze dat hij kennelijk verdacht was omdat hij teveel papieren had.'[3] Het scheelde weinig of Philip werd naast de spoorlijn gefusilleerd. Door rijen van boeren die hem hun '*Boche assassin*!' toesisten, werd hij tenslotte naar een politiebureau overgebracht waar men zijn papieren in orde bevond.

In de sfeer van angst en onzekerheid waaraan Philip haast ten offer gevallen was als gevolg van de achterdocht van Franse militairen, leefden ook millioenen burgers.

De stemming in de grote steden, in Parijs vooral, was van meet af aan nerveus.

Al op 13 Mei raakten er duizenden in opwinding: een parachutist daalde! Het was een losgeslagen ballon van de luchtverdediging, die langs de hemel dreef. Een week later gebeurde hetzelfde; op de *Place de l'Alma* liep het verkeer vast. 'Iedereen denkt blijkbaar, een Duitse parachutist gezien te hebben en iedereen schreeuwt: 'Sla hem dood!'"[4] Telkens deden ge-

1 Barlone: *A French Officer's diary*, p. 53.
2 A.J. Liebling: 'Paris Postscript'. *The New Yorker book of war pieces* (New York, 1946), p. 45.
3 Gordon Waterfield: *What happened to France* (Londen, 1940), p. 48.
4 Arved Arenstad: *Tapestry of a debacle* (Londen, 1941), p. 25.

ruchten de ronde dat parachutisten in de parken van Parijs gedaald waren; ‘drie kinderen zijn gestorven door het eten van vergiftigde chocolade’; ‘Gamelin heeft zelfmoord gepleegd’; ‘Atrecht is ingenomen door parachutisten die's nachts met brandende flambouwen uit de hemel daalden’ - die mededelingen tekende Koestler aan[1]. Alexander Werth hoorde op 21 Mei een vrouw vertellen dat de Duitsers bij het *Gare d'Austerlitz* vergiftigde bonbons afgeworpen hadden en dat één kind er door gestorven was; dat verhaal werd ‘sceptisch ontvangen’[2]. Veertien dagen later, toen er een vreemde geur van verbrand hout in de lucht hing, vroeg hij zich af ‘of het niet een verraderlijk, prettig-ruikend nieuw gas was dat in een paar uur je ingewanden zou verbranden’[3], en toen op 12 Juni een donkere mist delen van Parijs verduisterde (de petroleum-depots stonden in brand), zeiden sommigen dat de Duitsers de stad in een kunstmatige wolk hulden. Peter de Polnay die in die dagen vanaf zijn huis op de *Butte* Montmartre 's avonds over de stad keek, ‘zag morsetekens over heel Parijs. De Vijfde Colonne was aan het werk.’[4]

De schurken!

Heel wat keren gebeurde het dat burgers hun woede koelden op personen op wie zich met razende snelheid de verdenking concentreerde, handlanger van de vijand te zijn. Talrijke priesters en nonnen werden gemolesteerd. De Engelse Cecily Mackworth die, voor de Duitsers vluchtend, in verpleegsters-kleding in Bretagne aankwam, werd bijna gelyncht; in het dorp Saint-Nicholas was, hoorde zij, de moeder-overste van het plaatselijk klooster al twee keer door de burgerij voor parachutist aangezien en gearresteerd[5]. Barlone schreef, dat in het gebied van Rouaan honderden, als priester en non verklede spionnen gearresteerd waren - ‘en doodgeschoten, naar ik hoop’[6]. Wat uit de hemel viel, was verdacht. Het gebeurde, dat Franse en Engelse piloten die per parachuut daalden, door de boerenbevolking bijna doodgeslagen werden.

‘Het Trojaanse paard’, zei iemand, ‘heeft vleugels gekregen.’[7]

*

In dit Frankrijk dat trilde van angst en verontwaardiging, rolden de veewagons met de personen die in België gearresteerd waren, Zuidwaarts.

Het grote transport uit Brussel had zes dagen nodig om Orléans te bereiken. De ‘Vijfde Colonnisten’ en ‘spionnen’ die blijkens de opschriften

1 Koestler: *Scum of the earth*, p. 172.
2 Werth: *The last days of Paris*, p. 68.
3 *Ibid.*, p. 144-5.
4 Peter de Polnay: *Death and to-morrow* (Londen, 1942), p. 41.
5 Cecily Mackworth: *I came out of France* (Londen, 1941), p. 52.
6 Barlone: *A French Officer's diary*, p. 107.
7 Aangehaald door Alfred Fabre-Luce: *Journal de la France, mars 1939-juillet 1940* (Parijs, 1941), p. 302.

vervoerd werden, kregen af-en-toe een teug drinken, eenmaal een homp brood. Het was ondragelijk heet; de opgeslotenen - Rijksduitsers, Vlaamse Nazi's, Joden, communisten - lagen op en door elkaar; enkelen stierven, een vrouw baarde een kind. In Tours waar het transport buiten het station tot stilstand kwam, verzamelde zich een opgewonden menigte. 'Benzine!' werd gegild, 'we hebben benzine nodig om die luizen, die hoop vuil te verbranden!' Soldaten moesten met de bajonet de gevangenen beschermen doch konden niet verhinderen dat een jonge Duitse pater, als parachutist gearresteerd, door woedende mannen en vrouwen naakt uitgekleed werd. Men 'verlustigde er zich overvloedig bij.'[1]

Grote delen van dit transport kwamen van uit Orléans na lange omzwervingen in interneringskampen bij de Pyreneeën aan.

Die kampen waren toen reeds vol.

Ook in Frankrijk had men, niet als gevolg van spontane daden van een bevolking die in paniek verkeerde, doch op last van de regering vele tienduizenden personen die als potentiële Vijfde Colonnisten beschouwd waren, van hun vrijheid beroofd.

Met het uitbreken van de oorlog waren alle in Frankrijk wonende Rijksduitsers geïnterneerd, eerst alleen de mannen, later ook de vrouwen en kinderen - bij elkaar ongeveer vijfduizend. Een groter probleem was gevormd door de réfugiés uit Duitsland en Oostenrijk die zich ten getale van ruim dertigduizend in Frankrijk gevestigd hadden. De meesten hunner wilden niets liever dan als vrije mensen de strijd tegen het nationaal-socialisme steunen. Men gunde hun de kans niet. De mannen werden in September '39 opgeroepen voor internering en in verschillende geimproviseerde kampen ondergebracht, waar zij meest hun tijd in ledigheid doorbrachten. Voortdurend werd pressie op hen uitgeoefend, dienst te nemen in het Vreemdelingenlegioen of in de arbeidsbataljons van het Franse leger. Van tijd tot tijd werden kleine groepjes vrijgelaten; in hun dossiers had men niets bezwarends aangetroffen. Socialisten en communisten van andere dan Duitse nationaliteit werden tegelijk met de réfugiés, meest Joden, in grote getale gearresteerd en in het kamp Le Vernet opgeborgen, waar Arthur Koestler die er tot medio Januari '40 gevangen zat, de schamele rest van de Internationale Brigade uit Spanje aantrof; Koestler was gearresteerd met 'anti-fascisten van alle delen van Europa, met inbegrip van aanhangers van de Kroatische boerenpartij, Spaanse syndicalisten, Tsjechische liberalen, Italiaanse socialisten, Hongaarse en Poolse communisten, Duitse onafhankelijke socialisten en een Trotzkist'[2]. Sommigen hunner hadden grote gevaren getrotseerd om Frankrijk te bereiken waar zij aan de strijd tegen Hitler wilden deelnemen.

De bedrijven die de in September en October '39 geïnterneerden - Rijksduitsers, Duitse vluchtelingen, socialisten enz. - opgebouwd had-

1 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 70.
2 Koestler: *Scum of the earth*, p. 80.

den, werden onder beheer gesteld. Dat duizenden die felle anti-Nazi's waren, zonder vorm van proces opgesloten werden, wekte in het land nauwelijks critiek. Vreemdelingen waren niet populair. Ze ‘vraten de boel op’. En kon men ze wel vertrouwen?

Op 10 en 11 Mei '40 hadden de berichten uit Nederland omtrent de enorme Duitse Vijfde Colonne die daar ten opstand gevlogen was, een fatale uitwerking. ‘De invasie van Nederland die in samenwerking met op strategische punten des lands geplaatste burgers uitgevoerd is, heeft de regering doen besluiten, potentieel verraad bij ons te voorkomen’, berichtte de *Temps*[1]. Alle personen van Duitse afkomst, ook wanneer zij uit Danzig of het Saargebied kwamen, mannen en vrouwen van 17 tot 55 jaar, moesten zich hetzij voor het eerst, hetzij opnieuw voor internering melden. In Parijs werden de mannen in het Buffalo-stadion, de vrouwen in het *Vélodrome d'hiver* opgevangen. Enkele tienduizenden verloren hun vrijheid; weer werd onder hen geronseld voor het Vreemdelingenlegioen; anderen traden tot de militaire arbeidsbataljons toe; weer anderen werden naar de mijnen en steengroeven van Marokko gezonden. Bepaalde groepen, aan het Engelselegertoegevoegd, werden goed behandeld; andere groepen, door achterdochtige Fransen gecommandeerd, slecht. Velen werden naar de concentratiekampen bij de Pyreneeën afgeschoven waar, zoals wij zagen, ook een deel van de in België gearresteerde ‘Vijfde Colonnisten’ belandde.

In diezelfde kampen kwamen allen terecht die in de weken dat men overal onraad speurde, ais Vijfde Colonnisten gearresteerd werden. Mandel die op 18 Mei als minister van binnenlandse zaken in het kabinet-Reynaud opgenomen was, man van tomeloze energie, voorstander van hard ingrijpen - zo was in '18 de zege bevochten! - liet links en rechts personen oppakken. ‘Als hij maar tijd krijgt, de Vijfde-Colonne-kerels te fusilleren’, verzuchtte Werth, denkend aan de politici die het met Duitsland op een accoordje wilden gooien[2]. In een week tijd werden alleen al in Parijs tweeduizend hotels op spionnen doorzocht, zestigduizend personen ondervraagd, meer dan vijfhonderd gearresteerd. Men bracht de Russische aartsbisschop Evlogi, ‘compleet met bisschopsmantel en tiara, maar 82 jaar oud, doof en geen woord Frans sprekend’ naar een politiebureau: hij had geen papieren bij zich gehad[3]. Talrijke ambtenaren werden afgezet; wegens défaitistische uitlatingen werden verschillende personen tot gevangenisstraffen veroordeeld; iedere avond daalden tien patrouilles in de riolen van Parijs af om er te surveilleren en, zo nodig, verdachte personen in hechtenis te nemen. ‘De jacht op spionnen en parachutisten wordt thans’, schreef een verslaggever ‘met een vastberadenheid en snelheid georganiseerd die mij verbazen.’[4]

Duizenden werden gearresteerd.

1 *Temps* (Parijs), 16 Mei 1940.
2 Werth: *The last days of Paris*, p. 52-3.
3 *Ibid.*, p. 118.
4 *Temps* (Parijs), 26 Mei 1940.

Ook zij werden veelal Zuidwaarts gezonden naar de interneringskampen. In het kamp van Gurs zaten twaalf- tot dertienduizend gevangenen, ‘kommunisten, anarchisten, verdachte Elzassers, Joden, Grieken, Russen, Armeniërs, Duitsers, Vlamingen, Nederlanders, en verder ratten, luizen en vlooien’[1]. In het kamp Vernet zaten tegen de zesduizend personen - toen Italië Frankrijk aanviel, werden er duizenden Italianen aan toegevoegd die een week lang in beestenwagens onderweg waren geweest; er was een grote groep Poolse Joden uit Antwerpen, door de Poolse autoriteiten in Frankrijk op de Fransen afgeschoven, door de Fransen naar Le Vernet gezonden. In deze ‘nieuwsoortige toren van Babel’ kwamen ‘al de nationaliteiten van den Balkan, van het vroegere Polen en van de voormalige randstaten der Baltische Zee tot hun recht’. Een Belgisch geïnterneerde telde er veertig, met inbegrip van ‘de Nederlanders, de Denen, de Noren, de Zweden, later de Italianen, zelfs een Annamiet’[2]. Een Frans sergeant verbood er Nederlands te spreken. ‘*C'est du boche*!’[3] Jezuïeten en Minderbroeders waren er ook opgesloten.

Een overeenkomstige chaos heerste in het reusachtige kamp St. Cyprien aan de Golf van Lyon, bij Perpignan. ‘Alle ghetto's uit Europa waren er vertegenwoordigd.’[4]

Van deze tienduizenden, door de Franse staat om veiligheidsredenen in Mei en Juni '40 of vroeger geïnterneerde personen zagen velen de komst van de Duitse troepen met onuitsprekelijke angst tegemoet. Zelfmoorden waren niet zeldzaam.

Het publiek brak er zich het hoofd niet over. Wie achter prikkeldraad zat, was ‘Vijfde Colonnist’.

Waarom zat hij er anders?

*

Het was een merkwaardig verschijnsel dat in weerwil van de uitgebreide arrestaties die verricht waren, de angst voor de Vijfde Colonne niet minderde. Het denkpatroon dat onder de druk van de vrees ontstaan was, bleef hetzelfde: successen dankte de vijand aan de ‘hulp van agenten’ - ging er iets mis, dan werd er ‘verraad gepleegd’. Toen Koning Leopold van België eind Mei na bijna drie weken afmattende strijd capituleerde, sprak Reynaud van ‘een feit zonder precedent in de geschiedenis’; de Belgen in Frankrijk noemden het verraad - Leopold had de Geallieerden ‘België binnengelokt’. Men fluisterde dat hij een ‘vriendin’ had, geleverd door de Gestapo. Omgekeerd zeiden de Fransen op straat tegen elkaar:

1 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 141.
2 A. Mermans: *De parachutisten van Orléans. Het verhaal der Vlaamsche weggevoerden 1940* (Antwerpen, 1941), p. 88.
3 *Ibid.*, p. 80.
4 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 132.

'Dat is nog niet eens het ergste van alles. Alle vluchtelingen zijn vermoedelijk spionnen.'[1] Heel wat Belgen werden gemolesteerd. Er waren dorpen waar hun de toegang geweigerd werd - 'Vijfde Colonnisten!'

Alexander Werth, op de vlucht naar Bordeaux, zat in Poitiers een kop koffie te drinken, toen zijn aandacht getrokken werd door een enorme scheldpartij buiten:

> 'Een onderofficier van de Franse luchtmacht op een motorfiets was aangehouden door een man van de burgerwacht die hem zijn papieren vraagt. De onderofficier weigerde ze hem te tonen. De burgerwachter, met blauwe armband, werd schrikbarend kwaad. Hij zag er uit als een oud man die ieder ogenblik een beroerte kon krijgen; hij brulde en schreeuwde en schudde woest zijn vuisten, terwijl zijn gezicht paars aanliep. Ik dacht dat hij er dood bij zou neervallen. Een grote menigte verzamelde zich; een paar mensen riepen, dat de onderofficier een Duitse parachutist was. Op het eind werd hij in een auto naar het politiebureau weggevoerd, Franse scheldwoorden schreeuwend met een Frans accent van onmiskenbare zuiverheid. De mensen zijn nerveus en gauw-gealarmeerd en hun hoofd is vol parachutisten.'[2]

Dat tekende de Britse journalist op 14 Juni 1940 aan, toen de beslissing reeds lang gevallen was.

Twee dagen later vormde Maarschalk Pétain zijn kabinet dat de Duitsers onderwerping aanbood.

De worsteling was geëindigd.

Maar in de geest van het Franse volk was het na die vijf weken van hopeloze strijd nog een duizeling van door elkaar krioelende vragen, een heksensabbath van herinneringen aan vreemde verschijnselen die men gezien, raadselachtige gebeurtenissen die men vernomen had - lichtsignalen en valse orders, parachutisten en saboteurs, konkelaars en intriganten - en de Vijfde Colonne spookte er doorheen, overal vermoed, nergens aantoonbaar; nergens bewezen, overal gevreesd.

Met een brein dat door diezelfde vragen gepijnigd werd, stak een handvol vluchtelingen naar het eiland over waar nog de vlag der vrijheid wapperde in de Westenwind - Engeland.

1 Liebling: 'Paris Postscript'. *The New Yorker book of war pieces*, p. 47.
2 Werth: *The last days of Paris*, p. 185-6.

Hoofdstuk V
Engeland in spanning

TUSSEN de invasie van Denemarken en Noorwegen en de capitulatie van Frankrijk lagen precies tien weken. In geen overeenkomstige periode uit zijn lange en bewogen geschiedenis, rijk aan overwinningen, rijk ook aan nederlagen, had het volk van Engeland zoveel catastrofaal nieuws te verwerken gekregen. De Westkust van Scandinavië was door de vijand bezet, de Brits-Franse troepenmacht die in Midden-Noorwegen geland was, tot een smadelijke terugtocht gedwongen, Narvik heroverd, maar ontruimd; Nederland en België waren overweldigd, de Kanaalhavens in Duitse hand; van de Noordelijke IJszee tot de Golf van Biscaje kon Hitler straks bases bouwen voor zwermen bommenwerpers en koppels onderzeeërs die hij de Oceaan op zou jagen, de convooien tegemoet; de *British Expedictionary Force* was zijn uitrusting kwijt; Frankrijk, trouwe bondgenoot uit de eerste wereldoorlog, had gecapituleerd.

Engeland alleen tegenover de dictator van het Continent!

De situatie was benard als in de tijden van Napoleon, maar de afstanden waren ingekrompen, de mogelijkheden tot vernietiging gegroeid. Alle zekerheden waarop men begin April '40 gebouwd had, waren de een na de ander in April, Mei en Juni ondermijnd, ingezakt en weggespoeld. Zelfs de schrale troost, het mensen-mogelijke gedaan te hebben om dat stormtij van rampspoed te voorkomen, ontbrak. Want wat werd in de zomer van '40 anders gepresenteerd dan de rekening van kortzichtigheid en gemakzucht die men sinds '33 en zelfs nog na September '39 hoger en hoger had laten oplopen?

Waar bij een ommekeer, zo onverwacht en zo volslagen, aan menig ander volk, verstijfd van schrik, moed en wapenen ontzonken waren, daar zetten de Britten zich eerst recht schrap; de opperste uitdaging werd zonder spiervertrekken aanvaard; de glorie, *alleen* op de bres te staan, vervulde het ganse volk en ontstak een nobele gloed in de harten van millioenen. Van durf en volharding, energie en vastberadenheid waren die

harten vol; dat in de diepte ook de angst voor de Vijfde Colonne rondsloop en de achterdocht vijanden deed zien in velen die slechts helpers wilden zijn, was begrijpelijk.

Sommigen zullen zeggen, dat die angst en achterdocht een smet geworpen hebben op wat in Churchills woorden het 'schoonste uur' werd in de historie van het eilandenvolk; anderen, dat een toets werd aangebracht van ware, en dus feilbare menselijkheid.

*

De berichten omtrent de Vijfde Colonne in Noorwegen hadden in Engeland naast verontwaardiging, eerder een vage onrust gewekt dan een gevoel, zelf onmiddellijk bedreigd te worden; tenslotte lag Noorwegen op de flank van Europa. Toen echter Hitler Nederland, België en Frankrijk aanviel, veranderde de stemming: door de afloop van die strijd zou het eigen lot direct bepaald worden. Gespannen luisterde men naar de BBC en las men de kranten; er was van het front de eerste week weinig nieuws waarop men staat kon maken. Des te groter was de ontvankelijkheid voor de bijzonderheden die aangaande het optreden der Vijfde Colonne gemeld werden. De eerste berichten kwamen uit Nederland.

De Nederlandse officiële mededelingen omtrent het misbruik dat de Duitsers maakten van Nederlandse, ja van Engelse uniformen, werden in de Engelse pers afgedrukt. Het Zondagsblad de *Observer* publiceerde op 12 Mei het uit Nederlandse bron komend verhaal dat Rijksduitsers, in Nederland woonachtig, voorzien van speciale passen de parachutisten van de *Luftwaffe* opgewacht hadden. De in Nederland werkzame correspondenten van Engelse bladen die in Amsterdam, Den Haag of Rotterdam met eigen ogen de verwoede strijd aanschouwden die men tegen de binnenlandse vijand meende te voeren, werden niet moede van de listen en lagen der Vijfde Colonnisten te verhalen. *Times* en *Daily Telegraph* berichtten op 13 Mei dat in Den Haag op één dag meer dan honderd Duitse burgers bij straatgevechten gesneuveld waren. 'Vergiftigde chocolade en wijn, spionnen vermomd als priesters en postbestellers en dienstboden - iedere truc om het vertrouwen te ondermijnen en verwarring te zaaien is door de Nazi's gebnukt,' aldus de *Daily Express* op de 14de. In Rotterdam had, aldus de *Times*, een groot deel van de Rijksduitse burgers de Duitse troepen met wapenen opgewacht bij een Duitse firma die haar kantoren had op het in de Maas gelegen eiland.

Engelse burgers, op het nippertje uit Nederland ontkomen, brandden van begeerte, het relaas van hun schokkende ervaringen aan anderen mee te delen, en de verslaggevers stonden aan de haven met scherpgeslepen potlood klaar om op te tekenen wat *English people, bombed as they left Holland* te vertellen hadden:

> ‘Op de eerste dag van de invasie vielen de parachutisten als een wolk gieren uit de hemel. De meesten van hen waren vermomd in Geallieerde en Nederlandse uniformen, anderen kwamen naar beneden in het uniform van Nederlandse politie-agenten en begonnen de bevolking op straat te dirigeren en het leger verkeerde aanwijzingen te geven. Een ‘politieagent’ vertelde een groep geisoleerde Nederlandse soldaten dat hun vrienden om de hoek op hen wachtten. Toen de soldaten de hoek omgingen, werden ze door Duitse troepen, die zich achter een barricade verschanst hadden, neergemaaid. De ‘politieagent’ werd door later komende troepen doodgeschoten. Maar, het meest fantastische van alles, de steward van het Engelse schip zei, dat hij en een paar leden van de bemanning parachutisten hadden zien dalen in vrouwenkleding. Ze hadden blouses en rokken aan en ieder droeg een automatisch geweer. De steward kon niet zeggen of het vrouwen waren dan wel als vrouwen verklede mannen. Verschillende ooggetuigen aan boord bevestigden het en zeiden dat anderen naar beneden gekomen waren in de vermomming van priesters, boeren en burgers... Terwijl de machinegeweren uit de hemel daalden en de straten beneden beschoten, kropen de leden van de Vijfde Colonne in Duits uniform, zwaargewapend hun huizen uit. Nederland had weken tevoren de Vijfde Colonne uitgewied, maar toen de deuren orn 3 uur's morgens geopend werden, hielden de mannen die men anti-Nazi's en vluchtelingen uit Duitsland genoemd had, geweren in de hand.’[1]

Gevluchte Engelse zakenlieden deelden mee dat slagers- en bakkersjongens in de Nederlandse steden handgranaten en andere ammunitie in hun met witte doeken bedekte manden vervoerd hadden: het waren parachutisten geweest! ‘ls ze vrouwen uit een raam in de hand hoorden klappen, kwamen ze naderbij om contact op te nemen met de spionnen binnen.’[2]

Soortgelijke verhalen vertelden de Nederlandse vluchtelingen bij dozijnen, en op grond van wat hijzelf beleefd en van zijn later vertrokken collega's gehoord had, waarschuwde de Nederlandse minister van buitenlandse zaken het Engelse volk, gelijk hij ook met het Franse gedaan had, tegen de ‘afschuwelijke krijgslisten’ van de Duitsers, wier parachutisten (één voorbeeld slechts!) verkleed waren geweest als ‘nonnen, Rode-Kruis-zusters, monniken, tramconducteurs, politie-agenten, brievenbestellers en Nederlandse soldaten’[3]. De uit Den Haag ontkomen Engelse gezant sprak voor de BBC over het ‘verschrikkelijk aantal’ Duitsers dat men in Nederland op vrije voeten gelaten had; zij hadden ‘de uit Duitsland ontvangen instructies’ uitgevoerd.

De strijd in België en Frankrijk gaf tot reeksen soortgelijke berichten aanleiding. Geen journarist, geen vluchteling, geen soldaat kwam in Engeland aan of hij was vol verhalen van Vijfde Colonne en verraad. Overal waren Duitse parachutisten geland - tot in de tuin van de Koningin-Moeder van België! ‘Op de een of andere manier denk je nooit aan Quis-

1 *Daily Express* (Londen), 13 Mei 1940.
2 *Daily Telegraph* (Londen), 15 Mei 1940.
3 *Times* (Londen), 21 Mei 1940.

lings met betrekking tot de Fransen', schreef, toen Reynaud meegedeeld had 'dat de bruggen over de Maas verraden waren', een BBC-employé in zijn dagboek, 'maar ik twijfel er niet aan of de Duitsers zijn er met hun grondigheid in geslaagd, op kwetsbare punten een Vijfde Colonne te planten.'[1]

Het feit zelf van de snelle ineenstorting van drie landen in ruim een maand scheen bewijs genoeg voor de aanwending van buitengewone middelen. Zo verliep een normale oorlog niet! Met een meerderheid aan tanks en vliegtuigen alléén had Hitler, meende men, niet in tien dagen het Kanaal kunnen bereiken; hier was het abnormale essentieel onderdeel geworden van een onstuimige aanvalstechniek gelijk de *Führer* die zelf beschreven had in Rauschnings onthullingen. Hij zou het offensief niet eens gewaagd hebben ware hij niet zeker geweest van de grage hulp die handlangers in het vijandelijke kamp hem in samenwerking met overal neergelaten parachutisten zouden verlenen! Omtrent de vormen van die hulp verzamelden verschillende Engelse regeringsdepartementen haastig nadere inlichtingen; Hitlers offensief was nauwelijks een week aan de gang toen het *Ministry of Information* al aan het Engelse volk berichtte dat Vijfde Colonnisten aan de Duitse vliegtuigen tekens gaven, bijvoorbeeld 'door hooimijten in brand te steken of kaarten of zelfs kranten op de grond uit te spreiden'. De navigatie dier vliegtuigen was daardoor vergemakkelijkt 'zowel overdag als des nachts'[2].

Opgepast!

Hoe kon men verhoeden dat Engeland van die Vijfde Colonne het slachtoffer werd, zoals Denemarken, Noorwegen en Nederland het al geworden waren en België en Frankrijk het dreigden te worden? Waren ook in Engeland agenten naar binnen gesmokkeld? Bevonden zich ook daar Vijfde Colonnisten die op de een of andere dag 'om 3 uur 's morgens' hun deur zouden openen om 'met de geweren in de hand' Hitlers luchtlandingstroepen tegemoet te ijlen? Het leek nauwelijks geloofwaardig - maar waren de Scandinavische staten, was een land als Nederland niet slachtoffer geworden van eigen lichtgelovigheid? Trouwens, had de BBC niet op 12 Mei drie uur nadat hij uitgezonden was, een oproep tot mobilisatie van reservisten van de *Royal Air Force* moeten intrekken? De BBC had de tekst telefonisch van het *Air Ministry* ontvangen; na de uitzending bleek, aldus werd bericht, dat het *Air Ministry* nergens van wist. Een vals bericht dus, dat verwarring gesticht had! Het was het eerste waarvan men vernam. Zou het het laatste blijven?

Over de ganse linie liet de regering vèrgaande voorzorgsmaatregelen nemen. Op 11 Mei spoorde het *Home Office* het publiek tot waakzaamheid tegen parachutisten aan - een 'gevaarlijke pest' wier aanwezigheid, aldus

1 Anthony Weymouth: *Journal of the war years and one year later*, dl I (Worcester, 1948), p. 245.

2 *Times* (Londen), 20 Mei 1940.

de *Times*, onmiddellijk gerapporteerd moest worden[1]. Gealarmeerd door de berichten uit Nederland vormden al op Zaterdag 12 en Zondag 13 Mei boeren en bewoners van landhuizen in verschillende districten van het platteland kleine ploegen die, met jachtgeweren en andere wapenen uitgerust, wacht hielden. Anthony Eden, minister van oorlog in het kabinet dat Churchill op de 10de begonnen was te formeren, riep op Dinsdagavond 14 Mei '40 - het bericht van de capitulatie van Nederland was juist ontvangen: de Duitsers stonden aan de Noordzee - tot de vorming op van een speciale burgerwacht, de *Local Defence Volunteers*, die men later de *Home Guard* zou noemen. Binnen de vier-en-twintig uur had zich een kwart millioen vrijwilligers gemeld. De politie kreeg machtiging, voorraden in wapenwinkels in beslag te nemen. Waar niet voldoende geweren waren, hield men hooivorken en dorsvlegels bij de hand: zonder strijd zou Engeland niet prijsgegeven worden! 'Wij moeten er in ieder geval rekening mee houden', schreef Churchill op de 18de aan Roosevelt, 'dat wij hier binnen afzienbare tijd op z'n Nederlands aangevallen zullen worden.'[2]

In hetzelfde Pinksterweekend waarin de eerste *Local Defence Volunteers* naar Duitse parachutisten uitkeken, werd begonnen met het controleren van het verkeer op de hoofdwegen: bij tienduizenden werden auto's aangehouden en werd de inzittenden naar hun identiteitsbewijs gevraagd. Alle troepen waren gealarmeerd. De minister van voorlichting, Duff Cooper, waarschuwde op 16 Mei tegen het verspreiden van geruchten. Diezelfde dag werd begonnen met het beschermen van alle regeringsgebouwen; de toegangen der departementen werden met prikkeldraad afgeschut, soldaten stonden er dag en nacht op wacht; op vitale punten in Whitehall werden machinegeweren in stelling gebracht; ook op de hoofdwegen naar Londen werden prikkeldraadbarricaden opgericht, politiepatrouilles controleerden de scheepvaart op de Theems; alle eigenaren van auto's en garages werden opgeroepen er voor te zorgen dat, ook des nachts, Vijfde Colonnisten zich niet meester konden maken van vervoermiddelen.

Eind Mei werden nieuwe maatregelen genomen, alle geïnspireerd door de stroom van berichten van het Continent. Plaatsnaamborden en wegwijzers werden verwijderd; het werd verboden, radio's in auto's te bezitten; verboden werd ook het vervaardigen of verkopen van alle officiële uniformen en onderscheidingstekenen zonder dat men een vergunning daartoe bezat; de politie en alle militairen werden gemachtigd, woningen te betreden zo zij vermoedden dat er zich toestellen bevonden waarmee men 'opzettelijk of onopzettelijk' tekens kon geven waarmee de vijand zijn voordeel kon doen; alle vemen langs de Theems en alle schepen die de rivier lagen werden zorgvuldig op pakken doorzocht die wapenen of

1 *Times* (Londen), 11 Mei 1940.
2 Winston S. Churchill: *The second world war*, dl II: *Their finest hour* (Londen, 1949), p. 50.

ammunitie konden bevatten: Londen moest geen tweede Rotterdam worden!

Begin Juni kregen de politie en alle militairen het recht, van alle burgers het tonen van het identiteitsbewijs te verlangen. De arrestatiebevoegdheden werden uitgebreid. Huis aan huis werden instructies afgegeven om in geval van invasie niet op de vlucht te slaan en zich niet te laten beinvloeden door 'valse geruchten' en 'valse instructies', zoals de Duitsers die op het vaste land verspreid hadden 'teneinde verwarring en paniek te zaaien'[1].

Van groepen personen die men niet volstrekt vertrouwde, werd de bewegingsvrijheid beperkt. Op 30 Mei werd bepaald, dat alle vreemdelingen en statenlozen voortaan des nachts in hun eigen huis moesten vertoeven; vóór zes uur 's morgens mochten zij zich niet op straat begeven; zonder speciale vergunning mochten zij geen fiets, geen motorfiets, geen auto en geen zeewaardig schip bezitten; bracht de vreemdeling bij vrienden of kennissen de nacht door, dan moesten deze zijn aanwezigheid schriftelijk bij de politie melden. Uit een 30 kilometer diepe zône langs de Zuidoostkust werden alle buitenlanders verwijderd. Buitenlandse vluchtelingen die in grote getale arriveerden, werden, voor zij een woning en arbeid konden zoeken, in kampen op hun betrouwbaarheid onderzocht: bevonden er zich agenten onder hen? Vóór eind Mei waren enkele tientallen hunner, 'van Vijfde Colonne-activiteit verdacht', gearresteerd[2]. De bemanning van buitenlandse schepen in Engelse havens mocht niet van boord, officieren mochten zich alleen op bepaalde uren aan wal begeven; bij alle radiozendinstallaties aan boord werd een wachtpost geplaatst.

Vele van deze maatregelen hadden de strekking, eventuele Duitse parachutisten, al of niet in vals uniform, in hun bewegingsvrijheid te belemmeren en te verhinderen, dat zij contact opnamen met helpers in Engeland.

Wie waren die helpers?

Hielden de inheemse fascisten zich op gelijke wijze gereed als de NSB-ers in Nederland gedaan hadden?

Wie kon dat met zekerheid ontkennen?

Er werden voorzorgsmaatregelen getroffen, van harte toegejuicht door de millioenen die er van overtuigd waren dat Sir. Oswald Mosley geen haar beter was dan Vidkun Quisling of Anton Mussert. Velen waren verontwaardigd dat de *British Union of Fascists* nog steeds in het openbaar kon demonstreren; Mosley werd op 19 Mei in Middleton door woedende arbeiders op de vlucht gejaagd. Drie dagen later werd aan *Defence Regulation 18b* een paragraaf toegevoegd die de *Home Secretary* het recht gaf, personen te interneren van wie men reden had aan te nemen dat zij lid waren van een met de vijand sympathiserende organisatie. Enkele tien-

1 *Official instructions to civilians*. *Times* (Londen), 19 Juni 1940.
2 *Ibid.*, 23 Mei 1940.

tallen leiders van fascistische organisaties, Mosley incluis, werden onmiddellijk in hechtenis genomen; vele andere arrestaties volgden, en aan het eind van het jaar waren krachtens *Defence Regulation 18b* bijna achtduizend personen geïnterneerd.

Onder invloed van de berichten van het vasteland was de regering ook overgegaan tot het interneren van enkele tienduizenden, in hoofdzaak Joodse vluchtelingen die in de voorafgaande jaren als door het Naziregime vervolgde personen uit Duitsland en Oostenrijk de wijk hadden genomen naar Engeland.

Hun aanwezigheid in het oorlogvoerend land had van meet af aan een probleem gevormd. Formeel waren de réfugiés in overgrote meerderheid nog burgers van Duitsland. De meesten hunner haatten het Nazirégime. Waren er misschien uitzonderingen? Had de Gestapo wellicht ook onder de vluchtelingen zijn agenten? Maar waren er omgekeerd onder de Rijksduitsers - niet-vluchtelingen, die soms al jaren als gast in Engeland woonden - niet velen, die bereid waren de strijd tegen een regime te ondersteunen dat zij zelf als een schandvlek voor Duitsland beschouwden?

De regering nam het verstandig besluit, alle buitenlanders van vijandelijke nationaliteit aan een onderzoek naar hun gezindheid te onderwerpen. Personen van wie de politie en de veiligheidsdiensten wisten, vermoedden of aannamen dat zij deel uitmaakten van de Duitse spionnagenetten of actieve nationaal-socialisten waren, vielen buiten dat nadere onderzoek: zij allen waren ten getale van tweeduizend in de eerste dagen van September '39 al opgepakt en geïnterneerd; daarbij waren ernstige fouten gemaakt, want reeds bij deze eerste groep die van zijn vrijheid beroofd werd, bevonden zich vele honderden Joodse vluchtelingen wier betrouwbaarheid boven iedere redelijke twijfel verheven hoorde te zijn. Een hunner, Eugen Spier, die zich in 1921 in Engeland gevestigd had en die sedert 1936 een vooraanstaande figuur was in een organisatie, *The focus for the defence of freedom and peace*, welke de steun genoot van Winston Churchill en de Aartsbisschop van Canterbury, werd op 1 September '39 door de politie opgehaald terwijl hij een brief aan het *Home Office* zat te schrijven waarin hij Engeland zijn diensten aanbood.

Op de tweede oorlogsdag, 4 September 1939, werd bepaald dat alle buitenlanders van vijandelijke nationaliteit zich bij de politie moesten melden en dat hun gevallen door speciale tribunalen onderzocht zouden worden. Voor de Duitse en Oostenrijkse réfugiés was dat heerlijk nieuws: zij twijfelden niet aan de goede uitslag.

De te onderzoeken personen moesten in drie categorieën gerangschikt worden: a-gevallen (onbetrouwbaar); b-gevallen (volstrekte betrouwbaarheid onzeker); c-gevallen (betrouwbaar). De a-gevallen zouden geinterneerd worden, de b-gevallen aan bepaalde restricties onderworpen, de c-gevallen mochten huns weegs gaan en konden tot in de luchtbescherming en in de wapenindustrie emplooi zoeken. ‘Er is geen enkel

argument', schreef de *Times*, 'om tot een politiek van algemene internering over te gaan.'[1] 'Een misdaad zou het zijn', oordeelde de *Manchester Guardian*, 'zulke schatten van intellect, kennis, vastberadenheid en nobele geestdrift ongebruikt te laten.'[2]

Begin October 1939 werden honderd-twintig *Aliens Tribunals* opgericht. Toen zij vier maanden later hun werk beëindigden, hadden zij bijna 74.000 gevallen onderzocht met inbegrip van 55.000 vluchtelingen; bijna 600 personen (a-gevallen) waren geïnterneerd; 6.800 waren als b-gevallen aangemerkt; de overigen waren betrouwbaar verklaard. Van de 55.000 vluchtelingen hadden 51.000 die betrouwbaarheidsverklaring ontvangen.

Het voor de vluchtelingen als groep gunstig oordeel der Tribunalen werd noch door alle autoriteiten, noch door de ganse publieke opinie onderschreven. Al in Januari '40 werden *Home Office* en *War Office* 'overstroomd' met anonyme brieven waarin Duitse en Oostenrijkse réfugiés er van beschuldigd werden, Gestapo-agenten te zijn[3]. 'Zijn we niet te zachtzinnig? Nemen we niet teveel risico's?... Dat zijn de vragen die je de mensen hoort stellen', schreef de *Daily Express*[4]. Uit een artikel in de *Daily Telegraph* bleek, dat de militaire veiligheidsdiensten 'door de zachtzinnigheid der *Aliens Tribunals* zeer verontrust' waren[5]. 'Het gaat er naar uitzien dat een vluchteling in Engeland niet slechts een plezierig maar ook een voorspoedig leven krijgt', insinueerde de *Sunday Express*[6]; hetzelfde blad beweerde begin Maart, dat zich onder de réfugiés al 'de kern van een Vijfde Colonne' gevormd had[7]. Meer en meer stemmen gingen op die algemene internering bepleitten. Kolonel Burton, Lagerhuislid voor Sudbury, eiste op 18 Maart in het parlement, dat buitenlanders - 'die zonder twijfel heel wat informatie doorgeven' - gedwongen zouden worden, de omgeving der havens te verlaten[8].

In April '40 deden de berichten omtrent de Duitse Vijfde Colonne in Noorwegen de publieke ongerustheid toenemen. 'Zou het niet veel beter zijn, de hele bende te interneren en dan de goeden er uit te pikken?' vroeg het Lagerhuislid voor Sudbury op 23 April[9]. Het was voor velen geen vraag meer. De publieke pressie was al zo sterk geworden, dat de *Times* van 'hysterie' sprak. De minister van binnenlandse zaken, Sir John Anderson, kwam aan steeds scherper aanvallen bloot te staan, ook van de zijde der conservatieve *back-benchers*.

De berichten uit Nederland gaven de doorslag.

1 *Times* (Londen), 14 Sept. 1939.
2 *Manchester Guardian*, 15 Sept. 1939.
3 *Daily Herald* (Londen), 24 Januari 1940.
4 *Daily Express* (Londen), 16 Januari 1940.
5 *Daily Telegraph* (Londen), 23 Januari 1940.
6 *Sunday Express* (Londen), 28 Januari 1940.
7 *Ibid.*, 3 Maart 1940.
8 Engeland, *House of Commons, Debates*, vijfde serie, deel 358, kolom 1739. (358 *H.C. Deb.* 5 *s*, 1739; deze bron zal voortaan in de gebruikelijke, hier weergegeven verkorte vorm aangehaald worden.)
9 360 *H.C. Deb.* 5 *s*, 33.

Laat in de avond van 10 Mei zochten vertegenwoordigers van de militaire departementen Sir John op,

> 'en betoogden dat het met het oog op het dreigend invasiegevaar huns inziens van de grootste betekenis was dat iedere mannelijke buitenlander van vijandelijke nationaliteit tussen zestien en zeventig jaar oud terstond uit de kuststrook verwijderd zou worden die volgens hen het deel van het land vormde dat waarschijnlijk bij een invasie betrokken zou worden, als die zich voordeed.'[1]

De in het nauw gebrachte minister besloot, *alle* betrokkenen uit de kuststrook (de b- en c-gevallen incluis) te interneren. De ganse pers juichte het besluit toe, ook deliberale bladen, zelfs de *Manchester Guardian*; 'halve maatregelen zijn uit den boze', schreef dit blad[2]. In Ipswich, waar vier Duitsers naar het politiebureau gebracht werden, verzamelde zich een mensenmenigte en 'luide kreten weerklonken, hoewel niets er op wees dat zij iets anders waren dan onschuldige buitenlanders'[3]. Drieduizend personen werden uit het kustgebied dat zich van Noord-Schotland tot achter Southampton uitstrekte, geïnterneerd.

Pers en publiek achtten deze eerste maatregel niet voldoende. De ministeriële postzak was 'vol brieven waarin er op aangedrongen werd, verderstrekkende maatregelen te nemen'[4].

Churchill, die zich de anti-Duitse relletjes van 1915 herinnerde, was bevreesd dat, zoals de zaken nu eenmaal lagen, in geval van crisis de réfugiés het slachtoffer zouden worden van de volkswoede: 'Wanneer parachutisten-landingen geprobeerd zouden worden en zich in verband daarmee hevige gevechten zouden ontwikkelen, zouden deze ongelukkige mensen', betoogde hij begin Juni, 'zich veel beter ergens anders kunnen bevinden, zowel ter wille van henzelf als ter wille van ons.'[5]

Het kabinet besloot, op de ingeslagen weg voort te gaan.

Op 16 Mei werden in het gehele land de mannelijke b-gevallen ter internering opgehaald, tezamen ongeveer drieduizend. In Londen werden er alle politie-auto's voor gemobiliseerd. Onder gewapend geleide vertrokken degenen die men uit hun huizen gehaald had, van de stations. 'Het land is gered van de dolkstoot der Vijfde Colonne', juichte de *Daily Herald*[6]. *Daily Mail* en *News Chronicle* drongen op de internering van de vrouwelijke b-gevallen aan. Daartoe werd overgegaan in de laatste dagen van Mei. Ongeveer 3.500 vrouwen werden met hun kinderen naar het eiland Man overgebracht, duizend uit Londen; 'verschillende van de oudere vrouwen zaten te huilen'[7]. Onderweg naar het eiland kwam 'enig misplaatst stenenwerpen door leden van het publiek' voor[8]. De b-geval-

1 Sir John Anderson, 22 Aug. 1940. 364 *H.C. Deb.*, 5 *s*, 1543.
2 *Manchester Guardian*, 13 Mei 1940.
3 *New York Times*, 13 Mei 1940.
4 Sir John Anderson, 22 Aug. 1940. 364 *H.C. Deb.*, 5 *s*, 1544.
5 Winston Churchill, 4 Juni 1940. 361 *H.C. Deb.*, 5*s*, 794.
6 *Daily Herald* (Londen), 17 Mei 1940.
7 *Times* (Londen), 28 Mei 1940.
8 *News Chronicle* (Londen), 31 Mei 1940.

len die tussen 60 en 70 jaar oud waren, werden begin Juni opgehaald.

Nog waren velen niet tevreden. De grote massa der réfugiés, de groep der c-gevallen, bevond zich nog op vrije voeten. De oude kreet 'Interneer de hele bende' werd op 12 Juni in het Hogerhuis aangeheven door Lord Marchwood[1].

Ruim een week later, op de 21ste, drie dagen na de capitulatie van Frankrijk, werd, naar Sir John Anderson in Augustus onthulde, 'na het meest uitgebreide en serieuze beraad' besloten, de gehele c-groep te interneren[2]. Zij werd in enkele weken tijd 'in alle stilte opgehaald'[3]. Enkele réfugiés pleegden zelfmoord; verreweg de meesten schikten zich in hun lot en brachten, van de buitenwereld geïsoleerd, moeilijke maanden door in kampen waarin vooral in de begintijd de toestanden veel te wensen overlieten. Geïnterneerd werden publicisten als Borkenau, Fraenkel, Haffner en Olden die met hun scherpe pen sinds jaren het nationaalsocialisme bestreden hadden; geïnterneerd werd Kurt Jooss die met regeringssteun zijn balletschool naar Engeland overgeplaatst had; geinterneerd werd Max Braun die in het Saargebied de strijd tegen Hitler geleid had; geïnterneerd werden sommigen die uit de Duitse concentratiekampen ontsnapt waren, anderen die met belangrijk officieel wetenschappelijk werk bezig waren[4]. Geïnterneerd werden allen - de ongeschoolde arbeider zo goed als de wereldberoemde geleerde, de socialistische vakbondsleider zo goed als de a-politieke zakenman. Bijna achtduizend hunner werden naar Canada en Australië overgebracht; een van de transportschepen, de *Arandora Star*, werd begin Juli getorpedeerd en zonk. Met een ander schip, de *Ettrick*, arriveerde in Canada een aantal geïnterneerde Duitse geestelijken; bij hun aankomst 'werd aangenomen dat zij vermomde Nazi-parachutisten waren die boven Rotterdam gedaald waren tijdens de verschrikkelijke luchtaanval die de stad bijna in puin legde; en als zodanig werden zij behandeld. Zij en de anderen werden begroet met kreten als: 'Hoe gaat het met Hitler?' en met opmerkingen die nog flink wat hartiger waren.'[5]

*

Niet slechts in Engeland werden in die bewogen Mei- en Junimaanden van 1940 maatregelen genomen tegen de Vijfde Colonne; met afgrijzen en schrik sloeg vrijwel de ganse wereld de ineenstorting van Nederland, Bel-

1 Engeland, *House of Lords, Debates*, vijfde serie, deel 116, kolom 548. (116 *H.L. Deb.*, 5 *s.*, 548; deze bron zal voortaan in de hier weergegeven verkorte vorm aangehaald worden).
2 Sir John Anderson, 22 Aug. 1940. 364 *H.C. Deb.*, 5 *s.*, 1545.
3 *Manchester Guardian*, 3 Juli 1940.
4 F. Lafitte: *The internment of aliens* (Londen, 1940), p.78-84.
5 Alan Moorehead: *The traitors* (Londen, 1952), p. 77.

gië en Frankrijk gade en tot in de verste uithoeken der aarde berichtten pers en radio van het grootscheeps verraad dat Rijksduitsers in samenwerking met inheemse fascisten gepleegd hadden. Allerwege wapende men zich tegen de binnenlandse vijand.

In Zweden werd de bevolking tot verdubbelde waakzaamheid aangespoord en werd een burgerwacht gevormd van vijftigduizend man.

In Zwitserland, waar 70.000 Rijksduitsers woonden, verwachtte men op Dinsdagavond 14 Mei elk ogenblik een Duitse opmars. In Bazel stond de politie klaar om onmiddellijk vierhonderd gevaarlijk-geachte Duitsers in te rekenen. De grensstrook werd gedeeltelijk ontruimd, een burgerwacht opgericht teneinde saboteurs en parachutisten te bestrijden. Eind Mei werd de ganse bevolking aangespoord, op te letten of zich verdachte personen ophielden in de buurt van bruggen, spoorwegknooppunten en electrische centrales. Verspreiders van valse geruchten werden gearresteerd.

De regering van Roemenië zette een aantal Duitsers de grens over.

In Zuid-Slavië heerste grote spanning in de gebieden waar de Volksduitse minderheden woonden; het congres van de *Schwäbisch-Deutsche Kulturbund*, dat op Zondag 12 Mei gehouden zou worden, werd uitgesteld: men vreesde ernstige ongeregeldheden: ‘Iedere Duitser, die hier woont, is, wat hij ook doet, tot op zekere hoogte betrokkeen bij spionnage; iedere Duitser van militaire leeftijd die hier woont, kan als Vijfde Colonnist beschouwd worden’, stond in een vlugschrift te lezen dat in Belgrado per post verspreid werd en weergaf, ‘wat iedere Zuid-Slaviër denkt’[1]. De regering nam maatregelen om parachutisten een warme ontvangst te bereiden. Alle buitenlanders, Duitsers induis, moesten zich bij de politie mdden.

Ook in Turkije werd tegen de Duitsers gewaarschuwd. ‘De oude Duitsers spionneren’, schreef het blad *Yenisabah*, ‘de jonge behoren tot de Vijfde Colonne.’[2]

Op het eiland Cyprus werd de internering van de Vijfde Colonnisten voorbereid; het gebruik van radio's en fototoestellen werd onder contrôle gesteld.

In Egypte bepaalde de militaire gouverneur van Caïro op 20 Mei dat alle burgers onmiddellijk hun vuurwapenen moesten inleveren; er werden maatregelen genomen voor het geval parachutisten zouden landen.

In Zuid-Afrika waren in de herfst van '39 ongeveer 150, in het mandaatsgebied Zuidwest-Afrika ruim 100 Duitse Nazi's geïnterneerd. In Mei 1940 vonden vele honderden nieuwe interneringen plaats, ten dele van Joodse vluchtelingen. Ook inheemse fascisten werden opgepakt. ‘Profiterend van het voorbeeld van Noorwegen en Nederland, is Zuid-

1 *Times* (Londen), 16 Mei 1940.
2 Aangehaald door de *Temps* (Parijs), 19 Mei 1940.

Afrika niet van zins', zei de minister van binnenlandse zaken, 'zich door Quislings een dolkstoot in de rug te laten toebrengen.'[1]

Ook in andere delen van Afrika werden Duitsers geïnterneerd.

Australië gelastte in Juni alle buitenlanders, hun wapenen en ammunitie in te leveren; velen hunner, 'in hoofdzaak Duitsers', werden geinterneerd nadat federale ambtenaren geconcludeerd hadden, 'dat het noodzakelijk was, uiterste voorzorgsmaatregelen te treffen tegen Vijfde-Colonne-activiteiten'[2].

In Nederlands-Indië werden op 10 Mei, toen het moederland overvallen werd, enkele duizenden mannelijke Duitsers en NSB-ers naar interneringskampen gezonden. Bij vele arrestaties ging het ruw toe, het publiek demonstreerde tegen de opgepakte 'Vijfde Colonnisten'. Vrouwen werden later geïnterneerd.

Al deze maatregelen berustten op de berichten uit Europa.

Aan de juistheid daarvan werd niet getwijfeld. Ministers en gezanten, ervaren zakenlieden en gewiekste journalisten hadden er hun woord voor verpand, en wat zij gezegd en geschreven hadden, berustte niet op vaag horen-zeggen; zij waren getuige geweest. Het feit dat Hitler, aartsleugenaar, midden Juni in een interview met de Amerikaanse journalist Karl von Wiegand 'het gepraat over de Vijfde Colonne dom en fantastisch' noemde en beweerde 'dat het hele verhaal het product was van de inbeelding van propagandisten'[3], werd als nieuw bewijs beschouwd voor de realiteit van een samenzwering die haar vertakkingen bezat over de ganse aardbol - ook, en sommigen zeiden: *juist* in de Nieuwe Wereld.

1 *Times* (Londen), 1 Juni 1940.
2 *Ibid.*, 6 Juni 1940.
3 *Ibid.*, 17 Juni 1940.

Hoofdstuk VI
Verontrust Amerika

HET uitbreken van de oorlog in Europa had in de Verenigde Staten de afkeer van Duitsland doen toenemen, doch ook de behoefte doen groeien zich buiten de gewapende strijd te houden. Toen de eerste, zwakke aandrift, het overvallen Polen te helpen, verflauwd was, was nog slechts een miniem percentage van de bevolking er voorstander van, Duitsland de oorlog te verklaren; wel hield de overgrote meerderheid Duitsland verantwoordelijk voor het uitbreken van de strijd en hoopte zij van harte dat Frankrijk en Engeland hem zouden winnen, doch zij achtte het gewenst noch noodzakelijk dat de Verenigde Staten daarvoor offers zouden brengen. Wat Frankrijk en Engeland nodig hadden, dienden zij contant te betalen en in eigen schepen te vervoeren, zulks volgens de hardvochtige dubbele imperatief: *cash and carry*! Hoe de beide grote West-Europese democratieën de worsteling met Duitsland tot een goed einde konden brengen, zag men niet. Er was een vage hoop dat door de blokkade allerlei spanningen in het Derde Rijk opgewekt zouden worden waaraan het, zonder verder kwaad te stichten, pijnloos als het ware, te gronde zou gaan.

De bezetting van Denemarken en Noorwegen kwam als een gevoelige verrassing. De morele verontwaardiging jegens Duitsland was groot. ‘Zonder meer waarschuwing dan een bandiet zijn slachtoffer geeft, zonder een schaduw van rechtvaardiging behalve bruut geweld, werd hedenmorgen’, schreef de *New York Times* op 9 April 1940, ‘weer een vrije natie in koelen bloede vermoord.’ De snelheid der overweldiging gold hier als in West-Europa als overtuigend bewijs voor het toepassen van de Vijfde-Colonne-techniek die men zich ook al elders zag aftekenen. ‘De kust van Dalmatië’, berichtte Freda Kirchwey in de *Nation*, ‘wordt overstroomd met stoere Teutoonse toeristen met fototoestel in de hand... [en] berichten uit Roemenië doen vermoeden dat daar in de laatste paar weken tussen de tien- en veertigduizend binnengekomen zijn.’[1]

1 *Nation* (New York), 27 April 1940.

De nieuwe slag viel niet in Zuidoost- maar in West-Europa.

Met het Engelse zag ook het Amerikaanse volk in de weken volgend op 10 Mei '40 een groot deel van zijn illusies in het niet verdwijnen. Waar van de Noordzee tot de Middellandse Zee Nederlandse, Belgische, Britse en Franse troepen op wacht gestaan hadden, gaapte vijf weken later een leegte. Men had haast neiging, zijn ogen uit te wrijven: de ommekeer was nauwelijks te verwerken. Het 'grote ontwaken'[1] was er te plotseling en te pijnlijk voor. Wat was met de geallieerde legers geschied? Welke geheimzinnige krachten hadden het weerstandsvermogen van oude staten ondermijnd en vier (Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk) in vier weken doen tuimelen terwijl de vijfde, Engeland, op de rand van de afgrond scheen te wankelen?

Als in het geval van Denemarken en Noorwegen werd van het Duitse offensief in West-Europa aangenomen dat de Vijfde Colonne er een voornaam, misschien wel het allervoornaamste onderdeel van gevormd had. Zo alleen scheen de ineenstorting van West-Europa rationeel verklaarbaar. In de speciale boodschap die president Roosevelt op 16 Mei '40 tot het Congres richtte, sprak ook hij van 'het verraderlijk gebruik van de Vijfde Colonne waarbij personen die, naar men aangenomen had, vreedzame bezoekers waren, in feite deel uitmaakten van een vijandelijk bezettingscorps', en tien dagen later, op 26 Mei, wees hij in zijn *fireside chat* (praatje aan de haard) alle Amerikaanse luisteraars er op dat Amerika's veiligheid niet slechts door militaire wapenen bedreigd werd: 'Wij kennen', zei hij, 'nieuwe aanvalsmethoden: het Trojaanse paard, de Vijfde Colonne die een natie verraadt die op verraad niet bedacht is. Spionnen, saboteurs en verraders zijn de acteurs bij deze nieuwe strategie'. Typerend was het, dat Otto D. Tolischus van de serie artikelen die hij van Stockholm uit voor het *New York Times Magazine* schreef onder de titel 'Hoe Hitler zich voorbereidde', het *eerste* aan de Vijfde Colonne wijdde. Op een samenvatting van de Vijfde-Colonne-techniek[2] volgde een beschrijving van hetgeen de Vijfde Colonne in Polen, de Scandinavische staten en West-Europa verricht had. 'Haar werk', concludeerde Tolischus, 'vooral haar constante stroom informaties, is in hoofdzaak verantwoordelijk geweest zowel voor de 'trance-achtige zekerheid' en dodelijke accuratesse waarmee Hitler tot dusver de situatie in ieder land heeft kunnen beoordelen als voor het verbazingwekkend oprukken van Duitse legers, soms in kleine en geïsoleerde colonnes, in strijd met alle wetten der militaire tactiek.'[3]

Het was vooral door deze nieuwe *methoden* van aggressie dat het Amerikaanse volk zich bedreigd voelde. Tegen een orthodoxe aanval kon men

1 Langer and Gleason: *The challenge to isolation 1937-1940*, p. 435.
2 Aangehaald in ons Woord Vooraf, p. VI.
3 Otto D. Tolischus: 'How Hitler made ready. I. The Fifth Column'. *New York Times Magazine*, 16 Juni 1940.

zich op orthodoxe wijze verdedigen, maar welk defensief paste op dit revolutionnaire offensief, dat even sinister was als ongrijpbaar? In Kopenhagen was men op een lente-ochtend opgestaan en de Duitsers hadden de macht in handen; in Narvik waren de soldaten zwaargewapend uit de ijzerertsboten gekropen en in Oslo had Quisling zitten wachten met zijn proclamatie; in Kotterdam hadden de wapens bij Duitse firma's gereedgelegen en op de wegen naar Parijs en Bordeaux waren onopvallende vluchtelingen agenten geweest die spionnage en sabotage bedreven. Hitlers fantasie scheen even onuitputtelijk als zijn eerzucht grenzenloos. Welke pijnlijke verrassingen had hij voor Amerika in petto? Auto's en ijskasten waren daar genoeg - maar waar waren de bommenwerpers, waar de kanonnen waarmee men zijn divisies keren moest? En was de waakzaamheid groot genoeg geweest om alle spionnen en saboteurs onschadelijk te maken die zich misschien al in Amerika bevonden? ‘Er is plotseling’, schreef John T. Flynn op 27 Mei in de *New Republic*, ‘een paniek ontstaan over onze onverdedigde toestand alsof iemand op het punt stond ons aan te vallen’. Aan burgemeester La Guardia van New York werden de woorden in de mond gelegd dat Amerika nog niet eens in staat zou zijn, Coney Island te beschermen[1].

Nerveuze achterdocht sloop door het land. Tal van mensen vertrouwden hun buren niet meer. Het *Federal Bureau of Investigation* dat in het ganse jaar 1939 ruim 1600 gevallen van gerapporteerde spionnage had moeten onderzoeken, kreeg ‘op één dag in Mei’ bijna 2900 overeenkomstige klachten voorgelegd[2]. De ‘Vijfde Colonne’ was ‘een term op ieders tong’ geworden[3] - de *New York World Telegram* wijdde er een serie artikelen aan waarin het zoeklicht gericht werd op de fascisten in Amerika.

Naast achterdocht en bezorgdheid was er ook de behoefte aan actief verweer. In een plaats in Pennsylvania ‘bereidde een schuttersvereniging zich er op voor, uit de hemel dalende Nazi-parachutisten op de korrel te nemen’[4], de wetgevende vergadering van die staat peinsde over luchtbescherming voor de industrie. In Bloomington werd een patriottische *American*-, in Albany een *First Column* opgericht. Burgemeester Hague van Jersey City dreigde dat hij alle ‘on-Amerikaanse complotten en samenzweerders’ zou ‘vernietigen’. la de staten New York en Massachusetts werden de arsenalen van de *National Guard* dag en nacht onder bewaking gesteld. Vanuit New York City riep het *National Legion of American Mothers* zijn twee millioen leden op, zich met geweren te wapenen; ‘in Amerika’, zo werd verklaard, ‘zullen vijandelijke parachutisten de dag bejammeren waarop zij ter wereld kwamen’[5]. In Buffalo

1 *New York Times*, 14 Mei 1940.
2 Shepardson and Scroggs: *The United States in world affairs, 1940* (New York, 1941), p. 327.
3 *New York World Telegram*, 6 Juni 1940.
4 *Time* (New York), 27 Mei 1940.
5 *Newsweek* (New York), 10 Juni 1940.

werden zevenduizend' burgerwachters gemobiliseerd ‘teneinde verraderlijke activiteit langs de Niagara-grens te voorkomen’[1]. Aan gene zijde van die grens, in Canada, achtte de bevolking van Windsor, Ontario, zich op haar beurt bedreigd door ‘7.500 gewapende leden van de Duitse *Bund* in Detroit’, aan de Amerikaanse oever van de grensrivier[2]; de Canadese politie werd er versterkt in dezelfde week waarin de regering van Canada een dozijn fascisten interneerde en ‘zes vrachtauto's vol hakenkruisvlaggen, hogelijk compromitterende litteratuur en plannen om op het beslissende ogenblik de macht in het land te veroveren’, in beslag nam[3].

Amerika was het onwankelbaar vertrouwen in zijn absolute veiligheid kwijt. Het kasteel van de welvaart scheen op drijfzand gebouwd.

De behoefte, ondanks alles buiten de oorlog te blijven, was nog sterk. Na de val van Frankrijk nam twee-derde van de bevolking aan, vroeg of laat in de strijd gemengd te sullen worden, en een even groot percentage was er van overtuigd dat Hitler trachten zou een deel van de Nieuwe Wereld te veroveren, doch slechts een zevende van het volk was er voor, het lot in eigen handen te nemen en Duitsland en Italië de oorlog te verklaren. Verwarring en onvermogen tot duidelijk positie-kiezen vormden een gunstige voedingsbodem zowel voor geruchten omtrent geheimzinnige wapenen waarmee straks Engeland bestookt zou worden als voor grapjes die als feit een teken waren van ontluikend vertrouwen maar naar de inhoud nog een mengsel van zelfspot en zelfbeklag. De nieuwste mop in Wall Street was een verhaal dat Hitler tienduizend tanks besteld had bij *General Motors* en op de vraag, waar ze afgeleverd moesten worden, geantwoord had: ‘Maakt U zich maar geen zorgen. We pikken ze wel op onderweg door Detroit.’[4]

*

‘Die weken van Mei en Juni’, schreef Sumner Welles later in zijn herinneringen,

> ‘zullen voor sommigen onder ons, zolang wij leven, een nachtmerrie van onvermogen blijven. Behalve deelneming aan de oorlog, waar de Amerikaanse publieke opinie in overgrote meerderheid tegen gekant was, had de Amerikaanse regering geen enkel middel om de wereldcatastrofe en de bedreiging voor het voortbestaan-zelf van het land af te wenden of tegen te houden. Ik herinner mij de ontzetting waarmee wij het nieuws van de ineenstorting van de fortenlinie langs België's Oostgrens vernamen en de wijze waarop wij voor het

1 *New York Journal and American*, 5 Juni 1940.
2 *Newsweek* (New York), 10 Juni 1940.
3 R. MacGregor Dawson: *Canada in world affairs*, p. 39.
4 *Life* (New York), 1 Juli 1940.

> eerst beseften hoeveel hulp aan de Duitse legers geboden werd door verborgen handlangers in de te overweldigen landen. Het ergst van alles was ooze groeiende vrees dat het Duitse oorlogsapparaat in kracht, kwaliteit, strategie, uitrusting en moreel de beschikbare krachten van de West-Europese mogendheden zo vèruit de baas was, dat Duitsland heel wel voor het einde van de zomer heer en meester kon zijn van gans Europa.'[1]

Inderdaad - behalve een deugdelijke, doch goeddeels aan de Stille Oceaan gebonden vloot, waren de Verenigde Staten nagenoeg ongewapend. Het leger telde slechts vijf bruikbare divisies en bezat niet meer dan 52 bommenwerpers en 160 jagers. Het tekort aan kanonnen was, aldus de chef van de legerstaf, generaal Marshall, 'schrikbarend'; ammunitie voor luchtafweergeschut was er niet en zou nog zes maanden op zich laten wachten. De voorraden rubber en tin - strategische grondstoffen waarvoor Amerika geheel op import aangewezen was - waren juist voldoende voor drie maanden verbruik.

Deze feiten en cijfers pijnigden president Roosevelt en zijn naaste medewerkers. Bezorgd waren zij vooral voor Zuid-Amerika.

Deze bezorgdheid, wij zagen het reeds, was niet nieuw. Sedert de lente van 1938 had men zich in Washington afgevraagd of de republieken van Midden- en Zuid-Amerika voldoende interne stabiliteit en externe kracht bezaten om tegen het wereldoffensief van de As-mogendheden bestand te zijn hetwelk, daaraan werd niet getwijfeld, steun zou ontvangen van millioenen Zuid-Amerikanen van Duitse en Italiaanse afkomst. De oorlog had die bezorgdheid gestimuleerd. In de havens van Mexico, Middenen Zuid-Amerika lagen tachtig Duitse schepen vast die 'heel wel gebruikt konden worden om onderzeeërs van de As te bevoorraden of zelfs aanvalsdetachementen beschikbaar te stellen voor het veroveren van bases langs afgelegen gedeelten van de kust'[2]. Wel was op de eind September '39 in Panama City gehouden Pan-Amerikaanse conferentie een ruime mate van eenstemmigheid bereikt, doch men voelde zich in Washington niet gerust op de toekomst. Telkens doken geruchten op die melding maakten van verdachte onderzeeërs in de Caraïbische Zee. In Mexico werd verteld dat de Duitse schepen in Mexicaanse havens in geheim radio-contact stonden met Berlijn. Washington gaf zich vooral moeite, de Duitse instructeurs bij verschillnde Zuid-Amerikaanse legers door Amerikaanse te vervangen en een einde te maken aan de Duitse beheersing van een deel van het Zuid-Amerikaanse luchtnet. Dat scheen vooral urgent in Columbia, waar een fanatieke Nazi aan het hoofd stond van de *Scadta*-maatschappij wier toestellen rondkruisten op geringe vliegafstand van het Panamakanaal enerzijds, anderzijds de belangrijke petro-

1 Welles: *The time far decision*, p. 118-9.
2 Langer en Gleason: *The challenge to isolation, 1937-1940* p. 207.

leum-installaties op Curaçao en Aruba. Pas eind Februari 1940 werd een regeling getroffen om het Duitse personeel van de *Scadta* door Amerikanen en Columbianen te vervangen. Eveneens vóór het begin van het Duitse Mei-offensief had de Amerikaanse regering Brazilië bereid gevonden, een aantal vliegbases af te staan langs de Noordoostkust van de republiek tegenover het Franse Dakar.

Op 16 Mei '40, na het begin van Hitlers aanval, stelden generaal Marshall en admiraal Stark, chef van de marinestaf, een memorandum op waarin zij bepleitten dat men terstond alle regeringen van Midden- en Zuid-Amerika moest uitnodigen tot vertrouwelijk overleg inzake de hulp die de Verenigde Staten hun konden bieden. De aanbeveling werd aanvaard, een week later gingen de uitnodigingen in zee en begin Juni begaven Amerikaanse leger- en vlootofficieren zich naar de verschillende hoofdsteden voor het voeren van technische besprekingen.

Inmiddels was besloten, wat men aan militaire krachten bezat, voor de verdediging van Midden- en Zuid-Amerika te reserveren.

Op 22 Mei '40 had het hoofd van de *War Plans Division* van het *Department of the Army*, de toenmalige majoor Matthew B. Ridgway, generaal Marshall een nota voorgelegd waarin hij zich rekenschap gegeven had van Amerika's militaire mogelijkheden in een met razende snelheid veranderende wereld. Ridgway achtte Nazi-revoluties in Zuid-Amerika, door een Duitse invasie gevolgd, geenszins onmogelijk; Zuid-Amerika moest beschermd, de Europese bezittingen aldaar moesten eventueel preventief bezet worden. Die conclusies werden door Roosevelt, Marshall, Stark en Sumner Welles met instemming ontvangen: hier was tenminste een concreet plan dat vastheid bood. Nauwelijks was het aanvaard of naast het ontstellende nieuws uit West-Europa waar zich de worsteling bij Duinkerken aftekende, kwamen twee alarmerende berichten binnen, beide uit Engelse bron.De Engelse ambassadeur overhandigde Cordell Hull een bundel Britse rapporten uit Uruguay die er op schenen te wijzen dat een Nazi-revolutie in deze tussen Argentinië en Brazilië gelegen republiek op handen was, en uit Londen arriveerde een telegram, waarschuwend ‘dat zesduizend Nazi's aan boord van vrachtschepen mogelijkerwijs onderweg waren naar Brazilië, waar zij zich zouden verenigen met de bemanningen van andere Duitse vrachtschepen en door Nazi-elementen in Brazilië gebruikt zouden worden als middel tot uitvoering van een staatsgreep’[1].

Dat moest verhinderd worden!

President Roosevelt gaf instructie, onmiddellijk plannen te ontwerpen voor de preventieve bezetting van de Franse, Engelse en Nederlandse bezittingen in West-Indië en voor het bieden van assistentie aan Brazilië waarheen men maximaal 100.000 man aan troepen zou zenden, de

1 Watson: *Chief of Staff. Prewar plans and preparations*, p. 95.

Uit Otto Boelitz: *Das Grenz- und Auslanddeutschtum* [2], p. 197
Zuid-Amerika met overzicht van de voornaamste 'Volksduitse' kolonisatiegebieden omstreeks 1930

eerste 10.000 door de lucht. De marine ontving opdracht, als er werkelijk gevaar dreigde, vier slagschepen, twee vliegkampschepen, negen kruisers en drie eskaders torpedobootjagers naar de Zuidelijke helft van de Atlantische Oceaan te sturen. Sumner Welles kreeg de taak toebedeeld, een publieke waarschuwing uit te spreken en kweet zich daarvan door op 29 Mei '40 in een toespraak te verklaren dat ‘iedere daad van aggressie door een niet-Amerikaanse mogendheid, of hij ten Noorden of ten Zuiden van de evenaar bedreven wordt, een uitdaging aan de veiligheid van allen is en als zodanig ook door hen beschouwd zal worden’. Het Amerikaanse volk juichte in grote meerderheid deze ferme taal toe.

Voor het einde van de maand Mei waren de nieuwe militaire plannen in Washington uitgewerkt. Het Duitse economische offensief tekende zich toen in Zuid-Amerika al duidelijk af: in Brazilië waren Duitse firma's bereid, te garanderen dat zij in Duitsland bestelde waren eind September konden afleveren: Engeland zou voordien het hoofd in de schoot gelegd hebben of vernietigd zijn. Wie kon met zekerheid zeggen, dat zich via Spanje en Frans-Afrika niet ook een gecombineerd Duits-Italiaans militair-politiek offensief ontwikkelen zou?

Berichten uit Uruguay waren het die bewerkstelligden dat zich eind Mei die vraag met beklemmende kracht aan de autoriteiten in Washington opdrong.

*

Er woonde in Uruguay slechts een gering aantal Duitsers, niet meer dan achtduizend, personen van Duitse afkomst die nog met Duitsland in contact stonden incluis. Dat was vermoedelijk een van de redenen waarom de regering van Uruguay in de periode 1937-1939 niet op de voorgrond was getreden bij de algemene pogingen die in Zuid-Amerika in het werk gesteld werden om de invloed van het nationaal-socialisme terug te dringen en de Duitse immigranten met dwang te assimileren aan de Latijnse cultuur. Die dwang was in Argentinië en Brazilië het sterkst. Uit deze beide grote staten werd een deel van de arbeid van de *Landesgruppen* van de *Auslands-Organisation* (verboden, maar onder andere namen voortbestaand) naar het nabijgelegen Uruguay verlegd. Deze arbeid die, wij schetsten dat reeds eerder, met zijn ‘Duitse’ exclusiviteit tegen de beginselen van de Zuid-Amerikaanse beschaving indruiste, liet niet na, verschillende personen te prikkelen tot tegen-actie. Een hunner was een jeugdig hoogleraar in de philosophie te Montevideo, Hugo Fernandez Artucio, een socialist, die in 1938, op zes-en-twintigjarige leeftijd, het Wereldjeugdcongres in Washington bijgewoond had waar de strijd tegen ‘het internationale fascisme’ hoog op de agenda had gestaan. Fernandez Artucio was er van overtuigd dat het Derde Rijk gans Zuid-Amerika in

de wacht wilde slepen; hij achtte het waarschijnlijk dat dat offensief zich het eerst zou richten op het kleine, zwakke Uruguay waar de regering zijns inziens van een onbegrijpelijke laksheid was; hij besloot derhalve, door middel van de radio het Uruguayse volk tot waakzaamheid aan te sporen. In October '39 begon hij via een zender in Montevideo met zijn oproepen tegen 'het Duitse gevaar.' Iedere dag sprak hij, maand na maand. In December deed de ondergang van de *Graf Spee* voor de kust van Uruguay de belangstelling voor zijn oproepen snel stijgen: ziet, een Duits vestzak-slagschip was al tot de Plata doorgedrongen! Fernandez Artucio wekte zijn luisteraars op, hem bericht te sturen omtrent verdachte Nazi-activiteit die zij waargenomen hadden. In twee maanden tijd stroomden 'tienduizenden beschuldigingen, vele met bewijsmateriaal', binnen. 'Onder de technische leiding van de vroegere hoofdcommissarisvan-politie in Montevideo' vond vervolgens 'een uiterst zorgvuldig particulier onderzoek' van die beschuldigingen plaats[1]. Fernandez Artucio raakte er meer-en-meer van overtuigd, een grote, gevaarlijke samenzwering op het spoor gekomen te zijn. De onthullingen over de Vijfde Colonne in Denemarken en Noorwegen deden hem besluiten, zijn materiaal aan de regering voor te leggen, hetgeen, tien dagen na de bezetting van Kopenhagen en Oslo, in de vorm van een memorandum geschiedde.

De regering reageerde niet, hetgeen Fernandez Artucio als misdadige nalatigheid beschouwde. Maar hij had andere pijlen op zijn boog:

> 'Ik ging vervolgens naar Buenos Aires en sprak daar met twee grote democratische dagbladen van Argentinië - *La Prensa* en *La Vanguardia*, beide in Buenos Aires verschijnend. Op 2 Mei 1940 publiceerden zij het nieuws van de situatie in Uruguay. De *British Broadcasting Corporation* pikte de beschuldigingen uit de Argentijnse bladen op en verspreidde ze over de ganse wereld. Toen beseften de Uruguayse bladen eerst, hoe critiek de situatie was; zij namen de campagne over. Door het gehele land openden zij hun kolommen voor een bespreking van het Nazi-gevaar. De publieke opinie werd wakker geschud. Montevideo was vol geruchten. Het volk werd zich van de Vijfde Colonne bewust.'[2]

Juist in die dagen kwamen de berichten uit Nederland, België en Frankrijk binnen die toch wel de grootste scepticus moesten overtuigen van de realiteit van de conspiratie der Rijksduiters! De verontwaardiging tegen alles wat Duits was, nam in Uruguay toe. Een socialistisch parlementslid, dr José Pedro Cardozo, die met Fernandez Artucio's 'particulier onderzoek' geassocieerd was geweest, stelde in de Kamer de regering in gebreke. Hij las het memorandum voor dat zijn vriend medio April aan de regering voorgelegd had en dat hij nog wist aan te vullen met enkele nieuwe documenten. Enorme sensatie! 'Geen enkele politieke partij durfde haar instemming onthouden aan de benoeming van een commissie van onderzoek.'[3] Dr Tomas Brena, lid van de Katholieke partij, werd er

1 Hugo Fernandez Artucio: *The Nazi Octopus in South America* (Londen, 1943), p. 95.
2 *Ibid.*, p. 10.
3 *Ibid.*

voorzitter van; Fernandez Artucio, hoewel geen parlementslid, werd er in opgenomen. Op de dag waarop de commissie haar onderzoek begon (17 Mei 1940), vlogen tijdens een grote pro-Geallieerde demonstratie in Montevideo stenen door de ruiten van winkels van Duitse firma's. De geladenheid was groot.

De regering meende bij het parlement niet te mogen achterblijven. Twee dagen na de instelling van de parlementaire commissie maakte het ministerie van defensie bekend dat het memorandum van Fernandez Artucio een overtuigend stuk was en dat het wenselijk leek, de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation* te verbieden. Er werd gemompeld dat een Nazi-*Putsch* op handen was, die de 25ste of 26ste Mei zou uitbreken. Niets geschiedde. Was de rebellie uitgesteld? De spanning hield aan. Midden in die situatie werd op de 29ste onder leiding van dr Tomas Brena door de parlementaire commissie met machtiging van de districtsrechter, in Salto - een plaats, 300 km stroomopwaarts aan de rivier de Uruguay gelegen - huiszoeking gedaan bij een Rijksduitser, Gero Arnulf Fuhrmann, van wie men gehoord had dat hij een actief Nazi was. Fuhrmann bleek fotograaf te zijn. Men trof bij hem foto's aan van 'publieke gebouwen, bruggen, kazernes en de plaatselijke rivierhaven'[1]. Toen werd zijn correspondentie doorzocht. Brieven van de *Fichte-Bund* in Hamburg kwamen te voorschijn, doch ook - wat oneindig belangrijker scheen - een uitgewerkt plan voor een militaire staatsgreep, kennelijk door Fuhrmann-zelf op drie blaadjes geschreven waarvan echter het eerste ontbrak. Van de resterende twee las de tolk voor[2]:

> 'Het gehele plan voor de militaire actie zou binnen vijftien dagen voltooid zijn. De verdeling van de bezettingstroepen zou als volgt zijn: twee regimenten artillerie en cavalerie in Montevideo; twee compagnieën elk in Colonia, Fray Bentos, Paysandu, etc.; één bataljon in Bella Union; twee compagnieën in Artigas; twee in Rivera; één bataljon in Jaguarao. Men mag aannemen dat binnen vijftien dagen na de oproep tot de wapenen een reserve van duizend oudstrijders uit Argentinië aangetrokken zou kunnen worden, die gemobiliseerd zouden kunnen worden. Voor het bewaren van orde en rust zou één bataljon infanterie voldoende zijn. Men bedenke dat zich al 4.000 tot 5.000 personen in het land bevinden die op de hoogte zijn van de gebieden waar actie gevoerd moet worden.
> Van de twee tot drie millioen leden van de bevolking zou men onmiddellijk alle Joden, Vrijmetselaars en politieke leiders moeten elimineren. De archieven van alle Vrijmetselaarsloges moeten terstond doorzocht worden en alle kleine organisaties moeten onder bewaking gesteld worden.
> Ambtenaren zouden voorlopig in functie kunnen blijven, maar men zou Duitse secretarissen toe-

1 Hugo Fernandez Artucio: *The Nazi Octopus in South America*, p. 91.
2 Volgens de Engelse tekst, gepubliceerd in Fernandez Artucio's boek, p. 91-2. De vertaling in de *New York Times*, 19 Juni 1940, vertoontenige weinig belangrijke afwijkingen.

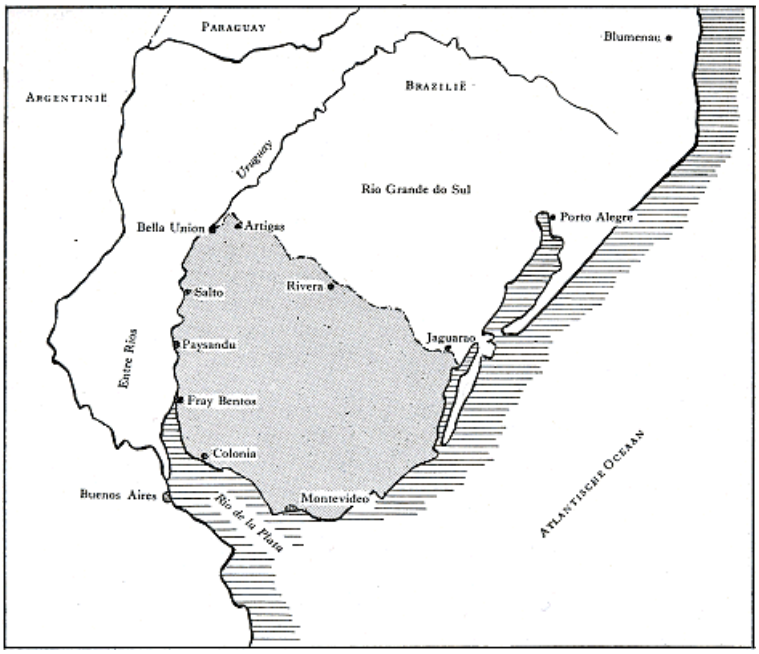

Uruguay, Mei-Juni 1940

voegen aan allen op voorname posten en men zou terstond stappen moeten nemen om het land tot een Duitse landbouwkolonie om te vormen. Voor deze kolonie zou men onmiddellijk kunnen beschikken over de landerijen van de drie staatsbanken, de Nationale Hypotheekbank, de Staatsverzekeringsbank en de Bank van de Republiek. Vervolgens zouden de landgoederen, toebehorend aan afwezige grootgrondbezitters, in beslag genomen worden en tenslotte zou men de landerijen van al diegenen onteigenen die niet onder Duits bestuur wensen te leven. Een financiële maatschappij zou voor Argentinië en Brazilië opgericht worden teneinde de landerijen die eigendom zijn van Duitse kolonisten in die landen, zo te beheren dat de verplaatsing der landbouwkolonies zonder kapitaalsverlies plaats vindt.'

Welk een stuk! Deze Fuhrmann, een onopvallend fotograaf, wilde dus de republiek Uruguay tot Duitse landbouwkolonie degraderen! Voor de militaire bezetting had hij de plannen al uitgewerkt! Daarom had hij dus zijn tenten in het strategisch belangrijke Salto opgeslagen! En alle plaatsen die hij met compagnieën en batajons wilde bezetten, waren juist de langs de grenzen met Argentinië en Brazilië gelegen voorname oorden waarlangs de wegen liepen uit de Argentijnse provincie Entre Rios en

de Braziliaanse staat Rio Grande do Sul - twee gebieden, wemelend van Duitse landbouwkolonies!

Fuhrmann werd nog diezelfde dag voor de rechter gesleept en bekende dat hij het geïncrimineerde document geschreven had, maar, zei hij, 'het was alleen maar een grapje dat geen betekenis had'[1]. Een grapje! Het verweer maakte op de rechter geen indruk. De Duitse fotograaf werd opgesloten en zijn papieren nam men in beslag. Dr Brena en zijn collega's, die zich bezorgd afvroegen of men een *Putsch* van de '4.000 tot 5.000 personen', die zich al in Uruguay bevonden en, zoals Fuhrmann geschreven had, op de hoogte waren 'van de gebieden waar actie gevoerd moet worden,' nog tijdig voorkomen kon, snelden naar Montevideo terug om de autoriteiten te waarschuwen.

Gewaarschuwd werd ook de Amerikaanse ambassadeur.

Deze, Edmund C. Wilson, stond sinds enkele maanden in contact met Fernandez Artucio en was geloof gaan hechten aan zijn waarschuwingen. Wilson wist dat de publieke opinie in Uruguay pro-Geallieerd was, doch had ook vernomen dat er politici en officieren waren die met het Derde Rijk sympathiseerden. In een reeks dépêches, gedateerd 13,14 en 15 Mei 1940 - dagen, boordevol nieuws omtrent de Vijfde Colonne in Nederland - wees hij er Washington op dat een handvol vastberaden mannen gemakkelijk Montevideo kon veroveren; indien de Nazi's *ergens* in Zuid- Amerika iets zouden ondernemen, dan was het het meest waarschijnlijk dat zij op de 'zwakke plek' Uruguay hun slag zouden slaan[2].

Na lezing van deze dépêches droeg president Roosevelt Sumner Welles op, de regering van Uruguay mee te delen dat hij zich zorgen maakte. Van Wilson kwam alarmkreet na alarmkreet binnen. Op 30 Mei - daags na de vondst van Fuhrmanns plan - seinde hij, 'dat er, tenzij de Verenigde Staten effectief en onmiddellijk actie ondernamen, ernstig gevaar was dat landen als Uruguay onder de heerschappij der Nazi's zouden vallen'[3]. Een dag later gaf hij na een conferentie met Ambassadeur Norman Armour uit Buenos Aires in dringende overweging, een smaldeel van veertig tot vijftig oorlogsschepen naar de Oostkust van Zuid-Amerika te zenden, indien althans de situatie in het Verre Oosten een zo gevoelige verzwakking van de Amerikaanse vloot in de Stille Oceaan toeliet.

Wilson had veel meer gevraagd dan de President, zolang er geen uiterste noodzaak was, durfde geven. Deze nam een snel, maar beperkt besluit: de zware kruiser *Quincy*, die bij Cuba voor anker lag, kreeg opdracht terstond naar Rio de Janeiro en Montevideo op te stomen, enkele dagen later door een tweede zware kruiser, de *Wichita*, gevolgd. Hoe Japan op Duitslands fantastischie overwinningen in Europa zou reageren, wist

1 *New York Times*, 18 Juni 1940.
2 Aangehaald door Langer en Gleason: *The challenge to isolation 1937-1940*, p. 612.
3 *Ibid.*

men niet; de President en zijn marine-adviseurs achtten het voorshands niet verantwoord, de *Pacific*-vloot te verzwakken.

Generaal Marshall, chef van de legerstaf, zag de situatie in een ander licht. Hij vond de Atlantische Oceaan belangrijker dan de Stille. Wanneer Hitler de Franse vloot in handen zou krijgen, zouden de Duitse, Italiaanse en Franse zeestrijdkrachten in combinatie aanzienlijk sterker zijn dan de Engelse of de Amerikaanse. Uitbreiding van de Amerikaanse *Navy* was noodzakelijk. Op 17 Juni 1940, daags na de val van premier Reynaud, vroeg Roosevelt bij het Congres fondsen aan voor een vloot, sterk genoeg om twee oceanen te beheersen; met de bouw zou echter normaal een periode van zes *jaar* gemoeid zijn, en wat zou in de eerstvolgende zes *maanden*, ja zes *weken* al kunnen geschieden! Op diezelfde 17de Juni gaf Marshall zijn naaste medewerkers een uiteenzetting, hoe hij de internationale toestand zag. 'Wij kunnen ons plotseling', betoogde hij, 'in een positie bevinden waarin Japan en Rusland samenwerken om onze schepen in de Stille Oceaan vast te houden. Als de Franse vloot bij Duitsland en Italië komt, krijgen we een hoogst ernstige situatie in de Zuidelijke Atlantische Oceaan. Het is mogelijk, dat Duitsland in een paar weken in Zuid-Amerika de crisis forceert.'[1]

In Uruguay had, toen Marshall dit betoogde, de spanning haar hoogtepunt bereikt.

De commissie van dr Tomas Brena die uit Salto met Fuhrmanns documenten naar Montevideo teruggereisd was, had het parlement in geheime zitting bijeengeroepen om van de sensationele vondst van het *Putsch*-plan mededeling te doen. Alle stukken werden aan een minutieus onderzoek onderworpen. Zij toonden aan dat er een vreemde organisatie bestond die nauwe verbindingen met Duitsland onderhield en 'leiders' en 'steunpunten' had. Bij de parlementariërs, die alle gegevens uit het Duits vertaald voorgelegd kregen, vestigde zich de indruk dat de Nazi's een mysterieuze orde vormden, een soort geheime Vrijmetselaarsloge van bruinhemden, georganiseerd onder drie 'kastelen.' Die 'kastelen', vernam de correspondent van de *New York Times*, 'betekenen loge-graden en volgens hun instructies worden de 'kleine *Führers*' en spionnen voor dienst in den vreemde opgeleid. Minstens drie tot vier Nazi-leiders in het binnenland van Uruguay hebben alle drie de 'kastelen' gepasseerd en zijn derhalve uitsluitend ondergeschikt aan de Opperste Nazi Raad in Duitsland.' Ook was uit de documenten gebleken, 'dat volgens de Nazi's de wereld in slechts twee delen verdeeld is, de Duitse *Gau* en de buitenlandse *Gau*.' Uruguay was 'als alle andere landen die de Nazi's in hun 'Wereldrijk' hopen te absorberen, een 'district'' van de buitenlandse *Gau*, of 'Duitsland in den vreemde'[2].

1 Notities over de conferentie van 17 Juni 1940. Watson: *Chief of Staff. Prewar plans and preparations*, p. 108.

2 *New York Times*, 19 Juni 1940.

Weer andere verklaringen werden ter kennis van de commissie gebracht, die er op schenen te wijzen dat verdachte Rijksduiters al maandenlang eigendommen gehuurd of gekocht hadden ‘dicht bij kazernes, politiebureaux, bruggen, stations, spoorwegkruispunten, belangrijke wegenknooppunten en werkplaatsen van spoorwegen en autobus-maatschappijen’[1].

De commissie legde de twee pagina's met Fuhrmanns bezwarende aantekeningen aan een conclave van drie generaals voor welks voorzitter, Pedro Sicco, chef van de generale staf, de commissie verzekerde dat het er in geschetste *Putsch*-plan degelijk in elkaar zat: wilde men Uruguay bij verrassing veroveren, dan zou men zijn compagnieën en bataljons inderdaad naar de plaatsen sturen die Fuhrmann opgesomd had. Het was juist in deze en dergelijke plaatsen dat de Nazi-orde haar ‘steunpunten’ had. Die behoefden niet nog opgebouwd te worden: ze waren er al. *Stützpunkte* stond er in het Duits.

Het toeval wilde dat juist in die nerveuze dagen door de politie een Rijksduitser gearresteerd werd, een cartograaf, die een kaart van Nederland bij zich had, ‘aantonend hoe de Vijfde Colonne aldaar van te voren artillerieposities gereed gemaakt had voor het beschieten van strategische doelen, nog voor de Duitsers het land waren binnengevallen’[2]. Deze man was óók in het bezit van een kaart van Montevideo, waarop de militaire bijzonderheden van stad en omgeving aangetekend waren!

Grote opwinding maakte zich van vele autoriteiten meester. Men had het gevoel dat de Duitse Vijfde Colonne op het punt stond, de macht te grijpen.

Op 7 Juni werden alle telegraafstations onder militaire bewaking gesteld; de politie ging in het ganse land huiszoekingen doen bij Rijksduitsers. In de buurt van Montevideo werden ‘drie Duitse zweefvliegtuigen, één parachute en één gedemonteerde radio-zender’[3] ontdekt, en uit Argentinië kwam bericht dat men in de provincie Entre Rios - bij Salto! - wapenen bij een Rijksduitser gevonden had. Naar alle vuurtorens, havens, grenskantoren en stations werden militairen gezonden; andere militairen patrouilleerden op de voornaamste wegen. Het parlement nam op 13 Juni een wetsontwerp aan, strekkende tot het verbieden van alle staatsgevaarlijke organisaties. ‘Om misverstand te voorkomen’[4] ontbond de Duitse gezant alle Rijksduitse verenigingen. Te laat! Twaalf Rijksduitsers werden ‘onder enorme opwinding’[5] gearresteerd en meedogenloos verhoord, urenlang, zonder onderbreking. Op de 17de werd de Duitse legatie door tweeduizend studenten met stenen bekogeld. Diezelfde dag kwam het parlement in geheime zitting bijeen om te luisteren

1 Fernandez Artucio: *The Nazi Octopus in South America*, p. 41.
2 *New York Times*, 6 Juni 1940.
3 *Ibid.*, 13 Juni 1940.
4 Aangehaald door Langer en Gleason: *The challenge to isolation 1937-1940*, p. 613.
5 *Ibid.*

naar het rapport van de Brena-commissie. Twintig uur duurde de voorlezing. Na afloop werd het hoofd van de recherchedienst die ‘voortdurend ontkend had, dat de Nazi-plannen van enige betekenis waren’[1], in hechtenis genomen; de minister van binnenlandse zaken die tot de 15de had beweerd dat men zich zonder reden opwond, bekende ongelijk; de minister van defensie, derde scepticus, verklaarde zich nu ook overtuigd en riep de ganse bevolking, mannen en vrouwen, tot de vorming op van vrijwillige hulpcorpsen. De schietbanen waar men gratis kon oefenen, waren spoedig stampvol. Meer dan drie-vijfde van alle weerbare mannen gaf aan de ministeriële oproep gehoor. De Amerikaanse kruiser *Quincy* die op de 20ste op de rede voor anker ging, werd uitbundig begroet; een enorme menigte stond er in de regen uren te wachten en juichte ‘Leve Roosevelt!’ ‘Leve de Verenigde Staten!’ Ambassadeur Wilsons verklaring, op een banket afgelegd, dat Uruguay op de steun van de Verenigde Staten kon rekenen, werd enthousiast ontvangen; voor een in alle bladen afgedrukte brief van de Duitse gezant waarin deze ontkende dat er enig complot tegen Uruguay gesmeed was en zei dat Fuhrmann hem volmaakt onbekend was, had het volk slechts hoon over. Grote bezieling doortrilde de massa; zij had het gevoel, in prachtig en solidair élan's lands vrijheid gered te hebben. Het waren, schreef Fernandez Artucio later, ‘onvergetelijke dagen’[2]. De herinnering daaraan moest levend blijven!

Toen de crisis achter de rug was, werd in Montevideo een Vijfde-Colonne-museum geopend.

*

In geen Zuid-Amerikaanse staat was in de zomer van 1940 de angst voor de Duitse Vijfde Colonne zo groot als in Uruguay; in vrijwel alle republieken echter, werden maatregelen genomen tegen de er wonende Rijksduitsers of personen van Duitse afkomst.

In Brazilië bleef het naar verhouding het kalmst; de autoriteiten beweerden dat er van de Vijfde Colonne niets te duchten was - een ‘gevaarlijke overmaat van zelfvertrouwen’, vond de Londense *Times*[3]. In September '41 werden er de laatste in het Duits verschijnende bladen verboden.

In Argentinië werden, gelijk reeds vermeld, in Juni '40 wapenen gevonden bij een Rijksduitser. De politie geloofde dat een opstand voorbereid werd. In de zomer van '41 vlamde de onrust weer op. Het parlement benoemde in Juli een commissie van onderzoek onder voorzitterschap van afgevaardigde Damonte Taborda. In Augustus werden meer

1 *New York Times*, 20 Juni 1940.
2 Fernandez Artucio: *The Nazi Octopus in South America*, p. 11.
3 *Times* (Londen), 3 Juni 1940.

dan dertig Rijksduitsers gearresteerd. De commissie-Taborda publiceerde in de herfst vier rapporten - een vijfde verscheen in September '42 - waarin bewezen werd dat, ondet andere naam, instellingen van de *Auslands-Organisation* waren blijven voortbestaan, semi-militaire formaties in stand hadden gehouden en het onderwijs aan Duitse scholen in nationaal-socialistische geest beïnvloed hadden.

In Juli '40 en Mei '41 werd in Chili een inheemse fascistische staatsgreep verijdeld, in Augustus '41 werd bekend gemaakt dat in Zuid-Chili - centrum van Duitse kolonisatie - een complot ontdekt was; een aantal Duitsers werd gearresteerd, twaalf geweren en vijftigduizend patronen werden in beslag genomen, alle Nazi-organisaties opgerold.

De regering van Bolivia gelastte in Mei '40 een onderzoek op de Duitse scholen. Ruim een jaar later, in Juli '41, werd de Duitse gezant er van beschuldigd, in samenwerking met de militaire attaché van de Boliviaanse legatie in Berlijn, majoor Elias Belmonte, een staatsgreep voorbereid te hebben. Het land verkeerde enige tijd in staat van beleg, de Duitse diplomaat werd gedwongen heen te gaan.

In Ecuador was het een hoofd-officier, kolonel Filemon Borjas, die in Juni '40 ‘sensationele onthullingen’ in een dagblad deed en later in een geheime zitting van de senaat de aandacht vroeg voor ‘een compilatie van geruchten die enige tijd de ronde gedaan hadden in Quito’, de hoofdstad[1]. Hij wees er op dat de Duitse piloten van de *Sedta*-luchtvaartmaatschappij vermoedelijk alle strategische punten in kaart brachten en dat veel Duitsers leidende posities hadden bij vitale bedrijven. Ook tegen de Duitse legatie werd gewaarschuwd. Kort na de *Lufthansa* in Peru werd, in September '41, de *Sedta* in Ecuador geliquideerd.

Ook Columbia, waar een andere luchtvaartmaatschappij met Duits personeel, de *Scadta*, onschadelijk gemaakt was, bleef in '40 en '41 waakzaam tegen de Duitsers. Niet iedereen achtte die waakzaamheid groot genoeg. De Amerikaanse journalist Cornelius Vanderbilt was ontsteld over het aantal vliegvelden die hij bij Duitse plantages zag en die hij beschouwde als ‘voorbereidingen voor een Nazi-invasie’[2].

In de Centraal-Amerikaanse republieken Costa Rica, Nicaragua en Guatamala werd eind '40 gelast dat op vlakke landstreken in Duits eigendom palen geplaatst werden: dan zouden de Duitsers er niet met hun vliegtuigen kunnen landen.

Ook Mexico had in de zomer van '40 aandacht besteed aan de Vijfde Colonne. Een van de grootste weekbladen, de *Estampa*, had er een speciaal nummer aan gewijd waarin over Nederland onder meer te lezen stond dat het land ondermijnd was door Duitsers, werkzaam als administrateurs bij de posterijen, kooplieden, handelsreizigers, hoteleigenaren,

1 Fernandez Artucio: *The Nazi Octopus in South America*, p. 194.
2 *Liberty* (New York), 23 Nov. 1940.

tolken, taxichauffeurs, stationskruiers, dienstmeisjes en kokkinnen, ‘bij elkaar een honderdduizend’. Ergens in Oost-Nederland had zich bovendien een Duitse nudisten-kolonie bevonden; de leden hadden op 10 Mei bruggen en vliegvelden bezet, gekleed in uniform overigens[1].

Geruchten dat de Duitsers in Mexico geheime vliegvelden bezaten waren niet zeldzaam. Er woonden ‘ongeveer 5000 Nazi-families’, schreef een veelgelezen Amerikaans weekblad[2]. De pers-attaché van de Duitse legatie werd in de zomer van '40 het land uitgezet.

*

Deze en dergelijke maatregelen van de republieken van Zuid- en Midden-Amerika waren de autoriteiten te Washington hoogst welkom. Op iedere Pan-Amerikaanse conferentie wekten zij tot actie tegen de Vijfde Colonne op. Congreslid Martin Dies, voorzitter van de Commissie van Onderzoek naar On-Amerikaanse activiteiten, verklaarde nog eind September '41, dat Duitsland in Zuid-Amerika zongeveer een millioen potentiële soldaten’ bezat, ‘in compagnieën en bataljons georganiseerd’, maar president Roosevelt en zijn voornaamste adviseurs voelden zich langzamerhand zekerder van hun zaak: Hitler had in de zomer van '40 niets in Zuid-Amerika bereikt - zou hem dan later wèl iets lukken? Waakzaamheid bleef in elk geval geboden. Zij was de prijs die men voor veiligheid betalen moest.

Dat gold tevens voor de Verenigde Staten intern.

Ook daar werden onder invloed van de berichten uit Europa van de zomer van 1940 af vele maatregelen genomen waarmee men het binnenlandse Vijfde-Colonne-gevaar trachtte te bezweren. Eind Mei '40 werd besloten, Nazi's te weren uit overheidsdienst; daarbij werd in het bijzonder gedacht aan de leden van de *German-American Bund*. Een maand later (28 Juni 1940) ondertekende de President de wet die aan vreemdelingen de verplichting oplegde, speciale registratieformulieren in te vullen; er bleken bijna vijf millioen personen die niet het Amerikaanse staatsburgerschap bezaten, in de Verenigde Staten te wonen. In October '41 werden zij gedwongen, hun vermogens op te geven. Het departement van justitie hield van alle gevaarlijk-geachte Duitsers kaartsystemen bij. Bovendien werd scherp gelet op mogelijke spionnen en saboteurs; het *Federal Bureau of Investigation* nam in September '39 150 nieuwe rechercheurs in dienst, in Juni '40 nogmaals 250. Ruim een jaar later, 28 Juni 1941, werden, naar het FBI berichtte, twee Duitse spionnage-organisaties opgerold; 49 personen werden gearresteerd. Gerust op de toekomst was het FBI niet. Het maakte in September '41 bekend dat ‘spionnen en

1 *Estampa* (Mexico), 29 Juli 1940.
2 *Collier's Weekly* (New York), 22 Juni 1940.

saboteurs van de As' nog altijd in Amerika op centrale posities tewerkgesteld waren en talrijke militaire gegevens verzameld hadden, en dat de Duitse regering plannen had opgesteld om een sabotage-campagne te lanceren tegen 'de Amerikaanse defensie-industrieën, het transportwezen en de scheepvaart'[1].

Drie maanden later overviel Japan de Amerikaanse vloot bij Pearl Harbor en verklaarde Duitsland Amerika de oorlog.

Het Amerikaanse volk aanvaardde die dubbele uitdaging met de zekerheid, de strijd, hoe lang hij ook mocht duren, te zullen winnen. Aangezien het duidelijk was dat Duitslands krachten door de worsteling in de Sowjet-Unie gebonden waren, raakte men voor grootscheepse, tegen Amerika gerichte, offensieve acties van het Derde Rijk, waarbij een Vijfde Colonne handelend zou kunnen optreden, minder bevreesd. Dat men spionnage en sabotage bleef tegengaan, sprak vanzelf. Bij wijze van voorzorgsmaatregel werd de bewegingsvrijheid van alle personen die het Duitse staatsburgerschap bezaten, beperkt; wapenen, radiotoestellen met ultra-korte-golf-band, radiozenders, codes, fototoestellen en militaire plaatwerken of -atlassen mochten zij niet in bezit houden. Van de 264.000 Rijksduitsers werden ongeveer 7000 geïnterneerd van wie op advies van speciale tribunalen binnen het jaar ongeveer de helft weer op vrije voeten gesteld werd. Er was tegen veel Rijksduitsers groot wantrouwen; zij en de niet-geïnterneerde Italiaanse staatsburgers werden zo veelvuldig ontslagen dat president Roosevelt in Juli 1942 een beroep deed op werkgevers en werknemers, de personen die weliswaar van vijandelijke nationaliteit maar Amerika welgezind waren, niet het bestaan onmogelijk te maken. In diezelfde maand werden 26 leiders van de *German-American Bund* in staat van beschuldiging gesteld; de maand tevoren, in Juni, acht Duitse saboteurs die door Duitse onderzeeërs naar Florida en Long Island gebracht waren, gearresteerd; twee hunner waren Amerikaanse burgers, de meesten waren lid geweest van de *Bund*. Hun uitrusting met valse papieren en sabotage-middelen heette perfect; de bijzonderheden daaromtrent maakten op het publiek meer indruk dan het feit dat het *Federal Bureau of Investigation* deze agenten onmiddellijk onschadelijk had kunnen maken. Veel van het nieuws dat men na 1933 gelezen had, had bij talrijke Amerikanen de indruk gewekt dat, mocht het Duitsland aan de fronten ook tegenlopen, de Duitse geheime dienst in elk geval voortreffelijk in elkaar zat en in het bijzonder in Amerika een spionnage-systeem opgebouwd had dat 'vermoedelijk het best-georganiseerde, best-gefinancierde, meest vernuftige en meest efficiënte' was, 'dat de wereld ooit aanschouwd heeft'[2]. In de twee

1 Aangehaald door Michael Sayers en Albert E. Kahn: *Sabotage! The secret war against America* (New York, 1942), p. 23.

2 *New York Post*, 18 Januari 1942.

weken die op de arrestatie der acht saboteurs volgden, werden meer dan 400 Duitsers in verzekerde bewaring gesteld.

Ook in Midden- en Zuid-Amerika bleef na December 1941, toen de oorlog zich eerst recht tot wereldoorlog ontwikkeld had, een zekere beduchtheid voor de Duitse Vijfde Colonne bestaan. Na de Pan-Amerikaanse conferentie die in Januari 1942 in Rio de Janeiro plaats vond, werden, behalve in Chili en in Argentinië - dat in toenemende mate naijverig was op het leiderschap der Verenigde Staten - alle diplomaten van de As tot heengaan gedwongen. Maar ook in die twee zuidelijkste republieken van Zuid-Amerika werden maatregelen tegen de Duitsers genomen. Gevaarlijk-geachte personen werden geïnterneerd, en in Argentinië werd in 1942 een groot proces gevoord tegen van spionnage beschuldigde Rijksduitsers. In Chili en Mexico onderzochten parlementaire commissies de Duitse intriges. Uit Costa Rica werd in 1942 vrijwel de gehele Duitse kolonie naar Texas overgebracht en daar geïnterneerd. Merkwaardig was het dat telkens wanneer het oorlogsgeweld Midden- of Zuid-Amerika naderde, terstond weer de tekenen van Vijfde-Colonne-activiteit waargenomen werden waaromtrent in 1940 uit Europa zoveel bericht was. Toen in de lente en zomer van '42 schepen voor de Braziliaanse kust tot zinken gebracht werden, verspreidde zich spoedig de opvatting dat Rijksduitsers en personen van Duitse afkomst geheime aanwijzingen gegeven hadden aan de Duitse onderzeeërs. Op 22 Augustus '42 verklaarde Brazilië Duitsland de oorlog. Daags daarna deed de politie een inval in een klooster in de staat Santa Catharina in Zuid-Brazilië. De moeder-overste werd gearresteerd. ‘Nonnen’, zo berichtte de wereldpers, ‘hadden vanaf het kerkhof per radio in verbinding gestaan met de vijand, terwijl zij zogenaamd aan het bidden waren. Zij waren van Duitse afkomst.’

Het Londense *Ministry of Information* achtte dit bericht van voldoende belang om het op te nemen in zijn periodieke rapporten over Hitlers Vijfde Colonne in Midden- en Zuid-Amerika, aan wier diabolische vindingrijkheid kennelijk - het bericht bewees het opnieuw - geen grenzen gesteld waren van fatsoen of religie.

Hoofdstuk VII
1941 - Duitsland valt opnieuw aan

MET ons relaas in de Nieuwe Wereld vertoevend, zijn wij de oorlog in Europa vooruitgesneld. Daar hebben wij het optreden van de Duitse Vijfde Colonne beschreven zoals dat in 1939 door de Polen, in 1940 door de Denen en Noren, door de Nederlanders, Belgen, Luxemburgers en Fransen, en door de Engelsen gezien werd. Wij schetsten ook de reactie op al die waarnemingen: het gevoel van angst, de drang, allen die als Vijfde Colonnisten konden optreden, in te rekenen of anderszins onschadelijk te maken.

In 1941 ging Duitsland opnieuw tot de aanval over.

Op 6 April van dat jaar werden Zuid-Slavië en Griekenland, op 22 Juni werd de Sowjet-Unie overvallen.

Hebben de volkeren van Zuid-Slavië en Griekenland, en die van de Sowjet-Unie evenals de naties van Noord- en West-Europa gemeend, dat een Duitse Vijfde Colonne wezenlijk bestanddeel was van de Duitse aggressie?

Wij durven voor Zuid-Slavië en de Sowjet-Unie die vraag bevestigend beantwoorden, zij het met enige aarzeling, die het gevolg is van het ontbreken van voldoende gegevens.

Wat Griekenland betreft, zijn onze gegevens nog schaarser. Daarmee willen wij beginnen.

Er bestonden in de voornaamste steden van Griekenland kleine kolonies van Rijksduitsers van wie een deel lid geworden was van de gebruikelijke *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. In Athene werden deze personen in de ochtend van 6 April 1941 door de politie gearresteerd samen met vele anderen die als verdacht golden. Er waren tenslotte op het hoofdbureau van politie duizend opgepakten bijeen, een ‘talen- en volkeren-wirwar’ van, ‘Rijksduitsers, statenlozen, Joden, Tsjechen, pro-Duitse Grieken’[1], die om te beginnen naar het als ‘be-

1 *Landesgruppenleiter* Wrede: ‘Unser Kriegstagebuch.’ *Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP, 1942*, dl I, p. 50.

rucht' geldende kamp overgebracht werden waar in October 1940, toen Mussolini Griekenland overvallen had, tal van Italianen geïnterneerd waren[1]. De leiding van de Rijksduitse kolonie in de Atheense hoofdstad had echter met de Griekse politie de afspraak gemaakt, dat de Rijksduitse Nazi's in geval van oorlog niet in het interneringskamp opgesloten zouden worden, doch ondergebracht in drie, van te voren uitgezochte en in gereedheid gebrachte huizen. De politie hield zich aan deze afspraak en liet de betrokken Rijksduitsers na bespreking met een hunner voormannen uit het kamp naar de bedoelde drie huizen gaan. Daar werden zij bijna drie weken lang, tot de hakenkruisvlag op de Acropolis geplant werd (27 April 1941), met rust gelaten - behoudens een kleine demonstratie op 18 April van enkele tientallen jeugdige personen die 'Weg met de Vijfde Colonnel' riepen. Dat alles doet niet vermoeden dat een Duitse Vijfde Colonne in de geest van autoriteiten en burgerij althans in Athene een voorname plaats innam.

In Zuid-Slavië was dat anders.

*

De situatie in de verschillende landen vóór de oorlog overziende, schreven wij betreffende de gevoelens jegens de Duitsers dat hun heftigheid daar het grootst was 'waar ganse volkeren in vroeger tijden langdurig te lijden hadden gehad, zowel van de militaire aggressie als van de sociale en politieke onderdrukking, door Duitsers uitgeoefend, ja waar zij hun eigen nationaal bestaan op de Duitser - op hem *alleen* of *ook* op hem - hadden moeten bevechten in een worsteling die generaties geduurd had.' Dat was, voegden wij daaraan toe, bij uitstek het geval in Polen.

De verhoudingen in Zuid-Slavië waren gecompliceerder maar lagen in hetzelfde vlak.

Het Koninkrijk Zuid-Slavië was na de eerste wereldoorlog opgericht met een conglomeraat van volkeren, waarvan Serven, Kroaten en Slowenen de voornaamste waren. Van hen waren de Slowenen, die in hoofdzaak bezuiden de grens van het eigenlijke Oostenrijk leefden, sinds de vroege Middeleeuwen door Duitsers en Oostenrijkers enerzijds, Italianen anderzijds zo onbarmhartig onderdrukt dat men het wel een wonder genoemd heeft dat zij zich als volk wisten te handhaven. Voor hen was de negentiende eeuw de eeuw van strijd voor de nationale ontvoogding. Het was een strijd tegen een heersende klasse en een bureaucratie die Duits spraken. De haat tegen al wat Duits was, was misschien nergens in Europa feller dan in Slowenië.

1 *Landesgruppenleiter* Wrede: 'Unser Kriegstagebuch.' *Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP, 1942*, dl I, p. 50-1.

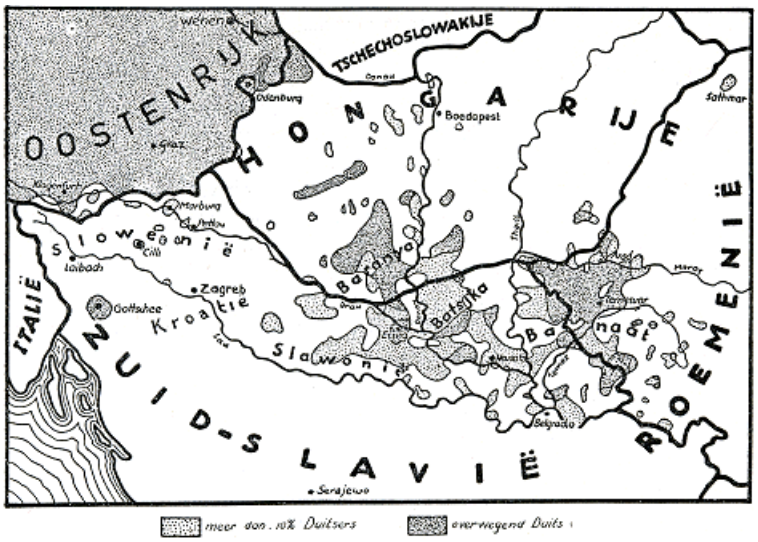

Uit Otto Boelitz: *Das Grenz- und Auslanddeutschtum* [2], p. 90
Duitse kolonisatiegebieden in Zuid-Slavië en omgeving omstreeks 1930

Kroaten en Serven hadden na het terugebben van de Turkse vloed die in 1683 de wallen van Wenen omspoeld had, behalve met elkaar vooral overhoop gelegen met de Hongaarse magnaten die, hoezeer zij hunnerzijds ook strijd voerden tegen de Habsburgse keizers en hun ambtenaren, voor het bewustzijn der Slavische volkeren geïdentificeerd waren met de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. De keizers hadden soms de Kroaten tegen de Hongaren uitgespeeld en hen daarom bevoordeeld. Naar verhouding waren de Kroaten niet anti-Duits. Anders de Serven! Die hadden de onafhankelijkheid van hun koninkrijk voortdurend door Oostenrijk-Hongarije bedreigd geweten, en hun animositeit tegen Boedapest en Wenen en wat daar achter lag, was de gehele negentiende eeuw door sterker geworden. Het was geen toeval dat het nu juist een Servisch student was die in de zomer van 1914 het schot loste dat de lawine van de eerste wereldoorlog ontketende. In die oorlog hadden de Serven gruwelijk te lijden onder het geweld en de terreur van Oostenrijkse troepen en ambtenaren die het land verwoestten en het krijgshaftig, onverschrokken volk met galg en executiepeloton in bedwang trachtten te houden. Wat Duits was en Duits sprak, getuigde voor de Serven van de tyran en overweldiger uit het Noorden.

In het Koninkrijk Zuid-Slavië vestigde zich, als overal elders, na afloop van de eerste wereldoorlog weer een aantal Rijksduitsers, in hoofdzaak

handeldrijvenden. Van meer belang was, dat zich in het Noorden van het land grote gebieden bevonden waar bij elkaar ongeveer zeshonderdduizend personen woonden, burgers van de nieuwe staat maar Duitsers van oorsprong, taal en zeden. In het Westen, in Slowenië, was dat de rest van de Duitse stadsbevolking die sinds 1800 door de Slowenen belangrijk teruggedrongen was; daar lag ook midden in het onvruchtbare Karstgebied een geheel door arme Duitsers bewoond taaleiland, Gottschee. Verder naar het Oosten bevonden zich in de vlakten van Sau, Drau, Donau en Theiss grote Duitse landbouwkolonies, in hoofdzaak uit de achttiende eeuw daterend, door de Habsburgers aangelegd als deel van de muur van weerbare volkeren die Centraal-Europa tegen de met moeite teruggedrongen Turken beschermen moest. Deze Duitse groepen - in navolging van Polen en tot onderscheid van de *Rijks*duitsers zullen wij wederom van *Volks*duitse groepen spreken - kregen het in het jonge Zuid-Slavië hard te verduren. Er werd storm gelopen op hun scholen en organisaties; politieke rechten werden hun niet gegund. De druk was vooral in Slowenië sterk.

De reactie van de zijde der Volksduitsers bleef niet uit. Vooral de jongeren onder hen gingen na 1933 steun zoeken bij het Derde Rijk, en zo ontstond in Zuid-Slavië de vicieuze cirkel die wij bij Polen al aanduidden: de actie der onderdrukkers en de reactie der onderdrukten beïnvloedden en versterkten elkaar en deden tenslotte wederzijds een haat en aggressiviteit ontstaan waar geen ontkomen meer aan was en die telkens nieuwe rechtvaardiging vonden in wat de tegenstander deed. Met de *Auschluss* van Oostenrijk steeg de spanning; de annexatie van het Sudetengebied, daarna de oprichting van het Protectoraat, deden bij de sterk met de verwante Tsjechen meelevende Serven en Slowenen de haat tegen het *Deutschtum* nog toenemen.

Zuid-Slavië was voor de berichten omtrent de Duitse Vijfde Colonne, die in April '40 uit Denemarken en Noorwegen, in Mei en Juni uit de Lage Landen en Frankrijk kwamen, bijzonder gevoelig. Wij vermeldden reeds dat er tal van maatregelen genomen werden waaruit een diepe achterdocht jegens de Duitsers sprak. Het trok de aandacht van de Zuid-Slavische autoriteiten dat Volksduitse recruten herhaaldelijk, als zij zich voor eerste oefening moesten melden, verdwenen waren; vermoed werd dat zij zich voor dienst bij Duitse strijdkrachten gemeld hadden, hetgeen niets goeds voorspelde. Vooral in de herfst van 1940 kwamen die deserties veelvuldig voor. De Duitse diplomatieke druk op Zuid-Slavië werd toen van maand tot maand sterker en tenslotte besloten Prins-regent Paul en zijn kabinet, toe te treden tot het Duits-Italiaans-Japans verdrag. Een daartoe strekkend pact werd op 25 Maart 1941 door twee Zuid-Slavische ministers in Wenen ondertekend. Servisch patriotisme slikte die vernedering niet: in de vroege ochtend van 27 Maart nam een groep vastberaden officieren onder leiding van generaal Simovitsj het bewind in

handen; de Regentschapsraad werd ontbonden en de jeugdige zoon van Koning Alexander als Peter de Tweede tot Koning uitgeroepen.

Ontzaglijk enthousiasme maakte zich van de Serven meester. De smaad van Wenen was uitgewist! Zuid-Slavië had de banden met Hitler en Mussolini verbroken! De haat tegen de Duitser laaide op. Men zou hem tonen wat men van hem dacht! In de hoofdstad Belgrado werden bij het Duitse Reisbureau in een minimum van tijd de spiegelruiten ingedrukt; de inboedel werd kort en klein geslagen, meubelen werden op straat in triomf verbrand. De Duitse luchtvaartattaché die in de ochtend van 27 Maart in zijn auto met het hakenkruisvlaggetje voorop door Belgrado reed, werd, toen hij niet wilde stoppen voor een menigte opgewonden demonstranten, zo mishandeld dat hij naar het ziekenhuis vervoerd moest worden. Toen de Duitse gezant zich op de 28ste naar de kathedraal begaf om een godsdienstige plechtigheid ter ere van de jonge vorst bij te wonen, werd hij door de toeschouwers voor de kathedraal luid uitgejouwd; men spuwde op zijn auto - een Frans journalist vernam nog diezelfde dag dat men de gezant in het gezicht gespuwd had[1]. Rijksduitse burgers werden in Belgrado en andere plaatsen gemolesteerd; velen hunner verlieten overhaast het land.

De regering-Simovitsj begon het leger te mobiliseren - traag proces in een land met schaarse en slechte verbindingen. Men betrachtte ook niet de grootst-mogelijke spoed. De Engelse veldmaarschalk Sir John Dill die zich onmiddellijk na de geslaagde staatsgreep naar Belgrado begeven had, kreeg de indruk dat de Zuid-Slavische ministers geen enkel onmiddellijk gevaar duchtten. ‘Uit hun stemming en opvattingen zou men concluderen dat zij maanden de tijd hadden waarin zij hun beslissing over vrede of oorlog met Duitsland konden nemen’, schreef Churchill later naar aanleiding van het rapport dat Dill hem op 4 April toezond[2].

Twee dagen later barstte het Duitse geweld los.

In de vroege ochtend van 6 April werden grote delen van Belgrado door de *Luftwaffe* in puin gelegd. Duitse divisies snelden de grenzen over. In het Zuiden des lands drongen zij van Bulgarije uit Macedonië binnen. Daardoor werd de verbinding met Griekenland verbroken. In het Noorden omsingelden en vernietigden zij de Zuid-Slavische legers die, weinig mobiel, de gehele grenszône trachtten te verdedigen, vooral daar waar de onwillige Kroaten woonden.

De strijd was ongelijk als in Polen, maar de Duitse superioriteit nog verpletterender, de snelheid van hun geoefende en geharde divisies nog groter. Overeenkomstig groter moeten aan Zuid-Slavische kant verwarring, desorganisatie en paniek geweest zijn, vooral bij de troepen die hun

1 Jean Hussard: *Vu en Yougoslavie 1939-1944* (Lausanne, 1945), p. 80.
2 Churchill: *The second world war*, dl III. *The grand alliance* (Londen, 1950), p. 153.

vernietiging door een onweerstaanbare vijand in de door Kroaten en Volksduitsers bewoonde streken tegemoet zagen. Weer sloop de angst voor verraad door het land. Toen de Fransman die wij boven reeds aanhaalden, zich op 10 April, de vijfde oorlogsdag, na een avontuurlijke tocht in Serajewo bevond, hoorde hij dat een nabijgelegen plaatsje waar de vluchtende regering zich geïnstalleerd had, door de Duitsers gebombardeerd werd. Zijn onmiddellijke reactie was een van achterdocht:

> 'Deze precisie in de actie van de vijand schijnt verbazingwekkend. Bij de ongerustheid voegt zich dan ook thans de verdenking. Wie licht in? Wie is de perfide verrader die de tegenstander helpt? Naarmate men zich van Belgrado verwijdert, schijnen land en volk minder en minder betrouwbaar te worden.'[1]

Het sprak vanzelf dat de Volksduitsers door de Serven en Slowenen bij uitstek onbetrouwbaar geacht werden. Daarvan getuigde een in December 1945 door de Zuid-Slavische Commissie voor Oorlogsmisdadigers opgesteld rapport waarvan de eerste paragraaf reeds de ernstige beschuldiging uitte: *De regering van het Derde Rijk en Hitlers partij organiseerden in het geheim de Duitse minderheid in Zuid-Slavië*. Ten bewijze werd vermeld:

> 'Sinds 1920 hadden zij' (d.w.z. de Volksduitsers) 'hun eigen nationale organisatie, de *Schwaebisch-Deutscher Kulturbund* geheten. Het was juist deze organisatie (en door middel daarvan alle Duitsers in Zuid-Slavië) die de Nazi-partij in het geheim omvormden tot politieke en militaire organen voor de aanval op Zuid-Slavië
> Al in 1932 bepleitte dr Jacob Awender, een chirurg uit Pancevo, in zijn blad de *Pantschewoer Post*, later de *Volksruf* genaamd, de volledige en complete Nazificatie van de *Kulturbund*. In 1935 stelde hij zichzelf aan het hoofd van de 'actieve' jeugd die spoedig de naam van de *Erneuerer* aannam. In 1938 vormde hij, op bevel van Von Bohle en zijn *Institut für Auslandsdeutschtum* uit Stuttgart, de *Kulturbund* tot een Nazi-organistie om. Nazi *Gaus* werden in het geheim in Zuid-Slavië opgericht en *Gauleiters* benoemd. Vermond als verschillende 'gymnastiek'- en 'sport'-verenigingen werden semi-militaire nationaal-socialistische organisaties opgericht. Uit Duitsland arriveerden ontelbare 'toeristen', 'handelsreizigers' en 'familieleden', die in feite slechts Nazi-organisatoren en instructeurs waren.'[2]

Een bijlage bij dit rapport gaf het volgende beeld van het optreden der Volksduitsers tijdens de strijd:

> 'Ten tijde van de Duitse aanval op Zuid-Slavië, in April 1941, bewees de voortreffelijk georganiseerde Duitse minderheid in Zuid-Slavië de Duitse weermacht bijzondere diensten. De gemobiliseerde Duitsers

1 Hussard: *Vu en Yougoslavie 1939-1944*, p. 113.
2 *Jugoslav War Crimes Commission. Report to the International Military Tribunal, Nürnberg*, 26 Dec. 1945. USSR-036. *IMT*, dl XXXIX, p. 273-4.

verspreidden in de rijen van het Zuid-Slavische leger de wildste geruchten en demoralisatie en bij

> de botsing op Duitse troepen desetteerden zij en brachten verwarring teweeg in de rijen van de troepen die trouw bleven. Zij gaven zich over terwijl zij regelmatig '*Heil Hitler*!' riepen.
> De niet-gemobiliseerde Volksduitsers vielen op hun beurt de terugtrekkende Zuid-Slavische troepen in de rug aan, ontwapenden kleine eenheden, bemachtigden oorlogsmateriaal, bewaakten bruggen en belangrijke objecten nog voor de weermacht arriveerde en stelden zich terstond voor dienstverlening onder het commando van de Duitse strijdkrachten. Bovendien namen de Zuid-Slavische Volksduitsers in overeenstemming met een van te voren opgesteld plan terstond, waar zij maar konden, het bestuur van de Zuid-Slaven over en benoemden hun eigen overheid.'[1]

De strijd duurde niet lang.

Een week na het begin van de veldtocht trokken de Duitsers het nog smeulende Belgrado binnen. Nog vier dagen - en de georganiseerde weerstand van het Zuid-Slavische leger was ten einde.

Dat geschiedde op 17 April 1941.

Voor het einde van de maand had Hitler Griekenland bezet.

Eind Mei veroverden zijn parachutisten en luchtlandingstroepen het eiland Kreta.

Drie weken later, op Zondag 22 Juni 1941, weerklonken opnieuw in een ochtendschemering de schrille aanvalsfluitjes. Van Oostzee tot Zwarte Zee stortten de Duitsers zich voorwaarts, het hart van de Sowjet-Unie en hun ondergang tegemoet.

*

Wij moeten nu een belofte inlossen die wij in de inleiding van dit eerste deel deden.

Terugziende op de ontwikkeling in de jaren 1933-1939 constateerden wij daar dat de beduchtheid voor de Duitse Vijfde Colonne bij uitstek een internationaal verschijnsel was. In de gebieden die wij toen behandeld hadden: de Duitsland omringendelanden, Noord-, West-en Zuid-Europa met de daarbij behorende koloniën, het Britse Rijk en Noord- en Zuid-Amerika, konden wij vrije pers en radio een organisch geheel noemen. Verdachte actie in één land werd in dozijnen andere gesignaleerd. Maar, schreven wij, de Sowjet-Unie stond daar buiten: 'daar hielden pers en radio zich strikt aan de directieven van het Kremlin en in hoeverre die de publieke opinie weerspiegelden, was onzeker.'

Ook in een democratie zijn de relaties tussen de organen der berichtgeving en de publieke opinie vaak van grote gecompliceerdheid. Lang niet alle mensen geloven alles wat pers en radio hun voorzetten. Omge-

1 Bijlage bij het in de vorige voetnoot aangehaalde rapport. NG-4630, p. 16.

keerd mag men zich afvragen of de diepste verlangens en angsten die de volkeren bewegen, ooit een adequate uitdrukking vinden in het in de krant gedrukte of uit de luidspreker klinkende woord. Intussen bestaat in elke maatschappij die door relatieve geestelijke vrijheid gekenmerkt wordt, tussen publieke opinie en publieke berichtgeving een gezonde wisselwerking. In een totalitaire samenleving echter, waarin van boven af systematisch getracht wordt het ganse volk bepaalde visies op te dringen, zullen althans diegenen die zich, hoe ook, van die *dwang* bewust zijn, in beginsel en constant met twijfel, ja met wantrouwen tegenover de berichten en opinies staan die staats- en partijapparaat te slikken geven. Hun dodelijke gelijkvormigheid leidt reeds tot scepsis. Een andere bron van scepsis wordt gevormd door de abruptheid waarmee de autoriteiten de 'generate lijn' wijzigen die ook, ja bij uitstek in pers en radio doorgetrokken wordt. Maar hoe wijdverbreid die scepsis is en tot welke *werkelijke* opvattingen zij leidt, laat zich in een totalitaire samenleving niet afmeten of constateren. Voor allen die zich niet volstrekt met het heersend régime identificeren, geldt: zoveel harten, zoveel moordkuilen.

Het zou niet vreemd zijn indien, toen Hitler aan de macht kwam, bij de Russen reeds een zekere beduchtheid voor Duitsland *tout court* aanwezig was. De traditionele aanvaller van Rusland kwam uit het Westen en de Duitser had in de eerste wereldoorlog een straf régime gevoerd in de delen van het Russische rijk die hij bezet had. De vrede van Brest-Litowsk was het dictaat geweest van een meedogenloos overweldiger. In de jaren twintig echter, had de Sowjet-Unie, met de Weimar-republiek in het geheim samenwerkend, minder Duitsland dan wel Engeland, symbool van het imperialisme dat de stervensphase van het kapitalisme heette, als de voornaamste tegenstander van socialisme en Sowjetstaat afgeschilderd. Kort na het aan de macht komen van Hitler werd een andere 'generale lijn' uitgestippeld, nieuwe injecties werden het volk toegediend. Meeren-meer werden Duitsland en Japan als de aartsvijanden van de Unie van Socialistische Sowjetrepublieken voorgesteld. Redevoeringen van vooraanstaande leiders, artikelen in de pers, films als 'Alexander Newski', waarin het vernietigen van een Duits invasieleger in de 13de eeuw uitgebeeld werd, dienden daartoe, en men tast wel niet mis wanneer men een zelfde functie zoekt achter bepaalde aspecten van de grote zuiveringsprocessen van de jaren '36 tot '38, waarbij een van de voorname thesen was, dat alle tegenstanders van het Stalinisme *per se* met het nationaal-socialistische Duitsland samenwerkten en daarbij voor geen misdaad of laaghartigheid terugschrokken.

Van Zinowjew en Kamenew, die in Augustus 1936 samen met veertien anderen voor de Militaire Kamer van het Opperste Gerechtshof der Sowjet-Unie terecht stonden, werd beweerd en bewezen geacht dat zij na de geslaagde moord op Serge Kirow (1 December 1934) stappen ondernomen hadden teneinde Stalin, Worosjilow, Kaganowitsj, Zjdanow en

andere hoge partijfunctionarissen te vermoorden. Een van de leden van het 'trotzkistisch-zinowjewistisch terroristisch centrum' had, zo heette het, met een groep Duitse Trotzkisten de moord op Stalin voorbereid. Daarbij had hij door bemiddeling van de directeur van de Slavische bibliotheek van het ministerie van buitenlandse zaken in Praag, 'agent van de fascistische geheime politie'[1], een valse pas gekregen van 'een leidend functionaris der Gestapo'[2]. Een ander lid van het centrum had bekend, in Moscou moord op drachten ontvangen te hebben van een daar werkzaam Duits ingenieur en architect, Franz Weiz, 'een vertegenwoordiger van Himmler'[3].

Vijf maanden later, in Januari '37, volgde het proces tegen een tweede groep Trotzkisten, bij wie zich de bekende publicist Karl Radek bevond. Radek bekende dat hij en de zijnen de Oekraïne aan Duitsland hadden willen afstaan. Een tweede beklaagde, Pjatakow, gaf toe dat de Trotzkisten bereid waren geweest, Duitse ondernemers grote concessies te verlenen en dat zij in geval van oorlog als saboteurs zouden optreden volgens plannen die bij een bespreking tussen Trotzki en 'Hitlers plaatsvervanger Hess definitief uitgewerkt en aangenomen' waren[4].

Wederom vijf maanden later, in Juni 1937, werd bekend gemaakt dat de chef-staf van het Rode Leger, maarschalk Toechatsjewski, na een geheim proces samen met vier andere hoge militairen gefusilleerd was. Zij hadden spionnage en verraad gepleegd ten gunste van vreemde mogendheden. Ook van Duitsland?

Het laatste grote proces viel in Maart 1938, juist in de week waarin de *Anschluss* van Oostenrijk voltrokken werd.

Oude bolsjewiki als Boecharin, Rykow en Krestinski stonden samen met het hoofd van de geheime politie, Jagoda, voor de militaire rechtbank. Zij bekenden op hun beurt de afscheiding onder meer van de Oekraïne en Wit-Rusland bevorderd te hebben. Krestinski zei, al van 1921 af agent geweest te zijn van de Duitse geheime dienst, en van de Duitse generaal Seeckt 60.000 dollar per jaar opgestreken te hebben. Een ander beklaagde, Rosengolz, was in 1923 Duits spion geworden, een derde, Grinko, in 1932. Een vierde, Bessonow, had besprekingen gevoerd 'met de naaste medewerker van Rosenberg in de *Aussenpolitische Abteilung* van de fascistische partij', Daitz, en wist van de contacten af die Trotzki gelegd had 'met

1 *Prozessbericht über die Strafsache des trotzkistisch-sinowjewistischen terroristischen Zentrums, verhandelt vor dem Militärkollegium des Obersten Gerichtshofes der UdSSR, 19.-20. August 1936, gegen G.J. Sinowjew, L.B. Kamenew, G.J. Jewdokimow, I.N. Smirnow* [en 12 anderen] (Moscou, 1936), p. 89.
2 *Ibid.*, p. 25.
3 *Ibid.*, p. 29.
4 *Prozessbericht über die Strafsache des Sowjetfeindlichen trotzkistischen Zentrums, verhandelt vor dem Militärkollegium des Obersten Gerichtshofes der UdSSR vom 23.-30. Januar 1937, gegen J.L. Pjatakow, K.B. Radek, G.J. Sokolnikow, L.P. Serebrjakow* [en 13 anderen] (Moscou, 1937), p. 8.

Hess, Niedermeyer en Professor Haushofer'[1]. Een vijfde beklaagde, Tsjernow, naar eigen getuigenis Duits spion sinds 1928, had o.m. via Paul Scheffer, Moscous correspondent van het *Berliner Tageblatt*, sabotageopdrachten ontvangen. In zijn kwaliteit van volkscommissaris van landbouw had hij, die opdrachten uitvoerend, de bouw van graansilo's vertraagd, militaire voorraden met 'parasieten en larven' bedorven, de paardenteelt in het honderd laten lopen, verzuimd voor het vee in Oost-Siberië praeparaten tegen miltvuur gereed te maken, en de varkens in het district Leningrad 'kunstmatig' weten 'aan te steken' met de 'rode loop', in de districten Woronesj en Zwarte Zee met de pest[2].

Ook over deze 'beginselloze, ideeënloze bende moordenaars, spionnen, saboteurs en nietsnutten', zoals de Openbare Aanklager Wisjinski het noemde[3], werd het doodvonnis uitgesproken.

Maakten al deze gruwelijke bijzonderheden indruk op de Russische massa's?

Wij weten het niet.

Ware het wèl zo, dan moesten deze massa's wel in verwarring gebracht worden door het pact dat Stalin in Augustus 1939 met de instigatoren van al dat onheil sloot en door de welwillendheid jegens het Derde Rijk die in de daarop volgende anderhalf jaar over het algemeen door de heersers van het Kremlin aan de dag gelegd werd - een welwillendheid die eerst in 1941 met enkele, in geijkte termen gestelde waarschuwingen aan het eigen volk afgewisseld werd. Hoeveel effect hadden ze?

Misschien dachten die Russische massa's nauwelijks meer over de buitenwereld na; misschien was de tweede wereldoorlog, al waren er af en toe geruchten dat Duitsland zou aanvallen, in zijn eerste 22 maanden voor hen even weinig werkelijkheid als voor de Russische radio-zangeres die later, met een Engelsman getrouwd, als Tanya Matthews haar herinneringen ook aan de periode 1939-1941 neerschreef:

> 'Als alle hard-werkende mensen in Rusland dacht ik nooit na over de oorlog die ergens heel, heel ver weg gevoerd werd; een oorlog tussen een kapitalistisch land dat Engeland heette, dat door intrigerende imperialisten bewoond werd, en het land dat ons jarenlang voor ogen had gestaan als een burcht van het fascisme, maar dat plotseling opgehouden had fascistisch te zijn en Duitsland geworden was, bewoond door het Duitse volk. Hoofdartikelen in de pers gaven ons de verzekering, dat wij in vrede konden voortwerken; wij zouden niet in het bloedbad ondergedompeld worden; het wijze, verstandige Pact met Berlijn was daar de waarborg voor.'[4]

1 *Prozessbericht über die Strafsache des anti-sowjetischen 'Blocks der Rechten und Trotzkisten', verhandelt vor dem Militärkollegium des Obersten Gerichtshofes der UdSSR, vom 2.-13. März 1938 gegen N.I. Bucharin, A.I. Rykow, G.G. Jagoda, N.N. Krestinski* [en 17 anderen] (Moscou, 1938), p. 10.

2 *Ibid.*, p. 111-3.

3 *Ibid.*, p. 677.

4 Tanya Matthews: *Russian child and Russian wife* (Londen, 1949), p. 208.

Voor geen bevolking kwam de Duitse aaaval misschien zo onverhoeds als voor die van de Sowjet-Unie.

De Russische grensdetachementen wisten niet wat hun overkwam toen de Duitsers in de ochtendschemering van de 22ste Juni 1941 opdoken. De tactische verrassing was volkomen. De Russische legers die in de gebieden achter de grens opgesteld waren, werden temidden van een onpeilbare verwarring omsingeld, aangevallen, gesplitst, in de pan gehakt. Officieren en soldaten vochten veelal verbeten door en verschoten hun laatste kogel, maar er was wekenlang van eenheid in de Russische operaties geen sprake. Er was angst voor Duitse parachutisten. Men meende dat achter het front lichtsignalen gegeven werden. Verhalen vlogen rond dat Duitsers of Duitse agenten in Russisch uniform of als boeren, ja als vrouwen verkleed, tientallen kilometers voor de troepen uit opereerden, Russische verbindingslijnen verbraken, punten die voor de Duitse opmars van belang waren, bezetten, in radio-contact stonden met de vijand.

Ook in het door ettelijke verdedigingsgordels omgeven Moscou was men spoedig bevreesd voor Duitse parachutisten. Veertien dagen na het uitbreken van de oorlog hoorde Alexander Werth, toenmaals Moscous correspondent van de Londense *Sunday Times* en van de BBC, dat drie Engelse onder-officieren die als instructeurs in de Russische hoofdstad gearriveerd waren, tijdens hun rit van het vliegveld in een open vrachtauto grote moeilijkheden ondervonden hadden:

> 'Op een straathoek waren ze tegengehouden door de politie en, in de war gebracht door de vreemde Engelse uniformen, had zich een menigte verzameld, en iemand zei 'parachutisten' en de menigte werd kwaad en luidruchtig en de drie onderofficieren werden naar een politiebureau overgebracht. Tenslotte had iemand van de Ambassade moeten komen om ze te redden.'[2]

Werth zelf werd daags na dit incident gearresteerd omdat iemand hem een vreemde taal had horen spreken. Tijdens een avondwandeling op 12 Juli werd hij, toen de Duitser nog 500 kilometer van Moscou verwijderd was, 'om de twee of drie minuten' door wachtposten aangehouden die zijn *dokumenty* wilden zien[3].

Het kan wel niet anders of de gigantische terugtocht die de Russische legers in ruim vijf maanden tijd onder bloedige verliezen van de grens deed wijken tot voor de poorten van Leningrad, Moscou en Rostow, werd begeleid door nevenverschijnselen als onzekerheid, nerveusiteit en locale paniek, waarbij geruchten de macht van de vijand, zijn voorsprong en vindingrijkheid aandikten. Moscou was medio October 1941 aan zulk een paniek ten prooi; ieder ogenblik verwachtte men er de intocht der Duitsers. Tal van prominenten vluchtten hals over kop Oostwaarts. Stalin bleef en gaf order alle paniekzaaiers zonder pardon neer te

2 Alexander Werth: *Moscow '41* (Londen, 1942), p. 30.
3 *Ibid.*, p. 56.

schieten. Een Russisch officier die in die dagen van verwarring in de hoofdstad aanwezig was, was er van overtuigd dat de chaos aangewakkerd werd door 'Duitse agenten die zich onder de menigte gemengd hebben.'[1] Vijfde Colonne!

Betrouwbaar documentatiemateriaal om dit alles in den brede te schetsen, ontbfeekt.

*

Toen Hitler de Sowjet-Unie aanviel, woonden in Europees Rusland, ten dele in aaneengesloten gebieden, nog vele honderdduizenden personen van Duitse oorsprong die van geslacht op geslacht hun Duitse taal in stand gehouden hadden - laat ons hen wederom Volksduitsers noemen. Hun voorvaderen waren grotendeels in de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw op uitnodiging van de Romanows naar Rusland getrokken, waar hun land en een geprivilegeerde positie in het uitzicht gesteld waren. Zij vestigden zich in Wolhynië (West-Rusland), in de Oekraïne, aan de Zwarte Zee, in het Kaukasusgebied en aan de benedenloop van de Wolga. Velen hunner werden rijke hereboeren. Andere Duitsers vonden in de vrije beroepen en als handwerkslieden een bestaan in de Russische steden. Weer anderen woonden sinds generaties in de Baltische provincies. Op de lotgevallen van deze groepen zullen wij in ander verband dieper ingaan. Hier verdient het feit vermelding dat de Russische regering van 1933 af tegen vele van de resterende Volksduitsers op het platteland - in de steden was slechts een kleine rest over - schierpe veiligheidsmaatregelen getroffen had. Zij werden niet vertrouwd, en Stalin was er de man niet naar, enig risico te aanvaarden. Kort na 1933 waren zendelingen van de Duitse Evangelische Kerk Rusland uitgezet. Beweerd werd, dat hun religieuze tractaatjes Nazi-propaganda bevatten; beweerd werd ook, dat acteurs in de reizende theaters die rondtrokken bij de Volksduitsers aan de Wolga - waar een aparte Duitse Socialistische Sowjet-republiek bestond - in werkelijkheid spionnen waren. Stalin liet de bevolking van deze republiek voorhands met rust. Uit het Kaukasusgebied vonden daarentegen deportaties plaats en uit de meer Westelijk gelegen delen van de Sowjet-Unie werden in de jaren '35 tot '38 zelfs grote aantallen Volksduitsers naar Noord-Rusland en Siberië overgebracht. De Duitse kolonies die minder dan honderd kllometer van de Russische Westgrens lagen, werden vrijwel geheel ontvolkt. Uit die kolonies vluchtten, alsdus een Duits bericht uit 1941[2], vele Volksduitsers

1 Michel Koriakoff: *Moscou ne croît pas aux larmes* (Parijs, 1951), p. 105.
2 C. von Kügelgen: 'Von den deutschen Kolonisten in Wolhynien und in der Ukraine westlich des Dnjepr', *Deutsche Post aus dem Osten* (Berlijn), XIII, 12 (Dec. 1941), p. 2-6.

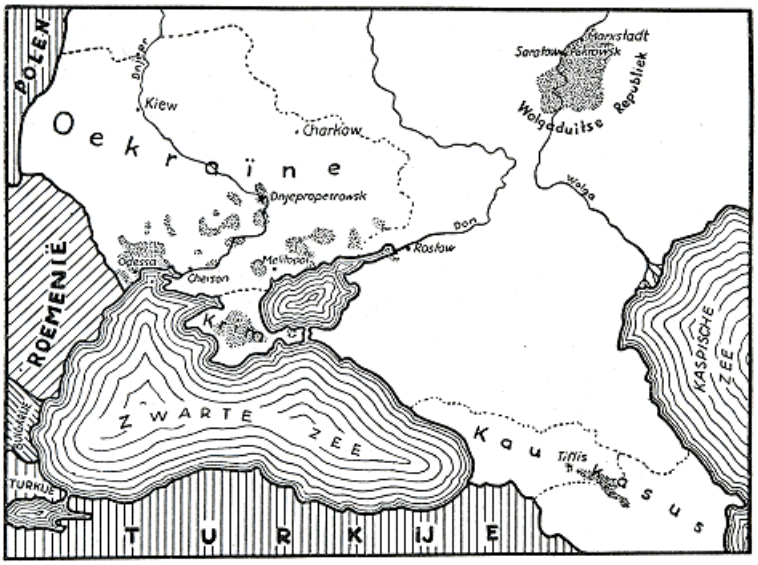

Uit Otto Boelitz: *Das Grenz- und Auslanddeutschtum* [2], p. 135
Duitse kolonisatiegebieden in de Sowjet-Unie omstreeks 1930

naar de Oekraïnse steden waar zij onderdoken. In de periode '37-3?, werden in die Oekraïne en in het Zwarte-Zee-gebied veel weerbare mannen uit de Volksduitse kolonies eveneens naar het Oosten op transport gesteld. Allen die hun godsdienst trouw bleven, werden verbannen, ‘maar ook zij die op de een-of-andere wijze met Duitsland in verbinding gestaan hadden. Een Hitlerbiljet, een Duitse krant, ja een oorkonde uit de kolonisatietijd van 1814 die bij huiszoeking ontdekt werd, was voldoende voor de verbanning.’[1] ‘Gebleken was’, meldde later een Russische bron, ‘dat talrijke Duitsers die ten tijde van de burgeroorlog uit Rusland gevlucht waren, onder voorwendsel zich bij hun families in Rusland te voegen, voor spionnagewerk het land weer binnenkwamen.’[2]

In de herfst van '39 en de zomer van '40 stemde Moscou er in toe dat de in de Baltische randstaten en Wolhynië overgebleven Volksduitsers naar het door Duitsland bezette gedeelte van Polen trokken.

De Volksduitsers in de andere gebieden wachtte in 1941 na het uitbreken van de oorlog een hard lot.

In de Oekraïne werd bevel gegeven, alle resterende Volksduitse mannen van zestien tot zestig jaar naar het Oosten af te voeren.

1 *Ibid.*, p. 3.
2 *Russia at war. Bulletin on the Soviet Union* (Londen), 11 Sept. 1941.

Bewesten de Dnjepr wisten velen zich te verstoppen of onderweg te ontsnappen, beoosten de rivier waren de deportaties vrij algemeen. Hetzelfde gold voor de Duitse kolonies op en bij de Krim en verder Oostelijk langs de kust van de Zwarte Zee. Ook uit de streek benoorden de Kaukasus vonden deportaties plaats. Bij elkaar hadden in al deze gebieden in 1926 bijna 600.000 Volksduitsers gewoond. Van hen troffen de Duitse legers niet meet dan omstreeks 250.000 aan.[1] De overigen waren verdwenen. Op de Krim bevond zich 'geen enkele Duitser meer.'[2]

Betreffende de grote groep Volksduitsers in de Wolga-republiek die omstreeks 400.000 zielen telde, werd op 28 Augustus 1941, ruim twee maanden na het begin van Hitlers invasie, op het Kremlin een decreet ondertekend dat op 8 September in alle kranten te lezen stond:

> 'Volgens betrouwbare inlichtingen, door de militaire autoriteiten ontvangen, bevinden zich duizenden en tienduizenden saboteurs en spionnen temidden van de Duitse bevolking van het Wolgagebied, die bereid zijn op een teken uit Duitsland explosies in die gebieden te veroorzaken. De aanwezigheid van zulk een groot aantal saboteurs en spionnen is nimmer door de Duitsers die de Wolgadistricten bewonen, aan de Sowjet-autoriteiten gemeld. De Duitse bevolking van de Wolgagebieden dekt derhalve vijanden van het Sowjet-volk en. van de Sowjet-staat. Indien op bevel van Duitsland in de Wolga-Duitse republiek of naburige gebieden door Duitse saboteurs en spionnen sabotagedaden ondernomen werden en bloed. vergoten werd, zou de Sowjet-regering onder het standrecht gedwongen zijn, represailles tegea de gehele Duitse bevolking te nemen. Teneinde zo onwenselijke gebeurtenissen te voorkomen en ernstig bloedvergieten te vermijden, heeft het Praesidium van de Opperste Raad van de USSR het nodig geoordeeld, de gehele Duitse bevolking van de Wolgagebieden te verplaatsen, op voorwaarde dat de verplaatste personen land toegewezen krijgen en staatshulp ontvangen teneinde zich in nieuwe gebieden te vestigen. De verplaatste Duitsers zullen land krijgen in de districten Novo-Sibirsk en Omsk, in het Altay-gebied, in de republiek Kazakstan en in naburige gebieden die rijk zijn aan land. In verband hiermee wordt aan de Nationale Verdedigingsraad opgedragen, zo spoedig mogelijk alle Wolga-Duitsers te verplaatsen die in nieuwe gebieden landerijen zullen ontvangen.'

Toen dit decreet gepubliceerd werd, was met de deportaties reeds een aanvang gemaakt. Werth nam aan dat het 'een aardig ruwe aangelegenheid' zou zijn.[3] Maurice Edelman zag ze trekken: 'een droeve stoet vluchtelingen vulde de wegen die naar de spoorwegstations van het Midden-Wolga-gebied leidden, vierhonderdduizend waren het, bedde-

1 Joseph B. Schechtman: *European population transfers* (New York, 1946), p. 208. Kolarz neemt aan, dat van 480.000 Volksduitsers, in 1941 nog aanwezig, 'vermoedelijk ongeveer 200.000' gedeporteerd werden (Walter Kolarz: *Russia and her colonies* (Londen, 1952), p. 75).
2 Verklaring van A.E. Frauenfeld, Greifelt-24, *Case VIII*.
3 Werth: *Moscow '41*, p. 173.

goed torsend, vee meevoerend, de vrouwen in tranen, allen met de verbittering op het gelaat van hen die van huis en hof verdreven zijn.'[1]

Hoe deze groep die in haar midden, naar het Kremlin bericht had, 'duizenden en tienduizenden saboteurs en spionnen' telde, in het zich in dodelijke worsteling bevindend land onderweg behandeld werd; hoe zij, tegen de stroom van Westwaarts vloeiende militaire transporten in, de Oeral passeerde om bij het naderen van de vroege winter in onherbergzame gebieden uitgeladen te worden; hoe deze vierhonderdduizend mannen, vrouwen en kinderen, of althans zoveel als nog in leven waren, in die gebieden in jaren van druk en ontbering een nieuw bestaan opbouwden of, wellicht, vergeten en veronachtzaamd langzaam te gronde gingen - wij weten het niet.

Er is taal noch teken.

Werth, vurig meelevend met de heldhaftig strijdende Russen, kon, op 9 September '41 in zijn dagboek sdirijvend, voor het lot dezer Wolga-Duitsers geen woord van mededogen vinden. Zijn opvatting-en ze werd in een groot deel van de Westelijke wereld beaamd - was dat men die deportatie zien moest als 'een realistische benadering van het probleem van een Duitse minderheid; probleem waarvan het wezen slechts te duidelijk aan de dag getreden is in het Sudetengebied en elders.'[2]

En zo werd - bevreemdend was het niet; eerder begrijpelijk, ja noodzakelijk - de scherpste maatregel die waar ter wereld ook in de tweede wereldoorlog tegen enige Duitse 'Vijfde Colonne' genomen is, in onmiddellijk verband gebracht met het verraad van de Sudetenduitser Konrad Henlein dat, zo zag men het, een aanvang genomen had in 1933 toen Hitler kanselier geworden was van het Rijk dat duizend jaar moest duren.

1 Aangehaald door Schechtman: *European population transfers*, p. 385.
2 Werth: *Moscow '41*, p. 173.

Hoofdstuk VIII
Het gefixeerde beeld

HET is tijd voor een terugblik; tijd om de voorstellingen betreffende de Duitse Vijfde Colonne die zich vanaf 1933 - nog voor de term zelf geboren was - doch in het bijzonder tijdens de oorlogsjaren in de landen buiten Duitsland gevormd hebben, samen te vatten. In hoeverre die voorstellingen in overeenstemming geweest zijn met de werkelijkheid, doet hier nog niet ter zake. Wij onderzoeken niet, wij refereren slechts.

Welnu - men heeft van de Duitse Vijfde Colonnisten globaal gesproken het volgende gemeend:

'Zij tasten heimelijk de integriteit van de staat aan, in vredestijd met middelen, strijdig met recht en moraal, tijdens de Duitse aggressie met acties die buiten het beeld van de 'normale' oorlog vallen. Zij strijden nimmer met open vizier; zij openen het vizier pas als zij hun doel bereikt hebben. De Vijfde Colonne draagt een verraderlijk karakter. *Zij attaqueert van binnen uit*. Zij valt in de rug aan.'

Dat was één karaktertrek die men haar toeschreef, doch er zaten in het gevormde beeld nog andere die beschrijving verdienen:

'De Duitse Vijfde Colonne is dienstbaar aan Hitler. *Zij bevordert de territoriale expansie van Duitsland. Zij wil voor het Derde Rijk de wereldheerschappij bevechten*. Dat is haar doel. De middelen zijn verschillend naar gelang de omstandigheden. Zolang het vrede is, dragen zij een politiek karakter. Dan wordt getracht, de staat van de tegenstander te verzwakken door de Duitse groep zo sterk en gesloten mogelijk te maken, de actie van andere, niet-Duitse groepen die zich tegen diezelfde staat richten, te stimuleren en binnen die staat de verborgen tegenstellingen openbaar, de openbare virulent te maken. Tegelijk wordt, waar nodig, door die Vijfde Colonne Duitslands komende militaire aggressie door intensieve spionnage bevorderd. *Slaat het uur van de aanval en rukken de Duitse legers het betrokken land binnen, dan wordt tijdens de gevechten die spionnage voortgezet, doch dan worden ook andere middelen toegepast: militaire en semi-militaire acties, sabo-*

tage, het moedwillig verspreiden van geruchten en het aankweken van verwarring. Die handelingen dragen niet een toevallig of spontaan karakter. Zij zijn van tevoren beraamd - *afgesproken* met opdrachtgevers in het Derde Rijk. *Zij geschieden bewust en in overeenstemming met de intenties van Duitse autoriteiten*. De Vijfde Colonne is werktuig - *willig* werktuig.'

Zo zag men het.

Al deze vormen van activiteit is men buiten Duitsland in de jaren der nationaal-socialistische expansie aan de Duitse Vijfde Colonne gaan toeschrijven. Het *begrip* Vijfde Colonne heeft men daarbij nu eens tot al die vormen tezamen uitgestrekt en het dan weer tot een deel daarvan beperkt. Dat hing er vaak van af wat men op een bepaald moment en in een bepaald land aan Vijfde-Colonne-werkzaamheden meende te ontwaren. In algemeen gebruik kwam de term eerst na de Duitse invasie van Denemarken en Noorwegen, vooral na die van de Lage Landen en Frankrijk. Het accent viel toen op wat men de 'militaire' Vijfde Colonne zou kunnen noemen. De vacantiegangers en jeugdige trekkers die, naar men meende, in Noorwegen zo grondig gespionneerd hadden; de Rijksduitse burgers die, naar men vernam, in Den Haag een gewapende aanval op het regeringscentrum hadden uitgevoerd; de Duitse agenten die, zoals men in de pers las, in België of Frankrijk, al of niet per parachute neergelaten, al of niet in vermomming, valse orders doorgegeven en vergiftigde bonbons rondgedeeld hadden - hen allen noemde men 'Vijfde Colonnisten'. 'Vijfde Colonnisten' noemde men echter ook de 'verraders' in de overvallen landen: in Noorwegen Quisling en zijn aanhangers die, naar men geloofde, klaar hadden gestaan om de defensie in het honderd te laten lopen en het bewind over te nemen; in Nederland de NSB-ers die, daarvan was men overtuigd, in grote getale uit de huizen op de Nederlandse troepen hadden geschoten; in België de Vlaamse en Waalse fascisten van wie men vernam dat zij demoraliserende geruchten hadden verspreid; in Frankrijk de politici die opzettelijk 's lands oorlogsinspanning gesaboteerd zouden hebben teneinde het met Hitler zo spoedig mogelijk op een accoordje te kunnen gooien.

Toen de term 'Vijfde Colonne' eenmaal in algemeen gebruik gekomen was, werd hij ook naar het verleden geprojecteerd en werden er alle handelingen mee aangeduid die men vanaf 1933 in verband gezien had met de grote, aggressieve, nationaal-socialistische conspiratie. Er was geen aarzeling, de Rijksduitsers die in den vreemde hadden zitten wroeten of de Volksduitsers die, hoewel burgers van andere staten, Adolf Hitler als hun werkelijke leider beschouwd hadden, als 'Vijfde Colonnisten' aan te duiden. De Oostenrijkse Nazi's die op 25 Juli 1934 in nagemaakte uniformen de kanselarij binnengedrongen waren en Dollfuss vermoord hadden, waren 'Vijfde Colonnisten' geweest. Seyss-Inquart die, zo zag men het, in schijn met Schuschnigg samengewerkt en in werkelijkheid zijn positie ondermijnd had om tenslotte per telegram Hitler uit te

nodigen, Oostenrijk te bezetten; Konrad Henlein die, naar men concludeerde, in voortdurend overleg met Berlijn de Sudetenduitsers eerst tot politieke opstand tegen de Tsjechoslowaakse republiek bewogen had en daarna zelfs tot militaire rebellie - hen beiden ging men als prototypen van de Vijfde Colonne beschouwen, als verraders bij uitnemendheid.

Hoe dit beeld van de Vijfde Colonne gegroeid is, laat zich niet *exact* weergeven. De stromingen die, bewust en onbewust, door de geesten der mensen gaan, kan men niet nauwkeurig in kaart brengen. Ook die werkelijkheid is oneindig gecompliceerder dan zich ooit in woorden laat uitdrukken. In het algemeen kan men echter zeggen, dat het reële verschijnselen geweest zijn - verschijnselen dus, die zich werkelijk voorgedaan hebben - die de eerste stoot gaven tot de algemene opvatting dat er een Vijfde Colonne bestond. De moord op Dollfuss, de *Anschluss* van Oostenrijk, de vorming van Henleins Sudetenduits Legioen, maar ook: de demonstraties van nationaal-socialistische Rijksduitsers in het buitenland, hun bij huiszoeking en proces in ver uit elkaar liggende landen (van Litauen tot Zuidwest-Afrika) blootgelegde intriges - dat waren alles onweersprekelijke feiten. Even onweersprekelijk achtten, tijdens de Duitse invasie, bij voorbeeld de Polen het massale verraad der Volksduitsers, de Nederlanders dat van Duitse en Nederlandse nationaal-socialisten. Het ‘internationale’ beeld der ‘Vijfde Colonne’ ontstond uit de ‘nationale’ die zich aanvankelijk betrekkelijk los van elkaar vormden. Het optreden van Seyss-Inquart en Henlein bewerkstelligde, wij schreven dit reeds eerder, dat de Vijfde Colonne *wereldnieuws* werd - een thema dat, over grote delen van het aardoppervlak, pers en radio niet meer lieten vallen. Bij herhaling werd er over geschreven en gesproken, maar natuurlijk nimmer zo intensief als in die catastrofale lente en zomer van 1940 toen, zo meende men, de Vijfde Colonnisten ten aanval togen van Narvik tot Montevideo, van Rotterdam tot Batavia. Toen werd eerst recht het beeld van die Vijfde Colonne, duidelijk en scherp-omlijnd, als op een gevoelige plaat gevormd in de ziel van tientallen, ja honderden millioenen mensen.

Door wat men *later* aan daden van Duitsers en andere nationaal-socialisten waarnam, werd dat beeld slechts *gefixeerd*.

Dat in de door Duitsland bezette landen Rijks- en Volksduitsers zich gesloten onder het teken van het hakenkruis verenigden en de ‘inheemse’ nationaal-socialisten evident aan Hitlers kant stonden, was bewijs te meer voor de opvatting dat die groepen de komst der Duitsers actief als Vijfde Colonnisten bevorderd hadden.

Van niet te onderschatten betekenis bij de fixering van het beeld was voorts wat men *na* de Duitse aggressies over de Vijfde Colonne kon *lezen*.

Uit de voornaamste Amerikaanse week-, maand- en kwartaalbladen, die uiteraard bij het dagelijks nieuws ten achter waren, had Huntington, niet verder teruggaand dan tot het uitbreken van de oorlog, in October 1940 al 121 artikelen verzameld, handelend over ‘de Europese ‘Vijfde

Colonne' en de opbouw van het Amerikaanse moreel.'[1] Hellman kon in 1943 een bibliografie over 'de Vijfde Colonne der Nazi's' samenstellen waarin alleen de in de beide Amerika's verschenen boeken en tijdschriftartikelen van enige importantie opgesomd waren - ten getale van 290.[2]

Men moet, wat de Verenigde Staten betreft, wel bijzondere betekenis toekennen aan een serie artikelen over de Vijfde Colonne van de hand van kolonel William J. Donovan en Edgar Ansel Mowrer. Donovan, een ondernemend en moedig man, die na een prachtige carrière in de eerste wereldoorlog de strijd in Abessynië en Spanje van nabij aanschouwd had, was een persoonlijk vriend van de republikein Frank Knox, eigenaar van de *Chicago Daily News*. Toen Knox op 20 Juni 1940 door Roosevelt tot minister van marine benoemd werd, had hij Donovan voorgesteld als minister van oorlog. De president gaf de voorkeur aan Henry Stimson.Met instemming van Roosevelt die de pessimistische dépêches van zijn ambassadeur Kennedy wantrouwde, werd Donovan daarop door Knox naar Londen gezonden met opdracht rapport uit te brengen over Engelands kansen, zich te handhaven onder Hitlers onvermijdelijk komende slagen. Hij vertrok op 14 Juli. Begin Augustus was hij met sterk-positieve indrukken in Washington teruggekeerd. Hij had tegelijk in Londen gegevens verzameld over het werk van de Vijfde Colonne op net vasteland van Europa. Daartoe had hij zich geassocieerd met Mowrer, auteur van het in '33 verschenen, uitstekende werk 'Duitsland zet de klok terug'. Mowrer had in Europa de *Chicago Daily News* vertegenwoordigd. Met moeite had hij uit Frankrijk via Lissabon Engeland weten te bereiken. De door Donovan en Mowrer over de Vijfde Colonne verzamelde gegevens werden zo belangrijk geacht dat zij, in vier artikelen onder hun beider naam samengevat, aan de *Associated Press*, de *United Press* en de *International News Service* ter beschikking gesteld werden die ze aan practisch alle Amerikaanse dagbladen doorgaven waarin zij op 20, 21, 22 en 23 Augustis 1940 verschenen.

Zij verdienen hier als typerend en invloedrijk voorbeeld samengevat te worden.

Donovan en Mowrer begonnen met een beeld te geven van Hitlers overwinningen. Zijn strijdkrachten waren de sterkste geweest, maar nooit had hij in zo korte tijd zo overtuigend kunnen zegevieren, als de Duitsers in den vreemde en zijn bondgenoten in de te overvallen landen hem niet geholpen hadden. De Sudetenduitsers hadden de ondergang van Tsjechoslowakije bewerkstelligd. Polen was door zijn Volksduitsers, door de Gestapo geleid, in de rug aangevallen; tienduizend hunner waren

1 Thomas W. Huntington: 'The Trojan-Horse bibliography. The European 'Fifth Column' and American morale-resistance'. *Bulletin of the New York Public Library*, XLIV, 10 (Oct. 1940), p. 741-4.

2 Florence S. Hellman: *Nazi Fifth Column activities. A list of references* (Washington, 1943).

tot agent en gids van de invasielegers opgeleid; anderen hadden valse orders verspreid en militaire doelen met tekens aangegeven. In Denemarken hadden de Duitsers de demoralisatie bevorderd, Noorwegen was door in schepen verborgen Duitse soldaten overvallen. In Nederland hadden 120.000 Rijksduitsers hun gastheren beschoten 'met de furie van derwisjen'[1] in België 60.000 de Vlaamse en Waalse fascisten gefinancierd. Duitse agenten als Friedrich Sieburg en Otto Abetz hadden Frankrijk rijp gemaakt voor de capitularie. Engeland had alle gevaarlijke elementen, de réfugiés incluis, tijdig geïnterneerd.

Een 'inheemse' Vijfde Colonne had, zo gingen Donovan en Mowrer verder, in Tsjechoslowakije en Polen niet bestaan. In Noorwegen daarentegen, had Quisling het Duitse succes mogelijk gemaakt. In Nederland hadden de NSB-ers Hitler geholpen. Vlaamse Nazi's hadden de vitale bruggen over het Albertkanaal verraden. Franse spionnen hadden Hitler voortdurend perfect op de hoogte gehouden en de Franse *upper ten* en intellectuelen waren jarenlang bewerkt door Duitse propagandisten. Misschien waren er ook in Engeland wel défaitisten.

Aan dit organisatorisch en propagandistisch werk in het buitenland hadden de Duitsers, aldus Donovan en Mowrer, per jaar 200 millioen dollar besteed. Een deel daarvan was ter beschikking gesteld van de *Auslands-Organisation der NSDAP*, die 'bijna vier millioen leden' telde, 'allen bewuste agenten.'[2] Rijksduitsers, genaturaliseerde Duitsers en niet-Duitsers waren er lid van. Naast de *Auslands-Organisation* werkten Gestapo, propaganda-ministerie, arbeidsfront, spionnage-diensten en het *Auswärtige Amt*, allen tezamen met dertigduizend employé's, vijfduizend in dienst van de Gestapo, uitgerust met kleine zendertjes. Duitse dienstboden en studenten waren veelvuldig als agent opgetreden.

Op al die actie was de democratie te weinig bedacht geweest. Dat gold ook voor de Verenigde Staten, waar zich vermoedelijk 'de beste door Nazi's geschoolde Vijfde Colonne ter wereld'[3] bevond. Grote waakzaamheid was nodig om dat gevaar te beteugelen.

Deze beschouwingen van Donovan en Mowrer werden, nadat zij in de pers verschenen waren, nog in brochurevorm uitgegeven met een woord vooraf van Knox die hun beider 'zorgvuldige studie, uitgevoerd met iedere officiële bron tot hun beschikking'[4] warm aanbeval.

Ruim twee jaar later, in 1943, liet het *State Department* een uitvoerig boekwerk verschijnen dat, in hoofdzaak op grond van Duits publicatie- materiaal, een boeiend beeld gaf van de ontwikkeling der betrekkingen tussen Duitsland en de Duitsers buiten Duitslands grenzen en waarin ook de 'Vijfde Colonne' ter sprake kwam, mede aan de hand van vertrouwelijke inlichtingen. Het belangrijkste specimen daarvan werd gevormd

1 William Donovan en Edgar Ansel Mowrer: *Fifth Column lessons for America* (Washington, 1940), p. 4.
2 *Ibid.*, p. 11.
3 *Ibid.*, p. 14.
4 *Ibid.*, p. 2.

door uittreksels uit ‘een vertrouwelijk, betrouwbaar rapport, aan andere bronnen geverifieerd, van de veelzijdige Duitse Vijfde-Colonne-werkzaamheid in Nederland vóór de Duitse invasie’.[1]

Volgens dit rapport was de *Reichsdeutsche Gemeinschaft*, die zich neutraal voordeed, in feite een nationaal-socialistische organisatie geweest. Haar leider, Otto Butting, was ‘de ongekroonde koning van iedere Duitse burger’ woonachtig in Nederland[2]. Hij werkte nauw samen met de Duitse spionnage-dienst, want door de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* had hij ‘een paar Nazi-ogen, een paar Nazi-oren in iedere stad en ieder gehucht van Nederland’.[3]

Zo had het hoofd van de spionnage-dienst kunnen beweren, dat hij ‘iedere steen in Nederland’ kende, waarmee hij bedoelde: ‘kanaal, sluis, brug, viaduct, afgraving, hoofdweg, zijweg, vliegveld, landingsterrein en de naam en het adres van Nederlandse Nazi's die, als het zover was, het invasieleger zouden helpen’.[4] Butting bezat voorts een kartotheek met bijzonderheden over talrijke niet-Duitsers en over de 100.000 Duitsers die gedwongen waren, toe te treden tot het *Arbeitsfront*. Velen hunner spionneerden. Met behulp van Nederlandse Nazi's had hij 80.000 Nederlandse werklozen in Duitsland geplaatst weten te krijgen, die daar tot aanhangers van Hitler bekeerd waren. Deze lieden hadden zich na hun terugkeer bevonden ‘onder de Nederlanders van iedere sociale stand, hoog en laag, die de Duitse parachutisten verwelkomden en verzorgden en hun de weg wezen’.[5]

Dit document trok door zijn kennelijk op *inside information* berustende details de aandacht. Als even authentiek aanvaardde men talrijke, op eigen ervaring berustende werken, geschreven door autoriteiten als de president van de Noorse Kamer, Carl J. Hambro[6], en de Nederlandse minister van buitenlandse zaken, mr E.N. van Kleffens[7], door journalisten, of door andere ooggetuigen die op het nippertje of later de door Duitsland bezette gebieden verlaten hadden. Regeringen droegen het hunne bij tot de fixering van het Vijfde-Colonne-beeld; de Poolse publiceerde een reeks getuigenissen van uit Polen ontsnapte militairen[8], de Tsjechische een grote groep documenten over de Henlein-beweging.[9] Alle gegevens, die sinds 1933 wereldkundig geworden waren, werden voorts op hun wijze door talrijke auteurs tot monografieën verwerkt.

1 Raymond E. Murphy, Francis B. Stevens, Howard Trivers, Joseph M. Roland: *National socialism. Basic principles, their application by the Nazi party's Foreign Organization, and the use of Germans abroad for German aims* (Washington, 1943), p. 132.
2 *Ibid.*, p. 133.
3 *Ibid.*
4 *Ibid.*, p. 134.
5 *Ibid.*, p. 137.
6 Carl J. Hambro: *I saw it happen in Norway* (Londen, 1940).
7 E.N. van Kleffens: *The rape of the Netherlands* (Londen, 1940); Amerikaanse uitgave: *Juggernaut over Holland* (New York, 1940).
8 *The German Fifth Column in Poland* (Londen, 1941).
9 B. Bilek: *Fifth Column at work* (Londen, 1945).

Vooral wat de centrale organisatie dier Vijfde Colonne betrof, spraken deze elkaar veelal tegen. Sommigen zagen Bohle, hoofd van de *Auslands-Organisation* van de NSDAP, als de voornaamste figuur, die '99 procent van de Duitsers in den vreemde controleerde'[1] en 'directe supervisie' uitoefende over het *Auswärtige Amt*[2]. Volgens anderen was Wilhelm Canaris, hoofd van de Duitse spionnagedienst, de grote schuldige; hij 'had bijna onbeperkte macht'.[3] Een derde zag Ribbentrop als de man die de aan te vallen staten ondermijnd had 'door middel van omkoperij, vleierij, voluptueuze vrouwen - ja, en zelfs geïmporteerde dienstmeisjes en hotelportiers'.[4] Een vierde berichtte dat de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* 'meer dan tienduizend goed-getrainde agenten en vertrouwenslieden' uitgezonden had.[5]

Reserves ten aanzien van de almacht der Vijfde Colonne maakten *expressis verbis* slechts weinigen. De Belgische regering verklaarde spoedig na aankomst in Londen dat in haar land 'de vijfde kolom slechts uit enkele eenlingen' bestaan had.[6] Mitrany publiceerde in 1941 zijn conclusie dat de Nazi-actie in Noord- en Zuid-Amerika weinig om het lijf had gehad.[7] Toynbee sprak zich in 1952 in gelijke geest uit.[8] Langer en Gleason betwijfelden de betekenis van de Vijfde Colonne in Noorwegen en Frankrijk,[9] en Derry was bereid, volmondig te erkennen dat het effect van Quislings actie ernstig overschat was.[10]

Daar stond tegenover dat in andere, op hoog peil staande, gezaghebbende werken de Vijfde Colonne, in de regel in korte passages, in al haar fascinerende glorie herrees. Dat geschiedde op gezag van Hambro door Churchill in de aan Noorwegen gewijde passages van zijn meeslepende gedenkschriften.[11] Hugh Seton-Watson sprak van de 'voorbeeldige efficiency' van het Vijfde-Colonne-Werk der Volksduitsers in Polen.[12] Louis L. Snyder nam in zijn meesterlijke analyse van het Duitse nationalistische denken een passage op waarin van de 'spionnen, saboteurs en geassorteerde samenzweerders' van de *IG Farben*, het grote Duitse chemische kartel, gesproken werd, welks agenten, aldus Snyder, 'de kern van Nazi-

1 Heinz Pol: *AO - Auslandsorganisation. Tatsachen aus Aktenberichten der 5. Kolonne* (Graz, 1945), p, 87.
2 Fernandez Artucio: *The German Octopus in South America*, p. 24.
3 Kurt Singer: *Duel for the Northland. The war of enemy agents in Scandinavia* (Londen, 1945), p. 37.
4 H.W. Blood-Ryan: *The great German conspiracy* (Londen, z.j.), p. 167.
5 Pol: *AO*, p. 44.
6 *België. Een officieel overzicht van de gebeurtenissen 1939-1940* (Londen, 1941), p. 37.
7 In: Toynbee en Boulter: *Survey of international affairs 1938*, dl I (Londen, 1941), p. 586-7 en 672-4.
8 *The world in March 1939* (Londen, 1952), p. 12.
9 Langer en Gleason: *The challenge to isolation 1937-1940*, p. 420, 448
10 Dr T.K. Derry: *The campaign in Norway* (Londen, 1952), p. 244.
11 Churchill: *The second world war*. dl I. *The gathering storm*, p. 478-9.
12 Hugh Seton-Watson: *Eastern Europe between the wars, 1918-1941* (Cambridge, 1946), p. 283.

intriges in vreemde landen' gevormd hadden.[1] Martin Wight tenslotte, noemde in een publicatie van het Engelse *Royal Institute of International Affairs* de Volksduitse minderheden in Oost-Europa 'een internationale Vijfde Colonne van unieke kracht'[2] en gaf van de *Auslands-Organisation* en de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* een beschrijving, waarin onder meer de vermomde toeristen, technici en handelsreizigers weer vermeld werden.[3]

In Duitsland daarentegen, werd van nationaal-socialistische zijde pertinent ontkend dat er ooit een Vijfde Colonne bestaan had.

Tijdens het te Neurenberg gevoerde proces tegen de voornaamste Duitse oorlogsmisdadigers (Hermann Goering c.s.) werd een beëdigde verklaring van Bohle voorgelezen, waarin deze beweerde dat de *Auslands-Organisation* of leden daarvan noch van Rudolf Hess, aan wie Bohle rechtstreeks ondergeschikt geweest was, noch van hemzelf 'op enige wijze opdrachten ontvangen hebben waarvan de uitvoering als Vijfde-Colonne-werkzaamheid beschouwd kon worden.' Ook Hitler had, aldus Bohle, nimmer in dat opzicht enig directief gegeven. Hess had er altijd op aangedrongen dat leden van de *Auslands-Organisation* zich niet bemoeiden met de binnenlandse toestanden van het land waar zij als gast leefden. Er waren, dat erkende Bohle, Duitsers geweest die in den vreemde ingeschakeld waren in de Duitse spionnage-dienst, maar dat soort werk hadden Fransen en Engelsen voor hún spionnage-diensten ook verricht, en het spionnage-werk van de betrokken Duitsers had in elk geval met hun lidmaatschap van de *Auslands-Organisation* niets te maken gehad.[4]

Een lid van de prosecutie-staf ging Bohle vervolgens met enkele vragen te lijf die van volstrekte twijfel aan de betrouwbaarheid van zijn verklaring getuigden:

> 'LUIT.-KOLONEL GRIFFITH-JONES: Kwam nooit de gedachte bij U op dat, wanneer Uw leger een land aanviel waar U een goed-georganiseerde organisatie had, die organisatie van uitzonderlijke militaire waarde zou zijn?
> BOHLE: Neen, dat was de zin en de doelstelling niet van de *Auslands-Organisation* en geen enkele instelling heeft zich ooit in dat verband met mij in verbinding gesteld.
> LUIT.-KOLONEL GRIFFITH-JONES: Wilt U dit Gerechtshof dus vertellen dat, toen de verschillende landen in Europa in feite door het Duitse leger overvallen werden, Uw plaatselijke organisaties niets deden om ze in militaire of semimilitaire hoedanigheid te helpen?
> BOHLE: Ja, inderdaad.'[5]

Van Alfred Hess, broeder van Rudolf Hess en plaatsvervangend leider van de *Auslands-Organisation*, werd een verklaring voorgelezen waaruit

1 Louis L. Snyder: *German nationalism: the tragedy of a people* (Harrisburg, 1952), p. 295.
2 *The world in March 1939*, p. 332.
3 *Ibid.*, p. 314-6.
4 *IMT*, dl X, p. 15.
5 *Ibid.*, p. 19.

het Internationale Militaire Gerechtshof onder meer vernam, dat het slagwoord 'de Vijfde Colonne' 'in de *Auslands-Organisation* beschouwd werd als een handige bluf van de anti-fascistische propaganda, en het wekte oprechte vrolijkheid op.' Individuele Duitsers hadden, zei Alfred Hess, inderdaad geheime opdrachten gehad, dat was alleen maar natuurlijk geweest, 'maar de *Auslands-Organisation* was stellig niet de verstrekker van zulke opdrachten en evenmin de tussenschakel voor zulke agenten.'[1] Slechts enkele Duitsers hadden in den vreemde het gebod overtreden, zich niet te bemoeien met de binnenlandse aangelegenheden van de staat waar zij woonden; zij waren, deelde Hess mee, 'zwaar gestraft.'[2]

Deze en dergelijke verklaringen werden door Bohle, toen hij bij het proces voor een der Neurenberger Amerikaanse Militaire Gerechtshoven tegen de Duitse diplomaten (Weizsaecker c.s.) zelf op het beklaagdenbankje zat, met klem herhaald. De *Auslands-Organisation* was, betoogde hij, een sociale, vaderlandslievende organisatie geweest, te vergelijken met de *British Council* of de *Alliance française*, weliswaar van politiek karakter, maar toch in wezen een onschuldig, lofwaardig instituut.

Het betoog van Bohle en Rudolf Hess werd in de wereldpers niet opgenomen: het werd niet de moeite waard geacht. Ware het wèl geschied, het zou bij de lezers in de meeste landen met geïrriteerd schouderophalen ontvangen zijn: nog twee leugenaars! Lieden als Goering, Ribbentrop en Seyss-Inquart hadden ook de blanke onschuld uitgehangen; ze waren toch tot de doodstraf veroordeeld. Trouwens, wat betekenden de meest sinistere Vijfde-Colonne-verhalen, vergeleken met de blootgelegde realiteit van concentratiekamp en gaskamer?

Zo handhaafde zich bij de meeste mensen in de niet-Duitse landen het beeld van de Vijfde Colonne dat in de jaren van 1933 tot 1941 ontstaan was en trad de begrijpelijke tendentie aan de dag, dat beeld aan de generaties over te dragen voor welke het nationaal-socialistische Duitsland en zijn wandaden in hoofdzaak of uitsluitend geschiedenis zouden zijn waarvan men in de boeken las. Tekenend is het, te constateren hoezeer bijvoorbeeld in vele Angelsaksische historische handboeken over de tweede wereldoorlog de aan de invasie van Nederland gewijde passages gebaseerd zijn op de uit 1940 daterende inlichtingen. Daar ontmoeten wij weer de Duitsers, woonachtig in Rotterdam, die 'machinegeweer-posten bezetten en strategische bruggen vernietigden,'[3] of 'Nederland binnengekomen waren als 'toeristen', 'handelsreizigers' of 'studenten''[4]; de Vijfde Colonnisten, die 'de sirenes voor de luchtbescherming in het ongerede brachten en wat van Amsterdams watervoorziening over was,

1 *IMT*, dl X, p. 76.
2 *Ibid.*, p. 77.
3 C. Grove Haines en Ross J.S. Hoffman: *The origins and background of the second world war* (New York, 1947), p. 571.
4 Walter Consuelo Langsam: *The world since 1914* (New York, 1948), p. 764.

onderbraken'[1], of 'verwarring en terreur achter de linies verspreidden'[2]; de parachutisten, die samenwerkten met 'spionnen, verraders, Vijfde Colonnisten en Duitse toeristen'[3], of naar beneden daalden, 'velen in Nederlands uniform,uitstekend Nederlands sprekend en burgers en soldaten gelijkelijk in verwarring brengend'[4]. En zelfs in een 'miniatuur-geschiedenis' van de tweede wereldoorlog werd nog ruimte gevonden voor de opmerking dat de Duitsers in Nederland 'handig gebruik maakten (als in Noorwegen, maar op groter schaal) zowel van parachutisten als van verraad'.[5]

Waarom zou men twijfelen aan mededelingen van zo gelijke strekking, gedaan door zo gezaghebbende beoefenaren der historische wetenschap? Trouwens, de opvatting dat tijdens de nationaal-socialistische expansie een machtige Duitse Vijfde Colonne aan het werk geweest was, werd als het ware ingebed in een denken waarin het begrip Vijfde Colonne als zodanig een steeds groter rol ging spelen, De Westerse wereld raakte meeren-meer gebiologeerd door de communistische -, de communistische door de Westerse Vijfde Colonne. Er brak kort na 1945 een era aan waarin men haast geen krant meer kon lezen of nieuwsuitzending horen zonder die van angst huiverende term tegen te komen.

Dat hij uit een blufferige toespraak van een generaal in de Spaanse burgeroorlog geboren was, herinnerden slechts enkelen zich.

Men kon zich nauwelijks een wereld denken waarin geen Vijfde Colonne bestond.

*

Wanneer wij nu de voorstellingen omtrent de Duitse Vijfde Colonne op hun waarheidsgehalte gaan onderzoeken, lijkt het verstandig, expliciet aan te geven wat men onder die Vijfde Colonne verstaan heeft.

Nauwkeurige definities zijn zelden geheel bevredigend; zij zijn dat te minder wanneer de inhoud weergegeven moet worden van een term die in het spraakgebruik zo afgesleten is dat er haast geen scherpe beeldenaar meer op te ontwaren valt. De 'Vijfde Colonne' is zulk een term geworden - een woord-combinatie waarvan in het dagelijks gebruik zekere vaagheid van meet af aan een essentieel element gevormd heeft.

Als we het eens aldus probeerden:

1 Francis Trevelyan Miller: *History of world mar II* (Philadelphia, 1945), p. 170.
2 Henry Steele Commager: *The story of the second world war* (Boston, 1945), p. 51.
3 Frederick L. Schuman: *International politics. The Western state system in transition* (New York, 1941), p. 580.
4 Walter Phelps Hall: *Iron out of calvary. An interpretative history of the second world war* (New York, 1946), p. 94.
5 R.C.K. Ensor: *A miniature history of the war* (Oxford, 1945), p. 25.

Als Duitse Vijfde Colonne is iedere groep buiten het nationaal-socialistische Duitsland beschouwd die bewust en in overeenstemming met de geheime instructies van Duitse autoriteiten een activiteit ontplooide die de territoriale expansie van Duitsland bevorderde.

Laat ons deze omschrijving nader bezien.

'Duitse Vijfde Colonne' is reeds een tweeslachtig begrip. Men kan er een *pro-Duitse*, men kan er ook een *uit Duitsers bestaande* Vijfde Colonne mee aanduiden. De eerste aanduiding is ruimer dan de tweede: zij sluit alle niet-Duitse groepen in die pro-Duitse actie voerden. Nu wezen wij er in ons Woord Vooraf al op, dat de actie dier niet-Duitse groepen zich er nog niet toe leent, in internationaal kader wetenschappelijk beschreven te worden. Wij kunnen haar echter niet geheel verwaarlozen. De gemeenschappen die zich door het Derde Rijk bedreigd hebben gevoeld, hebben de uit Duitsers en de uit 'inheemse' fascisten en nationaal-socialisten bestaande Vijfde Colonnes als *één geheel* gezien. De vraag of die 'inheemse' Vijfde Colonnes steun verleend hebben aan de Duitse aggressie, kunnen wij dan ook niet uit de weg gaan - maar de politieke achtergrond van al die Noorse, Nederlandse, Franse, Britse, Noord- en Zuid-Amerikaanse fascistische en nationaal-socialistische bewegingen en beweginkjes willen wij laten rusten.

Keren wij tot onze omschrijving terug.

Vijfde-Colonne-activiteit zag men als *bewuste* activiteit. Waarlijk - er is ook door anderen voor en tijdens de oorlog heel wat activiteit ontplooid die *objectief*, 'ongewild', de territoriale expansie van Duitsland bevorderd heeft. Zou men ook daarop het woord 'Vijfde Colonne' toepassen, dan zou men het tot zinloos politiek scheldwoord degraderen. Het is de *subjectieve intentie* die niet mag ontbreken.

Evenmin mag in het geval van de Duitse Vijfde Colonne het organisatorisch verband met Duitse autoriteiten - autoriteiten van partij en staat - gemist worden. Men zag de Vijfde Colonne als een werktuig dat van Duitsland uit *gehanteerd* werd.

Voorts moest de activiteit dier Vijfde Colonne bij uitstek *in het geheim* gedirigeerd worden. Zij werd als samenzwering beschouwd, en ook in die gevallen waarin nationaal-socialistische instellingen (de *Auslands-Organisation der NSDAP* bijvoorbeeld, of het *Propaganda-Ministerium*) in den vreemde in het publiek werkzaam waren, nam men toch aan dat zij niet voor hun *werkelijke* doeleinden uitkwamen en dat hun 'eigenlijke' activiteit uit het opvolgen van geheime Duitse instructies bestond.

Die activiteit droeg, zoals men het zag - dat bracht Tolischus al zo duidelijk onder woorden -, in vredestijd een ander karakter dan in oorlogstijd. Men zou haar in vredestijd in het begrip 'ondermijning' kunnen samenvatten: 'Door middel van de Vijfde Colonne ondermijnde het nationaal-socialistische Duitsland andere staten.' Was dat niet de algemene impressie die in de jaren 1933-1939 ontstaan was? De oorlogs-

activiteit beschouwde men daarentegen gekarakteriseerd door *het verlenen van steun aan de militaire aggressie door middel van de aanval-van-binnen-uit tijdens die aggressie*. In dat tweede geval willen wij voortaan van de *militaire* Vijfde Colonne spreken in tegenstelling tot de *politieke* ('ondermijning in vredestijd'). Tussen die twee Vijfde Colonnes zag men natuurlijk allerlei overgangen. Men beschouwde de militaire Vijfde Colonne eigenlijk als de consequentie, de culminatie van de politieke.

De voorstellingen die na 1933 buiten Duitsland betreffende die *politieke* Vijfde Colonne ontstonden, hebben wij in het algemeen in de Inleiding van dit deel weergegeven; het beeld van de *militaire* Vijfde Colonne werd in zeven hoofdstukken land voor land geschetst. *Daar hebben wij getracht uit te beelden hoe men in de door Duitsland aangevallen of zich door Duitsland bedreigd voelende staten die Duitse Vijfde Colonne tijdens de tweede wereldoorlog gezien heeft*.

De voorstellingen nu welke in die hoofdstukken van het eerste deel van ons boek betreffende de militaire Vijfde Colonne neergelegd zijn, willen wij in het tweede deel critisch onderzoeken. Of anders: naast het beeld van wat die Vijfde Colonne *naar men meende* op haar geweten had, willen wij een tweede beeld plaatsen: *wat werkelijk gebeurd is*.

Stof genoeg voor dat tweede beeld! Duitsche archiefdossiers zijn na de oorlog in onafzienbare rijen gevonden. Duizenden documenten zijn alleen al bij de Neurenberger processen openbaar gemaakt en de Duitsers die daar terecht stonden, hebben zich in volle vrijheid kunnen verdedigen. Overeenkomstige processen zijn in alle, tijdens de oorlog bezette landen tegen diegenen gevoerd die met de Duitsers samengewerkt hebben. Nationale rivieren van mémoire-litteratuur hebben zich tot een brede internationale stroom verenigd. Militaire historici zijn in alle Westerse staten ver gevorderd met de nauwgezette reconstructie van de veldtochten uit de eerste helft van de tweede wereldoorlog. Voor het onderzoek van de niet-politieke aspecten van de periode 1933-1945 zijn in landen als Noorwegen, West-Duitsland en Frankrijk, gelijk ook in Nederland, overheidsinstellingen opgericht die archieven verzameld, geordend en bestudeerd hebben. In Nederland, Frankrijk, Denemarken en Noorwegen hebben parlementaire commissies van onderzoek de juiste toedracht van het gebeurde tijdens de Duitse invasies onderzocht en beschreven. En tenslotte is in tal van landen door wetenschappelijke bibliotheken en andere wetenschappelijke instellingen een schat aan documentatiemateriaal over de Nazi-tijd verzameld die al menig serieus historicus in staat gesteld heeft, op bepaalde aspecten van die tijd het helder licht te laten vallen van zijn critisch oordeel, onvertroebeld door affecten.

Dat laatste vooral: pas nu de angst voor de Duitse Vijfde Colonne geweken is, is het mogelijk geworden, haar werkelijk optreden in volle omvang na te gaan en uit te beelden. En wellicht is de lezer, in wie thans ook niet meer die angst leeft waaraan hij misschien in de jaren der

nationaal-socialistische aggressie onderhevig was, al door critische vragen beslopen.

Wat is van al het voorafgaande 'waar' geweest? Wat niet?

Wat werkelijkheid? Wat inbeelding?

Dat willen wij nagaan.

Onze taak is het, de rollen om te keren en de Duitse acties systematisch te schetsen *niet zoals zij zich aan de overvallen volkeren en Duitslands overige tegenstanders voordeden doch zoals zij zich realiter afgespeeld hebben, teneinde daarbij in het bijzonder na te gaan, waar wij de vinger kunnen leggen op daden die men aan een Duitse Vijfde Colonne zou moeten toeschrijven*.

Hoe werden de Duitse offensieven voorbereid? Hoe zat de Duitse vooroorlogse spionnage in elkaar? Welk gebruik werd tijdens de oorlogsacties gemaakt van spionnen, saboteurs, guerrillastrijders, verraders - van Rijksduitsers, Volksduitsers en 'inheemse' nationaal-socialisten en fascisten? Deze en dergelijke vragen zijn het waarop wij land voor land een antwoord willen zoeken. Mocht daarbij blijken, dat de militaire Vijfde Colonne inderdaad een feit is geweest, dan moeten de factoren aangegeven worden die haar ontstaan bepaald en haar ontwikkeling bevorderd hebben. Mocht tevens blijken dat het werkelijk optreden van die Vijfde Colonne opvallend verschilt van de in het eerste deel van ons boek neergelegde voorstellingen, dan zouden wij ook voor dat contrast een verklaring moeten zoeken. Doch aan die achtergronden en perspectieven zijn wij in het tweede deel nog niet toe.

Terug naar het eerste slachtoffer van Hitlers militaire aggressie: Polen.

Tweede deel
Werkelijkheid

Hoofdstuk IX
Polen

HET DUITSE AANVALSPLAN - In de maanden die verliepen tussen de Overeenkomst van München (29 September 1938) en de bezetting van Praag (15 Maart 1939), werd Polen van Duitse zijde onder sterke politieke druk geplaatst. Het werd Warschau duidelijk gemaakt dat Duitsland wijzigingen wilde brengen in de status van Danzig en een 'oplossing' wenste voor het probleem van de Poolse Corridor. Of Hitler er innerlijk van overtuigd was dat de Poolse regering zou toegeven dan wel aannam dat zij onder alle omstandigheden het been stijf zou houden, is niet bekend. Hij hield vermoedelijk met de laatste mogelijkheid van meet af aan rekening en kwam in elk geval in de tweede helft van Maart, toen Polen dat zich steeds sterker bedreigd voelde, gedeeltelijk mobiliseerde en een garantie van Engeland verwierf, tot de conclusie dat de voorbereiding van een beslissend militair offensief bespoedigd moest worden. De eerste schetsen voor de aanval op Polen - code-aanduiding: *Fall Weiss* - lagen toen reeds gereed. Op 3 April 1939 echter, bracht generaal Keitel, chef van het *Oberkommando der Wehrmacht*, aan de opperbevelhebbers van leger, vloot en luchtmacht (von Brauchitsch, Raeder, Goering) Hitlers wens over dat de plannen in een dusdanig tempo uitgewerkt moesten worden dat de uitvoering van 1 September 1939 af ten allen tijde mogelijk zou zijn[1].

Wat het leger betrof, geschiedde deze uitvoering onder de verantwoordelijkheid van von Brauchitsch door de chef van de generale staf, Halder. Von Brauchitsch en Halder dachten bij uitstek in strikt-militaire begrippen. Duitslands superioriteit kennend, wilden zij het Poolse leger door middel van een dubbele omsingelingsoperatie vernietigen, waarbij de Duitse legers niet in het centrum maar aan de flanken diep in Polen zouden doorstoten. (Zie hiervoor en voor de ligging van de in dit

1 C-120, *IMT*, dl XXXIV, p. 380-1.

hoofdstuk genoemde plaatsen de kaart op p. 53). Het was aanvankelijk onzeker of de uitvoering van dat plan door de opstelling van de Poolse divisies bevorderd zou worden. Nog op 14 en 28 Juni 1939 noteerden de Duitse militairen die met de uitwerking der offensieven bezig waren, dat zij geen betrouwbare inlichtingen bezaten omtrent de Poolse mobilisatie- en operatie-plannen.[1] Later werd van Duitse zijde aangenomen dat de Poolse troepen in Westelijk Polen geconcentreerd zouden worden voor een offensief in de richting van Berlijn.[2]

Uit geen van de bekendgeworden Duitse stukken[3] blijkt dat de Duitse generaals in het algemeen uit Rijks- of Volksduitsers bestaande militaire of semi-militaire formaties van aanzienlijke omvang bij hun operaties ingeschakeld hebben. Daaruit mag evenwel niet geconcludeerd worden dat de Rijks- en Volksduitsers overal passief zijn gebleven.

DE RIJKSDUITSERS - Van de Rijksduitsers is weinig bekend. In 1938 telden zij in Polen ongeveer 13.000.[4] De meesten woonden in Polens Westelijke provincies die Duitsland bij de Vrede van Versailles had moeten afstaan, en in Galicië. Van hen waren in 1938 1800 lid van de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. Bij de nevenorganisaties van de *Landesgruppe* die men voor arbeiders en employé's en voor vrouwen in het leven had geroepen, waren nogmaals 1200 personen aangesloten[5]. In totaal waren er dus in 1938 3000 georganiseerde Nazi's. De Duitse ambassade te Warschau probeerde met zoveel mogelijk Rijksduitsers in contact te blijven en had daartoe in 1939 in overleg met de *Landesgruppenleiter* een geheim net van vertrouwenslieden opgebouwd die elk de zorg voor een aantal Rijksduitsers op zich genomen hadden. De bedoeling was, hen in geval van oorlog of oorlogsdreiging te beschermen. Vermoedend dat dit niet geheel zou lukken, werd de Rijksduitse mannen in de zomer van '39 aangeraden hun vrouwen en kinderen naar Duitsland te zenden. In de laatste week van Augustus zou de ambassade ook de mannen die geen werk hadden ‘of van wie men moet aannemen dat zij in bijzondere mate gevaar lopen’, de raad geven naar Duitsland terug te gaan. Wie bleef, moest zelf trachten zich te beschermen tegen de onvermijdelijk geachte vervolgingen. Partijfunctionarissen en journalisten

1 PS-2327, No. 6, *IMT*, dl XXX, p. 190. Brief, 28 Juni 1939, van de *Arbeitsstab* Rundstedt, NOKW-215.
2 Volgens mededeling van prof. K. Rheindorf werd het Poolse mobilisatie- en operatie-plan door een officier van de Poolse generale staf, die op grand van zijn homosexualiteit door de Duitse *Abwehr* gechanteerd werd, aan de Duitsers prijsgegeven. Het staat niet precies vast wanneer dit geschied is.
3 C-120, *IMT*, dl XXXIV, p. 380-422; C-126, *Ibid.*, p. 428-58; C-142, *Ibid.*, p. 493-500; PS-2327, *IMT*, dl XXX, p. 180-200.
4 *Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP, 1940* (Berlijn, 1939), p. 278.
5 *Ibid.*, p. 279.

moesten pogen een toevlucht te vinden bij bevriende burgers van neutrale staten.

In de grensprovincies waar de meeste Volksduitsers woonden, lag de zaak iets anders. Daar zouden de Rijksduitsers, aldus het stuk dat wij hier volgen[1], 'betrokken worden bij de maatregelen die daar ter bescherming der Volksduitsers voorbereid zijn.'

Op 24 Augustus gaf het hoofd van de *Auslands-Organisation*, Bohle, telegrafisch last dat het kader van de *Landesgruppe* op post moest blijven.[2] Diezelfde dag kregen de Rijksduitsers in Polen in het algemeen van Berlijn de raad, het land te verlaten.[3] Hoeveel personen die raad opgevolgd hebben, is niet bekend, zodat wij ook niet weten hoeveel Rijksduitsers zich nog op het moment van de Duitse aanval in Polen bevonden. Het zijn er vermoedelijk aanzienlijk minder geweest dan de bovengenoemde 13.000.

Bewijzen dat deze Rijksduitsers of dat de nationaal-socialisten onder hen de Duitse militaire operaties bevorderd hebben, zijn niet voorhanden. Wij maken daarbij een uitzondering voor die gebieden waar de Rijksduitsers bij 'de maatregelen ter bescherming der Volksduitsers' betrokken waren.

DE VOLKSDUITSERS - Hoeveel Volksduitsers in totaal in Polen woonden, staat niet met zekerheid vast. De schattingen lopen sterk uiteen. In het algemeen zeiden de Polen: ongeveer driekwart-, de Duitsers: ruim één millioen. In de Inleiding bij het eerste deel zagen wij reeds dat zij van Poolse zijde aan een steeds toenemende druk onderhevig waren. Daarmee hing samen dat onder de Volksduitsers de voorstanders van aggressief optreden na 1933 aan invloed wonnen. Naast feitelijk nationaal-socialistische, bestonden er bij de Volksduitsers echter ook liberale, katholieke en socialistische groeperingen. Zij voerden onderling veel strijd, hetgeen de partij-instanties in Berlijn een doom in het oog was. In 1938 stelde een Berlijns partijbureau, de *Volksdeutsche Mittelstelle*, het plan op, alle Volksduitse organisaties in Polen in één organisatie te verenigen waarvan Berlijn de *Führer* zou aanwijzen. Het *Auswärtige Amt* vreesde dat de Poolse regering deze 'spontane' éénwording der Volksduitse organisaties zou doorzien; het voorstel werd niettemin eind Mei door bemiddeling van de Duitse consuls aan de leiders der voornaamste organisaties doorgegeven. Die hadden tegen de voorgestelde *Führer* bezwaar.[4] Het overkoepelend verbond, de *Bund der Deutschen in Polen*,

1 Notitie, 21 Aug. 1939, van Schliep, verbonden aan de Duitse ambassade te Warschau, bestemd voor het *Auswärtige Amt*, NG-2427.
2 NG-4154.
3 Jodl: *Dagboek*, PS-1780, *IMT*, dl XXVIII, p. 390.
4 *Documents on German Foreign Policy 1918-1945*, serie D, dl V (Washington, 1953), p. 51. Voortaan te citeren als: *Doc. Ger. For. Pol.*, D.

werd niettemin in Augustus 1938 opgericht. Dat zijn leiding nauw met de *Volksdeutsche Mittelstelle* samenwerkte, is alleszins waarschijnlijk; nadere gegevens zijn echter nog niet gepubliceerd. De liberale, katholieke en socialistische groeperingen hebben wellicht een deel van hun kader weten vast te houden; ook daaromtrent hebben wij echter geen zekerheid kunnen krijgen.

Bewijzen dat enige Volksduitse organisatie van politieke of economische aard zich als zodanig opgemaakt heeft steun te verlenen aan Duitse militaire operaties, zijn niet voorhanden. Uit verspreide gegevens krijgt men de indruk dat Rijksduitse instellingen die een oorlog met Polen voor onvermijdelijk hielden, ten dele rechtstreeks, ten dele via de verbindingen van sommige dier organisaties gebruik maakten van de wil die vooral bij een deel van de Volksduitse jeugd aanwezig was, bij te dragen tot de 'bevrijding' van gebieden die tot 1918 Duits waren geweest. Sommige der voorbereide maatregelen droegen een defensief karakter: afweer, desnoods gewapenderhand, van de aanvallen waaraan de Volksduitsers in geval van conflict bloot zouden staan. Daarvoor zijn misschien op vele plaatsen geheime organisaties in het leven geroepen die wellicht ook, vooral dicht bij de grens, met uit Duitsland gesmokkelde wapens uitgerust werden; wellicht waren sinds de gevechten van 1918-1919 wapens verborgen gehouden. Met zekerheid is hieromtrent niets bekend. Eén Duits auteur vermeldt de spontane vorming van een Duitse *Selbstschutz* door oudere Volksduitsers in een dorp in de Poolse Corridor ten Zuiden van Danzig.[1]

Er werden echter ook voorbereidingen getroffen die bepaald geen defensief karakter droegen.

HET WERK VAN DE ABWEHR - De bij een deel der Volksduitsers aanwezige bereidheid tot het verlenen van hulp aan Duitsland maakte het de *Abwehr* - de organisatie van de Duitse weermacht die de spionnage, de contra-spionnage en de commando-operaties voor haar rekening nam - gemakkelijk, het offensief tegen Polen op tal van wijzen te ondersteunen. Onder de jonge Volksduitsers die in geval van oorlog gemobiliseerd zouden worden, was zowel door de *Abwehr* als door instellingen van de NSDAP het parool verspreid, zich niet voor mobilisatie te melden; kon men daaraan niet ontkomen, dan moest men niet op Duitse troepen schieten doch bij de eerste de beste gelegenheid naar hen overlopen.[2] Dat is in een aantal gevallen geschied.[3] Andere Volksduitsers hadden

1 Hugo Landgraf: *Kampf um Danzig* (Dresden, 1940), p. 62.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Kurt Lück's uitgave *Volksdeutsche Soldaten unter Polens Fahnen* geeft een treffend beeld van de wil tot desertie bij de Volksduitse gemobiliseerden. Andere voorbeelden: *Der Sieg in Polen*, p. 45 en Leo Leixner: *Von Lemberg bis Bordeaux* (München, 1941), p. 67.

opdracht, in het leger défaitistische propaganda te voeren; overeenkomstige opdrachten waren aan Oekraïners verstrekt - ook al vertegenwoordigers van een door Polen onderdrukte minderheid.[1]

Weer andere Volksduitsers en Oekraïners hadden in Duitsland een opleiding ontvangen om hen geschikt te maken voor sabotagewerk en het voeren van de guerrilla. Er zijn wellicht verschillende soorten cursussen geweest. Eén opleidingskamp bevond zich in het Dachsteingebergte ten Zuidoosten van Salzburg; zogenaamd vond daar een sportopleiding plaats van boeren uit de bergstreken, in werkelijkheid werden er vanaf 1 Augustus 1939 ongeveer 250 Oekraïners[2] geschoold in 'het zelfstandig uitvoeren van kleine, op list en verrassing gebaseerde acties door stoottroepen'[3].

Deze en dergelijke aanvalsdetachementen hadden opdracht, straatversperringen op te ruimen ten behoeve van de naderende Duitsers, te verhinderen dat de Polen bruggen en straatwegen zouden vernielen, guerrilla te voeren en de Poolse verbindingen te verbreken. Sommige leden der detachementen zouden in burgerkleding opereren; zij hadden in dat geval een rode doek met grote gele cirkel in het midden, een lichtblauwe armband met geel centrum of een armband met het hakenkruis als onderscheidingsteken. Hun wachtwoord was 'echo'. Andere leden zouden optreden in beige overall met gele tekens op kraag en mouw of als parachutist in een groenachtig-grijze overall, eveneens met gele tekens. Bepaalde parachutisten zouden in burgerkleding afgeworpen worden.[4]

Welke omvang de operaties dier agenten aangenomen hebben, is niet te zeggen. Van Duitse zijde wordt beweerd dat door het snelle oprukken van de Duitse divisies veel sabotage- en guerrilla-opdrachten *niet* uitgevoerd zijn.[5]

Dat bepaalde opdrachten *wel* uitgevoerd werden, is een felt.

OPPER-SILEZIË - Het *Oberkommando der Wehrmacht* was er in het bij-

1 Mededeling van generaal Lahousen.
2 *Id.*
3 Bevel van generaal Lahousen, 4 Aug. 1939, NOKW-423. Het gestencilde document is ondertekend 'Lehmann'. Dat dit 'Lahousen' moet zijn, blijkt uit het verslag van het proces tegen de Duitse generaals, gevoerd voor een der Amerikaanse Militaire Gerechtshoven, Neurenberg, *Case XII*, p. 1240.
4 Deze bijzonderheden zijn vermeld in het op p. 57-8 genoemde *Merkblatt zur Bekanntgabe an die gegen Polen eingesetzten Truppe*. Er zou reden zijn, aan de betrouwbaarheid van dit slordig getypt document te twijfelen, ware het in zijn wezenlijke passages niet identiek met een stuk waarin generaal Lahousen d.d. 23 Aug. 1939 instructies geeft voor de wijze waarop de Duitse commandanten de in de rug van de vijand opererende personen moeten opvangen, NOKW-083. Een brief die ik de vermoedelijke ondertekenaar van het *Merkblatt* deed toekomen, bleef onbeantwoord.
5 Mededeling van generaal Lahousen.

zonder in geinteresseerd, te verhinderen dat de Polen in het belangrijke industriegebied van Oostelijk Opper-Silezië de gelegenheid kregen, vernielingen uit te voeren.[1] Daartoe werd de grote electrische centrale in Chorzow tijdig onklaar gemaakt zodat de electrische ontstekingen van de dynamietladingen die de Polen aangebracht hadden, niet langer functionneerden.[2] Voorts had het *Abwehr*-bureau in Breslau een detachement van drie- tot vijfhonderd Sudetenduitse nationaal-socialisten gevormd en opgeleid die in de nacht voor het Duitse offensief begon, in burgerkleding over de grens glipten teneinde in samenwerking met nationaal-socialistische Volksduitsers de belangrijkste fabrieken en mijnen te bezetten. De Volksduitsers wezen daarbij de weg.[3] Hierbij zij nog vermeld dat een overeenkomstige, eveneens enkele honderden personen tellende *Kampf- und Sabotage-Organisation* van Oekraïners in Slowakije gereed stond, gerecruteerd uit kringen van de door Overste Melnyk geleide Organisatie van Oekraïnse Nationalisten, OUN[4]; zij werd niet ingezet teneinde de Sowjet-Unie niet te prikkelen.[5] Admiraal Canaris, hoofd van de *Abwehr*, ontving op 12 September instructie, in het Oekraïnse deel van Polen een volksopstand te ontketenen, 'gericht op de vernietiging van de Joden en de Polen'[6]. Of die instructie uitgevoerd is, is niet bekend. Er hebben zich tijdens de Poolse veldtocht in Zuidoost-Polen waar de Oekraïners woonden, wel ongeregeldheden voorgedaan. Dat Duitse agenten daarmee te maken hadden, staat niet vast.

WEICHSELBRUGGEN - Aan plannen tot de verovering-bij-verrassing van twee voorname bruggen in de Poolse Corridor was door Hitler persoonlijk grote aandacht besteed. Het betrof hier de spoorwegbruggen van Dirschau, ongeveer 20 km. ten Zuiden van Danzig aan de Weichsel gelegen, en van Graudenz, 60 km. verder Zuidwaarts. Voor het vormen van een snelle verbinding met Oost-Pruisen van waaruit Duitse legers tot achter Warschau moesten oprukken, waren beide bruggen van vitale betekenis. Het plan was, met parachutisten en als spoorwegpersoneel verklede militairen de Poolse bezetting te overrompelen. Uiteindelijk werd de aanval op Graudenz niet uitgevoerd - de kansen op succes werden te gering geacht[7] - die op Dirschau ging door, en wel met inschakeling van twaalf ter plaatse goed bekende SS-ers en een compagnie geniesoldaten die in burgerkleding op een goederentrein die door een pantser-

1 C-120, No. 13, *IMT*, dl XXXIV, p. 408.
2 Kurt Franz: 'Erste Fahrt in die befreite Heimat'. *Deutschtum im Ausland*, 1939, p. 526.
3 Mededeling van generaal Lahousen.
4 Karl Heinz Abshagen: *Canaris* (Stuttgart, 1949), p. 214-5. Brief, 15 Juni 1939, van Deckert, *Stabsleiter des Aussenpolitischen Amtes der NSDAP*, aan Lammers, *Chef der Reichskanzlei*, PS-1365.
5 Mededeling van generaal Lahousen.
6 Canaris' *Kriegstagebuchaufzeichnungen über die Konferenz im Führerzug in Illnau am 12. September 1939*, bij: Abshagen: *Canaris*, p. 208-9.
7 Mededeling van generaal Halder.

trein gevolgd werd, de spoorbrug zouden naderen terzelfdertijd dat het Poolse bewakingsdetachement gebombardeerd werd. De overval mislukte echter en de Polen konden de brug tijdig opblazen.

DANZIG - In de Vrijstaat Danzig werden de Poolse ambtenaren en troepen in de vroege ochtend van 1 September 1939 overvallen door leden van de *Brigade Eberhardt*, aldus genoemd naar de commanderende generaal, die in het geheim gevormd was uit leden van de SA, de SS en de plaatselijke politie.[1]

SPONTANE VOLKSDUITSE HULP - Het is waarschijnlijk dat naast al deze van te voren door de *Abwehr* en andere Duitse instellingen georganiseerde operaties op verschillende plaatsen aan de oprukkende Duitse divisies door Volksduitsers spontane hulp geboden is. Het blad *Flieger, Funker, Flak*, van de *Luftwaffe* schreef kort na het einde van de veldtocht dat de Volksduitse mannen 'de beste kameraden van onze soldaten' geworden waren:

> 'Zij hebben geholpen op de wegen de boomversperringen en stenen hindernissen op te ruimen. Zij hebben geweten en gespionneerd waar de Polen valstrikken gelegd hadden. Zij hebben bomen geveld om te helpen bij het vervangen van vernielde bruggen, tot grote vreugde van onze genietroepen. Zij zijn door de aanplant en door het struikgewas gekropen om samen met de soldaten, zo goed zij maar konden, de bossen te zuiveren van Poolse struikrovers.'[2]

In Pless (Oostelijk Opper-Silezië) werd op de tweede dag van het Duitse offensief een Duitse tank door Volksduitsers gerepareerd.[3] Daar trad ook een Volksduitser als gids op waartoe hij plaats had genomen in de auto van de regiments-commandeur.[4] Bij Lemberg wees op 12 September een Oostenrijker de Duitsers de weg.[5] Het is alleszins waarschijnlijk dat deze en dergelijke vormen van assistentie zich veel meer voorgedaan hebben. Waar de Duitse troepen verschenen, werden zij door de Volksduitsers hartelijk begroet en veelal met feestmaaltijden verwelkomd.[6]

SPIONNAGE - Omtrent de door Rijks- en Volksduitsers uitgevoerde spionnage is van Poolse zijde bekend geworden dat het aantal processen wegens spionnage dat van 1935 tot 1938 300 per jaar bedragen had, in de zes maanden van Maart tot Augustus 1939 verdubbeld werd.[7] Men mag gevoegelijk aannemen dat er in dat laatste halve jaar, voor het sein tot

1 Landgraf: *Kampf um Danzig*, p. 10.
2 Geciteerd in: *Deutschtum im Ausland*, 1939, p. 528.
3 *Die polnischen Greueltaten an den Volksdeutschen in Polen*, p. 122.
4 *Ibid.*, p. 124.
5 *Kampferlebnisse aus dem Feldzug in Polen* (Berlijn, 1941), p. 68.
6 Voorbeelden bij Leixner: *Von Lemberg bis Bordeaux*, p. 65, 74-5, 90.
7 *The German Fifth Column in Poland*, p. 37-8.

de aanval gegeven werd, met ijver gespionneerd is. Al in October 1938 was aan een ambtenaar van het *Auswärtige Amt* gebleken dat op de Volksduitsers regelmatig een beroep gedaan werd om militaire spionnage te bedrijven; hij achtte het vooral gevaarlijk dat men daarbij personen betrok die in het Duitse verenigingsleven een leidende rol speelden. De *Abwehr* beloofde beterschap en deed de toezegging dat men voortaan zo weinig mogelijk Volksduitsers zou inschakelen; 'het zou echter niet mogelijk zijn', werd verklaard, 'geheel afstand te doen van hun medewerking.'[1]

Het verdient vermelding dat na het begin van het offensief de Duitse militaire attaché in Warschau die met het overige personeel der ambassade het land verliet, op 3 September per telefoon van uit het Litause Kowno alles aan Berlijn kon berichten wat zijn geschoolde blik tijdens de treinrit van dertig uren gezien had.[2]

PROVOCATIES DOOR DE SICHERHEITSDIENST - Ook andere acties zijn voor het uitbreken van de oorlog uitgevoerd. Zo zond de Duitse *Sicherheitsdienst* agenten naar Polen, die tot taak hadden, misdrijven te plegen die men de Polen in de schoenen kon schuiven en die zowel bij de Volksduitse minderheid als in Duitsland verontwaardiging en verbittering zouden wekken. De plannen voor het bedrijven van dergelijke provocaties die de *Sicherheitsdienst* zorgvuldig uitgewerkt had, waren van aanzienlijke omvang. Zij hadden betrekking op meer dan 200 verschillende acties die vermoedelijk in de maand Augustus 1939, bij voorkeur in de tweede helft, uitgevoerd moesten worden door minstens een twaalftal *Kommandos* (kleine, uit slechts enkele personen bestaande groepjes), waarbij ook in Polen woonachtige Duitsers ingeschakeld waren.[3] Boerderijen en schuren van Volksduitse boeren moesten in brand gestoken worden, Volksduitse verenigings- en coöperatiegebouwen opgeblazen. In Danzig zou men o.a. schijnaanslagen plegen op de Duitse radiozender en het hoofdpostkantoor. Daar en in enkele steden in Oost-Opper-Silezië waar grote spanning heerste, zouden de *Kommandos* van de *Sicherheitsdienst* Duitse gedenktekenen opblazen. Ook drukkerijen en fabrieken, aan Volksduitsers toebehorend, zouden vernietigd worden, o.a. in Bielitz het bureau van de *Jungdeutsche Partei*; daarvan verwachtten de organisatoren van de aanslag 'grosse moralische Wirkung'.[4] In Bromberg moesten twee particuliere gymnasia en de *Deutsche Bühne*, toch maar een

1 Memorandum, 15 Nov. 1938, van von Heyden-Rynsch betreffende een bespreking met de *Abwehr, Doc. Ger. For. Pol.*, D dl V, p. 113, noot 3.
2 Verslag van het gesprek, 12 Aug. 1940, van *Oberheeresarchivrat* Goes met generaal-majoor Himer. *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 260.
3 Overzicht bij: Edmund Jan Osmanczyk: *Dowody prowokacji. Nieznane Archiwum Himmlera* ['Bewijzen van provocatie, Het onbekende Himmler-archief'] (Krakau, 1951), p. 35-48.
4 *Ibid.*, p. 46.

oud en lelijk gebouw, in vlammen opgaan. Weer elders, bij Hohensalza, kon de *Sicherheitsdienst* zorg dragen voor het verontreinigen van uit de eerste wereldoorlog daterende Duitse soldatengraven en het vernielen van de kransen die er neergelegd waren.[1]

In hoeverre deze provocaties uitgevoerd zijn, staat niet vast, doch men kan zich nauwelijks indenken dat de *Sicherheitsdienst* het bij papieren plannen gelaten heeft. Het was aan de leiding van de *Abwehr* bekend dat het een aantal provocateurs van de *Sicherheitsdienst* gelukt was Polen binnen te dringen ter uitvoering van verstrekte opdrachten[2] en uit een uit Augustus 1940 daterend overzicht blijkt bovendien dat de *Sicherheitsdienst* met 'bijzondere detachementen (*Einsatzkräfte*) voor het uitvoeren van illegale acties' betrokken geweest was bij de 'voorbereiding van de oorlog tegen Polen.'[3]

ANDERE INTRIGES - Waarschijnlijk is voorts, dat de z.g. *Volksdeutsche Mittelstelle* een actievere rol gespeeld heeft dan uit het voorgaande gebleken is en dat vermoedelijk ook organisaties der NSDAP als de *Hitler-Jugend* geheime betrekkingen met vertegenwoordigers der Volksduitsers onderhouden hebben. Hieromtrent kan echter niets met stelligheid beweerd worden. De archieven zijn vernietigd, de getuigen hebben gezwegen.

OMVANG DER ACTIES - Tenslotte bestaat evenmin zekerheid, hoeveel Rijks-en Volksduitsers in totaal bij de op touw gezette geheime operaties betrokken zijn geweest. Het waren er minstens vele honderden, wellicht enkele duizenden. Inschakeling van een belangrijk groter aantal personen zou de geheimhouding, waarop Hitler en de Duitse militaire leiders in het algemeen hoge prijs stelden, in gevaar gebracht hebben. Het lijkt waarschijnlijk dat de grote meerderheid der Volksduitsers tot aan de komst der Duitse troepen een passieve rol gespeeld heeft.

*

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Veel door de Polen waargenomen Vijfde-Colonne-verschijnselen, die wij in hoofdstuk I geschetst hebben, stemmen overeen met de geheime operaties die, naar thans uit Duitse bronnen gebleken is, inderdaad op touw gezet en uitgevoerd zijn.

De Poolse bronnen maakten echter ook melding van andere operaties, zoals:

1 Osmanczyk: *Dowody prowokacji. Nieznane Archiwum Himmlera*, p. 44.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Notitie, 8 Aug. 1940, betr. de *Einsatz des SD im Ausland*, NG-2316.

De Volksduitsers brachten op hun dak figuren aan, verfden hun schoorstenen in bepaalde kleuren, zetten hun stromijten op een vreemde wijze neer, maaiden hun gras ‘volgens plan’ en stampten of ploegden figuren in de grond - dat alles teneinde afgesproken signalen te geven aan de Duitse weermacht, in het bijzonder aan de *Luftwaffe*;

de Volksduitsers wezen de *Luftwaffe* de weg door het licht in hun huizen te laten branden, het door de schoorstenen omhoog te laten stralen, lucifers af te strijken, of tekens te geven met rook, met spiegeltjes of met witte stof;

de Volksduitsers maakten zich als agent aan elkaar kenbaar door middel van bepaalde knopen, pullovers of halsdoeken;

de Volksduitsers bedreven spionnage, vermomd als priesters en monniken;

de Volksduitsers stonden met de Duitse troepen in contact door middel van talrijke geheime zenders, sommige in holle bomen of graven verborgen, andere zo klein dat ze in een doosje, niet veel groter dan een lucifersdoosje, pasten. -

Bewijzen, dat deze, door de Polen gerapporteerde waarnemingen herleid moeten worden tot acties van Volksduitsers die met de Duitse militaire operaties in enig verband stonden, zijn niet voorhanden. Men zal ze ook vergeefs zoeken in de uitgave *The German Fifth Column in Poland*, waaruit wij veel dergelijke waarnemingen aanhaalden. Over de waarde dier uitgave als historische bron kan men twisten. Er werden minstens 500 verklaringen voor verzameld[1], waarvan echter slechts 109, de meeste fragmentarisch, afgedrukt werden. Bedoelde verklaringen zien er in zoverre betrouwbaar uit, dat wij niet de indruk hebben dat de getuigen die er in aan het woord komen, niet inderdaad weergeven wat zij met eigen ogen gezien of met eigen oren gehoord hebben. Dat desniettemin voor vele der gerapporteerde waarnemingen ieder aantoonbaar verband met de Duitse militaire operaties ontbreekt, is een opmerkelijk feit dat wij hier voor het eerst tegenkomen.

1 Op p. 58 wordt verklaring No. 512 vermeld.

Hoofdstuk X
Denemarken en Noorwegen

TOEN Polen uitgeschakeld was, had Hitler de gewapende macht van Frankrijk en Engeland nog tegenover zich. Hij dorstte naar een offensief in West-Europa. Scandinavië speelde aanvankelijk in zijn militaire plannen geen rol. Van midden December 1939 af, ging hij het echter in toenemende mate voor waarschijnlijk houden dat de oorlog zich tot de Noorse wateren zou uitbreiden, hetzij als gevolg van Westerse interventie in de Fins-Russische oorlog, hetzij door andere oorzaken. Noorwegen bezettend zou hij de ertstoevoer uit Narvik kunnen waarborgen; hij zou er tevens gunstige bases vinden voor zijn onderzeeërs. Bovendien achtte hij Geallieerde landingen in Noorwegen niet onmogelijk; daarvan moest het effect tenietgedaan, ja zo mogelijk moesten zij voorkomen worden.

Op dat alles komen wij straks in bijzonderheden terug.

DE AANVAL OP DENEMARKEN - Hier verdient het feit vermelding, dat van Duitse zijde de bezetting van Denemarken niet gezien werd als een zelfstandige operatie doch als onderdeel van de bezetting van Noorwegen. Die bezetting waarbij luchtlandingstroepen een voorname rol moesten spelen, zou nog riskanter zijn dan zij al was, indien Duitsland de strijd in Zuid-Noorwegen niet in geval van nood vanaf de vliegvelden in het Deense Noord-Jutland zou kunnen ondersteunen. ‘Luchtvloot eist Denemarken. Krachten beschikbaar stellen!’ tekende generaal Halder, chef van de generale staf van het Duitse leger, op 21 Februari 1940 in zijn *Dagboek* aan. ‘De bezetting van Denemarken geschiedde niet volgens een gedurende lange tijd voorbereid plan doch onder de indruk van een momentele operatieve dwangpositie,’ schrijft Hubatsch[1]. Die conclusie

1 Prof. dr Walther Hubatsch: *Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen*, 1940 (Göttingen, 1952), p. 37. Deze bron zal verder geciteerd worden als: Hubatsch: *Besetzung*.

is juist, mits men in het oog houdt dat men de aanval op Denemarken evenmin als die op enig ander land los kan maken van de *algemene* aggressiviteit die Hitler en zijn paladijnen kenmerkte.

Nadat sinds midden December '39 voorstudies door een kleine militaire staf verricht waren, werd generaal von Falkenhorst op 21 Februari 1940 door Hitler met de gedetailleerde uitwerking van een plan voor de bezetting zowel van Denemarken als van Noorwegen belast - nog geen zeven weken voor de aanval zou plaats vinden. Von Falkenhorst kon zijn plan acht dagen later in hoofdlijnen aan Hitler voorleggen die er zijn goedkeuring aan hechtte doch, wat Denemarken betrof, een 'representatieve groep' in Kopenhagen wenste - meer krachten blijkbaar dan von Falkenhorst aanvankelijk voor nodig hield.[1] Von Falkenhorst ging verder aan het werk en koos voor de leiding van de operaties in Denemarken generaal von Kaupisch uit. De arbeid voltrok zich in diep geheim.

Het Duitse aanvalsplan was de eenvoud zelve. Denemarken moest in enkele uren volledig overrompeld worden en de regering in Kopenhagen dermate onder druk gezet dat zij onmiddellijk zou capituleren. Bij dat alles moest een minimum aan troepen gebruikt worden, niet meer dan twee versterkte divisies en één brigade. Van hen zou ruim de helft, divisie plus brigade, in één dag tijd het schiereiland Jutland moeten bezetten tot het uiterste Noorden toe. De tweede divisie moest op de eilanden Seeland, Fünen en Falster alle strategische punten bij verrassing veroveren. Hierbij ging het om de brug over de Kleine Belt bij Middelfart en de havens Nyborg en Korsör waarlangs de verbinding liep van Jutland naar Kopenhagen, om Gjedser op de Zuidpunt van het eiland Falster waar de veerboot uit Warnemünde aanlegde, om de grote brug tussen de eilanden Falster en Seeland, om het radiostation Kalundborg op Seeland en, vóór alles, om de hoofdstad en regeringszetel Kopenhagen. (Zie de kaart op p. 74). 'Taak van alle onderdelen is het', schreef von Kaupisch in zijn corpsbevel, 21 Maart 1940,[2] 'de operatie door dapper, vastberaden handelen in één ruk voorwaarts te trekken en haar niet vóór de voltooiing van alle gestelde taken tot stilstand te laten komen.'

Tegelijk met het begin van het Duitse offensief zou aan de Deense regering de eis gesteld worden te capituleren. In de vroege ochtend van de dag waarop de operaties zouden beginnen - *Wesertag*; het offensief had de code-aanduiding *Weserübung* gekregen - zou de Duitse luchtmacht een demonstratieve vlucht boven Kopenhagen uitvoeren en, mocht dat niet het gewenste effect sorteren, de stad bombarderen. De Duitse gezant, von Renthe-Fink, moest precies op het juiste uur de Duitse nota overhandigen. Hij werd voorshands niet ingelicht. Evenmin geschiedde dat met de minister van buitenlandse zaken, von Ribbentrop.

1 Jodl: *Dagboek*, 29 Febr. 1940, PS-1809, *IMT*, dl XXVIII, p. 409.
2 *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 96-102.

Van een zo klein mogelijk aantal militaire deskundigen gebruik makend, hield Hitler de voorbereiding in eigen hand.

Uiteraard was het voor die militairen van wezenlijk belang, precies te weten waar en hoe de landingsoperaties uitgevoerd konden worden en welke weerstand van de Deense troepen te verwachten was. Von Falkenhorst en von Kaupisch vonden in Berlijn reeds veel gegevens. 'De documentatie over Denemarken en de Deense strijdkrachten was goed bruikbaar', schreef, toen het waagstuk gelukt was, von Kaupisch, 'doch moest op bepaalde punten aangevuld worden.'[1] Daarbij werd de *Abwehr* ingeschakeld. Wie als agenten van de *Abwehr*, die op Deense bodem een 'net van vertrouwenslieden' bezat[2], optraden, is niet precies bekend. Na de oorlog wisten Deense autoriteiten van zestien hunner de namen te verzamelen.[3] Von Kaupisch noemde de documentatie die de Duitse luchtvaart-attaché, overste Petersen, hem uit Kopenhagen deed toekomen, 'bijzonder waardevol'[4]. Maar er moesten nog andere kunstgrepen toegepast worden, waarover aanstonds meer.

Op 1 April '40 liet Hitler zich door alle bevelhebbers en commandanten die bij de bezetting van de twee Scandinavische landen betrokken waren, rapport uitbrengen over hun voorbereidingen. De conferentie duurde vijf uur. Hitler eiste volstrekte geheimhouding van 'de dapperste en brutaalste onderneming in de krijgsgeschiedenis', zoals hij het noemde.[5] Op 2 April volgde een nieuwe conferentie. Die dag besliste de *Führer* dat 9 April *Wesertag* zou zijn.[6] Von Ribbentrop werd door Keitel, chef van het *Oberkommando der Wehrmacht*, bij schrijven van 3 April 1940 ingelicht omtrent de komende gebeurtenissen.[7]

In de vroege ochtend van 9 April werd het offensief ingezet.

ACTIE IN NOORD-SLEESWIJK - In Zuid-Jutland - men kan dit gebied, van Duitsland uit bekeken, ook Noord-Sleeswijk noemen - overschreden de Duitse colonnes snel de grens. Hier was het van belang geweest, te verhinderen dat de Denen enkele voorname verkeers- en spoorbruggen zouden opblazen. Daartoe waren door de *Abwehr* kleine detachementen. *Sondertrupps*, ter beschikking gesteld die in de nacht van 8 op 9 April over de grens glipten en hun objecten tijdig wisten te bereiken.[8] Het

1 *Bericht über die Besetzung Dänemarks am 9. und 10.4. 1940 und die dabei gemachten Erfahrungen*, 30 April 1940 (verder te citeren als: von Kaupisch: *Bericht*), *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 248.
2 Notitie, 1 April 1940, van maj. Herrlitz, *Ibid.*, p. 203.
3 Mededeling van kapitein Villumsen.
4 Von Kaupisch: *Bericht, Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 248.
5 Verslag, 12 Aug. 1940, van het gesprek van *Oberheeresarchivrat* Goes met gen.-maj. Himer, *Ibid.*, p. 261. Verdet te citeren als: Verslag Goes.
6 Hubatsch: *Besetzung*, p. 54.
7 D-629, *IMT*, dl XXXV, p. 215.
8 Von Kaupisch: *Bericht, Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 249. Notitie, 11 April 1940, van maj. Herrlitz, *Ibid.*, p. 203.

voornaamste object, de spoorbrug bij Padborg, was overigens niet ondermijnd; hier was de *Abwehr*-operatie overbodig.[1]

De Volksduitse minderheid die in Noord-Sleeswijk woonde, telde ongeveer dertigduizend zielen[2]. Er was in 1932 een nationaal-socialistische organisatie ontstaan die zich in 1935 *Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nordschleswig* noemde, doch met een overeenkomstige partij, de *Nationalsozialistische Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig*, tot 1938, toen laatstgenoemde beweging opgeheven werd, overhoop lag.[3] Eind 1938 schaarden zich vele economische en culturele Volksduitse organisaties onder een overkoepelend orgaan, de *Deutsche Volksgruppe*, welks politieke leiding in handen lag van de *NSDAP-Nordschleswig*.[4] Vanuit Berlijn was die ontwikkeling bevorderd. Daar had de *Volksdeutsche Mittelstelle* - het bureau dat wij in Polen reeds tegenkwamen - de *Deutsche Volksgruppe* in Noord-Sleeswijk 'op discrete wijze' onder zijn hoede genomen.[5] Wat dit precies impliceerde, is niet bekend. Evenmin is het aantal leden bekend van de actieve kern, de *NSDAP-Nordschleswig*. Aan een demonstratieve mars namen in April 1938 1100[6], in Mei 1939 1900 personen deel.[7] Het is waarschijnlijk dat het aantal Nazi's in April 1940 gestegen was. Bewijzen dat door hen acties ondernomen zijn ter ondersteuning van de Duitse operaties zijn niet voorhanden. Wel werd, zij het op geringe schaal, spionnage bedreven. Van 16 personen werd het, gelijk gezegd, de Deense autoriteiten bekend dat zij als Duits agent optraden; de meesten hunner waren Volksduitsers.[8] Het staat vast, dat één Volksduits soldaat tien dagen vóór de aanval, op 30 Maart 1940, de *Abwehr* meedeelde dat Deense troepen uit Noord- naar Zuid-Jutland verplaatst zouden worden[9], doch het is niet uitgesloten, dat deze informatie onopzettelijk verstrekt werd.

Door een deel der Volksduitse bevolking werden de binnenrukkende Duitsers op de 9de April met uitbundig enthousiasme begroet.[10] Sommige Volksduitsers verschenen die dag met omgehangen geweer.[11] Gevallen waarin zij van hun wapenen actief gebruik hebben gemaakt, zijn niet bekend. Men bedenke hierbij dat reeds des morgens om acht uur het

1 Mededeling van kapitein Villumsen, Kopenhagen.
2 Holger Andersen: 'Le Danemark et la minorité allemande du Slesvig du Nord', *Le Nord* (Kopenhagen), 1938, No. 1-2, p. 69.
3 *Der Auslandsdeutsche*, 1936, p. 751.
4 *Deutschtum im Ausland*, 1938, p. 694, en 1940, p. 30.
5 Het hoofd van de *Volksdeutsche Mittelstelle* schreef op 9 April 1940 in een notitie: *'Die Betreuung der deutschen Volksgruppe vom Reich aus geht in der diskreten Form, wie bisher, weiter.' Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 174.
6 *Deutschtum im Ausland*, 1938, p. 258.
7 *Hamburger Tageblatt*, 23 Mei 1939.
8 Mededeling van kapitein Villumsen.
9 Bericht no. 122 in *Feindbild No. 4*, opgesteld d.d. 4 April 1940 door *Höheres Kommando XXXI, Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 146.
10 Cf. Hans Schmidt-Gorsblock: *Der neunte April* (Apenrade, 1943), p. 29-30.
11 Foto in *Danmark under Besättelsen*, dl I (Kopenhagen, 1946), p. 147.

capitulatiebericht omgeroepen werd en dat het hoogst onwaarschijnlijk is dat enige Volksduitser van te voren in kennis gesteld is van een operatie die Hitler bij uitstek geheim wilde houden. Het feit dat men voor het verhinderen van enkele vernielingen *Abwehr-Trupps* uit Duitsland inzette; pleit ook tegen inschakeling der Volksduitsers.

VERRASSING DER HAVENS - Verder Noordwaarts in Judand werd Esbjerg aan de Westkust in de loop van de ochtend van de 9de April zonder strijd bezet door de bemanning van enkele Duitse marinevaartuigen. Hetzelfde geschiedde met de verkeersbrug over de Kleine Belt bij Middelfart waar in de vroege ochtend een Duits bataljon aan land ging.[1]

Nyborg, de havenstad op de Oostrand van het eiland Fünen, werd in de ochtendschemering van 9 April bezet door een Duits detachement dat uit 2 officieren, 18 onderofficieren en 140 manschappen bestond. Zij waren de haven op een torpedoboot en twee mijnenvegers genaderd. De torpedoboot werd gemeerd door een slaperige wachtpost van een Deens marinevaartuig die geen idee had dat het vaartuig dat wilde aanleggen, Duits was. De Duitse commandant snelde de nog niet ontwaakte stad binnen en gebruikte daarbij een toevallig passerend spoorwegbeambte als gids. De Denen werden volledig verrast.[2]

Ook in het tegenover Nyborg op het eiland Seeland gelegen havenstadje Korsör slaagde het Duitse plan. Hier liepen twee stoomschepen met Duitse troepen de haven binnen. Dat werd vergemakkelijkt door het feit dat alle navigatielichten en de straatverlichting in het plaatsje normaal brandden, hetgeen de Duitse commandant ‘een geruststellend teken’ achtte, ‘dat men op het eiland Seeland niets vermoedt’. Het Deense garnizoen had de dag te voren een manoeuvre gehouden die er van uitging dat de Duitsers in Korsör zouden landen. Toen de Duitsers werkelijk aan land stormden, lag het garnizoen te slapen.[3]

Aan de overval in Gjedser, Deense haven voor de veerboot uit het Duitse Warnemünde, was door de Duitsers bijzondere aandacht besteed. De plaatselijke verhoudingen waren niet nauwkeurig bekend. De Duitse garnizoenscommandant van Schwerin voer derhalve op 30 Maart '40 met de veerboot als gewoon passagier heen-en-weer en kon in Gjedser met het blote oog doch ook met een verrekijker opnemen wat hij wilde. De Denen maakten ‘een nietsvermoedende, gemakzuchtige, haast verveelde indruk.’ Hij bracht op 1 April in Berlijn rapport uit.[4] In de nacht van 8 op 9 April werd het bedienings- en douanepersoneel van de Deense veerboot die in Warnemünde aanlegde, door militairen van de *Abwehr*

1 Hubatsch: *Besetzung* p. 96.
2 Rapport, 14 April 1940, van *Hauptmann* Kanzler, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 210-2.
3 Rapport, 17 April 1940, van *Oberstleutnant* Schultz, *Ibid.*, p. 225-9.
4 Rapport, 30 Maart 1940, van Erfurth, *Ibid.*, p. 111-2.

geïnterneerd.[1] Enkele uren later voeren de twee gewone Duitse veerboten, de *Mecklenburg* en de *Schwerin*, als was er niets aan de hand, de haven van Gjedser binnen, geholpen door de normaal brandende vuurtorens, legden aan - en onmiddellijk sprongen zwaargewapende Duitsers aan land van wie een deel met militaire vrachtauto's naar de lange brug van Vordingborg reed. Daar landden ruim een uur later Duitse parachutisten. Om kwart voor zes plaatselijke tijd was de brug bezet. Pas een kwartier te voren hadden zich de eerste Deense soldaten op straat vertoond. Zij bestegen hun fietsen. De Duitse auto's waren sneller.[2]

KOPENHAGEN - In de Duitse opzet nam de overrompeling van Kopenhagen een centrale plaats in. Daar moesten alle vitale punten zò snel, zò onherroepelijk bezet worden dat iedere wil tot verzet bij de Deense regering in de kiem gesmoord zou worden. Per schip zou één bataljon met enkele technische troepen naar de *Lange Linie*, de dichtst bij de stad gelegen havenkade, getransporteerd worden. Omtrent de door het bataljon te verrichten taak was aan Duitse zijde enig verschil van mening. Generaal von Falkenhorst geloofde dat het effect het grootst zou zijn indien de troep met de militaire muziek voorop een mars zou maken; generaal von Kaupisch was van opinie dat de gewelddadige bezetting van de vlak bij de haven gelegen garnizoenscitadel, het *Kastellet*, het eerst noodzakelijk was.[3] Daartoe werd besloten. Men moest van Duitse kant nauwkeurig weten waar het schip dat het bataljon zou vervoeren, de *Hansestadt Danzig*, kon meren en hoe de citadel bestormd kon worden. Bovendien was het van vitaal belang, in de citadel waar het voorlopige Duitse hoofdkwartier gevestigd zou worden, onmiddellijk de beschikking te hebben over een radiozender. Die was nodig voor de communicatie met Duitsland doch vooral ook voor de verspreiding van het verwachte capitulatiebericht dat men bijvoorbeeld ook in Zuid-Jutland terstond vernemen moest.

De gegevens die de *Abwehr* over de situatie bij de haven en de citadel ter beschikking had kunnen stellen, waren niet voldoende gedetailleerd. De commandant van het bataljon dat de aanval moest uitvoeren, majoor. Glein, ontving derhalve opdracht, een intensieve verkenning uit te voeren. In de namiddag van 4 April 1940 vloog hij, van papieren voorzien die zijn functie als *Amtsrat* (rentmeester) betitelden, met het passagierstoestel van de *Lufthansa* naar Kopenhagen waar hij om 9 uur aankwam. Het sneeuwde en er waren maar weinig mensen op straat. Diezelfde avond nog nam majoor Glein de kade en de toegangen tot de kade nauwkeurig op. Een politie-agent vroeg hem, wat hij ter plaatse te maken had.

1 Bevel, 3 April 1940, van het *Oberkommando der Wehrmacht, Ibid.*, p. 141.
2 Rapport, 10 April 1940, van Overste Buck, *Ibid.*, p. 197-8.
3 Docum. 145 uit de *Sammelakte über die Besetzung Dänemarks 9.4.-21.4. 1940, Ibid.*, p. 266.

Hij zei verdwaald te zijn, werd naar de tramhalte geleid, maar keerde toen de agent verdwenen was, naar de haven terug om de weg naar de citadel nauwkeurig te bestuderen. Om half twee's nachts kwam hij in zijn hotel aan. De volgende morgen om acht uur was hij weer bij de haven. Daarna liep hij, de wachtpost voorbij, de citadel binnen. Wij zullen hem volgen:

> 'Bij wijze van vermomming sloeg ik eerst de weg naar de kerk in. Toen ik daar gearriveerd was, constateerde ik dat de kerk gesloten was. Dat zag een Deens sergeant die de kerk passeerde. De sergeant kwam daarop naar mij toe en vroeg of ik de kerk wilde betreden. Toen ik dit beaamde, zei hij mij dat de kerk alleen op Zondag open was. Na een verder kort gesprek vroeg ik vervolgens de sergeant of hij mij niet de bezienswaardigheden van de oude citadel wilde laten zien en er een toelichting bij geven. De sergeant willigde mijn verzoek allervriendelijkst in. Om te beginnen bracht hij mij naar de korporaalscantine waar ik een glas bier met hem dronk. Tegelijk vertelde hij mij een-en-ander over de citadel, haar garnizoen en militaire betekenis. Nadat ik het biertje met hem gedronken had, toonde hij mij de verblijfplaatsen der bevelhebbers, de militaire bureaux, de telefooncentrale, de wachtposten en de oude poorten aan de Zuiden Noord-ingang. Toen ik alles gezien had wat voor mij van belang was, nam ik afscheid van de sergeant.'

In de middag van 5 April vloog majoor Glein naar Berlijn terug.[1]

Op 7 April begaven zich twee andere Duitsers met het gewone passagierstoestel naar de Deense hoofdstad. De een was *Legations-Sekretär* dr Schlitter, die als diplomatiek koetier fungeerde. Hij had de verzegelde stukken in zijn tas die de instructies voor gezant von Renthe-Fink behelsden; de ander was generaal-majoor Himer, chef-staf van generaal von Kaupisch. Himer reisde als *Oberregierungsrat*. Zijn uniform zat veilig bij de diplomatieke bagage die dr Schlitter onder zijn hoede had.

De 8ste, dag vóór de landing, voerde generaal Himer samen met de luchtvaart-attaché, overste Petersen, een nieuwe verkenning bij de haven uit. Het ijs was verdwenen. Er lagen veel schepen maar Petersen vernam dat er twee in de loop van de 8ste zouden vertrekken zodat aan de kade ruimte vrij zou komen. Ook de citadel werd opnieuw bekeken en de twee Duitsers constateerden dat men er aan de Zuidoosthoek gemakkelijk in kon binnendringen. Hun bevindingen werden in een cijfertelegram ijlings naar Berlijn doorgegeven.[2]

Restte nog één probleem: hoe kon men 's morgens vroeg de zware zendapparatuur van de *Lange Linie* naar het *Kastellet* overbrengen, een afstand van enkele honderden meters? Himer liet een in Kopenhagen woonachtig Rijksduitser, von Zimmermann, reserve-officier, lid van de *Auslands-Organisation der NSDAP*, bij zich komen en deelde hem mede dat de volgende morgen vroeg een Duits schip aan de *Lange Linie* zou aankomen 'om een paar kisten uit te laden.'[3] Kon hij er niet voor zor-

1 Rapport, 15 April 1940, van majoor Glein, *Ibid.*, p. 216-8. Verder te citeren als: Rapport Glein.
2 Verslag Goes, *Ibid.*, p. 261-2.
3 *Ibid.*

gen, samen met vier vertrouwde partijgenoten 's morgens om 4 uur met een vrachtauto aan de haven te zijn en kon één hunner niet onmiddellijk nadien naar de artilleriekazerne snellen om te zien of daar alarm geblazen werd? In dat geval moest overste Petersen gewaarschuwd worden. De zaak was strikt geheim. Kwam men bij de haven een Deense politie-patrouille tegen, dan moest die onschadelijk gemaakt worden.

Von Zimmermann aanvaardde de opdracht. Hij had toevallig vlak daarna een afspraak met een functionaris van de *Ortsgruppe* Kopenhagen der *Auslands-Organisation*, Werner Thiele. Deze vroeg hij of hij aan de haven kon verschijnen en zich met de tocht naar de artilleriekazerne belasten. Thiele vond het een riskante onderneming. Mislukte de zaak, dan zou op zijn minst de *NSDAP* in Denemarken verboden worden. Zonder goedkeuring van het hoofd van de *Kreis* Denemarken van de *Auslands-Organisation*, Schäfer, durfde hij niet beslissen.[1] Von Zimmermann zocht Schäfer op die zelf niet van de partij kon zijn: hij was pas ziek geweest. Schäfer noemde hem vier namen, met inbegrip van die van Thiele. Later in de avond echter, kreeg Schäfer bezoek van Thiele die zich zorgen maakte over het eventueel onschadelijk maken van Deense politie-agenten. Was de actie wel in Duitslands belang? Op die vraag kon Schäfer geen antwoord geven. Hij verwees Thiele naar de gezant, von Renthe-Fink. Kort voor middernacht verscheen Thiele bij Schäfer met het geruststellend bericht, ‘dat de gezant hem verzekerd had dat de actie noodzakelijk was.’[2]

Von Renthe-Fink was om 11 uur 's avonds ingelicht. Dr Schlitter had de enveloppe met instructies overhandigd, generaal Himer de plannen toegelicht. De gezant was ‘volledig verrast’[3] doch ‘paste zich op voortreffelijke wijze snel bij zijn moeilijke taak aan.’[4]

Van de vier partijgenoten die von Zimmermann uitgezocht had, eigende zich één een vrachtauto toe van de Duitse steenkolenfirma bij wie hij werkte, zulks buiten medeweten van de directie, en reed 's morgens kort voor 4 uur naar de haven. Geen politie-agent was in zicht. ‘Alles sliep en alles was rustig in Kopenhagen.’[5] Ook von Zimmermann en Thiele kwamen opdagen. Thiele had er voor gezorgd dat zich in zijn woning geen partijcorrespondentie bevond.[6] Wat te geschieden stond,

1 Brief, 12 April 1940 van Thiele aan Schäfer. *Bilag til Beretninger til Folketinget, afgivet af de af Tinget under 8. Januar 1948 og 25. Oktober 1950 nedsatte Kommissioner i Henhold til Grundlovenes § 45* [Supplementair rapport van de Enquêtecommissie 1948 en 1950 van de Deense Tweede Kamer], dl III, *Aktstykker* (Kopenhagen, 1951), p. 243. Deze bron zal voortaan geciteerd worden als: *Deense Enq. Comm.*, dl III (docum.).
2 Rapport, 20 April 1940, van Schäfer. *Ibid.*, p. 262.
3 Hubatsch: *Besetzung*, p. 142.
4 Verslag Goes, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 262.
5 Brief, 20 April 1940, van Sporns aan Thiele. *Deense Enq. Comm.*, dl III (docum.), p. 254-5.
6 Brief, 12 April 1940, van Thiele aan Schäfer, *Ibid.*, p. 244.

wisten zij niet precies, maar toen om 4 uur 20 een schip aan de *Lange Linie* meerde en gewapende Duitsers aan wal sprongen, werden, schreef een hunner later, ‘onze vermoedens werkelijkheid’; deze Rijksduitser noemde zich ‘verheugd, dat ik actief aan de bezetting van Kopenhagen mocht deelnemen.’[1]

Het schip, de *Hansestadt Danzig*, had, door de Duitse ijsbreker *Stettin* voorafgegaan, ongehinderd de haven kunnen binnenvaren. Men had het vanaf het grote fort vlak voor de haveningang waargenomen en met een zoeklicht beschenen. Men had ook een waarschuwingsschot willen lossen, doch had door technische moeilijkheden de granaat niet de loop binnen weten te krijgen.[2]

Politiebureau en douanekantoor aan de haven werden binnen vijf minuten door de Duitsers bezet. De het dichtst bij de *Lange Linie* gelegen Noorderpoort van de citadel was gesloten doch werd opgeblazen. De Zuiderpoort stond open. De Duitsers stormden door beide poorten naar binnen, overrompelden de wacht, vernielden de telefooncentrale en waren 10 minuten na de landing heer en meester van het *Kastellet*. De verraste Deense militairen werden ontwapend en in een ruimte van de citadel opgesloten. Daarheen werden ook de chef van de Deense generale staf, de Deense minister van binnenlandse zaken en de Engelse handelsattaché overgebracht, die op straat aangehouden waren. Een zwakke aanval van de wacht van het koninklijk paleis Amalienborg werd afgeslagen.[3] Von Zimmermann had inmiddels in de vrachtauto de zender naar de citadel overgebracht, waar hij snel bedrijfsklaar was. Thiele reed met een taxi naar de artilleriekazerne waarvan hij het adres de avond te voren in het adresboek opgezocht had, patrouilleerde daar tot half zeven doch merkte niets van enig alarm.[4] Generaal Himer had inmiddels door onoplettendheid van de Denen tot 's morgens 6 uur ongehinderd met het hoofdkwartier van von Kaupisch in Hamburg kunnen telefoneren.[5] Zodoende kon hij instructie geven, met een eskader bommenwerpers extra-pressie uit te oefenen op de Deense regering. Deze capituleerde kort na half zeven. Radio Kalundborg was nog niet in bedrijf maar men kon het capitulatiebericht onmiddellijk via de zender in de citadel omroepen. Duitse technici die met het aanvalsbataljon meegekomen waren, bezetten de radiobureaux en het hoofdkantoor van post en telegraaf[6], leden van de *Propaganda-Staffel* namen de controle op nieuwsagentschappen en pers ter hand[7], een detachement van de *Abwehr* dat eveneens met de

1 Brief, 20 April 1940, van Sporns aan Thiele. *Ibid.*, p. 254.
2 Hubatsch: *Besetzung*, p. 98.
3 Rapport Glein. *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 220-3.
4 Brief, 12 April 1940, van Thiele aan Schäfer. *Deense Enq. Comm.*, dl III (docum.), p. 244.
5 Verslag Goes. *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 262.
6 Rapport Glein, *Ibid.*, p. 223.
7 Rapport, 11 April 1940, van de *Propaganda-Staffel D[änemark], Ibid.*, p. 205-6.

Hansestadt Danzig naar Kopenhagen gevaren was (1 officier, 5 manschappen)[1] trachtte agenten van de Engelse en Franse spionnagedienst in hechtenis te nemen[2] - kortom, het program van werkzaamheden die onmiddellijk na de overval uitgevoerd moesten worden, werd vlot ter hand genomen.

Aan Deense zijde waren 36 militairen gesneuveld of gewond[3], aan Duitse 'ongeveer 20'.[4] Terecht kon von Kaupisch na afloop der operaties constateren dat volk en strijdkrachten van Denemarken volledig overrompeld waren; 'het Duitse tempo benam hun de adem.'[5]

*

Over geen Duits offensief zijn wij zo nauwkeurig ingelicht als over dat tegen Denemarken. Het bovenstaand relaas biedt, naar het ons voorkomt, een bevredigende en sluitende verklaring voor de complete verrassing die de Duitsers wisten te bewerkstelligen en voor het overweldigendsnelle succes dat zij behaalden. De hypothese dat in Denemarken een uitgebreide Vijfde Colonne bij de overval ingeschakeld was, is overbodig. Zij vindt in geen van de talrijke documenten, die de Deense Enquête-Commissie gepubliceerd heeft, steun.

DE RIJKSDUITSERS - Het aantal in 1940 in Denemarken woonachtige Rijksduitsers is niet met zekerheid bekend. Het bedroeg in 1930 9.400, van wie 'ruim 3.000' in Kopenhagen woonden.[6] Schäfer schatte in April '40 dat het aantal Rijksduitsers boven de 15 jaar (het is mogelijk dat hij alleen de mannelijke bedoelt) in Kopenhagen en op de eilanden Seeland, Falster en Lolland ongeveer 1500 bedroeg. Van hen waren 120 lid van de *Auslands-Organisation*.[7] Bewijzen dat door deze lieden enige andere actie ter ondersteuning van de Duitse operaties ontplooid is dan die welke bij de overrompeling van Kopenhagen uitgevoerd werd, zijn niet voorhanden.

Evenmin zijn er bewijzen voorhanden dat de vragen die Schäfer in 1935[8] aan de leden van zijn *Landeskreis* gesteld had (o.a. 'Hebt U een auto? Bezit U een schrijfmachine? Kunt U stenograferen?') een semi-

1 Bevel, 5 April 1940, van generaal-majoor Himer, *Ibid.*, p. 153.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Hubatsch: *Besetzung*, p. 94.
4 Verslag Goes, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 263.
5 Von Kaupisch: *Bericht, Ibid.*, p. 251.
6 *Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums*, dl II (Breslau, 1936-41), p. 78. Deze publicatie zal voortaan geciteerd worden als: *HWB*.
7 Bijlage 2 bij de brief, 25 April 1940, van Schäfer aan de *Stabsamtsleiter der Auslands-Organisation der NSDAP, Deense Enq. Comm.*, dl III (docum.), p. 268.
8 Karl Moeller: *Hinter den Kulissen der dänischen antisemitischen Agitation* (Apenrade, [1936 of 1937]), p. 20.

militaire code inhielden die verbonden was met enig Duits aanvalsplan. In een na de overval geschreven, vertrouwelijke brief beklaagde Schäfer zich nog over de dwaze conclusies, die men aan zijn vragen verbonden had.[1]

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - De door de Denen zelf geuite veronderstelling dat generaal von Kaupisch 'in November-December 1939 onder valse naam in Denemarken verbleef'[2], vindt nergens bevestiging. Hetzelfde geldt voor hun bewering, dat de vestiging van Duitse koffie-automatieken in Kopenhagen 'in meerdere of mindere mate' ten doel had, Duitse politieke, economische en militaire spionnage mogelijk te maken.[3]

Van vergiftiging van bronnen in Noord-Sleeswijk is niets gebleken.

Voor het algemeen verspreid en geloofd gerucht tenslotte, dat bij Kopenhagen Duitse soldaten verborgen waren geweest in het ruim van schepen die reeds enige tijd in de haven lagen, is nergens bevestiging gevonden. Ware deze list toegepast, dan had men er met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid melding van gevonden in de geheime militaire rapporten van welke geen Duitser toen hij ze schreef, aannam dat ze ooit Duitslands tegenstanders in handen zouden vallen.

Laat ons thans zien wat in Noorwegen geschied is.

*

Aan Duitse zijde kwam de eerste impuls die tot de overval op Noorwegen leidde, uit hoge marinekringen. Sommige figuren waren daar bij de bestudering van de eerste wereldoorlog tot de conclusie gekomen dat Duitsland de strijd ter zee met groter kans op succes had kunnen voeren indien het bases aan de Noorse kust bezeten had en had kunnen verhinderen dat de Engelsen tot aan die kust een mijnversperring legden. Die gedachte leefde vooral bij de marinebevelhebber in de Noordzee, admiraal Carls. Hij legde haar in de herfst van 1939 voor aan de *Oberbefehlshaber der Kriegsmarine*, admiraal Raeder, en deze vond de zaak van voldoende gewicht om er Hitler rapport over uit te brengen hetgeen op 10 October 1939 geschiedde. 'De betekenis van het probleem-Noorwegen werd de *Führer* terstond duidelijk; hij ... verklaarde dat hij zich met de quaestie zou bezighouden.'[4] Inzake de wenselijkheid der operatie heerste overigens

1 Brief, 25 April 1940, van Schäfer aan de *Stabsamtsleiter der Auslands-Organisation der NSDAP, Deense Enq. Comm.*, dl III (docum.), p. 264.
2 Memorandum van de Deense regering aan het Internationale Militaire Gerechtshof, Neurenberg, D-628, *IMT*, dl XXXV, p. 192.
3 *Ibid.*, p. 193-4.
4 Memorandum, 30 Jan. 1944, van admiraal Raeder aan admiraal Assmann, C-066, *IMT*, dl XXXIV, p. 281. Verder te citeren als: Raeder aan Assmann.

bij de Duitse marinedeskundigen geen eenstemmigheld. Raeder, Carls en Doenitz, bevelhebber der *U-Boote*, stonden er positief tegenover[1], de marinestaf achtte het een bedenkelijke onderneming die te minder noodzakelijk was omdat de Sowjet-Unie de Duitse marine voor de strijd ter zee het gebruik had vrijgegeven van de haven van Moermansk en voorts had goedgevonden dat de Duitsers bij Moermansk in de Noordelijke IJszee een geheime basis opbouwden, *Basis Nord*, waar in November 1939 de eerste onderzeeërs voor anker gingen.[2] Raeder liet echter de draad niet vallen. Hij schakelde de Duitse marine-attaché in Oslo in, *Korvetten-Kapitän* Schreiber, en kwam via hem en via het *Aussenpolitische Amt der NSDAP* - een partijbureau dat door Alfred Rosenberg geleid werd - in contact met Vidkun Quisling, de leider van de voornaamste Noorse nationaal-socialistische beweging, *Nasjonal Samling*, en met Albert Viljam Hagelin, een van Quislings naaste medewerkers[3] en sinds jaren zijn geheime vertegenwoordiger in Duitsland[4].

QUISLING EN DE DUITSERS - Al in December 1930, toen hij nog Noorwegens minister van defensie was, had Quisling een zich in Oslo op bezoek bevindende Duitse Nazi verzocht, hem met de leiders der NSDAP in geheime verbinding te brengen. Deze waren daar niet op ingegaan.[5] In 1933 richtte Quisling zijn eigen beweging op, *Nasjonal Samling*, en er is reden aan te nemen dat ongeveer van die tijd af Himmler[6] en de *Abwehr*[7] een zekere mate van contact met hem onderhielden. Hieromtrent zijn geen bijzonderheden bekend. Van Rosenbergs contact met Quisling weten wij meer af.

Alfred Rosenberg die aan de Oostzee geboren was, had zich al vroeg voor de Scandinavische staten geïnteresseerd. In 1933 had hij Quisling voor het eerst ontvangen en een kort gesprek met hem gevoerd[8] en in 1934 Hitler een memorandum doen toekomen waarin hij op ‘de politiek-strategische betekenis van Noorwegen’ gewezen had.[9] Door zijn particuliere secretaris, tegelijk hoofd van de afdeling-Noord van het *Aussenpolitische Amt*, was hij met Quisling in contact gebleven. In de lente van 1939 nu, kwam Quisling Rosenberg in Berlijn waarschuwen dat Engeland in geval van oorlog vermoedelijk Scandinavië zou trachten te bezetten. Rosenberg schrok op: wie moest dat verhinderen? Hij dacht dat Goering als opperbevelhebber van de *Luftwaffe* interesse zou hebben

1 Brief, 9 Oct. 1939, van admiraal Doenitz aan het *Oberkommando der Kriegsmarine*, C-005, *Ibid.* p. 159-61.
2 Hubatsch: *Besetzung*, p. 23.
3 Raeder aan Assmann, C-066, *IMT*, dl XXXIV, p. 281.
4 Notitie, 22 Juli 1940, van *Reichskommissar* Terboven voor Hider, PS-992.
5 Brief, 19 Nov. 1932, van Max Pferdekämpfer aan Himmler (Collectie-Skodvin).
6 Mededeling van Himmlers lijfarts, Felix Kersten, en van generaal Lahousen.
7 Mededeling van generaal Lahousen.
8 Getuige Rosenberg, Procesverslag *IMT*, dl XI, p. 455.
9 Rosenberg: *Dagboek*, 11 April 1940.

voor Quislings mededelingen en wist een bespreking te arrangeren tussen de Noor en een van Goerings naaste medewerkers bij wie Quisling onvervaard om een subsidie vroeg van 6 mill. Rm.[1]. Zelf waarschuwde Rosenberg Hitler en liet hij een van de functionarissen van het *Aussenpolitische Amt*, Scheidt, 'een vacantiereis' door Noorwegen maken waarna deze zijn 'waarnemingen' in een rapport neerlegde. Quisling had gevraagd of een aantal kaderleden van zijn partij cursussen kon volgen in het Opleidingsinstituut, het *Schulungshaus*, van het *Aussenpolitische Amt*. Rosenberg willigde dat verzoek in en in Augustus 1939 werd voor 25 mannen van *Nasjonal Samling* een reeks lezingen georganiseerd.[2] 'Hun werd geleerd, hoe zij effectiever propaganda konden voeren.'[3]

In September '39 brak de oorlog uit. Omstreeks die tijd kwam ook Hagelin, Quislings verbindingsman in Berlijn, Rosenberg waarschuwen dat de Geallieerden van plan waren, in Scandinavië handelend op te treden.[4] Toen door het uitbreken van de Fins-Russische oorlog de spanning in Scandinavië steeg en in Engeland, vooral echter in Frankrijk, delen van de publieke opinie er op aan gingen dringen dat men de Finnen met een leger te hulp zou komen, werd in Berlijn de bereidheid groter, te luisteren naar wat Quisling en Hagelin te vertellen hadden.

Quisling was er zich bewust van dat hij, om de macht in Noorwegen te veroveren, Duitslands militaire steun behoefde. Hij had het gevoel dat een aantal hoge militairen bereid was met hem samen te werken, als hij eenmaal heer en meester was, en dat zelfs de Koning dat voldongen feit wel zou aanvaarden. Doch hoe de macht in handen te krijgen? Zijn plan was, een aantal zorgvuldig geselecteerde personen in Duitsland te laten opleiden en hen samen met ervaren Duitse Nazi's Noorwegen binnen te smokkelen. Zij moesten in Oslo alle voorname punten bij verrassing bezetten; hij, Quisling, zou zich als minister-president opwerpen en-zoals Seyss-Inquart vanuit Wenen gedaan had - Duitsland te hulp roepen. Wanneer dan een Duits vlooteskader met troepen aan boord klaar lag de Oslofjord binnen te lopen, zou de *coup* kunnen slagen voordat in Noorwegen, Engeland of Frankrijk iemand recht besefte wat er gaande was.[5]

Er zijn tekenen dat Quisling al geruime tijd voor dat plan steun zocht.[6]

1 *Noorse Enq. Comm.*, dl I, p. 13.
2 Rosenbergs rapport, 15 Juni 1940: *Die politische Vorbereitung der Norwegen-Aktion*, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 26-7. Verder te citeren als: Rosenberg: *Norwegen-Aktion*.
3 Getuige Rosenberg, Procesverslag *IMT*, dl XI, p. 455.
4 *Ibid.*
5 Men vindt de duidelijkste schets van dit plan in Rosenbergs ongedateerde notitie, *Besuch des Staatsrats Quisling-Norwegen*, C-065, *IMT*, dl XXXIV, p.273-5.
6 Rosenberg schreef op 11 Dec. 1939 in zijn *Dagboek* dat Quisling het plan 'nogmaals' aan hem voorlegde, en op de 19de, dat Quisling hem zei, voor 'verschillende personen' zijn gedachten ontwikkeld te hebben.

Op 10 December 1939, anderhalve week na het uitbreken van de Fins-Russische oorlog, reisde hij naar Berlijn waar hij in Rosenbergs *Schulungshaus* zijn intrek nam. Met een aanbeveling van Rosenberg zocht hij op de 11de samen met Hagelin admiraal Raeder op. Raeder kende Rosenberg alleen maar uit de verte en had van Quisling nooit gehoord[1] maar was bereid naar hem te luisteren. Quisling schetste zijn voornemen. De Noorse regering had, zei hij, besloten voorlopig geen verkiezingen te houden. Het Parlement welks termijn normaal op 11 Januari '40 afliep, zou met een jaar verlengd worden: dat was een geschikte datum voor de staatsgreep. Hij gaf hoog op van zijn aanhang op voorname posten, bijvoorbeeld bij de spoorwegen.

Raeder vertrouwde de Noor niet geheel. Hij legde daags daarna diens plan aan Hitler voor, doch wees er daarbij op 'dat men bij dergelijke aanbiedingen nooit kon weten in hoeverre de betrokken personen hun eigen partijbelangen wilden bevorderen en in hoeverre zij zich om de Duitse belangen bekommerden. Daarom [was] voorzichtigheid geboden.' Dat Engeland Noorwegen bezette, moest in ieder geval voorkomen worden.[2]

Hitler had op de 11de al van Rosenberg vernomen met welke voornemens Quisling in Berlijn vertoefde.[3] Nu de opperbevelhebber van zijn marine serieus daarop inging, besloot hij Quisling te ontvangen, doch eerst nog eens predes van Rosenberg te boren welk vlees hij in de kuip had. Rosenberg werd na Raeder in de *Reichskanzlei* geroepen, waar Hitler nog aarzelend tegenover het plan bleek te staan: was het wel zeker dat het Noorse leger Quisling zou volgen?[4]

Diezelfde avond nog had Rosenberg een lang gesprek met Quisling. Zij besloten Raeder in de arm te nemen. Deze bleek van opinie te zijn dat Quislings plan in elk geval ernstig onder ogen gezien moest worden, en zo was hij het ook die bij ontstentenis van Rosenberg die zijn voet verstuikt had, op de 14de Quisling en Hagelin begeleidde bij hun bespreking met Hitler waar de beslissing moest vallen.[5]

Hitler luisterde, Innerlijk sterk in beslag genomen door de plannen voor het grote offensief in het Westen, Hep hij voor een uitbreiding van de oorlog tot Scandinavië niet terstond warm. Hij was echter voor Quislings mededeling dat vooraanstaande Noren Engelse landingen positief bevorderden, niet ongevoelig. En als de staatsgreep eens lukte? Het leek wenselijk, Quisling te binden en zijn plan op zijn uitvoerbaarheid te onderzoeken. Het principiële besluit daartoe nam Hitler nog diezelfde dag. Het *Oberkommando der Wehrmacht* moest de zaak in studie nemen.[6]

In afwachting van de resultaten daarvan besloot Hitler met Quisling

1 Getuige Raeder, Procesverslag *IMT*, dl XIV, p. 92.
2 Notitie van Raeder betr. zijn rapport aan Hitler, 12 Dec. 1939, C-064, *IMT*, dl XXXIV, p. 271-2.
3 Rosenberg: *Dagboek*, 11 Dec. 1939.
4 *Ibid.*, 14 Dec.1939.
5 *Ibid.*
6 Raeder aan Assmann, C-066, *IMT*, dl XXXIV, p. 281.

dieper op de materie in te gaan. Hij was in zijn element wanneer een ingewikkeld complot gesmeed moest worden. Nog twee keer liet hij Quisling en Hagelin bij zich komen, beide keren in aanwezigheid van Scheidt, de medewerker van Rosenberg. '*Herr Reichskanzler*', vroeg Quisling bij het laatste gesprek, 'heb ik goed begrepen dat U ons wilt helpen?' Hitlers antwoord luidde: 'Jawel, dat wil ik.'[1]

Op Zaterdag 16 en Maandag 18 December hadden Quisling en Hagelin nadere besprekingen met Scheidt, enkele hoge militairen en een vertegenwoordiger van het *Auswärtige Amt*.[2] Het plan nam vaste vorm aan. Men zou Quisling voor de versterking van zijn propaganda een flink bedrag aan deviezen doen toekomen, 2 à 300.000 Rm.[3] en met Hagelin die importeur was, grote zaken gaan doen in steenkolen en striker; Scheidt zou in Oslo als verbindingsman optreden; Quisling zou een aantal vertrouwde aanhangers naar Duitsland zenden om daar in een volkomen afgesloten kamp een militaire opleiding te ontvangen; deze lieden zouden als helper, tolk en gids fungeren van een Duits detachement dat, in de kolenschepen Oslo binnengesmokkeld, regering en Koning gevangen zou nemen; Quisling, de macht grijpend, zou terstond Duitslands militaire interventie inroepen.[4] Men zou net *Auswärtige Amt* buiten dit plan houden, er wel minister Ribbentrop van in kennis stellen maar hem er verder niet in betrekken.[5]

Twee dagen later, 20 December 1939, namen Quisling en Hagelin hartelijk afscheid van Rosenberg. 'Wij drukten elkaar de hand,' schreef deze laatste, 'en zullen elkaar wel eerst dan pas weer zien als de actie geslaagd is en Noorwegens minister-president Quisling heet.'[6]

In die actie nu, dat moet met nadruk gezegd worden, hadden de Duitse militairen weinig vertrouwen. Rosenberg beschouwden zij als een fantast en Hitler had hun niet bevolen met Quisling in zee te gaan, doch alleen gevraagd het door hem ontwikkelde plan op zijn uitvoerbaarheid te onderzoeken. Er rees terstond ernstige twijfel. Quisling 'had niemand achter zich staan', vond generaal Halder.[7] De marinestaf bleef sceptisch. En wat vooral gewicht in de schaal wierp: hoe kon men een zo kwetsbare actie die, werd een tipje van de sluier opgelicht, tot Engels-Franse interventie zou leiden, geheim houden wanneer men een zo groot aantal Noren moest inschakelen van wie alleen Quisling kon verzekeren dat ze betrouwbaar waren?[8] Faalde het plan, dan had Duitsland vermoedelijk de oorlog verloren.

1 Rosenberg: *Dagboek*, 19 Dec. 1939.
2 Notitie van Schickedanz, 19 Dec. 1939, PS-1369.
3 Brief, 24 Febr. 1940, van Rosenberg aan Ribbentrop, PS-957, *IMT*, dl XXVI, p. 411.
4 Rosenberg: *Norwegen-Aktion*, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 31.
5 Notitie van Schickedanz, 19 Dec. 1939, PS-1369.
6 Rosenberg: *Dagboek*, 20 Dec. 1939.
7 Halder: *Dagboek*, 1 Jan. 1940.
8 Raeder aan Assmann, C-066, *IMT*, dl XXXIV, p. 281.

Met de serieuze uitwerking werd *niet* begonnen. De militairen achtten de actie te riskant.[1]

Twee dagen na Quisling en Hagelin was Rosenbergs medewerker Scheidt naar Oslo vertrokken om met de beide Noren contact te onderhouden.[2] Begin Januari was hij in Berlijn terug waar Rosenberg vernam dat Hitler er aan twijfelde of men in Noorwegen het grote geheim zou kunnen bewaren.[3] Van het besluit het plan niet uit te voeren, werd Rosenberg niet in kennis gesteld; hij en zijn medewerkers werden door Hitler en de militairen gebruikt om Quisling aan het lijntje te houden. Quisling ontving dan ook wel enig geld. Scheidt reisde op 19 Januari met 'het nodige' naar hem toe.[4]

Intussen had het *Oberkommando der Wehrmacht* een begin gemaakt met het opstellen van een zuiver militair aanvalsplan. Schets na schets werd ontworpen. Op 27 Januari '40 gelastte Hitler, de zaak sneller aan te pakken door middel van een kleine staf die rechtstreeks onder het *Oberkommando der Wehrmacht* zou ressorteren. De operatie kreeg de codebenaming *Weserübung*.[5] Tot de uitvoering had Hitler nog geenszins besloten.

Drie weken later, in de nacht van 16 op 17 Februari 1940, schond de Britse torpedobootjager *Cossack* de Noorse territoriale wateren om Engelse krijgsgevangenen van het Duitse schip *Altmark* te bevrijden. Die gebeurtenis werd door Hitler, maar *a fortiori* door Rosenberg, Quisling en Hagelin als bewijs gezien dat Engeland en Frankrijk, kwam hun dat van pas, geen seconde zouden aarzelen Noorwegen te bezetten. Er waren tekenen dat tot die bezetting al besloten was en Hagelin berichtte Scheidt, zeker te weten dat Noorwegen geen weerstand zou bieden. Rosenberg stelde Hitler ijverig in kennis van alles wat hij hoorde. Hitler zei hem, eerst op de 19de, daarna op de 29ste Februari, niet meer te voelen voor het 'politieke plan der Noren'; wel was hij bereid, hun meer geld te geven.[6] Ribbentrop zou van 15 Maart af drie maanden lang Quisling tienduizend pond per maand doen toekomen.[7] Hagelin ontving een eerste bedrag en enkele weken later kreeg Scheidt een tweede som uitbetaald.[8] De ondersteuning van Quislings streven door middel van leveranties en steenkolen geschiedde echter uiterst langzaam, waarover de Noorse Nazi-leider 'zich herhaaldelijk beklaagde.'[9] Alle gelden waren, aldus von Ribbentrop[10], 'voor kranten, propaganda en ook voor

1 Hubatsch: *Besetzung*, p. 25-6.
2 Telegram, 23 Dec. 1939, van *Staatssekretär* Weizsäcker aan gezant Bräuer, NG-2585.
3 Rosenberg: *Dagboek*, 7 Jan. 1940.
4 *Ibid.*, 19 Jan. 1940.
5 *Kriegstagebuch der Seekriegsleitung*, 29 Jan. 1940, Wörmann-24.
6 Rosenberg: *Dagboek*, 19 en 29 Febr. 1940.
7 Rosenberg: *Norwegen-Aktion*, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 32.
8 Getuige Grundherr, Procesverslag *Case XI*, p. 17866.
9 *Beitrag zum Kriegstagebuch des Oberbefehlshabers der Kriegsmarine*, [22 April 1940], C-071, *IMT*, dl XXXIV, p. 283.
10 Procesverslag *IMT*, dl X, p. 283.

politieke werkzaamheden' bestemd. 'Namens Quisling', schreef admiraal Raeder later, 'drong Hagelin er herhaaldelijk op aan dat men Quisling op tijd een aanvals-detachement zou geven, met behulp waarvan hij terstond de macht zou kunnen overnemen en met goedvinden van de Koning een nieuwe regering installeren. Dit verzoek kon helaas niet ingewilligd worden daar Quisling en Hagelin volgens orders niet ingelicht mochten worden omtrent het op handen zijn en het tijdstip van de operatie.'[1]

In de maanden Februari en Maart '40 werden Hagelins contacten met Berlijn vergemakkelijkt doordat hij in sluw samenspel met de Duitse militairen de Noorse regering gunstige wapenleveranties uit Duitsland kon aanbieden. Hij reisde zodoende vlot tussen Berlijn en Oslo op en neer en drong zich in Noorse officiële kringen naar binnen. Iedere pro- Geallieerde uitlating die hij daar vernam, blies hij tot een overtuigend bewijs op dat Noorwegen Geallieerde landingen zou accepteren waartoe, aldus Hagelin op 20 Maart, de Noorse havens al in het geheim door Geallieerde agenten opgemeten werden.[2]

Hitler hield, zoals uit Raeders aantekening blijkt, de politieke contacten met Quisling en Hagelin van zijn militaire toebereidselen strikt gescheiden.

Het plan voor de bezetting van Noorwegen was intussen in bijzonderheden uitgewerkt.

HET MILITAIRE PLAN - Generaal von Falkenhorst die op het eind van de eerste wereldoorlog in Finland gevochten had, was op 21 Februari '40, vijf dagen na de *Altmark*-affaire, bij Hitler ontboden. Hitler zei hem, het voor mogelijk te houden dat Duitsland in de nabije toekomst Noorwegen zou moeten bezetten. Hoe moest die operatie uitgevoerd worden? Von Falkenhorst - wiens capaciteiten Hitler op die wijze trachtte te peilen - moest 's middags met concrete voorstellen terugkomen; vijf divisies kon hij krijgen. De Duitse generaal verliet de *Reichskanzlei* en, zo bekende hij na de oorlog:

> 'ik liep de stad in en kocht een Baedeker, een reisgids, om enig idee te krijgen hoe Noorwegen er uit zag. Ik wist daar niets van en ik moest te weten komen hoe al de havens waren, hoeveel mensen er woonden en wat voor soort land het was. Ik had daar allemaal geen idee van.'[3]

1 *Beitrag zum Kriegstagebuch des Oberbefehlshabers der Kriegsmarine*, 22 April 1940, *Führer conferences on naval affairs, 1940*, (Londen, 1947), p. 39. (Verder te citeren als: Führer conferences.) § 1 van dit stuk vormt document C-071.

2 Rosenberg: *Norwegen-Aktion*, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 32-3; Notitie, 22 Juli 1940, van *Reichskommissar* Terboven voor Hitler, PS-992.

3 Verhoor van von Falkenhorst, 24 Oct. 1945. *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 284.

Met de Baedeker - volgens een andere, plausibele versie kocht von Falkenhorst Baedekers van een aantal landen tegelijk om bij de verkoper geen verdenking op te wekken[1] - ging von Falkenhorst naar zijn hotel, bekeek de kaarten, tuurde en peinsde, en om 5 uur 's middags kon hij Hitler een plan voorleggen, gebaseerd op een verrassende, gelijktijdige bezetting van alle belangrijke havens.

Hij had de proef doorstaan.

De voorbereiding van *Weserübung* begon in ernst, kort slechts vertroebeld door een woede-aanval van Goering die hevig gepiqueerd was toen hij merkte dat zijn *Luftwaffe* betrokken werd bij de uitwerking van een plan waarin men hem niet gekend had.

Dat plan kwam in hoofdlijnen (zie de kaart op p. 82) op het volgende neer.

Alle voorname havens van Noorwegen - Narvik, Drontheim, Bergen, Stavanger, Kristiansand en Oslo - zouden in de vroege ochtend van *Wesertag* (een datum werd voorshands niet bepaald) militair bezet worden. In Oslo - hier was geen voorzichtige Kaupisch om hem te dwarsbomen - zou von Falkenhorst met de stafmuziek voorop naar het paleis trekken om een huldigingsmars voor de Koning te spelen[2]. Op de vliegvelden bij Oslo en Stavanger zouden luchtlandingstroepen dalen. Alle havens zouden door Duitse oorlogsschepen geforceerd worden met troepen aan boord. Zware wapenen en voorraden kon men op de al overbelaste oorlogsschepen niet vervoeren; die zouden, verborgen onder ladingen kolen, naar de betrokken punten gebracht worden met zeven vrachtschepen die er de avond tevoren als neutrale schepen vermomd zouden arriveren, één in Stavanger, drie in Drontheim, drie in Narvik; een achtste schip, de tanker *Jan Wellem*, zou vanuit de *Basis Nord* bij Moermansk naar Narvik gedirigeerd worden. Waren vliegvelden en havens eenmaal veroverd, dan konden de reserves het land binnenstromen.

De operatie was uiterst riskant. Alle te bezetten havens waren door forten beschermd. Een groot deel van de Duitse slagvloot, verre de mindere van de Engelse, zou tweemaal - op heen- en terugweg - spitsroeden moeten lopen. Diepste geheimhouding was dan ook essentieel. De troepencommandanten mochten eerst op het laatste ogenblik ingelicht worden.

Het is niet bekend of Hitler zoals hij met Quisling en Hagelin gedaan had, opdracht gegeven heeft, de *Auslands-Organisation* buken de plannen te houden. Feit is dat in geen van de talrijke militaire stukken die over *planning* en uitvoering van de aanval handelen[3], ook maar met een woord sprake is van de Noorse nationaal-socialisten of van de in Noorwegen woonachtige Rijksduitse Nazi's. Bij de staf van von Falkenhorst lag over

1 Bernhard von Lossberg: *Im Wehrmachtführungsstab* (Hamburg, 1949), p. 60.
2 Verklaring van Schreiber, *Noorse Enq. Comm.*, dl I, p. 25.
3 Afgedrukt bij Hubatsch: *Besetzung*, p. 404-47.

Quisling een notitie, luidend: 'Vriend van Duitsland, speelt geen rol, geldt als fantast.'[1] Von Falkenhorst koesterde de illusie dat hij het met de Noorse minister Koht wel zou kunnen rooien.[2]

De gedetailleerde uitvoering der plannen werd belemmerd door de gebrekkige documentatie die in Berlijn over Noorwegen voorhanden was. Operatieve en militair-geografische studies ontbraken; men wist van de Noorse strijdkrachten en van ligging en kracht der kustfortificaties weinig af, 'er was niet eens een bruikbare kaart'.[3] Landkaarten en reisgidsen werden onopvallend in Berlijnse boekhandels gekocht.[4] Aan de hand van al dit materiaal werden eind Februari nieuwe kaarten vervaardigd.[5] Men moet aannemen - al zijn hiervoor geen bewijzen aanwezig - dat de *Abwehr* opdracht kreeg, ter plaatse te trachten de lacunes in de gegevens aan te vullen. Daarin slaagde men niet volkomen. Sommige Noorse kustbatterijen bleven de Duitsers onbekend, van andere werd de werking onderschat, elders weer nam men aan dat zich kustbatterijen bevonden die er in werkelijkheid niet waren.[6] Een deel dier onjuiste gegevens was van Quisling afkomstig. Toen Hitler - mede in verband met tekenen dat van Geallieerde zijde landingen voorbereid werden - op 2 April 1940 bepaalde dat de Duitse eskaders in de nacht van 8 op 9 April bij nieuwe maan de Noorse fjorden zouden binnenlopen, miste men nog vitale informatie. Via Hagelin was Quisling uitgenodigd, in Kopenhagen kolonel Pieckenbrock te ontmoeten, hoofd van de spionnage-afdeling van de *Abwehr*.[7] De ontmoeting vond op 4 April plaats toen de schepen voor Narvik al onderweg waren. Op Pieckenbrocks precieze vragen antwoordde Quisling 'in het algemeen ontwijkend'; globaal kon hij nuttige mededelingen doen omtrent 'troepensterkte, ligging der vliegvelden, het tempo waarin men startklaar zou zijn, enz.' De kustbatterijen zouden, dacht hij, niet schieten alvorens contact met de regering opgenomen te hebben.[8] Hitler zei later dat Quisling bij die bespreking een onjuist beeld gegeven had van de batterijen bij Narvik.[9] Bewijzen, dat Quisling er te elfder ure toch van in kennis werd gesteld wanneer de Duitsers zouden landen, zijn niet voorhanden.[10] Men moet wel aannemen dat hij op zijn minst aan de hem gestelde vragen de conclusie verbond dat het uur naderde waarop zijn hoogste wens in vervulling zou gaan.

1 Hubatsch: *Besetzung*, p. 158.
2 *Beitrag zum Kriegstagebuch des Oberbefehlshabers der Kriegsmarine*, 22 April 1940, *Führer conferences*, dl *1940*, p. 41.
3 Hubatsch: *Besetzung*, p. 35.
4 Verklaring, 19 Nov. 1945, van de generaals von Brauchitsch, von Manstein, Halder, Warlimont en Westphal, PS-3798.
5 Verklaring, 28 Maart 1948, van admiraal Krancke, Wörmann-25.
6 Hubatsch: *Besetzung*, p. 35.
7 Rosenberg: *Norwegen-Aktion*, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 33.
8 *Kriegstagebuch Seekriegsleitung*, 4 April 1940.
9 *Adolf Hitler, libres propos sur la guerre et la paix recueillis sur l'ordre de Martin Bormann* (Parijs, 1952), 9 Febr. 1942, p. 298.
10 *Straffesak mot Vidkun Abraham Jonssön Quisling* (Oslo, 1946), p. 373.

In het eerste deel maakten wij er melding van dat de Noorse regering in de loop van Maandag 8 April 1940 gealarmeerd werd o.a. door een telegram uit Londen en door het bericht dat in Zuid-Noorwegen Duitse schipbreukelingen aan land waren gekomen die zeiden onderweg te zijn naar Bergen. Dat de overrompeling voor de deur stond, beseften de ministers niet. De kustbatterijen waren goed, leger en vloot (één schip dateerde uit 1858) zwak, enkele tientallen vliegtuigen waren over een dozijn velden verspreid.[1] Negentien moderne jagers, pas uit Amerika gearriveerd, lagen bij Oslo nog onuitgepakt in hun kisten.[2] Om 12 uur 's nachts gaf de regering opdracht, bezuiden Bergen de navigatielichten te doven; later werd besloten de reservisten in Zuid-Noorwegen te mobiliseren; de oproepen zouden normaal per post verspreid worden, de manschappen moesten zich op Donderdag melden.[3]

Te laat!

Dinsdagmorgen om 4 uur 20 wierpen de Duitsers het masker af.

VEROVERING DER HAVENS - Door de fjord van Narvik, waar enkele vuurtorens nog brandden, wist het Duitse eskader na een kort gevecht met een Noorse kanonneerboot de haven binnen te lopen. De drie vrachtschepen die uit Duitsland onderweg waren, misten alle drie hun doel. Hetzelfde geschiedde met de vier overige die Drontheim en Stavanger moesten aandoen. In Narvik was alleen de tanker *Jan Wellem* tijdig gearriveerd.[4] Nog negen andere Duitse schepen lagen er voor anker.[5] Hun bemanningen werden volkomen verrast; één schip werd haastig op de rotsen gezet in de overtuiging dat Engelse oorlogsbodems naderden.[6] De strijd in het plaatsje duurde slechts kort. De commandant, overste Sundlo, capituleerde spoedig, maar een deel van het garnizoen verliet Narvik en vocht door.

Sundlo wist van de komende Duitse aanval niets af; wel had de Duitse bevelhebber, generaal Dietl, opdracht, behalve met de Duitse viceconsul ook met de 'naar men zegt, Duitsland goedgezinde' garnizoenscommandant contact op te nemen.[7] De militaire rechtbank die na de oorlog over zijn optreden een oordeel moest uitspreken, kwam tot de conclusie dat, hoezeer Sundlo ook pro-Nazi was, van een bewust saboteren der verdedigingsvoorbereidingen of van een onvoldoende bereidheid, de Duitse aanval af te slaan, niets gebleken was.[8]

Bij de Drontheim-fjord waren de forten om 1 uur 's nachts gealar-

1 Dr T.K. Derry: *The campaign in Norway* (Londen, 1952), p. 7. Verder te citeren als: Deny: *Norway*.
2 *Ibid.* p. 36.
3 *Ibid.*, p. 37.
4 Hubatsch: *Besetzung*, p. 130.
5 Jacques Mordal: *La campagne de Norvège* (Parijs, 1949), p. 221.
6 Hubatsch: *Besetzung*, p. 72.
7 *Operationsbefehl für die Besetzung von Narvik*, 12 Maart 1940, Hubatsch: *Besetzung*, p. 435.
8 Uittreksel uit het vonnis inzake Sundlo, 13 Mei 1947.

meerd. De zware Duitse kruiser *Hipper* had getracht naar binnen te glippen door te seinen: 'Heb bevel van de regering naar Drontheim te gaan. Geen vijandelijke bedoelingen.' De list was doorzien. De Noorse batterijen werden echter door schijnwerpers verblind en met een gelukkig schot vernielden de Duitsers de kabel die de forten voor hun eigen zoeklichten nodig hadden. Even voor half vijf meerden zij aan de haven; de plaatselijke autoriteiten capituleerden.[1]

Een van de Duitse kruisers die Bergen naderden, deelde, door een Noors bewakingsvaartuig aangemaand zich kenbaar te maken, mede, de Engelse oorlogsbodem *HMS Cairo* te zijn. Een torpedoboot werd gepasseerd terwijl in het Engels 'Ga voor kort oponthoud naar Bergen' geseind werd. De forten schoten, ondanks een derde bedriegelijk signaal: '*Stop firing! We are friends*!', maar konden het Duitse smaldeel niet tegenhouden. Bergen werd in de vroege ochtend bij verrassing genomen. Een paar uur later liep een Duits marine-vaartuig, als houtvaarder vermomd, de haven binnen met een lading mijnen waarmee de Duitsers hunnerzijds terstond een mijnversperring uitlegden.[2]

Bij Stavanger werd het Noorse vliegveld dat door welgeteld twee machinegeweernesten verdedigd werd, snel door luchtlandingstroepen veroverd. De haven werd van de landzijde bezet.[3]

Bij Kristiansand liep het bijna mis voor de Duitsers. De mist en de Noorse forten maakten het enkele uren lang het Duitse smaldeel onmogelijk, de haven binnen te lopen. Het lukte om 11 uur 's morgens toen de Noren de vlag van de kruiser *Karlsruhe* voor de Franse oorlogsvlag aanzagen en het vuur staakten.[4]

OSLO - Ook in de Oslo-fjord stieten de Duitsers op ernstige moeilijkheden.

De forten waren gealarmeerd. De twee buitenste konden door de mist niet zuiver vuren; het mijnenveld dat hen had moeten verbinden was niet gelegd 'om redenen waarvan de hoop op assistentie van de Engelse vloot één was.' De achter de buitenste forten gelegen marine-basis werd door Duitse landingstroepen veroverd. De binnenforten brachten om 4 uur 20 de zware Duitse kruiser *Blücher* tot zinken en het Duitse smaldeel zat vast.[5]

In de hoofdstad wisten slechts enkele Duitsers, wanneer de aanval zou beginnen; de Duitse marine-attaché Schreiber en de luchtvaart-attaché Spiller waren negen dagen tevoren geïnformeerd, Scheidt mocht pas op 8 April ingelicht worden, doch kende het grote geheim wellicht reeds eerder.[6] Gezant Bräuer wist nergens van. Zoals zijn collega von

1 Hubatsch: *Besetzung*, p. 75, 77; Derry: *Norway*, p. 40.
2 *Ibid.* respect. p. 81-2 en p. 40.
3 *Ibid.* respect. p. 83 en p. 40.
4 *Ibid.* respect. p. 83-5 en p. 39.
5 *Ibid.* respect. p. 87-91 en p. 35-6.
6 *Noorse Enq. Comm.*, dl I, p. 24.

Renthe-Fink in Kopenhagen door een speciale boodschapper ingelicht werd, zou ook hij door een ingewijde verwittigd worden van het aanvalsplan en van zijn taak daarbij. Daartoe was een der naaste medewerkers van von Falkenhorst, *Oberstleutnant* Pohlman, op 7 April in burgerkleding naar Oslo gevlogen, vergezeld door een koerier van het *Auswärtige Amt* die de enveloppe met de instructies voor Bräuer onder zijn berusting had.[1] Pohlman sprak op Maandag 8 April met Schreiber; Schreiber dacht dat de Noorse regering het niet op vechten zou laten aankomen, Pohlman was minder optimistisch en gaf Spiller, de luchtvaart-attaché, opdracht, iemand naar het vliegveld Fornebu te sturen waar Duitse parachutisten in de vroege morgen van de 9de zouden neerdalen.[2] Spiller stuurde er de Oslose vertegenwoordiger van de *Lufthansa* op af, die connecties met de *Abwehr* had. De Duitse parachutisten konden echter door de mist niet landen; toen het Spiller duidelijk was dat de aanval toch zou doorgaan, klom hij met de *Lufthansa*-man over de hekken van het vliegveld en terwijl de Noorse soldaten nog twijfelden of ze moesten schieten, kwamen juist de eerste Duitse transportvliegtuigen neer. De twee Duitsers konden hun landgenoten de weg wijzen naar de stad.[3]

Daar had Pohlman om 11 uur in de avond van 8 April gezant Bräuer ingelicht. ‘Zelden’, schreef hij later, ‘heb ik een man zo verrast gezien.’[4] Bräuer kreeg instructie, om 4 uur 20 het Duitse ultimatum aan de Noorse regering te overhandigen. Het antwoord luidde dat Noorwegen de uitdaging aanvaardde. De ministers wisten echter dat Duitse oorlogsbodems naderden. 's Morgens om half acht reisden de Koninklijke familie, het kabinet en de meeste parlementsleden met een aantal hoge ambtenaren naar Hamar, dat 100 km. van Oslo was gelegen. De Duitse opzet, de regering uit te schakelen, was mislukt.

Marine-attaché Schreiber stond in alle vroegte om 4 uur aan de haven, klaar de Duitsers te ontvangen. Hij had een assistent met een Duits schip de fjord in gezonden om als loods te dienen, maar al wat kwam opdagen, geen Duits smaldeel. Schreiber ging naar zijn bureau terug. Daar werden de pistolen al rondgedeeld om het huis te verdedigen. Het kwam echter niet tot strijd. In de middag trokken de luchtlandings-troepen die van Fornebu kwamen, Oslo binnen. Schreiber hielp hun ‘door hun kaarten van de stad te geven, enzovoort’.[5]

Diezelfde middag wachtte Bräuer en Pohlman een vreemde verrassing.

Zij vernamen dat Vidkun Quisling bezig was een staatsgreep uit te voeren. Wat te doen? Zij hadden geen instructies. ‘Daar treedt’, schreef

1 Hubatsch: *Besetzung*, p. 55-6.
2 *Ibid.* p. 156.
3 Mededeling van Magne Skodvin.
4 Verslag Pohlman, Hubatsch: *Besetzung*, p. 157.
5 *Kriegstagebuch* Schreiber, geciteerd in *Führer conferences*, dl *1940*, p. 29.

Pohlman later, ‘een jonge man de kamer binnen en stelt zich voor als *SA-Standartenführer* van het bureau Rosenberg’ - Scheidt!

> Hij deelt mee, zojuist met de heer Quisling onderhandeld te hebben, deze zal de post van minister-president overnemen en andere ministers benoemen. Verbaasd kijk ik de gezant aan: ‘Wie bepaalt nu eigenlijk de Duitse buitenlandse politiek, de minister van buitenlandse zaken of *Reichsleiter* Rosenberg?’ De gezant haalt de schouders op. - ‘Hoe komt U eigenlijk hier? Wanneer bent U aangekomen?’ - De *Standartenführer* laat de vraag onbeantwoord. ‘Alstublieft, mijn papieren zijn in orde, *Herr Oberstleutnant*, mijn opdracht is door *Reichsleiter* Rosenberg ondertekend, dat moet U voldoende zijn.’
> Generaal Engelbrecht [commandant van de divisie die Oslo zojuist bezet heeft] belt op: ‘Wat is hier aan de hand? In het Hotel *Continental*, waar ik juist bezig ben, het stafkwartier van mijn divisie in te richten, verschijnt een meneer Quisling met gewapende lijfwacht en verklaart dat hij nu minister-president is en de derde verdieping bewoont. Wij moeten zijn wacht naast de onze plaats geven voor het hotel. Ik weet niets van de man af. Kan ik hem niet arresteren?’ - ‘Een kwartier geleden zou ik U gezegd hebben, smijt U de kerel naar buiten, generaal, maar nu zit een gevolmachtigde van Rosenberg in de kamer hiernaast en verklaart dat Quisling diens beschermeling en tussenpersoon is. Dan kunnen wij niet meer ingrijpen. Wij moeten maar wachten tot de bevelhebber komt, misschien is hij op de hoogte.’

Pohlman belde diezelfde middag Hamburg op waar von Falkenhorst zijn hoofdkwartier had. Het antwoord was: afblijven![1] Bräuer waarschuwde Berlijn dat geen Noor met Quisling wilde samenwerken en dat zijn greep naar de macht de wil tot verzet machtig aanwakkerde. Meer dan een half uur ‘vocht’ hij aan de telefoon.[2] Vergeefs! Hitler had besloten, met Quisling in zee te gaan, en de verwarring in de Noorse hoofdstad was zo groot, de bevolking wist na het vertrek der regering zo volstrekt niet wat zij doen moest, dat Quisling later op de dag ongehinderd zijn eerste proclamatie kon uitvaardigen.

DE RIJKSDUITSERS - Welke rol de *Auslands-Organisation* bij dit alles gespeeld heeft, is niet volstrekt duidelijk.

In heel Noorwegen woonden in 1930 ruim 2.000 Rijksduitsers.[3] Het juiste aantal in 1940 is niet bekend.[4] Bohle meende zich na de oorlog te herinneren dat ‘maar tachtig’ hunner lid geweest waren van de *Landeskreis* der *Auslands-Organisation*,[5] die sinds Januari '40 door zekere Carl Spanaus geleid werd.[6] Spanaus schreef tijdens

1 Verslag Pohlman, Hubatsch: *Besetzung*, p. 159.
2 *Noorse Enq. Comm.*, dl II (Oslo, 1947), p. 270.
3 Mededeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
4 Mededeling van *Sentralpasskontoret*, Oslo.
5 Verklaring van Bohle, Procesverslag *IMT*, dl X, p. 23.
6 *Mitteilungsblatt der AO der NSDAP*, 1940, no. 1. Verder te citeren als: *Mitteilungsblatt-AO*.

de oorlog een artikel waarin hij meedeelde dat van September '39 af ‘een groot aantal partij-

genoten' belast was met 'nieuwe en dikwijls gevaarlijke opdrachten'. Na de *Altmark*-affaire trof hij 'in alle stilte organisatorische voorzorgsmaatregelen'. Toen het op 8 April bekend werd dat Engeland en Frankrijk mijnen zouden leggen in de Noorse territoriale wateren, alarmeerde hij de partijgenoten en 'ieder betrok zijn post'; 'daarbij heerste nog de indruk, dat Engeland de eerste slag zou toebrengen.' In de avond van 8 April kondigde Spanaus de 'verscherpte alarmtoestand' af. Zelf werd hij om drie uur in de ochtend van de 9de naar het gezantschap geroepen waar hij te horen kreeg: 'Het is zo ver'. Even na 4 uur gaf hij last tot de '*höchste Einsatzzustand*'. Een boodschappendienst trad in werking. Spanaus bleef in het gezantschap wachten en ging daarna een kijkje nemen bij het vliegveld Fornebu. Hij was als eerste met het heugelijk nieuws terug dat het veroverd was. Daarna zorgde hij er voor dat een aantal partijgenoten als tolk en gids optrad.[1]

Wat hebben die 'nieuwe en dikwijls gevaarlijke opdrachten' en die 'alarmtoestanden' ingehouden? Spanaus voorzag kennelijk een crisis en stelde zich daarop in. Dat hij spionnage-opdrachten heeft laten uitvoeren, is waarschijnlijk; omvang en betekenis daarvan zijn onbekend. Dat hij en de zijnen het concrete Duitse aanvalsplan kenden, is niet geloofwaardig. Van ingrijpen op 9 April ter directe ondersteuning van de Duitse operaties is de Noren niets bekend.[2] Door Quislings staatsgreep werd hij volkomen verrast.[3] Men mag de mogelijkheid niet uitsluiten, dat Spanaus anno 1941 met een in zijn krijgshaftigheid ietwat opgeblazen artikel voor het voetlicht wilde treden. Wij moeten ons echter bewust zijn dat er meer gebeurd is dan de stukken leren. Ook het *Oberkommando der Wehrmacht* heeft eind Maart politieke besprekingen in Oslo laten voeren[4] - admiraal Canaris, hoofd van de *Abwehr*, bracht omstreeks die tijd een bezoek aan de Noorse hoofdstad[5] - zonder dat wij hieromtrent iets naders weten, en van het werk van de *Abwehr* wiens voornaamste medewerker, Berthold Bennecke, als assistent-handelsattaché aan de Duitse legatie toegevoegd was, is niets concreets bekend. Vast staat wel dat Canaris persoonlijk Quisling vóór de aanval nooit ontmoet heeft.[6]

DE NOORSE NAZI'S - Een Noors onderzoek inzake de vraag of enig vooraanstaand lid van *Nasjonal Samling* een rol had in direct verband met de Duitse invasie, leidde tot een negatief resultaat: er zijn geen bewijzen. Wel is het een feit dat behalve Quisling en Hagelin nog een derde Noorse

1 'Die Arbeit des Landeskreises Norwegen der AO der NSDAP im Kriege'. *Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP, 1942*, dl I, p. 37-43.
2 Mededeling van Magne Skodvin.
3 '*Alles, alles ist über unsren Kopf gemacht worden*', beklaagde hij zich op 16 April in een telefoongesprek met Berlijn, dat in Stockholm door de Zweden afgeluisterd werd.
4 Rosenberg: *Dagboek*, 9 April 1940.
5 *Noorse Enq. Comm.*, dl I, p. 23.
6 Mededeling van generaal Lahousen.

Nazi de Duitsers behulpzaam is geweest, nl. Herman Harris Aall, die hun politieke en andere inlichtingen verschafte; Aall wist echter van de invasiedatum niets af.[1] Op volstrekte geheimhouding dier invasie stelden Hitler en de militairen de hoogste prijs; dat pleit tegen inschakeling van een Vijfde Colonne van enige omvang. Er was, naar men moet aannemen, bij Quisling, Spanaus en hun vertrouwden bereidheid, de handen uit de mouw te steken. Daarbij bedenke men dat de Duitsers in Narvik, Drontheim, Bergen en Stavanger in enkele vroege ochtenduren meester waren van de toestand en dat zij bij de in Oslo heersende chaos geen moeite hadden zich in een situatie, die zich objectief korte tijd critiek liet aanzien, toch te handhaven. Weegt men op grond van de thans bekende feiten de factoren tegen elkaar af die tegen de achtergrond van de Noorse argeloosheid het succes van de Duitse invasie bepaald hebben, dan lijkt het niet twijfelachtig dat het puur-militaire Duitse optreden verreweg de belangrijkste factor geweest is.

*

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Keren wij ons thans tot de voorstellingen betreffende de Duitse aanval die in en na April 1940 bij Duitslands tegenstanders ontstaan zijn.

Uit niets blijkt dat al jaren tevoren door Duitse attaché's, consuls, reizigers, toeristen, schepelingen of trekkers methodisch grootscheepse spionnage in Noorwegen bedreven is.

Dat in alle veroverde havens van te voren Duitse troepen verborgen en wapens naar binnen gesmokkeld waren, is niet juist: alleen de tanker *Jan Wellem* wist volgens plan Narvik binnen te lopen.

Evenmin is iets bekend van grote aantallen Duitsers die zich als ‘handelsreizigers’ of ‘toeristen’ ter ondersteuning van de aanval naar Noorwegen begeven hadden. Dat de Rijksduitse Nazi's in Oslo in het complot ingewijd waren, staat niet vast en is onwaarschijnlijk.

Van door Duitse of Noorse Vijfde Colonnisten bedreven sabotage-daden hebben de Noren niets kunnen constateren.[2] De mijnversperring in de Oslofjord waarvan de electrische draden doorgesneden heetten, was, gelijk wij zagen, niet uitgelegd. Daar wees Hambro al op in 1940.[3] Dat aan de Noorse militairen door Vijfde Colonnisten valse orders per brief en telegram doorgegeven zijn, staat in geen enkel concreet geval vast.[4]

1 Mededeling van Magne Skodvin.
2 Mededeling van kolonel Schiötz.
3 Hambro: *I saw it happen in Norway*, p. 180.
4 Er zijn slechts twee ‘echte voorbeelden’ bekend. In het ene werd in de ochtend van 9 April een Noors jagereskader telegrafisch opdracht gegeven, een aantal Duitse schepen niet te bombarderen. Het waarschijnlijkst is, dat dit signaal vanaf de Duitse schepen uitgezonden is. In het tweede werd de commandant van het fort Bergen gelast, het vuren te staken. Wie dit bevel doorgegeven heeft, is onbekend. Voorts ontving op 18 April een Noorse compagnie in het centrum des lands een misleidend telefoonbericht; dit was vermoedelijk een krijgslist van Duitse militairen. (Mededeling van kolonel Schiötz)

Evenmin is gebleken dat zich tijdens de gewapende strijd die op de landingen volgde, Duitse spionnen in Noors uniform bij de Noorse troepen bevonden. Van grootscheeps verraad van Noorse officieren is geen sprake geweest; 'nauwelijks een half dozijn' staakte de strijd en ook in die gevallen is misverstand, ontstaan door Quislings contra-mobilisatie-bevel, niet uitgesloten.[1] Dat de Duitse divisies gevormd waren uit de Weense jongens die na de eerste wereldoorlog liefderijk in Noorwegen ontvangen waren, is niet juist: van de zeven divisies kwamen vijf uit Duitsland, de twee Oostenrijkse waren afkomstig uit de landbouwprovincies Tirol, Karinthië en Stiermarken.[2]

De opvatting - door niemand duidelijker onder woorden gebracht dan door de Amerikaanse journalist Leland Stowe - dat de Duitse invasie gelukt was dank zij 'omkoperij en ongewone infiltratie van de zijde van Nazi-agenten en verraad van de kant van een paar hooggeplaatste Noorse burgerlijke en militaire autoriteiten', is bezijden de waarheid. Stowe, een verdienstelijk verslaggever en profetisch bestrijder van het nationaal-socialisme (een in 1934 door hem uitgegeven boek droeg als titel: *Nazi Germany means war*), erkende nog tijdens de oorlog dat zijn opzienbarende reportage uit Stockholm een onjuist beeld gegeven had van de werkelijke toedracht.[3] Intussen was die reportage door tientallen millioenen mensen verslonden; aan zijn eigen *démenti* werd, behalve door de Noren, nauwelijks aandacht besteed.

PLANNEN DER GEALLIEERDEN - Rest ons tenslotte, er op te wijzen, dat de Engelsen en Fransen hunnerzijds inderdaad in de eerste maanden van 1940 besloten hadden, in Scandinavië te landen. Men wilde aanvankelijk, voorgevend Finland te hulp te snellen, in Maart overgaan tot de bezetting van Narvik en de Noord-Zweedse ijzermijnen; toen de Fins-Russische vrede de noodzakelijke politieke motivering deed wegvallen, kwam men overeen, door het leggen van mijnen in de Noorse territoriale wateren een Duitse tegenactie in Zuid-Noorwegen te provoceren waarna men zelf in Narvik, Drontheim, Bergen en Stavanger aan land zou gaan.[4] De mijnen werden in de nacht van 7 op 8 April '40 gelegd; in de morgen van de 8ste waren alle landingstroepen al ingescheept, ten dele op kruisers, maar toen men de Duitse vlooteskaders voor de Noorse kust gesignaleerd had, werd de landingsexpeditie haastig afgelast: eerst moest de Duitse vloot vernietigd worden.[5] Ten behoeve van die expeditie was

1 Mededeling van kolonel Schiötz.
2 Hubatsch: *Besetzung*, p. 412-3.
3 Mededeling van Magne Skodvin.
4 Derry: *Norway*, p. 13-5.
5 *Ibid.* p. 25-6.

door de Engelsen in Noorwegen druk, maar vrij ineffectief gespionneerd, o.m. door marine-officieren die aan de consulaten toegevoegd waren.[1] Desniettemin waren de landkaarten waarmee het invasie-leger uitgerust was, sterk verouderd: de meeste dateerden van vóór 1900.[2]

De Duitser von Falkenhorst had, gelijk wij vermeldden, voor zijn eerste aanvalsplan van een Baedeker gebruik gemaakt; welke editie, is onbekend. Aan Engelse kant[3] waren de exemplaren van de Baedeker die men gebruikt had om er ten behoeve van de *Royal Air Force* kaarten van de Noorse steden uit te copiëren, anno 1912 van de pers gerold, twee jaar vóór het uitbreken van de eerste wereldoorlog ...

1 *Dokumente zur englisch-französischen Politik der Kriegsausweitung* (Berlijn, 1940), *passim*.
2 *Ibid.*, doc. No. 4.
3 Derry: *Norway*, p. 54.

Hoofdstuk XI
Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk

HITLERS PLANNEN - Toen de Duitse legers op 10 Mei 1940 Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk binnenvielen, was bijna een half jaar verlopen sinds Hitler in een geheime toespraak de bevelhebbers van. leger, vloot en luchtmacht een uiteenzetting gegeven had van zijn politiek en militair beleid. 'Ik heb lang getwijfeld,' had hij bij die gelegenheid gezegd, 'of ik eerst in het Oosten en dan in het Westen er op los moest slaan. In beginsel heb ik de *Wehrmacht* niet gevormd om er *niet* op los te slaan. Het besluit er op los te slaan, was altijd in mij... De dwang der omstandigheden bracht met zich, dat de eerste uitval naar het Oosten geschiedde.'[1]

Toen Hitler zich op 23 November 1939 zo uitte, had hij Polen vernietigd. Uit zijn woorden sprak de ongebreidelde aggressiviteit van de man die van meet af aan vast besloten was tot de aanval over te gaan; zij getuigden ook van de onzekerheid waar precies te beginnen, die hem lang gekweld had. Voorzover bekend, was inderdaad vóór 1938 door de Duitse militaire staven geen enkel concreet aanvalsplan opgesteld. In 1938 was Hitlers aandacht, wat het buitenland betreft, volstrekt geconcentreerd geweest eerst op Oostenrijk, daarna op Tsjechoslowakije. Van het begin van zijn politieke loopbaan af had hij overigens de revanche tegen Frankrijk voor onvermijdelijk gehouden. Nederland en België kwamen in zijn uitlatingen eerst ter sprake toen hij tot de aanval op Polen besloten had en voorzag dat daaruit een conflict met Frankrijk en Engeland kon voortvloeien. Toen zei hij op 23 Mei 1939 in een bespreking waaraan o.a. Goering, Raeder, von Brauchitsch en Keitel deelnamen, dat in geval van oorlog steunpunten voor de luchtmacht militair bezet moesten worden in de Lage Landen. Wat Nederland betrof, wilde Hitler op dat moment nog niet verder gaan dan de Zuiderzee (het IJsselmeer)[2], en

1 PS-789, *IMT*, dl XXVI, p. 30.
2 L-079, *IMT*, dl XXXVII, p. 550-1.

een zelfde beperking maakte hij vijf, zes maanden later toen hij er na de overwinning op Polen bij zijn tegenstribbelende generaals op aandrong, nog vóór de winter in het Westen aan te vallen. Medio October gaf hij last tot het uitwerken van een aanvalsplan waarbij in Nederland het Duitse leger aanvankelijk de Grebbelinie niet zou doorbreken; het zou van 'het politiek en militair optreden der Nederlanders alsmede van de effectiviteit hunner inundaties' afhangen of en hoe men verder zou gaan[1]. Om de achter de Maas gelegen linie te bereiken was het intussen wenselijk het opblazen van de bruggen over de rivier te voorkomen. Hitler die van zijn generaals vond dat hun fantasie niet rijk genoeg ontwikkeld was - 'Ze hadden meer Karl May moeten lezen!' riep hij omstreeks die tijd uit[2] - had er wel een plan voor: men moest een aantal drieste vrijwilligers in Nederlandse dienstuniformen steken, van marechaussées en spoorwegpersoneel bijvoorbeeld: deze lieden zouden de betrokken bruggen bij verrassing moeten nemen. Het hoofd van de *Abwehr*, admiraal Canaris, ontving opdracht, voor modellen van de betrokken uniformen te zorgen. Zijn vertegenwoordiger in Den Haag kreeg die taak uit te voeren[3]; daarbij werd, zoals we al in het eerste deel zagen, één transport over de grens in de eerste dagen van November '39 ontdekt, en toen Canaris op de 20ste van die maand tijdens een door een schitterende pleiade van hoge generaals bijgewoonde bespreking in de *Reichskanzlei* berichtte dat de uniformen gearriveerd waren, zei een der aanwezigen droogjes: 'Dat staat al in de krant.'[4] Hitler was woedend doch besloot het plan door te zetten: een onnozele democratie zou niet zo spoedig op haar hoede zijn. De *Abwehr* werd opnieuw aangemaand, ter verovering van de bruggen in Limburg en Zuidoost-Gelderland voor uniformen, valse papieren en manschappen te zorgen, het *Oberkommando des Heeres* zou de operatie uitwerken.[5]

Omstreeks die tijd speelde Hitler ook reeds met andere gedachten. Naaat de luchtlandingsdivisie die al in Polen aan de strijd deelgenomen had, kwam een parachutistendivisie gereed. Eind November overwoog hij, daarmee het eiland Walcheren te bezetten.[6] Zes weken later weer een ander plan: de parachutisten zouden eventueel in het hart van de Vesting Holland landen en in dat geval moest het Duitse leger de Grebbe-Maaslinie zo spoedig mogelijk achter zich laten.[7] Op 17 Januari 1940 ging de *Führer* een stapje verder: 'heel Holland' zou het doel worden van de Duitse aanval.[8] Twee weken later wist hij nog nauwkeuriger wat hij

1 Brief, 15 Oct. 1939, van het *Oberkommando der Wehrmacht* aan het *Oberkommando des Heeres*, C-062, *IMT*, dl XXXIV, p. 268-9.
2 Lossberg: *Im Wehrmachtführungsstab*, p. 52.
3 Abshagen: *Canaris*, p. 238.
4 *Ibid.*, p. 240.
5 *Ibid.*, p. 243.
6 Brief, 28 Nov. 1939, van het *Oberkommando der Wehrmacht* aan de staven van leger, vloot en luchtmacht, C-010, *IMT*, dl XXXIV, p. 161-2.
7 Brief, 11 Jan. 1940, *id.*, C-072, *ibid.*, p. 294-5.
8 Halder: *Dagboek*, 17 Jan. 1940.

wilde: de parachutistendivisie moest het regeringscentrum Den Haag bezetten en terzelfder tijd zou een speciaal afgezant, waarvoor men het oog liet vallen op een gemobiliseerd Duits diplomaat, Werner Kiewitz, een persoonlijke brief overhandigen aan Koningin Wilhelmina, die het gebruikelijk mengsel van dreigementen en vleierijen zou bevatten.[1] Maar had Kiewitz om de nodige pressie uit te oefenen, niet behoefte aan helpers? Generaal Jodl, de voornaamste strateeg van het *Oberkommando der Wehrmacht*, tekende op 4 Maart '40 in zijn dagboek aan dat 'Himmler of Canaris' (dat wil zeggen *Sicherheitsdienst* of *Abwehr*) lieden ter beschikking moest stellen, 'die Den Haag door-en-door kennen. Die naar Wenninger' (de luchtvaart-attaché) 'en worden daar door Kiewitz opgepikt.'[2]

Aan de vooravond van het Duitse offensief liep het intussen met de missie van Kiewitz spaak. De aanvraag om een visum te zijnen behoeve werd door de Nederlandse legatie in Berlijn en het ministerie van buitenlandse zaken in Den Haag gewantrouwd in verband met tekenen en concrete waarschuwingen dat een Duitse actie komende was; Kiewitz had eerst per trein, later per vliegtuig zullen vertrekken; verlof tot landen werd van Nederlandse zijde geweigerd en het werd de Duitsers duidelijk gemaakt dat men een onder zo vreemde omstandigheden aangekondigde gast duchtig in het oog zou houden.[3] Kiewitz die er in het bijzijn van Hitler op wees dat hij, die overigens nooit een sprong uit een vliegtuig gemaakt had, bezwaarlijk aan de waakzaamheid der Nederlanders zou ontsnappen, indien hij als parachutist in overall met ultimatum bij het Koninklijk Paleis zou dalen, moest op 9 Mei '40 onverrichterzake naar zijn militaire post terugkeren.[4]

Op de belangrijke vraag of zich in afwachting van zijn komst reeds speciale agenten van *Abwehr* of *Sicherheitsdienst* in de residentie bevonden die, zoals generaal Jodl voor wenselijk had gehouden, Den Haag 'door-en-door' kenden, komen wij nog terug.

De onderdelen van de Duitse *Wehrmacht* hadden in de eerste maanden van 1940 hun plannen uitgewerkt. Parachutisten en luchtlandingstroepen zouden de drie om Den Haag gelegen vliegvelden Valkenburg, Ypenburg en Ockenburg veroveren en vandaar oprukken naar het regeringscentrum teneinde Koningin, ministers en legerleiding definitief uit te schakelen. Er van uitgaande dat dit plan òf niet zou slagen òf dat, zelfs als het slaagde, het Nederlandse leger toch zou doorvechten, werd een krachtig offensief op touw gezet. Een detachement van de *Abwehr* zou daartoe de brug over de IJssel bij Westervoort trachten te veroveren, andere detachementen zouden de bruggen over het Maas-Waal-kanaal, het Juliana-

1 Jodl: *Dagboek*, 1 Febr. 1940, PS-1809, *IMT*, dl XXVIII, p. 397-8. De gedrukte tekst vermeldt: 'Kieritz'.
2 *Ibid.*, p. 410. De gedrukte tekst vermeldt: 'Kierutz'.
3 Verhoor van mr J.G. de Beus. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 628.
4 Verhoor van Werner Kiewitz door Fred Rodell, *Ibid.*, dl IIb, p. 130.

kanaal in Zuid-Limburg en over de Maas van Mook tot Maastricht in handen zien te krijgen. Ter verovering van de bruggen van Nijmegen zouden Rijnaken waarin troepen verborgen waren, proberen, op het aanvalsuur vlak bij hun objecten te zijn.[1] Over alle veroverde bruggen zou een sterke legermacht met steun van vier pantsertreinen de aanval inzetten. Met één stoot zou men benoorden de grote rivieren de Grebbe-linie trachten te doorbreken, met een tweede in het Zuiden via de bruggen van de Moerdijk, Dordrecht en Rotterdam Den Haag pogen te bereiken. Bij de Moerdijk en Dordrecht zou men parachutisten afwerpen, het vliegveld Waalhaven moest met parachutisten en luchtlandingstroepen veroverd worden. Van de Maasbruggen bij Rotterdam diende een infanteriecompagnie zich meester te maken die men met watervliegtuigen vlak bij de bruggen zou deponeren.[2]

HET DUITSE OFFENSIEF - De door de *Abwehr* gerecruteerde bijzondere eenheden die de bruggen bij de grens moesten veroveren, telden bij elkaar misschien wel een duizend man. Het waren hoofdzakelijk lieden uit Opper-Silezië die onderling Pools dialect in plaats van Duits spraken[3]; daarenboven tussen de honderd en tweehonderd Nederlandse staatsburgers. Om hen te ronselen hadden in West-Duitsland gestationeerde officieren van de *Abwehr* contact opgenomen met zekere Julius Herdtmann, een Rijksduitser van geboorte, die in 1924 het Nederlands staatsburgerschap verworven had. Herdtmann, die in de jaren dertig weer naar Duitsland was vertrokken, was daar leider geworden van een gecamoufleerd verlengstuk van de NSB, de 'Nationaal-socialistische Bond van Nederlanders in Duitsland'. De meeste leden waren, hoewel formeel Nederlanders, in Duitsland geboren en getogen; van de Bond waren echter ook gedeclasseerde gewone NSB-ers lid die in het Derde Rijk werk waren gaan zoeken. De Bond bezat onder de benaming 'Sport en Spel' een soort SA. Met de leider van deze Bond nu, trad de *Abwehr* in verbinding kort nadat Hitler opdracht gegeven had, de bruggen die tot Zuid-oost-Nederland toegang gaven, door list te veroveren. Voor het z.g. verrichten van politiediensten en het optreden als tolk en gids werden met behulp van Herdtmann leden van 'Sport en Spel' geworven die in vier tussen de Rijn en de Nederlandse grens gelegen kampen in diep geheim een militaire opleiding ontvingen. Uit die kampen vertrokken op 9 Mei '40 de detachementen die in het nachtelijk duister over de grens moesten sluipen om in vermomming - als marechaussées met z.g. krijgsgevangenen, als burgers, als spoorwegpersoneel, ja als Nederlandse militairen - hun objecten te naderen en te veroveren.[4]

1 Halder: *Dagboek*, 13 Maart en 10 Mei 1940, en nadere mededelingen van hem.
2 Dietrich von Choltitz: *Soldat unter Soldaten* (Zürich, 1951), p. 59.
3 Mededeling van generaal Lahousen.
4 Requisitoir tegen J. Herdtmann en H. Köhler. *Nederland in oorlogstijd* (Amsterdam), 1950, No. 3, p. 22-32.

De meeste van deze overvallen mislukten; die op de brug over de IJssel bij Arnhem o.a., doordat het *Abwehr*-detachement van 25 man uitgedost was in een vreemdsoortig Nederlands uniform met kartonnen helm.[1]

Ook de bruggen bij Maastricht konden tijdig tot springen gebracht worden.

Voor hun verovering hadden de Duitsers zich bijzondere moeite getroost. Een Rijksduitser die van 1930 tot 1936 als onderwijzer werkzaam geweest was aan de Duitse school te Heerlen en perfect Nederlands sprak, was in November 1939 bij het speciale bataljon van de *Abwehr* ingedeeld dat zich in de vier bedoelde kampen voor de aanslagen gereed maakte. Tussen December '39 en Mei '40 bezocht hij enkele keren Maastricht waar hij de situatie bij de bruggen zo nauwkeurig mogelijk opnam. Overeenkomstige verkenningen werden door enkele andere leden van het *Abwehr*-bataljon uitgevoerd. De *Abwehr* wilde voor de acties gebruik maken van drie groepen: een kleine groep die zich al daags voor de aanval bij de bruggen zou bevinden en die in burgerkleding de overval zou plegen; een grotere groep die, eveneens in burgerkleding, in de avond van 9 Mei bij Aken over de grens zou sluipen en met fietsen Maastricht zou trachten te bereiken; en een nog grotere groep, die in nagemaakte Nederlandse uniformen, vervoerd op vrachtauto's en door militaire motorrijders voorafgegaan, ongeveer twee uur voor het tijdstip van het offensief de grens zou trachten te passeren om zo snel mogelijk naar Maastricht door te stoten. Vrachtauto's en motorrijwielen zouden nagemaakte nummerhorden krijgen. Hoe die er uitzagen, had bovenbedoelde exonderwijzer doorgegeven. Hij had tevens in April 1940 bij een van zijn bezoeken aan Nederland een twintigtal fietsen gekocht die hij in het *Deutsche Haus* te Bleijerheide opgeslagen had. Uit een der *Abwehr*-opleidingskampen smokkelde hij tenslotte twee koffers met vijftien pistolen annex munitie, een twintigtal handgranaten, tangen, scheepstouwen, gummiknuppels en licht ontvlambare brandstoffen naar Kerkrade. De koffers werden kort voor de 10de Mei in Wijk bij Maastricht aan de rechteroever van de Maas bij een Rijksduitser ondergebracht die dicht bij de bruggen woonde.

In het huis van die Rijksduitser kwam, nadat zij over de grens geslopen was, op de avond van de 9de Mei de kleine groep ‘burgers’ bijeen die de eerste slag moest wagen: een Duits onderofficier en vijf Nederlanders. Er werd zwaar gedronken. Gevolg was dat toen het uur voor het grote waagstuk sloeg, de vijf Nederlanders niet meer tot enige actie in staat waren. Van een Rijksduitser vergezeld (vermoedelijk de gastheer), ging de onderofficier op pad. Bij de Wilhelminabrug werd hij gearresteerd en

1 *De krijgsverrichtingen ten Oosten van de IJssel en in de IJssellinie, Mei 1940* (Den Haag, 1952), p. 13.

toen hij zijn pistool trok, neergeschoten. Toen later in de ochtend de groep 'burger'-fietsers en de groep 'Nederlandse' militairen-in-vrachtauto's bij de Maas arriveerden, waren de bruggen al tot springen gebracht.[1]

Bij andere bruggen had de *Abwehr* wèl succes; vooral de verovering van de spoorbrug bij Gennep was van belang: daarover reed een Duitse pantsertrein, door een troepentrein gevolgd, Nederland binnen, hetgeen bijdroeg tot de snelle ineenstorting van de Peel-Raam-stelling. Een aantal Nederlandse militairen werd bij al deze overvallen verraderlijk necrgeschoten.

De poging tot verovering van de bruggen bij Nijmegen - een operatie die de code-aanduiding *Trojanisches Pferd* gekregen had - mislukte. De Nederlanders bleken de Rijn zo scherp te bewaken dat de Duitsers met de aken waarin hun troepen verborgen waren, niet de rivier af durfden zakken.[2]

Bij de bruggen in Westelijk Nederland slaagde de Duitse opzet.

Die bij de Moerdijk en Dordrecht werden door parachutisten veroverd. De bewakingstroepen konden hun objecten niet vernietigen. Het Nederlandse hoofdkwartier had deze Duitse luchtlandingen niet voorzien; de weg via de Moerdijk en Dordrecht wilde men bovendien openhouden voor de verwachte komst van een Frans hulpleger. Aan de bruggen waren derhalve geen ontstekingsladingen aangebracht.[3] Aan de verovering van de Moerdijkbruggen nam een Rijksduits officier deel die vijftien jaar ter plaatse gewoond had.[4] Bij Dordrecht wierpen de Duitsers poppen af om de verdediging in verwarring te brengen, hetgeen succes had: 'van alle kanten kwamen valse meldingen binnen.'[5]

Dezelfde afleidingsmanoeuvre werd bij Rotterdam toegepast waar bij het vliegveld Waalhaven stropoppen aan valschermen daalden.[6] Hier werden de bruggen over de Maas met weinig moeite door de compagnie veroverd die in watervliegtuigen op de rivier neerstreek. Met hun wapenen klauterden de soldaten de wal op. Bewaakt waren de bruggen niet.

Dat bij Den Haag de overval met parachutisten en luchtlandingstroepen mislukte, zagen wij reeds in het eerste deel. De Duitsers wisten de vliegvelden Valkenburg, Ypenburg en Ockenburg in korte tijd te veroveren, doch konden er door de snelle tegenactie van Nederlandse reserve-troepen hun posities niet consolideren, laat staan dat zij de ge-

1 *De krijgsverrichtingen in Zuid-Limburg, Mei 1940* (Den Haag, 1952), p. 29, 44, 92-4.
2 Mededelingen van generaal Nierstrasz (Den Haag) en generaal Halder.
3 *Beknopt overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht, 10-19 Mei 1940* (Leiden, 1947), p. 29. Verder te citeren als: *Beknopt Overzicht*.
4 Verhoor van kol. M.R.H. Calmeijer. *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 305.
5 *Ibid.*, p. 309.
6 Gen. maj. V.E. Nierstrasz: *De strijd om Rotterdam, Mei 1940*, p. 20. Verder aan te halen als: Nierstrasz: *Rotterdam*.

legenheid kregen bij verrassing de residentie binnen te trekken. De aanval op het hart van het land had intussen voor hen het voordeel dat de Nederlandse legerleiding niet bij machte was, sterke reserves naar de Grebbestelling of naar het Oost- of Zuidfront van de Vesting-Holland over te brengen. Het tegendeel geschiedde. Niettemin werd de Grebbestelling na hevige Duitse aanvallen op de vierde dag van het offensief prijsgegeven; toen bereikten ook in Rotterdam de eerste Duitse tanks de Zuidelijke oever van de Maas. Op Dinsdag 14 Mei 1940 werd het centrum van de grote havenstad door de *Luftwaffe* gebombardeerd; met de dreiging van andere overeenkomstige bombardementen voor zich en beseffend dat hulp van bondgenoten uitgesloten was, besloot generaal Winkelman, opperbevelhebber van de Nederlandse land- en zeemacht, te capituleren. Slechts in Zeeland zou de strijd voortgezet worden.

De beter-geoefende, beter-uitgeruste en beter-geleide Duitse *Wehrmacht* had in een veldtocht van vijf dagen een snelle en overtuigende overwinning behaald; voor de veronderstelling dat in Nederland woonachtige Rijksduitsers of Nederlandse nationaal-socialisten bij die veldtocht in georganiseerd verband of op aanmerkelijke schaal actieve steun verleend hebben aan de Duitse troepen, ontbreken alle aanwijzingen.

Dat willen wij nader toelichten.

*

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Om te beginnen verdient het feit vermelding dat men in geen van de Duitse documenten die op de voorbereiding van het offensief betrekking hebben, enige passage kan vinden die in de richting van zulk een Vijfde Colonne wijst.[1] Dat de Duitsers voor de verovering van de bruggen in Gelderland, Noord-Brabant en Limburg *Abwehr*-detachementen uit Duitsland moesten laten aansluipen, bewijst dat ze deze of dergelijke detachementen althans ter plaatse niet bezaten.

Wij gaven weer, dat bij die op de bruggen gerichte operaties gebruik gemaakt werd van verschillende nagemaakte Nederlandse uniformen. Dat ook elders dan bij de grens door de Duitsers misbruik van uniformen is

1 Aan de reeds vermelde dacumenten zijn nog toe te voegen:
   a. De stukken van het *Oberkommanda des Heeres, 'Fall Gelb'*, 7 Oct.-19 Nov. 1939, PS-2329, *IMT*, dl XXX, p. 200-36.
   b. De bevelen van het *Oberkommanda der Wehrmacht* betr. '*Fall Gelb*' 1 Nov. 1939-7 Mei 1940, C-072, *IMT*, dl XXXIV, p, 284-98.
   c. Het bevel, 17 Nov. 1939 voor de *Luftwaffe*, TC-058(a), *IMT*, dl XXXIX, p. 61-7.

   Gelijk vetmeld, is in Jodls dagboek wel sprake van de eventuele inzefe van speciale agenten in Den Haag. Andere notities van die aard werden noch door hem, noch door generaal Halder gemaakt.

gemaakt, is nimmer bewezen. In geen enkel geval staat het vast dat zij in het Westen van het land hun troepen in Nederlands, Engels, Belgisch of Frans uniform gestoken hadden. Evenmin is enig geval bekend waarin hun parachutisten, luchtlandingstroepen of handlangers opereerden in de vermomming van boeren, politie-agenten, postbodes, conducteurs, besteljongens, priesters, nonnen, dienstboden of verpleegsters.[1] Er is voorts geen concreet bewijs dat Duitse parachutisten elders gedaald zijn dan bij de Moerdijk, Dordrecht, Rotterdam en bij de genoemde drie vliegvelden in de omgeving van Den Haag. Wel is mogelijk dat op andere plaatsen ten behoeve van de oprukkende Duitse troepen voorraden per parachute afgeworpen zijn.

Men nam in vrijwel alle delen van het overvallen land, vooral echter in grote steden als Amsterdam, Den Haag en Rotterdam aan, dat talrijke helpers van de vijand vanuit hinderlagen op Nederlandse troepen schoten. Ook hiervoor heeft men geen enkel bewijs gevonden. 'Er kan hier en daar wel eens een enkel schot gevallen zijn', verklaarde na de oorlog het toenmalig hoofd van de krijgsgeschiedkundige afdeling van de Generale Staf, 'maar wij hebben geen bewijzen. Wij hebben nergens een positief geval dat men een huis is binnengedrongen, waar mensen gearresteerd zijn, op heterdaad betrapt met wapens of iets dergelijks.'[2] Enkele waarnemingen zijn gedaan die het vermoeden wettigen dat uit Duitse toestellen projectielen afgeworpen werden die, tegen de stenen van een straat of van een huis ontploffend, de indruk wekten dat er geschoten werd, zoals de Duitsers ook bij de strijd te velde gebruik maakten van een doos die, liet men hem vallen, 'enige stoten als van een mitrailleur [gaf], dan een tijd stil, en dan weer een serie stoten.'[3] Ook werden *Pfeifpatronen* gebruikt die over de troepen van de tegenstander heengeschoten werden en achter hen ontploften waardoor die troepen dachten dat zij in de rug beschoten werden. De verwarring aan Nederlandse zijde werd door dergelijke hulpmiddelen ten zeerste aangewakkerd.

Voor de vrij algemeen verspreide verhalen dat het water of het vlees vergiftigd zouden zijn of dat door de Duitsers en hun handlangers vergiftigde chocolade en sigaretten rondgedeeld werden, is nergens een bewijs gevonden. Er is evenmin enige aanwijzing dat deze en dergelijke verhalen door agenten van de vijand spontaan of in georganiseerd verband verspreid werden, dat er systematisch lichtsignalen gegeven werden, of dat 'grote figuren in de vorm van een hakenkruis op bepaalde, door de Duitsers blijkbaar aan te vliegen punten' ingebrand of uitgegraven werden, zoals uit verschillende delen des lands bericht is.[4]

1 *Beknopt overzicht*, p. XIII. 'Notities van lt.-gen. H.F.M. van Voorst tot Voorst over de mobilisatie 1939-1940 en de Meidagen 1940', *Ned. Enq. Comm.*, dl Ib, p. 107.
2 Verhoor van gen. maj. D.A. van Hilten, *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 320.
3 *Ibid.*, p. 320-1.
4 Poort en Hoogvliet: *Slagschaduwen over Nederland*, p. 283.

Tenslotte is ook voor de berichten dat Duitse vluchtelingen aan het Duitse offensief steun verleend hebben - berichten die er toe bijdroegen dat in Frankrijk en Engeland vele tienduizenden réfugiés geïnterneerd of opnieuw geïnterneerd werden - geen enkele bevestiging gevonden.

Laat ons thans na deze inleidende opmerkingen meer in bijzonderheden de situatie in de steden nagaan die men in de Meidagen van '40 als centra van Vijfde-Colonne-actie beschouwde.

ROTTERDAM - Dat aan de Duitse luchtlandingstroepen bij hun opmars van het vliegveld Waalhaven in Rotterdam-Zuid de weg gewezen werd door aldaar woonachtige Rijksduitse burgers, is mogelijk; daaruit mag men nog niet afleiden dat deze vorm van medewerking van tevoren afgesproken was. Men vond hier voorts bij enkele krijgsgevangen Duitse militairen 'schetsjes van een gebied van 200 bij 200 meter, waarin zij moesten opereren. Daarin stonden bepaalde merktekenen waar zij zich moesten melden.'[1] Ook die aanduiding is te vaag om te mogen concluderen tot afgesproken of te verwachten hulp van de zijde van personen die met de vijand heulden. Tekenend is het dat het op de vitale Maasbruggen een toevallig aanwezig Nederlands politie-agent was die 'aan de hand van een hem voorgehouden kaart inlichtingen (moest) geven.'[2] Voor de verhalen dat bij de Maas in Duitse of andere schepen of in loodsen van Duitse firma's van te voren wapens opgeslagen waren, ontbreekt elk overtuigend bewijs.[3]

Ook voor het optreden van Vijfde Colonnisten tijdens de gevechten in de omstreden stad zijn geen aanwijzingen. 'Niemand [werd] gevonden die met een geweer of een revolver te pakken kon worden genomen.'[4] Het resultaat van honderden, wellicht duizenden huiszoekingen was negatief.[5] Van belang is tenslotte, dat ook van telefonische mededelin-

1 Verhoor van lt. kol. J.D. Backer, *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 368.
2 *Historisch Overzicht PTT-1940*, p. 625.
3 De enige positieve mededeling dat uit een Zweeds schip legergoederen gelost werden, is afkomstig van een Nederlands officier die 'in een gevorderde, gesloten auto met grote snelheid over de reeds door de Duitsers bezette Maasbruggen (reed)' (Nierstrasz: *Rotterdam*, p. 30) - omstandigheden die men voor het verrichten van zuivere waarnemingen niet ideaal kan noemen. De mededeling werd met andere, overeenkomstige na de capitulatie door de Rotterdamse politie onderzocht. Er werd geen bevestiging gevonden. (H. de Jong: *De Rotterdamse politie gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*, p. 94).
4 Verhoor van lt. kol. J.D. Backer, *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 368.
5 In de publicaties over Rotterdam werden drie verdachte personen gesignaleerd. Een was 'een man in burger, gekleed in een rijbroek met hoge laarzen.' (Nierstrasz: *Rotterdam*, p. 218). Het lijkt weinig plausibel dat de Duitsers een agent in de voor de nationaal-socialisten typerende rijlaarzen zouden laten optreden. Van de beide anderen werd door een hoofdagent van politie waargenomen, dat zij zich in de vroege ochtend van 10 Mei in een zwembad bij de Maasbruggen 'in uniform van Duits soldaat en *Feldwebel* kleedden.' (*Ibid.*, p. 220) Commissaris-van-politie H. de Jong vermoedt, 'dat dit Duitse militairen zijn geweest, die bij de landing uit de rubberboten door het nat worden van hun uniform zich tijdelijk hebben verkleed in burgerkleding en later weer van een uniform zijn voorzien.' (Mededeling aan de schrijver)

gen, tijdens de strijd van het politiebureau Sandelingeplein in Rotterdam-Zuid naar het militaire hoofdkwartier op de Noorder Maasoever doorgegeven - mededelingen van welke men tijdens en na de oorlog aangenomen heeft, dat er Vijfde-Colonne-actie aan ten grondslag lag - gebleken is dat geen vijandelijk handlanger er iets mee te maken heeft gehad. De telefoonverbindingen tussen Rotterdam-Zuid en de rest van de stad waren niet verbroken; daarvan maakten Nederlandse militairen en burgers gebruik om berichten naar de Noorder Maasoever door te geven. 'Aldaar heeft men deze berichten niet vertrouwd en gemeend, dat de Duitsers hier achter zaten.'[1]

DEN HAAG - De situatie in Den Haag is tijdens de Meidagen zo verward geweest dat wij hier nog minder dan in andere gevallen mogen pretenderen, alle berichten en geruchten die van een omvangrijke Vijfde Colonne getuigden, tot volledige klaarheid te kunnen brengen.

Enkele negatieve constateringen zijn betrekkelijk eenvoudig.

Bewijzen dat op de eerste oorlogsdag inderdaad door Vijfde Colonnisten een poging ondernomen is tot overrompeling van het (uit militair oogpunt weinig belangrijke) hoofdbureau van politie zijn niet voorhanden. Het grote flatgebouw aan de Zeestraat waaruit geschoten zou zijn, werd grondig doorzocht: er werd niets verdachts gevonden[2]. Evenmin is er enige aanwijzing dat, zoals op de tweede oorlogsdag door het Algemeen Hoofdkwartier bericht werd, 'in Den Haag woonachtige Duitsers', die gepoogd hadden naar het centrum, op te rukken, naar een huis aan de Suezkade teruggevlucht waren hetwelk vervolgens met een kanon beschoten werd. 'Aan de gehele Suezkade', schrijft de toenmalige burgemeester, 'was de volgende dag geen enkel huis ook maar enigszins ernstig beschadigd!'[3]

Wel zijn er aanwijzingen dat zich op de 10de Mei vóór het begin van de aanval een aantal Duitse agenten in Den Haag bevonden heeft.

Wij herinneren er aan dat generaal Jodl op 4 Maart '40 in zijn dagboek aantekende dat Himmler of Canaris lieden ter beschikking moest stellen 'die Den Haag door-en-door kennen. Die naar Wenninger en worden daar door Kiewitz opgepikt'; voorts, dat in de Meidagen enkele Duitse documenten gevonden werden die op de aanwezigheid van agenten

1 Nierstrasz: *Rotterdam*, p. 220.
2 Meded. van B. Rugers, toenmaals hoofd sectie VI hoofdkwartier Vesting Holland.
3 De Monchy: *Twee ambtsketens*, p. 230.

schenen te wijzen: een bataljonsbevel waarin o.a. stond dat in het aanvalsgebied 'Duitse burgers' met 'speciale opdrachten' ingezet waren aan wie op het tonen van een doorlaatbewijs door de troep 'iedere gevraagde ondersteuning verleend' moest worden, en een model van zulk een doorlaatbewijs dat van de handtekening van de Duitse divisiecommandant, graaf Sponeck, voorzien was en het nummer 206 droeg.

Hoe deze stukken te verklaren?

De uit Duitse documenten[1] en andere bronnen afkomstige gegevens laten zich tot het volgende beeld combineren.

Hitlers bedoeling was, tegelijk met het begin van de aanval het centrum dat leiding moest geven aan het Nederlands gewapend verzet, uit te schakelen. De Koningin, de minister-president jhr de Geer, de minister van defensie Dijxhoorn, en de opperbevelhebber van land- en zeemacht generaal Winkelman, moesten terstond geïsoleerd worden en de in Den Haag gevestigde hoofdkwartieren onmiddellijk bezet. Waar deze personen en instellingen zich op de dag van de overval vermoedelijk zouden bevinden, werd door de Duitse spionnage zo nauwkeurig mogelijk nagegaan. Hitler wenste dat zijn reeds genoemde speciale afgezant, Werner Kiewitz, met een persoonlijke boodschap op het uur van de aanval bij de Koningin zijn opwachting zou maken. Zou de Koningin weigeren, naar medewerking te verlenen tot het staken van de strijd, dan moest zij als krijgsgevangene behandeld worden. Natuurlijk moest men van Duitse zijde verhinderen dat zij kon worden 'ontzet'. De Duitse troepen die op de vliegvelden bij Den Haag zouden landen, moesten derhalve zo spoedig mogelijk enkele kleine voorhoede-detachementen uitzenden zowel naar de verblijfplaats van de Koningin, van de voornaamste ministers en van de opperbevelhebber van land- en zeemacht als naar de gebouwen waarin de hoofdkwartieren gevestigd waren. Dit was een zaak van snel optreden. Iedere minuut vertraging kon fataal zijn.

De *Abwehr* zorgde er voor dat vanuit Duitsland enkele agenten naar Den Haag gestuurd werden die de voorhoede-detachementen *linea recta* naar hun objecten konden brengen. Die agenten, als burger gekleed, zouden daarbij als gids optreden.[2] Of verwacht werd dat zij ook op andere wijze steun zouden verlenen aan het overrompelingsplan, bijvoorbeeld door gewapende hulp te bieden hetzij aan gezant Kiewitz, hetzij aan de voorhoede-detachementen, staat niet vast, doch is niet onmogelijk.

Dat gezant Kiewitz Den Haag niet op tijd kon bereiken, zagen wij reeds. De agenten waren er echter wèl.

1 Stukken van de 5e compagnie (IIe bataljon) van het 65ste infanterieregiment, op 10 Mei in Den Haag gevonden, en van de afdeling Ic van de 22ste luchtlandingsdivisie, op 12 Mei bij het vliegveld Valkenburg aangetroffen op het lijk van een Duitse militair (de z.g. Sponeck-papieren). Voorts: gedeelten van het *Kriegstagebuch* van de 22ste luchtlandingsdivisie.

2 Mededelingen van generaal Lahousen en generaal Ehrig.

Welke militaire eenheid het overrompelingsplan moest uitvoeren, staat niet precies vast. Zij heeft wellicht tot het eerste bataljon van het tweede *Fallschirm-Jäger*-regiment behoord dat op Ypenburg moest landen. Mogelijk is ook dat bij diegenen die het eerst Den Haag moesten binnendringen, de z.g. *Einsatzgruppe Feldmann* was. Deze *Einsatzgruppe* die door *Hauptmann* Adolf von Feldmann, officier van de *Abwehr*, gecommandeerd werd, bestond uit een staf van één officier en zes manschappen, en vier *Trupps*, elk van één officier en tien manschappen, bij wie zich nog drie leden van de *Geheime Feldpolizei* bevonden. Haar taak was, zodra de militaire omstandigheden in Den Haag zulks mogelijk zouden maken, een lange reeks arrestaties te verrichten van personen die er door de Duitsers van verdacht werden, in contact te staan met de Britse of Franse spionnagediensten.

De overrompelingsploegen nu, zouden met meegebrachte motorfietsen Den Haag binnendaveren op weg naar hun objecten.[1] De nakomende eenheden moesten om zich snel te kunnen verplaatsen, aan de weg of bij garages auto's vorderen of in beslag nemen. De adressen van 77 garages aan de rand van de stad hadden de Duitsers uit de plaatselijke telefoongids of uit een adresboek bijeengezocht.

Het is mogelijk dat met de 'Duitse burgers' die 'speciale opdrachten' hadden, alleen de uit Duitsland tijdig gearriveerde *Abwehr*-agenten bedoeld zijn wier eerste taak was, als gids te fungeren. Denkbaar is ook, dat de *Sicherheitsdienst* agenten in burger naar Den Haag gezonden heeft, bijvoorbeeld teneinde de autoriteiten op wie druk uitgeoefend moest worden, te isoleren vanaf het moment van de eerste landing op de vliegvelden tot aan het ogenblik waarop de overrompelingsploegen hun objecten zouden bereiken - een korte spanne tijds, licht echter een uur of een half uur waarin het gehele plan door snelle tegenmaatregelen van Nederlandse zijde in duigen kon vallen.[2] Wat de *Sicherheitsdienst* betreft, bezitten wij echter generlei zekerheid.

1 Na de capitulatie zei een Duits officier tot de commandant van het eerste legercorps, generaal Carstens, wiens hoofdkwartier in Den Haag gevestigd was, volgens mededeling van generaal D.A. van Hilten die het gesprek bijwoonde: 'Ja, generaal, het stond er niet zo erg mooi voor met U, want als het ons gelukt was, dan was U met Uw hoofdkwartier een van de eersten geweest die wij zouden hebben gevangen genomen, want het was de bedoeling met motorrijwielen die vervoerd werden in vliegtuigen, welke op Ockenburg zijn geland, tezamen met een stoottroep Den Haag binnen te rukken en bepaalde punten, o.a. het algemeen hoofdkwartier en zeker het hoofdkwartier van het eerste legerkorps te overvallen.' (*Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 382).

2 Men houde in het oog dat in Oslo Koninklijke familie en regering op 9 April juist op tijd ontsnapt waren. Op dit vitale punt was Hitlers overrompelingsplan mislukt. Zijn reactie op deze tegenslag is niet bekend. Admiraal Raeder was ernstig teleurgesteld: 'In zulke gevallen', schreef hij op 22 April 1940, 'moet het voornaamste doel zijn, de regering tot elke prijs te arresteren Had men energieke stappen genomen, dan zou het heel wel mogelijk zijn geweest, dit te doen.' (*Beitrag zum Kriegstagebuch des Oberbefehlshabers der Kriegsmarine, Führer conferences*, dl *1940*, p. 41).

Bedoelde agenten moesten zich natuurlijk kenbaar kunnen maken aan alle in Den Haag opererende Duitse militairen. Daartoe dienden de doorlaatbewijzen, *Ausweise*. Daarvan voorzien zouden zij zich, hoewel in burger, vrij in de door de Duitsers bezette stadsgedeelten kunnen bewegen, ook als er nog gevochten werd, en eventueel de assistentie van de troep kunnen inroepen. Elk *Auweis* had een controlenummer; vermoedelijk werden zo bezwarende bewijsstukken na afloop van de strijd weer zorgvuldig verzameld. Het lijkt waarschijnlijk dat de *Ausweise* aan de agenten pas uitgereikt zouden worden door de eerste Duitse militairen met wie zij in contact kwamen. Men kan zich ook voorstellen dat die *Auweise* mede bestemd waren voor helpers die men ter plaatse eerst zou recruteren.

Op het toen nog in Duitsland gelegen hoofdkwartier van de 22ste luchtlandingsdivisie werden op 4 Mei 1940 de plannen met *Hauptmann* Feldmann en een zekere *Hauptmann* Nester, commandant van het eerste bataljon van het tweede *Fallschirm-Jäger*-regiment) besproken. Twee dagen later, op 6 Mei, werden de *Ausweise* door de divisie-commandant ondertekend. Feldmann kreeg er twintig, Nester zeventig. Honderd-tien werden aan de officieren der overige eenheden verstrekt. De inlichtingenofficier (Ic) van de divisie hield zelf één *Ausweis* bij zich, no. 206. Deze cijfers behoeven niet in strijd te zijn met de veronderstelling dat het aantal eigenlijke agenten niet meer bedragen heeft dan enkele tientallen. Het is mogelijk dat hun, zoals ook in Maastricht geschied is, hulp is verleend, in de vorm van huisvesting bijvoorbeeld, door in Den Haag woonachtige Rijksduitsers. Bewijzen ontbreken.

Zijn wij dus geneigd aan te nemen dat zich in de vroege ochtend van 10 Mei '40 inderdaad in Den Haag een, wellicht enkele tientallen personen omvattende, uit Duitsland gearriveerde Vijfde Colonne bevonden heeft - ten aanzien van het actief optreden dier Vijfde Colonne tasten wij wederom volstrekt in het duister. Wij weten, gelijk gezegd, niet eens of deze agenten van *Abwehr* (en *Sicherheitsdienst*?) gewapend waren. Zwaargewapend kunnen zij moeilijk zijn geweest. Hun specifieke taak was, te helpen bij het grote overrompelingsplan. Dat plan mislukte. De Duitsers hadden de grootste moeite, zich korte tijd op de vliegvelden bij Den Haag te handhaven, laat staan dat zij de verblijfplaats van de Koningin en het regeringscentrum wisten te bereiken. Zijn de agenten toen rustig blijven zitten waar zij zaten, of hebben zij individueel of in kleine groepjes enige actie ondernomen? Wij weten het niet.

AMSTERDAM - In Amsterdam is, voorzover bekend, niet één met de

vijand samenwerkende Vijfde Colonnist op heterdraad betrapt. In het *Hôtel de l'Europe* waren geen magnesiumbommen verborgen[1] en niets bewijst dat de krijtstrepen die men in de laatste oorlogsdagen haastig van straten en muren schrobde, enige militaire betekenis hadden. Met de sirenes van de luchtbescherming is niet geknoeid en de waterleiding is geen ogenblik onderbroken geweest. Voor de berichten, die van het tegendeel gewaagden en daar actie van de Vijfde Colonne achter vermoedden, ontbreekt ieder spoor van bewijs.

*

DE RIJKSDUITSERS - Hoeveel personen van Duitse nationaliteit in 1940 in Nederland woonden (Joodse en andere vluchtelingen uit Duitsland niet meegerekend), staat niet met zekerheid vast. In 1930 waren het bijna 102.000.[2] Het is niet onwaarschijnlijk dat dat aantal tien jaar later belangrijk gedaald was, wellicht tot de orde van grootte van 80.000. Slechts een kleine minderheid stond in enig contact met nationaal-socialistische organisaties. In de zomer van 1939 waren 8678 personen aangesloten bij de *Sozialabteilung* van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* (het vakverbond van de gecamoufleerde *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP*). Aan de nationaal-socialistische gemeenschapsmaaltijden (*Eintopfessen*), waarvoor grote propaganda gemaakt werd, namen twee maanden vóór de Duitse invasie in bij elkaar 38 plaatsen 6348 personen deel, mannen, vrouwen en kinderen.[3] Bohle beweerde op 24 Mei '40, dat hij 3000 *Parteigenossen* in Nederland had.[4] Het getal is vermoedelijk aan de hoge kant, doch van de goede orde van grootte.[5] Butting, die in de herfst van 1937 de leiding der *Reichsdeutsche Gemeinschaft* op zich nam, was over de nationaal-socialistische strijdbaarheid van zijn relatief gering aantal partijgenoten in Nederland niet bijster te spreken. Hij noemde hen in Februari '38 ‘grotendeels zeer bedeesd en angstig.’[6] Hij had, toen in Januari 1938 de Nederlandse troonopvolgster geboren werd, gelast dat de Rijksduitsers de hakenkruisvlag zouden uitsteken. Mistroostig moest hij berichten, dat slechts 6 à 700 personen aan zijn oproep gevolg gegeven hadden[7].

Reeds in het licht van deze cijfers zijn de na de invasie geuite opvatting-

1 Mededeling van de directie.
2 Mededeling van het Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag.
3 *Rechenschaftsbericht über das Kriegswinterhilfswerk 1939/40*, 7 April 1940.
4 Rapport, 24 Mei 1940, van zijn bespreking met Rudolf en Alfred Hess, NG-4314.
5 Uit papieren van *Reichsschatzmeister der NSDAP* Franz Xaver Schwarz blijkt, dat op 1 Februari 1941 2.341 Rijksduitse Nazi's in Nederland woonden.
6 Brief, 11 Febr. 1938, aan de *Chef der Auslands-Organisation*.
7 *Id.*, 14 Mrt. 1938.

en, dat ‘tienduizenden Rijksduitsers zich plotseling als aanvalsformatie ontpopt’ hadden en ‘met de furie van derwisjen’ hun gastheren hadden beschoten, weinig aannemelijk. Het optreden van in Nederland woonachtige Rijksduitsers als guerrillastrijders of saboteurs staat in geen enkel concreet geval vast.[1] Van gewapend verzet tegen hun internering is nergens iets gebleken. Hun arrestatie verliep op 14 Mei '40 in Rotterdam bijvoorbeeld ‘zonder tegenstand; zelfs kwamen meerdere Duitsers zich vrijwillig melden.’[2] Het is daarentegen wel een feit dat op vele plaatsen de binnenrukkende Duitse troepen door Rijksduitsers hartelijk toegejuicht werden en dat et Rijksduitsers waren die na de strijd onmiddellijk hun diensten aanboden om als gids of tolk op te treden of verversingen klaar te maken.[3]

DR OTTO BUTTING - Hoe onwaarschijnlijk het ook is dat de overgrote meerderheid der Rijksduitsers enige directe steun verleend heeft aan de Duitse operaties, een aantal hunner was niet ongevoelig voor de impulsen in die richting die van de leider der *Reichsdeutsche Gemeinschaft*, Otto Butting, uitgingen. Butting was een felle partijman, die brandde van begeerte, de expansie van het nationaal-socialistische Duitsland te bevorde-

1 Het enige geval dat gen. maj. D.A. van Hilten wist te vermelden, hield in dat in een polder ten Zuiden van Den Haag op 10 of 11 Mei een Duitser met zijn vrouw doodgeschoten werd. ‘Zij hadden wapens bij zich. Het is een zeer verdacht geval. In de oorlogsdagen heeft een sergeant dat gedaan. Ze waren gearresteerd. Ze liepen ook op verdacht terrein en hij vermoedde ook dat ze bezig waren, contact op te nemen met de gelande parachutisten daarbuiten om ze blijkbaar behulpzaam te zijn. Hij heeft ze gearresteerd en toen heeft hij moeilijkheden gekregen blijkbaar, en het slot is geweest, dat hij ze doodgeschoten heeft.’ (*Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 320). Dit relaas biedt nog minder houvast wanneer men er een tweede visie van kennelijk hetzelfde incident naast legt: ‘Zaterdagavond voor Pinksteren’ (11 Mei) ‘bracht een vrachtauto op het politiebureau [te Wateringen in het Westland] twee spionnen, een man en een vrouw, nogal zeer corpulent. Deze werden in de cellen ingesloten. Toen de moffen in de nacht daarop het Gemeentehuis en het Politiebureau binnendrongen, werden de spionnen verlost en in diezelfde nacht liepen ze op het VIOS-terrein, later zijn ze met autobussen naar het Veilingsterrein mede gereden. Vandaar zijn ze gaan lopen in de richting van de Zwet. Hollandse militairen vonden het tweetal op een der tussendijken en zou ze weer medenemen, maar als steeds hadden ze een grote mond en wensten niet meer te lopen. Toen er een Duits vliegtuig overkwam, schreeuwden ze ‘*Luftwaffe*, verlos ons!’ Ter plaatse werden beiden doodgeschoten. In het weiland werd een put gegraven en de lijken met bontjas en al werden in het gat gerold en het graf dichtgemaakt.’ (*Wateringen in mobilisatie en oorlogstijd*, p. 16-7).

2 Mededeling van commissaris-van-politie H. de Jong.

3 Nierstrasz: *Rotterdam*, p. 194. *Jahresbericht-1940 der national-sozialistischen Frauenschaft der NSDAP in den Niederlanden*.

ren. In Nederland voelde hij zich niet als gast doch als veroveraar. Spionnage door Rijksduitsers werd actief door hem aangemoedigd. Daarvan kunnen niet minder dan drie concrete voorbeelden gegeven worden.

Eind 1938 werd in Berlijn besloten, de in den vreemde werkende Duitse dienstmeisjes naar Duitsland terug te halen waar een tekort aan arbeidskrachten bestond. In Nederland werkten ongeveer 3500. Zij hadden de legatie van hun adreswijzigingen op de hoogte moeten houden, doch een derde hunner had dat verzuimd: hen kon men niet oproepen om op spoedige terugkeer naar Duitsland aan te dringen; van degenen die wel opgeroepen werden, gaf een vierde aan de oproep geen gehoor, en bij de meisjes die tenslotte verschenen, waren er velen die hemel en aarde bewogen om in Nederland te mogen blijven waar het hun goed beviel. Er werd 'een vloed van verzoekschriften... aan alle mogelijke bureaux (verzonden), talrijke zelfs aan de kanselarij van de *Führer*'.[1] Zulk een geestesinstelling van deze, voor een aanzienlijk deel Katholieke meisjes was Butting onbegrijpelijk. Hij stelde in Februari '39 gezant Zech von Burkersroda voor, 'alle Duitse meisjes langzamerhand tot de terugkeer te bewegen, voorzover zij niet bij Rijksduitsers tewerkgesteld zijn of wegens hoge leeftijd in Duitsland ondersteund zouden moeten worden of tenslotte in aparte gevallen emplooi gevonden hebben bij politieke persoonlijkheden die voor Duitsland van bijzonder belang zijn.'[2] Buttings intentie, die laatste meisjes voor spionnage-doeleinden te gebruiken, is onmiskenbaar. Dat hem dat ergens gelukt is, staat niet vast.

Een overeenkomstige intentie bleek van Buttings kant toen hij, nauwelijks was de tweede wereldoorlog uitgebroken, de *Abwehr* aanbood, met een eigen organisatie scheepsspionnage in Nederland te bedrijven. De verbindingsman van de *Abwehr* bij de leiding der *Auslands-Organisation*, Heinz Cohrs, berichtte hem echter dat de *Abwehr* zijn diensten niet nodig had: voor scheepsspionnage in Nederland was al gezorgd. Butting werd verzocht, zijn 'organisatie' ter beschikking te stellen van de Duitse marine-attaché.[3] Of Butting dit verzoek ingewilligd heeft, is niet bekend.

Het lijkt waarschijnlijk dat hij, eerzuchtig fanaticus als hij was, in elk geval ook eigen wegen insloeg. Van de voornaamste plaatselijke functionarissen van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* - derde geval! - eiste hij, dat ze hem alle gegevens die van militair belang konden zijn, deden toekomen. Hij verwerkte ze tot rapporten voor Cohrs die hij, gebruik makend van zijn diplomatieke immuniteit, over de grens naar het Duitse Kleef bracht om ze daar naar Berlijn te posten. Butting had in Kleef een eigen postbus. Van zijn berichten aan Berlijn kreeg Schulze Bernett, de Haagse vertegenwoordiger van de *Abwehr*, afschrift. Een van die aan Cohrs gerichte enveloppen was het die - zoals wij in het eerste deel ver-

1 Brief, 2 Febr. 1939, van Butting aan de *Chef Auslands-Organisation*.
2 *Ibid.*
3 Brief, 19 Sept. 1939, van Cohrs aan Butting.

meldden - begin April '40 in Voorburg op straat gevonden werd. De inhoud van deze enveloppe doet vermoeden dat het aantal personen dat Butting tot spionnage had weten te bewegen, niet hoger was dan enkele tientallen, wellicht weinig meer dan twintig; een tweede aanduiding in die richting wordt gevormd door het feit dat zekere Ernst Heinrich die na Buttings overhaast vertrek de leiding van de *Reichsdeutsche Gemeinschaft* overnam, aan een bedrag van fl 300 genoeg had 'om de uitgaven te vergoeden die de met het *Abwehr*-werk belaste partijgenoten verricht hebben.'[1] Voorts verdient vermelding dat Butting zich bij de leden van de Duitse legatie, in het bijzonder ook bij de *Abwehr*-man Schulze Bernett zo gehaat gemaakt had dat zij, toen hij kort na de capitulatie weer in Den Haag kwam opdagen, van de gelegenheid gebruik maakten, hem zonder pardon over de grens te zetten ondanks protesten van Butting waarbij deze 'liet doorschemeren dat een aantal sabotage-daden die door Duitsers in Nederland verricht waren en die zeer tot het welslagen van de Duitse veldtocht bijgedragen hadden, door hem georganiseerd waren.'[2] Het is niet uitgesloten dat dit pocherij is geweest; denkbaar is ook, dat men deze uitlating in verband moet brengen met de op 7 Mei '40 geconstateerde vernieling van een sluis bij de Grebbe-stelling waardoor een deel van het inundatiegebied droog viel - een zaak die van Nederlandse zijde nimmer geheel opgehelderd is.[3]

SPIONNAGE DOOR DE ABWEHR - Onze algemene indruk dat slechts een relatief gering aantal in Nederland woonachtige Rijksduitsers deelgenomen heeft aan tegen Nederland gerichte spionnage of sabotage, wordt bevestigd door wat van de *Abwehr* bekend is. De gegevens zijn, dat zij erkend, verre van compleet. Spionnage is nu eenmaal een geheim bedrijf; in geen enkel land heeft men van de Duitse spionnage alle bijzonderheden ontdekt, laat staan gepubliceerd.

Wat Nederland betreft, vermeldden wij reeds dat tot de Duitse legatie in Den Haag een officier behoorde, G.W. Schulze Bernett, die vertegenwoordiger was van de *Abwehr*, beter - om de officiële naam te gebruiken -: het *Amt Ausland-Abwehr* van het *Oberkommando der Wehrmacht*. Van 1920 tot 1935 had Schulze Bernett in Nederland gewoond: hij kende het land uitstekend. Toen hij in September 1938 aan de legatie toegevoegd werd, was, zoals in dergelijke gevallen meer voorkomt, tussen de Nederlandse en Duitse militaire inlichtingendiensten afgesproken dat Schulze Bernett niet tegen Nederland en de Nederlandse militaire attaché in Berlijn,

1 Brief, 22 April 1940, van Ernst Heinrich aan *Gauleiter* E.W. Bohle.
2 Notitie, 27 Mei 1940, van gezant Zech.
3 Verhoor van lt. kol. C. Mattern, *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 242-3. Verslag der commissie: *Ibid.*, dl Ia, p. 27. Volgens generaal Nierstrasz zijn bij onderzoek geen aanwijzingen voor sabotage gevonden.

kolonel G.J. Sas, niet tegen Duitsland zou spionneren. Schulze Bernett heeft herhaaldelijk verklaard zich aan die afspraak gehouden te hebben; gezant Zech seinde op 17 April '40 het *Auswärtige Amt* dat Schulze Bernetts werk 'er *thans* voor een niet onaanzienlijk deel uit bestaat, militaire informatie over Nederland te verzamelen en door te geven.'[1] De Duitse bankier A. Flesche te Amsterdam die aan de vooravond van de invasie gearresteerd werd, was Schulze Bernetts plaatsvervanger. Afgezien van Nederland werkte Schulze Bernett in elk geval ook tegen Engeland en Frankrijk. In dit verband zij vermeld dat de *Abwehr* na het uitbreken van de oorlog op Nederlandse bodem met behulp van enkele Nederlanders explosieve ladingen aan boord trachtte te smokkelen van Engelse schepen waarbij ook gepoogd werd ontevreden Brits-Indische schepelingen in te schakelen.[2]

De militaire routine-spionnage tegen Nederland werd vanuit Duitsland gedirigeerd, en wel door verschillende in West-Duitsland gevestigde bureaux van de *Abwehr*. Na de mobilisatie van het Nederlandse leger werd vooral getracht, agenten te werven onder de vaak al sinds lang in Duitsland wonende Nederlandse staatsburgers die in Nederland in dienst moesten treden. Dat streven had in enkele gevallen succes,[3] waarna in de eerste maanden van '40 de Nederlandse militaire autoriteiten die dit voor de hand liggende lek wilden stoppen, er toe overgingen de betrokken gemobiliseerden alle naar Duitsland terug te zenden.[4].

De spionnage-berichten betreffende Den Haag en omgeving waren voor de luchtlandingsdivisie die de residentie veroveren moest, natuurlijk van eminent belang. De inlichtingen-officier (Ic) van deze divisie bewaarde ze in een map die buitgemaakt werd. Men komt daarin een aantal agenten, *V-Männer*, tegen; hun aantal wordt niet gespecificeerd doch men krijgt de indruk dat het hoogstens enkele tientallen zijn geweest. Men vindt voorts overvloedige bewijzen voor de drukke spionnage die door de Duitse militaire attaché in Den Haag, door zijn plaatsvervanger, en door de luchtvaart-attaché bedreven werd; deze lieden gaven op kaarten-*Cito*-kaarten die men in iedere boekhandel kon kopen - de huizen van de ministers De Geer en Dijxhoorn aan, de bunker bij de verblijfplaats van de Koningin in Scheveningen, de voornaamste openbare nutsbedrijven en de militaire hoofdkwartieren. Het was de plaatsvervangend-militairattaché Otzen die op 9 April '40 berichtte dat het Prinselijk paar meestal in Soestdijk verbleef en dat hij er nog niet in geslaagd was, de woning vast te stellen van de opperbevelhebber van land- en zeemacht, generaal

1 Telegram van Zech aan *Staatssekretär* Weizsäcker, NG-2812.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Van een dier agenten werden in de *Aacheuer Nachrichten* van 6 Oct. tot 6 Nov. 1951 de mémoires gepubliceerd. Hij was o.a. bij de uniformsmokkel betrokken en nam deel aan de overval op een der bruggen over het Maas-Waal-kanaal.
4 Mededeling van generaal Nierstrasz.

Winkelman. Otzen en Wenninger, de luchtvaart-attaché, waren het die in *Meldungen*, waarvan de laatste op 9 Mei in Berlijn ontvangen werd, berichtten wat men, in een auto rondrijdend, in de kuststrook, in Den Haag en Leiden, ja bij de Moerdijk en Schiphol had kunnen waarnemen.

Van belang is voorts dat men aan Nederlandse zijde niet altijd voldoende maatregelen nam, of kon nemen, teneinde te verhinderen dat Duitsers verkenningen uitvoerden. De stellingen in de Grebbe-linie werden in verband met het ontbreken van de staat van beleg door 'hele gezelschappen, soms rondgeleid door de commandant', bezichtigd[1] en 'verschillende Duitsers' woonden in het stellinggebied of 'bezochten het'[2]; de chef van de staf van een van de Duitse divisies die de Grebbelinie moest forceren, is vermoedelijk persoonlijk in civiel enkele weken tevoren de situatie gaan opnemen[3]; de inlichtingen-officier (Ic) van de staf van de legergroep die door Limburg moest heenstoten, is in burger een kijkje gaan nemen in Venlo[4]; daar, aan de Maas, kon men 'van een schip af gemakkelijk de plaatsen en zelfs de schootsvelden der kazematten... vaststellen.'[5] En tenslotte werden tot vlak vóór de inval door de Duitsers talrijke verkenningsvluchten boven Nederland uitgevoerd, tot op 8 Mei '40 toe.[6] Op 9 Mei verzamelde de Duitse generaal die Rotterdam veroveren moest, alle officieren en onder-officieren die bij de eerste stoot betrokken waren, 'rond een grote zandbak, waarin het vliegveld Waalhaven, dat wij door luchtfoto's tot in alle bijzonderheden voor ogen hadden, de route door Rotterdam, de twee bruggen over de Maas en het Noordelijke voorterrein, het bruggehoofd, aangegeven werden.'[7]

Zo kan men, globaal gesproken, de locale kennis waarover de Duitsers tijdens hun offensief beschikten, verklaren zonder dat men zijn toevlucht hoeft te nemen tot de hypothese dat op zijn minst honderden in Nederland woonachtige Rijksduitsers een spionnerende Vijfde Colonne gevormd hebben, - hypothese die trouwens in geen der oorspronkelijke Duitse stukken welke men gevonden heeft, bevestiging vindt.[8]

1 *Ned. Enq. Comm.*, dl Ia, p. 25.
2 *Ibid.*, dl Ib, p. 22.
3 Verklaring van gen. I.H. Reynders, *Ibid.*, dl Ic, 9 en mededeling van generaal Nierstrasz.
4 Mededeling van een der toenmalige tolken van de staf.
5 *Beknopt overzicht*, p. 50.
6 Halder: *Dagboek*, 8 Mei 1940.
7 Choltitz: *Soldat unter Soldaten*, p. 59.
8 Het op p. 182 geciteerde 'betrouwbare rapport', in 1943 door het *State Department* gepubliceerd, bestaat uit uittreksels van een langer stuk, door een Amerikaans publicist geschreven op grond van mededelingen van Wolfgang zu Putlitz, eerste gezantschapssecretaris van de Duitse legatie te Den Haag, die op 14 Sept. 1939 naar Engeland vluchtte. Als getuige in Neurenberg verhoord, wist zu Putlitz slechts één ongespecificeerd geval te noemen, waarin de *Abwehr* via Butting militaire informatie ingewonnen had. (Procesverslag *Case XI*, p. 3681) Zijn rapport is een mengsel van *Dichtung und Wahrheit*; de slotindruk die het bij de lezer achterlaat, is op de voor ons onderzoek belangrijke punten met de feiten niet in overeenstemming. Zu Putlitz die de strijd in Nederland als ieder ander uit de kranten volgde, heeft dit d.d. 7 Nov. 1951 in een gesprek met schrijver dezes erkend.

NEDERLANDSE NATIONAAL-SOCIALISTEN - Wat de Nederlandse nationaal-socialisten betreft, maakten wij er reeds melding van dat honderd tot tweehonderd, in Duitsland woonachtige en daar ook grotendeels geboren en getogen leden van de NSB zich geleend hebben tot deelneming aan de verraderlijke overvallen op de bruggen langs het Zuidelijk deel van de Duitse grens. Toen Mussert daar later van vernam was hij hogelijk onthutst. Herhaaldelijk sprak hij van ‘een zwarte bladzijde in de geschiedenis van de beweging.’ *Dit* hoogverraad ging hem te ver.

De leider van de NSB hoopte overigens wel na een militaire strijd in West-Europa aan de macht te zullen komen. Hij voorzag het Duitse offensief. In Januari '40 hadden twee agenten van de afdeling van de *Abwehr* die contact met ontevreden minderheden onderhield, Bodens en Neumeister, hem gepolst, wat de NSB zou doen als de Duitsers over de grens trokken. Mussert had geantwoord dat de NSB Nederland niet in de rug zou aanvallen[1]. Dat impliceerde de mogelijkheid van een passieve houding - mogelijkheid die door Mussert in zijn berucht interview van eind April '40 opnieuw aangeduid werd toen hij op de vraag hoe zijn leden zich in geval van een Duitse invasie gedragen zouden, antwoord gaf door de armen over de borst te kruisen en in zijn stoel achterover te leunen. Intussen is er geen enkele aanwijzing dat enige Duitse instantie Mussert op welke wijze ook in de militaire plannen betrokken heeft. In Januari '40 regelde Mussert hoe hij, als het oorlog werd, bij een NSB-er in het Gooi zou onderduiken. Het besluit zulks te doen, nam hij toen hij op 9 Mei ‘in de courant las, dat de Nederlandse gezant in de Verenigde Staten belast was met de uitbetaling van de tractementen van de Nederlandse ambtenaren in het buitenland’, waaruit hij ‘begreep... dat de oorlog dus op de drempel stond.’[2] Pas in de vroege ochtend van 10 Mei verliet hij zijn woonplaats Utrecht.

Met Duitsland en de Duitsers had Mussert niet veel contact gehad. Hij had in 1936 een bezoek gebracht aan Berlijn waar hij door Hitler ontvangen was; ‘voor het eerst in mijn leven iemand ontmoet waarvan ik de meerderheid onmiddellijk erken’, schreef hij in dagboek-aantekeningen, Ook met Goebbels en Goering sprak hij. Tot practische samenwerking die iets om het lijf had, kwam het echter niet; zulks was van Duits standpunt uit ook niet nodig: de organen der NSB namen uit zichzelf de parolen van het *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* over. Bij de rasechte nationaal-socialisten had Mussert trouwens geen goede

1 Brief, 25 Nov. 1940, van Mussert aan *Generalkommissar* Schmidt, *Nederland in oorlogstijd*, 1951, No. 3, p. 36-7.

2 *De NSB in oorlogstijd* [Utrecht, 1940], p. 28.

pers. Butting vond hem slap en onzeker en noemde het gros van de leden van zijn beweging 'burgerlieden die hun bedaagde rust niet opofferen omdat het hun economisch nog vrij goed gaat.'[1]

Mr M.M. Rost van Tonningen, Musserts verbindingsman voor Duitsland, was een fellere figuur. Hij stond sedert het midden van de jaren dertig met Himmler in contact en wist, lid van de NSB geworden, de Duitsers er toe te bewegen, het *Nationale Dogblad* waarvan hij hoofdredacteur was, goedkoop papier te leveren en de plaatsing van advertenties door Duitse firma's te bevorderen.[2] Bewijzen dat hij bij de Duitse militaire plannen betrokken was, zijn niet voorhanden. Rost vreesde dat een Duitse invasie de kansen voor het nationaal-socialisme in Nederland grondig zou bederven, en er zijn verschillende, gelijkluidende getuigenissen dat hij dat argument begin Maart '40 persoonlijk onder de aandacht van Himmler bracht.[3]

Het is geenszins ondenkbaar dat er in de NSB enkele personen zijn geweest - men denke aan J.H. Feldmeijer, later Voorman van de Germaanse SS in de Nederlanden - die in geval van oorlogshandelingen een actiever rol wilden spelen dan Mussert en Rost van Tonningen voor wenselijk hielden, en er is een enkele aanwijzing dat overeenkomstige figuren te vinden waren bij de extremisten van kleinere nationaal-socialistische bewegingen zoals de *Nationaal-Socialistische Nederlandse Arbeiders Partij* van Kruijt en de dito-beweging van dr van Rappard. Veel had dit alles niet om het lijf. Gelijk reeds opgemerkt is, heeft men voor de veronderstelling dat Nederlandse nationaal-socialisten als burgers in groten getale en in georganiseerd verband de Nederlandse troepen beschoten hebben, nimmer enig bewijs kunnen vinden. Wat de gemobiliseerde NSB-ers betreft, verdient vermelding dat 'van verraad, gepleegd door officieren, onder-officieren en soldaten van het Nederlandse leger geen feitelijke gegevens bekend zijn geworden.'[4] Over overste Mussert, kantonnementscommandant te Dordrecht, broer van de leider der NSB, die op 14 Mei 1940 doodgeschoten werd, deden verschillende verhalen de ronde die wèl op verraad schenen te wijzen. Bij onderzoek kon men 'geen enkel geval positief bewijzen.'[5] Een militair deskundige noemde hem 'buitengewoon warhoofdig'[6], de burgemeester van Dordrecht was er van overtuigd 'dat de heer Mussert met hart en ziel Nederlands soldaat was.'[7] Van het optreden van NSB-ers als gids voor de Duitse troepen worden, afgezien van

1 Brief, 2 Jan. 1939, van Butting aan de *Gauleiter der Auslands-Organisation*.
2 Brief, 22 Oct. 1941, van Rost van Tonningen aan Mussert, *Nederland in oorlogstijd*, Sept. 1947, p. 151.
3 Mededeling van mej. E. Verkade, bewerkster van de correspondentie van Rost van Tonningen.
4 *Beknopt overzicht*, p. XIV.
5 Verhoor van kol. M.R.H. Calmeijer, *Ned. Enq. Comm.*, dl Ic, p. 310.
6 *Ibid.*, p. 311.
7 Bleeker: *De Buffer*, p. 6.

'de zwarte bladzijde' aan de grens, in de litteratuur slechts enkele voorbeelden vermeld.[1]

*

In de voorstellingen omtrent het grote Duitse offensief van 1940 in België en Frankrijk speelde de Vijfde Colonne een minder centrale rol dan in die betreffende de Duitse acties in Noorwegen en Nederland. Men zag in de Westerse wereld vooral Noorwegen als slachtoffer van een sluwe, zorgvuldig voorbereide samenzwering die als het ware een poort wijd opende waardoor de Duitse strijdkrachten slechts behoefden binnen te marcheren. Ook in Nederland hadden, meende men, verraad, spionnage en sabotage een vitale rol gespeeld; de berichten luidden immers dat het Nederlandse leger in de rug was aangevallen door duizenden, wellicht tienduizenden Duitse en Nederlandse nationaal-socialisten, samenwerkend met in onopvallende kledij gestoken Duitse parachutisten.

Hoe verward in Mei en Juni 1940 het nieuws uit België en Frankrijk ook was, het accent lag niet zozeer bij de ongrijpbare Vijfde Colonne als wel bij de militaire operaties in eigenlijke zin. Men besefte dat de Duitsers, ofschoon zij, naar men meende, hulp van handlangers ontvingen, hun overwinning in de eerste plaats te danken hadden aan hun militaire superioriteit. 'De vijfde kolom bestond slechts uit enkele eenlingen', verklaarde de Belgische regering kort na aankomst in Londen, doelend op de inheemse fascisten; 'haar werking heeft zich niet kunnen laten voelen'[2], en in de *Times* verscheen al op 1 Juni '40 een artikel, gebaseerd op persoonlijke mededelingen van verschillende Belgische officieren, die het er over eens waren dat de Vijfde-Colonne-activiteit 'over het algemeen te verwaarlozen was geweest'.[3]

Wat Frankrijk betreft, is het opvallend dat men de Vijfde Colonne waarvan in Mei en Juni '40 radio en pers dagelijks gewaagden, in de serieuze studies over de strijd van 1940 niet meer tegenkomt. Toen op 25 Mei '40 een Frans stafofficier, verslag uitbrengend aan het Franse oorlogskabinet, zijn indrukken weergaf en ze herhalen moest omdat Pétain hem door zijn doofheid niet had kunnen volgen, zei hij samenvattend: 'Meneer de maarschalk, het Duitse leger van 1939 heeft het Franse leger van 1920 verslagen.'[4]

Dat inzicht kwam meer-en-meer in de voornaamste na-oorlogse geschriften over de strijd van '40 tot uiting. Hoe sterker men over de neder-

1 In Goes, Nic.J. Karhof: *Bezet, verzet, ontzet. Goes en omgeving in de bewogen jaren 1940-1944* (Goes, [z.j.]), p. 20. In Workum. Leixner: *Von Lemberg bis Bordeaux*, p. 142.
2 *België. Officieel overzicht van de gebeurtenissen 1939-1940*, p. 29.
3 *Times* (Londen), 1 Juni 1940.
4 Mordal: *La bataille de Dunkerque*, p. 102-3.

laag nadacht, des te dieper zag men haar geworteld in Frankrijks historie in de twintigste eeuw - als het ware onvermijdelijk uitvloeisel van feilen die het ganse nationale bestel waren gaan aankleven. ‘Mijn overtuiging is’, zei Raoul Dautry, Reynauds energieke minister voor de munitievoorziening, ten overstaan van de Franse Enquêtecommissie, ‘dat er maar weinig Fransen zijn die niet in meerdere of mindere mate schuld dragen aan de nederlaag en de wapenstilstand.’[1] ‘Het heeft ons opperbevel aan kracht van karakter en scheppende verbeelding ontbroken’, constateerde de geschiedschrijver van Gamelins hoofdkwartier[2]; en in de nobele studie over de oorzaken van Frankrijks nederlaag die reeds in de zomer van '40 door de Franse historicus Marc Bloch geschreven werd, komt de Vijfde Colonne al niet meer voor behalve als zondebok der generaals.[3] Doch ook de gedenkschriften van Paul Reynaud[4] zal men vergeefs nalezen op de Vijfde Colonne die in de voorstellingen en uitlatingen van zijn eigen kabinet zulk een voorname plaats innam.

Hoe Frankrijk door een veelheid van factoren innerlijk ondermijnd was en hoe de Duitsers, aanvallend met beter-uitgeruste troepen volgens een gedurfd strategisch plan, in vijf weken tijd in West-Europa de overwinning wisten te bevechten - dat alles willen wij hier niet in den brede behandelen. Het zou ons te ver voeren. Doch hoe plausibel het in het licht der aangehaalde getuigenissen reeds moge lijken dat de publieke opinie in 1940 en later de betekenis van de Vijfde Colonne bij het Duitse offensief in West-Europa verre overschat heeft, wij achten ons niet van de plicht ontslagen, gedetailleerd na te gaan, welk bewijsmateriaal er is voor de voorstellingen omtrent die Vijfde Colonne die zich in 1940 met betrekking tot België, Luxemburg en Frankrijk vormden.

Wij beginnen met België.

EUPEN-MALMÉDY - Duitsland had in de eerste wereldoorlog de grensdistricten Eupen en Malmédy, waar de meerderheid der bevolking Duits sprak, aan België moeten afstaan. Het was hier dat zich in de loop van de jaren twintig een pro-Duitse politieke beweging ontwikkelde, die zich na het aan de macht komen van Hitler als het *Heimattreue Front* constitueerde en bij verschillende verkiezingen, de laatste in de zomer van '39, ongeveer de helft van het totaal aantal uitgebrachte stemmen verwierf. Binnen het *Heimattreue Front* bestond een kern van actieve nationaal-socialistische jongeren die vanaf 1935 door een zekere Joseph Kerres geleid werd. Ter camouflage hadden zij een vereniging voor het

1 *Les événements survenus en France de 1933 à 1945. Témoignages et documents recueillis par la commission d'enquête parlementaire*; [voortaan aan te halen als: *Fr. Enq. Comm.*], Verhoren, dl VII (Parijs, 1952), p. 2036.
2 Minart: *P.C. Vincennes*, dl I, p. 159.
3 Bloch: *l'Etrange défaite*, p. 45.
4 Reynaud: *Au coeur de la mêlée 1930-1945* (Parijs, 1951).

zweefvliegen opgericht. Leden van deze organisatie waren het die na het uitbreken van de tweede wereldoorlog naar Duitsland deserteerden waar de *Abwehr* hen opving. Zij fungeerden in de betrokken grensdistricten als gids voor de Duitse troepen en vormden bovendien eigen aanvalsdetachementen die op enkele plaatsen gevechten leverden met de Belgische troepen. Voorts trachtte in de vroege ochtend van 10 Mei in Eupen een groep Duitse oud-frontstrijders uit de eerste wereldoorlog, omstreeks 80 man tellend, de belangrijkste regeringsgebouwen te bezetten. Leden van de *Segelflugverein* veroverden er het stadhuis. In aansluiting hierop voerden zij arrestaties van bewoners uit die als pro-Belgisch bekend stonden. Bij al deze acties sneuvelde één aanvaller; het was de bovengenoemde Kerres.[1]

Uit enkele andere districten in België, in de buurt van Luxemburg gelegen, waar evenals in Eupen en Malmédy een 'Volksduitse' minderheid woonde, is omtrent dit soort acties niets bericht.

DE RIJKSDUITSERS - Evenmin zijn er betrouwbare gegevens omtrent verraderlijk gedrag van de nationaal-socialisten onder de ruim tienduizend Rijksduitsers die in België woonden. Voor het optreden van een aantal hunner als agenten 'gekleed in lichtbruin uniform met knopen met het hakenkruis en insignes met de letters DAP' - aldus het officiële signalement - heeft men na de strijd geen positieve aanwijzingen kunnen vinden: het lijkt weinig waarsdiijnlijk dat de leden ener geheime organisatie, zo zij bestond, zich zo gemakkelijk herkenbaar zouden maken.

DE ABWEHR - Een aantal in de rug van de Belgische, Franse en Engelse legers opererende agenten werd na het begin van het offensief door de *Abwehr* uitgezonden. Zij waren als vluchteling verkleed en hadden zich onder de westwaarts trekkende burgers gemengd. Onder hun vermomming droegen zij wapens; in enkele gevallen voerden zij in kinderwagens en koffers of onder matrassen mitrailleurs mee. Hun aantal bedroeg honderd tot twee-honderd. Ze waren in groepjes gesplitst die tot taak hadden, objecten die voor de operaties der Duitse divisies van belang waren - voorname verkeersbruggen, de Scheldetunnel bij Antwerpen - bij verrassing te bezetten en hun vernieling te voorkomen. In de laatste phase van de strijd in België werden diezelfde groepjes gebruikt om te verhinderen dat in het IJzergebied inundaties uitgevoerd werden.[2] Ver-

1 *Organisations secrètes du pangermanisme et du nazisme dans les cantons rédimés avant le 10 mai 1940 (Auditorat-général, service central de documentation, doc. No. 370)*. Dit rapport bevat de processen-verbaal van verhoren, afgenomen aan dr. Peter Dehottay in Juli, Augustus en September 1946. Dehottay was zoon van Josef Dehottay, lange tijd leider der pro-Duitse beweging in Eupen en Malmédy.

2 Mededeling van generaal Lahousen.

schillende van deze acties hadden succes; bij hun object gekomen, wierpen de mannen van de *Abwehr* hun vermomming af, schoten de eventuele bewakers neer en vormden een versterkt punt dat zij tot aan de komst der Duitse troepen trachtten te houden. In andere gevallen werd de list doorzien en werden Duitsers, 'vermomd als vluchtelingen', met de bajonet of op andere wijze verdreven.[1]

Van samenwerking van Duitse parachutisten met Rijksduitse Nazi's of agenten van de *Abwehr* staat niets met zekerheid vast. Er zijn geen concrete aanwijzingen dat inderdaad dergelijke parachutisten, verkleed als arbeiders, priesters, Belgische soldaten, politie-agenten of vrouwen, al of niet met kleine radiozendertjes uitgerust, in het achterland geopereerd hebben. Wel werden boven België imitatie-machinegeweren (apparaten die het geluid van schieten nabootsten)[2] en, volgens getuigenis van generaal Student, commandant van de Duitse parachutisten, grote aantallen poppen afgeworpen zoals ook in enkele streken van Nederland het geval was geweest.[3] Dat geschiedde vooral in de Ardennen.[4] De indruk dat overal parachutisten daalden, ja tot in de tuin van het paleis van Koningin Elizabeth toe, werd daardoor in belangrijke mate versterkt. Wat dat laatste geval betreft: de betrokken tuin werd grondig doorzocht en er werd niets verdachts aangetroffen; de nerveusiteit van het bewakingsdetachement was echter zo groot dat één wachtpost een andere doodschoot, menend een Duits parachutist voor zich te hebben.[5]

REX EN V.N.V. - Wat de eventuele samenwerking van de Duitsers met Belgische fascisten en nationaal-socialisten betreft, moet allereerst opgemerkt worden dat Léon Degrelle's Rex-beweging die haar aanhangers vooral in het Frans-sprekend deel van België had, meer op Mussolini dan op Hitler georiënteerd was. Degrelle ontving aanzienlijke subsidies uit Rome.[6]. Dat heeft hij na de oorlog toegegeven.[7] Hij is echter blijven ontkennen dat hij, hoezeer hij ook met Hitlers stormloop op de democratic sympathiseerde, ooit met Duitsers in politiek contact gestaan of geld of andere ondersteuningen uit Berlijn ontvangen had.[8] Berlijn stond daarentegen wel in verbinding met Vlaamse nationaal-socialisten,

1 Viscount Gort, 'Second Despatch, covering the period from 1st February 1940 to 31st May 1940', § 35. *Supplement to the London Gazette*, 10 Oct. 1941.
2 Lt.-gen. Oscar Michiels: *Dix-buit jours de guerre en Belgique* (Parijs, 1947), p. 58.
3 B.H. Liddell Hart: *The other side of the hill* (Londen, 1951), p. 163.
4 Mededeling van kolonel Lutens.
5 Henri de Man: *Cavalier seul* (Genève, 1948), p. 221-2.
6 Op 8 Sept. 1937 schreef Graaf Ciano in zijn dagboek: 'Ik heb besloten, de Rexisten opnieuw hun subsidie te geven. (250.000 [lire] per maand).' Dit was ca. fl. 23.000. (Ciano: *Journal politique 1937-1938*, p. 28).
7 Léon Degrelle: *La cohue de 1940* (Lausanne, 1950), p. 34.
8 Léon Degrelle: *La guerre en prison* (Brussel, [1941?]), p. 28 en *La cohue de 1940*, p. 15, 39.

hoofdzakelijk als gevolg van banden die al tijdens de Duitse bezetting van België in de eerste wereldoorlog aangeknoopt waren. De leider van het Vlaams Nationaal Verbond, Staf de Clercq, onderhield regelmatig contact met officieren van de *Abwehr*. Van hen ontving hij subsidies en in overleg met hen bouwde hij na het uitbreken van de oorlog (September '39) in het Belgische leger een organisatie op voor het voeren van défaitistische propaganda. Sabotage-opdrachten werden aan die organisatie niet verstrekt.[1] Haar orgaan, *Volk en Staat*, had per maand 800 Rm. ondersteuning uit Berlijn ontvangen.[2] Dat het VNV voor de *Abwehr* 'zekere verdiensten verworven' had, werd kort na de bezetting van België in een officieel Duits stuk erkend.[3]

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Het verloren gaan van de vitale bruggen over het Albert-kanaal was niet aan de activiteit van Vlaamse Nazi's te wijten, zoals indertijd beweerd werd, doch gevolg van de verrassende aanval en van een samenloop van ongelukkige omstandigheden. De officier die het bevel tot het opblazen moest geven, werd op hetzelfde ogenblik dat de Duitse zweefvliegtuigen bij de bruggen daalden, bij een bombardement gedood; de boodschappers die zijn plaatsvervanger uitzond, konden de bruggen niet meer bereiken en de overvallen bewakingsdetachementen slaagden er niet in, de ladingen tot ontploffing te brengen: de Duitsers hadden onmiddellijk de draden doorgesneden. 'Er is geen verraad geweest.'[4]

Van verraderlijke samenwerking van Belgisch spoorwegpersoneel met de Duitsers is evenmin iets gebleken; het vermoeden van verraad is van Franse zijde vooral geuit met betrekking tot het versperd zijn van de spoorbaan bij Soignies op 16 Mei '40, als gevolg waarvan Franse tanks niet tijdig uitgeladen zouden zijn. Een nauwkeurig onderzoek van de Belgische spoorwegen heeft aan het daglicht gebracht dat het betrokken traject op de 15de door bommen werd getroffen; de sporen waren echter op de 16de weer vrij. Diezelfde dag werden de Franse tanks normaal uitgeladen. Van sabotage is geen sprake geweest.[5]

Dat aan Koning Leopolds besluit te capituleren, generlei laakbaar, door de Gestapo bemiddeld contact met de Duitsers ten grondslag lag, zoals in Juni '40 gezegd werd, behoeft nauwelijks betoog; die beschuldiging is na 1940 niet herhaald. Het capitulatiebesluit is gevolg geweest van

1 Mededelingen van generaal Lahousen.
2 *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl V, p. 644 (noot 1).
3 Rapport, 31 Juli 1940, van generaal von Falkenhausen, *Militärbefehlshaber in Belgien und Nordfrankreich*, aan het *Oberkommando des Heeres* over de politieke situatie in België, NG-2381.
4 Michiels: *Dix-buit jours de guerre en Belgique*, p. 86.
5 *Rapport aan de secretaris-generaal van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen*. Mededelingen van het hoofd van de persen documentatiedienst der Maatschappij.

het besef dat het uitgeputte leger zich na een veldtocht van twee-en-een-halve week, samengedrongen op een beperkt, met vluchtelingen volgepropt gebied, zonder ruimte om te manoeuvreren, in een hopeloze positie bevond hetgeen daags vóór de capitulatie ter kennis werd gebracht van het Franse en Engelse opperbevel.[1]

Wat het georganiseerd verspreiden van geruchten betreft, is het denkbaar dat sommige leden van het Vlaams Nationaal Verbond, voorzover niet gearresteerd, onder de burgerbevolking dezelfde défaitistische propaganda gevoerd hebben als onder de soldaten. Van het opzettelijk verspreiden van défaitistische geruchten door aanhangers van de Rexbeweging wordt slechts in één geval melding gemaakt dat niet volstrekt overtuigend is.[2]

Tenslotte werd in Mei '40 beweerd dat aan de achterkant van de reclame-affiches van de *Pascha*-cichorei geheime tekens voor Duitse parachutisten aangebracht waren; dat door het heen-en-weer bewegen van gordijnen, door het tonen van gordijnen van verschillende kleur of met lichtsignalen tekens gegeven werden aan de Duitse luchtmacht; dat handlangers van de vijand vreemde pijlen, bijvoorbeeld ‘met drie gramofoonplaten aan de achterkant’, neerlegden om er de plaats van militaire hoofdkwartieren mee aan te geven, of dat zij de Duitsers tekens gaven door bepaalde hooimijten in brand te steken dan wel kaarten of kranten volgens zeker patroon op de grond uit te spreiden.

Bewijzen dat deze, door Belgen, Fransen en Engelsen gerapporteerde waarnemingen herleid moeten worden tot acties van Duitse agenten of van handlangers die met de Duitse militaire operaties in enig verband stonden, zijn niet voorhanden.

*

ABWEHR IN LUXEMBURG - Wat Luxemburg aangaat, was een snelle doortocht door het gebied van het Groothertogdom voor de Duitse legerleiding van primair belang: de Duitse tanks moesten zo spoedig mogelijk via de Ardennen de Maas tussen Namen en Sedan bereiken. Met het oog daarop werd een aantal agenten van de *Abwehr* in burgerkleding enkele uren voor het Duitse offensief begon, met motorfietsen over de grens gezet die door de Luxemburgers natuurlijk niet overal

1 Michiels: *Dix-huit jours de guerre en Belgique*, p. 210-1.

2 De betrokkene, op 10 Mei '40 na een wilde achtervolging ergens bezuiden Brussel gearresteerd, beweerde, volgens orders te handelen die hij de dag tevoren in Brussel van een ander Rexist ontvangen had. Het is mogelijk dat hij daarmee zijn eigen schuld poogde te verminderen. (Chambrun: *I saw France fall*, p. 121-2).

even scherp bewaakt kon worden. De taak dier agenten was, te verhinderen dat enkele voor het Duitse militaire verkeer belangrijke objecten, bruggen bijvoorbeeld, vernield werden; ook moesten zij voorkomen dat de voornaamste electrische centrale opgeblazen werd.[1] Een Luxemburgse bron meldt dat de agenten overdag kenbaar waren aan een oranje zakdoek - wij zijn dergelijke zakdoeken ook in Polen tegengekomen -, en 's nachts aan een groen lichtsignaal, te geven met een zaklantaarn.[2] Er zijn aanwijzingen dat overeenkomstige hulpwerkzaamheden, zoals het doorsnijden van de telefoonverbindingen met de grensposten, het plegen van aanslagen op die posten en het verhinderen van de plaatsing van straatversperringen, verricht zijn door andere personen dan de *Abwehr*-agenten. Zo was in 1936 in Luxemburg een uit Luxemburgers bestaande nationaal-socialistische groepering ontstaan, de *Luxemburger Volksjugend*, die in Januari 1940 blijkens een uit de zomer van dat jaar daterend vertrouwelijk rapport van de leiding, uit Duitsland verzoek ontving, de propaganda te staken, 'daar... andere taken, die in dit rapport niet nader aangeduid worden, urgenter waren'; ter uitvoering daarvan stelde zich 'een aantal kameraden' ter beschikking.[3] Sommige pro-Duitse Luxemburgers zijn dus vermoedelijk actief opgetreden. Anderen werden in de ochtend van 10 Mei in hun huizen aangetroffen; zij werden gearresteerd en naar Frankrijk afgevoerd.[4]

De strijd duurde in Luxemburg zeer kort en was weinig intensief: slechts 75 Luxemburgse militairen werden krijgsgevangen gemaakt, zes gendarmes en één soldaat liepen verwondingen op, gesneuvelden waren er niet.[5]

RIJKSDUITSERS - Van de in Luxemburg gevestig de Rijksduitsers die in 1936 (over latere gegevens beschikken wij niet) 17.000 telden, was slechts een minderheid nationaal-socialistisch; ruim 2.000 waren aangesloten bij de *Auslands-Organisation der NSDAP* en al haar neven-organisaties, 3.700 namen op 29 Maart 1936 de geringe moeite, in Duitsland deel te nemen aan de volksstemming die Hitler na de bezetting van het Rijnland uitgeschreven had.[6]

1 Mededeling van generaal Lahousen.
2 Paul Weber: *Geschichte Luxemburgs im zweiten Weltkrieg* (Luxemburg, 1946), p. 17. Weber bericht dat de actie door de Gestapo georganiseerd werd.
3 Rapport *Die bisherige Arbeit und die zunkünftige Zielsetzung der Luxemburger Volksjugend*, opgenomen in Prof. dr R. Csaki's verslag, 12 Juli 1940: *Volkspotitische Grenzfahrt durch die deutschbesiedelten Teile der besetzten Gebiete im Westen*, bijlage bij de brief, 17 Aug. 1940, van de *Abwehrstelle* Münster aan het *Amt Ausland-Abwehr*, Berlijn.
4 Hermann Bickler: *Widerstand. Zehn Jahre Volkstumskampf der Elzass-Lothringischen Jungmannschaft* [Straatsburg, 1943] p. 255.
5 *Livre d'or de la résistance luxembourgeoise de 1940-1945* (Esch s. Alzette, 1952), p. 480.
6 *Wir Deutsche in der Welt*, 1937, p. 93-5.

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Voor de berichten, dat enkele duizenden Duitse agenten als toeristen of als leden van het personeel van een Duits circus Luxemburg binnengesmokkeld waren, dat vrouwen uit de ramen geschoten hadden op Franse troepen en zelfs kinderen tekens hadden gegeven aan Duitse soldaten, is geen bevestiging gevonden. Hieromtrent is ook in Luxemburg niets naders bekend.[1]

*

DE ABWEHR IN FRANKRIJK - Wanneer wij, wat Frankrijk betreft, wederom met het werk van de *Abwehr* (de spionnage- en sabotagedienst van het Duitse opperbevel) beginnen, moet gezegd worden dat de gegevens ontbreken om van de in Frankrijk vóór en na het uitbreken van de oorlog bedreven verkenning en spionnage een adequaat beeld te geven. Dat deze intensief was, mag afgeleid worden uit het feit dat het Duitse opperbevel al in de herfst van 1938 aan de Duitse luchtmacht voor eventuele bombardementen de nodige documentatie ter beschikking kon stellen betreffende de Franse vliegvelden, raffinaderijen, munitiefabrieken en -opslagplaatsen, electrische centrales en in de omgeving van Parijs gelegen fabrieken van vliegtuigmotoren[2] en dat hetzelfde opperbevel later volledig ingelicht was over het Franse mobilisatiesysteem.[3] Een aantal Duitse spionnen werd gearresteerd en veroordeeld; de namen van een dertigtal werden tussen September '39 en Juni '40 in de Franse pers gepubliceerd.

Evenals in België en Luxemburg werden in Frankrijk na het begin van het Duitse offensief kleine detachementen in burger geklede agenten van de *Abwehr* door de linies gezonden om zich zelfstandig of temidden van vluchtelingen naar het achterland te begeven en daar òf het uitvoeren van vernielingen die voor de Duitse opmars hinderlijk zouden zijn, te voorkomen òf sabotagedaden te plegen. Uit een door de Fransen buitgemaakt Duits bevel bleek, dat deze agenten zich overdag met een gele zakdoek, 's nachts met een groen licht kenbaar moesten maken.[4] Op enkele plaatsen in de litteratuur komt men die 'burgers' van de *Abwehr* tegen. Zo citeert Doumenc een militair rapport waarin gemeld werd dat op 17 Mei bij de Frans-Belgische grens twee Franse officieren neergeschoten waren 'door in burgerkleding gestoken personen die met automatische geweren uitgerust waren,'[5] en volgens Weygand waren in enkele gevallen Franse officieren op het moment dat zij bruggen over de Maas tot springen wil-

1 Mededeling van prof. Paul Weber.
2 Brief, 25 Aug. 1938, van de *Generalstab* aan de *Chef Luftwaffe-Führungsstab*, PS-375, *IMT*, dl XXV, p. 386-7.
3 Peter Bor: *Gespräche mit Halder* (Wiesbaden, 1950), p. 144.
4 *Temps* (Parijs), 6 Juni 1940.
5 A. Doumenc: *Histoire de la neuvième armée* (Grenoble, 1945), p. 209.

den brengen, eveneens door personen in burgerkleding dodelijk getroffen.[1]

Door de *Abwehr* werd bovendien een gering aantal agenten per parachute afgeworpen. Zij waren met middelen uitgerust waarmee zij branden konden stichten.[2]

Het verdient voorts vermelding dat de *Abwehr* die in België in contact stond met Vlaamse extremisten, in Frankrijk betrekkingen onderhield met een klein groepje Bretonse nationalisten die sinds het begin van de jaren twintig rebelleerden tegen het Franse centrale gezag. Zij waren voor de Duitse spionnagedienst van belang omdat de matrozen van de Franse marine voor een aanzienlijk deel uit de Bretonse vissersplaatsen kwamen. De resultaten vielen echter tegen.[3] Inmiddels was de propagandistische actie dier nationalisten die op samenwerking der 'Keltische volkeren' aandrongen, enkele jaren lang door Duitsland gefinancierd; hun partij werd eind October '39 verboden. Een poging der leiders, begin Juli '40 ondernomen, om een onafhankelijk Bretagne uit te roepen, mislukte deerlijk en moest als '*uferlose Dummheit*', zoals generaal Halder het noemde[4], geliquideerd worden. Er zijn geen gegevens waaruit blijkt dat deze Bretonse extremisten ook tijdens het Duitse offensief actief zijn opgetreden.

ELZASSER AUTONOMISTEN - Hetzelfde geldt voor de pro-Duitse autonomisten in de Elzas die al sinds de Vrede van Versailles met Duitsland in contact stonden doch wier beweging, nadat het aggressieve karakter van het nationaal-socialisme duidelijker aan het daglicht was getreden, tot een secte van fanatici ineengeschrompeld was. De Franse autoriteiten hadden de leiders der autonomisten al in April-Mei 1939 gearresteerd; driehonderd nieuwe arrestaties volgden na het uitbreken van de oorlog.[5] De leider der autonomisten, dr Karl Roos, werd begin Februari '40 in Nancy gefusilleerd. Met hart en ziel was hij nationaal-socialist geweest doch in gesprekken met een celgenoot ontkende hij nog enkele dagen vóór zijn fusillering, ooit ten bate van Duitsland gespionneerd te hebben.[6] Van enigszins aanzienlijke steun, door Elzassische autonomisten aan de Duitse legers geboden, is niets gebleken; hierbij bedenke men dat een groot deel van de bevolking van de Elzas in de herfst van '39 geëvacueerd was en dat de Duitsers eerst in een stadium toen de strijd al beslist

1 *Fr. Enq. Comm.*, Verhoren, dl VI (Parijs, 1952), p. 1887.
2 *Temps* (Parijs), 25 Mei 1940, bevestigd door generaal Lahousen.
3 Mededelingen van generaal Lahousen. Dat er in April '40 Duitse agenten in Brest waren, blijkt uit de *Meldungen der Wehrmachtteile über Lage am 13.4. abends*, Hubatsch: *Besetzung*, p. 284-5.
4 Halder: *Dagboek*, 10 Aug. 1940.
5 M.J. Bopp: *L'Alsace sous l'occupation allemande 1940-1945* (Le Puy, 1946), p. 42.
6 Heinrich Baron: *Mit Karl Roos - dem Blutzeugen des deutschen Elzass - die letzten Tage in der Todeszelle* (Straatsburg, 1940), p. 29.

was, de Elzas binnenrukten. Daar waren nog in die laatste phase personen die van pro-Duitse sympathieën verdacht werden, gearresteerd en naar het centrum van Frankrijk gezonden; hetzelfde lot trof een aantal onschuldigen. Het is denkbaar dat autonomisten die toen nog op vrije voeten waren, in enkele gevallen de Duitse troepen de weg hebben gewezen; een concreet voorbeeld daarvan wordt uit Colmar gemeld.[1] In dezelfde stad bleek de Duitse *Sicherheitspolizie* bij aankomst over een lijst met adressen van de voornaamste Joodse families te beschikken.[2]

ONBEVESTIGDE BERICHTEN - Overigens staat omtrent de activiteit van de Duitse Vijfde Colonne in Frankrijk niets met zekerheid vast.

Tot schadelijk optreden waren de in Frankrijk gevestigde Rijksduitsers niet in staat. Voorzover ze niet aan de vooravond van de oorlog gevolg gegeven hadden aan de oproep hunner regering, Frankrijk zo spoedig mogelijk te verlaten, had men hen geïnterneerd. Het aantal dier Rijksduitsers is niet precies bekend. In 1931 waren het 30.000, maar dat cijfer was nadien gedaald[3]. Bij de *Deutsche Gemeinschaft*, het door de *Auslands-Organisation der NSDAP* opgericht algemeen verbond van Duitsers die enige band met het Derde Rijk onderhielden, waren in 1937 in heel Frankrijk nog geen 3.000 personen aangesloten.[4] In datzelfde jaar namen in Parijs, waar meer dan de helft van alle Rijksduitsers woonde, ongeveer 130 personen - mannen, vrouwen en kinderen - deel aan de demonstratieve *Eintopf*-maaltijden.[5] Op de meeste Rjjksduitsers had het nationaal-socialisme dus geen vat.

Van Vijfde-Colonne-werkzaamheden verricht door vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk, is niets gebleken.

Onjuist is de in Mei '40 ontstane indruk dat het verloren gaan van de vitale bruggen over de Maas tussen Sedan en Namen aan verraad van Vijfde Colonnisten in het Franse leger te wijten was. Volgens Weygand werd, zoals wij zagen, op enkele plaatsen de vernieling van de rivierovergangen verhinderd door agenten van de *Abwehr*; volgens Doumenc, de geschiedschrijver van het Franse negende leger, werden alle bruggen over de Maas opgeblazen.[6] Wel wisten de Duitsers vlak ten Noorden van Dinant over een sluis de Westelijke oever te bereiken[7]; overal elders moesten ze in gewone vaartuigen, in rubberbootjes, op strozakken of zwemmend de rivier oversteken[8], en Reynaud erkende na de oorlog openhartig dat hij de naam van generaal Corap, bevelhebber van het negende leger, ten onrechte in één verband genoemd had met het be-

1 Bopp: *l'Alsace sous l'occupation allemande 1940-1945*, p. 47.
2 *Ibid.* p. 50.
3 *HWB*, dl II, p. 551.
4 *Ibid.*, p. 552.
5 *Deutsche Zeitung in Fraakreich* (Parijs), 15 April 1937.
6 Doumenc: *Histoire de la neuvième armée*, p. 60.
7 *Ibid.*, p. 83.
8 *Ibid.*, p. 99, 102-3, 116.

richt dat bruggen niet vernietigd waren die, zoals later bleek, tijdig in de lucht waren gesprongen.[1]

Dat op enigszins aanzienlijke schaal door Vijfde Colonnisten valse orders verspreid zijn, is nergens gebleken. Men heeft die orders vooral in verband gebracht met de overhaaste evacuatie van grote delen van de Franse burgerbevolking. In werkelijkheid werd tot die evacuaties wel degelijk last gegeven door Franse burgerlijke en militaire autoriteiten die de bevolking van Noord-Frankrijk een herhaling wilden besparen van het leed dat zij tijdens de Duitse bezetting van 1914-1918 ondergaan had. De ontruiming van een aanzienlijk deel van dit gebied werd door het Franse opperbevel in de nacht van 10 op 11 Mei '40 gelast.[2] In geen enkel concreet geval staat vast dat de vlucht der bevolking bevorderd is door valse orders, verspreid door agenten van de vijand. Een uitgebreid naoorlogs onderzoek heeft niet meer aan het daglicht gebracht dan dat in één plaats in Midden-Frankrijk - Chaumont aan de Loire - de kapper die herhaaldelijk tot vluchten aanmaande, met de Duitsers onmiddellijk na hun komst in contact trad.[3] Er zijn wellicht meer personen geweest die hetzij op eigen initiatief, hetzij als deel van een Duits apparaat de verwarring trachtten te bevorderen; bewijzen ontbreken.[4]

Men meende tenslotte tijdens de oorlogsweken in Frankrijk dat een groot aantal verraders in het achterland de Duitsers behulpzaam was; dat overal parachutisten neergedaald waren; dat vijandelijke agenten, al in Frankrijk aanwezig of als Belgisch vluchteling binnengesmokkeld, op grote schaal en bij voorkeur in de vermomming van priester, monnik of non de Duitsers assistentie verleenden door op de Franse troepen te schieten, door uitgebreid te spionneren, door opzettelijk alarmerende geruchten te verspreiden, door bepaalde signalen aan de Duitse luchtmacht te geven - de ‘morsetekens over heel Parijs’, die een Engelse romancier waarnam - of door vergiftigde versnaperingen rond te delen.

Voor geen van deze voorstellingen is enige bevestiging gevonden. In de Franse militaire litteratuur over de strijd van 1940 wordt geen enkel werkelijk overtuigend Vijfde-Colonne-geval van die aard beschreven. Tekenend is het dat die officieren die vrij bleven van de heersende paniekstemming, niets verdachts opmerkten. De rustige Cheynel die in zijn dagboek de terugtocht van zijn onderdeel van de Belgische grens tot in Centraal-Frankrijk beschreef[5], merkte zelf van de Vijfde Colonne niet meer dan dat hij in de buurt van Nancy met zijn troepen voor Vijfde

1 Reynaud: *La France a sauvé l' Europe* (Parijs, 1947), dl II, p. 80.
2 M. Lerecouvreux: *Huit mois d'attente, un mois de guerre* (Parijs, 1946), p. 144.
3 Prof. Jean Vidalenc: ‘l'Exode de 1940. Méthodes et premiers résultats d'une enquête’, geschreven voor de *Revue d'histoire de la deixième guerre mondiale* (Parijs), aangevuld door mededelingen van de auteur.
4 Mededeling van Prof. Vidalenc.
5 Henri Cheynel: *Carnet de route d'un médecin de l'avant* (Parijs, 1946).

Colonnisten uitgescholden werd door een krankzinnige die hij prompt in verzekerde bewaring liet stellen.[1]

*

Wij hebben, zoals wij eerder met Polen, Denemarken en Noorwegen deden, in het bovenstaande met betrekking tot Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk getracht de in 1940 ontstane indruk van een alomaanwezige en alom-ingrijpende Vijfde Colonne tot zijn werkelijke proporties terug te brengen.

Het ogenblik, daaraan enige algemene conclusies te verbinden, is nog niet gekomen.

Ons onderzoek moet voortgezet worden en dient thans eerst twee gebieden in ogenschouw te nemen die in tegenstelling tot de reeds behandelde landen tot het einde van de oorlog toe buiten het bereik der Duitse legers bleven liggen: Engeland en Amerika.

1 Henri Cheynel: *Carnet de route d'un médecin de l'avant*, p. 133.

Hoofdstuk XII
Engeland en Amerika

OPERATIE-'SEELÖWE' - Midden Juni 1940 was de West-Europese kust van Narvik tot Bordeaux in Duitse handen. Een plan voor een militaire aanval op Engeland bezat Hitler niet. Wel had de *Oberbefehlshaber der Kriegsmarine*, admiraal Raeder, midden November '39 de marinestaf opdracht gegeven, een landingsoperatie op de Britse eilanden te onderzoeken en voor te bereiden, doch van die opdracht had Raeder noch aan Hitler noch aan zijn collega's, de opperbevelhebbers van leger en luchtmacht, mededeling gedaan. Bij de plannen voor het offensief in West-Europa was door het Duitse leger met een eventuele landing in Engeland *geen* rekening gehouden.[1] Hitler nam vermoedelijk aan dat, als Frankrijk verslagen was, Engeland niet door zou vechten. Toen in de weken na Frankrijks capitulatie uit niets bleek dat Engeland het hoofd in de schoot zou leggen, gaf hij op 2 Juli '40 opdracht onmiddellijk met de voorbereiding van een landing te beginnen.[2] Meer dan 'een laatste hulpmiddel' was die invasie echter niet; hij hoopte Engeland door middel van de blokkade en van luchtaanvallen op de knieën te dwingen; in elk geval zou de invasie niet ondernomen kunnen worden voor de *Luftwaffe* de lucht boven het Kanaal beheerste.[3]

Wij kunnen over de lotgevallen van het plan voor deze gewaagde landingsoperatie - die de code-benaming *Seelöwe* gekregen had - kort zijn.

Op 16 Juli 1940 gelastte Hitler dat de voorbereidingen midden Augustus voltooid moesten zijn.[4] De periode van voorbereiding werd enkele keren verlengd. Midden September was het duidelijk dat Goering de *Royal Air Force* niet had kunnen verslaan. Op 12 October besloot Hitler,

1 *Führer conferences*, dl *1940*, p. 57.
2 *Ibid.*, p. 61.
3 *Report of the Commander-in-Chief, Navy, to the Führer on 11 July 1940, Ibid.*, p. 64-5.
4 *Weisung No. 16, Ibid.*, p. 67-8.

Seelöwe tot de lente of de voorzomer van 1941 uit te stellen.[1] In Juli '41 - hij had inmiddels de Sowjet-Unie aangevallen - achtte hij het 'zeker, dat de operatie niet vóór lente 1942 uitgevoerd kan worden.'[2] Toen echter de lente van 1942 gekomen was, moest hij Raeder die er op wees dat voor de eventuele landing in Engeland nog steeds veel materiaal en personeel gereserveerd was, gelijk geven toen deze voorstelde het plan definitief te laten vallen.[3] En aldus geschiedde. Operatie *Seelöwe* verdween van het programma.

Voor zover zij bekend geworden zijn, wettigt geen van de stukken omtrent de Duitse plannen voor een landing in Engeland het vermoeden dat Hitler vertrouwde, ter plaatse handlangers te vinden die hem behulpzaam konden zijn bij de strijd. 'Wij kunnen er niet op rekenen', zei hij op 21 Juli 1940, 'dat in Engeland voorraden van welke aard ook voor ons beschikbaar zullen zijn.'[4] Tekenend is het dat hij er in de weken waarin hij serieus over de invasie nadacht, geen idee van had wat hij met zijn parachutisten en landingstroepen doen moest die toch in de eerste plaats met een eventuele Vijfde Colonne zouden moeten samenwerken. Tot twee keer toe, op 16 Juli en op 16 Augustus, vroeg hij de onderdelen van de *Wehrmacht* om 'suggesties' voor hun inzet.[5] Of dergelijke suggesties gegeven werden, is niet bekend.

DUITSE SPIONNAGE EN DE ABWEHR- Mocht ook de grote aanval op Engeland geen voortgang vinden, de Duitse militairen hadden zich al vóór de oorlog moeite gegeven, de informatie betreffende het eilandenrijk te verzamelen waaraan zij in geval van een conflict behoefte zouden hebben. In Augustus 1938 waren de meeste Engelse vliegvelden, voorzover de Duitsers bekend, in kaart gebracht en had de generale staf kaarten, ten dele ook lucht- en grondfoto's verzameld van de havens, dokken en voornaamste pakhuizen en petroleumtanks bij Londen en Hull. De gehele districten Londen en Hull zouden, naar toen verwacht werd, vóór eind September '38 in kaart gebracht zijn.[6] Het verzamelen van gegevens werd voortgezet. In Juni 1939 werd de Duitse regering verzocht, de consul-generaal te Liverpool naar Duitsland terug te roepen: hij was tussenpersoon geweest bij spionnage ten behoeve van Duitsland door een arbeider in een munitiefabriek die met een Duitse keukenmeid in Manchester in contact was gekomen. Nog vóór het uitbreken van de oorlog werden voorts drie arbeiders van het grote arsenaal in Woolwich,

1 Bevel van generaal Keitel, 12 Oct. 1940, *Ibid.*, p. 103.
2 *Conference of the Commander-in-Chief, Navy, with the Führer... 25 July 1941, Ibid.*, dl *1941*, p. 98.
3 *Report to the Führer, made by the Commander-in-Chief, Navy,... 13 February 1942, Ibid.*, dl *1942*, p. 15.
4 *Ibid.*, dl *1940*, p. 72.
5 *Ibid.*, p. 68, p. 86.
6 Brief, 25 Aug. 1938, van de *Generalstab des Heeres* an de *Luftwaffe-Führungsstab*, PS-375, *IMT*, dl XXV, p. 387-8.

die de Duitsers gegevens verstrekt hadden, veroordeeld. Men mag aannemen dat andere spionnen op vrije voeten bleven. De Engelse veiligheidsdienst beschikte, toen de grote worsteling een aanvang nam, over een lijst met namen en adressen van 350 personen die als verdacht beschouwd werden; voorzover zij zich nog in Engeland bevonden, werden zij alle in de eerste Septemberdagen van 1939 geïnterneerd.[1]

Aanwijzingen dat de Duitse spionnage in Engeland vóór de oorlog op grote schaal gebruik gemaakt heeft van Duitse toeristen, jeugdherbergbezoekers of dienstbodes zijn niet voorhanden. Het is denkbaar dat in enkele gevallen getracht is, met hulp van dergelijke personen gegevens te verzamelen; bewijsmateriaal ontbreekt, en de auteurs die op dit gebied kwistig geweest zijn met hun beschuldigingen, spreken elkaar tegen: waar de een beweert dat 'meer dan duizend Duitse meisjes' als dienstbodespionne in Engelse families ondergebracht waren[2], beperkt de ander zich tot de mededeling, dat de Engelse contra-spionnage wist 'dat minstens vierhonderd van de duizenden Duitse meisjes die in Engeland vóór de oorlog werkzaam waren, geregistreerd waren als potentiële agenten van de Duitse *Nachrichtendienst*'[3] - bedoeld wordt: de *Abwehr*. Wie die registratie verricht heeft, is niet duidelijk en dat deze potentiele agenten zich tot werkelijke agenten ontwikkeld hebben, staat, voorzover wij weten, slechts vast in het ene reeds aangehaalde geval van de keukenmeid in Manchester.[4]

Uit de beschikbare, overigens onvolledige gegevens krijgt men evenmin de indruk dat *tijdens* de oorlog de Duitse spionnage in Engeland bijzonder uitgebreid is geweest.

Voorzover bekend, werd net voornaamste succes van de *Abwehr* gevormd door de activiteit van de Amerikaanse diplomatieke ambtenaar Tyler Kent, een fanatiek fascist die, aan de Londense ambassade verbonden, van de herfst van 1939 tot aan zijn arrestatie op 18 Mei 1940 via de Italiaanse ambassade de *Abwehr* niet minder dan 1500 codeberichten, gewisseld tussen Whitehall en Washington, alsmede de rapporten van ambassadeur Kennedy gemicrofilmd in handen speelde.[5] Overigens was tot aan het einde van de oorlog 'het aantal Duitse agenten in Engeland klein,

1 Lafitte: *The internment of aliens*, p. 65.
2 Stanley Firmin: *They came to spy* (Londen, 1947), p. 16. Hij achtte zich niet gerechtigd, mij nadere gegevens te verschaffen.
3 E.H. Cookridge: *Secrets of the British Secret Service*, p. 84.
4 Na het uitbreken van de oorlog werd in Mei '40 een zekere Mevr. Ingram gearresteerd, Duitse van geboorte, sinds 1922 in Engeland woonachtig, en vurig bewonderaarster van Sir Oswald Mosley. Haar plan was, de Duitse troepen te helpen. Zij werkte als huishoudster bij een marine-officier. Het ziet er niet naar uit, dat deze impulsieve dame die aan ieder die het horen wilde, zei dat de Joden de oorlog ontketend hadden en Churchill een ramp voor Engeland was (*Ibid.*, p. 83-5), effectieve verbindingen met Duitsland onderhouden heeft.
5 *Ibid.* p. 122-5.

waren hun inlichtingen onbetrouwbaar en stonden de meeste van hun verbindingen onder observatie.'[1] Een aantal agenten werd op verschillende wijzen Engeland binnengesmokkeld; achttien hunner werden gearresteerd, de meesten spoedig, en opgehangen.[2] In de gepubliceerde stukken omtrent de voorbereiding van operatie-*Seelöwe* treft men slechts één spionnage-bericht aan met, gedeeltelijk nog onjuiste, visuele waarnemingen van 'een geheim agent.'[3] Evenmin op hoog peil stonden de berichten van een ander agent waarvan Goebbels in September '40 kennis nam: er zou in Londen, aldus die berichten, zulk een noodtoestand heersen, dat adellijke dames in Hydepark hun behoefte moesten doen.[4]

Dat het neutrale Ierland door de Duitsers als basis voor spionnage tegen de Geallieerde troepen en militaire installaties in Ulster gebruikt werd, lag voor de hand. In de zomer van '40 wilde de *Abwehr* de uit Amerika gehaalde leider van de *Irish Republican Army*, Sean Russell, samen met enkele volgelingen die men ten dele onder de krijgsgevangenen van het Engelse leger aangetroffen had, met een onderzeeër in Ierland aan land zetten. In de onderzeeboot overleed Russell echter aan hartverlamming en de expeditie werd afgelast.[5] Eén van Russells medepassagiers, Frank Ryan, had met de *Abwehr* een vaste connectie onderhouden.[6]

Dat, zoals bijvoorbeeld door Cookridge beweerd wordt, van Duitse kant plannen gemaakt zijn om op Churchill, generaal de Gaulle en president Benesj aanslagen te plegen[7], is niet onmogelijk. Daarvoor zijn echter nimmer bewijzen gepubliceerd.

*

Men zag in 1940 in Engeland drie groepen als potentiële of werkelijke Vijfde Colonnisten: De Rijksduitsers, de Duitse vluchtelingen en de inheemse fascisten.

Wij hebben reeds betoogd, dat er geen aanwijzingen zijn voor de veronderstelling dat zich tijdens de oorlog in Engeland een georganiseerde Vijfde Colonne van enige omvang bevonden heeft die zich opgemaakt

1 Ian Colvin: *Chief of intelligence* (Londen, 1951), p. 75.
2 Cookridge: *Secrets of the British Secret Service*, p. 104.
3 *Führer conferences*, dl *1940*, p. 89. 'Het lijkt ongeloofwaardig, maar we hebben niet één spion in Engeland', schreef Graaf Ciano op 11 Sept. 1940 in zijn dagboek. 'De Duitsers hebben er daarentegen vele. In Londen bevindt zich een Duits agent die 29 keer per dag uitzendt. Tenminste, dat beweert Admiraal Canaris' (*Ciano Diaries*, p. 291).
4 Wilfred von Oven: *Mit Goebbels bis zum Ende*, dl II (Buenos Aires, 1950), p. 43.
5 Abshagen: *Canaris*, p. 275-8.
6 Getuige Kurt Haller, Procesverslag *Case XI*, p. 20442-3.
7 Cookridge: *Secrets of the British Secret Service*, p. 185.

zou hebben, de Duitsers bij hun militaire operaties hulp te verlenen. Over de genoemde groepen valt echter meer te zeggen.

DE RIJKSDUITSERS- Wat de Rijksduitsers betreft - zij telden in 1931 in Engeland, Wales en Schotland tezamen ongeveer 15.500 van wie bijna twee-derde in Londen woonde[1] - zijn omtrent de invloed die de *Auslands-Organisation der NSDAP* op hen uitoefende, geen cijfers bekend. Van Duitse zijde werd in 1934 toegegeven dat de meeste Rijksduitsers die sinds lang in Engeland woonden, niets van het nationaal-socialisme wilden weten.[2] Wanneer wij de algemene verhoudingen in West-Europa in het oog houden, lijkt het redelijk, aan te nemen dat het aantal Rijksduitsers dat op de een-of-andere wijze iets met de *Auslands-Organisation* en haar neven-organisaties te maken had, van de orde van grootte van duizend is geweest. De schatting dat zich aan de vooravond van de tweede werldoorlog niet minder dan 'twintigduizend georganiseerde Duitse Nazi's' in Engeland bevonden[3], lijkt veel te hoog. Door de *Aliens Tribunals* werden in elk geval na het uitbreken van de oorlog slechts 7.400 personen van Duitse nationaliteit niet volstrekt betrouwbaar geacht, en van hen beweerden nog bijna 4.300, bonafide vluchtelingen te zijn.[4] Bij de rest, 3.100, bevonden zich de in Engeland gevestigde Rijksduitsers van wie men aannam dat zij sympathie koesterden voor het nationaal-socialisme. Diegenen hunner van wie men wist of vermoedde dat zij als spionnage-agent optraden, waren, gelijk gezegd, al bij het uitbreken van de oorlog ten getale van 350 in hechtenis genomen. Het is alleszins waarschijnlijk dat daar leden van de *Auslands-Organisation* bij geweest zijn.

DE DUITSE VLUCHTELINGEN - Wat de vluchtelingen uit Duitsland aangaat, is het niet uitgesloten dat zich onder hen een enkeling bevonden heeft die, gelijk dr Hans Wesemann - van wie wij in de Inleiding bij het eerste deel zagen dat hij de anti-fascistische auteur dr Berthold Jacob uit Bazel ontvoerde - bereid was, hand-en-spandiensten te verlenen aan de Gestapo, bijvoorbeeld door het verzamelen van inlichtingen omtrent uit Duitsland gesmokkelde deviezen. Het is echter een feit dat, toen dertigduizend réfugiés geïnterneerd werden, ten ongunste van hen niet meer bekend geworden was dan 'één of twee onbelangrijke, op zich zelf staande gevallen zoals de student Solf die een foto gemaakt had van een brandend vliegtuig' (dit was geen spionnage maar laakbare fotografeer-ijver geweest) 'en één of twee vergrijpen tegen de verduistering.'[5] Tijdens het

1 Mededeling van het *Central Office of Information*, Londen.
2 C.R. Hennings: 'Vom Deutschtum in England'. *Der Auslanddeutsche* (Stuttgart), 1934, p. 508.
3 Churchill: *The second world war*, dl I, p. 313.
4 Lafitte: *The internment of aliens*, p. 63.
5 Mededeling van O. Peake, *Under-Secretary of State for the Home Department*, 10 Juli 1940, 362 *H.C. Deb.*, 5*s.*, 1236.

debat in het Lagerhuis op 22 Augustus '40 erkende de *Under-Secretary of State for the Home Department* opnieuw dat van de vluchtelingen 'geen enkele ernstige daad van vijandige aard' bekend geworden was; in een paar gevallen echter, hadden Duitse agenten, als vluchtelingen vermomd, getracht Engeland binnen te dringen en het was daarom 'niet onmogelijk' dat enkele bona-fide vluchtelingen in werkelijkheid eveneens Duitse agenten waren.[1]

Er zijn geen aanwijzingen dat dit inderdaad het geval is geweest.

Na hun geleidelijke vrijlating namen de meeste réfugiés met enthousiasme aan de oorlogsinspanning deel. Velen traden tot het *Auxiliary Military Pioneer Corps* toe, meer dan duizend tot de Commando- en luchtlandingstroepen.[2] Na de oorlog werden omstreeks 34.000 in snel tempo als Engels staatsburger genaturaliseerd.[3]

DE FASCISTEN - Wat de Engelse fascisten betreft, die in organisaties als de *British Union of Fascists*, de *Link* en de *Right Club* verenigd waren, mag verondersteld worden dat verschillenden hunner bereid zouden zijn geweest, Engeland in te voegen in Hitlers 'Nieuwe Orde'. Er zijn echter geen aanwijzingen dat de voornaamste fascistenleider, Sir Oswald Mosley, intensief contact met Berlijn onderhield. Hij bracht in October 1936 een bezoek aan Goebbels.[4] Door leden van zijn en van overeenkomstige organisaties werd na het uitbreken van de oorlog fascistisch propagandamateriaal verspreid, doch 'op een paar uitzonderingen na is er geen bewijsmateriaal dat een van hen ooit werkelijk probeerde voor de Nazi's te spionneren of ten behoeve van de Duitse geheime dienst nuttige militaire of andere inlichtingen het land uit trachtte te smokkelen.'[5]

ONBEVESTIGD BERICHT - De lezer herinnert zich misschien dat in het eerste deel melding gemaakt werd van het feit dat de BBC op 13 Mei 1940 een onjuiste mobilisatie-oproep uitzond die toentertijd beschouwd werd als een van die door vijandelijke agenten doorgegeven 'valse berichten' waarmee, naar men meende, de Duitsers in Nederland, België en Frankrijk zoveel succes hadden gehad. Waar de onderhavige oproep vandaan kwam, heeft men nooit kunnen ontdekken; een ingesteld onderzoek bracht aan het daglicht dat er binnen de BBC gebrek aan coördinate heerste.[6] De mogelijkheid van een vergissing is niet uitgesloten.

*

1 364 *H.C. Deb.* 5*s.*, 1579.
2 *Britain's new citizens. The story of the refugees from Germany and Austria* (Londen, 1951), p. 65.
3 *The refugee in the post-war world* (Genève, 1951), p. 352.
4 Frederic Mullaly: *Fascism inside England* (Londen, 1946), p. 75.
5 Firmin: *They came to spy*, p. 30.
6 Mededelingen van het hoofd van de *Air Historical Branch* en van de *British Broadcasting Corporation*, Londen.

HITLER EN DE VERENIGDE STATEN - Wij hebben gezien dat Hitler ten tijde van zijn grote overwinning in West-Europa over geen enkel concreet aanvalsplan tegen Engeland beschikte. Hetzelfde geldt *a fortiori* met betrekking tot Amerika - *a fortiori* omdat de *Führer*, van Engeland slechts gescheiden door het Kanaal, dat land moest verslaan en de Atlantische Oceaan oversteken, wilde hij in Noord- of Zuid-Amerika militaire operaties uitvoeren of hulp verlenen aan een daar te zijnen behoeve agerende Vijfde Colonne. Niet dat een offensief tegen de Nieuwe Wereld door Hitler onmogelijk geacht werd! In de herfst van 1940 hield hij zich 'met het oog op een latere oorlogvoering tegen Amerika' met het vraagstuk van de bezetting der Azoren en Canarische eilanden bezig. De *Luftwaffe* moest nagaan of men daar steunpunten in bezit kon nemen en kon vasthouden. Frankrijk en Spanje dienden daarbij echter hun medewerking te verlenen.[1] Speciaal de bezetting der Azoren leek Hitler van belang; zij zouden hem, zo tekende admiraal Raeder aan, 'de enige mogelijkheid geven om Amerika, als het aan de oorlog zou gaan deelnemen', met bommenwerpers te bestoken.[2] Raeder was zich bewust dat de Duitse slagvloot veel te zwak was voor de avonturen midden in de Atlantische Oceaan waar Hitler van droomde. Zoals wij trouwens nog zullen zien, broedde Hitler in de herfst van 1940 al op de plannen voor de invasie van Rusland. Pas daarna kon, als eerst Engeland *en passant* verslagen was, Amerika aan de beurt komen. '*Amerika, wenn überhaupt, nicht vor '42*', noteerde de chef van de generale staf van het Duitse leger op 4 November '40 in zijn Dagboek.[3]

Een maand vóór de aanval op Rusland begon, speelde Hitler nog met het plan de Azoren te bezetten - weer om vandaar uit de Verenigde Staten te bombarderen. 'De gelegenheid daartoe kan zich in de herfst voordoen', zei hij hoopvol tegen Raeder.[4] Dan zou immers de Sowjet-Unie al verslagen zijn! De strijd in Rusland was amper drie weken gaande of Hitler gaf aan zijn voornaamste militaire medewerkers reeds als richtlijn bekend dat het Duitse leger na het volledig verslaan van de Sowjet-Unie belangrijk verkleind zou kunnen worden terwijl de bewapening van de *Kriegsmarine* beperkt moest blijven tot die maatregelen 'die direct van belang zijn voor de oorlogvoering tegen Engeland en, als het geval zich voordoet (*eintretendenfalls*), tegen Amerika.'[5]

1 Brief, 29 Oct. 1940, van de *Major des Generalstabs Freiherr* von Falkenstein aan een onbekend generaal, PS-376, *IMT*, dl XXV, p. 393.
2 *Conference of the Commander-in-Chief, Navy, with the Führer*, 14 Nov. 1940, *Führer conferences*, dl *1940*, p. 123.
3 Halder: *Dagboek*, 4 Nov. 1940.
4 *Conference of the commander-in-Chief, Navy, with the Führer*, 22 Mei 1941, *Führer conferences*, dl *1941*, p. 57.
5 Brief, 14 Juli 1941, van Hitler aan de staven van leger, vloot en luchtmacht, C-074, *IMT*, dl XXXIV, p. 299.

Toen het geval zich voordeed en Hitler na de Japanse overval op Pearl Harbor de Verenigde Staten de oorlog verklaarde, waren Duitslands krachten reeds zozeer door de dodelijke strijd in het Oosten in beslag genomen dat er voor een grootscheepse offensieve oorlogvoering tegen Amerika niets meer overschoot. De gedachte, de grote steden aan de Oostkust van Amerika te bombarderen, liet Hitler in de zomer van 1943 met tegenzin vallen.[1] Alleen door de inzet van saboteurs kon hij zijn industrieel-sterkste tegenstander nog in eigen land treffen.

*

SABOTAGE - Op grond van het feit dat de Verenigde Staten in toenemende mate militaire steun aan Engeland verleenden, waren van Duitse zijde de eerste sabotage-operaties reeds geruime tijd vóór de aanval op Pearl Harbor op touw gezet. De *Abwehr* had zich daarmee belast. Een zich in Mexico bevindend Duits agent, zekere Rekowski, die zich als koopman voordeed, was in contact getreden met een Iers-extremistische groep in de Verenigde Staten. Zijn opdracht was, sabotage te laten plegen 'in munitiefabrieken en op schepen.'[2] De fondsen kwamen uit Berlijn. Enkele schepen werden opgeblazen, een bergplaats voor rubber bij Cleveland werd in brand gestoken.[3] Rekowski werd echter door Berlijn niet vertrouwd: men had op het bureau van de *Abwehr* de indruk dat zijn 'successen' grotendeels berustten op zijn streven, zoveel mogelijk geld uit de *Abwehr* te pompen.[4] Eind April '41 liep hij bovendien in Mexico tegen de lamp, Mexicaanse en Amerikaanse autoriteiten zaten hem op de hielen, hij vluchtte het land uit. Zekere Carlos Vogt, Duitser van geboorte, die zich in 1934 in Mexico had laten naturaliseren, volgde hem op.[5] Inmiddels hadden de telegrammen die bij het *Auswärtige Amt* over de affaire-Rekowski binnenkwamen, Ribbentrop gealarmeerd. Bevreesd dat voortgezette sabotage Amerika dichter bij deelneming aan de oorlog zou brengen, verzocht hij het hoofd van de *Abwehr*, admiraal Canaris, die vorm van activiteit te staken. Deze ging daar, als wij zijn medewerker en biograaf Abshagen geloven mogen, met graagte op in: zouden partijfanatici hem voortaan verwijten dat hij *Uncle Sam* te veel met rust liet, dan kon hij zich op de argumenten beroepen die de minister van buitenlandse zaken persoonlijk tegen hem gebruikt had.[6]

1 *Minutes of the conference of the Commander-in-Chief, Navy, with the Führer*, 8 Juli 1943, *Führer conferences* dl *1943*, p. 54.
2 Telegram, 23 April 1941, van de Duitse legatie, Mexico City, aan het *Auswärtige Amt*, NG-4398.
3 Getuige Kurt Haller, Procesverslag *Case XI*, p. 20432-42.
4 Abshagen: *Canaris*, p. 278-9.
5 Telegram, 2 Mei 1941, van 'Richard' [Rekowski] aan Haller, NG-4398.
6 Abshagen: *Canaris*, p. 280.

Toen Amerika in de oorlog gekomen was, eiste Hitler hervatting van de sabotage. Canaris ontving in Januari 1942 opdracht, de Amerikaanse aluminiumproductie lam te leggen. In de Verenigde Staten bestond geen Duitse sabotage-organisatie meer: uit Duitsland moesten agenten gezonden worden. Canaris en het hoofd van de sabotage-afdeling van de *Abwehr*, Lahousen, hadden in de onderneming weinig vertrouwen maar konden zich aan de verstrekte opdracht niet onttrekken. Bevel werd gegeven, bij het *Deutsche Ausland-Institut* in Stuttgart de kaartsystemen der *Amerikadeutschen*, de landkaarten en de fotografieën van Amerikaanse fabrieken, spoorwegen, kanalen en havens na te zien die zich daar bevonden; bovendien moesten agenten gezocht worden. Dat laatste probleem was opgelost toen een medewerker van de *Abwehr*, Walter Kappe, die lange tijd in Amerika gewoond had waar hij in de *German-American Bund* en zijn voorlopers een vooraanstaande rol had gespeeld, kwam meedelen dat een aantal naar Duitsland gerepatrieerde leden van de *Bund* bereid was het waagstuk te ondernemen; admiraal Doenitz wilde er onderzeeërs voor beschikbaar stellen waarmee de saboteurs aan Amerika's Oostkust aan land gezet konden worden.[1]

Negen vrijwilligers kregen een grondige vooropleiding. Eind Mei 1942 vertrokken er acht uit Bordeaux - aan de negende was een afscheidsbezoek aan de havenbuurt niet spoorloos voorbijgegaan. Zij waren in twee groepen ingedeeld; de ene zou op Long Island, de andere in Florida aan land gaan. Een van de leden van de Long-Island-groep, gewezen socialist, had zich echter slechts beschikbaar gesteld met de bedoeling, onmiddellijk na aankomst in de Verenigde Staten de autoriteiten te waarschuwen. Dat voornemen voerde hij uit. Binnen twee weken tijd bevonden zich alle saboteurs achter slot en grendel. Op twee na, die tot langdurige gevangenisstraffen veroordeeld werden, verloren zij het leven op de electrische stoel, een goed dozijn familieleden en kennissen met wie zij contact opgenomen hadden, in de ondergang meeslepend.[2]

Dit was ‘de enige poging tot actieve sabotage-werkzaamheid die door het *Amt Ausland-Abwehr* na het uitbreken van de oorlog in de Verenigde Staten ondernomen werd.’[3] ‘Het was *die grószte Panne*’, verzuchtte generaal Lahousen na de oorlog, ‘die zich ook binnen mijn afdeling voordeed.’

SPIONNAGE - Wat de Duitse spionnage in de Verenigde Staten betreft, vermeldden wij reeds eerder dat in 1938 de spionnage-organisatie van dr Ignaz T. Griebl die zich speciaal ten doel gesteld had, gegevens over de Amerikaanse marine te verzamelen, opgerold werd. Het is waarschijnlijk

1 Generaal Lahousen, geciteerd in: *Der Stern* (Hamburg), VI, 12 (22 Maart 1953), p. 12-4.
2 Jürgen Thorwald: ‘Die unsichtbare Front’. *Der Stern* (Hamburg), VI, 12 (22 Maart 1953) - 17 (26 April 1953).
3 Abshagen: *Canaris*, p. 283.

dat de *Abwehr* de marine-spionnage voortgezet heeft; bijzonderheden ontbreken.

Wat de Amerikaanse luchtmacht aangaat, weten wij dat het hoofd van de afdeling *Abwehr-Luft* bij de *Abwehrstelle* Hamburg, Nikolaus Ritter, die lange tijd als ingenieur in Amerika werkzaam geweest was, in 1937 een agentennet in de Verenigde Staten begon op te bouwen. Het *Auswärtige Amt* had spionnage in Amerika verboden maar admiraal Canaris week voor de pressie die door de generale staf van de *Luftwaffe* op hem uitgeoefend werd. Ritter zond eerst 'speurders' naar Amerika, 'dat waren gewone reizigers die zonder eigen spionnage-opdracht naast hun beroepsarbeid moesten vaststellen, waar zich lieden bevonden met wie ik verbindingen kon aanknopen.' Ritter bracht eind '37 persoonlijk een bezoek aan Amerika waar hij o.a. van een arbeider in de *Norden*-fabrieken die zijn Duitse vaderland een dienst wilde bewijzen, tekeningen verwierf van het geheime *Norden*-richtapparaat voor bommenwerpers.[1] In Ritters net werd in 1939 zekere William G. Sebold ingeschakeld. Sebold, technicus van de *Consolidated*-vliegtuigfabrieken in San Diego, Californië, verbleef met vacantie in Duitsland. De *Abwehr* nam contact met hem op. Hij verklaarde zich bereid als agent op te treden doch waarschuwde tegelijkertijd de Amerikaanse consul in Keulen. Via deze verzocht het *Federal Bureau of Investigation* hem, in schijn alle hem te verstrekken opdrachten te aanvaarden. Sebold werd in Hamburg als agent opgeleid en reisde daarna naar Amerika terug. Hij moest op Long Island een geheime zender installeren. Bedoelde zender werd vanaf de dag waarop hij begon te opereren, door functionarissen van het FBI bediend, hetgeen in Duitsland, waar men verzuimde er op te letten of in Sebolds morse-'handschrift' geseind werd, door niemand bemerkt werd. Alle bezoekers van Sebolds contactbureau in New York werden vanuit een daarnaast gelegen kamer door het FBI gefotografeerd; elk woord dat zij spraken, werd opgenomen. Bij de bezoekers bevond zich Ritters verbindingsman die als slager op het Amerikaanse passagiersschip *America* de Engelse blokkade wist te passeren. Sebold was de enige Duitse agent die in radio-contact met Duitsland stond; dit leidde er toe dat de centrale figuren van alle andere Duitse spionnagenetten in Amerika opdracht kregen, zich met hem voor de verzending van hun berichten in verbinding te stellen.[2]

Fatale fout!

Allen werden in de laatste dagen van Juni 1941 door het FBI gearresteerd.

Het *Auswärtige Amt* protesteerde energiek en de *Abwehr* trok zijn 'enige niet-gearresteerde agent' uit de Verenigde Staten terug. Van Canada en Mexico uit werden enkele verbindingen gelegd, 'maar dat beteken-

1 Nikolaus Ritter, geciteerd in: *Der Stern* (Hamburg), VI, 11 (15 Maart 1953), p. 11-2.
2 *Ibid.*, p. 16.

de zo goed als niets.'[1] In Mexico waren twee van die agenten werkzaam; de een die zich als koopman voordeed, werkte tegelijk voor de Japanners, van de ander, een 'bankemployé', was waargenomen dat hij zich in een door de Amerikaanse contra-spionnage geobserveerd café zat te bedrinken.[2]

Ook de *Sicherheitsdienst* had spionnage-agenten in de Verenigde Staten.[3] Enkelen hunner riepen in 1941 de hulp van het Duitse consulaat in Los Angeles in; één die opdracht kreeg naar Duitsland terug te keren, gaf er de voorkeur aan, met een vriendin naar Mexico te vertrekken. Hij 'sprak maar slecht Engels en had van de algemene verhoudingen in Los Angeles niet het geringste idee.' Het Duitse consulaat wist beter gegevens te verzamelen! Dagelijks kreeg de Duitse luchtvaart-attaché in Washington alles toegezonden wat in de Californische pers over de Amerikaanse herbewapening te lezen stond. Van begin '41 af ging voorts twee maal per week een ambtenaar van het consulaat een kijkje nemen bij de betrokken fabrieken om te zien, hoeveel exemplaren van elk vliegtuigtype in aanbouw waren; dat was van de openbare weg af gemakkelijk waar te nemen. Overeenkomstige gegevens werden voor de marine-attaché in Washington verzameld; hem werd bovendien, aldus een notitie van het *Auswärtigse Amt* van 4 November 1941, welgeteld één agent in Zuid-Californië ter beschikking gesteld.[4]

Een maand later bevonden de Verenigde Staten zich in oorlog.

Omtrent de Duitse spionnage die er tijdens de oorlogstoestand uitgevoerd werd, ontbreken alle gegevens. In de Duitse archiefstukken, voorzover gepubliceerd, vindt men er geen enkel spoor van terug. Het lijkt niet waarschijnlijk dat zij bijzonder uitgebreid is geweest, laat staan dat het Duitse spionnage-systeem, zoals een der New Yorkse bladen begin '42 schreef, 'vermoedelijk het best-georganiseerde, best-gefinancierde, meest vernuftige en meest efficiënte' was, 'dat de wereld ooit aanschouwd heeft'.

RIJKSDUITSERS EN GERMAN-AMERICANS - Onze indruk dat de Duitse spionnage in Amerika betrekkelijk onbeduidend was, is in overeenstemming met hetgeen wij weten omtrent de mate waarin het nationaal-socialisme weerklank gevonden had bij de in de Verenigde Staten woonachtige Rijksduitsers en personen van Duitse afkomst.

Het aantal Rijksduitsers was vóór de oorlog niet bekend. In Berlijn, op het *Auswärtige Amt*, wist men niet of het 100.000 dan wel 200.000 be-

1 Generaal Lahousen, geciteerd: *Ibid.*, 12 (22 Maart 1953), p. 12.
2 Telegram, 23 April 1941, van de Duitse legatie, Mexico City, aan het *Auswärtige Amt*, NG-4398.
3 Telexbericht, 11 Juli 1941, van Sonnleithner aan *Legationsrat* Kramarz, PS-4053, *IMT*, dl XXXIV, p. 114.
4 PS-4054, *IMT*, dl XXXIV, p. 115-6.

droeg.[1] Het werd tijdens de oorlog van Amerikaanse zijde op 264.000 gesteld.[2] De onzekerheid ten aanzien van het aantal Amerikaanse staatsburgers van Duitse afkomst werd daarentegen nimmer opgelost. In Duitsland verlustigde men zich in berekeningen, dat in de aderen van enkele tientallen millioenen Amerikanen uitsluitend of grotendeels Duits bloed vloeide; schattingen van 25 millioen waren niet zeldzaam.[3] Aan de vitale vraag hoevelen hunner enige innerlijke band met Duitsland hadden, liep het Duitse chauvinisme haastig voorbij. Stelde men die vraag, dan kwam men terstond tot veel lagere getallen. Het aantal *Deutsch-Amerikaner*, 'die nog echt Duits spreken, Duits lezen en schrijven, Duits denken en zich van hun Duitse oorsprong bewust zijn', werd in 1938 door de Duitse ambassadeur Dieckhoff op hoogstens 4 tot 5 millioen geschat[4], door de Duitser H. Kloss die de Verenigde Staten doorkruist had, op ongeveer 2 millioen.[5] Slechts enkele procenten hunner interesseerden zich voor organisaties als de *German-American Bund*. In Chicago woonden bijvoorbeeld in 1938 naar schatting 700.000 personen van Duitse afkomst; van hen waren 40.000 lid van enige Duitse vereniging; slechts 450 waren tot de *Bund* toegetreden.[6] Het Amerikaanse departement van justitie schatte in 1938 het ledental van de *Bund* in het gehele land op 6.500.[7] De hoogste schatting voor het aantal meelopers bedroeg ruim 90.000.[8] Van leden en meelopers werden in 1942 ongeveer 7.000 staatsgevaarlijk geacht en geinterneerd van wie echter op grond van een nader onderzoek binnen het jaar weer de helft op vrije voeten gesteld werd.[9]

Men zou te ver gaan wanneer men wilde beweren dat de *Bund* geen enkel potentieel gevaar gevormd heeft; op het extremistisch-conspiratief karakter van deze secte komen wij nog terug. Hier komt het er op aan, te constateren dat zij zich nimmer tot actieve Vijfde Colonne van enige omvang heeft kunnen ontwikkelen. In dit verband verdient ook het feit vermelding dat, evenals in Engeland, de vluchtelingen uit Duitsland zich in

1 Memorandum, 20 Nov. 1939, van Wörmann, *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl IV (Washington, 1951), p. 646.
2 Ernest Puttkammer: *Alien enemies and alien friends in the United States* (Chicago, 1943), p. 15.
3 Bijv. bij Hugo Grothe: *Die Deutschen in Übersee* (Berlijn, 1930), kaart 1.
4 Brief, 7 Jan. 1938, van ambassadeur Dieckhoff aan het *Auswärtige Amt, Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl I (Washington, 1949), p. 667.
5 H. Kloss: 'Gegenwart und Zukunft des Deutschtums der Vereinigten Staaten.' *Deutschtum im Ausland* (Stuttgart), 1938, p. 490.
6 Brief, 7 Jan. 1938 van ambassadeur Dieckhoff aan het *Auswärtige Amt, Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl I, p. 670.
7 *Investigation of Un-American activities and propaganda (76th Congress, 1st session, House of Representatives, House Report No. 2*) (Washington, 1939), p. 92. Verder te citeren als: Dies-rapport 1939.
8 *Investigation of Un-American propaganda activities in the United States (76th Congress, 3d session, House of Representatives, House Report No. 1476)* (Washington, 1940) *Appendix, dl IV: German-American Bund* (Washington, 1941), p. 1446. Verder te citeren als: Dies-rapport 1940.
9 Zie p. 160.

de Verenigde Staten op een enkele uitzondering na onderscheiden hebben door perfecte loyaliteit[1] en dat de samenwerking tussen het Derde Rijk en de Amerikaanse isolationisten, naar uit de Duitse documenten gebleken is, 'zeer beperkt' is geweest.[2]

*

Uit de tot dusver in dit hoofdstuk vermelde cijfers en feiten vloeit de gevolgtrekking voort dat het nationaal-socialistische Duitsland er in Engeland en de Verenigde Staten niet in geslaagd is, Vijfde-Colonne-activiteit van enigermate aanzienlijke omvang te ontketenen.

Die gevolgtrekking wordt door de omstandigheid onderstreept dat de Duitse militaire leiders de ganse oorlog door opvallend slecht ingelicht waren omtrent de operaties die door de Geallieerden op touw werden gezet. Zozeer was men echter in de Westerse landen van de voortreffelijkheid der Duitse spionnage overtuigd geweest, dat men na Duitslands capitulatie haast met een schok constateerde hoezeer men *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* overschat had. Maar de Duitse archiefstukken die men las en de Duitse militairen die men verhoorde, spraken een gelijkluidende taal: Hitler en zijn generaals waren over het algemeen onkundig gebleven van de in Washington en Londen genomen besluiten. Voortdurend verontrust door onjuiste berichten dat Amerikaanse en Engelse troepen nu eens in Zuid-Frankrijk of Noorwegen, dan weer in Nederland of Denemarken aan land zouden gaan, werden zij telkenmale door de *werkelijke* landingsoperaties verrast. Van de convooien die eind October-begin November 1942 naar Marokko en Algerië onderweg waren, dacht men bij de *Abwehr* dat hun doel Malta was[3]; de landingen in Noord-Afrika kwamen voor de leiding van het Derde Rijk als 'een complete verrassing'[4]. In Mei 1943 was bij admiraal Canaris door een vervalste brief van de Engelse generaal Alexander de overtuiging gewekt dat, nu Tunis veroverd was, Sardinië en de Peloponnesus het doelwit waren van de volgende Geallieerde aanval[5]; deze richtte zich, gelijk bekend, tegen Sicilië. Van Italië's capitulatie (8 September 1943) vernam men in Berlijn door de Engelse radio[6], en vier maanden later kwam de Geallieerde landing bij Anzio ten Zuiden van Rome, aldus de chef van de staf van maarschalk Kesselring, 'als een grote verrassing voor ons'.[7] Even verrassend waren

1 George L. Warren: 'The refugee and the war'. *Annals of the American Academy of Political and Social Sciences* (Philadelphia), Sept. 1942, p. 96.
2 H.L. Trefousse: *Germany and American neutrality 1939-1941* (New York, 1951), p. 133.
3 Colvin: *Chief of Intelligence*, p. 157.
4 Getuige generaal Walter Warlimont, Procesverslag *Case XII*, p. 6403.
5 *The Goebbels Diaries*, p. 312.
6 *Ibid.*, p. 342.
7 Getuige generaal Siegfried Westphal, Procesverslag *Case XII*, p. 8866.

voor de Duitsers de Geallieerde landingen in Normandië (6 Juni 1944). ‘Wij waren volledig blind’, bekende generaal Blumentritt, ‘we wisten niet wat in Engeland gebeurde, wat daar de situatie was, waar de havens waren voor het verschepen der troepen’. Blumentritt had wel foto's gezien van landingsmanoeuvres in Engeland evenals blauwdrukken en afbeeldingen van nieuwe landingsvaartuigen maar omtrent de bouw der kunstmatige havens had de Duitsers geen enkel bericht bereikt. Wanneer de landingen een aanvang zouden nemen, was hun onbekend. ‘Wij wisten iedere week dat het iedere dag zou kunnen beginnen maar de nacht waarin het gebeurde, dat was toch nog een zekere verrassing.’[1]

Geen wonder dat de *Führer* er herhaaldelijk zijn misnoegen over uitte dat hij ten aanzien van de militaire intenties van zijn Westerse tegenstanders en hun intern-politieke krachtsverhoudingen in het donker tastte. ‘Onder de naam *Auswärtiges Amt* houden we er een organisatie op na’, sprak hij eind October '41 bitter, ‘waarvan een der functies is, ons in te lichten wat zich in het buitenland afspeelt - en wij weten niets. Wij zijn van Engeland gescheiden door een 37 kilometer brede sloot en we zijn niet eens in staat, te weten te komen wat er gebeurt!’[2] Vier maanden later verzuchtte hij dat hij graag meer gegevens zou hebben betreffende de anti-Churchill-oppositie in Engeland: ‘Welnu, wat ik hiervan weet, heb ik uit kranten bij elkaar gelezen!’[3]

De Duitsers hebben, dat mag niet verheeld worden, bij bepaalde gelegenheden wèl de hand kunnen leggen op waardevolle spionnageberichten, in de regel door verraad van ontevredenen in het kamp hunner tegenstanders. Wij herinneren aan het geval Tyler Kent; wij wijzen op de befaamde *Operation Cicero* - het verraad, gepleegd door de Albanese kamerdienaar van de Engelse ambassadeur in Ankara.[4] Hoe het kwam dat ook in die gevallen van de gegevens die de Duitsers als het ware in de schoot kwamen vallen, nauwelijks of geen nuttig gebruik gemaakt is, doet hier niet ter zake. Wij willen volstaan met te constateren dat wat van de Duitse spionnage in Engeland en Amerika bekend geworden is - en van de enkele sabotage-pogingen die wij schetsten, geldt hetzelfde -, in strijd is met de opvatting dat zich in die landen tijdens de oorlog een machtige, actieve Duitse Vijfde Colonne bevonden heeft.

*

Hiermee komen wij tot Zuid-Amerika.

In het eerste deel gaven wij weer hoe in de jaren die aan het uitbreken

1 Getuige generaal Günther Blumentritt, Procesverslag *Case XII*, p. 8851-2.
2 *Adolf Hitler. Libres propos sur la guerre et la paix*, p. 100 (30 Oct. 1941).
3 *Ibid.*, p. 270 (2 Febr. 1942).
4 L.C. Moyzisch: *Operation Cicero* (Londen, [1950]).

van de tweede wereldoorlog vooraf gingen, in landen als Argentinië, Brazilië en Chili grote delen van de publieke opinie beducht raakten voor de actie die door nationaal-socialistische Rijksduitsers ontwikkeld werd; men nam waar dat die Rijksduitsers steun zochten en vonden in kringen van Duitse immigranten die weigerden, zich aan hun nieuwe vaderland te assimileren. Velen geloofden dat het werkelijke doel der Nazi's de uitvoering van een staatsgreep was waardoor zij het Derde Rijk machtige steunpunten in Zuid-Amerika zouden kunnen aanbieden.

Die angst was in 1940 het sterkst.

Nergens was zij sterker dan in het centraal gelegen Uruguay. Daar raakten in Mei 1940, terwijl Hitler West-Europa onder de voet liep, het volk en vele autoriteiten er van overtuigd, dat die Duitse staatsgreep op handen was. Grote betekenis werd gehecht aan een plan tot bezetting van de militair-belangrijkste punten in het land, dat door een parlementscommissie ten huize van de Rijksduitser Gero Arnulf Fuhrmann gevonden werd. Een commissie van generaals rapporteerde dat dat *Putsch*-plan degelijk in elkaar zat. Alle troepen werden gemobiliseerd en er werd haastig een burgerwacht gevormd, waartoe drie-vijfde van alle weerbare mannen toetrad. Maar niet alleen in Montevideo duchtte men de nationaal-socialistische aggressie. Londen waarschuwde omstreeks de 25ste Mei Washington dat zesduizend Nazi's aan boord van vrachtschepen mogelijkerwijs onderweg waren naar Brazilië om daar samen met de bemanningen van andere Duitse vrachtschepen en met inheemse Nazi-elementen de macht te veroveren, en in Washington nam men deze en dergelijke berichten, vooral ook de alarmerende rapporten van de diplomatieke vertegenwoordigers in Zuid-Amerika, zo ernstig op, dat het zwaartepunt van de Amerikaanse militaire strategie van de Stille naar de Atlantische Oceaan verplaatst werd. Schepen en troepen werden gereed gehouden om, zodra zulks nodig was, in Zuid-Amerika te interveniëren.

Laat ons nu de zaak van de Duitse kant bekijken.

Er is geen enkele aanwijzing dat Hitler ooit concrete plannen voor enige militaire aanval op Zuid-Amerika gekoesterd heeft of heeft laten uitwerken. Zijn concrete plannen - die overigens reeds niet te verwezenlijken waren - reikten niet verder dan tot de Azoren. Alleen met zijn onderzeeërs viel hij vanaf Augustus 1942 mogendheden als Brazilië aan die zich onder zijn tegenstanders geschaard hadden.[1] Uit geen van de Duitse archieven is, voorzover bekend, enig bewijs te voorschijn gekomen dat zich inderdaad in enige Zuid- of Midden-Amerikaanse staat een uit Duitsers bestaande minderheid opgemaakt heeft, zelfstandig of met steun van het Derde Rijk een staatsgreep uit te voeren. Het is waarschijnlijk dat Hitler, had hij de Sowjet-Unie en Engeland kunnen bedwingen,

1 *Führer conferences*, dl *1942*, p. 45-6.

dergelijke pogingen gestimuleerd zou hebben; daaraan is hij echter niet toegekomen.

Zo moet men dan ook, wat Uruguay aangaat, opmerken dat er geen aanwijzingen zijn dat men zich in Mei en Juni 1940 terecht bezorgd gemaakt heeft voor de veiligheid dier republiek. Er woonden omstreeks 8000 Rijksduitsers. Hoevelen hunner bij de *Auslands-Organisation der NSDAP* aangesloten waren, is niet bekend; wanneer de verhoudingen in Uruguay gelijk zijn geweest aan die in Argentinië, Brazilië en Chili, waren het niet meer dan enige honderden. Het document, waarin Gero Arnulf Fuhrmann het plan ontvouwde, heel Uruguay militair te bezetten en te transformeren tot Duitse landbouwkolonie waarheen ook de in Brazilië gekoloniseerde Duitsers overgebracht zouden worden,[1] mag men als teken zien van de aggressieve gezindheid van zijn lichtelijk pathologische auteur, niet als bewijs voor een reële conspiratie. Fuhrmann was geen oude Nazi: hij was eerst in 1937 lid geworden van de NSDAP.[2] Van de enige twee andere documented 'gebruikt door Duitslands 'Vijfde Colonne' in Uruguay', die in Juni '40 gepubliceerd werden[3], was het ene een quitantie d.d. 28 Januari 1939 van een gift voor het *Winterhilfswerk* 1938-1939, groot een halve dollar, het andere een quitantie voor een contributiebetaling in de maand April 1939 aan het Duitse Arbeitsfront, groot één dollar tien cent.

Maar daarmee is niet alles gezegd.

Het lijkt niet uitgesloten dat sommigen van de in Uruguay woonachtige Rijksduitsers inderdaad met verlangen uitgezien hebben naar de dag waarop zij een greep naar de macht konden wagen; in het algemeen kweekte de *Auslands-Organisation* een aggressieve mentaliteit aan waarbij para-militaire oefeningen pasten in sportverenigingen en zweefvliegclubs. Dergelijke verenigingen en clubs bestonden ook in Uruguay; zonder nadere bewijzen mag men daar echter niet uit afleiden dat in Mei-Juni 1940 een staatsgreep op til was. Die bewijzen ontbreken.[4] Wat de Uruguayse parlementscommissie dienaangaande gerapporteerd heeft, is niet overtuigend. De door haar weergegeven indruk dat de nationaal-socialisten in den vreemde een mysterieuze Vrijmetselaarsloge vormden, die onder drie 'kastelen' georganiseerd was[5], is tekenend voor het geringe inzicht der commissie in de werkelijke opbouw van de *Auslands-Organisa-*

1 Zie p. 152.-3

2 Inlichting, op grond van het ledenregister der NSDAP verstrekt door het *US 7771 Document Center*, Berlijn.

3 Facs. in de *New York Times*, 19 Juni 1940.

4 Bij het bericht (*New York Times*, 6 Juni 1940) dat in Montevideo een Rijksduits cartograaf gearresteerd werd die een kaart van deze stad bij zich had waarop militaire bijzonderheden aangetekend waren, doch tevens een kaart van Nederland bleek te bezitten, die aantoonde hoe de Vijfde Colonne daar van te voren artillerieposities gereed gemaakt had voor het beschieten van strategische doelen, moet opgemerkt worden dat van zodanige Vijfde-Colonne-activiteit in Nederland niets gebleken is.

5 Zie p. 155.

tion der NSDAP. Van belang lijkt voorts dat men bij alle huiszoekingen in de buurt van Montevideo, voorzover gerapporteerd, slechts drie Duitse zweefvliegtuigen, één parachute en één gedemonteerde radiozender vond[1]; verder, dat de autoriteit die het best van doen en laten van Rijksduitsers en andere Nazi's op de hoogte was - het hoofd van de recherchedienst - het bestaan van enig acuut binnenlands gevaar pertinent ontkende[2]; tenslotte, dat de Rijksduitse Nazi's die midden Juni 'onder enorme opwinding' gearresteerd waren, een paar weken later alweer in vrijheid gesteld werden.[3] Het lijkt niet waarschijnlijk dat dit zou zijn geschied indien men een werkelijke samenzwering op het spoor was gekomen.[4]

Overtuigende bewijzen dat Rijksduitsers of Duitse immigranten zich tijdens de tweede wereldoorlog in enige andere republiek van Zuid- of Midden-Amerika opgemaakt hebben de macht te veroveren, zijn, gelijk gezegd, niet voorhanden. Wel is ten behoeve van Duitsland en ten nadele van Engeland en Amerika in verschillende staten gespionneerd en geïntrigeerd of zijn anderszins door Duitsers daden bedreven die men moeilijk met de uit verleende gastvrijheid of burgerschap voortvloeiende verplichtingen kan rijmen.

In Brazilië verzamelden zij in het geheim gegevens over de Geallieerde scheepvaart; het lijkt waarschijnlijk dat uit dit land eveneens bij verschillende gelegenheden berichten gezonden zijn aan Duitse onderzeeërs die in het Zuidelijk deel van de Atlantische Oceaan opereerden[5]; functionarissen van de *Auslands-Organisatton* zorgden er voor, dat in Uruguay geïnterneerde doch uit het land ontsnapte officieren van de *Graf Spee* in Rio de Janeiro van valse passen voorzien werden.[6]

In Argentinië zette, alle verboden ten spijt, de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation* haar arbeid voort. *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* ontplooiden er een aanzienlijke spionnage-activiteit hetgeen samenhing met het feit dat Duitse agenten wien elders in Zuid-Amerika de grond te heet onder de voeten geworden was, naar Argentinië afzakten. De Duitsers hadden er geheime zenders, een deel der berichten werd via Spanje naar Duitsland gestuurd. Militaire, politieke en economische gegevens werden

1 Zie p. 156.
2 *Ibid.*
3 Langer en Gleason: *The challenge to isolation 1937-1940*, p. 613-4.
4 Zowel tot de toenmalige Amerikaanse ambassadeur in Montevideo, Edwin C. Wilson, als tot de publicist prof. Hugo Fernandez Artucio, auteur van *The Nazi Octopus in South America*, heb ik de vraag gericht of hun enig ander dan het in 1940 gepubliceerde materiaal bekend was dat op de 'conspiratie' in Uruguay licht kon werpen. Uit het antwoord van de heer Wilson bleek dat dit niet het geval was, van prof. Fernandez Artucio werd geen antwoord ontvangen.
5 *New York Times*, 27 Juni 1940. Samuel Guy Inman: *Latin America. Its place in world life* (New York, 1942), p. 217.
6 Telegram, 24 Sept. 1940, van de Duitse ambassade, Rio de Janeiro, aan het *Auswärtige Amt*, NG-2244.

verzameld, bijvoorbeeld ‘door het afluisteren van radio-uitzendingen uit oorlogvoerende landen, analyse van de Amerikaanse pers (kranten en geïllustreerde technische en vak-tijdschriften), persoonlijke observatie en door spionnage in de ambassade van de Verenigde Staten.’[1] Voorts werden verschillende Argentijnse kranten zwaar gesubsidieerd door de Duitse ambassade, ten dele met fondsen die door in Argentinië werkzame Duitse firma's ter beschikking gesteld werden.[2] Tenslotte poogden enkele Duitsers systematisch de anti-Amerikaanse krachten in de Argentijnse regering te versterken; in de zomer van 1942 organiseerden zij een gecamoufleerd vredespetitionnement ten gunste van de As[3] en trachtten zij President Castillo er toe te brengen, zich bij Duitsland en Italië aan te sluiten en Argentinië's grondgebied uit te breiden ten koste van republieken die nauw met de Verenigde Staten samenwerkten. Castillo vroeg Duitse wapenen; Berlijn kon ze niet missen: van de samenwerking kwam niets terecht. In de herfst van 1943 werd bovendien de Duitse tussenpersoon, agent van Himmlers *Sicherheitsdienst*, door de Geallieerden opgevangen en geïnterneerd.[4] Tegen deze en dergelijke activiteiten van de *Sicherheitsdienst* had Ribbentrop fel geprotesteerd, doch zonder succes.[5]

Ook in Chili bestond, aldus de toenmalige Duitse gezant, een Duitse spionnage-organisatie waarbij leden van de *Auslands-Organisation* ingeschakeld waren; de gezant mocht daar niets van weten[6]; hij was zelf trouwens menigmaal het object van die spionnage.[7] Hij was er van overtuigd dat de *Auslands-Organisation* in Chili ‘ongelofelijke stommiteiten’ bedreven had, doch hield het voor uitgesloten dat Rijksduitse Nazi's of Chileense staatsburgers van Duitse afkomst ooit een staatsgreep op touw hadden willen zetten.[8]

Dat de *Abwehr* in enkele andere Zuid-Amerikaanse staten van de operaties van Duitse luchtvaart-maatschappijen gebruik gemaakt heeft om luchtfoto's te maken van bepaalde objecten, is niet uitgesloten. Documentatie-materiaal ontbreekt. De schaal waarop dit is geschied, is vermoedelijk overschat. Uit Columbia, enkele Midden-Amerikaanse staten en Mexico werd bericht dat er al vliegvelden of vlakke terreinen in gereedheid gebracht waren waarvan de Duitsers bij landingsoperaties gebruik wilden maken.[9] Dat dit inderdaad het geval is geweest, blijkt nergens uit.

*

1 Ongedateerd rapport van de Argentijnse politie. Bijlage bij de brief, 21 Febr. 1944, van de Amerikaanse ambassade, Buenos Aires, aan het *Department of State*, NI-10922.
2 *Consultation among the American Republics with respect to the Argentine situation. Memorandum of the United States Government (Department of State)* (Washington, 1946), p. 36-7, 49, 51. Verder te citeren als: *Consultation*.
3 *Ibid.*, p. 35.
4 *Ibid.*, p. 6-7.
5 *Ibid.*, p. 16.
6 Verklaring van Wilhelm von Schoen, NG-3402.
7 Getuige von Schoen, Procesverslag *Case XI*, p. 3212.
8 *Ibid.*, p. 3204.
9 Zie p. 158-9.

In tegenstelling met hetgeen Duitslands tegenstanders vóór en tijdens de oorlog aannamen, is ook in Midden- en Zuid-Amerika de invloed van het nationaal-socialisme op de aldaar wonende Rijksduitsers en inheemse staatsburgers van Duitse afkomst, voorzover bekend, in de meeste republieken relatief beperkt geweest. In de anti-Duitse pers schermde men veelal met lidmaatschapsgetallen die in de tienduizenden liepen - '43.626 Nazi's' in Argentinië alleen, '30.000' in Buenos Aires van wie er '20.000' tot de SA zouden behoren. Het Amerikaanse Congreslid Martin Dies sprak in de herfst van 1941 van 'ongeveer een millioen potentiële soldaten, in compagnieën en bataljons georganiseerd', waarop het Derde Rijk in Zuid-Amerika staat zou kunnen maken.

Het tot hun juiste proporties terugbrengen van deze getallen is niet eenvoudig. Onze gegevens zijn niet volledig. Wil men de invloed van het nationaal-socialisme in cijfers uitdrukken, dan is een van de eerste moeilijkheden dat de statistieken in de regel verschillende, onderling sterk uiteenlopende antwoorden geven op de vraag, hoeveel personen van Duitse afkomst in een bepaalde staat woonden.

Voor Argentinië variëren de schattingen voor het aantal 'Volksduitsers' van 80.000 tot 240.000.[1] Het aantal Rijksduitsers werd door de toenmalige Duitse gezant op 50.000 gesteld.[2] Van hen waren in 1939 2.000 lid van de NSDAP.[3] Aan nationaal-socialistische demonstraties namen in de regel minder dan 2.000 personen deel[4], bij één gelegenheid (1 Mei 1934) meer dan 12.000[5], drie jaar later omstreeks 16.000.[6] Het ledental van het vakverbond van de *Auslands-Organisation* werd in 1941 door de Taborda-commissie op bijna 11.000 gesteld.[7] Dat waren Rijks- en 'Volksduitsers' tezamen. Voor de inschakeling dier 'Volksduitsers' (80-240.000) hadden nationaal-socialistische elementen zich van de in 1916 opgerichte *Deutscher Volksbund für Argentinien* meester gemaakt; daarvan maakten zij gebruik voor het verspreiden van Nazi-propaganda onder de overal in het land wonende personen van Duitse afkomst. *Ortsgruppen* werden opgericht, een eigen tijdschrift werd uitgegeven. In het eind van de jaren twintig had de *Volksbund* bijna 5.000 leden geteld[8], in 1935 telde hij bijna 2800[9], in 1938 nog geen 4.000.[10]

In Brazilië waren van omstreeks 80.000 Rijksduitsers 1700 lid van de NSDAP.[11] Het *Verband deutscher Vereine*, waarbij Rijks- en 'Volks-

1 *HWB*, dl I, p. 125.
2 Verklaring, 22 Oct. 1947, van Edmund *Freiherr* von Thermann.
3 *Ibid.*
4 *Der Auslandsdeutsche*, 1938, p. 37.
5 Dr Wilhelm Lütge: 'Deutsche Kulturarbeit in Argentinien'. *Wir Deutsche in der Welt, 1935* (Berlijn, 1934),p. 119.
6 Zie p. 40.
7 *Times* (Londen), 26 Nov. 1941.
8 Otto Boelitz: *Das Grenz- und Auslanddeutschtum. Seine Geschichte und seine Bedeutung* (München, 1930), p. 228.
9 *Der Auslandsdeutsche*, 1936, p. 860.
10 *Deutschtum im Ausland*, 1938, p. 605.
11 Verklaring van Hans Harnisch, NG-2548.

duitsers' aangesloten waren, telde in 1935 15.000 leden.[1] Het totaal aantal 'Volksduitsers' werd in de regel op 600.000 geschat.

In Chili woonden tijdens de oorlog circa 7.000 Rijksduitsers; het aantal Chileense staatsburgers van Duitse afkomst werd op 15.000 tot 50.000 geschat; de toenmalige Duitse gezant hield 30.000 voor een betrouwbaar cijfer. Van de Rijksduitsers waren bijna 600 lid van de NSDAP.[2] Van de 30.000 *Deutsch-Chilenen* hadden zich in 1940 2600 bij de met de *Deutsche Volksbund für Argentinien* te vergelijken *Deutsch-Chilenische Bund* aangesloten.[3]

In Paraguay waar naar schatting 9.000 personen van Duitse afkomst woonden[4], waren in 1937 ruim 1.700 lid van de *Deutsche Volksbund für Paraguay*.[5]

Deze cijfers tonen aan dat in de Zuid-Amerikaanse staten in de regel slechts een kleine minderheid van de Rijksduitsers bij de NSDAP aangesloten is geweest en dat van de grote groepen 'Volksduitsers' - wij verwijzen naar de gegevens voor Argentinië, Brazilië en Chili - eveneens slechts een kleine minderheid (Argentinië 1⅔ tot 5%, Brazilië hoogstens 2½%, Chili 9%) tot nationaal-socialistische mantelorganisaties toegetreden was. De Duitse 'Vijfde Colonne' in Zuid-Amerika bestond uit betrekkelijk kleine groepjes en enkelingen die voor het succes van hun gewroet veel meer afhankelijk waren van de internationale en nationale tegenstellingen in dat deel van de wereld dan van de steunen sympathie die hun uit de kringen van Rijks- en 'Volksduitsers' toevloeiden. Het duidelijkst viel dat waar te nemen in Argentinië waar de Duitse diplomatieke vertegenwoordigers en de agenten van *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* tijdens de oorlog konden aanknopen bij de naijver jegens de Verenigde Staten en de beduchtheid voor Brazilië die in Argentijnse regeringskringen een voorname rol speelden. Uit de tot dusver gepubliceerde stukken blijkt niet dat het hun gelukt is de grote 'Duitse' minderheid in Argentinië bij dat streven in te schakelen. Op de grote massa van de honderdduizenden 'Duitsers' die in Zuid-Amerika woonden, heeft het Derde Rijk evenmin organisatorisch vat gekregen als op de paar millioen die woonachtig waren in de Verenigde Staten.

Laat ons thans tot de Oude Wereld terugkeren.

1 *Das Braune Netz*, p.297.
2 Getuige von Schoen, Procesverslag *Case XI*, p. 3203.
3 *Deutschtum im Ausland*, 1941, p. 134.
4 Grothe: *Die Deutschen in Übersee*, kaart 1.
5 *Der Auslandsdeutsche*, 1938, p. 39.

Hoofdstuk XIII
Zuid-Slavië, Griekenland, De Sowjet-Unie

DAT het koninkrijk Zuid-Slavië in April 1941, toen de Duitse aaaval losbarstte, een weinig-homogene gemeenschap was, duidden wij reeds in het eerste deel van dit boek aan. Van de drie voornaamste volkeren die tezamen het koninkrijk vormden: Serven, Slowenen, Kroaten, achtten de Kroaten zich door de Serven systematisch achteruitgezet. De situatde was nog verder gecompliceerd doordat, zoals wij zagen, in het Noorden des lands, ten dele in Slowenië, ten dele in de vlakten waar Sau, Drau en Theiss zich in de Donau storten (het z.g. Banaat), ongeveer zeshonderdduizend Volksduitsers woonden, burgers van Zuid-Slavië, die het als nationale minderheid na de eerste wereldoorlog zwaar te verduren hadden. In Slowenië behoorde tot hen de rest van de Duitse stadsbevolking die sinds het begin van de negentiende eeuw veel terrein aan de Slowenen had moeten prijsgeven; verder naar het Oosten waren de Volksduitsers in hoofdzaak afstammelingen van in de achttiende eeuw gekoloniseerde immigranten uit Duitsland en omringende gebieden, boeren en handwerkslieden, ten dele Protestants, ten dele, evenals de Kroaten, Rooms-Katholiek. De fel anti-Duitse Serven waren Grieks-Orthodox.

Het is hier niet de plaats, een schets te geven van de politieke en economische pressie die het Derde Rijk al *voor* de tweede wereldoorlog op Zuid-Slavië uitoefende. Ons thema is de Duitse Vijfde Colonne *tijdens* die oorlog, beter: tijdens de Duitse aggressie. Dat thema is echter niet te behandelen zonder enkele feiten te releveren die op de verhouding tussen bepaalde Zuid-Slavische Volksduitsers en het Derde Rijk betrekking hebben en die aan de aggressie vooraf gaan.

DE VOLKSDUITSERS VÓÓR DE AGGRESSIE - In Slowenië waar de druk op de Volksduitsers bijzonder sterk was, rijpte naarmate het Derde Rijk krachtiger werd, bij sommige Volksduitsers de gedachte, met Duitse steun de Slowenen uit het sinds lang omstreden gebied te verjagen.

Agitatie in die richting werd belangrijk vergemakkelijkt toen Duitsland in Maart 1938 Oostenrijk bezette. De Volksduitsers in Slowenië konden in de Oostenrijkse grensprovincies de hakenkruisvlaggen zien wapperen. Van Zuid-Slavische zijde is in 1945 beweerd, dat toen Hitler medio Maart '38 Graz bezocht, enkele leidende figuren van de *Kulturbund*, een Volksduitse organisatie in Slowenië, hem opzochten en voorstelden, in geval van oorlog tussen Duitsland en Zuid-Slavië de gehele Sloweense bevolking uit Slowenië te deporteren.[1] Het op die ontmoeting betrekking hebbende document, uit het Gestapo-archief in Breslau afkomstig, is nimmer gepubliceerd. De mededeling is niet onwaarschijnlijk, althans in overeenstemming met een uit Augustus 1941 daterende brief van de *Steierischer Heimatbund*, een na de bezetting van Slowenië opgerichte Volksduitse organisatie, waarin bericht werd dat de deportaties van Slowenen uit het betrokken gebied die kort na de intocht der Duitsers een aanvang namen, hoofdzakelijk geschiedden met behulp van 'naamlijsten die lang vóór de bezetting door Volksduitse agenten en andere vertrouwelijke instanties (*Stellen*) in Neder-Stiermarken op grond van jaren van observatie en politieke ervaring opgesteld waren.'[2] Een deel van die lijsten werd bijgehouden door het *Südostdeutsche Institut* te Graz; daar werden na de oorlog lijsten gevonden, uit de jaren 1938-1941 daterend, waarop achter Sloweense namen notities stonden als: 'moet onmiddellijk gearresteerd worden', 'vijand van Duitsland', 'moet in het oog gehouden worden.'[3] In Graz en Klagenfurt bestonden voorts z.g. *Gaugrenzlandämter* die o.m. met behulp van in Zuid-Slavië woonachtige Volksduitsers voor het verzamelen van gegevens zorgden. Het *Reichssicherheitshauptamt*, Berlijn, ontving uit Graz een lijst met namen en adressen van ongeveer 4.000 Zuid-Slavische burgers die in geval van een Duitse bezetting terstond gearresteerd moesten worden.[4] Door de *Sicherheitsdienst* werden voorts van Graz uit verbindingen onderhouden met Kroatische fascisten, de z.g. Oestasji-beweging van Ante Pavelitsj.[5]

Er is, gezien dit alles, voldoende reden, aan te nemen dat het opstellen van naamlijsten van te deporteren Slowenen inderdaad in 1938 begonnen is. Het jaar 1939 zag het begin van een tweede nieuwe ontwikkeling. Jonge Volksduitsers die een oproep ontvingen voor militaire dienst in het Zuid-Slavische leger, slipten over de grens en meldden zich als vrijwllligers 'bij verschillende onderdelen van de Duitse *Wehrmacht*'.[6] In het algemeen was de *Wehrmacht* noch in 1939, noch in 1940 gebrand op

1 Uittreksel uit het rapport van de *Jugoslav War Crimes Commission*, NG-4557.
2 Geciteerd in: *Report on the crimes of Austria and the Austrians against Yugoslavia and het peoples* (Belgrado, 1947), p. 21.
3 *Ibid.*, p. 16.
4 *Ibid.*, p. 19. Het origineel van deze lijst is voorgelegd aan het Internationale Militaire Gerechtshof, Neurenberg. Het stuk is, voorzover bekend, niet gepubliceerd.
5 *Ibid.*, p. 20.
6 *Deutschtum im Ausland*, 1944, p. 33.

die buitenlandse vrijwilligers; men moest voor hen maar allerlei speciale regelingen treffen, en de *Wehrmacht* had soldaten genoeg. Niet aldus de SS! In de loop van 1940 besloten Himmler, de *Reichsführer-SS*, en zijn naaste medewerkers, naast de *Wehrmacht* een eigen leger op te richten, de *Waffen-SS*, die door de tegenwerking die de indelingsbureaux van de *Wehrmacht* in Duitsland boden, juist die buitenlandse vrijwilligers uitstekend kon gebruiken. Himmler gaf begin 1940 het hoofd van het *SS-Hauptamt, SS-Brigadeführer* Gottlob Berger, ijverig ronselaar voor de *Waffen-SS*, opdracht, in nauw contact te treden met de nationaal-socialistisch gezinde leider van de *Deutsche Volksgruppe Jugoslavien*, dr Sepp Janko. Het resultaat was positief: Berger kon Himmler berichten dat de SS de volledige zorg (*Gesamtbetreuung*) voor alle jeugdige elementen in de *Volksgruppe* op zich zou nemen.[1] Wat die *Gesamtbetreuung* inhield, bleek spoedig. De *Waffen-SS* stuurde nog in September een militaire arts naar de gebieden waar de Volksduitsers woonden. Daar werden in die tijd kampen gebouwd om Roemeense Volksduitsers op te vangen die uit het door de Sowjet-Unie geannexeerde Bessarabië kwamen. Bij de bouw waren Zuid-Slavische Volksduitsers ingeschakeld; zich voordoend als arts die voor hun gezondheid moest waken, ging de afgezant van de *Waffen-SS* tot militaire keuringen over - een handelwijze waartegen de Duitse gezant in Belgrado scherp protesteerde.[2] Zonder succes! Diezelfde herfst nog vertrok 'een hele groep vrijwilligers' tersluiks naar de *Waffen-SS*, ten dele naar de *Leibstandarte-SS 'Adolf Hitler"*[3]. Bij hen bevonden zich jeugdige Volksduitsers die in 1941 voor dienst in het Zuid-Slavische leger moesten opkomen. Wat moesten zij doen? Dr Janko legde die vraag aan Berlijn voor; het antwoord luidde dat zij de oproep naast zich neer moesten leggen en in het SS-leger blijven.[4]

DE CRISIS - In de herfst van 1940 en in de winter van 1940 op 1941 werd door Duitsland toenemende pressie op Zuid-Slavië uitgeoefend om het tot nauwere politieke samenwerking te bewegen, bijvoorbeeld in de vorm van toetreding tot het anti-Komintern-verdrag. De regering aarzelde; de volksmassa's in Slowenië en Servië wilden er niets van weten. De spanning steeg. In December '40 en Januari '41 gingen de Volksduitsers er toe over, op de SA gemodelleerde paramilitaire organisaties te vormen teneinde in geval van een conflict hun dorpen te beschermen. Is dat wel in orde, vroeg gezant Heeren aan het *Auswärtige Amt*[5]; welk antwoord hij ontving, is niet bekend.

1 Brief, 10 Sept. 1940, van Berger aan Himmler, NO-1821.
2 Telegram, 13 Sept. 1940 van gezant Heeren aan het *Auswärtige Amt*, NO-5695.
3 *Deutschtum im Ausland*, 1944, p. 33.
4 Brief, 30 Nov. 1940, van W. Rimann (*Volksdeutsche Mittelstelle*) aan dr Janko, NO-5696.
5 Telegram, 15 Jan. 1941, van gezant Heeren aan *Staatssekretär* Weizsäcker, NG-3375.

Het einde van Maart bracht de crisis.

Op de 25ste van die maand lieten Prins-regent Paul en zijn kabinet in Wenen het verdrag ondertekenen waarbij Zuid-Slavië zich bij de driehoek Berlijn-Rome-Tokio aansloot; twee dagen later, in de vroege ochtend van de 27ste, waren Prins-tegent *en* kabinet ten val gebracht. Generaal Simowitsj nam het bewind in handen en de jeugdige Peter besteeg als Koning Peter de Tweede de troon.

Het zwakke Zuid-Slavië tartte Duitslands macht.

Hitler was furieus.

Nog diezelfde dag riep hij zijn voornaamste politieke en militaire raadgevers bijeen en deelde hun mede dat hij, zonder mogelijke loyaliteitsverklaringen van de regering-Simowitsj af te wachten, besloten had 'alle voorbereidingen te treffen om Zuid-Slavië militair en als staatkundig geheel te verniedgen,' zulks 'met onverbiddelijke hardheid' en 'in een bliksem-operatie'.[1]

Al meer dan vijf maanden tevoren, medio October 1940, had de grote plannenmaker van het *Oberkommando des Heeres*, generaal Halder, opdracht ontvangen, een offensief tegen Zuid-Slavië uit te werken[2]; het Duitse militaire denken was nadien echter een heel andere richting uitgegaan: alle voorbereidingen waren geconcentreerd op de invasie van de Sowjet-Unie die voorafgegaan zou worden door een snelle, via Bulgarije uit te voeren aanval op Griekenland: sinds October '40 trachtte Mussolini vergeefs Griekenland te bedwingen; hem moest hulp geboden worden. Voor Zuid-Slavië was niets gereed. Er waren niet eens voldoende militaire kaarten en er was geen operatieplan. Nog die 27ste schetste Halder improviserend in de *Reichskanzlei* hoe men Zuid-Slavië van Oostenrijk en Bulgarije uit zou kunnen binnendringen om het Zuid-Slavische leger in de tang te nemen. Hitler keurde het plan goed[3], maar alle bewegingen die er uit voortvloeiden (concentratie van troepen in Oostenrijk, in Hongarije, in Bulgarije) moesten, aldus generaal Keitel, 'volledig geïmproviseerd' worden.[4] Hinderlijk was ook, dat de kennis die de Duitse militairen omtrent het Zuid-Slavische leger hadden weten te verzamelen, onvolledig was; een helder beeld van zijn mobilisatie hadden zij niet, zijn numerieke sterkte werd hogelijk overschat.[5]

BERLIJN EN DE KROATEN - In Kroatië was het op de 27ste Maart rustig gebleven. De Kroatische leden van de regering waren voorstanders van een vergelijk met Hitler; verzet tegen Duitsland had huns

1 Verslag, 27 Mrt. 1941, *Besprechung über Lage Jugoslawien*, PS-1746, *IMT*, dl XXVIII, p. 21-3.
2 Halder: *Dagboek*, 18 Oct. 1940.
3 Peter Bor: *Gespräche mit Halder* (Wiesbaden, 1950), p. 180.
4 Getuige Keitel, Procesverslag *IMT*, dl X, p. 524.
5 Helmuth Greiner: *Die Oberste Wehrmachtführung 1939-1943* (Wiesbaden, 1951), p, 278.

inziens geen zin. Dat was ook de opinie van de Kroatische boerenleider dr Matsjek. Met hem had op de 28ste een Rijksduitser, zekere Dorffler, een gesprek. Hoe stond Duitsland, vroeg dr Matsjek, tegenover een Kroatische zelfstandigheidsbeweging? Mocht hij steun verwachten? Dorffler kon hem geen antwootd geven, maar reisde per trein naar Wenen en vloog vandaar naar Berlijn waar hij op de 29ste 's avonds aankwam. Nog diezelfde avond kreeg hij via een ambtenaar van het *Auswärtige Amt* bericht: 'er waren geen opdrachten voor zijn vriend'. Dat moest hij dr Matsjek berichten, er echter aan toevoegend dat hij de indruk had dat verdere mededelingen op komst waren. Dr Matsjek die doorzag dat Duitsland hem slechts aan het lijntje wilde houden, was bij het vernemen van het negatieve antwoord 'psychisch volkomen in elkaar gezakt': hij kon toch geen opstand ontketenen alleen met zijn zwakke lijfwacht, waarvoor Duitsland in het verleden al geweigerd had wapens te leveren! Bovendien was Belgrado al begonnen, Kroatië te bezetten met betrouwbare Servische troepen.[1]

Zo misten de Duitsers de kans, een opstand in Kroatië te ontketenen. Dr Matsjek probeerden zij vast te houden. Rosenberg en Ribbentrop stuurden beiden op 1 April speciale afgezanten naar Zuid-Slavië, Malletke en Veesenmeyer, om in samenwerking met de Duitse consul in Zagreb alsnog dr Matsjek te bewegen, niet met de regering-Simowitsj samen te werken.[2] Te laat! Dr Matsjek bleef doof voor Malletkes argumenten[3], reisde naar Belgrado, trad tot de regering-Simowitsj toe en riep de Kroatische reservisten op, aan de mobilisatie-orders gehoor te geven.[4]

Maar Duitsland had meer pijlen op zijn boog.

ANDERE DUITSE ACTIE - Ribbentrop gaf opdracht, 'kreten om hulp uit Zuid-Slavië te organiseren, en wel van Volksduitsers, Kroaten, Macedoniërs en Slowenen'; dat moest buiten de *Sicherheitsdienst* en eveneens buiten de *Volksdeutsche Mittelstelle* om geschieden, hoewel dat tweede bureau al in de laatste dagen van Maart 'het organiseren van die kreten om hulp aangeboden' had. Ribbentrop gunde hun geen succes. De *Volksdeutsche Mittelstelle* liet dat niet op zich zitten; zij nam maatregelen om er voor te zorgen dat althans de hulpkreten van de Volksduitsers via Himmler Hitler zouden bereiken.[5]

Wat deze Volksduitsers betrof, besliste Hitler op een vraag uit Zuid-Slavië, dat diegenen die voor mobilisatie opgeroepen werden, zich moes-

1 Rapport (ongedateerd) van *Parteigenosse* Malletke betr. zijn. reis naar Zagreb, Bijlage bij Rosenbergs rapport, 23 April 1941, aan de *Chef der Reichskanzlei*, dr Lammers, NG-2449.
2 Telegram, 1 April 1941, van het *Auswärtige Amt* aan het Duitse consulaat, Zagreb, NG-2360. Telegram, 1 April 1941 van het *Auswärtige Amt* aan de Duitse legatie, Belgrado, NG-3260.
3 Rapport Malletke, NG-2449.
4 Constantin Fotitch: *The war we lost* (New York, 1948), p. 98.
5 Brief, 3 April 1941, van Gottlob Berger aan Himmler, NO-5615.

ten verschuilen ‘daar zij anders aangevallen of doodgeschoten konden worden.’ De *Volksdeutsche Mittelstelle* belastte zich er mee, deze ‘*Führer*-instructie’ ter kennis van de Volksduitsers te brengen.[1]

Ook voor het *Amt Ausland-Abwehr* van het *Oberkommando der Wehrmacht* werden het drukke dagen, toen eenmaal tot de invasie van Zuid-Slavië besloten was. Het was de *Abwehr* verboden geweest, iets in Zuid-Slavië voor te bereiden: Hitler wilde de regering van Prins-regent Paul niet prikkelen. Na de Servische opstand was het hek van de dam; ‘het regende opdrachten’, zei het hoofd van de sabotage-afdeling, generaal Lahousen, na de oorlog. Zo had Duitsland aan Zuid-Slavië *Messerschmitt*-jagers geleverd. Die moesten op de vliegvelden tijdig onklaar gemaakt worden. Het lukte, een aantal opdrachten uit te voeren, waarbij Volksduitsers ingeschakeld werden.[2]

KROATEN EN VOLKSDUITSERS TIJDENS DE AGGRESSIE - Toen Duitsland op 6 April 1941 onverhoeds tot de aanval overging, weigerde een aanzienlijk deel van de Kroatische troepen te vechten. ‘Verschillende Kroatische eenheden gingen naar huis, of erger nog, vielen onder leiding van hun officieren de Servische eenheden aan, die tegen de Duitsers vochten.’[3] Het hoofdkwartier van de Noordelijke Zuid-Slavische legergroep werd zelfs door Kroatische soldaten bestormd en bezet. Elders riepen communistische pamfletten tot ‘de opstand tegen de Servische chauvinisten’ op.[4] Weer elders kwamen de Volksduitsers in actie. In het Sloweense grensgebied maakten zij zich, nog voor de komst der Duitse troepen, in verschillende steden gewapenderhand van de belangrijkste punten meester[5];verder oostwaarts, in de 18de eeuwse kolonisatie-gebieden was de *Deutsche Mannschaft*, de ‘politieke keurbende van de *Volksgruppe*’ ‘overal op post’. In een aantal plaatsen werden Zuid-Slavische regeringsgebouwen bestormd; twee grote bruggen over de rivier de Drau werden bezet en vastgehouden tot de komst der eerste Duitse troepen; bij Semlin, vlak ten Noorden van Belgrado, veroverden Volksduitsers het grote militaire vliegveld.[6]

DE RIJKSDUITSERS - Dat ook de in Zuid-Slavië woonachtige Rijksduitsers - hun aantal is niet bekend - tot de snelle ineenstorting van het Koninkrijk bijgedragen hebben, staat niet vast. In Belgrado bleef van het gezantschapspersoneel slechts de militaire attaché achter; hij had opdracht, zich te verschuilen.[7] Toen de eerste Duitse militairen de zwaar-

1 Memorandum, 28 Mrt. 1941, aan *Staatssekretär* Weizsäcker, NG-3243.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Fotitch: *The war we lost*, p. 100.
4 *Ibid.*
5 *Report on the crimes of Austria and the Austrians against Yugoslavia and her peoples*, p. 120.
6 *Deutschtum im Ausland*, 1944, p. 33.
7 Mededeling van generaal Halder.

gebombardeerde stad bereikten, trad hij als *Ortskommandant* op en wist de overgave te bewerkstelligen.[1]

Vele Rijksduitsers hadden Zuid-Slavië verlaten[2] vlak voor zich de 'bliksem-operatie' voltrok, waartoe Hitler op 27 Maart 1941 opdracht gegeven had.

*

Wat Griekenland betreft dat evenals Zuid-Slavië op 6 April 1941 door de Duitse *Wehrmacht* aangevallen werd, kunnen wij kort zijn.

De *Abwehr* had er een organisatie om explosieve ladingen te plaatsen in Geallieerde schepen die Griekse havens aandeden. Sabotage in verband met het Duitse offensief werd niet voorbereid.[3] Daar hij dat offensief zag naderen - maar wie zag dat niet? -, had de Duitse gezant in Athene in Maart maatregelen getroffen om in geval van oorlog het werk van zijn gezantschap in zijn particuliere woning voort te zetten, waarheen hij ook de zender van de militaire attaché overgebracht had. De Rijksduitse, in Athene woonachtige burgers zouden in drie Duitse gebouwen hun intrek nemen.[4]

Aldus geschiedde.

Na de intocht der Duitse troepen werden aanvankelijk alle leden van de *Auslands-Organisation der NSDAP* bij hulpverlening aan de *Wehrmacht* ingeschakeld, als gids en tolk bijvoorbeeld; de jongens en meisjes van de *Hitler-Jugend* reden 'trots en stralend' op de Duitse militaire motorfietsen en vrachtauto's mee.[5]

*

Rest ons de Sowjet-Unie.

Ook hier moeten wij nagaan of wij bij alles wat wij aangaande voorbereiding en uitvoering van het Duitse invasieplan weten, de vinger kunnen leggen op Vijfde-Colonne-verschijnselen.

HITLERS PLAN - Tot de aanval op de Sowjet-Unie werd door Hitler in de zomer van 1940 besloten.

In de loop van Juli van dat jaar werd het hem duidelijk, dat landingen

1 Telexbericht, 13 April 1941, van *SS-Gruppenführer* Heydrich aan het *Auswärtige Amt*, NG-2315.
2 Hussard: *Vu en Yougoslavie*, p. 84.
3 Mededeling van generaal Lahousen.
4 Telegram, 11 Maart 1941, van gezant Erbach aan het *Auswärtige Amt*, NG-3519.
5 Wrede: 'Unser Kriegstagebuch'. *Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP*, 1942, dl I, p. 66.

in Engeland moeilijk geïmproviseerd konden worden; zekerheid dat de *Luftwaffe* er in zou slagen de *Royal Air Force* te bedwingen, bezat hij niet. Zijn gedachten dwaalden Oostwaarts. Op 21 Juli liet hij de opperbevelhebber van zijn leger, generaal von Brauchitsch, bij zich komen. Het probleem-Rusland moest aangepakt worden, zei hij; het moest in gedachten voorbereid worden. Von Brauchitsch antwoordde Hitler dat men in één tot anderhalve maand de nodige troepen kon concentreren; met 80 tot 100 divisies zou men de 50 tot 75 goede divisies die Rusland had, kunnen verslaan, maar welk operatief doel moest men stellen?[1]

Tien dagen later wist Hitler wat Hj wilde. Op 31 Juli '40 ontbood hij de chef van de generale staf van het leger, generaal Halder, op de *Berghof*, zijn villa in de Beierse Alpen. Het grote plan werd ontvouwd. Engeland, zette hij uiteen, had zijn hoop op Rusland en Amerika gevestigd; was Rusland uitgeschakeld, dan zou Amerika door Japan in schaak gehouden worden. 'Is Rusland vernietigd, dan is Engelands laatste hoop de bodem ingeslagen. Meester van Europa en de Balkan is dan Duitsland. *Besluit*:' tekende Halder aan, 'volgens deze uiteenzetting moet Rusland opgeruimd worden. Lente 41.' Mei was een goede tijd om te beginnen; voor de uitvoering waren, dacht Hitler, vijf maanden voldoende. De 'vernietiging van Ruslands levenskracht' was het doel. Het ganse Westen en centrum van de Sowjet-Unie moesten bezet worden en later zou men dan nog een 'nevenoperatie voor het petroleumgebied Bakoe' moeten uitvoeren.[2]

Hoezeer Hitler in de herfst en winter van 1940 ook met plannen voor andere militaire operaties speelde, een aanval op Gibraltar bijvoorbeeld - hij raakte er meer-en-meer van overtuigd dat de in politiek opzicht steeds weerbarstiger Sowjet-Unie het eerste en voornaamste struikelblok was dat hem de weg naar de wereldheerschappij versperde. Op 18 December 1940 legde hij in zijn 'Instructie no. 21' de richtlijnen vast die leger, vloot en luchtmacht bij de vernietiging van de Russische strijdkrachten - Operatie-*Barbarossa* - moesten volgen.[3] De uitgewerkte concept-plannen waren eind Januari 1941 gereed.[4] In de maanden die volgden, concentreerde Hitler zijn militaire macht zo onopvallend mogelijk russen Oostzee en Zwarte Zee. Op 22 Juni begon de aanval. Langs de gehele lengte van de grens werden de Russen verrast; de bruggen over de grensrivieren vielen de Duitsers over het algemeen onbeschadigd en onverdedigd ha handen.[5]

Een mateloze, fatale onderschatting van de militaire kracht van de Sowjet-Unie lag mede aan de offensieve plannen ten grondslag die door Hitler bevolen en door zijn generale staf gedienstig uitgewerkt waren.

1 Halder: *Dagboek*, 22 Juli 1940.
2 *Ibid.*, 31 Juli 1940.
3 PS-446, *IMT*, dl XXVI, p. 47-52.
4 *Führer conferences*, dl *1941*, p. 15.
5 Halder: *Dagboek*, 22 Juni 1941.

Die onderschatting hing samen met het feit dat het ook Duitsland moeilijk gevallen was, door spionnage of anderszins voldoende gegevens betreffende de Sowjet-staat te verzamelen.

DUITSE SPIONNAGE -In Februari 1938 waren de laatste Duitse consulaten in de Sowjet-Unie gesloten. Dat was een ramp voor de Duitse militaire attaché te Moscou die met de taak belast was, zich een beeld te vormen van Ruslands militair potentieel. Met hen verdween, zei hij, 'een van zijn laatste bronnen van inlichtingen.' Wat de eens per maand russen Berlijn en Tokio heen-en-weer reizende diplomatieke koerier 'onderweg zag en hem kon berichten, was in feite in de huidige situatie de laatst overblijvende bron van inlichtingen buiten Moscou.'[1] Militaire en marine-attaché bleven natuurlijk ook zelf hun ogen de kost geven; laatstgenoemde wist in September '40 'waardevolle waarnemingen' weer te geven die hij op de werven bij Leningrad had kunnen verrichten.[2] De Duitsers trachtten voorts in de neutrale staten aan Ruslands grens gegevens betreffende de Sowjet-Unie te verzamelen.[3] Dat geschiedde vooral in Finland en Turkije.[4] In de Baltische republieken die in de zomer van 1940 door de Sowjet-Unie bezet waren, haddea zij in de lente van 1941 enkele agenten zitten[5], zo ook in het door de Sowjet-Unie bezette Oostelijke deel van het toenmalige Polen.[6]

Tenslotte poogden de Duitsers met snelle toestellen die op grote hoogte de Sowjet-Unie binnenvlogen, luchtfoto's te maken van belangrijke militaire doelen, van het verkeersnet en van de grensversterkingen. Die toestellen waren in het Rowehl-eskader gegroepeerd dat op vliegvelden bij Boedapest gestationneerd was.[7] Von Brauchitsch en Halder wilden al in September '40 met het maken van luchtfoto's beginnen; Hitler weigerde: daarmee liet hij zich, werd het ontdekt, te veel in de kaart kijken.[8] Eerst in '41 werd met de opnamen begonnen. De resultaten waren van enig belang. Halder tekende in Maart aan, dat uit de foto's bleek dat het Russische wegennet veel beter was dan men aan Duitse zijde vermoed had.[9] Het Rowehl-eskader waagde zich aanvankelijk niet al te diep Rusland binnen; veertien dagen vóór de invasie werd met de *Fernaufklärung* begonnen.[10]

Over het algemeen waren de Duitsers omtrent de militaire krachten die de Sowjet-Unie bezat of alsnog kon ontwikkelen, opvallend slecht onder-

1 Notitie, 22 Febr. 1938, van *Staatssekretär* Mackensen, *Doc. Ger. For Pol.*, D, dl I, p. 916.
2 Admiraal Assmann: *Die Seekriegsleitung und die Vorgeschichte des Feldzuges gegen Russland* [Aug. 1943], C-170, *IMT*, dl XXXIV, p. 690. Verder te citeren als: Assmann: *Seekriegsleitung*.
3 *Ibid.*, p. 680.
4 Getuige Halder, Procesverslag *Case XI*, p. 20718.
5 Assmann: *Seekriegsleitung*, C-170, *IMT*, dl XXXIV, p. 700.
6 Mededeling van generaal Lahousen.
7 Getuige Lahousen, Procesverslag *IMT*, dl II, p. 467.
8 Greiner: *Die Oberste Wehrmachtführung*, p. 312-3.
9 Halder: *Dagboek*, 11 Mrt. 1941.
10 *Ibid.*, 7 Juni 1941.

richt. Er werd in 1941 met 200 Russische divisies rekening gehouden; zes weken na het begin van de strijd had men er al 360 ontmoet.[1] Ook de Russische luchtmacht werd 'belangrijk onderschat'.[2] Van de kracht van het Russische tankwapen had Hitler geen idee; 'toen wij Rusland binnenrukten, verwachtte ik', zei hij later tegen een Duits diplomaat, 'misschien vierduizend tanks en trof er twaalfduizend aan.'[3] Weliswaar had reeds in 1937 Guderian, Duitslands beste expert, het aantal Russische tanks met tienduizend aangegeven maar niemand had hem geloofd.[4] Er is reden aan te nemen dat in 1941 de Duitse *Abwehr* een behoorlijk denkbeeld had van de omvang der Russische tankproductie[5], maar aan zijn gegevens werd door Hitler even weinig waarde gehecht als aan de waarschuwingen van de Duitse ambassadeur in Moscou, graaf von der Schulenburg, en zijn militaire attaché, generaal Koestring - twee van de weinige Duitsers die de Sowjet-Unie uit eigen aanschouwing kenden en een reëel denkbeeld hadden van haar militaire kracht. Niet slechts Hitler, doch het gros van de hoge Duitse militairen koesterde diepe minachting voor de Slaven; de Sowjet-Unie heette een kolos op lemen voeten; de waarde van haar soldaten in een zware strijd was 'twijfelachtig' en volgens het officiële oordeel van de Duitse generale staf (31 December 1939) zou de Russische 'massa' niet opgewassen zijn tegen een modern uitgerust, beter geleid leger[6] - waarmee de Duitsers uiteraard het hunne bedoelden. Toen de invasie anderhalf jaar later begon, was men er in de kringen van het *Oberkommando der Wehrmacht* en het *Oberkommando des Heeres* zozeer van overtuigd dat de veldtocht in de loop van de herfst zou eindigen, dat maar voor één op de vijf militairen winterkleding vervaardigd werd.[7]

Vermoedelijk hadden de overvloedigste gegevens Hitlers vooringenomenheid niet aan het wankelen gebracht; wat lieden als von Brauchitsch en Halder betreft, militaire technici bij uitnemendheid, koele, ja kille rekenaars, kan men zich niet aan de indruk onttrekken dat hun volstrekt onjuiste kijk op de Sowjet-Unie samenhing met de relatieve schaarste aan betrouwbare feitelijke informatie die men aan Duitse zijde uit en over de Sowjet-Unie had weten te verzamelen.

Gegevens die de conclusie zouden wettigen dat de Duitse spionnage in de Sowjet-Unie vóór het uitbreken van de oorlog intensief en efficiënt geweest is, zijn niet voorhanden.

DE ABWEHR TIJDENS DE AGGRESSIE - Toen de Duitsers de Sowjet-Unie binnenrukten, werd het voor Hitler en zijn militaire mede-

1 Halder: *Dagboek*, 11 Aug. 1941.
2 *Ibid.*, 1 Juli 1941.
3 Rudolf Rahn: *Ruheloses Leben* (Düsseldorf, 1949), p. 190.
4 Heinz Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten* (Heidelberg, 1949), p. 171-2.
5 *The Goebbels Diaries*, p. 246.
6 Assmann: *Seekriegsleitung*, C-170, *IMT*, dl XXXIV, p. 683.
7 Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten*, p. 137.

werkers van groot belang, te weten wat zich achter de Russische frontzône afspeelde. Derhalve werden, georganiseerd door de eerste (spionnage-)afdeling van het *Amt Ausland-Abwehr*, aan de hoofdkwartieren van de Duitse legergroepen enkele z.g. *V-Mann-Kolonnen* toegevoegd, 25 of meer man sterk, bestaande 'uit inheemse bevolking (Russen, Polen, Oekraïners, Grusiniërs, Kozakken, Finnen, Esten etc.)'. Iedere *Kolonne* werd door een Duits officier geleid. Officieren en manschappen waren in Russisch uniform gestoken; zij maakten van buitgemaakte Russische militaire vrachtauto's en motorfietsen gebruik en hadden tot taak, vóór de Duitse legers uit vijftig tot driehonderd km. diep de Sowjet-Unie binnen te dringen om hun waarnemingen per radio door te geven, in het bijzonder betreffende de Russische reserves, het spoorwegen- en wegennet en 'alle maatregelen die door de vijand getroffen werden.'[1]

In de eerste phase van de oorlog, toen er van een gesloten Russisch front geen sprake was, wisten deze *V-Mann-Kolonnen* inderdaad punten ver achter de gevechtszône te bereiken en waardevolle gegevens te verzamden. De vrachtauto's werden soms als auto's voor het vervoer van gewonden gemaskeerd; die leden die slecht of in het geheel niet Russisch spraken, lagen omzwachteld te steunen: zodoende hoefden zij op hun gestelde vragen geen antwoord te geven. De onder-officieren van de *Kolonnen* waren meest Oekraïners uit Galicië (Polen) en Karpathen-Rusland (Tsjechoslowakije). Voor hun opleiding was al in 1938 een kamp in Beieren opgericht, waar zich ongeveer vijftig personen bevonden. Deze voorbereidende arbeid werd na het sluiten van het Duits-Russisch niet-aanvalsverdrag door Hitler formeel verboden; de financiering werd toen door de Japanners overgenomen.[2]

Naast deze spionnerende *V-Mann-Kolonnen* vormde de tweede (sabotage-)afdeling van het *Amt Ausland-Abwehr* kleine gevechtseenheden, behorende tot het *Lehrregiment Brandenburg* die, alweer in Russisch uniform, vóór de Duitse troepen uit, bruggen, tunnels en militaire depots moesten trachten te bezetten. Zij bestonden in hoofdzaak uit Duitsers.[3] Eind October '41 sprak de stafchef van de Duitse *Heeresgruppe Nord* met veel lof over het werk van dit *Lehrregiment*.[4]

Het was ook de tweede afdeling van de *Abwehr* die met Baltische en Oekraïnse nationalisten contact opnam teneinde in de rug van de Russische legers opstanden te ontketenen.[5] Wat de Oekraïne betreft, werd

1 *Vortragsnotiz*, 4 Juli 1941, van admiraal Canaris, PS-882.
2 Mededeling van generaal Lahousen.
3 Verklaring, 25 Dec. 1945, van kol. Erwin Stolze, USSR-231, Procesverslag *IMT*, dl VII, p. 273.
4 Rapport van generaal Lahousen over zijn dienstreis aan het Oostelijk front, 24-30 Oct. 1941, NOKW-3146 (26 Oct. 1941).
5 Halder: *Dagboek*, 21 Febr. en 17 Mei 1941. Verklaring, 25 Dec. 1945, van kol. Erwin Stolze, USSR-231, Procesverslag *IMT*, dl VII, p. 272-3.

met figuren als Andrej Melnyk en Stepan Bandera samengewerkt - 'een lijdensweg', merkte generaal Lahousen na de oorlog op. De verzuchting is begrijpelijk. Nauwelijks was Lemberg door de Duitsers veroverd of Bandera richtte er eigenmachtig een Oekraïnse regering op en poogde er een eigen strijdmacht te vormen. Melnyk deed hetzelfde met Kiew als centrum. De activiteit van beide groepen, die elkaars leiders door moord uit de weg trachtten te ruimen, werd na korte tijd door de Duitsers verboden.[1] Deze zetten wel het recruteren van agenten uit de rijen der Oekraïnse nationalisten voort, maar heel wat van deze en trouwens ook andere agenten die naar vijandelijk gebied uitgezonden werden, liepen naar de Russen over. Dat gold in het bijzonder voor de Russische krijgsgevangenen die in een latere phase van de oorlog door *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* voor actie in de Sowjet-Unie opgeleid werden.[2]

In Duitse bronnen treft men af en toe het feit vermeld dat 'agenten' uit Rusland iets wetenswaardigs te berichten hadden. Halders opvolger, generaal Zeitzler, wist op 7 November 1942 - een week voor het grote Russische contra-offensief bij Stalingrad - Hitler mee te delen dat 'volgens berichten van agenten' op 4 November op het Kremlin besloten zou zijn, nog in 1942 hetzij aan het Donfront of in het centrum aan te vallen.[3] Goebbels had eind November 1943 'agentenberichten uit Moscou' in handen, waarin van de moeizame besprekingen tussen Cordell Hull, Eden en Molotow een beeld gegeven werd dat een 'electriserende werking' op hem uitoefende.[4] Men krijgt de indruk dat deze en dergelijke berichten zeldzaam zijn geweest. Daarvan mag men een bevestiging zien in het feit, dat in het ganse tweede kwartaal van 1942 in het z.g. Oorlogsdagboek van het *Oberkommando der Wehrmacht* - het enige tot dusver bekendgemaakte fragment van dit *Kriegstagebuch*, waarin de voornaamste gebeurlijkheden en mededelingen dag voor dag aangetekend plachten te worden - slechts op één plaats met zekerheid melding gemaakt wordt van nieuws dat van achter het front afkomstig is: 'berichten uit Kuïbisjew', die Hitler bereikt hadden en 'volgens welke de Russen van plan zijn, onze offensieve bedoelingen te doorkruisen door zelf overal tot de aanval over te gaan.'[5]

Die berichten waren nog onjuist ook.

*

1 *Tätigkeits- und Lagebericht No. 2 der Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD in der UdSSR (Berichtszeit vom 1.1.-31.1.1942)*, PS-3876.
2 Mededeling van generaal Lahousen. Getuige Walter Schellenberg, Procesverslag *Case XI*, p. 5147-54.
3 Greiner: *Die Oberste Wehrmachtführung*, p. 417.
4 Von Oven: *Mit Goebbels bis zum Ende*, dl I (Buenos Aires, 1949), p. 153-5.
5 PS-1807 (12 Mei 1942).

DE VOLKSDUITSERS - Zoals wij in het eerste deel weergaven, werden al in de jaren 1935-1938 uit de Westelijke delen van de Sowjet-Unie grote aantallen Volksduitsers naar Noord-Rusland en Siberië overgeplaatst. In 1941, na het begin van de Duitse invasie, werd in de Oekraïne gelast, alle resterende Volksduitse mannen van zestien tot zestig jaar naar het Oosten af te voeren. Ook uit het Zwarte-Zee-gebied vonden grote deportaties plaats. De schattingen omtrent het aantal aldus verdwenen personen variëren van 200.000 tot 350.000. Betreffende de omstreeks 400.000 Volksduitsers die aan de benedenloop van de Wolga woonden, werd op 28 Augustus 1941 bepaald dat ook zij naar Siberië moesten vertrekken, aangezien zich in hun midden 'duizenden en tienduizenden saboteurs en spionnen' zouden bevinden.

Nu is het opvallend dat bij geen van de operaties die door het *Amt Ausland-Abwehr* georganiseerd werden en die wij met enige uitgebreidheid weergegeven hebben, Volksduitsers ingeschakeld werden. Ze woonden te diep in Rusland dan dat men verbinding met hen had kunnen opnemen. Bovendien stonden velen hunner, vooral de jongeren, positief tegenover het communisme.[1] De gegevens over de Volksduitsers die men in Berlijn bezat, waren gebrekkig: men wist niet eens met volstrekte zekerheid in welke dorpen zij nog woonden.[2] Wel gaf Himmler drie weken na het begin van de oorlog tegen Rusland de *Volksdeutsche Mittelstelle* opdracht, 'alle maatregelen te treffen om *das Volksdeutschtum* in de bezette Sowjet-Unie te registreren en door het naar voren brengen van niet-bolsjewistische vertrouwenslieden de grondslag voor een Duits gezagssysteem te leggen'[3], maar daarvan kwam in de practijk weinig terecht.

In de Oekraïne keek aanvankelijk niemand naar de Volksduitsers om. *Gauleiter* Koch die daar de scepter zwaaide, duldde geen inmenging van instanties als de *Volksdeutsche Mittelstelle*. In Augustus 1942 werd de situatie van de in de Oekraïne overgebleven Volksduitsers aldus geschetst: 'Zij leden honger. Zij moesten dubbel belasting betalen. De al geopende scholen werden gesloten. Alle nationale leven is dood.'[4]

In het Oostelijk deel van Wolhynië (West-Rusland) en in Transnistrië - het gebied aan de Zwarte Zee dat Roemenië zich in 1941 toegeëigend had - was de toestand der Volksduitsers iets gunstiger. Nieuwe scholen werden geopend, een deel van de weerbare mannen verenigde zich in een *volksdeutsche Mannschaft* om hun dorpen tegen aanslagen door guerrilla-strijders te beschermen.[5] In Transnistrië zag een Duits reiziger, nationaal-socialist, dat de Volksduitse boeren kort na de komst der Duitse en

1 Mededeling van generaal Lahousen.
2 *Die deutschen Siedlungen in der Sowjet-union. Ausgearbeitet und herausgegeben von der Sammlung Georg Leibbrandt* (Berlijn, 1941), p. 4.
3 Brief, 11 Juli 1941, van Himmler aan *SS-Gruppenführer* Lorenz en *SS-Gruppenführer* Heydrich, NO-4274.
4 *Aktenvermerk*, 17 Aug. 1942, betr. bespreking in Hitlers hoofdkwartier, NO-2703.
5 *Ibid.*

Roemeense legers 'overal' uit Russische vlaggen hakenkruisvlaggen gemaakt hadden die van hun woningen wapperden.[1] Onder het nieuwe bewind beviel het hun blijkbaar beter dan onder het oude. Een bewijs voor voorafgaand contact met enige instelling van het Derde Rijk mag men hier niet in zien. Uit hetzelfde gebied werd namelijk in October 1941 officiëel bericht dat de Volksduitsers, ook voorzover zij niet communistisch waren, 'een volkomen vertekend beeld van de verhoudingen in het *Reich* en van de nationaal-socialistische leiders' hadden; 'bij voorbeeld kent een groot deel hunner nauwelijks de naam van de *Führer*'; de leden van de intelligentsia - onderwijzers, technici, bestuursambtenaren - heetten van ieder politiek bewustzijn en onderscheidingsvermogen verstoken; tegenover de Joden stonden zij 'overwegend onverschillig.' 'Tekenend daarvoor is het feit', zo werd spijtig opgemerkt, 'dat de Volksduitsers na de intocht der Duitse troepen generlei maatregelen tegen de overgebleven Joden namen en hen als ongevaarlijke mensen aanduidden van wie men niets te duchten had.'[2]

Gegevens waaruit zou blijken dat hetzij in de Oekraïne, hetzij in het Wolgagebied Volksduitsers de Russische legers in de rug aangevallen hebben of daartoe in het geheim voorbereidingen hadden getroffen, zijn niet voorhanden; evenmin zijn voor de beschuldiging dat zich inderdaad temidden van de Wolga-Duitsers 'duizenden en tienduizenden saboteurs en spionnen' bevonden, ooit bewijzen gepubliceerd. De Sowjet-Unie heeft er het zwijgen toe gedaan en uit geen Duits archief zijn tot dusver documenten wereldkundig gemaakt waaruit men zou kunnen concluderen tot het bestaan van enig conspiratief contact tussen het Derde Rijk en de Volksduitsers aan Dnjepr, Zwarte Zee, Don en Wolga.

1 C. von Kügelgen: 'Von den deutschen Kolonisten in Wolhynien und in der Ukraine westlich des Dnjept.' *Deutsche Post aus dem Osten*, Dec. 1941, p. 5. Het artikel bevat een reisverslag van dr Karl Stumpp.

2 *Tätigkeits- und Lagebericht No. 6 der Einsatzgruppen der Sicherheitspolizei und des SD in der UdSSR (Berichtszeit 1-31. 10. 1941)*, R-102, *IMT*, dl XXXVIII, p. 301.

Hoofdstuk XIV
De militaire Vijfde Colonne

TOEN wij aan het einde van het eerste deel ons beeld van de voorstellingen omtrent de Duitse Vijfde Colonne afsloten die zich na 1933 doch in het bijzonder tijdens de oorlogsjaren in de geest van de meeste mensen buiten Duitsland gevormd hadden - voorstellingen die bij velen onveranderd in het geheugen bleven hangen -, stelden wij onszelf in het tweede deel tot taak, 'de rollen om te keren en de Duitse acties systematisch te schetsen, niet zoals zij zich aan de overvallen volkeren en Duitslands overige tegenstanders voordeden, doch zoals zij zich *realiter* afgespeeld hebben, teneinde daarbij in het bijzonder na te gaan, waar wij de vinger kunnen leggen op daden die men aan een Duitse Vijfde Colonne zou moeten toeschrijven.'

Laat ons ter inleiding nog even op het eerste deel terugzien.

Al kort na het aan de macht komen van Adolf Hiter werd bij sommigen de overruiging gewekt dat het nationaal-socialisme in de landen buiten Duitsland de daar wonende Rijksduitsers, Volksduitsers en inheemse (niet-Duitse) fascisten en nationaal-socialisten in een reusachtige samenzwering trachtte te verenigen. Dat wekte beduchtheid. De beduchtheid steeg, toen het Derde Rijk op internationaal gebied het ene succes na het andere behaalde - successen die, naar men meende, in de twee meest treffende gevallen (Oostenrijk, Tsjechoslowakije) essentieel gevolg waren van de aanval-van-binnen-uit, van de interne aggressie, gepleegd door een politieke Vijfde Colonne. Toen brak de oorlog uit. De Duitse *Blitzkrieg* velde Polen, Denemarken, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg en Frankrijk terneer. In al die landen was men er van overtuigd dat opnieuw de Duitse overwinning in hoge mate bevorderd of zelfs (Noorwegen!) rechtstreeks bepaald was door de aanval-van-binnen-uit, door de interne aggressie, gepleegd ditmaal door een militaire, d.w.z. met militaire operaties in verband staande Vijfde Colonne, weer gevormd door Rijksduitsers, Volksduitsers en inheemse fascisten

en nationaal-socialisten. Op grote schaal beschoten deze lieden, naar men meende, de troepen van het aangevallen land; zij spionneerden en saboteerden; zij gaven tekens; zij wekten verwarring door vergiftigde versnaperingen rond te delen en valse orders en valse geruchten te verspreiden - dat alles in gecoördineerde actie die men als wezenlijk onderdeel zag van het Duitse offensief-van-buiten-af. Vandaar, zoals Tolischus medio Juni 1940 schreef, 'de trance-achtige zekerheid en dodelijke accuratesse' waarmee Hitler opereerde; vandaar 'het verbazing wekkend oprukken van Duitse legers, soms in strijd met alle wetten der militaire tactiek.'

De angst sloeg naar Engeland over waar men in Mei en Juni 1940 reeksen maatregelen nam die op de veronderstelling gegrond waren dat zich oak daar - onzichtbaar nog, maar zij zou bij een Duitse invasie het masker afwerpen! - een machtige Vijfde Colonne bevond; evenals in Nederland, België en Frankrijk werden op de Britse eilanden de Joodse en andere vluchtelingen uit Duitsland als potentiële Vijfde-Colonnisten bij duizenden van hun vrijheid beroofd. De angst sloeg ook over naar de Nieuwe Wereld. Daar, zo zag men het, stonden de Duitsers in Uruguay klaar, een greep naar de macht te doen en bevonden zich overal in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika hun saboteurs en spionnen. En tenslotte manifesteerde diezelfde angst zich opnieuw in 1941 toen, naar men vernam, de Volksduitsers in Zuid-Slavië op aanzienlijke schaalhulp verleenden aan de binnenrukkende Duitse legers en de Volksduitsers in de Sowjet-Unie gereed stonden, 'op een teken uit Duitsland explosies te veroorzaken.'

Wat is er van dat alles waar geweest?

Ziedaar de vraag waarop wij in het tweede deel van ons boek het antwoord zijn gaan zoeken, voorzover dit ons eigenlijke thema, de militaire Vijfde Colonne, raakte. Voor de landen die het slachtoffer werden van Duitse invasies en voor Engeland en Amerika hebben wij alle ons bekende gegevens trachten weer te geven die licht kunnen werpen op de vraag of er een militaire Duitse Vijfde Colonne bestaan heeft en zo ja, hoe sterk en van welke betekenis zij was.

Nu zijn er, zal de lezer tegenwerpen, in de over de oorlog handelende hoofdstukken van het eerste deel ook nog andere dan deze landen ter sprake gekomen. Vooral in 1940 werden immers in talrijke, in dit tweede deel nog niet genoemde staten en gebieden veiligheidsmaatregelen genomen om het Vijfde-Colonne-gevaar te bezweren.

Is daar ergens een geduchte conspiratie op touw gezet?

Dat willen wij kort nagaan.

In Zwitserland stond, vooral vóór de oorlog, een groot deel van de daar gevestigde Rijksduitsers - hun aantal werd van Duitse zijde in 1936 op 'ver over de 100.000' geschat[1] - vrij onverschillig tegenover de natio-

1 *Wir Deutsche in der Welt, 1937*, p. 136.

naal-socialistische organisaties. In Bazel was in 1938 één op de twaalf Rijksduitsers lid van enige Duitse organisatie die haar centrum in Duitsland had.[1] Toen de oorlog uitbrak, was nog maar 'een betrekkelijk gering percentage' der Rijksduitsers bij de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP* aangesloten.[2] Hitlers overwinningen deden het percentage belangrijk stijgen. De drang tot nationale saamhorigheid bewerkstelligde dat in het topjaar, 1942, ongeveer 25.000 Rijksduitsers lid waren van de alle andere organisaties overkoepelende *Deutsche Kolonie*. De *Auslands-Organisation* telde echter slechts 2.400 leden; 6.000 Rijksduitsers waren toen lid van haar vakverbond.[3] Van belang lijkt voorts dat van de 685 in Bazel woonachtige Rijksduitsers die in de loop van de oorlog voor het vervullen van de militaire dienstplicht opgeroepen werden, 260 weigerden op te komen.[4]

Van het bestaan van een omvangrijke, gewapende, een staatsgreep voorbereidende Vijfde Colonne is de Zwitserse autoriteiten niets gebleken. De Duitsers hadden vrijwel geen wapenen. Gevaarlijk waren slechts enkele kleine groepjes in hun midden die uit fanatieke nationaal-socialisten bestonden.[5] Deze lieden waren het die zich voor de militaire, economische en poiitieke spionnage leenden die vanuit Duitsland door *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* geleid werd. *Abwehr* en *Sicherheitsdienst* hadden in Zwitserland zelf vertrouwenslieden die ten dele aan het Duitse gezantschap en de Duitse consulaten verbonden waren. Duitse reizigers naar Zwitserland kregen veelal slechts een visum wanneer zij zich bereid verklaarden, over hun waarnemingen rapport uit te brengen.[6] Als spionnen werden ook enkele Zwitserse Nazi's ingezet die naar Duitsland gevlucht waren.[7] Miniem-kleine inheemse Nazi-bewegingen waren er in Zwitserland namelijk bij de vleet. In de regel lagen zij grondig met elkaar overhoop. De onderlinge strijd werd nog feller toen de meeste leiders, voorzover niet gearresteerd, in 1940-1941 gedwongen werden Zwitserland te verlaten; vijf hunner kwamen in November 1941 met steun van Gottlob Berger, de ronselaar voor de *Waffen-SS*, Duitsland binnen.[8] In wederzijdse vetes verwikkeld, soms gedetailleerde plannen makend voor de bezetting en de gewelddadige gelijkschakeling van Zwitserland, vormden

1 *Bericht des Regierungsrates über die Abwehr staatsfeindlicher Umtriebe in den Vorkriegs- und Kriegsjahren sowie über die Säuberungsaktion nach Kriegsschluss* (Bazel, 1946), p. 31. Verder te citeren als: *Bericht-Bazel*.
2 *Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung über die antidemokratische Tätigkeit von Schweizern und Ausländern im Zusammenhang mit dem Kriegsgeschehen 1939-1945* (Bern, 1945), p. 33. Verder te citeren als: *Bericht*-Zwitserland (1945).
3 *Ibid.*, p. 49.
4 *Bericht*-Bazel, p. 122-3.
5 *Bericht*-Zwitserland (1945), p. 39.
6 *Ibid.*, p. 110-3.
7 'Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung über die Verfahren gegen national-sozialistische Schweizer wegen Angriffe auf die Unabhängigkeit der Eidgenossenschaft.' *Bundesblatt* (Bern), 1948, p. 1032. Verder te citeren als: 'Bericht'-Zwitserland (1948).
8 Brief, 24 Nov. 1941, van Berger aan Himmler, NG-5880.

deze politieke emigranten een bron van ergernis voor vele Duitsers die met hen te maken hadden; hun gemeenschappelijke aanhang in Duitsland bleef beneden de 4000 personen.[1]

Wat andere Duitse acties betreft, verdient vermelding dat in Juni 1940 een groep van tien Duitse saboteurs van uit Duitsland Zwitserland binnengesmokkeld werd om uit wraak wegens het neerschieten van Duitse toestellen door Zwitsers afweergeschut een aantal Zwitserse toestellen te vernielen. Deze door de *Abwehr* voorbereide operatie mislukte: alle aanslagen werden verijdeld. Wel werden van Duitse zijde nieuwe maatregelen getroffen om in geval van een gewapend conflict de Zwitserse defensie op aanzienlijke schaal te desorganiseren, maar tot de vorming van groepjes saboteurs op Zwitserse bodem kon men daarbij niet komen.[2] Hitler moest trouwens Zwitserland - '*dieser kleine Dreckstaat*', zoals Goebbels minachtend schreef[3] - militair met rust laten.

In Roemenië wekte eind October 1939 de leider van de *Landesgruppe* der *Auslands-Organisation* op grond van 'directe instructies' die hij van het Berlijnse hoofdbureau der *Auslands-Organisation* ontvangen had, zijn kader per brief tot spionnage en contra-spionnage op, zowel op politiek als op economisch gebied.[4] Wegens voortgezette spionnage werd hij in 1941 met tien andere Rijksduitsers, van wie drie Duits consul waren, Roemenië uitgezet.[5] Hij was al eens gewaarschuwd. Zijn brief uit 1939 was namelijk door de Roemeense politie geopend en aan admiraal Canaris voorgelegd die bij het *Auswärtige Amt* protest had aangetekend.[6] Canaris had met de Roemeense autoriteiten een goede verhouding. Zij stonden oogluikend toe dat de *Abwehr* na het uitbreken van de oorlog een speciaal contraspionnage- en bewakingsdetachement in het land posteerde om de voor Duitsland vitale petroleum-installaties tegen aanslagen door vijandelijke saboteurs te beschermen.[7] Het detachement dat 200 man telde[8], had in Augustus 1940, toen Hitler op grond van een dreigend gewapend conflict tussen Hongarije en Roemenië de militaire bezetting der petroleumvelden overwoog, zware machinegeweren en lichtere wapens tot zijn beschikking.[9]

Voorts mogen wij aanstippen dat in 1940 en 1941, evenals uit Zuid-Slavië, ook uit Roemenië vele honderden Volksduitsers op last van

1 'Bericht'-Zwitserland (1948), *Bundesblatt*, 1948, p. 1048, 1058-62.
2 *Bericht*-Zwitserland (1945), p. 119-20.
3 *The Goebbels Diaries*, p. 154.
4 Brief, 25 Oct. 1939, van *Landesgruppenleiter* Konradi aan de *Zellenleiter* Constantza, Joachim Kropp, PS-3796, *IMT*, dl XXXIII, p. 161-4.
5 Brief, 31 Mrt. 1941, van het *Auswärtige Amt* aan *Gauleiter* Bohle, NG-3766.
6 Brief, 13 Dec. 1939, van admiraal Canaris aan *Staatssekretär* Weizsäcker, PS-3796.
7 Abshagen: *Canaris*, p. 244-5.
8 Halder: *Dagboek*, 27 Aug. 1940.
9 Greiner: *Die Oberste Wehrmacht-führung*, p. 302.

Himmler naar Duitsland gesmokkeld werden om daar toe te treden tot de *Waffen-SS*.[1]

In het Nabije Oosten bestonden de Duitse intriges hoofdzakelijk uit het verlenen van steun aan Arabische nationalisten die het de Engelsen lastig wilden maken. Met sommige Arabische leiders, bijvoorbeeld uit Irak, stonden de Duitsers al sinds het midden van de jaren dertig in contact, met de Groot-Moefti van Jeruzalem sinds Juli 1937.[2] Na het uitbreken van de oorlog was het niet gemakkelijk, hun voldoende hulp te zenden. Kwamen zij in opstand, dan zou Duitsland, aldus een uit Maart 1941 daterende concept-brief van het *Auswärtige Amt*, gericht aan de Groot- Moefti, hun gaarne militaire en financiële hulp verlenen, voorzover dit mogelijk was. 'Om de Arabieren in hun voorbereidingen voor een toekomstige strijd tegen Engeland bij te staan, is Duitsland bovendien bereid', stond in dit document, 'hun terstond van munitie te voorzien voorzover middelen om deze te vervoeren, gevonden kunnen worden.'[3] Hoe gepast die beperking was, bleek twee maanden later toen in Irak een anti-Engelse rebellie uitbrak. Op 25 Mei 1941 besloot Hitler wapens en gecamoufleerde vliegtuigen en militairen naar Irak te zenden[4], maar vóór zijn maatregelen effect sorteerden, was de opstand onderdrukt.[5] In Perzië ontplooide een klein aantal Duitse agenten aanzienlijke activiteit; nog in 1943 werd een dozijn hunner per parachute neergelaten.[6] Afghanistan trachtten de Duitsers tot een aanval op de Engelse posities in Voor-Indië te bewegen; zij hadden geen succes.[7]

In Zuid-Afrika werd van Duitse zijde sabotage gestimuleerd. Met de *Ossewabrandwag*, de extremistische organisatie in het nationalistische kamp die enkele bomaanslagen en brandstichtingen pleegde, stonden de Duitsers van Portugees Oost-Afrika uit in verbinding. In 1941 liet de *Abwehr* bovendien de Zuid-Afrikaanse zwaargewichtbokser Robey Leibbrandt, fel nationalist, die zich in '39 als vrijwilliger bij de Duitse strijdkrachten gemeld had, met een zeiljacht naar Zuid-Afrika brengen. Leibbrandt vertrouwde er op, in zijn eentje een revolutie te kunnen ontketenen tegen

1 Brief, 23 Jan. 1940 van Werner Lorenz aan Himmler, NO-1605. Telegram, 26 Febr. 1941, van gezaat Killinger (Boekarest) aan het *Auswärtige Amt*, NO-1782. Telegram, 27 April 1941, van de *SS-Ergänzungsstelle*-Donau (Wenen) aan Gottlob Berger, NO-3662.
2 Brieven, 15 en 22 Juli 1937, van de consul-generaal, Jeruzalem, aan het *Auswärtige Amt, Doc. Ger. For. Pol*., D, dl V, p. 755-6, 757.
3 Gepubliceerd in *The Arab Higher Committee, its origins, personnel and purpose* (New York, 1947), geciteerd in George Kirk: *The Middle East in the War* (tweede druk, Londen, 1953), p. 77.
4 Hitler's *Weisung* No. 30, *Führer conferences*, dl *1941*, p. 50-1.
5 Abshagen: *Canaris*, p. 317. Rahn: *Ruheloses Leben*, p. 179-80.
6 Kirk: *The Middle East in the War*, p. 132, 138, 156-7.
7 *Ibid.*, p. 143-4.

premier Smuts die hij persoonlijk wilde 'neerleggen'. De met explosieve ladingen gevulde thermosflessen, vulpennen en tandenborstels die hij bij zich had, raakte hij bij een uitputtende tocht door de woestijn kwijt. De *Ossewabrandwag* die hem als onevenwichtig avonturier beschouwde, weigerde contact. Leibbrandt verzamelde enkele desperado's om zich heen; een half jaar na zijn landing werd hij gearresteerd.[1]

In Nederlands-Indië tenslotte, waar men, zoals wij zagen, in Mei 1940 alle Rijksduitsers en talrijke NSB-ers interneerde, bracht een uitgebreid onderzoek door middel van het bestuderen der gevonden archieven en het verhoren der opgepakte personen, 'niets aan het licht... van een of ander complot dat men bezig zou zijn geweest te ontwikkelen.'[2]

*

De in dit tweede deel bijeengebrachte gegevens die, zoals wij schreven, licht kunnen werpen op de vraag of een militaire Duitse Vijfde Colonne bestaan heeft en zo ja, hoe sterk en van welke betekenis zij was, maken geen aanspraak op volledigheid. Dat mogen zij niet. Slechts een deel van de Duitse archieven is teruggevonden en daaruit zijn tot dusver slechts fragmenten gepubliceerd. Lang niet in alle landen zijn voldoende rapporten en betrouwbare voorstudies verschenen die het trekken van algemene conclusies mogelijk maken; er zijn kroongetuigen die voor altijd verdwenen zijn - er zijn er ook die zich in een ondoordringbaar zwijgen hullen. Toch wil het ons voorkomen dat uit het geheel van het weergegeven feitenmateriaal een beeld oprijst dat, hoe onvolledig ook, in zijn hoofdtrekken allerminst willekeurig is. Het merkwaardige feit doet zich voor dat die gegevens - geput uit de meest verscheiden bronnen, nergens teruggaand op een afgerond en volledig archief, haast altijd brokstukjes van documentatie-materiaal, soms maar schilfers - toch land voor land een zekere innerlijke harmonie vertonen en met elkaar in overeenstemming zijn. Zij geven ons een *globale* indruk van hetgeen geschied is.

Alvorens wij dat land voor land willen nagaan, lijkt het verstandig, te bezien wat ons van enige wezenlijke karaktertrekken gebleken is die

1 Thorwald: 'Die unsichtbare Front'. *Der Stern*, VI, 20-22 (17-31 Mei 1953).

2 Verhoor Jhr mr A.W.L. Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, oud-Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië, *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 612. De toenmalige procureur-generaal in Batavia, mr A.S. Block, schreef mij: 'Mijn herinnering is, dat er geen bewijzen waren dat de Duitsers ooit een greep naar de macht in Indië hebben voorbereid;... wel dat een zeer uitgebreide economische berichtgeving (eventueel spionnage, want hier is slechts een gradueel verschil) plaats vond.'

internationaal bij grote volksmassa's in het oorspronkelijk beeld van de militaire Duitse Vijfde Colonne aanwezig waren.

Men heeft deze Vijfde Colonne als een gigantische samenzwering gezien die door de leiders van het Derde Rijk volgens vast plan gedirigeerd werd, waarbij in Duitsland vrijwel alle instellingen van partij en staat actief en in nauwe onderlinge samenwerking ingeschakeld waren en die buiten Duitsland zoal niet alle, dan toch zeer talrijke Rijksduitsers, Volksduitsers en inheemse nationaal-socialisten en fascisten omvatte. (Deze beide laatste groepen zullen wij gemakshalve in dit hoofdstuk met de benaming 'fascisten' aanduiden.) *Dit door Rijksduitsers, Volksduitsers en 'fascisten' gevormd conspiratief apparaat ging, meende men, tegelijk met en als onderdeel van de aggressie-van-buiten-af tot de grootscheepse aanval-van-binnen-uit over*.

Dat *deze* voorstelling van de Duitse Vijfde Colonne met de werkelijkheid in overeenstemming is geweest, is bij ons onderzoek niet aan de dag getreden.

Gebleken is *wel*, dat Hitler persoonlijk van meet af aan op oorlog aangestuurd heeft ('Het besluit er op los te slaan, was altijd in mij'); gebleken is *niet*, dat hij daarbij een vast plan volgde. Lange tijd twijfelde hij of hij eerst in het Oosten dan wel in het Westen zou beginnen. Zijn strategie was onsystematisch, veelal ondoordacht, koppig op basis van impulsiviteit. Voor de voorbereiding van het offensief tegen Polen gunde hij zich vijf maanden; onmiddellijk daarna eiste hij een offensief ter bezetting van Frankrijk, België en een deel van Nederland; vervolgens liet hij zich afleiden door een haastig-voorbereid offensief tegen Denemarken en Noorwegen; voor een invasie in Engeland had hij op het beslissend moment niets gereed; Noord- en Zuid-Amerika lagen buiten zijn greep; Griekenland viel hij aan ter ontlasting van zijn Italiaanse bondgenoot; de aanval op Zuid-Slavië moest in anderhalve week uit de grond gestampt worden; het offensief tegen de Sowjet-Unie werd grondig voorbereid, doch met zo weinig kennis van de tegenstander en zo weinig begrip voor de te verwachten moeilijkheden dat Hitler vier maanden na het begin bekende dat hij er misschien nooit aan begonnen zou zijn als hij geweten had wat hem te wachten stond.[1]

Gebleken is *wel*, dat in Duitsland verschillende instellingen van partij en staat bij het ondermijnen van de militaire weerstand van andere landen betrokken waren; gebleken is *niet*, dat dit voor vrijwel al die instellingen gold. Naast twee, op zichzelf betrekkelijk orthodoxe instituten als het *Amt Ausland-Abwehr* van het *Oberkommando der Wehrmacht* en het *Auswärtige Amt* annex de Duitse buitenlandse dienst zijn wij vooral vier, in wezen politieke instellingen tegengekomen: de *Auslands-Organisation der NSDAP*, het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, de *Volksdeutsche*

1 Verslag gesprek, 25 Oct. 1941, tussen Hitler en Ciano. *Ciano's diplomatic papers*, p. 455.

Mittelstelle en de *Sicherheitsdienst*; deze vier instellingen zijn typisch geweest voor het nationaal-socialistische Duitsland; ministeries van buitenlandse zaken en militaire diensten voor spionnage, contra-spionnage en het uitvoeren van sabotage-acties hebben bij alle andere oorlogvoerende mogendheden ook bestaan.

Gebleken is *niet*, dat tussen de zes genoemde Duitse instellingen een nauwe, harmonische samenwerking bestond als uitvloeisel van een uit gemeenschappelijk overleg geboren taakverdeling. Hun onderlinge betrekkingen waren gespannen; zij werkten elkaar veelal tegen; zij gunden elkaar geen succes. Men denke aan de twisten tussen *Auslands-Organisation* en *Abwehr* die in Nederland en Roemenië, aan de conflicten tussen de *Waffen-SS* en de Duitse gezant die in Zuid-Slavië aan het daglicht traden. Harmonische samenwerking werd door Hitler ook niet bevorderd; hij hield alle belangrijke beslissingen aan zich. De aanval op Noorwegen bood het typerendste voorbeeld: het door bemiddeling van Alfred Rosenberg, hoofd van het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, ingediende aanvalsplan-Quisling werd, zonder Rosenberg daarvan in kennis te stellen, na korte tijd verworpen; van de uitvoering van het militaire aanvalsplan werd de opperbevelhebber van de *Luftwaffe* vijf weken, de minister van buitenlandse zaken vijf dagen van tevoren ingelicht en aan Rosenberg werd in 't geheel niets meegedeeld.

Gebleken is *wel*, dat, in verschillende gevallen, in den vreemde woonachtige Rijksduitsers, meest leden van de *Auslands-Organisation der NSDAP*, ter voorbereiding of ondersteuning van de Duitse aggressie werkzaam zijn geweest; gebleken is *niet*, dat zij naar verhouding zeer talrijk waren. Slechts een betrekkelijk gering aantal dier Rijksduitsers was lid van de *Auslands-Organisation*: 2% in Brazilië, 3% in Zwitserland, 4% in Noorwegen, Nederland en Argentinië, 9% in Chili, 12% in Luxemburg, 15% in Polen. Wij kunnen die cijfers nog aanvullen.

Het totaal aantal in den vreemde woonachtige Rijksduitsers stond vóór de oorlog niet met zekerheid vast. In 1937 varieerden de Duitse schattingen van 2 tot 3 millioen.[1] Uit 1929 dateert een lagere, vermoedelijk juistere schatting: 1 ½ tot 2 millioen.[2] Hoe dit zij, begin 1933 waren van de *Auslands-Organisation* slechts 3.300 in den vreemde woonachtige Rijksduitsers lid[3], op 30 Juni 1937 waren het 27.940, op 31 December 1937 30.203, op 30 Juni 1938 30.289, op 31 Maart 1939 (vijf maanden voor het uitbreken van de oorlog) 30.273.[4] Latere cijfers ontbreken.

Gebleken is *wel*, dat in verschillende gevallen leden van Volksduitse

1 Ehrich: *Die Auslands-Organisation der NSDAP*, p. 7.
2 Dr H.W. Herold: 'Die deutschen Kolonien im Auslande und das Einwanderungsdeutschtum.' *Jahrbuch des Bundes der Auslandsdeutschen* (Berlijn, 1929), p. 42.
3 Verklaring van Bohle, opgenomen in Procesverslag *IMT*, dl X, p. 12.
4 Cijfers ontleend aan verspreide statistieken van de *Reichsschatzmeister der NSDAP*.

minderheden de Duitse aggressie actief gesteund hebben; gebleken is *niet*, met uitzondering van Polen en Zuid-Slavië, dat deze acties van aanzienlijke omvang zijn geweest. In die twee landen werd na 1938 het Volksduitse gemeenschapsleven door nationaal-socialistische elementen beheerst. In Noord- en Zuid-Amerika had het nationaal-socialisme weinig vat gekregen op de staatsburgers van Duitse afkomst. Met de Volksduitsers in de Sowjet-Unie waren geen verbindingen tot stand gekomen ('bijvoorbeeld kent een groot deel hunner nauwelijks de naam van de *Führer*').

Gebleken is *wel*, dat zich in verschillende gevallen 'fascisten' geleend hebben als instrument van de Duitse aggressie; gebleken is *niet*, dat zij zeer talrijk waren. Soms stonden daartoe slechts de leiders of enkele figuren aan de top (Noorse, Vlaamse, Bretonse, Ierse, Kroatische, Oekraïnse 'fascisten') met instellingen van de Duitse staat of van de NSDAP in vaste verbinding; soms hadden die instellingen met bepaalde leden verbindingen gelegd zonder dat dit aan de leiding bekend was (de NSB in Nederland).

Gebleken is *niet*, dat deze Rijksduitsers, Volksduitsers en 'fascisten', voorzover zij actief steun verleenden aan de Duitse aggressie, systematisch in nauwe onderlinge samenwerking opgetreden zijn. Men denke aan Noorwegen waar noch Quisling, noch de leider van de *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation* precies wist wat te gebeuren stond.

In plaats dat de militaire Duitse Vijfde Colonne dus, zoals wij het formuleerden, een gigantische samenzwering geweest is die door de leiders van het Derde Rijk volgens vast plan gedirigeerd werd, waarbij in Duitsland vrijwel alle instellingen van partij en staat actief en in nauwe samenwerking betrokken waren en die buiten Duitsland zoal niet alle, dan toch zeer talrijke Rijksduitsers, Volksduitsers en 'fascisten' omvatte, is veeleer gebleken, *dat wij deze Vijfde Colonne moeten aanduiden als een relatief ondergeschikt hulpmiddel van de Duitse militaire aggressie, waarvan Hitler, naar hem dat in zijn kraam te pas kwam, gebruik liet maken, waarbij in Duitsland sommige instellingen van partij en staat actief, doch elkaar bestrijdend, betrokken waren en die buiten Duitsland een naar verhouding gering aantal Rijksduitsers, in sommige gevallen weinige, in andere vele Volksduitsers en een over het algemeen gering aantal 'fascisten' omvatte*.

Is dus gebleken, dat de Duitse Vijfde Colonne van aanzienlijk geringere omvang en betekenis geweest is dan men buiten Duitsland tijdens en ook na de oorlog veelal aangenomen heeft - gebleken is *ook*, dat deze Vijfde Colonne wel degelijk bestaan heeft. Op dit punt moet aan de ontkenningen van leidende figuren van het nationaal-socialistische Duitsland geen enkele waarde toegekend worden. *Het wil ons zelfs voorkomen dat men het een opmerkelijk verschijnsel noemen moet dat het Derde Rijk er in zes, zeven jaar tijd in geslaagd is, zulk een Vijfde Colonne te formeren*. Landverraad en misbruik van gastvrijheid zijn op aanzienlijke schaal door dat Derde Rijk

bevorderd. *Vóór* de Duitse aggressies hebben zich, naar gebleken is, in bepaalde gevallen Rijksduitsers, Volksduitsers en 'fascisten' geleend tot spionnage en sabotage, *tijdens* de aggressies leenden zij zich tot de strijd met de wapenen naast de aggressor, tot spionnage en sabotage, tot ondermijning van de weerstandskracht van leger en volk van de aangevallen staat en tot directe hulpverlening aan de aggressor tijdens en na de gevechten.

Deze vormen van militaire Vijfde Colonne-activiteit hebben zich echter, naar wij zagen, in de verschillende aangevallen staten in verschillende mate, in verschillende *dosering* voorgedaan. De inzet is ook niet altijd op dezelfde wijze geschied. Het maakte voor de overvallen volkeren geen verschil of het opblazen van een voor de Duitsers belangrijke brug verhinderd werd door Volksduitsers die zich *voor het begin der aggressie* reeds normaal in de staat bevonden die het slachtoffer dier aggressie werd, dan wel of dat opblazen werd belemmerd door leden van de *Abwehr* die in burgerkleding doch met een herkenningsteken en in georganiseerd verband *tijdens de strijd* uit het Duitse kamp de linies of de gevechtszône doorkruisten en ongemerkt hun object wisten te naderen. In beide gevallen werd door de overvallen volkeren van 'Vijfde Colonnisten' gesproken.

Wij moeten hierbij opmerken dat het begrip van de Vijfde Colonne blijkbaar tweeërlei omvat heeft. Men zou van een *interne* en een *externe* Vijfde Colonne kunnen spreken. *De interne bevond zich op het moment der aggressie reeds in het aangevallen land, de externe drong tegelijk met of na het begin der aggressie van buiten af dat aangevallen land binnen*. De interne pleegde verraad jegens de staat welks burger of gast men was; dat was de 'echte' Vijfde Colonne, die met de historische oorsprong van het begrip overeenkwam. Bij de externe Vijfde Colonne ontbrak, wanneer zij althans uit Duitsers, *niet* uit burgers van de aangevallen mogendheid bestond, het verraadselement; wel werd door haar vaak inbreuk gemaakt op de algemene wetten en gebruiken van de oorlog of zelfs op bepalingen van het Haagse Landoorlogreglement, doch zulks lag meer in de sfeer van ongeoorloofde krijgslist of ongeoorloofde strijdwijze. Vele auteurs op het gebied van het volkenrecht zijn overigens van opinie dat het tot aan het begin van het eigenlijke gevecht geoorloofd is, bij wijze van krijgslist gebruik te maken van de onderscheidingstekenen en het uniform van de tegenstander[1]. Dat geschiedde van Duitse zijde herhaaldelijk, maar dergelijke krijgslisten zijn in de tweede wereldoorlog ook door andere mogendheden dan Duitsland toegepast. In de Engelse en Amerikaanse Commando-operaties staken elementen die aan de externe Vijfde Colonne verwant zijn. Pogingen tot sabotage door het uitzenden van agenten

1 L. Oppenheim: *International law. A treatise* (7de uitgave, bezorgd door H. Lauterpacht), dl II: *Disputes, war and neutrality* (Londen, 1952), p. 429.

werden over-en-weer ondernomen. Dat de onderscheiding tussen interne en externe Vijfde Colonne door de overvallen volkeren niet gemaakt werd en dat zij zich niet verdiepten in de vraag wat volkenrechtelijk al of niet geoorloofd was, sprak vanzelf en is in zekere zin terecht geschied. Beide, interne *en* externe Vijfde Colonne, waren immers de verraderlijke manifestatie van het onmiskenbaar-aggressieve Duitsland. Vaak echter heeft men tijdens de oorlog interne en externe Vijfde Colonne door elkaar gehaald en aan de eerste, de 'echte' Vijfde Colonne toegeschreven, wat in werkelijkheid het werk was van de tweede.

Tot deze externe Vijfde Colonne rekenen wij:

Polen. De bezetting van de voornaamste centra in Oost-Opper-Silezië.
De operaties, uitgevoerd door agenten die van een herkenningsteken voorzien door de linies gestuurd werden.
Denemarken. De bezetting van bruggen etc. in Noord-Sleeswijk.
Nederland. De overval op de bruggen in Limburg en Gelderland.
België. De operaties, uitgevoerd door als vluchtelingen verklede Duitse militairen.
De operaties, uitgevoerd door personen uit Eupen-Malmédy die tegelijk met het Duitse leger de grens overschreden.
Luxemburg. De operaties, uitgevoerd door agenten die van een herkenningsteken voorzien door de linies gestuurd werden.
Frankrijk. De operaties, uitgevoerd door als vluchtelingen verklede Duitse militairen.
De operaties, uitgevoerd door per parachute neergelaten sabotage- agenten.
Engeland. De spionnage, uitgevoerd door agenten die tijdens de oorlog het land trachtten binnen te dringen.
Verenigde Staten. De pogingen tot sabotage, ondernomen door agenten die tijdens de oorlog het land trachtten binnen te dringen.
Sowjet-Unie. De spionnage, uitgevoerd door de *V-Mann-Kolonnen*.
De sabotage, uitgevoerd door detachementen van het *Lehrregiment-Brandenburg*.

Voorzover bij bovengenoemde operaties - waarvoor wij in de voorafgaande hoofdstukken het nodige bewijsmateriaal hebben kunnen aanvoeren-burgers betrokken zijn geweest van de staat waartegen zij zich richtten (dat bleek het geval te zijn in Polen, Nederland, België, de Verenigde Staten en de Sowjet-Unie), is het element van verraad dat wij voor de interne Vijfde Colonne typerend achtten, mede aanwezig geweest.

Alle genoemde operaties werden georganiseerd door de *Abwehr*.

Of men de Vijfde-Colonne-werkzaamheden (hoofdzakelijk spionnage), uitgevoerd door Rijksduitse ambtenaren die in het buitenland normale diplomatieke status hadden, tot de 'echte' Vijfde-Colonne-activiteit rekenen mag, lijkt ons twijfelachtig. Wij kwamen gevallen tegen in Denemarken (de luchtvaart-attaché), Noorwegen (de marine-attaché, de lucht-

vaart-attaché, de assistent-handels-attaché), Nederland (de militaire attaché, de plaatsvervangende militaire attaché, de marine-attaché, de luchtvaart-attaché), Engeland (de consul-generaal in Liverpool), de Verenigde Staten (de marine-attaché, de consul-generaal in San Francisco) en de Sowjet-Unie (de consulaten, de militaire-attaché, de marine-attaché). Het is alleszins waarschijnlijk dat de spionnage door middel van de buitenlandse dienst uitgebreider geweest is dan wij met de stukken konden aantonen, doch het komt ons voor dat wij haar als een weliswaar ongeoorloofd en ontolereerbaar, doch niettemin normaal verschijnsel moeten beschouwen.

De organisatie geschiedde door de *Abwehr* met inschakeling van het *Auswärtige Amt*.

Enigszins anders ligt, dunkt ons, een geval als dat van dr Butting die voor de vorm als attaché verbonden was aan de Duitse legatie in Den Haag doch in werkelijkheid als hoofd optrad van de gecamoufleerde *Landesgruppe* van de *Auslands-Organisation der NSDAP*. Zijn diplomatieke status was schijn; zij was een vorm van bedrog. Een staat die aan buitenlandse militaire attaché's diplomatieke status verleent, weet dat zij hun ogen en oren de kost zullen geven en er naar zullen streven zoveel mogelijk militaire gegevens, ook geheime, te verzamelen. Men zou dit een gebruikelijk misbruik kunnen noemen; Buttings misbruik was ongebruikelijk. In de wijze waarop hij met inschakeling van kaderleden van de gecamoufleerde *Landesgruppe* spionnage, wellicht ook sabotage, liet plegen, stak een nieuw element.

Rest ons de interne, ‘echte’ Vijfde Colonne, die uit ‘gewone’ Rijksduitsers, Volksduitsers en ‘fascisten’ bestond.

De activiteiten dier Vijfde Colonne willen wij aldus onderscheiden:

Vóór de militaire aggressie:

Spionnage
Sabotage

Tijdens de militaire aggressie:

Gewapende strijd tegen het aangevallen leger
Spionnage
Sabotage
Niet-militaire hulp aan de Duitse strijdkrachten tijdens de gevechten (bijvoorbeeld door het opruimen van versperringen, het bouwen van noodbruggen, het optreden als gids)
Ondermijning van de weerstandskracht van leger en bevolking van de aangevallen staat (bijvoorbeeld door het opzettelijk verspreiden van demoraliserende geruchten en het opzettelijk doorgeven van valse orders)
Niet-militaire hulp aan de Duitse strijdkrachten na de gevechten doch terwijl de oorlog nog voortduurt (bijvoorbeeld door het verstrekken van voedsel, het uitvoeren van reparaties, het optreden als gids en tolk)

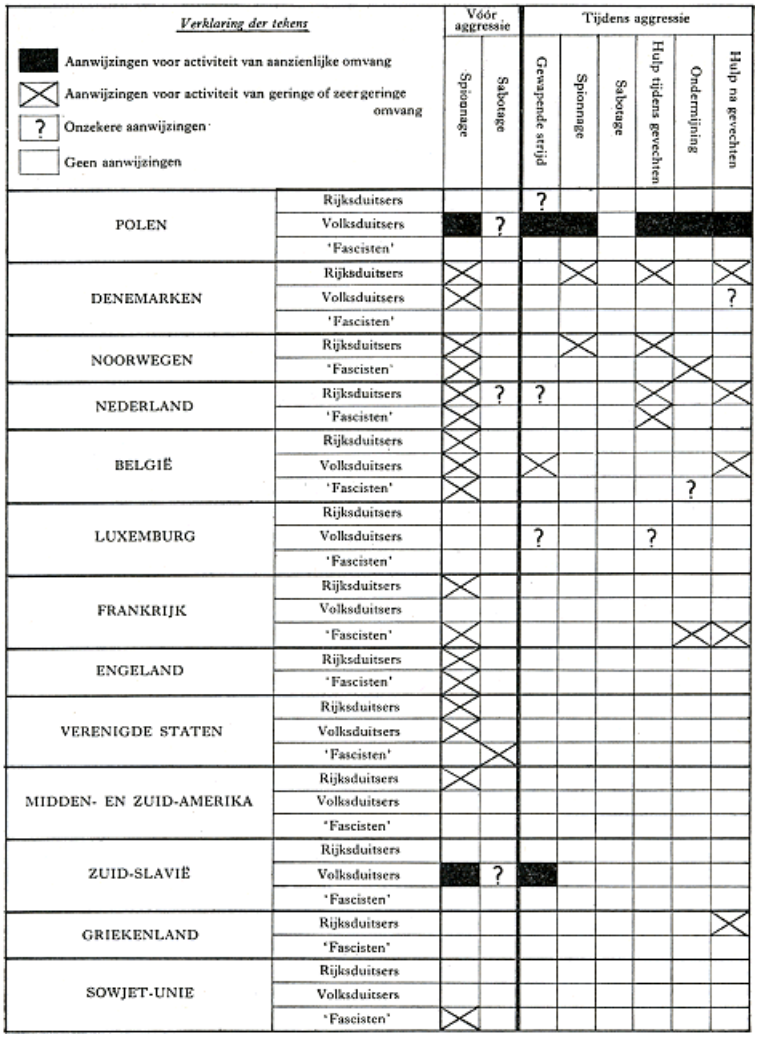
Verklaring der tekens
Aanwijzingen voor activiteit van aanzienlijke omvang
Aanwijzingen voor activiteit van geringe of zeer geringe omvang
Onzekere aanwijzingen
Geen aanwijzingen
Vóór aggressie
Tijdens aggressie
Spionnage
Sabotage
Gewapende strijd
Spionnage
Sabotage
Hulp tijdens gevechten
Ondermijning
Hulp na gevechten
POLEN
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
DENEMARKEN
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
NOORWEGEN
Rijksduitsers
'Fascisten'
NEDERLAND
Rijksduitsers
'Fascisten'
BELGIË
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
LUXEMBURG
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
FRANKRIJK
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
ENGELAND
Rijksduitsers
'Fascisten'
VERENIGDE STATEN
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
MIDDEN- EN ZUID-AMERIKA
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
ZUID-SLAVIË
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'
GRIEKENLAND
Rijksduitsers
'Fascisten'
SOWJET-UNIE
Rijksduitsers
Volksduitsers
'Fascisten'

In hoeverre voor deze activiteiten aanwijzingen gevonden zijn, is weergegeven in het *Globaal overzicht van de interne militaire Vijfde Colonne*, opgenomen op p. 309. Men houde er rekening mee dat de gegevens betreffende de externe *c.q.* de 'diplomatieke' Vijfde Colonne in dit *Globaal overzicht* niet verwerkt zijn.

In het *Globaal overzicht* leze men niet teveel. Wij konden er slechts in verwerken wat bekend geworden is. Er is meer geschied dan wij weten. Niettemin vertonen, zoals wij reeds zeiden, de gegevens land voor land een zekere onderlinge overeenstemming.

Het belangrijkste criterium voor het bestaan van een interne militaire Vijfde Colonne van zekere omvang was het gewapenderhand deelnemen aan de strijd, de vorming van gevechtstroepen die het leger van de aangevallen staat in de rug bestookten. Aanwijzingen dat dit geschied is, hebben wij slechts in Polen en Zuid-Slavië gevonden. In beide landen had bovendien, zoals wij zagen, het nationaal-socialisme in aanzienlijke mate vat gekregen op de Volksduitse organisaties; voorts was, voorzover bekend, in Polen het percentage Rijksduitsers dat lid was van de *Auslands-Organisation der NSDAP* (15%), hoger dan in enig ander land. Er zijn daarentegen geen bewijzen voorhanden dat, wat de omvang betreft, de interne Vijfde Colonne veel om het lijf heeft gehad in Denemarken, Noorwegen, Nederland, België (met uitzondering van Eupen-Malmédy), Luxemburg, Frankrijk, Engeland, de Verenigde Staten, Midden- en Zuid-Amerika, Griekenland en de Sowjet-Unie.

Dat is een opmerkelijk contrast.

'Mocht blijken', schreven wij aan het eind van het eerste deel toen wij de voorstellingen omtrent de Vijfde Colonne nog niet op hun waarheidsgehalte onderzocht hadden, 'dat de Duitse Vijfde Colonne inderdaad een feit is geweest, dan moeten de factoren aangegeven worden die haar ontstaan bepaald en haar ontwikkeling bevorderd hebben.'

Wij stellen ons voor, dit in het derde deel te doen.

Kennelijk is de positie der Volksduitsers, ja der Duitsers in het algemeen, in Polen en Zuid-Slavië geheel anders geweest dan in landen als Noorwegen, Nederland, Uruguay, de Sowjet-Unie. De weergegeven feiten betreffende het Vijfde-Colonne-optreden in oorlogstijd willen en kunnen wij plaatsen in een historisch verband dat dieper begrip mogelijk maakt. Ook zal het nodig zijn, de organiserende instellingen die wij zowel met betrekking tot de externe als tot de interne Vijfde Colonne tegenkwamen, in die nadere beschouwing op te nemen. Het zijn: het *Amt Ausland-Abwehr* van het *Oberkommando der Wehrmacht*, het *Auswärtige Amt*, de *Auslands-Organisation* en het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, de *Volksdeutsche Mittelstelle* en de *Sicherheitsdienst*. Wij zullen hun plaats in het Derde Rijk nader moeten bepalen. Wij zullen bovendien op de structuur, op het *wezen* van dat nationaal-socialistische Duitsland dieper moeten ingaan - daarvandaan gingen immers de impulsen uit, die in het buitenland

de militaire Vijfde Colonne vormden als hulpmiddel bij de militaire aggressie.

Om tweeërlei reden zou het onjuist zijn, bij het nader onderzoek de politieke Vijfde Colonne te verwaarlozen.

In de eerste plaats ligt het voor de hand, aan te nemen dat de Rijks- en Volksduitse groepjes en groepen die zich er toe leenden, steunte bieden aan Duitslands militaire aggressie, zulks slechts deden als gevolg, als consequentie - uiterste consequentie wellicht - van hun *politieke* ontwikkeling.

In de tweede plaats is het zichtbaar optreden der politieke Vijfde Colonne vóór de oorlog, waarvan wij in de Inleiding bij het eerste deel menigvuldige, zij het toen nog niet critisch onderzochte voorbeelden gegeven hebben, een belangrijke stimulans geweest van de angst voor de militaire Vijfde Colonne die tijdens de oorlog tientallen millioenen mensen deed huiveren.

Hiermee raken wij een ander probleem dat zich nu klemmend aan ons opdringt.

Er is een opvallend verschil tussen de voorstellingen omtrent de Duitse Vijfde Colonne die wij in het eerste deel van ons boek geschetst hebben en het werkelijk optreden dier Vijfde Colonne zoals wij dat in dit tweede deel hebben trachten te benaderen. Die voorstellingen bleken elementen te bevatten die met de realiteit overeenkwamen. Gebleken is echter ook, dat er vele andere elementen in waren waarvoor wij bij ons onderzoek geen spoor van bevestiging hebben kunnen vinden of waarvan wij reeds de onjuistheid hebben kunnen aantonen.

Afgezien van het *algemene* element dat men in vrijwel alle landen de omvang van de Duitse Vijfde Colonne in hoge mate overschat heeft, kunnen wij nog de volgende *specifieke* elementen aanhalen, alle voorkomend in het beeld van de situaties tijdens de Duitse aggressies dat wij in het eerste deel geschetst hebben:

Polen

Vijfde Colonnisten geven tekens aan de vijand door figuren op het dak aan te brengen, schoorstenen in bepaalde kleur te schilderen, stromijten op bepaalde wijze neer te zetten, gras of koren volgens een patroon te maaien.

Vijfde Colonnisten geven signalen met licht, met rook, met spiegeltjes, met witte stof.

Vijfde Colonnisten spionneren, vermomd als priesters en monniken.

Vijfde Colonnisten staan met de vijand in verbinding door middel van talrijke geheime zenders.

Denemarken

Vijfde Colonnisten hebben voor spionnage speciale winkels opgericht.

Vijfde Colonnisten hebben bronnen vergiftigd.

Vijfde Colonnisten zijn in het ruim van schepen naar binnen. gesmokkeld.

Noorwegen

Vijfde Colonnisten hebben reeds jaren voor de oorlog op zeer grote schaal spionnage bedreven.
Vijfde Colonnisten zijn, als handelsreizigers en toeristen vermomd, het land binnengereisd om aan de aanval deel te nemen.
Vijfde Colonnisten verspreiden op grote schaal valse bevelen.

Nederland

Vijfde Colonnisten schieten op grote schaal op het eigen leger.
Vijfde Colonnisten opereren in Engels, Belgisch en Frans uniform.
Vijfde Colonnisten zijn vermomd als boeren, politie-agenten, postbodes, conducteurs, besteljongens, priesters, nonnen, dienstbodes, verpleegsters.
Vijfde Colonnisten hebben water en vlees vergiftigd en delen vergiftigde bonbons en sigaretten rond.
Vijfde Colonnisten geven op grote schaal de vijand tekens door middel van lichtsignalen, krijtstrepen, en in het land ingebrande figuren.
Vijfde Colonnisten verspreiden op grote schaal opzettelijk geruchten.

België

Vijfde Colonnisten zijn vermomd als Belgische soldaten, priesters, politie-agenten en vrouwen.
Vijfde Colonnisten hebben van te voren tekens aangebracht aan de achterzijde van de ‘Pascha’-reclameborden.
Vijfde Colonnisten geven tijdens de strijd de vijand tekens met lichtsignalen, met in brand gestoken hooimijten, met op de grond uitgespreide kaarten en kranten, met vreemdsoortige pijlen en door middel van het bewegen van gordijnen.

Luxemburg

Vrouwelijke Vijfde Colonnisten schieten op het eigen leger.
Jeugdige Vijfde Colonnisten (kinderen) geven de vijand tekens.

Frankrijk

Vijfde Colonnisten hebben zich door verraad van de Maasbruggen meester gemaakt.
Vijfde Colonnisten verspreiden op grote schaal valse bevelen.
Vijfde Colonnisten zijn vermomd als priesters, monniken, nonnen.
Vijfde Colonnisten geven op grote schaal de vijand lichtsignalen.
Vijfde Colonnisten delen vergiftigde bonbons rond.

Brazilië

Vijfde Colonnisten (nonnen) staan met de vijand in radiocontact.

Sowjet-Unie

Vijfde Colonnisten geven de vijand lichtsignalen.
Vijfde Colonnisten zijn op grote schaal als vrouwen vermomd.

Van al deze voorstellingen die tijdens de Duitse invasies in het bewustzijn der overvallen volkeren een belangrijke plaats innamen, geldt, dat wij nergens in ons onderzoek enig documentair gegeven of getuigenis hebben kunnen vinden dat bewees of waarschijnlijk maakte dat de in die voorstellingen gesignaleerde Vijfde-Colonne-activiteiten zich inderdaad in de nuchtere werkelijkheid voorgedaan hebben.

Hebben zij wellicht op inbeelding berust?

Derde deel
Achtergrond en perspectief

Hoofdstuk XV
De imaginaire Vijfde Colonne

AAN het eind van het tweede deel werd de lezer geconfronteerd met een aantal tot dusver onbevestigde voorstellingen betreffende de activiteit der Duitse Vijfde Colonne, afkomstig uit zo verschillende landen als Polen en Noorwegen, Luxemburg en Brazilië - voorstellingen echter, die naar de inhoud veelal een merkwaardige overeenstemming vertoonden. Vat men ze in grote trekken samen, dan mag men zeggen dat telkens wanneer Duitsland in de jaren 1939-1941 tot nieuwe aggressie overging, in het gevoels- en gedachteleven der volkeren die daadwerkelijk aangevallen werden of zich acuut bedreigd voelden, het volgende hoofdthema naar voren kwam:

'*Er bevinden zich in ons land grote aantallen agenten van de vijand van wie een deel reeds lang in ons midden woonde om onopvallend door spionnage en het treffen van schijnbaar-onschuldige maatregelen de aanval waarvan wij het slachtoffer geworden zijn, voor te bereiden. Een ander deel bestaat uit vijandelijke militairen die zich, nu de aanval gekomen is, in ons uniform of in gewone burgerkleding gestoken hebben dan wel zich vermomd hebben als geestelijken of vrouwen. Beide groepen agenten spionneren; zij pogen bovendien op tal van manieren onze verdediging te desorganiseren, o.m. door het vergiftigen van levensmiddelen; tenslotte zoeken zij contact met de binnendringende vijand doordat zij bepaalde, schijnbaar onschuldige handelingen verrichten die een teken, een boodschap voor hem inhouden*.'

Op dit 'hoofdthema' zijn de bovenbedoelde, onbevestigde voorstellingen als het ware variaties geweest; nu eens in bekorte, dan weer in uitgewerkte vorm. Die voorstellingen namen - wij hebben zulks in het eerste deel van ons boek in den brede geschetst - in de geest der overvallen volkeren zekere tijd een belangrijke-, in veler geestzelfs een overheersende plaats in. Aan de aanwezigheid en het sinistere werk dier vijandelijke agenten werd niet getwijfeld. De daarvan getuigende, in ons 'hoofdthema' samengevatte voorstellingen gaven, geloofde men, iets weer wat zich objectief in de realiteit bevond - in het hier-en-nu waarin men leefde.

Het merkwaardige feit doet zich echter voor dat men in gans andere historische situaties waarin van geen nationaal-socialistische Duitse Vijfde Colonne sprake was, in het gevoels- en gedachteleven van de gemeenschap die daadwerkelijk aangevallen werd of zich acuut bedreigd voelde, ons 'hoofdthema' terug kan vinden, veelal nagenoeg gelijkluidend aan de formulering die wij uit de voorstellingen betreffende de Duitse Vijfde Colonne afleidden.

Zo beweerde na de Japanse aanval op de Amerikaanse vloot bij Pearl Harbor (7 December 1941) de Amerikaanse minister van marine, dat door de omstreeks 160.000 Japanners die op de Hawaii-eilanden woonden (de meesten hunner waren Amerikaanse staatsburgers) 'het effectiefste Vijfde-Colonne-werk van de ganse oorlog uitgevoerd [was], misschien op Noorwegen na.'[1] Zij hadden, werd gemeld, op Amerikaanse soldaten geschoten; ze hadden de wegen versperd; ze hadden in velden met suikerriet grote pijlen gesneden die in de richting van militaire installaties wezen; hun groentekooplieden hadden nauwkeurig de inkopen van de Amerikaanse marine geregistreerd om daaruit de bewegingen van de Amerikaanse vloot af te leiden.[2] '*Damn them*!' werd in Washington in het Huis van Afgevaardigden uitgeroepen.[3]

Overeenkomstige beschuldigingen werden, kort nadat Japan Amerika aangevallen had, tegen omstreeks 110.000 Amerikaanse staatsburgers van Japanse afkomst geuit, de z.g. *Nisei*, die in Californië woonden. Van hen werd gezegd dat zij nacht voor nacht aan Japanse onderzeeërs die voor de havens op de loer lagen, honderden lichtsignalen gaven; dat zij met die onderzeeërs door middel van talrijke geheime zenders in verbinding stonden; dat zij bloembedden hadden aangelegd, tomaten hadden geplant of hooi op rekken hadden geplaatst in de vorm van tekens, wijzend in de richting van vliegvelden en vliegtuigfabrieken; dat zij aanzienlijke wapenvoorraden verzameld hadden en dat zij de groente die zij aan Amerikaanse huisvrouwen verkochten, vergiftigden.[4] De animositeit tegen hen werd zo intens dat de autoriteiten hen in de lente van 1942 *en bloc* van hun vrijheid beroofden en in kampen op de hoogvlakten in het Rotsgebergte interneerden. Voor het zover was, waren echter zeven *Nisei* vermoord; anderen waren afgeranseld of met messen gestoken; verkrachtingen of pogingen daartoe waren ook voorgekomen.[5]

Zoeken wij perioden van spanning of conflict op die aan de tweede wereldoorlog voorafgaan, dan ontmoeten wij gelijkluidende of overeenkomstige voorstellingen.

1 Aangehaald door gen. maj. J.F.C. Fuller: *The second world war 1939-1945* (Londen, 1948), p. 124.
2 Dit werd op gezag van *United Press* op 30 en 31 December 1941 in vrijwel de gehele Amerikaanse pers vermeld. Morton Grodzins: *Americans betrayed. Politics and the Japanese evacuation* (Chicago, 1949), p. 399.
3 *Congressman* Rankin, 19 Febr. 1942. *Ibid.*, p. 86.
4 *Ibid.*, p. 193, 290, 402-3.
5 *Ibid.*, p. 139.

Toen men in 1938 in Tsjechoslowakije een oorlog met Duitsland voor waarschijnlijk hield, deed in Praag het verhaal de ronde, dat de Duitsers ter plaatse in hun kliniek duizenden cultures van typhusbacillen klaargemaakt hadden om er na het uitbreken van een oorlog het drinkwater mee te vergiftigen; gezegd werd voorts, dat leden van de Henlein-beweging de naam van de hoofdstad met lichtgevende verf op het dak van de Duitse Universiteit geschilderd hadden als wegwijzer voor Duitse bommenwerpers.[1] In de Spaanse burgeroorlog zag een buitenlands bezoeker bij Saragossa dat van achter het front der regeringstroepen lichtsignalen aan de vijand gegeven werden; dat gebeurde, hoorde hij, 'iedere avond.'[2] Kort vóór het uitbreken van die oorlog waren in Madrid honderden vrouwen in paniek geraakt bij het vernemen van het gerucht 'dat nonnen vergiftigde bonbons onder de Madrileense kinderen rondgedeeld hadden en dat de stadsziekenhuizen al vol lagen met de slachtoffertjes.'[3]

Hoe was het in de eerste wereldoorlog?

Ons 'hoofdthema' klonk er allerwege op.

In Augustus '14, de eerste oorlogsmaand, werd in Frankrijk gezegd dat zich talrijke Duitse officieren in Frans uniform *in Parijs en omgeving* bevonden om er de bruggen te vernielen. Twee zouden met valse papieren het ministerie van oorlog binnengedrongen zijn.[4] Ook op het Franse platteland waren velen van de aanwezigheid dier verkleed rondtrekkende Duitse officieren overtuigd: in verschillende plaatsen werden kettingen over de wegen gespannen om alle verkeer aan te houden en te controleren.[5] Men geloofde voorts dat talrijke Duitse arbeiders, reizigers en artisten die in de weken en maanden voorafgaand aan het uitbreken van de oorlog, Frankrijk waren binnengekomen om er, naar zij zeiden, werk te zoeken, in werkelijkheid spionnen waren; honderden hunner werden gearresteerd. Ook de Duitse dienstmeisjes golden als verdacht; het licht in hun zolderkamertje 'was een afgesproken teken'.[6] Een speciale actie richtte zich tegen de Zwitserse, ten dele met Duits kapltaal werkende firma 'Maggi' die er van beschuldigd werd, vergiftigde melk te leveren en die bovendien al jaren te voren aan de achterkant van haar over het ganse land verspreide reclame-borden geografische aanwijzingen voor het Duitse invasieleger aangebracht zou bebben. De Franse regering gelastte op 18 Augustus 1914, alle borden te verwijderen. Vele 'Maggi'-winkels werden geplunderd en in brand gestoken[7]. Het verwijderen. der borden geschiedde ook in België. Toen enkele weken later bij de Belgische grens de sterke vesting Maubeuge viel, werd als verklaring daar-

1 Alexander Henderson: *Eyewitness in Czechoslovakia* (Londen, 1939), p. 102.
2 Franz Borkenau: *The Spanish Cockpit* (Londen, 1937), p. 99.
3 John Langdon-Davies: *Fifth Column* (Londen, 1940), p. 5.
4 Dr Vincent Baracs-Deltour: *Pariser Selbsterlebnisse während des Krieges* (München, [1917]), p. 44.
5 Dr Lucien-Graux: *Les fausses nouvelles de la grande guerre*, dl I, (Parijs, 1918), p.364.
6 Baracs-Deltour: *Pariser Selbsterlebnisse während des Krieges*, p. 80.
7 *Ibid.*, p. 46-7.

voor aangenomen dat de zware Duitse kanonnen waarmee de beschieting had plaats gevonden, opgesteld waren op betonnen funderingen die in de omgeving woonachtige Duitsers lang voor de oorlog onopvallend in de vorm van tennisbanen of garagevloeren hadden laten aanleggen. Duitse landeigenaren zouden er munitie in hun kelders verborgen hebben; zij waren, werd gezegd, in werkelijkheid artillerie-officieren geweest en hun bedienden en landarbeiders 'Duitse soldaten die verkapt de vijandelijke invasie voorbereid hadden.'[1]

Het verhaal van de betonnen funderingen te Maubeuge werd ook in Engeland grif geloofd. Daar meende men allerwege overeenkomstige, schijnbaar-onschuldige, in werkelijkheid uiterst gevaarlijke voorbereidingen te zien: betonnen opritten, betonnen tennisbanen, betonnen binnenplaatsen. Een Engels publicist die er in 1914-1915 de regering voortdurend van beschuldigde dat zij op het gebied der spionnage-bestrijding te laks was, ontving er bericht over 'van een dozijn verschillende kanten'; werklieden hadden hem meegedeeld hoe overdreven-dik het beton was dat zij in veel gevallen hadden moeten storten.[2] Tot uit Amerika, ja tot uit Californië werd de aanwezigheid van die sinistere kanon-funderingen gemeld. Het uit Frankrijk komende bericht van de 'Maggi'-borden leidde er toe dat in Londen 'schroevendraaier-groepen' gevormd werden om de achterzijde van alle emaille-reclameborden te inspecteren.[3] Veel mensen waren er voorts van overtuigd dat de Duitsers jarenlang op grote schaal systematisch in Engeland spionnage hadden bedreven; zo zouden er de waterleiding-installaties verkend zijn 'door een groep rondtrekkende muzikanten die op straat droefgeestige wijsjes speelden maar in werkelijkheid Duitse officieren waren die hun ogen wijd open hadden'[4]; overal hadden Duitse kappers en juweliers zaken geopend, ook daar waar zij, naar men aannam, nooit hun brood konden verdienen; het aantal Duitse kellners was bedenkelijk hoog: spionnen![5] Van al deze lieden nam men aan dat zij na het uitbreken van de oorlog hun sluw bedrijf voortzetten; op honderden plaatsen werden lichtsignalen waargenomen; een geheime auto reed, zei men, door het land van waaruit radioberichten werden uitgezonden.[6] In de Schotse hooglanden zouden Duitsers geheime benzine-voorraden gevormd hebben om er Zeppelins van nieuwe brandstof te voorzien; de autoriteiten loofden er een beloning van honderd pond uit voor ieder die inlichtingen kon verschaffen, leidend tot het ontdekken van dergelijke voorraden.[7] Tal van personen werden er in die eerste periode van de oorlog van verdacht, vijandelijk agent te zijn

1 Baracs-Deltour: *Pariser Selbsterlebnisse während des Krieges*, p. 47-8.
2 William Le Queux: *German spies in England* (Londen, 1915), p. 89.
3 Arthur Ponsonby: *Falsehood in war-time* (Londen, 1928), p. 153. Geciteerd wordt de 8e druk uit 1940.
4 Le Queux: *German spies in England*, p. 58.
5 *Ibid.*, p. 60.
6 *Ibid.*, p. 129.
7 *Ibid.*, p. 86.

- ook gewone Engelsen, ‘alleen maar omdat zij ‘er vreemd uitzagen’, omdat men gehoord had ‘dat zij fluisterden’, omdat zij ‘stemmen hadden als Duitsers’.’[1] Op allen die van Duitse nationaliteit waren (dat waren bij het uitbreken van de oorlog 50.000 personen) of van Engelse nationaliteit doch van Duitse afkomst (8.000), concentreerde zich de verdenking. In November '14 werd hun verboden, in hotels of restaurants werkzaam te zijn; in December moesten zij, nadat de Duitse vloot enkele plaatsen beschoten had - naar men zeis geholpen, alweer, door talrijke lichtsignalen - de Oostelijke kustdistricten verlaten; in Mei 1915 toen het tot zinken brengen van de *Lusitania* tot het plunderen van vele Duitse zaken geleid had, besloot de regering onder pressie van de publieke opinie, alle vreemdelingen van vijandelijke nationaliteit te interneren; Britse staatsburgers van Duitse, Oostenrijkse of Hongaarse afkomst werden eveneens in groten getale van hun vrijheid beroofd.[2]

In Duitsland werd in de eerste dagen van Augustus '14 aangenomen dat talrijke Franse en Russische agenten zich, sommigen in Duits uniform, anderen als priesters of nonnen verkleed, in het land bevonden om spionnage te plegen of aanslagen uit te voeren. ‘Talloze Duitse officieren en soldaten werden lastig gevallen en gearresteerd omdat men hen voor verklede spionnen hield.’[3] In Berlijn en elders werden priesters en nonnen op straat gemolesteerd; men maakte jacht op hen. Berichten dat in normaal uitziende auto's grote zendingen goud uit Frankrijk dwars door Duitsland naar Rusland onderweg waren, leidden er toe dat allerwege auto's aangehouden en doorzocht werden. Het ganse militaire verkeer dreigde vast te lopen.[4] Enkele militairen en burgers die weigerden of verzuimden met hun auto te stoppen, werden doodgeschoten of gewond. ‘De ongevaarlijkste personen worden voor spionnen gehouden wanneer zij in hun uiterlljk iets van hun medemensen afwijken’, schreef de Engelse echtgenote van een Duits edelman.[5] In diezelfde tijd verscheen in alle Duitse bladen het bericht dat verklede Franse officieren in Metz geprobeerd hadden, drinkwater met pest- en cholera-bacillen te vergiftigen.[6] In München moest officieel tegengesproken worden dat de waterleiding vergiftigd was.[7]

De jacht op Franse agenten die in onopvallende auto's goud naar Rusland vervoerden, strekte zich ook tot Oostenrijk uit.

In Rusland waren het de Volksduitsers die er van verdacht werden, met de vijand in contact te staan. De indruk dat de Volksduitse gemobili-

1 C.S. Peel: *How we lived then, 1914-1918* (Londen, 1929), p. 39.
2 James Wilford Garner: *International law and the world war*, dl I (Londen, 1920), p. 73.
3 Wilhelm Mühlon: *Die Verheerung Europas. Aufzeichnungen aus den ersten Kriegsmonaten* (Zürich, 1918), p. 21.
4 W. Nicolai: *Nachrichtendienst, Presse und Volksstimmung im Weltkrieg* (Berlijn, 1920), p. 31.
5 Evelyn Blücher von Wahlstatt: *Tagebuch* (München, 1924), p. 13.
6 Mühlon; *Die Verheerung Europas*, p. 22.
7 Graux: *Les fausses nouvelles de la grande guerre*, dl I, p. 357.

seerden verraad pleegden, was zo sterk dat zij in 1915 van het Russische Westelijke front teruggetrokken en naar de Kaukasus gezonden werden om in het hooggebergte zware en gevaarlijke arbeid te verrichten. Men zei 'dat de Duitse kolonisten Duitse voorposten in het Oosten waren en systematisch door de Duitse regering op de belangrijkste strategische punten waren gekoloniseerd.'[1] Uit Wolhynië (West-Rusland) werden 200.000 Volksduitsers naar Siberië gedeporteerd. Van de Duitsers die sinds generaties in Ruslands Baltische provincies woonden, werd beweerd dat zij per radio of 'met geheimzinnige telefoonlijnen' met Oost-Pruisen in verbinding stonden en de Duitse schepen in de Oostzee lichtsignalen gaven.[2] Uit Oost-Polen werden tijdens de Russische bezetting alle Volksduitsers ten getale van circa 140.000 verwijderd. Iedere Russische nederlaag heette resultaat te zijn van hun uitgebreide spionnage.[3]

In de Verenigde Staten werden in de eerste wereldoorlog vele verhalen die van de sinistere activiteit van Duitsers in den vreemde gewaagden, in brede kringen geloofd; men geloofde ook dat de Duitsers uit vliegtuigen vergiftigde versnaperingen voor kinderen afwierpen,[4] en toen de oorlog met Duitsland een feit was (April 1917), raakte het publiek er langzamerhand van overtuigd 'dat alle Duitsers die van 1914 tot 1917 in Amerika vertoefd hadden, zich met samenzweringen, en niets dan samenzweringen beziggehouden hadden.'[5]

Wat Zuid-Amerika betreft, sprak men tot in het Braziliaanse oerwoud toe van het Duitse gevaar; 'men zag in de Duitse kolonisten verkapte militairen die, goed georganiseerd, op zekere dag in staat zouden zijn hun nieuwe vaderland te veroveren en het aan het Duitse Rijk te onderwerpen.'[6] In Uruguay werden alle in vleesconservenfabrieken werkzame Duitsers ontslagen; men vreesde dat zij het voor Engeland bestemde vlees zouden vergiftigen.[7]

Doch het algemene, in de eerste wereldoorlog zo duidelijk opklinkende 'hoofdthema' ('De vijand heeft verraders en verklede agenten in ons midden!') is geen verschijnsel van de twintigste eeuw alleen geweest. Men vindt het ook in vroeger tijden.

In Parijs hield men tijdens de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871 een ware drijfjacht op Pruisische spionnen die men 'zo ongeveer overal' meende te zien. Men bestormde huizen waaruit, naar beweerd werd, licht-

1 Johannes Schleuning: *Die deutschen Kolonien im Wolgagebiet* (Berlijn, 1919), p. 29-30.
2 Richard Bahr: *Volk jenseits der Grenzen* (Hamburg, 1933), p. 39.
3 Adolf Eichler: *Die Deutschen in Kongresspolen* (Berlijn, 1919), p. 9.
4 Ponsonby: *Falsehood in war-time*, p. 183.
5 Kapitein von Rintelen: *The dark invader* (Londen, 1933), p. 204. Geciteerd wordt de *Penguin*-uitgave van Febr. 1940.
6 Walter von Hauff: *Auslandsdeutschtum* (Karlsruhe, 1925), p. 4. Geciteerd door dr Georg Schreiber: *Das Auslandsdeutschtum als Kulturfrage* (Münster, 1929), p. 106.
7 W. Nelke: *Das Deutschtum in Uruguay* (Stuttgart, 1921), p. 142.

signalen aan de vijand gegeven waren.[1] De *Figaro* berichtte dat men een zending Franse uniformen, geadresseerd aan de koning van Pruisen en bestemd om door diens agenten gebruikt te worden, op het laatste moment ontdekt en tegengehouden had.[2] Koetsiers en kolensjouwers werden er van verdacht, spionnen te zijn - 'de een herkende men aan het feit dat hij als een Duitser de leidsels in zijn linkerhand had; de ander daaraan dat zijn handen te zwart waren.'[3]

Twee generaties eerder, aan de vooravond van de Septembermoorden van 1792, heette Parijs vol aristocraten te zijn die zich als geestelijken, vol militairen die zich als burgers vermomd hadden[4] en de dag voor de verovering van de Bastille (14 Juli 1789) werd het Karthuizerklooster in Parijs bestormd: de monniken zouden wapens onder hun pij verborgen hebben!

Er werd niets gevonden.[5]

*

Zoids wij naast de in het eerste deel van ons boek geschetste voorstellingen betreffende de *vermeende* activiteit van de Duitse militaire Vijfde Colonne, in het tweede de feiten betreffende het *werkelijk* optreden dier Vijfde Colonne plaatsten, zo zouden wij ook de gelijkluidende of althans aan elkaar verwante beschuldigingen grondig kunnen gaan onderzoeken die men tijdens die oorlog en tijdens enkele vroegere oorlogen tegen gans andere groepen gericht heeft.

Dat zou in sommige gevallen mogelijk zijn, in andere wellicht niet of niet meer. Het zou ons, hoe ook, te ver voeren.

Met een enkel voorbeeld willen wij volstaan.

Welaan dan:

Van de Japanse burgers, woonachtig op de Hawaii-eilanden, is noch vóór, noch tijdens, noch na de overval op Pearl Harbor enige daad van spionnage of sabotage of van enige andere aard geconstateerd die men als Vijfde-Colonne-werk zou mogen betitelen; gespionneerd werd er slechts door de Japanse consulaten.[6] Van spionnage, sabotage of pogingen tot het vormen van verzetsgroepen, ondernomen door de in Californië woonachtige *Nisei*, is evenmin iets gebleken; alle personen bij wie het *Federal Bureau of Investigation* 'wapens' (veelal sportgeweren) of esplosieve stoffen

1 *Le siège de Paris*, 19 Sept. 1871, aangehaald door Graux: *Les fausses nouvelles de la grande guerre*, dl I, p. 170.
2 *Ibid.*, p. 169.
3 Dagboek van Francisque Sarcey, aangehaald door Baracs-Deltour: *Pariser Selbsterlebnisse während des Krieges*, p. 86.
4 Graux: *Les fausses nouvelles de la grande guerre*, dl I, p. 90.
5 *Ibid.*, p. 72.
6 Grodzins: *Americans betrayed*, p. 130-2, op gezag van de verantwoordelijke plaatselijke Amerikaanse autoriteiten.

in beslag nam, konden voor de aanwezigheid dier goederen een plausibele reden opgeven; bij onderzoek bleken voorts de onderzochte geruchten betreffende lichtsignalen en geheime radio-uitzendingen 'zonder uitzondering' ongegrond te zijn; tenslotte bleek nergens, dat Japans-Amerikaanse landbouwers inderdaad op hun landerijen 'tekens' ten behoeve van de Japanse luchtmacht aangebracht hadden; van één 'teken' werd vastgesteld dat het het werk was van een niet-Japanse boer die 'zo blij was dat hij een goede oogst had gehad dat hij, om net te vieren, de letters J - O - E' (vermoedelijk zijn eigen naam) 'in het veld geploegd had.'[1]

Van de uit de eerste wereldoorlog daterende verhalen die wij met betrekking tot Frankrijk, Engeland en Duitsland, Rusland en Noord- en Zuid-Amerika weergaven, mag gezegd worden dat voor geen hunner ooit een bevestiging gevonden is. Duitsers en Geallieerden hebben bij de aanvang der vijandelijkheden over en weer de omvang en de effectiviteit van de tegen hen gerichte spionnage hogelijk overschat. Het is in verband met het onderwerp van ons boek van enig belang er op te wijzen, dat de Duitse spionnagedienst vóór het uitbreken van de oorlog van 1914-1918 slechts over maximaal een half millioen Rm. per jaar de beschikking had; met deze bescheiden middelen kon men vaststellen, hoe de Russische en Franse mobilisaties zouden verlopen; voorts werden in het geheim gegevens over de Britse marine verzameld[2]; de Duitse spionnage-organisatie in Engeland, die door de Engelsen enkele jaren lang zorgvuldig in het oog gehouden was, werd echter op de dag waarop de oorlogstoestand intrad (4 Augustus 1914), opgerold; van sabotage door in Engeland woonachtige Rijksduitsers of andere personen van Duitse afkomst bleek niets.[3]

*

Laat ons de eerder geformuleerde samenvatting van de onbevestigde voorstellingen betreffende de Duitse militaire Vijfde Colonne herhalen. Zij luidde:

'Er bevinden zich in ons land grote aantallen agenten van de vijand van wie een deel reeds lang in ons midden woonde om onopvallend door spionnage en het treffen van schijnbaar-onschuldige maatregelen de aanval, waarvan wij het slachtoffer geworden zijn, voor te bereiden. Een ander deel bestaat uit vijandelijke militairen die zich, nu de aanval gekomen is, in ons uniform of in gewone burgerkleding gestoken hebben dan wel

1 *Ibid.*, p. 134-7, 291-2.
2 Nicolai: *Nachrichtendienst, Presse und Volksstimmung im Weltkrieg*, p. 6.
3 Mededeling van het *Home Office*, aangehaald door Le Queux: *German spies in England*, p. 100, 174-5, 183. Churchill: *The world crisis 1911-1918*, p. 170-1. Geciteerd wordt de tweedelige uitgave, in 1939 in Londen verschenen.

zich vermomd hebben als geestelijken of vrouwen. Beide groepen agenten spionneren; zij pogen bovendien op tal van manieren onze verdediging te desorganiseren, o.m. door het vergiftigen van levensmiddelen; tenslotte zoeken zij contact met de binnendringende vijand doordat zij bepaalde, schijnbaar onschuldige handelingen verrichten die een teken, een boodschap voor hem inhouden.'

Dit was, schreven wij, het 'hoofdthema' dat men in het gevoels- en gedachteleven der volkeren kon aantreffen die in de loop van de tweede wereldoorlog door Duitsland aangevallen werden of zich door dat land acuut bedreigd achtten. Zo, of ongeveer zo, zagen zij de Duitse militaire Vijfde Colonne aan het werk.

Zo, of ongeveer zo, zag men op de Hawaii-eilanden en in Californië een Japanse militaire Vijfde Colonne aan het werk.

Zo, of ongeveer zo, zag men bij het uitbreken van de eerste wereldoorlog, al bestond de term 'Vijfde Colonne' nog niet, in Duitsland een Franse en Russische, in Frankrijk, Engeland en Rusland een Duitse militaire Vijfde Colonne aan het werk.

Waar en hoe in de tweede wereldoorlog in verschillende landen een Duitse militaire Vijfde Colonne *realiter* opgetreden is, hebben wij in de voorafgaande hoofdstukken beschreven; onze gegevens waren onvolledig - er is, dat zij herhaald, meer geschied dan zich achteraf laat aantonen. Ook echter wanneer men die gegevens als het ware met een bepaalde coëfficient vermenigvuldigt, zou het beeld dat men verkreeg, nog niet in de verte identiek zijn aan het *algemene* beeld ener alom-aanwezige, alomingrijpende militaire Vijfde Colonne dat in de geest der overvallen volkeren aanwezig bleek te zijn. Nergens was voor het werkelijk bestaan dier alom-aanwezige, alom-ingrijpende Vijfde Colonne enige bevestiging te vinden.

De conclusie ligt voor de hand: zij heeft in de door ons beschreven gevallen *nergens* in de objectieve werkelijkheid bestaan; zij bestond slechts subjectief, *in* de mens, in zijn gevoels- en gedachteleven; zij was er slechts 'in zijn verbeelding'.

*

'De stromingen die, bewust en onbewust, door de geesten der mensen gaan, kan men niet nauwkeurig in kaart brengen', schreven wij eerder in dit boek.

Het heeft misschien zin daaraan te herinneren wanneer wij ons thans willen afvragen hoe het beeld van de alom-aanwezige militaire Vijfde Colonne in 's mensen geest zou kunnen ontstaan en hoe het zou kunnen komen dat het op verschillende plaatsen en in verschillende tijden trekken aanneemt die op het eerste gezicht merkwaardig identiek zijn.

Men zou het zich aldus kunnen voorstellen:

Het uitbreken van de oorlog doet in de geest van de meeste mensen een gevoel van grote angst ontstaan. Niemand weet precies wat hem in die oorlog te wachten staat; het leven-zelf wordt bedreigd; mea zal wellicht omkomen of op het slagveld of bij een bombardement ernstig gewond raken; men zal wellicht familieleden en vrienden verliezen. Het in vaste banen verlopend bestaan wordt plotseling en radicaal afgesneden: een ontzaglijke omwenteling, een onpeilbare catastrofe is op handen. Welke wapenen zal de vijand aanwenden? Wat men, van jongsaf aan, aan oorlogsgruwelen gelezen of gehoord heeft, alle berichten, veronderstellingen. en fantasieën waarvan men in de voorafgaande jaren uit krant of boek heeft vernomen - strijd met vlammenwerpers, bacteriën, 'dodende stralen' -, al deze en dergelijke herinneringselementen dringen naar boven en dreigen het bewustzijn te overspoelen. Moeilijk te verwerken is niet slechts de quantiteit, doch ook de qualiteit van die intense angst: het betrekkelijk-vage, onbestemde karakter ervan. Door welk *concreet* onheil men bedreigd, door welke *concrete* ramp men getroffen zal worden, weet men niet; hoewel men slechts één leven te verliezen heeft, sterft men 'duizend doden'. Wist men maar, door *welk* van alle mogelijke gevaren men belaagd werd! Dan kon men er iets aan doen, het trachten af te wenden of op te heffen!

Er is, naast de angst, van meet af aan ook de aggressiviteit.

De *vijand* valt aan. *Hij* heeft de oorlog ontketend. *Zijn* schuld is het dat het vreedzaam bestaan aan scherven ligt. *Hij* zaait dood en verderf, *hij* moordt en plundert, brandschat en verwoest. Haat hoopt zich op. Alle aggressiviteit die binnen de groep heerste, richt zich op hem. Hoe graag zou men hem gemeenschappelijk te lijf gaan, hem vermorzelen, verpletteren, vernietigen!

Er is naast angst en aggressiviteit ook een gevoel van hulpeloosheid. Met de oorlog komt een reusachtig mechanisme in werking waar men als eenvoudig mens machteloos bij staat. Voortzetting van het werk dat men in vredestijd verrichtte, lijkt zinloos, maar wat kan men doen wat wèl zin heeft? Er is ook onzekerheid: niemand weet wat er aan de fronten gebeurt of misschien al gebeurd is, het nieuws is schaars en weinig-zeggend.

De innerlijke spanning nu, die door die hevige doch onbestemde angst, door de van een onmiddellijk doelwit verstoken aggressiviteit en door het gevoel van hulpeloosheid en onzekerheid opgewekt wordt, zou zich kunnen ontladen zodra *in de eigen omgeving* een individu gevonden was waar men het stempel 'vijandelijk' op zou kunnen drukken: dan zou de angst haar geheimzinnig-vaag karakter verliezen; de onbestemde aggressiviteit een doelwit krijgen; hulpeloosheid en onzekerheid in een directe taak opgeheven worden: de aanval op die 'vijand in eigen midden'. Die aanval uitvoerend, zou men 'iets doen', 'de oorlog helpen winnen.'

De sterke *neiging* om door het onmiddellijk aanvaarden dat er 'vijanden

in eigen midden' zijn, een bedding te openen, waardoor de innerlijke spanning kan afvloeien, is in zulk een situatie in heel veel mensen aanwezig; slechts zeer weinigen hoeven het te zijn die die 'vijand' het eerst 'noemen'. Een kreet, door één geslaakt, wordt door duizenden overgenomen en haastig aan tienduizenden doorgegeven. Pers en radio zorgen voor de verdere verspreiding onder millioenen, ja tientallen millioenen mensen. Er zit in dit verspreidingsproces een lineair element: het overspringen van de verlossende vonk van de een op de ander; van veel wezenlijker belang is het feit dat de meeste mensen dermate geladen zijn dat zij als het ware op die vonk zitten te wachten. De vonken ontstaan dan ook op tal van punten tegelijk; de geleiding is razend snel, en wat de een als vermoeden uit, geeft de ander als zekerheid door. Staat het eenmaal gedrukt of heeft de radio het verkondigd, dan heeft het de onaantastbaarheid gekregen van een dogma.[1] Er is bij de meeste mensen geen behoefte aan critisch en nuchter afwegen van hetgeen zij vernemen. Bovendien is verificatie onmogelijk: de verbindingen zijn verbroken, niemand heeft een betrouwbaar beeld van de strijd.

Het 'noemen', 'scheppen', van 'vijanden in eigen midden' is volgens de hier weergegeven gedachtegang een vorm van bevrediging van innerlijke behoeften. *Het is een irrationeel, maar natuurlijk proces - een begrijpelijke en in perioden van hoogspanning haast onvermijdelijke vorm van verwerking van een als ondragelijk gevoelde realiteit*. Het *lijkt* alsof de aangevallen gemeenschap het zichzelf *moeilijker* maakt door aan te nemen dat er 'vijanden in eigen midden' zijn; in werkelijkheid is op het moment dat die vijanden 'geschapen' worden, het tegendeel het geval.

Welke *inhoud* de 'beschuldigingen' - d.w.z. de geruchten, mededelingen, communique's - vertonen die de innerlijke spanning opheffen, 'beschuldigingen' waarmee die 'vijanden in eigen midden' aangewezen worden, is van secundair belang. Die inhoud zal in iedere historische situatie tot op zekere hoogte een eigen karakter dragen. Aangenomen dat men er van overtuigd *wil* zijn dat er vijandelijke handlangers in eigen midden zijn, wat ligt dan meer voor de hand dan aan te nemen dat zij spionnage en sabotage bedrijven en op de eigen troepen schieten? Die visie wordt naar het verleden verplaatst: *natuurlijk* waren die spionnen er al lang - maar ze waren onzichtbaar; even onzichtbaar als 's vijands agenten zich gemaakt hebben nu de aanval gekomen is. Dat kunnen zij moeilijk anders doen

1 De gevoelens die het hier beschreven proces doen ontstaan, hoeven bepaald niet alleen gevoelens van angst, aggressiviteit en hulpeloosheid te zijn; intens verlangen, intens-vreugdevolle verwachting kan hetzelfde mechanisme opwekken. Men denke, wat Nederland betreft, aan 'Dolle Dinsdag' (5 September 1944) toen op grond van het bericht dat in het Zuiden Breda bevrijd was, vrijwel tegelijk in alle door de Duitsers bezette steden het gerucht ontstond, 'dat de bevrijdingslegers vlakbij waren.'

dan door zich in burgerkleding te steken of het uniform van de aangevallen strijdkrachten aan te trekken. Alle beschuldigingen die een dergelijke inhoud vertonen, krijgen een onmiddellijke plausibiliteit die samenhangt met het feit dat het aantal mogelijkheden dat de werkelijkheid biedt, nu eenmaal beperkt is. Soms dringen oude, 'vergeten' 'beschuldigingen' naar boven. Men kan dat in België zien, waar men in de eerste wereldoorlog op voorbeeld van Frankrijk de 'Maggi'-reclameborden-, en in de tweede de 'Pascha'-biljetten aan de achterkant bekeek op zoek naar de daar door 'vijanden in eigen midden' aangebrachte 'geografische aanwijzingen'. Vaker nog haalt men uit het recente herinneringsmateriaal elementen naar voren die de plausibiliteit der 'beschuldigingen' versterken of ze zelfs als volstrekt evident doen voorkomen. In Nederland werd de opvatting dat NSB-ers alom op eigen troepen schoten, belangrijk versterkt door de door Ir Mussert twee weken te voren gedane aankondiging dat zijn aanhangers in geval van een Duitse invasie geen weerstand zouden bieden.

Hoe het komt dat aan de 'vijanden in eigen midden' zo veelvuldig pogingen tot vergiftiging toegeschreven werden, willen wij in het midden laten. Vermoedelijk zijn hierbij vele factoren in het geding welkeraanwijzing gedetailleerde psychologische, ethnologisdie en historische onderzoekingen zou vergen. Toe op zekere hoogte geldt wellicht hetzelfde voor het al even opvallende feit dat men de 'vijanden in eigen midden' veelal in de kledij van priesters, monniken en nonnen heeft menen te zien. Dat is een habijt dat zich bij uitstek leent voor het verbergen van wapenen; vermoedelijk speelt ook een rol dat om geestelijke personen in veler ogen altijd al een zeker waas hangt van geheimzinnigheid dat ontzag en angst opwekt.[1]

Noodzakelijk is dat verband met het verleden echter niet.

Een volstrekt-onbelangrijke, actuele kleinigheid is voldoende om als 'vijand in eigen midden' beschouwd te worden. Wie opvalt, wekt al bij sommigen verdenking. Op hem concentreert zich dan onmiddellijk de achterdocht. In 1914 werden, zoals wij zagen, in Duitsland gewone mensen voor spionnen gehouden 'wanneer zij in hun uiterlijk iets van hun medemensen afwijken'; in Engeland gebeurde hetzelfde met lieden die 'er vreemd uitzagen', aan het 'fluisteren' waren of 'stemmen hadden als Duitsers.' In 1940 werden tal van figuren gearresteerd die, voorzover men kan nagaan, alleen opgepakt werden omdat er iets opvallends, afwijkends, 'vreemds' in hun uiterlijk was - en 'vreemd' was identiek geworden aan 'vijandig'. Toen in de Meidagen van 1940 in Brussel een aan-

1 De Franse psycho-analytica Marie Bonaparte spreekt in haar studie waarin zij enkele aspecten der Vijfde Colonne behandelt, van 'het in de massa's altijd latent aanwezige anti-clericalisme'. Verg. haar *Myths of war* (Londen, 1947), p. 84-7.

tal gevangenen per tram onder het geleide van drie soldaten en een luitenant naar het station gebracht werd, zag de luitenant

> 'een man met zijn zwangere vrouw langs de straat lopen. Beiden hadden een donkere gelaatsideur. Vreemdelingen! De tram moet stoppen en de man wordt bij de luitenant gebracht. Het waren inderdaad vreemdelingen. Bevel: De man moest mee opgeleid worden. Protest: 'Ik woon hier zoo lang en ziehier mijn papieren. Ik ben in regel.' - 'Papieren?' De luitenant lacht. 'Ach, en morgen of zoo bevalt mijn vrouw!' - 'Gij zult dat uitleggen waar gij aankomt!'
> Hij kwam in St Cyprien aan.'[1]

De achterdocht *kan* zich dus tegen betrekkelijk willekeurige personen richten. Vaker komt het voor (en dat ligt ook voor de hand) dat zij zich concentreert op individuen of groepen van individuen die reeds in de aan de vijandelijke aanval voorafgaande tijd een zekere mate van angst en aggressiviteit opgewekt hebben. Die vroegere angst en aggressiviteit kunnen verschillende, los van elkaar of tegelijk werkzame motieven hebben; zij liggen soms in het sociaal-economische, vaker in het politieke vlak. Wanneer men door het nationaal-socialistische Duitsland aangevallen wordt en er een behoefte is, aan te nemen dat zich in het eigen kamp spionnen en saboteurs bevinden - wat is dan natuurlijker dan de veronderstelling dat die spionnage en sabotage gepleegd worden door diegenen die zich sinds jaren in hun politieke actie inderdaad naast dat nationaal-socialistische Duitsland geschaard hebben: Rijksduitsers, Volksduitsers, 'fascisten', die systematisch de bestaande orde hebben ondermijnd? Van diegenen die, zolang het vrede was, politieke hand- en spandiensten aan de politieke vijand verleend hebben, '*weten*' sommigen en *aanwaarden* zeer velen opeens dat zij hem, nu het oorlog is, militaire hand- en spandiensten verlenen. Het is de politieke Vijfde Colonne waarvan de leden bij het begin van de oorlog in staat van beschuldiging gesteld, geïnterneerd, gevonnist en vaak ook geëxecuteerd worden. 'Verraders!' In de scheldwoorden waarmee zij overgoten worden, in de vuistslagen die op hen neerdalen komen angst, aggressiviteit en onzekerheid tot *verlichtende* ontlading.

Niet ieder lid van de aangevallen gemeenschap is hierbij in gelijke mate actief betrokken; dat hangt van tal van individuele factoren af. Ondanks de algemeen heersende, ook in hen levende spanning weten sommigen bij hun gedrag rekening te houden met wat redelijk inzicht en gezond verstand zeggen en het geweten voorschrijft: in Polen werd het fusilleren van tot de Vijfde Colonne gerekende Volksduitsers bij verschillende gelegenheden door Poolse officieren verhinderd. Hun moed verdient bewondering: wie op zulk een moment van opperste spanning voor een 'verrader' in de bres springt, loopt grote kans, zelf als 'verrader' beschouwd en behandeld te worden. Ook ambtservaring en plichtsbesef

1 Het Franse concentratiekamp aan de voet van de Pyrenaeën. Lagrou: *Wij, verdachten*, p. 51.

spelen een rol: het zijn vaak de politie-agenten die de gearresteerde Vijfde Colonnisten met grote moeite, ja met persoonlijk risico tegen een opgewonden menigte in bescherming nemen. In die menigte bevinden zich echter veelal personen die zich als het ware aanbieden als instrument van de collectieve angst en aggressiviteit. Zij slaan aan het steken en moorden - handelingen die door vele leden der zich bedreigd voelende gemeenschap op dat moment zelf getolereerd, door sommigen bewonderd en toegejuicht worden. Alweer spelen ook hierbij tal van factoren een rol: de kracht van het centrale gezag, het 'volkstemperament', het in de historische ontwikkeling gegroeide 'volksfatsoen'. Tot welke uitspattingen (inderdaad uit-spattingen van sadisme) het kan komen, kan men in de Duitse publicaties over de vervolging der Volksduitsers in Polen nalezen.

Zodra nu bovendien de aangevallen gemeenschap tegenslagen te verwerken krijgt, komt het zondebok-mechanisme in werking, waardoor nieuwe 'vijanden in eigen midden' geschapen worden. Het besef dat zij zelf mede aansprakelijk zijn voor de tekortkomingen en fouten waaruit de tegenslagen voortvloeien, laten de leden der gemeenschap niet tot hun bewustzijn doordringen: het zijn bepaalde individuen die met de collectieve schuld beladen worden. Door *hun* nalatigheid wint de vijand. Zou ze niet opzettelijk zijn? In een oogwenk wordt de beschuldiging ernstiger: zij hebben 'verraad gepleegd.' Het aanwijzen dier zondebokken - hetgeen, alweer, *primair* door enkelingen geschiedt, honderdduizenden nemen de nieuwe 'beschuldigingen' vliegensvlug over - heeft nog dit voordeel, dat de tegenslagen niet gezien behoeven te worden als resultaat van dieper-liggende, relatief-duurzame economische, politieke en militaire factoren, doch uitsluitend beschouwd worden te zijn veroorzaakt door het tijdelijk, *einmalig* optreden van een beperkt aantal individuen die men, nu ze eenmaal ontdekt zijn, gemakkelijk onschadelijk kan maken. Namen van vooraanstaande personen - politici, hoge militairen, belangrijke figuren uit het bedrijfsleven - vliegen rond: *zij* zijn de 'verraders'. Zijn zij eenmaal bekend, dan worden steeds nieuwe beschuldigingen op de oude gestapeld. Zo werd in Frankrijk in Mei 1940 na de débâcle in het Noorden, waar de Maasbruggen door de Duitsers veroverd zouden zijn als gevolg van de schuldige nalatigheid - het 'verraad' - van enkele Franse officieren, van de enige generaal wiens naam door premier Reynaud genoemd was, Corap (bevelhebber van het Negende Leger), gezegd 'dat [hij] zich op het critieke moment in de weelderige villa van een schatrijk industrieel teruggetrokken had en dat hij daar een maîtresse had geïnstalleerd om het zich aangenaam te maken.'[1]

Geen dier heeft breder rug dan de zondebok.

*

1 Aangehaald door oud-minister Landry. *Fr. Enq. Comm.*, Verhoren, dl VIII, p. 2433.

Wij willen nog even terugkeren naar het ogenblik waarop de 'vijand in eigen midden' voor het eerst 'genoemd' wordt.

Het redelijk denken speelt bij het innerlijk proces dat tot dat 'noemen' leidt, een ondergeschikte rol. Het treedt, zou men kunnen zeggen, als een aanklager op die van de rechter de bindende opdracht gekregen heeft, de bewijzen te produceren die de hoogste straf wettigen. En op het vitale moment *worden* die 'bewijzen' geproduceerd. Daartoe geschiedt niets anders dan dat betrekkelijk willekeurige waarnemingen, door de zintuigen verricht, als 'verdacht' bestempeld worden. Alle aan de vijand gegeven 'tekens' die wij in de loop van ons onderzoek zo veelvuldig tegenkwamen: de 'figuren op het dak', de 'beschilderde schoorstenen', de 'volgens een patroon' of 'in de vorm van een pijl' gezaaide of gemaaide landbouwproducten, de 'signalen' met licht, rook, spiegeltjes, witte stof, gordijnen, krijtstrepen, kaarten en kranten, de 'aanduidingen' aan de achterkant van reclameborden en -biljetten - het waren alles waarnemingen die, objectief bezien, geen enkel verband hadden met de vijandelijke operaties, doch die subjectief door de waarnemende persoon met elementaire kracht als verdacht bestempeld werden; het waren de irreële 'bewijzen' waaraan de emoties behoefte hadden.[1]

Tal van normale zintuigelijke waarnemingen worden in oorlogstijd, wanneer groot gevaar dreigt, opeens als verdacht beschouwd; 'een auto die start is een sirene, een deur die dichtslaat is een bom'.[2] Hoeveel verdachter zijn de waarnemingen verricht met betrekking tot personen tegen wie reeds een zekere animositeit bestaat, of verricht onder omstandigheden waarin de vijand ieder ogenblik kan opdagen! Elk schot dat men hoort, is dan door hem gelost; is *hij* niet in de buurt, dan zijn het zijn handlangers. De indruk, van alle kanten door die handlangers beschoten te worden, is wanneer in de straten van een stad gevuurd wordt, door het veelvuldig afketsen van kogels bijzonder sterk. Officieren en minderen jagen elkaar op; men schiet om zijn angst kwijt te zijn. In de regel schiet

1 Van de lichtsignalen die in Nederland in Februari-Maart 1940 op grote schaal waargenomen werden, bleek dat negen-tiende volstrekt normaal verklaarbaar was: autolampen die door de helling van de weg enige tijd omhoog schenen, inductie in lichtreclames etc. In enkele gevallen hielden opgeschoten jongens er zich onledig mee, de omgeving door het geven van lichtsignalen te alarmeren, in andere werd hetzelfde gedaan door psychisch gestoorde mensen die de aandacht op zich wilden vestigen. Voor een minieme rest der signalen heeft men geen verklaring kunnen vinden. Het is niet uitgesloten dat hierin personen de hand hebben gehad die er belang bij hadden dat de nerveusiteit in Nederland vergroot werd. Merkwaardig is overigens dat in de eerste periode van de Duitse bezetting Duitse autoriteiten enkele keren van Nederlandse militaire bevelhebbers eisten dat zij terstond een einde moesten maken aan het op grote schaal geven van lichtsignalen ten behoeve van de Engelsen.

2 Fabre-Luce: *Journal de la France*, p. 319.

men op elkaar, hetgeen in de aanvang van een oorlog ook te velde menigmaal voorkomt. Elk schot dat men verneemt, is dan een nieuw bewijs dat de Vijfde Colonnist in de onmiddellijke nabijheid op de loer ligt. In deze situatie is tijdens de Duitse invasie van Mei 1940 met name in de grote steden van Westelijk Nederland enorme verwarring ontstaan - een verwarring die aangewakkerd werd door het bericht (dat achteraf slechts voor een bepaalde gevechtssector aan de grens juist bleek te zijn) dat de vijand misbruik maakte van het Nederlandse uniform. Er waren in Den Haag militairen die vervolgens de onderscheidingstekenen van hun uniform verwijderden: daarop zouden de Duitsers niet bedacht zijn geweest! - gevolg was, dat zij weer door andere militairen die dat niet gedaan hadden, als vermomde Duitsers beschouwd werden. De kalmte keerde eerst terug toen de troepen op de vierde oorlogsdag van de straat gehaald werden. Geen wonder: toen was het uit met het wilde elkaar beschieten.

Het hoeven slechts zeer weinigen te zijn, schreven wij in het voorafgaande, die de 'vijand in eigen midden' het eerst 'noemen'. Dat geldt ook voor het formuleren van het 'bewijs'. Eén formuleert het - allen nemen het over. Dat proces kan zich in een klein groepje voltrekken ('Hier is een Duitse krant! *Dus* is deze Volksduitser een spion!'); het kan zich ook voltrekken op nationale schaal. Emotioneel-bepaalde, onvoldoend gecontroleerde, met gedeeltelijk of geheel onjuiste conclusies aangevulde 'berichten' die van onder af de militaire en burgerlijke overheid bereiken, worden in de algemene sfeer van nerveusiteit tot openbare bekendmakingen, communiqué's en legerberichten verwerkt, wemelend van angstaanjagende onjuistheden, die elk op hun beurt weer de neiging versterken, nieuwe 'wandaden' te 'ontdekken'. Wordt vermoed dat het water 'vergiftigd' is, dan smaakt het 'vreemd'; smaakt het 'vreemd', dan *is* het vergiftigd. De angst produceert steeds nieuwe 'bewijzen'. Zo werd in Rotterdam tijdens de gevechtsdagen door de gasofficier van troepen die een schoolgebouw betrokken, 'gas geroken':

> 'Anderen meenden het al langer geroken te hebben. Zij, die scherven van de granaten hadden opgeraapt, voelden hun vingers al jeuken, dus: mosterdgas! 't Woord 'gas' had een geweldige reactie, onmiddellijk kwamen de gasmaskers in actie. De mensen met jeukende vingers kregen grote verbanden met chloorkalk om hun handen.'[1]

De bezorgdheid was ongegrond.[2]

1 Mémoires van aalmoezenier B. Verhoeven in B. Mol: *Vrij*!, p. 89. Wij zijn geneigd het op p. 62-3 in ons boek vermelde geval van de Poolse luitenant Kowalski, die van een Volksduitse vrouw water aangereikt kreeg met 'mosterdgas, gelukkig in een verdunde vorm' er in, eveneens aan inbeelding toe te schrijven.

2 Op de dag dat zij Rotterdam bezetten, waren de Duitse militairen er zozeer van overtuigd dat het drinkwater opzettelijk vergiftigd was, dat een inspecteur-van-politie een schriftelijke verklaring moest afleggen dat zulks niet het geval was. (De Jong: *De Rotterdamse politie gedurende de oorlogsjaren 1939-1945*, p. 155) Ook in hen leefde de angst!

In Den Haag gaf tijdens diezelfde gevechtsdagen een der secretarissen-generaal honderd privé-sigaretten, van zijn monogram voorzien, aan de militaire wacht cadeau die het departementsgebouw waar ministers en hoofdambtenaren in spanning bijeen zaten, tegen aanvallen van Vijfde Colonnisten moest beschermen:

> 'Een paar uur later kwamen de sigaretten terug en kwam het gerucht: er zijn vergiftigde sigaretten. Toen heb ik gezegd: die wil ik wel eens zien. Toen werden mij sigaretten met mijn eigen monogram gebracht!'[1]

Zo kan soms van een 'bewijs' de volstrekte absurditeit aangetoond worden. Dat gebeurt wel meer. 'Lichtsignalen' blijken bij onderzoek het gevolg te zijn van een flakkerende kaars, een heen-en-weer schuivend gordijn, een lamp die om onschuldige redenen enkele keren achtereen aangestoken wordt, of van weerkaatsing van zonlicht in een toevallig heen-enweer bewegend raam; men dringt een huis binnen en wat men voor een 'mitrailleur' heeft aangezien, is een vlaggestok; 'waarschuwingslappen voor vliegtuigen' zijn gewone dekkleden. Veelal echter zijn personen die de absurditeit van een bepaald 'bewijs' constateren, nog niet direct bereid daaraan de veronderstelling te verbinden dat andere 'bewijzen' vermoedelijk even absurd zijn. Het critisch denken van de meeste enkelingen wordt door de vloedgolf van collectieve emoties en 'overtuigingen' meegesleurd. En heel vaak komt het voor (vooral bij burgers en militairen, veel minder bij ambtenaren van politie en justitie) dat men iedere critische verifiëring van het 'bewijs' volstrekt afwijst. Tegen het innerlijk vonnis dat door de emoties op grond van enkele losse waarnemingen geveld is, wordt geen appèl toegestaan. Er is vaak geen verdediging tegen mogelijk. Erger: alle argumenten die de verdachte persoon ter staving van zijn onschuld opsomt, worden tot nieuwe bewijzen voor de aanklacht omgevormd. Men denke aan het geval van de in Frankrijk bijna-gefusilleerde correspondent van de *New York Times* (gearresteerd omdat hij blauwe ogen en blonde haren had!):

> 'Toen hij er op wees, dat hij het rode lint van het Legioen van Eer bezat, waren zij stomverbaasd dat een Duitser zo brutaal kon zijn; toen hij zijn papieren toonde, die hij met talrijke officiële stempels van Gamelins hoofdkwartier gekregen had, zeiden ze dat hij kennelijk verdacht was omdat hij teveel papieren had.'

Zoveel moeite kost het de aanklagers, van hun fictieve 'bewijzen' afstand te doen.

In België, waar in Mei '40 de angst voor parachutisten groot was, werd

1 Verhoor dr H.M. Hirschfeld. *Ned. Enq. Comm.*, dl IIc, p. 367.

een jong Duits kampeerder uit Antwerpen door Franse officieren ondervraagd. De Duitser had het ongeluk, een slaapzak bij zich te hebben:

> 'Nu had men er één! Daar lag zijn valscherm! De zak werd in alle hoeken en richtingen onderzocht en ontnaaid om er den valscherm uit her-samen-testellen. Toen vond men in een plooi of een uithoek een paar vergeten stukjes chokolade. Hun eigen berichten geloovend, dat de Duitsche valschermspringers de kinderen met chokolade aanlokken, verplichtten de *deuxième-bureau*-menschen den jongen kampeerder de versnapering op te eten. Met pijnlijkstrakke aandacht keken zij hem aan, in de overtuiging en verwachting dat hij ieder oogenblik dood zou neerstorten. De jongen viel echter niet dood, doch verslond gulzig de vergeten lekkernij - wat met overvloedige slagen bestraft werd.'[1]

In Frankrijk werd benoorden Parijs omstreeks diezelfde tijd de oorlogscorrespondent van de *Figaro*, Maurice Noël, aangehouden. Hij was lang en blond, reed op een fiets en passeerde een dorp waar kort tevoren enkele Duitse bommen gevallen waren. In een minimum van tijd had zich een volksoploop om hem gevormd: hij was 'de Vijfde Colonnist' die de Duitsers 'tekens gegeven' -, het bombardement als het ware 'veroorzaakt' had! Onder het gejouw der bevolking werd hij naar het politiebureau gebracht:

> 'De politie visiteerde hem grondig terwijl de menigte riep dat men hem dood moest schieten. Noël had, daat het heet was, zijn overschoenen uitgetrokken en ze aan het stuur van zijn fiets gehangen. Daarin vond men een doosje met wit poeder waarvan hij tegen indigestie gebruik maakte.
> 'Daar heb je 't', riepen ze, 'Dat is de springstof!'
> 'Nonsens!' riep hij, 'Ik zal jullie bewijzen dat het geen springstof is!'
> Hij stak een lucifer aan om het bewijs te leveren, maar voor hij het poeder met het vlammetje kon naderen, hadden drie agenten, tien mannen en een aantal vrouwen zich op hem gestort in een wanhopige poging, het politiebureau tegen totale verwoesting te beschermen.'[2]

Noël slaagde er tenslotte in, zijn onschuld te bewijzen.

Men heeft echter veelal, vooral aan en achter het front, met andere lieden die ervan verdacht werden, tot de Vijfde Colonne te behoren, kortere metten gemaakt.

*

Personen die beschuldigd worden van het bieden van verraderlijke hulp aan de vijand terwijl in werkelijkheid van het bieden van zodanige hulp geen sprake is, willen wij imaginaire Vijfde Colonnisten noemen.

1 Lagrou: *Wij verdachten*, p. 119.
2 Gordon Waterfield: *What happened to France* (Londen, 1940), p. 50.

Deze imaginaire Vijfde Colonne is een phaenomeen van alle tijden.

Hoe het tijdens de tweede wereldoorlog in het bewustzijn van het aangevallen volk *in het algemeen* ontstond, hebben wij in het bovenstaande trachten weer te geven. Daarbij wezen wij ook op enkele *algemene* trekken die men in de regel in het beeld van 'beschuldiging' en 'bewijs' kon aantreffen. Wij pretenderen daarmee niet, alle factoren aangegeven te hebben die er toe leidden dat men in Polen, Denemarken, Noorwegen, Nederland, België, Luxemburg, Frankrijk, Engeland, Noord- en Zuid-Amerika, Znid-Slavië en de Sowjet-Unie het beeld van de reële Vijfde Colonne aanvulde met elementen die uitsluitend in de verbeelding van de aangevallen of zich acuut bedreigd achtende gemeenschap voorkwamen, of anders gezegd: naast de reële Vijfde Colonne een imaginaire schiep. Behalve de *algemene* factoren zijn in ieder land *specifieke* factoren werkzaam geweest - bijvoorbeeld aantal, verspreiding en gezindheid van Rijksduitsers, Volksduitsers en 'fascisten'; de kracht van het centrale gezag; het al-of-niet functioneren van verbindingen (verbroken verbindingen bevorderen de sfeer van algemene onzekerheid; gehandhaafde verbindingen, radio en pers in de eerste plaats, kunnen in sommige opzichten de oozekerheid opheffen, haar in andere weer versterken door het met maximale snelheid verspreiden van onjuiste berichten); vorm en aard van het Duitse offensief; de mate waarin een reële Vijfde Colonne opereerde, en aantal en karakter van de berichten daaromtrent; de vooroorlogse gezindheid van grote bevolkingsgroepen; de inhoud van hetgeen vóór de oorlog in pers, radio en boeken over het Derde Rijk of de oorlog in het algemeen bericht was; de mate waarin men als volk in vroeger tijden onder de Duitsers te lijden had gehad. Zo kan men doorgaan. En zinloos lijkt het ons, hier te trachten, uit het merkwaardig mengsel van angst voor de reële en voor de imaginaire Vijfde Colonne dat de Duitse aggressies in de geest van zo verscheiden volkeren deden ontstaan en dat wij - de lezer kan er zich thans van vergewissen - zoals het beleefd is, d.w.z. *juist* als mengsel in het eerste deel van ons boek geschetst hebben, hier de imaginaire Vijfde Colonnes te isoleren om ze daarna land voor land tot algemene en specifieke factoren te herleiden.

Er zijn operaties die Clio niet verdraagt.

*

Het 'beschuldigen' van een imaginaire Vijfde Colonne is allerminst een verschijnsel dat men alleen in oorlogstijd kan waarnemen. Dan is het hoogstens van bijzondere virulentie en algemeenheid. Het door sommigen formuleren en door vele anderen grif aanvaarden van dergelijke fictieve 'beschuldigingen' komt ook in vredestijd voor. Bij alle excessieve vervolgingen van personen en groepen, in alle perioden van internatio-

nale spanning, kan men overeenkomstige mechanismen zien. Men denke aan de heksenprocessen en de Jodenpogroms. Het zijn vormen van primitief beleven en uitleven die men niet in hun ware diepte peilt wanneer men uitsluitend de absurditeit van de 'beschuldigingen' aantoont die er bij geuit worden. In de onmiddellijke werkelijkheid *lijken* die 'beschuldigingen' oorzaak der vervolging; zij *zijn* het niet. De ware oorzaken liggen dieper.

Voor die diepere oorzaken hebben de meeste slachtoffers geen begrip. Zij voelen de slagen; zij vragen zich niet af wat hun vervolgers beweegt. Vaak zijn zij volstrekt onschuldig. Men denke, wat de Vijfde Colonnes uit de tweede wereldoorlog betreft, aan de Californische *Nisei*. Anders lag de zaak - om een enkel voorbeeld te noemen - bij de in West-Europa opgepakte en vaak hardhandig aangepakte 'fascisten'. Moesten zij bij enig nadenken niet erkennen, 'dat ze het er naar gemaakt hadden'? Die vraag lieten zij niet tot hun bewustzijn toe omdat zij het antwoord niet verdragen konden. Zij hadden niet uit huizen geschoten en waren dat ook niet van plan: *dus* achtten zij zich onschuldig. Zij 'begrepen' de vervolging niet die hen trof. Ook de Duitsers hadden geen oog voor de psychologische wortels van de 'beschuldigingen' die van een uitgebreide Duitse militaire Vijfde Colonne gewaagden. Het ontging hun dat men daarin eerlijk geloofde. Zij zagen de berichten waarin van zulk een Vijfde Colonne sprake was, als het diabolisch-slimme, *bewuste bedenksel* van hun tegenstanders, een 'wapen van de Engels-Franse oorlogvoering'[1] of, zoals een ambtenaar van het Duitse Rijkscommissariaat in Nederland het uitdrukte: 'een propagandistische stelling die door het Engelse ministerie van voorlichting op critieke ogenblikken in het oorlogsverloop opgeworpen wordt met handig speculeren op de steeds aanwezige angst voor spionnage en vreemdelingen.'[2]

Dat, gelijk gezegd, de ware oorzaken van het 'noemen' en vervolgen van zulk een imaginaire Vijfde Colonne grotendeels in het gevoelsleven liggen, is een primaire reden waarom het moeilijk is, de vervolgende groep er toe te brengen, ook maar te willen overwegen of veel van die 'beschuldigingen' wellicht fictief zijn geweest. Een andere, naar het ons voorkomt secundaire reden is, dat men lang niet altijd de objectieve onjuistheid dier beschuldigingen overtuigend kan bewijzen of redelijkplausibel maken. Wanneer het er om gaar, aan te tonen dat het niet waar is dat 'de heks niets weegt', is een goede weegschaal voldoende. De beschuldigingen echter, die met betrekking tot de Duitse militaire Vijfde Colonnisten geuit werden, waren ingebed in het eindeloos-verward en gecompliceerd geheel van feiten en gebeurtenissen op politiek, militair,

1 Hans Gracht: '*Die fünfte Kolonne*' (Berlijn, 1941), p. 44.
2 Inleiding van het *Rundfunkreferat, Vertreter des Auswärtigen Amtes im Stabe des Reichskommissars*, bij de vertaling van uittreksels van F. Lafitte: *The internment of aliens*.

economisch, sociaal, cultureel gebied, en hun verwerking in de menselijke geest in de vorm van geruchten, verhalen, berichten, artikelen, boeken - een wirwar van uiterlijke en innerlijke factoren, elkaar kris-kras beïnvloedend, tezamen 'de geschiedenis' vormend die geen mens in vredestijd, laat staan in oorlogstijd kan overzien.

Intussen blijven die 'beschuldigingen' lang niet altijd gehandhaafd. Mèt de gevoelens waarvan zij de uitdrukking zijn, zakken zij vaak weg. Ook aan de oorlog past de mens zich aan. Hij ervaart, dat de kans, er zelf het slachtoffer van te worden, relatief gering is. Het front krijgt een duidelijk verloop. Een groot deel van het leven blijft betrekkelijk normaal doorgaan. Zijn angst wordt geringer en verliest haar vaagheid; zijn aggressiviteit vindt een vast doelwit: de vijand, wiens macht geenszins onbeperkt blijkt te zijn. Ieder krijgt een nuttige taak. Zo herwint de gemeenschap geleidelijk-aan haar kalmte, hetgeen natuurlijk niet wegneemt dat zich later in het oorlogsverloop situaties kunnen voordoen waarin de algemene onzekerheid des levens weer ondragelijk groot wordt. *In de regel is echter in een oorlag het zoeken, 'vinden' en vervolgen van de imaginaire Vijfde Colonne een verschijnsel dat zich uitsluitend aan het begin van de strijd of van een nieuwe angstige phase in de strijd voordoet*.

Hoe snel het herstel der normale verhoudingen intreedt, hangt weer van reeksen factoren af. Het kan betrekkelijk vlug gaan. Men vindt daarvan een fraai voorbeeld in Engeland waar van de in de zomer van 1940 als imaginaire Vijfde Colonnisten geïnterneerde Duitse vluchtelingen al na enkele maanden sommigen in vrijheid gesteld werden; de overigen konden later groepsgewijs de kampen verlaten. Veel hangt in een dergelijke situatie van de kracht van het burgerlijk gezag af, dat - de ervaring heeft zulks in verschillende landen aangetoond - veel beter dan het militaire in staat is, de reële Vijfde-Colonne-gevaren te onderkennen. In Engeland en in de Verenigde Staten werden de burgerlijke departementen door de militaire instanties die tijdelijk de publieke opinie achter zich hadden, eigenlijk tegen beter weten in gedwongen aan de internering van *refugees* en *Nisei* hun medewerking te verlenen.

*

Het algemene, 'overdreven' beeld van de Duitse Vijfde Colonne in de tweede wereldoorlog heeft zich, zoals wij in het slothoofdstuk van het eerste deel beschreven, in de latere phase van die oorlog en ook nadien gehandhaafd.

Hoe dat te verklaren?

Naast de factoren die wij reeds in het bedoelde slothoofdstuk en in dit hoofdstuk genoemd hebben, zouden wij nog op twee andere de aandacht willen vestigen.

In de eerste wereldoorlog gingen de berichten omtrent de imaginaire Vijfde Colonne vrij spoedig verloren in het overstelpende nieuws van een bloedige worsteling die vier jaar duurde en waarin overwinning of nederlaag kennelijk door heel andere krachten bepaald werden dan door spionnerende dienstbodes, saboterende monniken en pijlsnelle 'goud-auto's'. *Het oorlogsverloop zeff toonde de onbenulligheid van de Vijfde-Colonne-berichten aan die in de eerste dagen en weken op de voorpagina's van alle kranten geprijkt hadden*. In de tweede wereldoorlog was dat anders. In Polen, Scandinavië en West-Europa ontbrak de tijd, de onjuistheid van de meeste dier berichten te onderkennen. De Duitse veldtochten vielen daar samen met de formatie van het overdreven Vijfde-Colonne-beeld in de geest der overvallen volkeren; vóór correctie aangebracht was, hadden de Duitsers de capitulatie afgedwongen en ving de periode der bezetting aan. Toen werd de correctie eerst recht bemoeilijkt. Zou een Quisling, een Mussert, een Degrelle die met de Duitse onderdrukker samenwerkte, hem geen militaire hand- en spandiensten bewezen hebben? Dwaas, neen erger: 'verrader', wie dat niet geloofde!

Een tweede factor was misschien van nog groter gewicht.

Hoe overdreven het *algemene* beeld van de Duitse militaire Vijfde Colonne ook geweest is, *gedeeltelijk was het juist*. Er *hadden* in Polen Volksduitsers op Poolse troepen geschoten, er *waren* in Denemarken Duitse nationaal-socialisten geweest die de invasie-troepen geholpen hadden, bij de aanval op Nederland *was* misbruik gemaakt van Nederlandse uniformen, in België *hadden* als vluchtelingen verklede Duitsers geopereerd, in Amerika *waren* saboteurs aan land gegaan - men leze er de hoofdstukken van het tweede deel van dit boek maar op na. Dat men deze en dergelijke reële Vijfde-Colonne-daden niet in hun beperktheid gezien heeft doch ze, voorzover men ze constateerde, beschouwde als het zichtbaar geworden deel van een stellig veel groter geheel - mag het ons verbazen?

De groep die als imaginaire Vijfde Colonne vervolgd wordt, behoeft *realiter* niets gedaan te hebben om slachtoffer te worden van de volkswoede; kracht en hardnekkigheid echter van het geloof in de overdreven Duitse Vijfde Colonne kan men, dunkt ons, niet los maken van het *werkelijk* optreden ener reële Duitse Vijfde Colonne waarvan wij het militair aspect nauwkeurig beschreven hebben. Hoezeer ook de activiteit van die militaire Duitse Vijfde Colonne naar verhouding beperkt is geweest - zij heeft een uiterst krachtige stimulans gevormd om het oorspronkelijk Vijfde-Colonne-beeld te bestendigen.

*

Wat het beeld van de Duitse militaire Vijfde Colonne in de tweede wereldoorlog van dat van andere Vijfde Colonnes onderscheidt, is de bij uit-

stek nauwe verstrengeling van reële en gevoelselementen - elementen die uit de oorlog zelf, doch voor een aanzienlijk deel ook uit de aan de oorlog voorafgaande jaren dateerden. Kracht en hardnekkigheid van dat beeld moeten ons een aanwijzing zijn hoezeer millioenen zich door het nationaal-socialistische Duitsland bedreigd voelden, hoe demonisch de figuur van Hitler op hen werkte, hoe verontrust zij waren door het gewroet van een *Auslands-Organisation der NSDAP* - gevoelens die in de geschiedenis van sommige volkeren een recent verschijnsel vormden doch in die van andere slechts de nieuwe uitdrukking van diepe emoties die de begeleiding waren van een sinds generaties, ja sinds eeuwen tegen de Duitsers gevoerde worsteling, Aan de angst voor de Vijfde Colonne heeft een flink stuk werkelijkheid ten grondslag gelegen dat wij slechts in historisch perspectief kunnen benaderen, en het ligt voor de hand te veronderstellen dat wij ook alleen in dàt perspectief een verklaring kunnen vinden voor het feit dat de aanwijzingen voor een Duitse militaire Vijfde Colonne van enige omvang tot Polen en Zuid-Slavië beperkt zijn gebleven.

Wij moeten daarbij ver in de geschiedenis teruggaan.

Hoofdstuk XVI
Historisch tussenspel

DE angst voor de Duitse Vijfde Colonne werd tijdens de periode der nationaal-socialistische heerschappij in hoge mate door het feit bevorderd dat zich buiten Duitsland vrijwel overal ter wereld aanzienlijke groepen Duitsers bevonden. In hoeveel landen zijn we ze al tegengekomen! Litauen, Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Roemenië, Zuid-Slavië, Denemarken, Nederland, België, Frankrijk, Zwitserland, de Sowjet-Unie, Palestina, Canada, de Verenigde Staten, Mexico, Brazilië, Argentinië, Chili, Australië, Nieuw Zeeland, Zuidwest-Afrika - in al die gebieden woonden òf grote aantallen Rijksduitse burgers òf nog grotere aantallen personen die van Duitse afkomst waren en veelal nog steeds Duits spraken.

Dat was geen recent verschijnsel.

'*Sieh rings umher!*', had kort voor het einde van de achttiende eeuw de Duitse dichter Herder uitgeroepen:

> '*Sieh rings umher*!
> *Wer sind die Fleissigen, die Künstler in*
> *Britannien und Russland, Dännemark*
> *Und Siebenbürgen, Pensylvanien*
> *Und Peru und Granada? - Deutsche sinds*,
> *Nur nicht in Deutschland! Vor dem Hunger flohn*
> *Sie nach Serátow, in die Tatarei*.'[1]

Er is misschien geen volkerengemeenschap ter wereld die in de loop van een lange, vaak ongelukkige geschiedenis zoveel leden naar den vreemde heeft zien trekken als de Duitse. De Duitse eenheidsstaat heeft zich laat ontwikkeld. Enkele eeuwen langer dan Fransen en Engelsen hebben de Duitsers de benauwende onderdrukking van honderden kleine vorsten moeten doorstaan. Op de vlucht voor politieke en godsdienstige wille-

1 'Der Deutsche Nationalruhm' (1797 geschreven, 1812 voor het eerst gepubliceerd), *Herders Sämmtliche Werke* (Ed. Bernhard Suphan), dl XVIII (Berlijn, 1883), p. 210.

keur, voor hongersnood, overbevolking en oorlogsgeweld verlieten zij eeuw na eeuw in drommen het mozaïek van elkaar bevechtende staten en staatjes dat van de Middeleeuwen tot in de negentiende eeuw het Duitse Rijk vormde. De verre landen trokken hen aan omdat het hun in het eigen land slecht ging. In de Middeleeuwen togen zij vooral in Oostelijke en Zuidoostelijke richting. Het proces van geleidelijke terugdringing van de Slavische stammen voortzettend dat omstreeks het jaar 500 begonnen was, vestigden de 'Duitsers'[1] zich in de tegenwoordige Baltische republieken, zij trokken naar Polen, zij daalden de hellingen van de gebergten af die Bohemen omringden, zij togen in de dertiende eeuw dwars door de moerassige Hongaarse laagvlakte naar de Karpathen waar (dat is de vermoedelijke oorsprong van de term) hun zeven voornaamste stadsburchten aan een deel van het heuvelland zijn naam gaven: Zevenburgen. De godsdienstoorlogen van de zestiende en zeventiende eeuw brachten in de Duitse landen nieuwe ontreddering teweeg: nieuwe groepen emigranten pakten have en goed en verlieten hun geboorteland, lopend, op krakende karren, per schip. Zij trokken naar de middenloop van de Donau waar de Habsburgse Keizers ter bescherming tegen de Turken in het Banaat militaire landbouwkolonies schiepen; zij reisden op uitnodiging van Keizerin Catharina de Tweede van Rusland, zelf van afkomst een Duitse prinses, naar de Wolga, zij verhuisden naar de Engelse kolonies in Noord-Amerika, spoedig de vrije Verenigde Staten, of werden tot Herders verontwaardiging daarheen of naar andere gebieden door hun eeuwig om geld verlegen vorsten als huursoldaten verkocht:

'*Und doch sind sie in ihrer Herren Dienst*
So hündisch treu! Sie lassen willig sich
Zum Mississippi und Ohiostrom,
Nach Candia[2] *und nach dem Mohrenfels* [3]
Verkaufen. Stirbt der Sklave, streicht der Herr
Das Sold indes, und seine Witwe darbt.
Die Waisen ziehn den Pflug und hungern! - Doch
Das schadet nicht: der Herr braucht einen Schatz.'[4]

1 Wij gebruiken deze term gemakshalve. 'Duitsland' was toen nog geen staatkundig begrip, en waar in den vreemde kolonisatie plaats vond uit gebieden die wij nu tot Duitsland rekenen, bevonden zich onder de 'Duitsers' vaak leden van verwante 'volkeren': 'Nederlanders', 'Belgen', 'Elzassers', 'Zwitsers'. Wij kunnen in dit beknopt overzicht niet anders doen dan de zaken veel simpeler voorstellen dan zij in werkelijkheid geweest zijn. Zo verwaarlozen wij ook het feit dat de scheiding tussen de 'Duitse' en de 'niet-Duitse' groep nimmer een absoluut karakter droeg. 'Aan de rand' vond voortdurend overgang van de ene in de andere groep plaats. De werkelijke scheiding was niet van anthropologische, maar van sociaal-culturele aard. Er zijn in Oost-Europa verschillende 'Slavische' groepen geweest die zich tot het 'Duitse' sociaal-culturele milieu rekenden.
2 Kreta.
3 Gibraltar.
4 *Herders Sämmtliche Werke*, dl XVIII, p. 211.

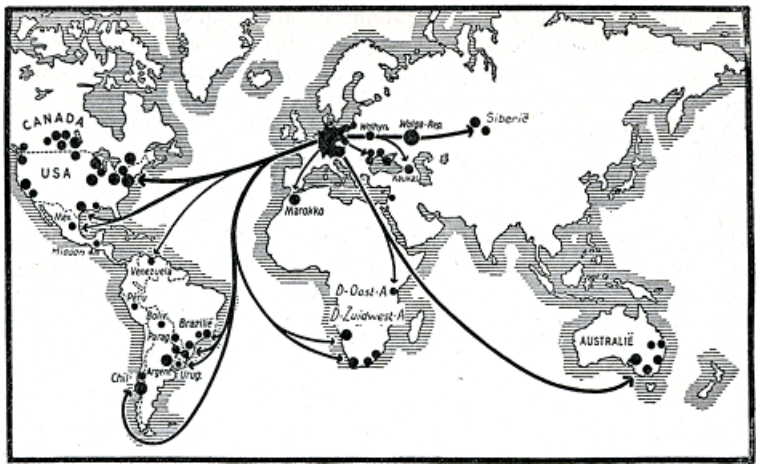

Rupert von Schumacher: *Volk vor den Grenzen* (Berlijn, 1937), p. 43
De verspreiding der Duitsers in de loop der eeuwen

In de negentiende eeuw trokken nieuwe groepen Duitsers weg. Russische keizers haalden hen naar Wolhynië (West-Rusland), naar de Oekraïne, de Krim en Bessarabië. Een deel van de Wolga-Duitsers verhuisde naar Siberië en naar delen van het huidige Roemenië. Wurtembergse Piëtisten bleven op weg naar het Heilige Land in de Kaukasus steken. Een andere Duitse godsdienstige secte, de Tempeliers, stichtte in de jaren zestig de eerste Duitse kolonies in Palestina. Veel groter aantallen Duitsers trokken, zowel om aan de ellende op het Duitse platteland als om aan de scherpe politieke reactie na de mislukte revolutie van 1848 te ontkomen, naar de Nieuwe Wereld: naar Canada, vooral naar de Verenigde Staten, naar Brazilië en Argentinië en naar Chili waar na 1852 een groot gebied in het Zuiden des lands door Duitse immigranten ijverig ontgonnen werd. Weer andere Duitsers trokken naar de Engelse en Nederlandse koloniën; zij zochten werk en brood in Amsterdam, Antwerpen, Parijs en Londen; zij vestigden zich, toen de eeuw haar einde naderde, in de Afrikaanse gebieden waar de Duitse vlag gehesen was: Togoland, Kameroen, Duits Zuidwest- en Duits Oost-Afrika. Bij elkaar waren het millioenen, vermoedelijk wel vijf of zes millioen die alleen al vanaf het begin van de negentiende eeuw tot aan het uitbreken van de eerste wereldoorlog de Duitse landen verlaten hadden.

Nu moeten wij bij al die zich door de eeuwen uitstrekkende kolonisaties twee hoofdtypen onderscheiden: de kolonisatie waarbij de ‘Duitsers’

zich in gemeenschappen vestigden die over het algemeen op hetzelfde economische en culturele niveau stonden - een milieu waarin zij als 'Duitsers' dus geen hoger-staande, geprivilegeerde positie innamen, zodat zij zich in de regel vrij spoedig aan hun nieuwe omgeving assimileerden en in één of twee generaties hun 'Duits' karakter verloren - en de kolonisatie waarbij zich precies het tegengestelde voordeed, waarbij de 'Duitsers' zich dus in gemeenschappen vestigden die een veel lager economisch en cultureel niveau vertegenwoordigden; dan namen zij juist als 'Duitsers' een hoger-staande, geprivilegeerde positie in die zij natuurlijk trachtten te handhaven; dan weigerden zij zich aan hun nieuwe omgeving te assimileren maar trachtten zij de eeuwen door hun 'Duits' karakter op tal van wijzen te onderstrepen.

Tussen beide types kolonisatie, het *assimilatie-type* en het *non-assimilatie-type*, bestonden natuurlijk tal van overgangen. Van het assimilatie-type vormde de Duitse kolonisatie in de Verenigde Staten en in gebieden als Australië en Nieuw-Zeeland een treffend voorbeeld. 'De geschiedenis van de Duitsers in Australië is de geschiedenis van hun opgaan in de Engelse omgeving', schreef in de jaren twintig een hoogleraar van de universiteit in Melbourne[1]. Men zou van de Duitsers in de Verenigde Staten hetzelfde kunnen zeggen. In de achttiende en negentiende eeuw werden verschillende pogingen ondernomen, er een gesloten Duits gebied, een 'Duitse', bij de Unie aangesloten staat te vormen: in Wisconsin arriveerde één groep immigranten zelfs al met een klok voor het Kapitool van 'hun' staat en een verrekijker voor 'hun' sterrewacht[2] - alle pogingen mislukten. Door het nieuwe, Amerikaanse milieu werden de Duitsers opgezogen. De immigranten zelf, van wie velen van Duitsland gewaagden 'met de haat van bevrijde slaven'[3], spraken nog Duits, lazen een Duits dag- of weekblad en waren lid van Duitse verenigingen, maar hun kinderen namen onmiddellijk het Engels over en voor de kleinkinderen was Duitsland een ver land waar grootvader en grootmoeder af-en-toe over praatten. Het tempo der assimilatie werd in de loop der negentiende eeuw steeds sneller. Het viel de Duitse historicus Oncken in het eerste decennium van de twintigste eeuw al op dat de Duitse burgers in Chicago en de Duitse boeren in het Midden-Westen geen Duitse boeken meer lazen.[4]

In Zuid-Amerika was de assimilatie minder geprononceerd. Het beschavingspeil der Duitsers stond er in de negentiende eeuw aanzienlijk boven dat van het gros der inheemse bevolking. De Duitse landbouw-

1 A. Lodewijckx, aangehaald in *HWB*, dl I, p. 186.
2 Chester Verne Easum: *The Americanization of Carl Schurz* (Chicago, 1929), p. 67.
3 Mohl (1847), aangehaald door Prof. dr Paul Träger: 'Auslanddeutschtum, Mutterland und Volkstum', *Archiv für das gesamte Auslanddeutschtum, 1931* (Dresden, 1931), p. 26.
4 Hermann Oncken: 'Geistige und sittliche Bedeutung des Auslanddeutschtums' (1926), *Nation und Geschichte* (Berlijn, 1935), p. 299.

kolonies in het oerwoud van Zuid-Brazilië of op de pampas van Noord-Argentinië hadden dan ook in de regel hun eigen Duitse scholen. Die Duitse voorsprong verdween naarmate het staatsgezag in de jonge republieken sterker werd en het algemeen ontwikkelingspeil steeg. Alleen in Zuid-Chili bleven de afstammelingen van de immigranten uit het midden der negentiende eeuw een aparte groep vormen; zij stonden als ondernemers, groothandelaren en zelfstandige boeren tussen de Spaanse aristocratie en het Indiaanse landbouwproletariaat in. Huwelijken met de Spanjaarden, laat staan met de Indianen, waren zeer zeldzaam.

Dat laatste type kolonisatie nu - de non-assimilatie - is over het algemeen gesproken de eeuwen door typerend geweest voor de positie der Duitsers in Oost-Europa. Overal waar zij zich op eigen initiatief als veroveraars - men denke aan de Duitse Orde in de Middeleeuwen - of op uitnodiging van inheemse vorsten in dat brede, door Slavische volkeren bewoonde gebied vestigden dat zich van de Finse Golf in een grote boog uitstrekte tot de Adriatische Zee, kwamen zij in de regel als dragers van een hogere beschaving. Hun wapenen waren beter. Zij beheersten de mijnbouw. Zij hadden ijzeren landbouwwerktuigen. Zij wisten hoe en waar men een dorp moest aanleggen, hoe men steden bouwde. Zij namen als vanzelf een bevoorrechte plaats in - òf als geprivilegeerde, doch andere bevolkingsgroepen niet onderdrukkende groep (Polen, Wolgagebied, Zuid-Rusland, Zevenburgen, Banaat), òf als hardvochtige heersers (Estland, Letland, Slowenië). In beide gevallen voelden zij zich verre verheven boven de inheemse bevolking. Zij distantieerden zich van al die ‘hun tijd verlummelende’, ‘achterlijke’ Esten, Letten, Polen, Tartaren, Kozakken, Oekraïners, Slowaken, Roemenen, Slowenen. Niet inziende hoezeer hun streven, de eigen privileges te handhaven, er toe bijdroeg dat die Slavische volkeren zich niet hoger konden ontwikkelen, gingen zij er prat op dat eerst zij in het Germaans-Slavisch grensgebied de moderne beschaving gebracht hadden. In veel gevallen was dat ook zo. Gebieden als de Hongaarse laagvlakte, het Banaat en de beboste heuvels van Zevenburgen en de Boekowina (*Buchenland* - het land der beuken) werden door Duitsers in cultuur gebracht. En met welke offers! Een oude spreuk der hardwerkende Duitse kolonisten zei:

> ‘*Der Erste hat den Tod*,
> *Der Zweite hat die Not*,
> *Der Dritte erst das Brot*.’

Dat was nauwelijks overdreven. Men heeft becijferd dat in de Duitse kolonie Sathmar in Noord-Hongarije die kort na 1710 gesticht werd, vier van de vijf kolonisten in de moeilijke beginperiode omkwamen.

De sociale tegenstelling tussen Duitsers en Slaven had naar beide kanten belangrijke psychologische gevolgen.

De Duitsers waren en bleven doordrongen van hun superioriteit. Zij trachtten die op tal van wijzen te accentueren. Het is een merkwaardig feit dat de Hervorming in de zestiende eeuw aanzienlijk sneller bij de Duitsers in Estland, Letland en Zevenburgen doordrong dan in Duitsland zelf: door Lutheraans te worden onderscheidden de Duitsers zich in die landen opnieuw van de sociaal- en cultureel-achterlijke, goeddeels katholieke, 'oorspronkelijke' bevolking. Er groeide bij hen een gevoel van hovaardij dat van generatie op generatie overgedragen werd: zij waren knapper, kundiger, bekwamer, zij waren 'de geboren heersers'.

Omgekeerd ontstond bij de eerst omlaag *gedrukte*, daarna omlaag-*gehouden* Slavische volksmassa's een diepe wrok tegen de vreemde 'indringers' en overheersers die als gezeten boeren en burgers, als grootgrondbezitters en hoge ambtenaren een bevoorrechte plaats in de maatschappij innamen.

Natuurlijk waren de verhoudingen nergens precies dezelfde. Soms deelden de Duitsers hun geprivilegeerde positie korte of lange tijd met andere groepen: met Zweden en Russen in Estland en Letland, met de Poolse adel in Polen, met de Italianen in Slowenië. Het resultaat was voor de Slavische volksmassa's hetzelfde. Hun lot werd vanaf het eerste begin hunner onderdrukking, al hun verzet ten spijt, steeds miserabeler. In Letland moesten de Lettische boeren in het eind van de dertiende eeuw drie tot vier dagen per week herendiensten verrichten op de landerijen van de Duitse grootgrondbezitters - twee eeuwen later waren het vijf tot zes dagen geworden; nogmaals een eeuw later waren zij tot lijfeigenen gedegradeerd wien het verboden was naar elders te trekken. Nog in het laatste kwart van de achttiende eeuw werden Letten en Esten in steden als Riga, waar de gezeten Duitse burgerij een behagelijk leven leidde, als slaven in het openbaar verkocht. 'Ze zijn goedkoper dan nikkers in de Amerikaanse koloniën', schreef een Duits predikant in 1777; 'landarbeiders en hun kinderen worden gekocht en verkocht voor paarden, honden, pijpen enz.'[1]

De Slowenen en Kroaten waren door de uit Oostenrijk Zuidwaarts dringende Duitsers tegen het einde van de dertiende eeuw tot lijfeigenen gedegradeerd. Verschillende keren kwamen zij in opstand; telkens leden zij een bloedige nederlaag. Aan Keizer Maximiliaan de Tweede werd in 1573 door de aartsbisschop van Kroatië meegedeeld dat het vee in het land het beter had dan de onderworpen bevolking.[2]

Gecompliceerder was de ontwikkeling in Bohemen. Hier waren in de Middeleeuwen afwisselend Tsjechen en Duitsers de baas. Fel waren de Tsjechen gebeten op de machtige Duitse stedelingen die, zoals een pam-

1 Hupel, aangehaald door J. Hampden Jackson: *Estonia* (Londen, 1948), p. 72.
2 Dr Dragotin Loncar: *The Slovenes. A social history from the earliest times to 1910* (Cleveland, 1939), p. 46.

flettist schreef, ‘eerst voor kort in het land waren gedrongen, heimelijk als een vos, maar zich gereed maakten om als een leeuw te heersen, wanneer ze niet tot honden werden getemd.’[1] De Dertigjarige Oorlog (1618-1648) begon met een verpletterende nederlaag van de ten opstand gevlogen Protestantse Tsjechen:

> ‘Twee eeuwen lang hield Bohemen als staat op te bestaan... Drie-kwart van de bodem verwisselde van eigenaar. De nieuwe adel was bijna geheel buitenlands. [Keizer] Ferdinand was vastbesloten, uitsluitend Katholieken in het land te dulden. Hij werd kundig bijgestaan door zijn Duitse helpers wier godsdienstig fanatisme gepaard ging met hun erfelijke haat tegen de Slaven. De ongelukkige lijfeigenen konden het land niet eens verlaten, maar werden door hun nieuwe meesters met martelingen tot uiterlijke aanpassing gedwongen.’[2]

Onderwijs in het Tsjechisch werd verboden; het werd een taal, ‘alleen gesproken door boeren en arbeiders’[3] - mede daarom door de superieure Duitsers zo hogelijk geminacht dat nog in 1848 in het Frankforter Parlement, toen de positie van Bohemen ter sprake kwam, door de Oostenrijkse voorzitter opgemerkt werd dat met mensen die er op stonden, Tsjechisch te spreken, niets te beginnen was; zo ‘extravagante denkbeelden’ zouden echter stellig geleidelijk verdwijnen.[4]

In Rusland had zich in de negentiende eeuw een sterke Duitse middenstand gevormd. De Duitse landbouwkolonies aan de Wolga en in het zuiden waren tot grote bloei gekomen - toonbeelden van ordelijkheid en welvaart op een nog goeddeels achterlijk platteland. Een gebied, gelijk aan drie-vierde van het landbouwareaal in het gehele Duitse Rijk, was vóór 1914 in handen van de Duits-Baltische baronnen en overige Duitse landeigenaren in het Keizerlijk Rusland. Er leefden bij de Zwarte Zee Duitse boerenfamilies die duizend vierkante kilometer vruchtbare grond bezaten. Van geslacht op geslacht spraken zij Duits. Nimmer huwelijkten zij hun zoons en dochters aan niet-Duitsers uit. Zij waren Lutheraans of Doopsgezind. Tot omstreeks 1880 hoefden zij geen militaire dienst te verrichten. Temidden van de arme, pas uit de lijfeigenschap opduikende Russische boerenmassa's vormden zij een kleine, hogelijk bevoorrechte minderheid.

In Polen was de Duits-Slavische tegenstelling bijzonder scherp.

Hier voegde zich in de loop van de negentiende eeuw naast de oude onderdrukking van Poolse boer door Duitse grootgrondbezitter de

1 Aangehaald in Dr Th.J.G. Locher: *Tsjechen en Duitsers in de loop der eeuwen* (Amsterdam, 1938), p. 14.
2 *Bohemia and Moravia* (*Peace-Handbooks* No. 2, Londen, 1920), p. 17.
3 Elizabeth Wiskemann: *Czechs and Germans* (Londen, 1938), p. 10.
4 *Aktenstücke und Aufzeichnungen zur Geschichte der Frankfurter Nationalversammlung aus dem Nachlass von F.G. Droysen* (Stuttgart, 1924), p. 50, aangehaald in C.A. Macartney: *National states and national minorities* (Londen, 1934), p. 124.

moderne van Poolse arbeider door Duitse ondernemer. In het industriegebied Opper-Silezië viel dat proces het duidelijkst waar te nemen. De Polen werden er als slaven beschouwd. Aan hun ontwikkeling werd niets gedaan. In 1854 achtte de Pruisische minister van binnenlandse zaken officiële publicaties in het Pools overbodig, 'aangezien de Poolse boer toch niets leest'.[1] Nog in het eind van de 19de eeuw was er in Opper-Silezië voor één-en-een-kwart millioen Polen geen enkele Poolse school. Tegenhanger was, dat van de tien rijkste Duitse millionnairs in het tweede Keizerrijk zeven grootgrondbezitters en industriëlen uit Opper-Silezië waren. Deze zeven bezaten er tezamen één vierde van *alle* landbouwgrond. Doch ook in andere, hoofdzakelijk door Polen bewoonde gebieden waren de Duitsers sinds eeuwen gehaat. Door hun eigen magnaten meedogenloos onderdrukt, hadden de Poolse lijfeigenen vanuit hun armelijke hutten het uitzicht op de welvarende dorpen van Duitse kolonisten; in de zeventiende en achttiende eeuw ontstonden twaalfhonderd van die dorpen in het gebied rond Posen, meer dan tweeduizend in Centraal-Polen: elk dorp een centrum van jaloezie en strijd in het dagelijks leven. Hoe keek de Duitse kolonist op de Polen, de 'Slaven', neer! 'Jegens de brede massa van het vreemde volk was zijn instelling een *durchaus herrenmässige*.'[2] '*Niemcy Pany, a bydlo Polany*' ('De Duitsers zijn meesters, maar de Polen vee') was een bitter spreekwoord dat door heel Polen verbreid was.[3]

In de negentiende eeuw kwam in deze, voor de ganse Duits-Slavische zône karakteristieke strijdsituatie een nieuw element naar voren: de Slaven gingen met succes weerstand bieden. De maatschappelijke ontwikkeling bevorderde hun verzet. Wat had een fabrikant, wat had een generaal aan arbeiders of soldaten die lezen noch schrijven konden? In verschillende gevallen (de Romanows in Estland en Letland, sommige Habsburgers in Bohemen, Napoleon in Slowenië en Kroatië) werd door het staatsgezag tegen het verzet van delen van de heersende Duitse groep in, onderwijs in de geminachte, slechts van mond tot mond doorgegeven Slavische talen toegestaan. Er waren Duitsers, Herder was een hunner, die het een ereplicht achtten, het in de loop der eeuwen aan de Slaven begane onrecht goed te maken: hun stem was eenzaam als die van een Multatuli in Nederland. Overal moest de z.g. Slavische renaissance verbitterde weerstand der Duitsers overwinnen die vreesden hun overheersende positie voor altijd te zullen verliezen. Maar de renaissance, eenmaal op gang gekomen, was niet te stuiten. Van het platteland stroomden de uit lijfeigenschap bevrijde landarbeidersmassa's naar de steden. Ze richt-

1 Aangehaald door William John Rose: *The drama of Upper-Silesia. A regional study* (Brittleboro, 1935), p. 74.
2 Kurt Lück: *Der Mythos vom Deutschen in der polnischen Volksüberlieferung und Literatur* (tweede druk, Leipzig, 1943), p. 216.
3 *Ibid.*

ten eigen kranten, eigen scholen, eigen bibliotheken op. Er vormde zich een bourgeoisie. Zij werden 'volk'. De Slowenen die in 1870 voor het ganse onderwijs nog geen half dozijn leerboeken in hun eigen taal hadden en nog geen enkele atlas, bezaten in 1900 al twee goede gymnasia. Steden die de eeuwen door Duits geweest waren, veranderden in één, twee generaties volstrekt van karakter en werden Slavisch. Praag telde in 1815 50.000 Duitsers en 15.000 Tsjechen; in 1880 30.000 Duitsers en 126.000 Tsjechen. Waar in voorafgaande eeuwen veel Slaven in de Duitse steden ver-Germaniseerd waren (proces, dat in steden als Wenen en Berlijn voortging), daar liep nu in de Slavische landen en in Hongarije, waar een onstuimig Hongaars nationalisme tot ontwikkeling was gekomen, een deel van de Duitse stadsbevolking naar het Slavische kamp over. Op het platteland handhaafden de Duitse boeren echter in de regel hun Duits karakter en waar de Duitsers een duidelijk-afgescheiden groep vormden of in grote gesloten gebieden leefden, was eveneens hun neiging meestal sterk, hun nationaal karakter, in hun ogen teken van 'natuurlijke' superioriteit, niet op te geven.

Deze verwoede worsteling van Duitsers tegen Slaven en Hongaren, Slaven tegen Hongaren en Duitsers, Hongaren tegen Duitsers en Slaven ondermijnde in de negentiende eeuw de Oostenrijks-Hongaarse monarchie. Het staatsgezag dat zich met geen dier groepen kon identificeren, poogde alle tegen elkaar uit te spelen. Van decennium tot decennium voelden de Duitsers zich sterker door de Habsburgers in de steek gelaten. Een actieve minderheid toog aan het werk. Voor het behoud van de Duitse scholen werd in 1880 in Wenen de *Deutscher Schulverein* opgericht; andere verenigingen zoals de *Südmark* stelden zich ten doel, credieten te verschaffen aan Duitse boeren die in de omstreden gebieden in financiële moeilijkheden geraakt waren zodat het gevaar dreigde dat zij hun landerijen aan Tsjechen of Slowenen moesten verkopen. Deze steunbeweging droeg aanvankelijk een algemeen karakter: bij de oprichting van de *Schulverein* speelden bijvoorbeeld de socialisten Viktor Adler en Pernerstorfer een belangrijke rol; de beweging raakte echter meer-en-meer in ultra-nationalistisch vaarwater verzeild.

Dat was bij uitstek het geval in het Sudetengebied, het randgebied van Bohemen, Duits sinds de vroege Middeleeuwen - maar waar de Tsjechische arbeiders zich in de tweede helft der negentiende eeuw bij tienduizenden vestigden. Duitse en Duits-Joodse ondernemers trokken hen aan: zij waren goedkoper dan Duitse arbeidskrachten. Het inheemse Duitse handwerk werd met de ondergang bedreigd. Deze en dergelijke factoren waren het die er toe leidden dat kort na 1880 onder de Duitse handwerkers en middenstanders in Bohemen een politiek-getinte vakbeweging ontstond die anti-kapitalistisch, anti-Slavisch en antisemietisch was. Overeenkomstige tendenties tekenden zich elders in Oostenrijk-Hongarije onder de Duitsers af. Een van hun voormannen, Georg von

Schoenerer, voerde er de *Heil*!-roep in. Het hakenkruis werd in 1889 door de Weense turners midden in hun vaandel geplaatst. Er waren in het Sudetengebied hotels en restaurants waar het 'verboden toegang' was voor 'Tsjechen, Joden en honden.' De Duitse studenten - zo vaak in de negentiende eeuw haantje-de-voorste bij grote omwentelingen - voerden omstreeks die tijd in hun *corpora* te Praag de Ariër-paragraaf in. Vijftien jaar later volgden bijna alle Duitse turnbonden in Oostenrijk en Bohemen hun voorbeeld, en in datzelfde jaar 1904 overwoog een, door zekere Hans Knirsch geleide, politieke beweging der in het nauw geraakte Duitse handwerkers en middenstanders, zich 'nationaal-socialistisch' te noemen. In Mei 1918, nog vóór het einde van de eerste wereldoorlog, deed zij die stap: in Wenen werd de *Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei* opgericht die juist in het Sudetengebied haar sterkste aanhang had.

Adolf Hitler stond toen nog aan het front.

*

Aan de Beierse grens geboren als zoon van een Duits-Oostenrijks ambtenaar, was Hitler in een omgeving opgegroeid waarin de strijd voor het behoud van het *Deutschtum* veel jongeren uit kleinburgerlijk milieu in zijn ban geslagen had. Ofschoon hij Oostenrijker was, haatte hij Habsburg en vereerde hij Pruisen. Al op de lagere school bleek dat. 'Daar zamelde men in voor *Südmark* en *Schulverein*, legde zijn gezindheid aan de dag met korenbloemen[1] en zwart-rood-goude kleuren[2], groette met '*Heil*' en zong, alle waarschuwingen en straffen ten spijt, in plaats van het *Kaiserlied* liever 'Deutschland über alles'.'[3]

Al voor zijn vertrek naar Wenen was Hitler 'fanatiek *Deutsch-nationaler*' geworden[4]. Von Schoenerer bewonderde hij om zijn fel anti-Slavische en anti-Joodse actie, later in de hoofdstad van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie burgemeester Lueger om het volleerd meesterschap van zijn massa-demagogie. Waar hij kwam - in Oostenrijk, in Hongarije - zag hij met smart dat de Duitsers hun bevoorrechte positie verloren. De Slaven moesten opnieuw, maar nu *radicaal* onderdrukt worden! Dat werd een voornaam element in zijn politieke denken - zijn leven lang grondtoon van vele van zijn uitlatingen. 'De Corridor was en is Duits', riep hij op de dag waarop de tweede wereldoorlog uitbrak, in de Rijksdag uit; 'Al deze gebieden danken hun beschaving uitsluitend aan het Duitse volk, zonder hetwelk in deze Oostelijke gebieden de diepste barbarij zou heersen.' In Rusland wilde hij Duitse boeren in steden concentreren die door een ring van prachtige dorpen omgeven zouden zijn.

1 Symbool der nationalisten.
2 Kleuren van de vlag van het Duitse Rijk.
3 Adolf Hitler: *Mein Kampf*, dl I, p. 10.
4 *Ibid.*, p. 11.

‘Wat dan komt’, zei hij in November '41 in vertrouwde kring, ‘is de andere wereld waarin wij de Russen zullen laten leven zoals zij dat wensen. Alleen: *wij* zullen de baas zijn. Doet zich een opstand voor, dan hoeven we op de betrokken steden alleen maar een paar bommen te smijten en de zaak is voor elkaar. Eenmaal per jaar wordt dan zo'n troep Kirgiezen door de *Reichshauptstadt* geleid om hun fantasie vol te stoppen met kracht en grootte van onze stenen gedenktekenen.’[1] Een jaar later: ‘Wat die belachelijke honderd millioen Slaven betreft - we zullen de besten onder hen in een vorm gieten die ons past en we zullen de overigen in hun eigen varkenskotten isoleren; en iedereen die over vertroeteling en beschaving van de inboorling spreekt, verdwijnt *linea recta* naar een concentratiekamp!’[2]

Alle hoogmoed en geloof in eigen superioriteit die de Duitsers als groep in de Slavische gebieden eeuwenlang gekarakteriseerd hadden, al hun sinds het midden der negentiende eeuw gegroeide begeerte, die Slaven - onbeschaamde en onbeschaafde parvenus! - weer tot het peil van feitelijke lijfeigenen omlaag te drukken - zij werden als het ware gebundeld en toegespitst in het program dat Hitler verkondigde. Op het ressentiment waarmee hij zich in zijn jeugd volgezogen had, bouwde hij zijn politiek toen hij in zijn drie-en-veertigste levensjaar, met de sterkste politieke beweging in den lande achter zich, de absolute macht in Duitsland verwierf.

Hij was product van een historische ontwikkeling van eeuwen.

*

De strijd die de Duitsers in gebieden als Estland en Letland, Bohemen en Slowenië voerden, had in Duitsland zelf in de negentiende eeuw nauwelijks aandacht getrokken. Met veel van die Duitse - wij kunnen beter zeggen: Volksduitse - groepen was alle contact verloren gegaan. De eerste Duitse historicus die zich voor de geschiedenis der Volksduitsers in Zevenburgen interesseerde, A.L. Schloezer, hoogleraar in Göttingen, ‘ontdekte’ hen eerst, toen hij in 1791 bij toeval twee boekjes las waarin van het bestaan dier Zevenburger ‘Saksers’ verteld werd die zich toen al bijna zes eeuwen lang in een vreemde omgeving hadden weten te handhaven. Eerst in de jaren veertig van de negentiende eeuw, toen de emigratie uit Duitsland schrikbarende vormen aannam, gingen meer geleerden zich voor het lot der ‘Duitsers’ buiten Duitsland interesseren. Zij kwamen in 1846 in Frankfurt in congres bijeen. Voorgesteld werd, een ‘Vereniging tot behoud der Duitse nationaliteit’ op te richten. Een commissie ging de

1 *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942* (Bonn, 1951), p. 44.
2 *Hitler's table talk 1947-1944* (Londen, 1953), p. 617.

stemming peilen: er werd niet voor gevoeld, vooral niet in de Verenigde Staten. Een tijdschrift werd opgericht, *Germania, Archiv zur Kenntnis des deutschen Elements in allen Ländern der Erde* - het was na drie jaar ter ziele. 'Duitsland' bestond toen nog slechts als geografisch begrip. Er was geen Duitse eenheidsstaat die zich het lot der Volksduitsers kon aantrekken.

Dat veranderde na de Frans-Duitse oorlog van 1870-1871.

Consolidatie en vergroting van de macht van het Duitse Rijk was het beginsel van de politiek van Bismarck en zijn opvolgers. Zij wensten een sterk en homogeen Duitsland. Vandaar dat zij er toe overgingen, het eigen karakter aan te tasten van de nationale minderheden die in Duitsland woonden: Denen in Sleeswijk, Litauers in Oost-Pruisen, Polen in West-Pruisen, Posen en Silezië, Elzassers en Lotharingers in het aan Frankrijk ontnomen 'Rijksland' Elzas-Lotharingen. De op die minderheden uitgeoefende druk werd van omstreeks 1880 af steeds sterker.

In Elzas-Lotharingen werd getracht, de Franse culturele invloed te breken - met averechts resultaat: vooral de bourgeoisie verlangde er vurig naar het herstel van het Franse gezag, de boeren namen haar politiek ideaal over. 'Er zijn', klaagde een Duitser in 1907, 'rijke boerendorpen waar vóór 1870 geen mens er aan gedacht zou hebben met zijn kinderen Frans te spreken, en waar dat thans als natuurlijk teken van welvaart en ontwikkeling beschouwd wordt.'[1]

In Oost-Pruisen werd verboden, de Litause minderheid onderwijs te geven in haar eigen taal.

In Sleeswijk mochten de Deense kinderen per week slechts vier uur godsdienstonderwijs in het Deens krijgen; alle andere lessen moesten in het Duits gegeven worden. In 1908 werd het gebruik van het Deens in openbare vergaderingen, gehouden in districten waar minder dan 60% Denen woonden, verboden. Systematisch probeerden de Duitsers Deense landerijen op te kopen. Weer bereikten zij het tegengestelde resultaat: meer-en-meer verlangden de Denen in Sleeswijk naar de dag waarop zij van de kleingeestige Pruisische tyrannie verlost zouden zijn.

Nog zwaarder dan de Denen hadden het de Polen te verduren in de landbouwprovincies West-Pruisen en Posen en in het industriegebied van Opper-Silezië. Naast de sociale tegenstelling die wij al schetsten, werd de religieuze - Lutheraanse Duitsers tegen Katholieke Polen - door Bismarcks strijd tegen de Katholieke kerk verscherpt. Bismark was het tevens die een aanvang maakte met het koloniseren van Duitsers in een strook die Brandenburg met Oost-Pruisen moest verbinden. Die politiek werd tot aan de eerste wereldoorlog voortgezet; 1,3 milliard Rm. werd besteed om 145.000 Duitsers *anzusiedeln*. Het was een schijnsucces: men had om

1 Ds Spieser op het congres (1907) van het *Alldeutsche Verband. Zwanzig Jahre Alldeutscher Arbeit und Kämpfe* (Leipzig, 1910), p. 331.

land te krijgen meer van Duitse grootgrondbezitters dan van Polen gekocht en er waren uit het betrokken gebied tweemaal meer Duitsers naar andere delen van Duitsland waar zij meer konden verdienen, weggetrokken dan zich er nieuw gevestigd hadden. De Polen voelden echter door de gedwongen kolonisatie hun nationaal bestaan bedreigd; op 'hun' land verrezen de rijen rood-bakstenen kolonistenhuizen, 'zorgvuldig naast elkaar en stram staand als een compagnie soldaten op parade'.[1] Het Pools verzet nam toe - scherper werd de Duitse onderdrukking. Ook hier werd in districten waar minder dan 60% Polen woonden, in vergaderingen het gebruik van een andere taal dan het Duits verboden. In 1906 stak een orkaan van opwinding op toen het Pruisische bestuur in een deel van het gebied zelfs het godsdienstonderwijs in het Pools verbood.

Hoezeer echter Bismarck en zijn opvolgers aan de niet-Duitse minderheden in Duitsland met geweld hun nationaal karakter trachtten te ontnemen, zij sprongen niet voor de Volksduitsers buiten Duitsland in de bres. Moest Duitsland Rusland provoceren door protest aan te tekenen tegen de geforceerde Russificatie van de Oostzee-provincies waar de Duits-Balten het slachtoffer van dreigden te worden, of de alliantie met Oostenrijk-Hongarije in gevaar brengen door te eisen dat er een einde kwam aan de gedwongen Magyarisering van de Volksduitsers in Zevenburgen en het Banaat? Neen immers. 'Wanneer de Duitsers in Hongarije of Zevenburgen reden tot beklag hebben, dan kunnen wij dat betreuren, maar', aldus Bismarck in 1874, 'wij zullen daardoor onze politieke betrekkingen met de regering van het land niet laten beïnvloeden en ons evenmin laten afbrengen van onze volstrekte onthouding van enige inmenging in zijn binnenlandse aangelegenheden.' Toen de Hongaarse regering negen jaar later aanstoot nam aan een Berlijnse vergadering waar geprotesteerd was tegen de afschaffing van het Volksduitse middelbare onderwijs in Hongarije, trachtte Bismarck haar opnieuw gerust te stellen: 'In een vereniging kan één professor', merkte hij op, 'meer praten dan tien ministers kunnen verantwoorden.'[2] Voor Duitse emigranten had hij geen belangstelling: 'Een Duitser die zich van zijn vaderland ontdoet als van een oude jas, is voor mij geen Duitser meer', zei hij.[3]

Op dat laatste punt nam de Duitse regering kort voor het uitbreken van de eerste wereldoorlog een ander standpunt in. De Duitse wet op het staatsburgerschap van 1913 maakte het mogelijk dat Duitse emigranten, hoewel zij burgers van andere staten werden, hun Duits burgerrecht behielden: hoe meer burgers, des te meer dienstplichtigen, dacht Berlijn.

1 Ian F.D. Morrow en L.M. Sieveling: *The German minority in Poznan and Poznania* (ms. Londen, 1939), hfdst. II, p. 56.
2 Geciteerd door Erwin Barta en Karl Bell: *Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum* (Dresden, 1930), p. 133-4, 135.
3 Geciteerd door Träger: 'Auslanddeutschtum, Mutterland und Volkstum', *Archiv für das gesamte Auslanddeutschtum, 1937*, p. 19.

Het was een bevreemdend *novum*. Overigens waren Bismarcks opvolgers het met de IJzeren Kanselier eens, dat Duitsland voor de Volksduitsers die burgers waren van andere staten, niets kon doen. 'Voor onze volksgenoten die volkenrechtelijk van ons gescheiden zijn, kunnen wij niet interveniëren', zei Von Bülow in 1903.[1] De werkzaamheid van de uit de Oostenrijkse *Deutsche Schulverein* voortgekomen *Allgemeine Deutsche Schulverein*, in 1881 opgericht, die zich in 1908 *Verein für das Deutschtum im Ausland* ging noemen, werd door de Duitse regeringen geduld, maar niet actief bevorderd: het duurde twintig jaar voor de statuten Koninklijke goedkeuring verwierven. De parolen van deze vereniging, laat staan die van het rabiaat Duits-chauvinistische en anti-Slavische *Alldeutsche Verband* vonden vóór 1914 in Duitsland slechts beperkte weerklank. In het ganse rijk had de *Verein für das Deutschtum im Ausland* in 1914 slechts 50.000 leden (de *Deutsche Schulverein* in het zoveel kleinere Oostenrijk had er 200.000). Het bestaan der Volksduitsers en hun worsteling tegen de Slaven was aan de massa van het Duitse volk onbekend. Het gebeurde vaak dat Volksduitsers uit Rusland en Polen als zij in Duitsland kwamen, met verbazing ontvangen werden: ook Duitsers? Daar had niemand ooit van gehoord:

'*Wie kommst du us Russland oder Polen*?
Was wollt 'n dart mol hole?'
Mit Staune bar mer gsat[2]:
'*Der redt me mir jo grad*!'[3]

*

Voor Duitsland, de Volksduitse groepen buiten Duitsland en de onderlinge verhouding tussen Duitsland en die groepen had de eerste wereldoorlog belangrijke gevolgen.

In Duitsland voerden nationalistisch-chauvinistische parolen de boventoon. Het gevoel van verbondenheid met de Volksduitsers werd sterker. De historicus Lamprecht bepleitte in 1914 oprichting van een *Reichsamt für äussere Kulturpolitik* dat o.m. in de culturele bescherming van het *Deutschtum*, waar ook ter wereld, zijn taak moest vinden, de classicus Schmied-Kowarzik riep in 1916 tot de vorming op van een culturele *Weltbund des Deutschtums*. Een jaar later werd in Stuttgart het *Deutsche Ausland-Institut* geopend dat speciaal over de Duitse groepen die buiten Duitslands grenzen woonden, materiaal wilde verzamelen. In 1918 ont-

1 Geciteerd door Barta en Bell: *Geschichte der Schutzarbeit am deutschen Volkstum*, p. 181.
2 *hören wir gesagt*, d.w.z. *dass man sagt*.
3 Philip Bäuerle, dichter uit Wolhynië, in: *In der Alten Heimat* (1915), geciteerd door Rupert von Schumacher: *Volk vor den Grenzen* (Berlijn, 1937), p. 264.

ving de *Verein für das Deutschtum im Ausland* voor het eerst een belangrijke gift van de Keizer; veldmaarschalk von Hindenburg aanvaardde het erevoorzitterschap.

Van belang was voorts, dat voor het eerst honderdduizenden Duitsers, de officieren en soldaten namelijk van de Duitse legers, persoonlijk met Volksduitsers in contact kwamen. Zij 'ontdekten' steden als Riga en Dorpat waarvan het centrum hun volkomen 'Duits' aandeed, zij trokken op weg naar Servië door de Volksduitse kolonies in de Hongaarse laagvlakte en het Banaat, zij troffen tot hun verbazing in de Oekraïne 'Duitse' dorpen aan. Vaak ontvingen zij er hulp. In Letland en Estland steunde in 1915-1918 het Duitse militaire bewind grotendeels op de Duitse grootgrondbezitters en de Duitse stedelijke bourgeoisie die na een moeilijke periode van vervolging door het Russisch bewind bij herhaling Berlijn smeekten, beide landen bij Duitsland in te lijven; naar de opinie van Letten en Esten werd niet gevraagd. De Volksduitsers in Zuid-Rusland die ook al van 1914 af aan zware Russische druk bloot hadden gestaan - zij mochten in het publiek geen Duits meer spreken en hun uitgestrekte landerijen werden in 1915 onteigend - richtten eveneens tijdens de periode van Duitse bezetting (eind 1917 - eind 1918) een verzoek tot de Duitse regering, de Oekraïne en de Krim tot een aan Duitsland ondergeschikt gebied te maken waar zij (die in slechts enkele van de vele districten maximaal tien procent van de bevolking vormden) 'als voorposten en pioniers van Duitsland' zouden fungeren.[1]

Het jaar 1918 bracht de ineenstorting van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije.

Aan zeer vele Rijksduitsers, Duitse staatsburgers, die in 1914 in den vreemde gewoond en gewerkt hadden en die in tal van oorlogvoerende landen bij tienduizenden geïnterneerd waren, ontviel daarmee de basis van hun bestaan. Hetzelfde gold voor de Duitsers die zich in de Duitse koloniën gevestigd hadden. De meeste leden van deze beide groepen, bij elkaar vele honderdduizenden - alleen al uit Elzas-Lotharingen ruim 150.000 -, werden gedwongen naar het verslagen Duitsland te repatriëren; men schatte de totale waarde van het in den vreemde onteigende Duitse bezit op tien milliard Rm. De verdrevenen vormden in de republiek van Weimar een haard van ontevredenheid.

In Noord- en Zuid-Amerika en in gebieden als Zuid-Afrika en Australië hadden de immigranten van Duitse afkomst tijdens de oorlog moeilijke jaren achter de rug gehad. Wie de taal van Wilhelm de Tweede sprak, was verdacht. *Hang the Kaiser*! Duitse scholen werden bij honderden gesloten. In de Verenigde Staten waar onhandige spionnage en sabotage, uitgevoerd door Duitse diplomaten en geheime agenten, alsmede pogin-

1 Aangehaald bij Edmund Schmid: *Die deutschen Kolonien im Schwarztmeergebiet Südrusslands* (Berlijn, 1919), p. 36.

gen, Mexico tot een inval in Texas en Californië te verleiden, veel kwaad bloed gezet hadden, werd de in 1901 opgerichte *Deutsch-Amerikanische Nationalbund* ontbonden. Er waren Duitse immigranten die voor de op hen uitgeoefende druk niet weken: dat zou verraad van hun vaderland betekend hebben waarmee zij zich, nu het in een dodelijke worsteling gewikkeld was, dubbel verbonden voelden. Bij de meeste immigranten leidde de eerste wereldoorlog echter tot versnelde assimilatie.

Nog groter effect had hetgeen aan Duitslands grenzen geschiedde.

De Duitse regering had tijdens de oorlog de druk op de vreemde minderheden versterkt. In de Elzas mocht in de laatste phase van de strijd op straat geen Frans meer gesproken worden. In Sleeswijk werden onwillige Denen bij honderden gearresteerd. De Polen werden zo onbarmhartig aangepakt dat zelfs de door het Poolse volk zo lang verbeide heroprichting van het Koninkrijk Polen (1916) een slag in de lucht bleef: het Duitse gouvernement had verwacht dat zich terstond een millioen dankbare Poolse recruten voor dienst in het Duitse leger zou melden; 1500 kwamen opdagen van wie men nog 750 moest afkeuren. In Oostenrijk-Hongarije waren de spanningen tussen het staatsgezag en de Slavische volksgroepen van jaar tot jaar gestegen. Waarom zouden Tsjechen en Slowenen voor een régime vechten dat hun nationale zelfstandigheid in de weg stond? Zij saboteerden, spionneerden en deserteerden. De reactie bleef niet uit: wie in Praag op straat Tsjechisch sprak, liep grote kans door de Oostenrijkse politie afgeranseld te worden.

Toen Duitsland en Oostenrijk-Hongarije de wapens neerlegden, zagen al die niet-Duitse groepen die zoveel tientallen jaren of zoveel eeuwen lang te lijden hadden gehad van Duitse onderdrukking, hun kans schoon. In Elzas-Lotharingen werden de Franse bevrijders jubelend begroet. Denemarken lijfde Noord-Sleeswijk in. Esten, Letten en Litauers richtten eigen nationale staten op. De Poolse volksmassa's kwamen aan de Oostzeekust, in West-Pruisen, Posen, en Opper-Silezië in opstand. De Tsjechen constitueerden hun eigen republiek, de Slowenen grepen de macht in hun deel van de Duits-Slavische grenszône en sloten zich bij het nieuwe Koninkrijk Zuid-Slavië aan.

Er verliepen maanden, soms zelfs enkele jaren voor de nieuwe grenzen tot rust gekomen waren. Toen het zover was, had Duitsland zware verliezen geleden. Aan de Franse grens was Elzas-Lotharingen verloren gegaan. België, in 1914 slachtoffer geworden van een brutale inval, had om militair-geografische redenen de twee hoofdzakelijk door Duitsers bewoonde, Pruisische grensdistricten Eupen en Malmédy ingelijfd; de bevolking kreeg er niet de gelegenheid, in een vrije volksstemming de annexatie goed of af te keuren. Tegen de uitdrukkelijke wil der bewoners werd voorts het Saargebied tijdelijk van Duitsland gescheiden: daar zou na vijftien jaar een volksstemming plaats vinden. Sleeswijk, waar in het Zuidelijke gedeelte een Deense-, in het Noordelijke een Duitse minder-

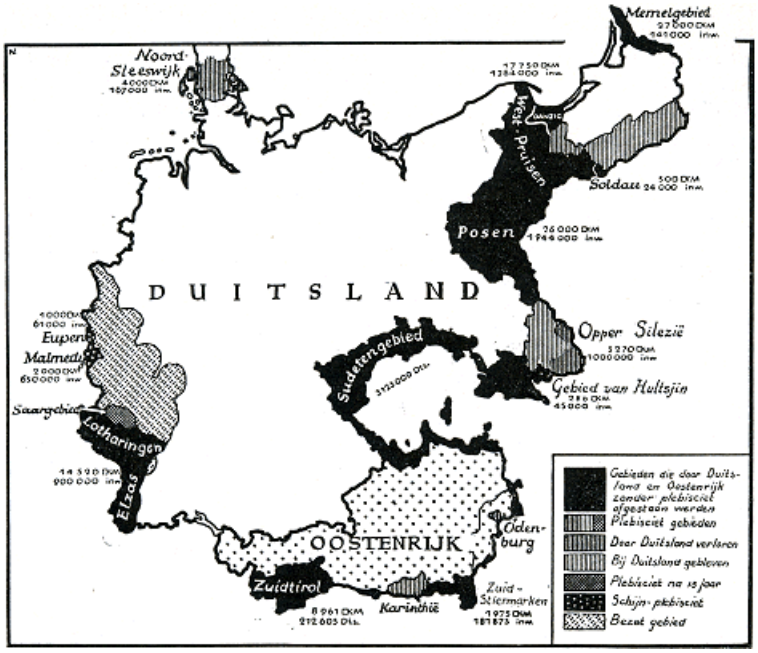

Hans Krebs: *Kampf in Böhmen* (Berlijn, 1938), p. 108
Gevolgen van de vrede van Versailles

heid woonde, werd na een plebisciet in tweeën geknipt: Duitsland behield de Zuidelijke, maar verloor de Noordelijke helft. In het verlies van West-Pruisen en Posen moest het berusten. Danzig werd Vrijstaat. De Zuidelijke helft van Oost-Pruisen bleef na een volksstemming voor Duitsland behouden. Litauen eigende zich het hoofdzakelijk door Duitsers bewoonde Memelgebied toe: het meende de haven van Memel niet te kunnen missen. Opper-Silezië werd na twee, drie burgeroorlogen en een bewogen volksstemming eveneens in tweeën gedeeld: voor Duitsland de agrarische Westelijke -, voor Polen de industriële Oostelijke helft met rijke mijnen en machtige fabrieken - 'ons werk', zeiden de Duitse ondernemers; 'neen, het *onze*', was het antwoord der Poolse arbeiders.

In het desintegrerend Oostenrijk-Hongarije hadden de Sudetenduitsers die in de oorlog ontzaglijke offers gebracht hadden - van elke vijf gemobiliseerden waren er twee gesneuveld -, in November-December '18 een eigen republiek opgericht die zich bij Oostenrijk wilde aansluiten: alles liever dan onder de Tsjech te leven! De Tsjechen maakten er korte metten mee. Hun jonge legers bezetten alle grensdistricten, bij straatgevechten werden enkele tientallen Sudetenduitsers dodelijk getroffen. Oostenrijk, kleine, armzalige rompstaat van de eertijds machtige Dubbelmonarchie,

wanhoopte aan de duurzaamheid van een zelfstandig bestaan. De Voorlopige Nationale Vergadering besloot zich bij Duitsland aan te sluiten: de overwinnaars verboden het categorisch. Nog in 1921 spraken zich in Tirol en Salzburg respectievelijk 99 en 93% van alle kiezers voor de *Anschluss* uit; het had geen effect. In Zuid-Oostenrijk, in de provincies Karinthië en Stiermarken, werd hard gevochten met Slowenen die Noordwaarts trachtten op te dringen. Zuid-Tirol, Duits sinds de vroege Middeleeuwen, werd door Italië geannexeerd dat zijn grens tot de Brennerpas wilde opschuiven.

Schokkende en pijnlijke ervaringen voor het Duitse volk! Wat *zijn* victorie voor *andere* volkeren betekend zou hebben, wat het, overwinnaar gebleven, Fransman en Belg, Pool en Litauer, Tsjech en Serviër, Sloween en Italiaan aangedaan zou hebben, vroeg het zich niet af. Het zag slechts de eigen bittere nederlaag, afloop van vier jaar strijd tegen een oppermachtige coalitie. Dat Elzas-Lotharingen, Eupen-Malmédy en Noord-Sleeswijk permanent en het Saargebied tijdelijk verloren waren gegaan, was erg genoeg - maar Danzig niet langer Duits! Memel Litaus! West-Pruisen, Posen, Oost-Opperr-Silezië Pools! Het Sudetengebied Tsjechisch! Zuid-Karinthië Sloweens! Zuid-Tirol Italiaans! Duitse boeren, Duitse burgers overgeleverd aan het gezag van volkeren die, meende men, eeuwen lang juist goed genoeg waren geweest, als land- en fabrieksarbeiders, als bedienden en employés te fungeren!

Men voelde het als een ondragelijke vernedering.

*

De wijze waarop de Volksduitsers buiten Duitslands grenzen en in het bijzonder de Duitse bevolking van de gebieden waar het Duitse of Oostenrijks-Hongaarse gezag gegolden had, op de nieuwe toestand reageerdens werden zowel door hun historische ontwikkeling bepaald als door de behandeling die zij van de zijde der nieuwe gezagsdragers ondervonden. Eigenlijk waren beide factoren één. Dat was bij uitstek zichtbaar in de Slavische landen waar volkeren als Esten, Letten, Tsjechen en Slowenen, wier nationale ontwikkeling eeuwenlang door de Duitser tegengegaan was, onmogelijk konden dulden dat diezelfde Duitser zijn bevoorrechte positie handhaafde. Maar wat *zij* als historisch-gerechtvaardigde nivellering beschouwden, werd door *hem* als smadelijke en onverdiende degradatie gevoeld. Soms was trouwens van nivellering geen sprake, maar gingen de Slavische volkeren verder: zij wilden de Duitser kwijt. Te lang al had hij in ‘hun’ land gewoond! Dat parool klonk vooral in Polen.

Het kan niet in ons voornemen liggen, gedetailleerd weer te geven hoe zich na het einde van de eerste wereldoorlog de situatie in de verschillende landen en gebieden ontwikkelde waar groepen Duitsers woonden. Wij moeten kort samenvatten en willen daarbij het accent laten vallen op de *algemene gezindheid* der betrokken groepen.

Vier hoofdzakelijk of uitsluitend 'Duitse' grensgebieden waren er die Duitsland bij de Vrede van Versailles had moeten afstaan: het Saargebied, Eupen-Malmédy, Danzig, Memel. Van deze zouden het Saargebied (met ca. 800.000 Duitsers)[1], Danzig (350.000 Duitsers) en Memel (60.000 Duitsers) zich bij vrije stemming al in de jaren twintig met overweldigende meerderheid bij Duitsland aangesloten hebben. Vooral in Memel was de verbittering tegen de Litauers groot die de oude havenstad aan de Oostzee in 1923 bij verrassing bezet hadden - tevoren hadden Franse troepen er de orde gehandhaafd - en die de Duitse volksgroep op tal van wijzen dwars zaten. In de door België geannexeerde grensdistricten Eupen en Malmédy was de 'Volksduitse' groep (50.000 personen) die aanvankelijk de meerderheid der bevolking vormde, door geforceerde Belgische 'immigratie' minderheid geworden.

Hoe werd de stemming in de Elzas?

De Elzasser bevolking was in grote meerderheid Duits van oorsprong en sprak ook Duits; zij voelde Frans. Met grote vreugde had zij in 1918 de 'Pruisen' zien verdwijnen. Haar vreugde bleef niet onvermengd. Het Franse bestuur, door ultra-Fransgezinde Elzassers aangemoedigd, bevorderde uit alle macht het onderwijs in het Frans. Daartegen rezen protesten. Vanaf omstreeks 1925 ontwikkelde zich een vrij sterke beweging die culturele autonomie eiste.

Dan had Duitsland na de verloren oorlog aan twee landen gebieden moeten afstaan waar in 1918 een Duitse minderheid woonde: Noord-Sleeswijk aan Denemarken, West-Pruisen (de Poolse Corridor), Posen en Oost- Opper-Silezië aan Polen. De Denen behandelden de Volksduitse minderheid (30.000 personen) behoorlijk; ze bestond uit Duitsers die op zichzelf liever onder Duits bestuur leefden, en een zekere mate van ontevredenheid was er dus wel, maar ze droeg geen heftig karakter. Anders in Polen! Daar had de Volksduitse minderheid zich in 1918-1919 met hand en tand tegen de vestiging van het Pools gezag verzet. Alleen al in Posen waren duizend Duitse vrijwilligers gesneuveld, in Opper-Silezië zeshonderd. De Polen hadden de strijd gewonnen en onmiddellijk was de aanval op het *Deutschtum* ingezet. In ruim tien jaar tijd was van de oorspronkelijke Duitse stadsbevolking meer dan drie-vijfde, van de landelijke bevolking twee-vijfde naar Duitsland vertrokken. Vier-vijfde van het Duitse grootgrondbezit was onteigend. Dat zich van de Volksduitsers die alle druk ten spijt in Polen bleven wonen (¾ *à* 1 millioen), een stemming van recalcitrantie en verbittering meester maakte, sprak vanzelf.

Nòg een groep Duitsers had als gevolg van de Vrede van Versailles het verband met het Duitse Rijk verloren: de *Kolonialdeutschen* in Zuidwest-Afrika (12.000 personen). Ook zij waren ontevreden omdat zij hun bevoor-

1 Wij geven hier en in het vervolg de reële of geschatte bevolkingscijfers omstreeks 1930 weer.

rechte positie als kolonisten met blanke immigranten uit het mandaatsland Zuid-Afrika moesten delen bij wie zij in veel opzichten ten achter gesteld werden. Zuid-Afrika oogstte, meenden zij, wat Duitsland gezaaid had: waaide de Duitse vlag maar weer boven Windhoek en Lüderitzbucht!

In al deze gevallen had reeds tijdens de republiek van Weimar de Duitse volksgroep - minderheidsgroep behalve in het Saargebied, Danzig en Memel - maar één hartewens: herstel van het Duitse gezag.

Hoe was de stemming in de Duitse gebieden die deel geweest waren van de oude Oostenrijks-Hongaarse monarchie, te weten: Oostenrijkzelf, het Sudetengebied en Zuid-Tirol?

Aan Oostenrijk was de *Anschluss* bij Duitsland strikt verboden. Voor de wenselijkheid daarvan bleven zich alle grote partijen in hun programma's uitspreken. In de loop van de jaren twintig raakte de *Anschluss*-gedachte echter op de achtergrond: de stijgende spanningen tussen het socialistische Wenen en het clericale platteland eisten steeds meer aandacht op.

De Sudetenduitse bevolking kon het ‘verraad’ der Tsjechen in de eerste wereldoorlog en het falen van haar poging tot verwerving der zelfstandigheid niet verkroppen. Ook hier werd een aanzienlijk deel van het Duitse grootgrondbezit, zij het tegen behoorlijke vergoeding, geliquideerd. Het ergerde de Sudetenduitsers dat de Tsjechen hun pogingen voortzetten, met eigen volksgroepen in het voor de jonge republiek uit economisch en militair oogpunt belangrijke grensgebied door te dringen. In tal van steden en dorpen werd de dagelijkse verbitterde strijd tussen Sudetenduitsers en Tsjechen voortgezet. In het Praagse parlement hadden de Sudetenduitsers hun eigen partijen; van hun afgevaardigden verstond meer dan de helft geen woord Tsjechisch. Deze grote groep van ruim drie millioen Duits-sprekende en Duits-gezinde mensen had het gevoel dat zij zich wel *moest* schikken in haar lot; willig ging het niet.

De Duitse bevolking van Zuid-Tirol tenslotte - in de Noordelijke dalen geconcentreerd: de Zuidelijke helft was Italiaans - werd sinds de vestiging van het fascistische bewind met dwang en geweld ver-Italianiseerd. Zelfs de aanduiding ‘Zuid-Tirol’ werd verboden: *Alto Adige* moest het heten. De Duitsers (280.000 personen) vormden er, aldus Mussolini, ‘geen minderheid maar een ethnisch reliek - overblijfsel van barbaarse invallen tijdens vroegere veldtochten.’[1] Hun behandeling was navenant.

Wij gaan verder.

Zoals wij zagen, hadden zich in de Middeleeuwen en in de achttiende en negentiende eeuw temidden van tal van Slavische volkeren en in Hongarije grote groepen ‘Duitsers’ gevestigd (‘non-assimilanten’), die òf een uitgesproken overheersende òf een bevoorrechte positie innamen.

1 Redevoering van 6 Febr. 1926, geciteerd in: *Die Nationalitäten in den Staaten Europas* (Wenen, 1931), p. 512.

Het eerste was het geval in het latere Estland en Letland, het tweede in Rusland, Hongarije, Roemenië en Zuid-Slavië.

Overal kregen deze Duitsers het na de eerste wereldoorlog, van hun standpunt uit bekeken, zwaar te verduren.

In Estland (18.000 Duitsers) en Letland (65.000 Duitsers) werden hun sociale en politieke privileges afgeschaft. In Letland hadden ruim 1000 Duitse grootgrondbezitters bijna de helft van de bodem bezeten; de jonge republiek ging tot grootscheepse onteigening over, het land werd onder Lettische landarbeiders verdeeld. Duitse 'baronnen' die duizend of tienduizend ha hun eigendom genoemd hadden, mochten blij zijn indien zij als eigenaar van 50 hectare in hun koetshuis konden blijven wonen. Ook de Duitse bourgeoisie in de steden verloor haar voorrechten. Veel Duitsers vertrokken, de overblijvenden pasten zich geresigneerd maar moedeloos aan de nieuwe verhoudingen aan. Bahr die in 1913 in zijn vaderstad Mitau aan de Oostzee nog 12.000 Duitsers aangetroffen had, vond er, toen hij in 1930 terugkwam, nog maar 2600, 1130 ouder dan 50 jaar; er waren meer grijsaards boven de 70 dan jongens beneden de 10.[1]

In Hongarije leden de Volksduitsers (550.000 personen) onder de culturele druk die op hen uitgeoefend werd. Minderheidsrechten werden hun niet gegund. Zij hadden enkele eigen lagere scholen; middelbare scholen ontbraken.Aparte politieke vertegen woordiging werd hun niet toegestaan.

Ook in Roemenië moesten de Volksduitsers (750.000 personen) offers brengen. Een deel van hun grootgrondbezit - in Zevenburgen gedeeltelijk eigendom van de oude Duitse gemeenschappen - werd onteigend, onderwijs in het Duits tegengegaan.

In Zuid-Slavië was de druk op de Volksduitsers (600.000 personen) nog sterker. Er waren nog lagere scholen waar in het Duits onderwijs werd gegeven; Duitse middelbare of kweekscholen waren er niet. De Volksduitsers gaven de strijd niet op. Zij vochten 'om iedere klas, om iedere leerkracht, om ieder kind, om ieder leerboek en om ieder uur les in het Duits.'[2] Hevig was de worsteling vooral in Slowenië waar de door de Duitsers zo lang onderdrukte Slowenen - verontwaardigd dat aan de overzijde van de grens aan de Sloweense minderheid in Oostenrijk geen spoor van zelfstandigheid gegund werd - op alle Duitse instellingen storm liepen. De stedelijke Duitse bourgeoisie werd met de ondergang bedreigd. In Marburg waren in 1910 van 26.000 inwoners 23.000 Duitsers; in 1930 waren er nog maar 10.000 over. Zij bezaten nog een eigen dagblad maar dat mocht de Duitse naam van de stad niet langer in de kop voeren: 'Maribor' moest het zijn, zoals de Slowenen het noemden.

Hoe was het in de Sowjet-Unie?

Door en na de Russische revolutie waren de meeste Duitse middenstanders uit de Russische steden verdwenen. Velen vluchtten naar Duits-

1 Bahr: *Volk vor den Grenzen*, p. 65.
2 *Ibid.*, p. 444.

land. In de Oekraïne, aan de Oostzee en in het Wolgagebied raakte de gezeten Duitse boerenstand in het nauw. Hij moest over het algemeen van het bolsjewisme niets weten. Van 1880 af waren al zoveel plechtig toegezegde privileges verloren gegaan, hetgeen toen al tot grootscheepse emigratie der *Russlanddeutschen* geleid had - nu dreigde ook nog de opheffing van de particuliere eigendom. In de burgeroorlog vochten veel Duitsers tegen het Rode Leger. Vergeefs! De communisten bleven overwinnaar. Na de burgeroorlog teisterde hongersnood de Volksduitse gebieden, na de hongersnood kwam de collectivisatie van de landbouw, na de collectivisatie weer een hongersnood. Van 1,1 millioen Volksduitsers aan Wolga, Don, Dnjepr en Zwarte-Zee-kust waren in 1926 nog 760.000 over. In de Wolga-Duitse republiek waren toen naar verhouding onder de Russen bijna zeven maal meer communisten dan onder de Volksduitsers. Dat was nog vóór de strijd tegen de 'koelakken' begon, waarbij talloze Volksduitsers naar Siberië verbannen werden, volgens een Engels reiziger die in 1936 het gebied bezocht, één vijfde van de gehele groep.[1] Diep was de verbittering der overgeblevenen wier voorouders, zo zagen zij het, een kale steppe tot de korenschuur van het Keizerlijk Rusland omgetoverd hadden. Zeer velen hadden na 1917 getracht, de Sowjet-Unie te verlaten. Omstreeks 20.000 Doopsgezinden togen in de eerste helft van de jaren twintig via Duitsland naar Canada, 5.000 volgden in 1929, van wie weer een gedeelte naar Mexico, een ander gedeelte naar Paraguay verder trok.

Tot zover ons beknopt overzicht. Vatten wij het samen.

Nog vóór Hitler aan de macht gekomen was, begeerde Oostenrijk de *Anschluss*. De Duitsers in het Saargebied, Eupen-Malmédy, Danzig en Memel wilden '*heim ins Reich*'. De Duitsers in Zuidwest-Afrika zagen het mandaatsgebied graag weer als Duitse kolonie. De Duitsers in Noord-Sleeswijk, de Poolse Corridor, Posen en Oost-Opper-Silezië, in het Sudetengebied en Zuid-Tirol, in Estland, Letland, Hongarije, Roemenië, Zuid-Slavië en de Sowjet-Unie voelden zich, hier sterker, daar zwakker, als minderheid verdrukt; in een enkel geval (Noord-Sleeswijk) hadden zij weinig klachten, in de meeste andere legio. Tevreden waren zij nergens. Allen bejammerden zij een verleden waarin zij het juist als Duitsers beter of zelfs uitstekend gehad hadden. Sommigen van deze non-assimilanten schikten zich in hun lot, doch ongaarne; anderen protesteerden en konden de hoop niet opgeven dat de rollen spoedig verwisseld zouden worden.

*

Laat ons thans zien hoe na de eerste wereldoorlog de verhoudingen kwamen te liggen in die gebieden waar de Duitsers zich als immigranten in de regel wèl aan hun nieuwe omgeving assimileerden.

1 *Times* (Londen), 25 Nov. 1936.

In de Verenigde Staten liep het aantal Duitsers die nog Duits spraken, snel terug. In verreweg de meeste Duitse verenigingen werd Engels de voertaal. Waren er in 1890 nog 1000 Duitse dagbladen en periodieken geweest, in 1926 telde men slechts 275. Knirsch die wij reeds als organisator van de eerste nationaal-socialistische beweging in het Sudetengebied tegenkwamen, reisde in de jaren twintig naar Amerika om de uit Tsjechoslowakije geëmigreerde Duitsers er toe te brengen, steun te verlenen aan de strijd van hun achtergebleven landgenoten tegen de Tsjechoslowaakse republiek; zijn actie wekte geen weerklank en hij keerde teleurgesteld naar Europa terug. Tien jaar later ging een andere Duitser in Philadelphia - stad waar Duitse immigranten en groepen in de negentiende eeuw een grote rol gespeeld hadden - op zoek naar het *Deutschtum*:

> 'Men vindt tenslotte een Duits orgaan dat zich nauwelijks kan handhaven, men vindt een nagenoeg vergeten bibliotheek, en als men geluk heeft en ver genoeg weggaat van de belangrijkste straten en pleinen, naar de wijken van de kleine luyden, dan kan men nog wel eens op een Zondag uit een bakstenen kerk de magere klank horen opstijgen van een Duitse psalm, waarin de stevige en heldere stemmen van de jeugd ontbreken. En als men lang genoeg navraag doet, dan kan men nog wel te weten komen, waar af en toe de uit een bepaald Duits gebied afkomstige mannen bijeenkomen, en waar het lokaal ligt van een Duitse mannenzangvereniging.'[1]

Al na de eerste wereldoorlog voorspelden sommige Duitsers mistroostig dat in Amerika over een eeuw alleen nog maar de grafstenen Duits zouden spreken. De Duitsers die er zich vóór 1914 gevestigd hadden, waren inderdaad grotendeels ver-Amerikaniseerd. Het ver-Amerikaniserings-proces moest echter nog beginnen bij de 'nieuwe' Duitse immigranten: diegenen die in de republiek van Weimar geen bestaan hadden kunnen vinden. Zij telden een half millioen en velen hunner hadden het in de Verenigde Staten niet gemakkelijk.

In Zuid-Amerika verliep de assimilatie langzamer. Toen zich de economische wereldcrisis ging aftekenen, zaten tienduizenden Duitse immigranten ook hier spoedig in ernstige moelijkheden. Zij hadden verwacht, als zelfstandig kolonist in het oerwoud te kunnen slagen; teleurgesteld en berooid zakten zij af naar steden als Buenos Aires en Rio de Janeiro.

Onder hen was het dat zich de eerste buitenlandse *Ortsgruppen* vormden van de NSDAP.

*

Voor de lotgevallen van de Duitsers buiten Duitslands grenzen had, zoals wij zagen, het Duitse volk vóór de eerste wereldoorlog slechts geringe belangstelling gekoesterd. Dat werd na 1918 anders!

1 Karl Götz: *Deutsche Leistung in Amerika* (Berlijn, 1940), p. 53. Götz had in '37-'38 een jaar in Amerika rondgereisd.

In verschillende grensstreken werd heftig gevochten, in Opper-Silezië met de Polen, in Zuid-Oostenrijk met de Slowenen. Duizenden Duitse vrijwilligers, meest jeugdige nationalisten, reisden er heen en traden tot de losse militaire formaties toe, de z.g. *Freikorpse*, die zich ook bij tientallen in Duitsland zelf vormden voor de strijd tegen de communisten en linkse socialisten. Talrijke latere nationaal-socialisten kregen er hun eerste scholing in bruut en gewelddadig optreden. Met de volksstemmingen die in de jaren 1920-1922 in bepaalde omstreden gebieden gehouden werden (Noord-Sleeswijk, de Zuidelijke helft van Oost-Pruisen, Opper-Silezië, een Hongaars grensdistrict en een gedeelte van Karinthië), leefde men intens mee: dan stoomden telkens honderden stampvolle treinen door het land om de stemgerechtigden - in de regel mochten diegenen die vóór een bepaalde datum in het omstreden gebied geboren waren, of zij er nog woonden of niet, aan het plebisciet deelnemen - naar de grensdistricten te brengen waar de beslissing vallen moest. De omvangrijke actie om die gebieden voor Duitsland te behouden, werd door een apart lichaam geleid, de in Mei 1919 opgerichte *Deutsche Schutzbund*, die een enorme werkzaamheid ontplooide. Millioenen Duitsers voelden zich innig met de *Grenzdeutschen* verbonden. Men bejammerde hun lot; men betreurde hun verlies. Sterker nog: de strijd aan de grenzen wekte een levendige belangstelling voor de Duitsers die nog verder van huis woonden. Aan de *Grenzdeutschen* ontdekte men de *Auslandsdeutschen*. Het gevoel, door de wereldgeschiedenis te kort gedaan, bij 'de verdeling van de aarde' te laat aan bod gekomen te zijn, droeg er toe bij dat men al die in den vreemde wonende Duitse groepen zien ging als resten van een glorieus, maar niet voor altijd afgesloten verleden.

De uit de grensdistricten verdrevenen stimuleerden dat gevoel; zij knoopten langs geheime wegen weer contact aan met gelijkgezinden in de gebieden die verloren waren gegaan, gaven hun financiële en andere steun, rieden hun aan, op verlening van autonomie aan te dringen die weer grondslag kon zijn voor verdere eisen. IJverig werden de wetenschappelijke gegevens verzameld die de 'historische rechten' der Duitsers 'bewijzen' moesten. Aan een dozijn Universiteiten kwam het tot oprichting van speciale instituten die zich op de geschiedenis van bepaalde Duitse groepen in den vreemde specialiseerden. Het *Deutsche Ausland-Institut* in Stuttgart sloeg met een staf van zestig personen de vleugels wijd uit en had in 1932 al tegen de vijftig publicaties doen verschijnen. Ook de *Verein für das Deutschtum im Ausland* ging een ongekende bloei tegemoet. Zij had in 1929 3.000 plaatselijke afdelingen en meer dan 5.000 scholierengroepen, per jaar gaf zij toen 2,5 millioen Rm. uit. Het aantal boeken en brochures dat aan de lotgevallen der *Auslandsdeutschen* gewijd werd, liep in de duizenden. Er ontstond een vrij algemeen aanvaarde, alleen in communistische en sommige socialistische kringen verworpen overtuiging dat er 'eigenlijk' 100 millioen Duitsers op aarde woonden: 65 millioen *in*

Duitsland, 35 millioen er buiten. Geleerden kronkelden zich in duizend bochten om te betogen dat Duits-sprekende Zwitsers, Elzassers en Luxemburgers, als men de zaak goed bekeek, *Duitsers* waren; statistieken werden nageplozen om te becijferen hoeveel kinderen en kindskinderen van Duitse immigranten er in de Verenigde Staten woonden - allemaal 'Duitsers'. *Ein Hundertmillionevolk*! Welk een glorie straalde daarvan af! Welk een streling wekte dat trotse begrip!

Maar hoe smadelijk, hoe onbillijk werden millioenen leden van dat *Hundertmillionevolk* in den vreemde bejegend! In gebieden die zij, en zij alléén, tot bloei hadden gebracht, werden zij vervolgd en opgejaagd - mest ('*Kulturdünger*'), die ondergeploegd werd door ondankbare Slaven en Hongaren. Men beaamde de protesten der verdrukte Duitse minderheden, men steunde de pressie op de Volkenbond die door hun federatief verbond, het in 1923 in het leven geroepen *Verband der deutschen Volksgruppen in Europa*, uitgeoefend werd, men wijdde veel aandacht aan het Congres van Europese Nationale Minderheden dat in 1925 voor het eerst bijeenkwam en waar vertegenwoordigers van tal van andere groepen voor hun klachten aandacht vroegen.

Er stak in al die belangstelling bij sommigen eerlijke bewogenheid met het lot der minderheden, oprechte verontwaardiging over de traagheid waarmee de Volkenbond die voor een fatsoenlijke behandeling dier minderheden garant stond, hun klachten en protesten in onderzoek nam - een onderzoek dat vrijwel steeds door de onwillige houding van de betrokken regering op niets uitliep. Hoe kunnen Duitsers ooit chauvinisten zijn, vroeg Oncken zich in 1926 af: 'tegenover de caricaturen van een bekrompen nationalisme is het onze roeping, de onsterfelijke zaak der gerechtigheid, der culturele autonomie en van het recht der minderheden... te vertegenwoordigen en daarmee een morele zendingsgedachte onder de volkeren te brengen.'[1]

Er waren Duitsers die er anders over dachten. 'Onsterfelijke zaak der gerechtigheid?' *Quatsch*! In de geschiedenis gold slechts het recht van de sterkste. Systematisch moest men ter vergroting van het schuldgevoel der overwinnaars de publieke opinie in het buitenland op de slechte behandeling der minderheden wijzen. Van dat vaste punt kon men gebruik maken om het ganse systeem der naoorlogse vredesverdragen uit zijn voegen te lichten. In het verlies van de Elzas, Eupen-Malmédy, Danzig, Memel, de Corridor, Posen en Oost-Opper-Silezië mocht en zou men niet berusten, evenmin in dat der koloniën. Nu was Duitsland nog zwak - *eens* zou het weer sterk zijn.

Onder de bewogen oppervlakte van het staatkundig en cultureel leven

1 Oncken: 'Geistige und sittliche Bedeutung des Auslanddeutschtums', *Nation und Geschichte*, p. 303.

in de Weimar-republiek, onder het schuim dat daar rondvloog en de snelle kolken die er zich vormden, werd van jaar tot jaar de onderstroming sterker die de geesten van millioenen stuwde in de richting van revanche.

*

Het was de NSDAP waarin deze revanche-gedachte het sterkst leefde. Dat werd vaak ontkend, maar wie de SA zag marcheren, wist al beter. Geenszins toevallig was het, dat van meet af aan in deze partij figuren een vooraanstaande rol speelden die een groot deel van hun vorming als leden van Duitse groepen ontvangen hadden die in de verdrukking waren geraakt. Hitler, wij zagen dat reeds, was een typische Duitse nationalist en antisemiet uit Oostenrijk. Rudolf Hess, zijn plaatsvervanger, was in Egypte opgegroeid als zoon van een Duits koopman die in de eerste wereldoorlog al zijn bezittingen verloor. Hermann Goering had zijn halve jeugd in Oostenrijk doorgebracht; zijn vader was gouverneur geweest van Duits Zuidwest-Afrika. Alfred Rosenberg, hoofdredacteur van de *Völkische Beobachter*, stamde uit het Estlandse Reval. Richard Walter Darré die het nationaal-socialistische landbouwprogram ontwikkelde en in 1933 minister van voedselvoorziening en landbouw werd, was in Argentinië geboren; de wieg van zijn naaste medewerker, *Staatssekretär* Herbert Backe, had in de Kaukasus gestaan.

Hoezeer in Duitsland zelf het nationaal-socialisme ook een uitvloeisel, beter: *samen*-vloeisel was van geestelijke stromingen van welke sommige al in het begin van de negentiende eeuw zichtbaar geworden waren, - als *synthese* van anti-kapitalistisch, antisemietisch, door ressentiment bepaald, '*herrenmässig*' denken had het zich het eerst in de oude Oostenrijks-Hongaarse monarchie getoond, in Wenen, vooral echter in het Sudetengebied.[1] Het was er de fanatieke strijd-ideologie van een minderheid die zich achteruit gezet voelde - ideologie, die millioenen burgers van Duitsland eerst in haar ban ging slaan toen de gevoelssituatie waarin zij zich bevonden, te vergelijken was met die van de Oostenrijkse en Sudetenduitse handwerkers en middenstanders omstreeks de eeuwwisseling. Dat vergde tijd. In het begin van de jaren twintig was het nationaal-socialisme zowel in Oostenrijk als in het Sudetengebied sterker dan in Duitsland. De Oostenrijkse en Sudetenduitse nationaal-socialistische leiders voelden zich aanvankelijk Hitlers gelijken. Nog voor Hitler lid werd van de kleine nationaal-socialistische partij die in München ontstaan was, trachtte hij toe te treden tot de *Ortsgruppe* Linz van de *Deutsche Nationalsozialistische*

1 Hierop werd al in 1939 door Elizabeth Wiskemann gewezen: *Undeclared war* (Londen, 1939), p. 220-1, 311.

Arbeiterpartei in Oostenrijk.[1] Niet Hitler, maar dr Walther Riehl, leider van deze Oostenrijkse DNSAP, was voorzitter van het internationaal contactbureau van Duitse, Sudetenduitse en Oostenrijkse nationaal-socialisten dat in 1919 in Wenen opgericht en in 1920 naar Salzburg verplaatst werd, en toen Hitlers NSDAP na de mislukte *Putsch* van November 1923 uiteengeslagen was, waren het de leiders der Sudetenduitse DNSAP die de eerste fondsen verstrekten voor de heropbouw. Hun partij schrompelde ook nimmer tot de kleine secte ineen die van de Duitse NSDAP na de November-*Putsch* restte. De Sudetenduitse nationaal-socialisten voor wie figuren als Goebbels en Frick herhaaldelijk als spreker optraden, hadden in de Tsjechoslowaakse republiek nimmer minder dan ca. 10% van alle kiezers achter zich en de coalitie die zij in 1929 met de *Deutsch-Nationale Partei* vormden, verwierf in dat jaar een derde van alle stemmen en was daarmee veruit de sterkste politieke groepering der Sudetenduitse minderheid geworden.

Doch ook bij andere Duitse groepen in den vreemde had, nog voor Hitler aan de macht gekomen was, het nationaal-socialisme wortel geschoten.

In het Saargebied vormden de NSDAP-ers een kleine, maar actieve groep. In Eupen-Malmédy was hetzelfde het geval. In de Vrijstaat Danzig had de NSDAP in de herfst van 1932 een zesde van alle stemmen verworven. In Memel was in 1928 een nationaal-socialistische beweging ontstaan die echter op instructie van de leiding der NSDAP nog slechts in het geheim werkzaam was. In de Elzas stonden jeugdige leiders van de autonomistische beweging al van 1925 af met de Duitse NSDAP in contact. In Zuidwest-Afrika hadden zich enkele *Ortsgruppen* van de NSDAP geformeerd.

In Oostenrijk waar de *Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei* omstreeks 1925 uiteengevallen was in verschillende, elkaar bestrijdende splinter-groeperingen, had de *NSDAP (Hitlerbewegung)* die uit München haar directieven ontving, van 1930 af een hoge vlucht genomen; zij had eind 1932 vermoedelijk omstreeks een vijfde van de bevolking achter zich. In Zuid-Tirol werd door de NSDAP geen actie gevoerd: Hitler stond van meet af aan op het standpunt dat men terwille van een bondgenootschap met het fascistische Italië dat gebied moest prijsgeven.

In de Slavische grensstaten en in Hongarije was van doordringen van het nationaal-socialisme bij de Duitse minderheden nog weinig gebleken. Estland en Roemenië vormden de enige uitzondering. In Estland was in 1932 binnen de *Deutsch-Baltische Partei* een nationaal-socialistische groepering ontstaan en uit het Roemeense Zevenburgen had een gediscrediteerd leider van de oude Duitse groep, dr Karl Wolff, al in 1920 een volgeling, *Rittmeister* Fritz Fabritius die al vóór de eerste wereldoorlog een antisemie-

1 Getuige Reinthaller, Procesverslag *Case XI*, p. 12704.

tische jeugdgroep geleid had, naar Duitsland gestuurd om er, zei hij, 'mensen te zoeken die nog in de Duitse toekomst geloven.'[1] Als enthousiast volgeling van Hitler was Fabritius naar Zevenburgen teruggekeerd. *Mein Kampf* werd dr Wolffs 'dagelijkse lectuur'[2]. Reeds in 1923 gingen van elk nummer van de *Völkische Beobachter* twaalf stuks naar Zevenburgen 'waarvan elk exemplaar door zeer veel handen ging.'[3] Wolff en Fabritius riepen de door de Roemenen in het nauw gebrachte Volksduitsers op, een eenheidsfront te vormen met eigen arbeidsdienst. In Zevenburgen demonstreerden in November 1932 500 geüniformeerde leden van een semi-militaire *Arbeitsmannschaft*; het eenheidsfront van Fabritius (dr Wolff was in 1929 gestorven) had ook in het Roemeense deel van het Banaat invloed gekregen op de Volksduitsers.

In de Verenigde Staten bevonden zich onder het half millioen Rijksduitsers dat na Duitslands nederlaag daarheen geëmigreerd was, jongeren die in Duitsland geen normale plaats in de maatschappij hadden kunnen of willen vinden. Verschillende hunner waren lid geweest van de extremistische *Freikorpse*. Voor hun pogingen, sympathie te wekken voor bewegingen als de NSDAP, had de grote groep van vooroorlogse Duitse immigranten geen belangstelling. De rechts-extremistische naoorlogse immigranten richtten dus eigen organisaties op, zo in Chicago in 1924 de '*Teutonia*', die in kleine kring nationaal-socialistische propaganda voerde. De leider van het groepje, Fritz Gissibl, volgeling van Julius Streicher, werd in 1926 lid van de NSDAP. De actie vond enige weerklank in andere steden. Toen Hitler bij de verkiezingen in de herfst van 1930 opeens de op een na sterkste partij van Duitsland bleek te leiden, breidde zij zich uit. In September 1932 benoemde Hitler zekere Heinz Spanknoebel tot leider van de Nazi-beweging in Amerika. Deze was toen nog klein; Rijksduitsers en personen die al het Amerikaanse staatsburgerschap verworven hadden, waren er lid van. Zij droeg het karakter van een fanatieke secte.

Ook in Zuid-Amerika, waar een groot deel - in Brazilië zelfs drie-vierdevan de naoorlogse Duitse immigranten sociaal mislukt was, hadden zich omstreeks 1930 groepjes Duitse nationaal-socialisten gevormd. Twaalf Rijksduitsers richtten in 1928 in Paraguay een *Ortsgruppe* van de NSDAP op. In 1931 verenigden verschillende *Ortsgruppen* er zich tot een *Landesgruppe* - eerste van haar soort waar ook ter wereld. In April 1931 ontstond de *Ortsgruppe* Buenos Aires met zestig leden.

Dergelijke *Ortsgruppen* kwamen ook in andere landen tot stand: in Zwitserland, in Spanje, in België, vermoedelijk ook elders. Het waren meest kleine groepjes. De grote massa van de in den vreemde wonende

1 Otto Fritz Jickeli: 'Karl Wolff. Der Wirtschaftsführer der Siebenbürger Sachsen', *Grosse Deutsche im Ausland* (Stuttgart, 1939), p. 298.
2 *Ibid.*
3 W. Schunn: *Weg und Feinde der N[ationalen] E[rneuerungsbewegung der] D[eutschen in] R[umänien]* (Hermannstadt, 1934), p. 14.

Rijksduitsers had voor Hitler geen belangstelling. Er waren in de NSDAP echter figuren die beseften dat hun partijgenoten in het buitenland belangrijke diensten konden bewijzen. Besloten werd, hen organisatorisch sterker te binden. In de herfst van 1930 had een Rijksduitser, Willy Grothe, die twintig jaar lang in Afrika gewoond had en daar in de eerste wereldoorlog door de Engelsen geïnterneerd was geweest, een paar maanden nadat hij lid geworden was van de NSDAP, in Hamburg een bureau opgericht dat zich ten doel stelde met al die buitenlandse Rijksduitse Nazi's in geregeld contact te blijven. Het bureau werd per 1 Mei 1931 door de partijleiding erkend en kreeg de titel '*Auslandsabteilung der Reichsleitung der NSDAP*'. Hieruit zou zich de *Auslands-Organisation der NSDAP* ontwikkelen.

'Wij geven geen enkele Duitser in Sudetenduitsland, in Elzas-Lotharingen, in Polen, in de Volkenbondskolonie Oostenrijk of in de opvolgerstaten van het oude Oostenrijk op', stond in Gottfried Feders bekende brochure *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken* te lezen, waarvan in 1930 al de elfde druk verscheen. 'Onze beweging kent geen staatsgrenzen', heette het in 1931 in een ander, door de NSDAP uitgegeven geschrift:

> 'In zeven staten vormt ons *Volkstum* de meerderheid (Nederland, België, Luxemburg, Zwitserland, Liechtenstein, Duits-Oostenrijk, Danzig), in acht andere woont het aan onze grenzen (Frankrijk, Denemarken, Litauen, Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije, Zuid-Slavië, Italië). In Hitlers hand zullen noch deze, noch de Duitsers in de oude koloniën overzee, en in de overige kolonisatiegebieden vergeten worden maar als wapen dienen ter ontmaskering van Volkenbond en vijandelijke leugens *und heimkehren im Freiheitsringen zum Groszdeutschen Reich der Idee und Wirklichkeit*!'[1]

Dergelijke onvoorzichtig-openhartige uitlatingen waren Hitler niet sympathiek. Men moest geen slapende honden wakker maken. Fanfares hadden geen zin zolang de NSDAP er niet in geslaagd was, Duitslands militaire kracht te herstellen.

Daartoe moest eerst de macht veroverd zijn.

Op 30 Januari 1933 was het zover.

1 Niss Volker: *Unser Grenz- und Auslanddeutschtum* (München, 1931), p. 52.

Hoofdstuk XVII
De politieke Vijfde Colonne

‘HET besluit er op los te slaan, was altijd in mij.’

Zo sprak, gelijk wij zagen, Hitler in November 1939.

Bijna zes jaar en tien maanden was hij toen heer en meester van Duitsland. Wat hij bij die gelegenheid in de vertrouwde kring van zijn naaste militaire medewerkers uitsprak, was de diepe waarheid over het beleid dat hij van meet af aan gevoerd had - maar had trachten geheim te houden. Duitsland moest Europa beheersen. Als zijn voornaamste, urgentste, ‘eigenlijke’ taak had hij het gezien, het Duitse Rijk in de kortst mogelijke tijd militair zo machtig te maken dat alle tegenstanders de strijd òf bij voorbaat gewonnen zouden geven òf hem, als zij hem aandurfden, zouden verliezen. Een Bethmann-Hollweg, een Stresemann waren aarzelende schipperaars geweest - hij zou recht op zijn doelwit afstevenen, meedogenloos, onbezwaard door ‘sentimentaliteit’. Het doel heiligde de middelen, *alle* middelen.

Toen hij op 30 Januari 1933 Rijkskanselier werd, was Duitsland uit militair oogpunt uiterst zwak. Het is waar dat de Duitse militairen met medeweten en instemming van de successieve regeringen van de Weimar-republiek al van het begin van de jaren twintig af vele bepalingen van het Verdrag van Versailles tersluiks overtreden hadden: in Oost-Duitsland had men een verdedigingslinie aangelegd en een burgerwacht opgesteld, geoefend en bewapend; voor het leger van 100.000 man was een oorlogsoperatieplan uitgewerkt; oefeningen met moderne jagers, met tanks en met gasgranaten had men van 1924 af in de Sowjet-Unie kunnen houden; Krupp had met steun van de regering zijn machinepark voor het vervaardigen van wapenen opnieuw opgebouwd en was in 1925 modellen beginnen te maken voor nieuwe tanks en voor gemechaniseerd geschut; en in Zwitserland, Zweden, Spanje en Nederland hadden gecamoufleerde Duitse firma's torpedo's, onderzeeërs, jagers en lichte bommenwerpers geconstrueerd. Dat alles was van belang geweest om Duitse militairen en

technici in staat te stellen, de ontwikkeling der oorlogstechniek bij te houden, doch zij hadden hun nieuwe inzichten en ervaringen nog niet op grote schaal in practijk kunnen brengen. Aan een inval door Polen, Tsjechoslowakije of Frankrijk had Duitsland begin '33 niet het hoofd kunnen bieden: de paar divisies waarover het beschikte, hadden slechts voor twee weken munitie. Wanneer men de chef van de legerstaf, *Freiherr* von Hammerstein-Equord, vroeg wat hij zich in geval van een vijandelijke invasie voorstelde te doen, placht hij te antwoorden: 'Ik kan de oprukkende vijand alleen maar tegemoet gaan en hem zeggen: komt U binnen.'[1]

Dan Hitler!

Met man en macht zette hij zich achter de herbewapening. Hij predikte vrede om zich des te grondiger op oorlog te kunnen voorbereiden. Wat zijn generaals en admiraals voor wenselijk hidden, kregen zij - of meer dan dat. Hun financiële verlangens behoefden zij niet eens te specificeren. Van April 1934 af vroegen zij bij de schatkist een totaalcrediet aan; het moest krachtens besluit van de *Führer* automatisch ingewilligd worden. Met de gecamoufleerde opbouw van de *Luftwaffe* werd in 1933 begonnen, in Juni '35 gleden de periscopen van de eerste zes nieuwe onderzeeërs door de Oostzee. Waar in 1933 zes leger-divisies hadden gestaan, waren er in 1939 een-en-vijftig; in zes jaar tijd was een luchtmacht opgebouwd van 2400 eerste-linie-toestellen; een vloot van één gewone en zes lichte kruisers was uitgebreid tot een van vijf slagschepen, acht kruisers, tweeen-twintig torpedobootjagers en zeven-en-vijftig onderzeeërs.

Daarmee kon men wereldpolitiek maken.

*

De hegemonie in Europa nastrevend, ging Hitler niet volgens een vast plan te werk. Niemand kon alle factoren overzien - ook hij niet. De vaststelling van zijn naaste politieke objecten was telkens mede afhankelijk van krachten die zich aan zijn beheersing onttrokken: het beleid van staatslieden in andere landen die hem trachtten te stuiten, de publieke opinie aldaar, gebeurtenissen als Italië's inval in Abessynië en het uitbreken van de burgeroorlog in Spanje. Zijn einddoel hield hij vast in het oog - de preciese weg er heen was ook hem onbekend. Zijn demonie was juist gelegen in de wijze waarop hij, voorzover nodig dat einddoel verheimelijkend, alle krachten waarover Duitsland beschikte, aan zijn wil wist te onderwerpen. '*Führer, befiehl! Wir folgen*!' schalde het hem tegemoet waar hij zich vertoonde. En hij *beval*. Hij wàs *Führer*.

Hoe vaak hij ook van zijn algemene aggressieve gezindheid getuigenis

1 Getuige generaal Halder, Procesverslag *Case XI*, p. 20397.

aflegde, in zijn concrete plannen wijdde hij niemand of haast niemand in. ‘Ik heb drie manieren om geheimen te bewaren’, zei hij eens tegen admiraal Raeder, ‘de eerste als we samen alleen spreken; de tweede als ik, Hitler, ze voor mezelf houd; de derde, voor problemen voor de toekomst, die ik niet tot het einde toe uitdenk.’[1] Hoe meer geheimen, hoe beter! Gaf hij een geheim prijs, dan zou hij kwetsbaar zijn. In *zijn* hand moesten alle draden van de macht samenkomen. *Zijn* brein moest het beleid bepalen, *zjjn* stem het verkondigen. Zo alleen zou hij de aanbidding des volks bestendigen die fundament was van zijn macht; zo alleen zou hij zijn medewerkers tegen elkaar kunnen uitspelen. Allen moesten werktuig zijn. De rechterhand mocht niet weten wat de linker deed. De invloed van ministers moest beknot worden door die van staatssecretarissen - de invloed van deze autoriteiten weer door die van de *Reichsleitter* der NSDAP - de invloed van het centraal bestuur door die van de *Gauleiter* - de invloed van permanente gezagsdragers door die van *Bevollmächtigten* - de invloed van *Bevollmächtigten* door die van *Sonderbevollmächtigten*. De strijd van allen tegen allen die hij, geamuseerd toekijkend, uit een mengsel van berekening en gemakzucht bevorderde, zou hem te allen tijde tot enig en absoluut overwinnaar maken. Raad had hij niet nodig. Hij erkende geen gelijkwaardigen. Op overleg stelde hij geen prijs. In het Rijkskabinet werden de laatste reële discussies in 1934 gevoerd; het kwam in 1938 voor het laatst bijeen. De op 4 Februari van dat jaar opgerichte *Geheimer Kabinettsrat* bestond slechts in de vorm van apart briefpapier. De *Reichsleiter der NSDAP* werden na 1934 niet meer voor een gemeenschappelijke zitting bijeengeroepen. Geen van de leden van deze hoge colleges werd als zodanig ooit ingelicht over het te voeren beleid. Dat er oorlog met Polen was, lazen zij in de krant. Naar buitenlandse radio-uitzendingen mochten zij niet luisteren. De meesten hunner werden nauwelijks door Hitler ontvangen. Van vier generale staven en vijf kanselarijen gebruik makend beperkte deze zich ertoe, hun zijn directieven door te geven.

Dit systeem had de door Hitler beoogde resultaten. Dingend om zijn gunst staken zijn medewerkers elkaar de loef af. Wie nieuwe volmachten verleend waren, verliet met een papier waarop Hitlers handtekening prijkte, de koning te rijk Berchtesgaden of Berlijn. Nimmer tot het genot der hoogste machtsuitoefening toegelaten, speelden zijn jaloerse paladijnen de dictator in het beperkt gebied waar hun gezag gold. Zij vleiden naar boven en snauwden naar beneden. Elkaar hatend en tegenwerkend gingen zij telkens nieuwe, tijdelijke allianties aan om het naar voren komen van gevaarlijke concurrenten te voorkomen. Elk verlustigde zich in het vinden van uitgelezen scheldwoorden ten nadele van zijn mededingers. Rosenberg heette een warhoofd, Goebbels een losbol, Goering

1 Getuige admiraal Schulte-Mönting, Procesverslag *IMT*, dl XIV, p. 307.

een nietsnut, Himmler een sadist, Ribbentrop een papegaai, Hess een sukkel, Bormann een '*grossenwahnsinniger Posemuckel*'[1]. Van zakelijke, laat staan van hartelijke samenwerking was aan de top zelden sprake. Op lager niveau ging het vaak beter.

*

De schijn-eenheid van de totalitaire staat heeft men vóór Hitlers val buiten Duitsland niet of nauwelijks doorzien. Op het gebied van de Duitse intriges in het buitenland merkte men wel symptomen van wanorde op, maar de overschatting van het Duitse organisatievermogen leidde er toe dat deze verkeerd geïnterpreteerd werden. 'Bij de bestudering van het werk in den vreemde, respectievelijk van het apparaat dat dit werk leidt, stuit men', aldus de samenstellers van *Das Braune Netz* (1935), die wij opnieuw willen aanhalen, 'op het eerste gezicht op een schijnbaar naast, ja tegen elkaar werken. Bij nauwkeuriger toezien blijkt echter dat dit naast-elkaar-werken deel is van een zorgvuldig-doordacht en -georganiseerd systeem.'

Dit *sorgfältig ausgedachte und durchorganisierte System* heeft niet bestaan. Waarin Hitler en zijn meeste volgelingen één waren, was in de aggressieve gezindheid jegens de buitenwereld - daar begon de eendracht, maar daar hield zij ook op. De voorstelling die men koesterde van een in den vreemde wroetende reusachtige samenzwering waarin elk precies zijn taak kende en tevreden was, klein radertje te zijn in een met feilloze soepelheid lopende machine, was niet met de werkelijkheid in overeenstemming. Het systeem dat Hitler huldigde, was dat der systeemloosheid. Uit het politieke arsenaal dat hem ten dienste stond, koos hij telkens een nieuwe combinatie van wapenen. Nu eens liet hij de ene, dan weer de andere volgeling het spits afbijten. Vaak waren deze lieden zich van de mate waarin zij gebruikt werden niet eens ten volle bewust. Ook kon Hitler zelf lang niet altijd voorzien welke kettingreacties uit zijn actie zouden voortvloeien. Van concrete *planning* was in de regel weinig bij hem te bespeuren. Daar was hij te impulsief voor. Hij hield bij voorkeur alle mogelijkheden, zo lang maar kon, open. Zich in de rug gedekt wetend door een snel groeiende, moderne *Wehrmacht* kon hij het wagen, telkens weer te improviseren; snel maakte hij dan van de hem geboden gelegenheid gebruik en met verzoeningsgezinde woorden en vredelievende schijn-aanbiedingen voorkwam hij het te hoop lopen van zijn verontruste tegenstanders.

1 Aldus Arno Schickedanz, naaste medewerker van Alfred Rosenberg. Serge Lang en Ernst von Schenck: *Porträt eines Menschheitsverbrechers nach den hinterlassenen Memoiren des ehemaligen Reichsministers Alfred Rosenberg* (St. Gallen, 1947), p. 215.

Hoe Hitlers politiek een mengsel was van strak volgehouden aggressiviteit en voortdurend schipperen en laveren en het staatsbestel van het Derde Rijk, uiterlijke en ten dele ook innerlijke gelijkgezindheid ten spijt, een toonbeeld van 'autoritaire anarchie'[1], een 'chaos van improvisatie'[2] - dat zou men slechts in gedetailleerde schetsen van concrete onderdelen van Duitslands beleid bij benadering kunnen weergeven. Het zou ons thema verre te buiten gaan. Vat men echter samen, zoals wij moeten doen, en trekt men met onvermijdelijke verwaarlozing van de levende details enkele hoofdlijnen, dan bestaat het gevaar dat men van de werkelijkheid een door vlotte systematiek gekenmerkt beeld suggereert, terwijl vlotte systematiek juist in die werkelijkheid ontbroken heeft. Uiteindelijk nam Hitler alle beslissingen; welke factoren op hem ingewerkt hebben, hoe hij in klimmende spanning voor en tegen van bepaalde acties afwoog om, door twijfel verteerd, de beslissing uit te stellen dan wel de knoop door te hakken - het laat zich niet nauwkeurig reconstrueren.

De lezer houde die beperking in gedachten.

*

Wat wilde Hitler?

Duitsland de sterkste mogendheid in Europa! Allereerst moesten het Saargebied, Elzas-Lotharingen, Danzig, Memel, de Poolse Corridor, Posen en Oost-Opper-Silezië wederom Duits worden, Oostenrijk en het Sudetengebied één met het Duitse Rijk. Stonden Frankrijk, Polen en Tsjechoslowakije de verwezenlijking van die verlangens in de weg, dan zou hij ze vernietigen. 'Wij zullen nooit wereldpolitiek kunnen voeren zonder een vaste, ijzersterke machtskern in het middelpunt', zei hij omstreeks 1933 tegen enkele getrouwen; 'is ons dat gelukt, dan zal al het overige betrekkelijk gemakkelijk zijn.'[3] Het kwam er op aan, in alle gebieden die bij Duitsland ingelijfd moesten worden, massa-bewegingen te doen ontstaan welke die inlijving zouden bevorderen; het kwam er op aan, de mogendheden welke zich tegen die inlijving zouden verzetten of kunnen verzetten, zoveel mogelijk te verzwakken. Groepen en individuen die in het buitenland tot de verwezenlijking van zijn doelstellingen konden bijdragen, moesten, waar dat kon, de staatsmacht trachten te veroveren; was dat doel onbereikbaar, dan moest de zich tegen Duitsland verzettende mogendheid, de 'object-staat', zoals wij hem willen noemen, ondermijnd of ontwricht worden. Dat kon men op verschillende manieren bevorderen. De in die 'object-staat' wonende Rijks- en Volksduitsers kon

1 Walter Petwaidic: *Die autoritäre Anarchie* (Hamburg, 1946).
2 Franz Halder: *Hitler als Feldherr* (München, 1949), p. 15.
3 Rauschning: *Gespräche mit Hitler*, p. 41-2. Men beschouwe het citaat niet als letterlijk.

men tot nationaal-socialistische eenheid samensmeden, tot groep die door haar actie en agitatie Duitslands expansie diende. Men kon de 'objectstaat' voorts in slaap wiegen door het voeren van misleidende propaganda en hem verzwakken door het wekken of versterken van middelpuntvliedende krachten, bijvoorbeeld door steun te verlenen aan 'inheemse' nationaal-socialistische en fascistische groeperingen of aan politieke bewegingen van ontevreden minderheden.

Van al deze aanvalsmethoden heeft Hitler gebruik gemaakt. Hij bevorderde of duldde dat van het nationaal-socialistische Duitsland impulsen uitgingen die op de 'object-staat' het gewenste desintegrerende effect hadden.

Het zou ons te ver voeren, hiervan een uitgebreid overzicht te geven. Practisch iedere instelling van het Derde Rijk die met haar arbeid over de grenzen heen reikte, was er bij betrokken. Men zou alleen al over de Duitse propaganda een boekdeel kunnen vullen.

Daar was Goebbels' departement zelf, het *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda*, dat een aparte afdeling had voor de bewerking van het buitenland en in een vloed van boeken, brochures, films en radiouitzendingen de glorie van Nazi-Duitsland verkondigde en Hitlers vredelievendheid bejubelde. Daar was een half dozijn gesubsidieerde persbureaux, sommige gecamoufleerd, die zich op eenzijdige berichtgeving toelegden. Daar was de door Goebbels gefinancierde *Fichtebund*, in 1914 in Hamburg opgericht, die na 1933 in een achttal talen honderden anti-Engelse, anti-Franse, anti-Russische en anfisemietische pamfletten in millioenen exemplaren gratis rondzond. Daar was de door Goebbels en Alfred Rosenberg gesteunde Erfurter *Weltdienst*, gespecialiseerd op de verspreiding van giftige antisemietische propaganda. Daar was de z.g. *Aufklärungs-Ausschuss Hamburg-Bremen*, een tijdens de Weimar-republiek opgericht, na 1933 door Goebbels overgenomen bureau voor het voeren van gecamoufleerde propaganda: artikelen, in Hamburg geschreven, die buitenlanders onder hun naam in de eigen pers geplaatst trachtten te krijgen hetgeen alleen al in 1937 met 1800 beschouwingen lukte. Daar waren *Deutsche Arbeitsfront, Hitler-Jugend, Akademischer Austauschdienst*, die jaarlijks duizenden Volksduitsers en andere buitenlanders naar Duitsland haalden om hen van de voortreffelijkheid van het Nazi-regime te overtuigen.

Daar waren ettelijke instituten die in Duitsland zelf aandacht vroegen voor het lot der Duitse groepen in den vreemde en die met zoveel mogelijk leden van die groepen contacten poogden te leggen. Het *Deutsche Ausland-Institut*, in 1933 gelijkgeschakeld en onder leiding geplaatst van een Volksduitser uit Zevenburgen, prof. dr Richard Csaki, leraar van Hermann Goering, concentreerde zijn arbeid voor een aanzienlijk deel op de z.g. *Sippenforschung*, het opstellen van familiestambomen van alle 'Arische' families die zelf of wier voorvaderen in de loop der eeuwen uit

Duitsland geëmigreerd waren - zulks teneinde '*die Volksgemeinschaft blutwärmer zu gestalten*'[1]. Het *Ibero-Amerikanische Institut* (Berlijn) cultiveerde de betrekkingen met Spanje en Zuid-Amerika. De *Deutsche Akademie* (München) subsidieerde Duitse onderzoekingen in het buitenland. Een dozijn universitaire instituten continueerde zijn na 1918 opgevatte arbeid; het *Institut für Auslandkunde, Grenz- und Auslanddeutschtum* (Leipzig) gaf zich speciale moeite, personen in Duitsland te vinden die aan Volksduitsers elders regelmatig nationaal-socialistische lectuur wilden toezenden: men had er eind '37 13.000 bijeen.

Al deze arbeid, door duizenden artikelen in de dag- en weekbladpers en duizenden uitzendingen in de *Reichsrundfunk* ondersteund, had zowel binnen als buiten de Duitse grenzen effect. Binnen de grenzen doordat zij minachting en haat jegens de nabuurvolkeren aanwakkerde en de wil versterkte, een '*schleimiggedunsen Fressgespenst*'[2] als '*die Tschechei*' mores te leren - buiten de grenzen doordat zij bevorderde dat Rijks- en Volksduitsers de verplichtingen der loyaliteit verwierpen waaraan zij zich als burgers of gasten van de staten waar zij woonden, hadden behoren te houden. Vooral de radio is daarbij van grote betekenis geweest. Waar zij zich ook bevonden, in Estland of in Paraguay, in Roemenië of in Canada, konden Volksduitsers het gejubel horen waarmee Hitler begroet werd. Daar ging magische werking van uit. Een Rijksduitser zag dat eens in een dorpje in het Banaat waar Volksduitse boeren woonden wier voorvaderen twee eeuwen tevoren Duitsland verlaten hadden:

> 'In de grote gelagkamer van de gemeenteherberg stond de luidspreker, de enige die er kilometers in de omtrek te vinden was. De *Ortsgruppe* van de *Kulturverein* had ook de leden in de nabijgelegen gemeenten ingelicht, en de mannen kwamen met grote ladderwagens aangereden om het wonder te horen. Iedere plaats was bezet. Op het veld voor de herberg, in de ramen, overal zaten de mannen dicht op elkaar gedrukt: toen klonk de Badenweiler mars[3] en het juichend *Heil*-geroep uit de vergadering ontroerde de harten der volksgenoten. Het was stil als in een kerk, en toen klonk de stem van de *Führer*. Het was als ging er een beven door de mannen. Op zijn onovertrefbaar heldere en eenvoudige wijze zette de *Führer* de problemen uiteen en aan het eind sprak hij ook over de Duitsers in den vreemde. De harde vuisten der mannen ontspanden zich, men legde de handen op elkaars schouder, men greep en schudde ze, tranen rolden over de gezichten, en toen de mensen in Koningsbergen '*Sieg Heil*' riepen, was het de volksgenoten ergens in Hongarije onmogelijk hetzelfde te doen, maar zij zaten gelovig en tot in het diepst van hun binnenste ontroerd te zwijgen.'[4]

1 Aldus de leider van de *Hauptstelle für auslandsdeutsche Sippenkunde, Berliner Tageblatt*, 17 Juni 1936.
2 Rudolf Carow: *Kennst du dein Volk jenseits der Grenze*? Dl I, *Europa* (Leipzig, 1938), p. 43. Geciteerd wordt K.H. Strobels roman *Verlorene Heimat*.
3 De mars waarmee Hitler bij zijn komst begroet placht te worden.
4 F.H. Reimesch: 'Der Rundfunk im volksdeutschen Leben', *Handbuch des deutschen Rundfunks 1938* (Heidelberg, 1938), p. 113.

Dit tafereel stelle men zich, desnoods ietwat zakelijker en minder emotioneel, duizendvoudig herhaald voor en men zal begrijpen hoe krachtig de propaganda-impulsen waren die alleen al door de aether verspreid werden. Van Bismarck hadden de Volksduitsers hoogstens in de krant gelezen. Adolf Hitler konden zij horen.

Doch nog andere, van Duitsland uitgaande impulsen verdienen vermelding.

Wij schreven reeds dat Hitler er naar streefde, Rijks- en Volksduitsers in den vreemde tot nationaal-socialistische eenheid samen te smeden en dat hij bevorderde dat aan 'inheemse' nationaal-socialistische en fascistische groeperingen of aan politieke bewegingen van ontevreden minderheden in de object-staten steun verleend werd. Op dit brede arbeidsterrein bewogen zich naast andere organisaties en instellingen die wij willen verwaarlozen, de *Auslands-Organisation der NSDAP*, het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, de *Volksdeutsche Mittelstelle*, de *Sicherheitsdienst*, het *Auswärtige Amt* en de *Abwehr* - lichamen die wij bij de beschrijving van de Duitse militaire Vijfde Colonne tegenkwamen; niet bij toeval, naar nu zal blijken.

*

Zoals wij in het vorig hoofdstuk zagen, werd in 1931 in Hamburg de *Auslandsabteilung der Reichsleitung der NSDAP* opgericht. Toen Hitler aan de macht kwam, administreerde zij met een klein bureau, dat door zekere Dr Hans Nieland geleid werd, ruim drieduizend in den vreemde wonende leden van de NSDAP. Veel betekenis had zij niet. Het was de partijleiding eigenlijk niet duidelijk wat men met die buitenlandse leden beginnen moest. Hitler had er op dat moment geen belangstelling voor: al zijn aandacht was op de consolidate van de macht in Duitsland geconcentreerd. Er werd op het partij-directoraat in München zelfs over gedacht, de *Auslandsabteilung* op te heffen, maar een jong functionaris dier *Abteilung*, Ernst Wilhelm Bohle, wist dat te voorkomen.

In 1903 in Engeland geboren als zoon van een Duits leraar, later hoogleraar in de electrotechniek, was Bohle in Zuid-Afrika opgegroeid, waar zijn vader in 1906 professor werd in Kaapstad. Bohle Sr was fel nationalist: zijn vijf kinderen mochten thius geen woord Engels spreken. Bohle Jr had het daardoor op lagere en middelbare school niet gemakkelijk. Hij was er tijdens de eerste wereldoorlog de enige 'Duitse' jongen. Menigmaal werd hij deswege afgeranseld. Na de Vrede van Versailles kon hij in Engeland tot een familiezaak toetreden die gunstige perspectieven bood. Hij weigerde, ging naar Duitsland, studeerde er handelswetenschappen en werkte vanaf 1924 bij verschillende firma's. In 1931 werd zijn oog getrokken door een advertentie waarin de al genoemde *Auslands-*

abteilung een medewerker vroeg voor de afdeling Afrika. Dat trok hem aan! Kon men de in den vreemde wonende Rijksduitsers maar de nationale eendracht en het vanzelfsprekend superioriteitsgevoel bijbrengen waarom hij de Engelsen bewonderde en benijdde! Hij solliciteerde en werd aangenomen. Op 1 Maart 1932 werd hij lid van de NSDAP. Hij kende zijn talen en was ijverig. In een wip was hij Nielands adjudant en toen Nieland *Polizeipräsident* van Hamburg werd, bleef Bohle als feitelijk leider van het bureau der *Auslandsabteilung* achter. Hij was het die de partijleiding van de betekenis der organisatie wist te doordringen. Zij telde toen reeds 160 *Ortsgruppen*, had, schreef hij in April 1933, 'zeer grote uitbreidingsmogelijkheden' en was 'ongetwijfeld in staat, de bureaux der *Reichsparteileitung* buitengewoon belangrijk materiaal te leveren', allereerst politieke informatie en spionnageberichten.[1] Misschien had Bohle niets bereikt als hij er niet via Alfred Hess in geslaagd was, door te dringen tot diens machtige broer Rudolf, Hitlers plaatsvervanger in partijzaken. Er volgde een conferentie in het *Braune Haus* en het besluit viel: de *Auslandsabteilung* moest gehandhaafd, ja uitgebreid worden. Zij werd met ingang van 3 October 1933 tot *Hauptabteilung* gepromoveerd. Alle partij-organisaties in den vreemde - met uitzondering van die in Oostenrijk, Danzig en Memel - zouden er ondergeschikt aan zijn. In Maart '34 werd de ledenadministratie der Duitse zeevarenden aan de jonge *Hauptabteilung* overgedragen. Een jaar later, 1 April 1935, werd zij als zelfstandige *Gau* gereorganiseerd.[2]

De *Auslands-Organisation der NSDAP* of AO, zoals zij meestal genoemd werd, groeide snel: van 3.300 leden begin '33 tot bijna 28.000 vier jaar later, waar nog 23.000 leden van de *Abteilung Seefahrt* bij kwamen. Zij had in 1937 in ruim 500 plaatsen in het buitenland *Stützpunkte* met minstens zes, of *Ortsgruppen* met minstens twaalf leden. Op haar groot centraal bureau in Berlijn waren zevenhonderd personen werkzaam: één functionaris per 75 leden. Een grote staf! Maar er was ook werk genoeg.

Systematisch had de AO er van 1933 af naar gestreefd, overal waar Rijksduitsers in het buitenland woonden, de politieke leiding in handen te krijgen. Rijksduitsers die lauw of vijandig tegenover het Derde Rijk stonden, werden gedwongen, hun functies in Duitse verenigingen neer te leggen. Veelal werd de gehele Duitse kolonie gereorganiseerd en werd een nieuwe 'nationale' organisatie opgericht waarin leden der AO achter de schermen aan de touwtjes trokken. Men moest daarbij, aldus Bohle, tactvol optreden. Intussen ontstond in menige Duitse kolonie krakeel: heel wat Duitsers die jarenlang in besturen van scholen, ziekenhuizen en

1 Brief, 4 April 1933, van Bohle aan Schmeer, NG-5557.

2 Gaarne had ik in het bijzonder omtrent de vroege geschiedenis van de *Auslands-Organisation* meer gegevens verzameld. Archiefstukken zijn echter niet beschikbaar en E.W. Bohle behoort tot de niet weinige figuren die het verstrekken van gegevens op basis van openhartigheid weigerden.

clubs gezeten hadden, weigerden plaats te maken voor de fanatici van de AO, vaak maatschappelijke mislukkelingen, die zich opeens naar voren drongen. Na enkele jaren echter was de gelijkschakeling vrijwel overal een feit.

Het streven der AO was er op gericht, het leven in de Duitse kolonies in het buitenland in nationaal-socialistische geest te vormen of te hervormen. De *Reichsauslandsdeutschen* moesten gesloten achter de *Führer* staan. Een groot deel van haar werk bestond dan ook uit scholing en propaganda. De in den vreemde wonende Rijksduitsers vormden tezamen een *Gau*, en alle partij-instellingen die binnen het territoriale verband van een gewone Duitse *Gau* werkzaam waren, kwamen ook in de AO aan bod: de beroeps-organisaties van het Derde Rijk, de *Hitler-Jugend*, de *Reichsstudentenführung*, het *Winterhilfswerk*, de *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*, het *Deutsche Arbeitsfront*. In iedere organisatorische eenheid van de AO - *Stützpunkt, Ortsgruppe, Landeskreis, Landesgruppe* - werd het nationaal-socialistische Duitsland weerspiegeld. De AO was een bij uitstek politieke organisatie.

Een belangrijk deel van haar arbeid droeg een geheim karakter. Functionarissen van de AO controleerden de gezindheid en de gedragingen van leden van de Duitse buitenlandse dienst en van in den vreemde werkzame journalisten. Zij gingen de gangen van Duitse emigranten na, verzamelden hun publicaties, trachtten te weten te komen of er deviezensmokkel gepleegd werd. Zij schreven rapporten over Duitsers of andere personen die Duitsland wilden bezoeken of er werk zochten. Zij gaven de namen door van Duitse vluchtelingen die acties voerden tegen het Nazi-systeem opdat deze van het staatsburgerschap beroofd zouden worden. Zij briefden ijverig alle, voor Hitler of het Derde Rijk minder vleiende uitlatingen over, die personen uit Duitsland zich in den vreemde hadden laten ontvallen. Zij waren, met andere woorden, verlengstuk van de *Geheime Staatspolizei*, de Gestapo. Het centraal bureau van de AO had een aparte afdeling die deze Gestapo-opdrachten voor haar rekening nam. Zij werden in het buitenland hetzij door de hoogste functionarissen zelf uitgevoerd - de *Landesgruppen*- of *Landeskreisleiter* - hetzij door bepaalde medewerkers, vaak door diegenen onder hen die tegelijk belast waren met het onderhouden van contact met de *Ortsgruppen* aan boord van Duitse schepen. Voor dat contact was binnen de AO een aparte dienst geschapen, de *Hafendienst*. Medewerkers van deze dienst smokkelden verboden propaganda door de douane, stonden met de Gestapo in verbinding, hielpen in bepaalde gevallen ook, politiek-actieve Duitse emigranten of andere tegenstanders van het Nazi-regime met geweld aan boord van Duitse schepen te brengen die hen naar Hamburg of een andere Duitse havenstad brachten - kortstondige pleisterplaats op weg naar het concentratiekamp.

Dan had het centraal bureau van de AO een afdeling, het *Aussen*-

handelsamt, die met behulp van landelijke functionarissen gegevens verzamelde over buitenlandse vertegenwoordigers van Duitse firma's. Waren zij voldoende actief? Adverteerden zij genoeg in Duitse bladen of teveel in anti-Duitse? Waren bij hen soms Joden in dienst? Men had in 1939 gegevens betreffende 110.000 buitenlandse vertegenwoordigers op kaart gebracht. Weer een andere afdeling had hetzelfde gedaan met buitenlandse advocaten opdat Duitsers of instellingen van het Derde Rijk, wanneer zij in den vreemde rechtskundige hulp nodig hadden, alleen gebruik zouden maken van de *Weltkartei arischer Rechts- und Patentanwälte*. Tenslotte werd, vermoedelijk in 1938, aan het centraal bureau van de AO ook een contactbureau van de *Abwehr* toegevoegd, geleid door Heinz Cohrs, opdat bij het inwinnen van militaire spionnage-gegevens van de verbindingen van de AO gebruik gemaakt kon worden.

Al deze en dergelijke inlichtingen werden, gelijk gezegd, in het geheim verzameld. Met protesten van buitenlandse regeringen hield men geen rekening. Werd een *Landesgruppe* verboden, dan werd zij onder andere naam voortgezet. Dat geschiedde zowel in Nederland als in Zuidwest-Afrika, zowel in Hongarije als in Venezuela. Men benoemde leden van de Duitse buitenlandse dienst tot functionarissen van de AO of gaf AO-functionarissen diplomatieke status door hen aan ambassades, gezantschappen of consulaten toe te voegen. Daar borg men ook bij voorkeur compromitterende archieven op. Toen het er in de zomer van 1939 naar uitzag dat de AO in gans Zuid-Amerika verboden zou worden, zei Bohle op een grote conferentie in Berlijn waarvoor men twee ambassadeurs, negen gezanten, drie *Landesgruppen*- en één *Landeskreisleiter* had laten overkomen, dat 'als beginsel gelden moest dat een verbod van de partij door ons wel *de jure*, maar niet *de facto* erkend wordt.' Alle betogen van hoofdambtenaren van het *Auswärtige Amt* en van Duitse diplomaten die inhielden dat de AO door haar streven, de Duitsers in Zuid-Amerika van hun Zuid-Amerikaanse omgeving te isoleren, Duitslands positie grote schade toebracht, waren aan dovemansoren gepraat. 'De partij', proclameerde de *Gauleiter* van de AO, 'kon in geen geval het standpunt opgeven dat iedere druppel *deutsches Volkstum* in het buitenland bewaard moest blijven.'[1]

*

Het is geen wonder dat men zich vóór de tweede wereldoorlog in menig

1 Verslag van de bespreking op het *Auswärtige Amt*, 12 Juni 1939, NG-2450. In 1938 had Bohle Rijks- en Volksduitsers in Zuid-Amerika wel organisatorisch willen scheiden doch zulks alleen wat de politieke formaties betrof. In elk geval moest de leiding achter de schermen in handen van nationaal-socialisten blijven. *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl V, p. 843, 869-71, 875-6.

land door de werkzaamheden der AO bedreigd heeft gevoeld. In vrijwel alle Rijksduitse kolonies in den vreemde had zich na enkele jaren de gelijkschakeling voltrokken. Het gezicht dat zij nadien naar buiten toonden, was dat van het Derde Rijk. De onverschilligheid van velen zag men niet; men zag evenmin dat bijvoorbeeld sommige grote Duitse firma's, al steunden zij ook de AO, geenszins op de partij-inmenging gebrand waren: er zijn er onder hen geweest die hun Joodse vertegenwoordigers tot diep in de oorlog hebben laten doorwerken. Door echter telkens weer te verkondigen dat zij alleen bevoegd was voor het *Reichsauslandsdeutschtum* te spreken, verhinderde de AO dat de gecompliceerdheid der werkelijke verhoudingen aan het daglicht trad. Zij had op de keper beschouwd maar weinig leden. Gevaarlijk waren eigenlijk alleen de functionarissen, en hun actie richtte zich meer tegen hun eigen landgenoten dan tegen de object-staten. Op een harmonische gemeenschap hadden zij geen vat. Alleen waar de verhoudingen verward en gespannen waren, konden zij bestaande tegenstellingen vergroten en uitbuiten. Dat is met name in Spanje het geval geweest waar enkele functionarissen van de AO in 1936 een belangrijke bemiddelende rol vervuld hebben tussen Franco en Hitler en vermoedelijk ook betrokken waren bij wapensmokkel naar de generaals die hun opstand aan het voorbereiden waren. Er zijn voorts aanwijzingen dat andere functionarissen van de AO samen met een paar nationaal-socialistische Volksduitsers steun verleend hebben aan de staatsgrepen van de fascistische Integralisten-beweging in Brazilië (1937-1938). Overigens heeft de AO, voorzover bekend, geen ‘wereldpolitiek gemaakt’. Bohle, haar leider, had in Duitsland slechts beperkte invloed. Zijn benoeming als staatssecretaris had weinig te betekenen; *Freiherr* von Neurath had gehoopt dat hij, door Bohle in het *Auswärtige Amt* op te nemen, minder last zou hebben van de inquisiteurs van de AO. Zijn opvolger Ribbentrop wilde met Bohle niets te maken hebben. In een minimum van tijd stonden zij als kemphanen tegenover elkaar. Ribbentrop zette Bohle op een diplomatiek hongerdieet: geen belangrijk stuk kreeg hij te lezen. De *Gauleiter*, oude houwdegens in de partij, hadden met Bohle weinig op: hun sprak hij te intellectueel; hij gold als beschaafd en zijn vrouw had niet eens een dienstbode! In de twaalf jaar tussen 1933 en 1945 werd de *Gauleiter* van de AO niet eenmaal voor een bezoek uitgenodigd door een van de 42 ‘echte’ *Gauleiter* die het Derde Rijk telde. Ook Hitler zag hij nimmer onder vier ogen. De *Führer* interesseerde zich noch voor hem, noch voor zijn organisatie.

*

Het *Aussenpolitische Amt der NSDAP* was een geheel andere instelling dan de *Auslands-Organisation*. De AO was een massa-organisatie met

50.000 leden en een centraal bureau, druk als een bijenkorf. Het *Aussenpolitische Amt*, dat door Alfred Rosenberg geleid werd, was een betrekkelijk klein instituut met een jaarbudget van een half millioen Rm. Het was op 1 April 1933 opgericht. Rosenberg had minister van buitenlandse zaken willen worden. Met de permissie, het *Aussenpolitische Amt* op te richten, had Hitler hem afgescheept. Krupp von Bohlen und Halbach had het eerste geld gegeven voor het nieuwe bureau; in 1933 waren de voormannen van het Duitse bedrijfsleven kwistig met belangrijke schenkingen, zoals zij dat ook tijdens de Weimar-republiek geweest waren: wie links en rechts subsidies verleend had, was gedekt. Rosenberg had in enkele weken een half millioen bijeen.

Hij toog aan het werk.

Een bureau werd ingericht. Linguïsten trok hij aan om iedere dag driehonderd buitenlandse kranten te lezen en te excerperen; hij verzamelde gegevens over de belangrijkste buitenlandse journalisten; hij organiseerde soirées; hij nam medewerkers in dienst om rapporten op te stellen over de bevordering van de buitenlandse handel; hij richtte het *Aussenpolitische Schulungshaus* op; hij schiep afdelingen die het politieke leven in bepaalde gebieden nauwkeurig moesten volgen: eerst alleen Engeland, Scandinavië, de Balkan en het Midden-Oosten - later kwam de rest van de wereld er bij; hij trachtte invloedrijke buitenlanders naar Berlijn te halen en zond uit Berlijn zijn naaste medewerkers - vele Volksduitsers uit Rusland - naar het buitenland om er van de zegeningen van het Derde Rijk te gewagen en contact aan te knopen met fascistische elementen van Engeland tot Afghanistan.

De arbeid, hoe kwalijk ook, had in de regel weinig effect. Alleen in het geval-Quisling werd zij, in een toevallige constellatie, van werkelijke betekenis. Rosenberg had over het algemeen te weinig invloed om belangrijke impulsen door te geven of op te vangen, Zelf beschouwde hij zich als een tweede Bismarck, een staatsman van unieke kennis en intuïtie, en met een gave voor behendig intrigeren als weinigen. De groten van partij en staat zagen in hem een warhoofdig zemelaar, auteur van boeken en rapporten die ieder uitbundig prees en die niemand las. De militairen achtten hem een fantast, Ribbentrop haatte zijn pretenties (de haat was wederkerig), Hitler wilde af-en-toe, half verveeld, nog wel een uurtje naar hem luisteren. Dan somde Rosenberg zijn verdiensten op, critiseerde het *Auswärtige Amt*, bewees dat *hij* alles beter gedaan zou hebben - en mocht vertrekken.

*

Groter was de betekenis van de *Volksdeutsche Mittelstelle*.

Van 1918 af had de Duitse regering ten dele openlijk, ten dele door

middel van de *Deutsche Stiftung* en z.g. firma's als de *Vereinigte Finanzkontore G.m.b.H.*, later in 'Exzelsior A.G.' herdoopt, in het geheim subsidies doen toekomen aan Duitse instellingen en verenigingen in de grensgebieden die Duitsland bij de Vrede van Versailles had moeten afstaan. Typerend genoeg werd dit werk gecoördineerd door het ministerie van binnenlandse zaken: men beschouwde die gebieden nog steeds als Duits. Daarnaast waren er verenigingen als de *Verein für das Deutschtum im Ausland*, de VDA, die geld naar het buitenland lieten vloeien.

Met de VDA ontstonden na 1933 moeilijkheden. Deze grote organisatie - zij telde in de beginphase van het Hitler-régime twee millioen leden - had zichzelf gelijkgeschakeld. Een aggressief nationalist uit Oostenrijk, die in Karinthië aan de strijd tegen de Slowenen en in Rijnland en Ruhrgebied aan het verzet tegen Fransen en separatisten deelgenomen had, dr Hans Steinacher, was tot eenhoofdig leider van de VDA benoemd. Steinacher was niet weinig doordrongen van zijn eigen importantie. Tot woede van Himmler, *Reichsführer-SS*, liet ook hij zich als 'Reichsführer' betitelen. Minstens zo erg was dat hij pertinent weigerde te zwijgen over de vervolging der Volksduitsers in Zuid-Tirol. Eind '37 werd hij afgezet. Nog voor het zover was, had Hitler besloten, de controle op de subsidies aan Volksduitse instellingen en organisaties te centraliseren. De partij richtte er in 1936 een apart bureau voor op, de *Volksdeutsche Mittelstelle*, dat aanvankelijk geleid werd door een hoofdambtenaar van het ministerie van binnenlandse zaken. Formeel was het aan Rudolf Hess ondergeschikt. In 1937 slaagde Himmler er in, het als nieuwe provincie toe te voegen aan zijn groeiend domein. Per 1 Januari van dat jaar werd een hoog SS-officier, Werner Lorenz, met de leiding van de *Volksdeutsche Mittelstelle* belast. Zij werd in de regel als 'Vomi' aangeduid.

Lorenz had een imposante gestalte; zijn representatieve gaven werden hoog aangeslagen. Van de Volksduitsers had hij geen verstand. Dat was geen beletsel, want op zijn verzoek bepaalde Himmler dat een ander SS-officier, dr Hermann Behrends, jurist van opleiding, man van ambtelijke ervaring, expert in *Volkstum*-kwesties, als zijn plaatsvervanger het eigenlijke werk zou doen.

Behrends had ongeveer dertig man onder zich. Hij kreeg zijn richtlijnen van Hitler persoonlijk. Zijn taak was het, er voor te zorgen dat bij alle Volksduitse minderheden in Oost- en Zuid-Oost-Europa nationaal-socialistische elementen het heft in handen kregen. Controle op de subsidies was daarbij een belangrijk wapen. Die subsidies waren ten dele afkomstig van de Duitse grootindustrie. Van de grootindustriëlen werd n.l. verwacht dat zij jaarlijks 'vrijwillig' met ruime giften de *Adolf-Hitler-Spende* zouden opbrengen. In het boekjaar 1937-1938 beliep die *Spende* het bedrag van bijna 46 millioen Rm. Hitler ontving er ruim tweederde van. De *Volksdeutsche Mittelstelle* kon in de genoemde periode uit deze bron over 1,5 millioen Rm. beschikken. Andere inkomsten waren

afkomstig van de twee millioen leden van de VDA. Deze vereniging werd krachtens besluit van Rudolf Hess na Steinachers heengaan in het geheim door de *Volksdeutsche Mittelstelle* gedirigeerd en de *Volksdeutsche Mittelstelle* was het die in souvereine eigenmachtigheid over haar fondsen kon beschikken.

Buiten Duitslands grenzen werd door de *Volksdeutsche Mittelstelle*, vaak na ruggespraak met het *Auswärtige Amt*, aanzienlijke politieke invloed uitgeoefend. Zij bevorderde dat in landen als Polen, Hongarije, Roemenië en Zuid-Slavië de leiding der Volksduitse groepen in nationaal-socialistische handen kwam te liggen. Omtrent de wijze waarop dit geschiedde (soms moest Hitler persoonlijk ingrijpen), is helaas maar weinig bekend geworden.

*

Nu wij met de *Volksdeutsche Mittelstelle* Himmlers machtsgebied betreden hebben, heeft het zin, na te gaan in welk perspectief wij de *Sicherheitsdienst* moeten zien die wij eveneens bij ons onderzoek van de militaire Vijfde Colonne tegenkwamen.

De *Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS* was uit kleine spionnage-groep-jes ontstaan die de SS er al in de jaren twintig op na hield om van doen en laten van de tegenstanders der NSDAP, voornamelijk de communisten, op de hoogte te blijven. Himmler had die groepjes in 1931 uit de regionale verbanden der SS losgemaakt en er een centrale dienst uit gevormd, de *Sicherheitsdienst*. Leider was Reinhard Heydrich, een uit de militaire dienst ontslagen marine-officier. De *Sicherheitsdienst* telde, toen Hitler aan de macht kwam, nog maar enkele tientallen leden doch breidde zich snel uit. In Juni 1934 bepaalde Hitler dat alle andere binnenlandse informatiediensten van de NSDAP - Rosenbergs *Aussenpolitische Amt* hield er bijvoorbeeld ook zulk een interne spionnage-centrale op na - in de *Sicherheitsdienst* moesten opgaan. Zij had omstreeks 1937 drie- *à* vierduizend medewerkers die vooral rapport uitbrachten over ‘communisme, Jodendom, Vrijmetselarij, Ultramontanisme, de werkzaamheid van aan politiek doende confessionele groepen, en reactie.’[1] De *Sicherheitsdienst* was dus de particuliere spionnage-organisatie van Himmler en Heydrich. Zij had ook in het buitenland talrijke agenten; hoeveel is niet bekend: dat wist zelfs de Berlijnse centrale niet.

In het kader van de *Sicherheitsdienst* beschikten Himmler en Heydrich voorts over kleine actie-groepen, *Einsatzgruppen*, die voor de uitvoering

1 Heinrich Himmler: ‘Wesen und Aufgabe der SS und der Polizei,’ *National-politischer Lehrgang der Wehrmacht vom 15. bis 23. Januar 1937*, PS-1992(a), *IMT*, dl XXIX, p. 223.

van strikt geheime opdrachten, meest van provocatorische aard, gebruikt werden. Wij kwamen daarvan in Polen voorbeelden tegen. In Tsjechoslowakije zijn deze *Einsatzgruppen* ook werkzaam geweest. Zij vermoordden daar Sudetenduitsers en lieten bij de lijken Tsjechische uniformstukken achter zodat de pers van Henlein en Goebbels de dag daarna moord en brand kon schreeuwen over het gewelddadig optreden van Benesj en consorten. Aan de vooravond van Hitlers offensief in Polen voerde zulk een *Einsatzgruppe* een schijn-overval uit op de Duitse zender Gleiwitz; weer een andere groep organiseerde een gefingeerde grensschending waarbij enkele tientallen gevangenen uit concentratiekampen, in Poolse kledij gestoken, ja met tramkaartjes uit Pools Opper-Silezië in de zak, op het 'slagveld' achtergelaten werden. Deze 'conserven'-aldus de aanduiding in de officiële Duitse stukken[1] - waren door inspuitingen om het leven gebracht; de lijken waren op passende wijze met kogels doorzeefd.

Himmler en Heydrich hadden echter nog andere apparaten tot hun beschikking.

Al tijdens de Weimar-republiek bestonden er bij de politie in de verschillende *Länder* zoals Pruisen, Beieren, Wurtemberg, politieke afdelingen - binnenlandse spionnagediensten van de Duitse overheid. Als minister-president van Pruisen kreeg Goering de *Politische Polizei* van de Pruisische *Polizeipräsidia* onder zich. Hij concentreerde ze in April 1933 in een apart bureau. Eerst wilde hij het *Geheimes Polizei-Amt* noemen, maar de afkorting GPA deed hem teveel aan de Russische GPU denken. Dus werd het: *Geheimes Staatspolizei-Amt*. De afkorting 'Gestapo' werd door de posterijen het eerst gebruikt. Niet lang bleef dit kostelijk speelgoed Goerings eigendom! Wat *hij* in Pruisen gedaan had, hadden Himmler en Heydrich in de overige Duitse *Länder* tot stand gebracht. In April '34 wist Himmler gedaan te krijgen dat Goering hem tot plaatsvervangend chef van de Pruisische *Geheime Staatspolizei* benoemde. Twee jaar later, in Juni 1936, had Himmler zijn doel bereikt: Hitler maakte hem tot *Chef der deutschen Polizei*. De gehele politiedienst werd gecentraliseerd, *Geheime Staatspolizei* en *Kriminalpolizei* (de normale recherche) werden tot *Sicherheitspolizei* verenigd. Chef van de *Sicherheitspolizei* werd Heydrich onder wie, zoals wij zagen, ook reeds de *Sicherheitsdienst* met haar centraal bureau, het *Sicherheitshauptamt*, ressorteerde, Eind September '39 werd de centralisatie nog een stapje verder doorgevoerd. De bureaux van alle bovengenoemde instellingen werden tot het *Reichssicherheitshauptamt* verenigd.

Die instellingen hebben alle bij tijd en wijle hun activiteit tot het buitenland uitgestrekt, hetzij rechtstreeks, hetzij via organisaties als de AO. Gegevens ontbreken om hier een adequaat overzicht van te geven. Wij

1 Verg. de verklaring van Alfred Helmut Naujocks, PS-2751, *IMT*, dl XXXI, p. 90-2.

weten dat, bij alle Duitse offensieven, door Heydrichs ambtenaren opgestelde lijsten meegingen van personen die men terstond in verzekerde bewaring moest stellen; dat Heydrich in Stuttgart een kartotheek had laten aanleggen met namen en bijzonderheden van twintigduizend Zwitsers die bij een Duitse bezetting van Zwitserland geobserveerd of gearresteerd moesten worden; dat Heydrich van begin '38 af de Woldemaras-fascisten in Litauen ondersteunde, o.m. toen zij om geld vroegen teneinde 'Jodenpogroms te enscèneren'.[1] Maar er is veel meer geschied. De *Geheime Staatspolizei* die onder de vierde afdeling van het *Reichssicherheitshauptamt* ressorteerde, telde uiteindelijk enkele tienduizenden functionarissen. In 1937 beliep haar budget 40 millioen Rm. Omtrent haar buitenlandse intriges is weinig, te weinig, bekend.

*

Ook over het *Auswärtige Amt* moeten wij kort zijn.

Er waren, toen Hitler aan de macht kwam, onder de Duitse diplomaten slechts weinig nationaal-socialisten. Verreweg de meesten hunner hadden de snelle groei der NSDAP met bezorgdheid gadegeslagen. Van de 600 leden van de buitenlandse dienst die onder *Freiherr* von Neurath op het *Auswärtige Amt* werkzaam waren, was minder dan een dozijn lid van de NSDAP. Wat te doen toen Hitler Rijkskanselier werd? Bijna allen bleven aan, het voorbeeld van de minister volgend, elkaar verzekerend 'dat het wel mee zou vallen' en dat 'die kwajongens gauw genoeg hun wilde haren zouden verliezen.' De een na de ander werd lid van de NSDAP, velen pas in 1937 of 1938. Wat Zwitserland betreft, constateerde Bohle nog in 1936 het 'ontbreken van enig absoluut betrouwbaar partijgenoot'[2] bij het Duitse gezantschap en alle consulaatsposten.

Aanvankelijk sloegen de diplomaten met angst en beven Hitlers aggressieve buitenlandse politiek gade. Toen hij succes op succes behaalde, gingen velen hunner zich afvragen of hun bezorgdheid niet ongepaste timiditeit geweest was. Verschillenden bevorderden ijverig en enthousiast Hitlers expansiestreven. De angst kwam weer naar boven toen het hoge spel op oorlog dreigde uit te lopen.

Alle rechtgeaarde Nazi's koesterden voor de leden van de Duitse buitenlandse dienst een hartgrondige minachting: 'ze durfden niets!' Hitler beschouwde het *Auswärtige Amt* vóór de komst van von Ribbentrop als 'een ware afvalplaats van de intelligentsia'[3]; nergens had hij zulk een '*Sammelsurium von Kreaturen*' aangetroffen[4]. Hun diplomatieke rap-

1 Brief, 29 Juni 1939, van Heydrich aan Ribbentrop, PS-2953, *Ibid.*, p. 387, en Notitie, 19 Juli 1939, van het *Auswärtige Amt*, PS-2952, *Ibid.*, p. 385.
2 Telexbericht, 6 Juni 1936, van Bohle aan Hitler, NG-1901.
3 *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942*, p. 106.
4 *Ibid.*, p. 365.

porten las hij zelden. De gedachte, zijn ambassadeurs en gezanten om hun opinie te vragen, kwam niet bij hem op. Zolang Duitsland zwak was maakte hij gaarne van von Neuraths fatsoenlijk uiterlijk gebruik om zijn aggressieve intenties te verbergen. Toen hij zich sterker voelde, werd von Neurath heengezonden en deed Joachim von Ribbentrop zijn intrede in het grote departementsgebouw aan de Wilhelmstrasse.

Het fortuin van zijn echtgenote had von Ribbentrop in de jaren twintig in staat gesteld, tot de internationale côterie te behoren die de zomers in Deauville en de winters in Cannes doorbracht. De hoge polittek trok hem aan, Hij zocht contact met de Nazi's, gaf geld aan de SA, werd in '32 lid van de NSDAP. Van zijn nuttige *society*-contacten met von Papen en de zoon van president Hindenburg maakte Hitler bij de intriges die tot zijn benoeming als Rijkskanselier leidden, handig gebruik. De beloning voor von Ribbentrop bleef niet uit. Ook hij mocht met fondsen van de NSDAP een eigen bureau oprichten, het *Büro Ribbentrop* - een tweede *Aussenpolitische Amt* -, waar in een minimum van tijd twee- tot driehonderd jonge Nazi's vlijtig doende waren, buitenlandse kranten te lezen, rapporten te schrijven, ontvangsten voor te bereiden en verre dienstreizen te organiseren. In de hoogste kringen van de Franse en Engelse bourgeoisie zong von Ribbentrop Hitlers lof. In 1935 wist hij, buiten de Duitse ambassadeur in Londen om, de Duits-Engelse vlootovereenkomst te bekokstoven waarbij hij door geen duimbreed van zijn oorspronkelijke voorstellen af te wijken, zijn doel wist te bereiken. Zo moest men met de heren van het *Foreign Office* en de *Quai d'Orsay* omgaan! Duitsland had van de twee decadente West-Europese grote mogendheden niets te duchten. Dat werd zijn *Leitmotiv*. Een man naar Hitlers hart! In Februari '38 was hij *Reichsaussenminister*.

Ook deze figuur - mengsel van gemaniereerdheid en inbeelding, zwevend over afgronden van onwetendheid - dacht er niet aan, in zijn buitenlandse dienst enige coördinatie aan te brengen. De rapporten van ambassadeurs en gezanten liet hij meestal ongelezen; verwaardigde hij zich hen te ontvangen, dan hoogstens om hun gepast begrip bij te brengen voor zijn eigen voortreffelijkheid. Een groot deel van zijn energie gebruikte hij om het *Auswärtige Amt* tot een reusachtig organisme op te blazen. Zo schiep ook hij tot ergernis van Goebbels in de lente van 1939 een eigen buitenlandse propaganda-afdeling, ‘en spoedig waren meer dan zeshonderd personen dag en nacht koortsachtig bezig met het vervaardigen van brochures, vlugschriften, radio-uitzendingen en vertalingen in twintig en meer talen.’[1] Wat daarvan gelezen en beluisterd werd, interesseerde von Ribbentrop nauwelijks: als hij maar meer deed dan zijn concurrenten! Hij was, aldus zijn ambassadeur in Parijs, ‘*einfach verrückt*’.[2]

1 Rahn: *Ruheloses Leben*, p. 136.
2 Graf Welczeck tegen Ulrich von Hassell volgens diens: *Vom andern Deutschland* (Zürich, 1946), p. 41.

Al het bovenstaande neemt niet weg dat de Duitse buitenlandse dienst er zich in het algemeen toe geleend heeft, een der kanalen te zijn waardoor Hitler op het buitenland politieke pressie kon uitoefenen. De diplomaten zaten in het schuitje en voeren mee. De populaire voorstelling echter, die in elk hunner een sinister intrigant zag, een geslepen en ingewijd lid van een gigantische bende samenzweerders, is ver verwijderd geweest van de gecompliceerde en ten dele anders-geaarde werkelijkheid.

*

Het *Amt Ausland-Abwehr* van her *Oberkommando der Wehrmacht* - ook daar moet thans iets meer van verteld worden.

Wij hebben het in het tweede deel enkele malen aangeduid als de spionnage- en sabotage-afdeling van het Duitse militaire opperbevel. Deze afdeling was gegroeid uit de militaire spionnagedienst die al in de eerste jaren van het bestaan van de republiek van Weimar opgericht was. Na 1933 groeide de dienst met de Duitse herbewapening mee. De leiding werd per 1 Januari 1935 aan een marine-officier toevertrouwd, Wilhelm Canaris. Zijn centrale werd in 1938 aan het toen opgerichte *Oberkommando der Wehrmacht* ondergeschikt gemaakt. Zij had een afdeling *Ausland* voor het onderhouden van contact met het *Auswärtige Amt*, de Duitse militaire attaché's in andere landen en de buitenlandse militaire attaché's in Duitsland, en drie *Abwehr*-afdelingen: I spionnage, II sabotage (d.w.z. demoralisatie van eventuele vijandelijke legers, aanknopen van verbindingen met vertegenwoordigers van ontevreden minderheden, voorbereiding van speciale acties), III contra-spionnage. In Duitsland had ieder militair district een *Abwehr*-bureau. Buiten Duitsland had de *Abwehr* vertegenwoordigers bij de meeste Duitse ambassades en gezantschappen. Het gehele apparaat telde bij het uitbreken van de oorlog ongeveer drie- *à* vierduizend officieren. De spionnage die het bedreef, had op militaire, economische en politieke gegevens betrekking. Wel had Canaris met Heydrich, hoofd van de *Sicherheitspolizei*, afgesproken dat hij zich tot militaire spionnage beperken zou, maar aan die afspraak hield hij zich niet. Competentie-grenzen werden in het Derde Rijk alleen op papier erkend.

Hoofd van afdeling I van de *Abwehr* was kolonel Pieckenbrock die wij bij de voorbereiding van de invasie van Noorwegen als de man tegenkwamen die te elfder ure in Kopenhagen nog allerlei gegevens uit Quisling trachtte te pompen.

Hoofd van afdeling II werd begin 1939 de toenmalige kolonel Erwin Lahousen. Lahousen, tevoren hoofd van de Oostenrijkse spionnagedienst, had met Canaris tegen de Tsjechen samengewerkt. *Abwehr*-II had in het Sudetenduitse gebied talrijke vrijwilligers aangeworven die een Duits offensief tegen Tsjechoslowakije op aanzienlijke schaal door sabotage

zouden ondersteunen. Zij behoefden niet ingezet te worden. Lahousen hield hen vast en vormde uit hen de *Kampf- und Sabotage-Trupps* die in Polen als 'externe' Vijfde Colonnisten optraden. Het waren ruwe klanten en het regende klachten over hun gedrag tijdens de eerste phase van de Duitse bezetting van Polen. *Abwehr*-II besloot derhalve, hen in een vast militair verband op te nemen. Daartoe werd in de herfst van 1939 de z.g. *Bau- und Lehrkompanie Brandenburg* opgericht, genoemd naar haar garnizoensplaats Brandenburg aan de Havel. De compagnie groeide tot bataljon uit, later tot regiment, in 1942 zelfs tot divisie. Leden van deze formatie waren het die wij in tal van landen als prominente vertegenwoordigers van de 'externe' Vijfde Colonne ontmoetten. De meesten hunner waren Volksduitsers.

Met de Volksduitse groepen, de andere ontevreden minderheden (Oekraïners, Kaukasiërs, Bretons) en de nationaal-socialistische en fascistische bewegingen in andere landen stond de *Abwehr* in de regel niet in politiek contact. Meestal beperkte haar streven zich er toe, met gebruikmaking van de verbindingen dier groepen en bewegingen een *eigen* agentennet op te bouwen. Daartoe was in voorkomende gevallen verlof nodig van de *Volksdeutsche Mittelstelle*, van het *Reichssicherheitshauptamt*, of van het *Auswärtige Amt*, waar op last van Hitler soms speciale figuren met de coördinatie van alle contacten met buitenlandse groepen belast waren; wat de Oekraïners betreft, werd die coördinatie door een vurig Nazi uitgeoefend, *Staatssekretär* Keppler, intimus van Goering, die ook bij de voorbereiding van de Oostenrijkse *Anschluss* een rol van betekenis gespeeld heeft.

Het is moeilijk, over Canaris en het personeel van de *Abwehr* een samenvattend oordeel te geven. Zij hebben over het algemeen de Duitse aggressie bevorderd, zij hebben ook geremd. Ook zij zaten in het schuitje en voeren mee, doch er zijn er onder hen geweest - men denke aan kolonel Oster die Noorwegen en Nederland tegen de komende invasie waarschuwde - die met groot persoonlijk risico het schuitje lek poogden te stoten.

*

Het heeft zin er op te wijzen dat de spionnage-diensten die wij tot dusver tegengekomen zijn, niet het enige en misschien niet eens het belangrijkste middel gevormd hebben waardoor Hitler en zijn politieke en militaire medewerkers de informatie uit het buitenland kregen waaraan zij behoefte hadden. Wanneer tijdens enige Duitse invasie militairen of burgers van het aangevallen land bemerkten dat de Duitse vijand goed op de hoogte was van ligging der versterkingen, troependisposities, plaats der hoofdkwartieren etc., werd meestal aangenomen dat hij die gegevens ver-

worven had door de inzet van, laat ons zeggen ‘ouderwetse’ spionnen.

Deze opvatting behoeft correctie.

Sinds het begin van de eerste wereldoorlog is het verzamelen van geheime militaire gegevens goeddeels een gemechaniseerd proces geworden. Iedere grote mogendheid heeft diensten die in vredestij de telefoongesprekken van buitenlandse vertegenwoordigers afluisteren en hun telegrammen opvangen en die in oorlogstijd hetzelfde doen met het vijandelijke politieke en militaire radioverkeer. Wat men opvangt, poogt men te decoderen. Soms lukt dat niet, vaak wel. De Weimar-republiek had er al een apart instituut voor, het Derde Rijk had er vijf, die alle elkaar in de wielen reden: een van de *Abwehr*, een van de *Reichspostminister*, een van het *Auswärtige Amt*, een van het *Reichssicherheitshauptamt*, een (het grootste) van Goering, het z.g. *Forschungsamt*. Dat laatste bureau was in April '33 opgericht. Het had uiteindelijk meer dan drieduizend man personeel en slaagde er bijvoorbeeld tijdens de gevechten in Rusland in, per dag van de 100.000 radiotelegrammen, gewisseld tussen de Russische legerleiding, legergroepen, legers, divisies en lagere eenheden, omstreeks 20.000 te ontcijferen. Hitler hoefde geen enkele spion in de Sowjet-Unie te hebben om nauwkeurig te weten, welke eenheden hem aanvielen of zouden aanvallen. Voor de gehele Duitse oorlogvoering is, aldus generaal Halder, de waarde van deze *Funkaufklärung* uitzonderlijk hoog geweest. Bijna alle vijandelijke codes waren door de Duitsers ‘gebroken’. ‘De militaire informatie over de vijand was voor een aanzienlijk, bij periodes zelfs voor een overwegend deel op het observeren van het vijandelijk radioverkeer gebaseerd.’[1]

Voor het verzamelen van gegevens was ook de luchtverkenning van belang. De Duitse legerleiding had er, zoals wij zagen, al in vredestijd een apart escadrille voor, de *Rowehl-Staffel*, dat in 1938 uit de lucht belangrijke objecten in Frankrijk en Engeland fotografeerde. Dat de Duitse diplomaten en consuls in den vreemde niet met hun ogen in de zak rondliepen, sprak vanzelf.

Andere gegevens van geografisch-historische of militair-economische aard werden verzameld door contact op te nemen met instellingen als het *Deutsche Ausland-Institut* of met grote Duitse firma's, als de *I.G. Farben, Krupp, Zeiss, Rheinmetall-Borsig*. Soms waren deze firma's bereid, agenten van de *Abwehr* in schijn bij zich in dienst te nemen teneinde hun arbeid in het buitenland mogelijk te maken; in den regel deden zij dat niet gaarne: het werd te riskant geacht. Vaker gebeurde her, dat de politieke en economische rapporten die deze firma's voor eigen commerciële doeleinden vervaardigden, ter beschikking van de *Abwehr* gesteld werden, of dat de geschoolde staven welke die rapporten maakten, ten dienste van de *Abwehr* speciale rapporten uitwerkten, zulks echter aan de hand van gegevens die

1 Mededeling van generaal Halder.

normaal in wetenschappelijke of vakperiodieken gepubliceerd waren. Spionnage mag men dat niet noemen. De directie vande *I.G. Farben* werd op dit punt van de tegen haar ingediende aanklacht volledig vrijgesproken.[1]

Hitler dacht er niet aan, een van deze instellingen of firma's in zijn plannen in te wijden.

De vormen van het verzamelen van gegevens die wij in deze paragraaf geschetst hebben, zijn - ook dat verdient vermelding - geenszins typisch-Duits geweest. Er heeft in dit opzicht tussen Duitsland en de andere mogendheden hoogstens een quantitatief, geen qualitatief verschil bestaan. De publieke opinie is zich echter van al dat 'mechanische' en 'openlijke' *intelligence*-werk niet bewust geweest. Zij heeft 'Duitse spionnen' aan het werk gezien waar in werkelijkheid veelal gegevens verzameld waren met radio-ontvangers en jachttoestellen, uit beursberichten en vergeelde jaargangen van technische periodieken.

Met het 'totaal' worden van de oorlog heeft in de loop der negentiende en twintigste eeuw ook de *intelligence* een 'totaal' karakter gekregen. Zij werkt met een dozijn hulpmiddelen. De 'spion' is er een van-zelden het belangrijkste.

Doch keren wij terug tot de Duitse Vijfde Colonne.

*

Nu wij tot dusver in dit hoofdstuk de aard van Hitlers politiek, de 'autoritaire anarchie' van het Derde Rijk, zijn propaganda en spionnage, zijn instellingen als *Auslands-Organisation, Aussenpolitisches Amt, Volksdeutsche Mittelstelle, Geheime Staatspolizei, Sicherheitsdienst, Auswärtiges Amt* en *Abwehr*, zij het kort, nader in ogenschouw genomen hebben, is het ogenblik gekomen om de vraag te stellen wat deze door en tegen elkaar inwerkende instituten in het buitenland bereikt hebben. Is Hitler er in geslaagd, ergens door nationaal-socialisten de staatsmacht te laten veroveren? Zijn er object-staten aan te wijzen die hij ondermijnd of ontwricht heeft, hetzij door de actie van Rijks- en Volksduitsers, hetzij door die van 'inheemse' nationaal-socialistische en fascistische groeperingen of van ontevreden niet-Duitse minderheden?

Een adequate beantwoording van deze vragen vergt het schrijven van een apart boek. Wij willen echter ons beperkt uitgangspunt - de vraag nl. waarom nu juist in Polen en Zuid-Slavië wèl en elders niet van een Duitse militaire Vijfde Colonne van enige omvang sprake geweest is - niet uit het oog verliezen en zullen derhalve kort zijn.

Opnieuw dus: wat heeft Hitler bereikt?

Het effect van de individuele actie van functionarissen van de *Auslands-*

1 Vonnis *Case VI*, p. 59-60.

Organisation, diplomaten van het *Auswärtige Amt*, agenten van *Aussenpolitisches Amt, Geheime Staatspolizei, Sicherheitsdienst* en *Abwehr* laat zich, dunkt ons, niet concreet uitdrukken. Dat het over het algemeen in de jaren tot 1939 voor Hitlers doeleinden gunstig geweest is, spreekt vanzelf.

Vele 'inheemse' nationaal-socialistische en fascistische groeperingen en bewegingen van ontevreden, niet-Duitse minderheden hebben eveneens in feite Hitlers politiek bevorderd. Zij ageerden echter in de regel vrijwel geheel of grotendeels zelfstandig. Hun betrekkingen met Duitsland waren over het algemeen aanzienlijk minder intiem dan men aangenomen heeft Hitler bewaarde tegenover zijn buitenlandse imitatoren een zekere distantie; al te nauwe samenwerking zou regering en volk van de betrokken object-staat maar schichtig maken; ook zou het jegens die imitatoren verplichtingen scheppen waar hij liever de handen vrij hield om Europa en de wereld naar eigen inzicht te domineren. Trouwens - wat waren zij waard, lieden als Clausen, Quisling, Mussert, Degrelle, de la Rocque, Pavelitsj, Codreanoe, Mosley, Kuhn? Beginnelingen die er niet eens in slaagden, in hun eigen land de macht te veroveren!

Over de politieke actie van de Duitse en Volksduitse bevolkingsgroepen die zich, toen Hitler aan de macht kwam, buiten Duitsland bevonden, moeten wij meer zeggen.

*

In het vorig hoofdstuk zagen wij dat de positie en geaardheid dier groepen als gevolg van hun historische ontwikkeling een grote verscheidenheid vertoond heeft. Er waren 'assimilatie'- en 'non-assimilatie'-groepen; er waren groepen (Saargebied, Eupen-Malmédy, Danzig, Memel, Elzas, Noord-Sleeswijk, Polen, Zuidwest-Afrika) die tot 1918 deel hadden uitgemaakt van het Duitse Rijk of als 'meerderheid-groep' (Oostenrijk, Sudetengebied, Zuid-Tirol) van de Oostenrijks-Hongaarse monarchie; er waren er die als minderheid een bevoorrechte of zelfs dominerende positie bezeten hadden (Estland, Letland, Hongarije, Roemenië, Zuid-Slavië, de Sowjet-Unie, Chili) of zich aan de omgeving waar zij zich hadden gevestigd, over het algemeen aangepast hadden of bezig waren zich aan te passen (Verenigde Staten, Brazilië, Argentinië, Engelse *dominions*).

Welnu - het zijn in eerste instantie de al vóór 1933 bestaande factoren geweest die bepaald hebben in hoeverre de Vijfde-CoIonne-impulsen die van het nationaal-socialistische Duitsland uitgingen, die groepen tot effectieve Vijfde Colonne wisten te maken.

Wij willen daarbij de volgende factoren onderscheiden:

Relatieve omvang van de groep. Wil de groep een massabeweging vormen

waarvan een merkbare ontwrichtende werking kan uitgaan, dan moet zij, vergeleken met de rest van de bevolking van de staat waar zij woont, een flinke omvang hebben.
Ligging ten opzjchte van Duitsland. Hoe dichter zij bij Duitsland woont, des te sterker zal de groep zich met Duitsland verbonden voelen, des te groter zullen ook de mogelijkheden zijn tot intensief onderling contact.
Geografische concentratie. De politieke actie die de groep ontwikkelt, zal sterker zijn naarmate zij in hoger mate in gesloten gebieden woont waar zij eventueel zelfs de meerderheid vormt.
Economische ontwikkeling. Politieke actie gaat in de moderne maatschappij meer van de steden uit dan van het platteland. Hoe minder de groep uit verspreid wonende boeren bestaat, des te sneller zal zij in beweging geraken.
Sociale toestand. Verkeert de groep in sociale nood, dan kan zich haar ontevredenheid in politieke actie uiten. Tevreden mensen maken geen revolutie.
Historische band met Duitsland. Heeft de groep deel uitgemaakt vanDuitsland en/of is zij tegen haar wil van Duitsland gescheiden, dan zal zij geneigd zijn, actie tot reïntegratie of integratie in Duitsland te ondersteunen.
Gevoel, als minderheid verdrukt te worden. Voelt de groep zich als minderheid verdrukt, dan zal ook de daardoor opgewekte ontevredenheid zich in politieke actie kunnen ontladen.
Historisch superioriteitsgevoel. Die ontevredenheid zal krachtiger zijn, naarmate de groep sterker het gevoel heeft dat zij de ‘eigenlijke heerser’ is in het betrokken land. Wordt zij dan onderdrukt, dan wil zij eerst recht ‘wraak nemen’.
Aamwezigheid van een nationaal-socialistisch kader. Heeft zich in de groep reeds een nationaal-socialistisch kader gevormd, dan zullen de mogelijkheden voor politieke actie ten gunste van het Derde Rijk groter zijn.

In hoeverre nu deze negen factoren op het ogenblik dat Hitler aan de macht kwam, de positde van de bovengenoemde Duitse groepen gekarakteriseerd hebben, duidden wij impliciet in ons vorig hoofdstuk reeds aan. Vatten wij die factoren in een schema samen (zie p. 393), dan blijkt dat er slechts één gebied is geweest waar *al* die factoren van aanzienlijke kracht waren: het Sudeten gebied. Op zichzelf echter konden de Sudetenduitsers niet meer bereiken dan Tsjechoslowakije ontwrichten: zij vormden immers nog geen kwart van de bevolking. Meerderheid, ja overweldigende meerderheid in het betrokken territoriale verband was de Duitse groep slechts in het Saargebied, in Danzig en in Oostenrijk. Zij vormde in Zuidwest-Afrika ruim een derde van de blanke bevolking. Overal elders was zij een kleine of miniem-kleine minderheid, variërend van 4 tot ½%.

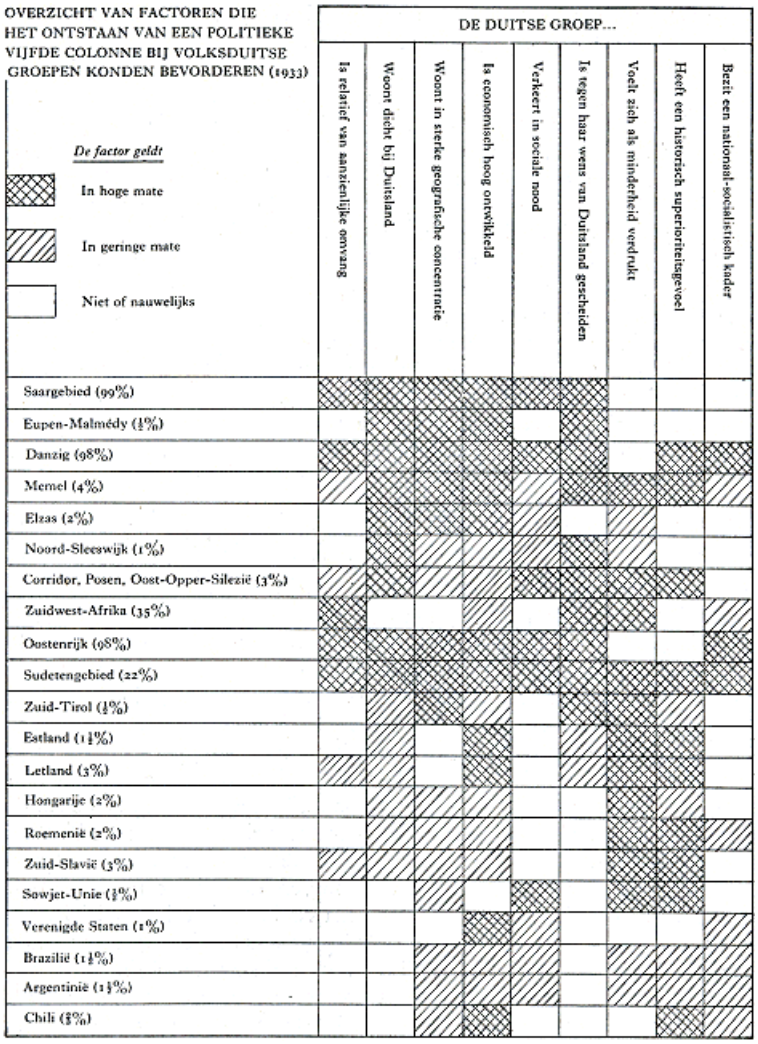

Het procentuele cijfer tussen haakjes geeft aan welk percentage de Volksduitse groep vormde op de totale bevolking van het staatkundig verband waarbinnen zij leefde

Met deze negen ‘bevorderende factoren’ is echter niet alles gezegd. Er zijn ook ‘tegenwerkende’ geweest. Wij noemen:

Volstrekte geïsoleerdheid. Waar een Duitse groep volstrekt van Duitsland geïsoleerd was, kon, zich geen politieke actie ontwikkelen die deel was van enig Duits plan. Dat was het geval in de Sowjet-Unie.

Verbod door Hitler. Wanneer Hitler verbood dat men met enige Duitse groep contacten legde en haar ontevredenheid stimuleerde, werd de mogelijkheid dat de groep zich tot actieve Vijfde Colonne zou ontwikkelen, belangrijk verkleind. Dat was het geval in Zuid-Tirol.

Anti-nationaal-socialistische invloeden. Waar in een groep godsdienstige of politieke invloeden werkzaam waren die een uitgesproken anti-nationaal-socialistisch karakter droegen, daar werd eveneens het effect van de ‘bevorderende’ factoren ten dele opgeheven.

Deze laatste tegenwerkende factor is van veel betekenis geweest. In iedere Duitse groep buiten Duitsland heeft het nationaal-socialisme min of meer krachtige weerstand moeten overwinnen. Er zijn socialisten, communisten en liberalen geweest die zich tot het einde toe, zelfs in het Sudetengebied, tegen een overheersing van de groep door een nieuwe équipe van nationaal-socialistische leiders verzet hebben. In het Saargebied vormde zich een anti-nationaal-socialistisch eenheidsfront. In Danzig bleef meer dan een derde van de bevolking de oude partijen trouw. In de Elzas wilde de ovegrrote meerderheid van de ‘Volksduitse’ bevolking, hoeveel zij ook op het centrale Franse gezag tegen had, van een nieuwe ‘Pruisische’ overheersing niets weten en schrompelde de brede autonomistische beweging van de jaren twintig tot een nationaal-socialistische secte ineen. In Polen moest Hitler persoonlijk ingrijpen om de bedachtzame leiders van de Duitse minderheid in 1937 tot aftreden te dwingen: zij werden door aggressiever figuren vervangen. In Oostenrijk werd het nationaal-socialistisch deel der bevolking nooit hoger geschat dan op ongeveer een derde. In Estland, Letland, Litauen, Hongarije en Zuid-Slavië veroverden de nationaal-socialisten eerst eind 1938-begin 1939 de macht binnen de Duitse groep; in Roemenië kwamen pas in 1939 verschillende nationaal-socialistische stromingen die elkaar fel bestreden hadden, tot eenheid. Vooral veel ouderen voelden zich door Hitlers leer meer afgestoten dan aangetrokken. De jeugd was eerder gewonnen. Dat zag men in den vreemde zowel bij de Volksduitsers als bij de Rijksduitsers. Grote groepen Volksduitsers waren er echter, met name de sterk godsdienstige *Russlanddeutsche* groepen in Bessarabië en de Dobroedsja (Roemenië), in Canada, de Verenigde Staten, Mexico en Argentinië, op welke het nationaal-socialisme nimmer merkbaat vat heeft gekregen.

*

Hoe zag Hitler nu de politieke taak die al deze Volksduitse groepen konden vervullen?

Van alle groepen was er één die hij niet kon bereiken: de groep in de Sowjet-Unie. Die viel af.

Er was een andere van welke hij eiste dat zij zijn politiek diende niet door actie te ontwikkelen doch door deze juist na te laten: de Zuid-Tirolers. Hoe bitter werden zij door de *Führer* teleurgesteld! '*Söll ischt amol gwiss, der Hitler bringkt uns woll bestimmt Südtiroll zrück*', zeiden velen in 1933 in Oostenrijk.[1] De Zuid-Tirolers dachten er niet anders over. '*Heut' die Soar, Südtirol übers Jahr*!' riepen zij in '35 na het plebisciet in het Saargebied.[2] Toen Hitler in 1938 in Oostenrijk binnentrok, waren zij er van overtuigd dat nu een einde kwam aan hun kleingeestige onderdrukking door de Italianen en dat ook zij Duits zouden worden. Enthousiast vlaggen zwaaiend begaven velen zich al naar de grens. Met lege handen konden zij huiswaarts gaan.

In alle andere gevallen zag Hitler voor de Volksduitse groepen een *positieve* politieke taak weggelegd.

Om te beginnen moesten zij zich onder nationaal-socialistische leiding plaatsen. Daarbij werd in de regel de tactiek van het nationaal eenheidsfront toegepast. Men richtte zulk een eenheidsfront op waar zich allen achter konden scharen. Het zag er 'partijloos' uit, in werkelijkheid werd het door nationaal-socialisten geleid. De vorming van deze eenheidsfronten werd in de regel van Duitsland uit in het geheim bevorderd. Daarbij speelde de *Volksdeutsche Mittelstelle* een belangrijke rol. Het is geen toeval dat die eenheidsfronten veelal eerst in 1938 en 1939 tot stand kwamen: na de *Anschluss* van Oostenrijk en de annexatie van het Sudetengebied scheen Hitler eerst recht onoverwinnelijk. Toen Oostenrijk nationaal-socialistisch werd, werden natuurlijk ook de mogelijkheden groter om met de Volksduitse minderheden in Hongarije en Zuid-Slavië in verbinding te treden.

In de zin dat zij er in slaagden, de meerderheid van de betrokken groep achter zich te krijgen, althans dat zij alle andere Volksduitse organisaties op de achtergrond wisten te dringen, zijn deze nationale eenheidsfronten, veelal na langdurig onderling krakeel, 'gelukt' in het Saargebied, Eupen-Malmédy, Memel, Noord-Sleeswijk, Polen, Zuidwest-Afrika, Estland, Letland, Hongarije, Roemenië en Zuid-Slavië. 'Mislukt' zijn zij in de Elzas en in Amerika. Daar bleef de nationaal-socialistische groep een kleine minderheid met conspiratieve kern, aggressiever secte naarmate zij kleiner was. Zo was in de Verenigde Staten in Juli 1933 met steun uit Duitsland een nationaal-socialistische organisatie ontstaan die zich *Friends of the new Germany* noemde. Zij poogde in 1934 op het derde

1 Dr Hans Frank: *Im Angesicht des Galgens* (München, 1953), p. 291.
2 *Der Auslanddeutsche*, 1935, p. 290.

German-American Congress in Cleveland (Ohio) de macht te veroveren - een aanval die beslissend afgeslagen werd. Uit de *Friends of the new Germany* ontwikkelde zich na veel geharrewar in 1936 de *German-American Bund*. De pretenties van deze troep rauwe *Draufgänger* waren niet gering. De organisatie stelde zich ten doel, de grote republiek van binnen uit te revolutioneren en voot 'de Duitsers' de macht te veroveren. Haar leider, Fritz Kuhn, die in 1923 aan de November-*Putsch* in München deelgenomen had, zag zich als een tweede Hitler. Zijn volgelingen - Amerikaanse staatsburgers! - liet hij trouw aan Hitler zweren. Gelastte het *Auswärtige Amt* hem, alle relaties met Duitsland te verbreken, dan vond hij telkens weer steun bij instellingen als de *Volksdeutsche Mittelstelle*, de *Dienststelle Ribbentrop* (voortzetting van het gelijknamige *Büro*) en het *Ministerium für Volksaufklärung und Propaganda*. Kuhn werd in November 1939 tot gevangenisstraf veroordeeld. Zijn organisatie had deerlijk gefaald. De situatie was toen zo dat men in 'Duitse' kringen in Amerika met het Derde Rijk niets meer te maken wilde of durfde hebben. De Washingtonse vertegenwoordiger van het Duitse persbureau *Transocean* bood in die tijd aan vijfhonderd vooraanstaande Duitse firma's in de Verenigde Staten, zoals *I.G. Farben*, de *Hapag, Zeiss* en *Leitz* een abonnement op zijn dienst aan; 'Maar één antwoordde', berichtte hij Berlijn mistroostig, 'dat was mijn boekhandelaar en hij nam op *Transocean News* een abonnement voor twee weken.'[1]

Wat de 'gelukte' eenheidsfronten betreft, moet opgemerkt worden, dat hun verbindingen met Berlijn strikt geheim gehouden werden. Positief effect had hun actie allereerst in het Saargebied, maar daar vormde de Duitse groep dan ook de overweldigende meerderheid der bevolking, terwijl het parool dat het eenheidsfront verkondigde - *Heim ins Reich*! - al van 1918 af, zoals wij zagen, de hartewens van de gehele groep had uitgedrukt. Ook elders trachtte het eenheidsfront altijd aan te knopen bij de verlangens die de betrokken groep al gekoesterd had toen Hitler nog een onbekende was. Het eiste in scherper vorm de rechten en voorrechten op welke die groep na de eerste wereldoorlog of eerder verloren had. Op uitvoering van een staatsgreep waren de eenheidsfronten niet gericht; de bewijzen voor het tegendeel die, wat Memel betreft, tijdens het grote proces in Kaunas geproduceerd werden (1934), zijn niet overtuigend (op de rol die de Memelduitsers in 1939 speelden, komen wij nog terug). *Het gevaar van al deze politieke actie school in de eerste plaats in het feit dat zij Hitler de wapenen in handen speelde die deze voor zijn politiek spel nodig had*. Slechts voorzover zij in dat spel ingevoegd konden worden, interesseerden de Volksduitse minderheden hem. Een hoge dunk had hij niet van ze. Met uitzondering van de Zevenburgers gingen zij, vond hij, aan inteelt te

1 Brief, 17 Oct. 1939, van Manfred Zapp aan het *Auswärtige Amt*, Dies-rapport 1941, *Appendix*, dl II, p. 1009.

gronde; dat had hij bij hun delegaties in Neurenberg al kunnen waarnemen: ze waren '*rassisch minderwertig*'; werden als in Hongarije de beste Volksduitsers eeuw na eeuw door het meerderheidsvolk opgeslokt, dan was het enige wat achterbleef '*ein rest Dreck*.'[1]

*

Danzig, Oostenrijk en het Sudetengebied willen wij apart bezien.

In Danzig werd geen, van de NSDAP formeel losstaand nationaal eenheidsfront gevormd. De NSDAP in de Vrijstaat trachtte zich als zodanig tot zulk een eenheidsfront te ontwikkelen. Mede door de zwakke controle van de Volkenbond slaagde zij er onder leiding van *Gauleiter* Albert Forster en Senaatspresident Arthur Greiser in korte tijd in, alle andere partijen in de Vrijstaat gelijk te schakelen of tot opheffing te dwingen. Zij verwierf er in Mei 1933 50%, twee jaar later 57% van alle stemmen. De terreur die er op andersdenkenden uitgeoefend werd, was niet zwakker dan in Duitsland.

In Oostenrijk leidde Hitlers aan de macht komen tot een belangrijke versterking van de NSDAP die er, zoals wij zagen, al van 1930 af grote vorderingen gemaakt had. In April 1933 verwierf de partij in Innsbruck 41% van alle stemmen. Met steun uit Duitsland trachtte zij in stormloop de macht te veroveren. Bondskanselier Dollfuss hield stand. De NSDAP nam daarop haar toevlucht tot aanslagen op grote schaal; hij verbood haar (Juni 1933). Ondergronds werd de actie voortgezet, gedirigeerd door de partijleiding die zich in München gevestigd had. Dollfuss bood haar enkele zetels in zijn kabinet en deelneming in het door hem opgerichte 'Vaderlandse Front' aan; zij weigerde. Toen door het neerslaan van de sociaal-democratie (Februari 1934) de ontevredenheid tegen het clericaalautoritaire systeem dat Dollfuss opgericht had, gegroeid was, werd door de Nazi's een staatsgreep ondernomen. Op 25 Juli 1934 trachtte een groep Weense SS-ers, grotendeels Oostenrijkse militairen die wegens nationaal-socialistische actie uit het kleine bondsleger ontslagen waren, president Miklas en de regering-Dollfuss gevangen te nemen en de radio-omroep te bezetten, teneinde door de aether het sein te geven voor een algemene opstand. Dollfuss werd in het *Bundeskanzleramt* neergeschoten, de dilettantisch voorbereide rebellie was echter in Wenen na enkele uren, in de provincies na enkele dagen onderdrukt. Locale pogingen van het in Duitsland geformeerde legioen van Oostenrijkse vluchtelingen om in Oostenrijk door te dringen, werden afgeslagen.

Niet alle geheimen van de organisatie van deze *Putsch* zijn ontsluierd. Zij werd in Wenen door twee SS-officieren geleid, dr von Waechter en dr

1 *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942*, p. 52.

Weidenhammer. De *Landesleitung* van de illegale Oostenrijkse NSDAP die zich in München bevond, was van alle plannen op de hoogte. Von Wächter was eind Mei 1934 in Duitsland geweest en had er met Theo Habicht, de Oostenrijkse *Landesleiter* gesproken. Habicht was op 6 Juni door Hitler ontvangen.[1] Volgens Goering had hij bij die gelegenheid bij Hitler de indruk gewekt dat een groot deel van het Oostenrijkse leger tegen de regering-Dollfuss wilde rebelleren, terwijl bij de *Putsch* in werkelijkheid slechts één *SS-Standarte* betrokken was. Na het mislukken zou Hitler Habicht dan ook met verwijten overstelpt hebben.[2]

Het is heel wel denkbaar dat de organisatoren van de *Putsch* de kansen op welslagen te rooskleurig voorgesteld hebben. Hoogst onwaarschijnlijk is het, dat Hitler niet minstens in brede lijnen geweten en goedgekeurd heeft wat voorbereid werd. Hij besefte vermoedelijk dat hij de kans op internationale complicaties zou verkleinen naarmate hij zich meer op de achtergrond hield. Op de dag van de *Putsch* zat hij in Bayreuth, voor ieder zichtbaar, naar Wagners opera '*Rheingold*' te luisteren: perfect alibi.[3]

Natuurlijk haastte hij zich, de mislukte opstand te desavoueren. Von Papen werd in bijzondere missie naar Wenen gestuurd.

Na de 25ste Juli begon eerst recht de illegale periode van de Oostenrijkse NSDAP. Uit Duitsland ontving zij voortdurend steun. Al haar formaties stonden met de overeenkomstige formaties van de Duitse NSDAP in contact. Haar telkens wisselende leiding bepaalde echter tot op zekere hoogte zelfstandig de koers. Zolang zij gevaarlijke blamages als de Juli-*Putsch* vermeed, kwam dat Hitler niet slecht van pas: uiteindelijk diende zij toch zijn belangen. De *Anschluss* was geen moment uit zijn gedachten: eerst moest Duitsland echter militair sterk genoeg zijn. Toen hij Italië aan zijn zijde had gehaald, wist hij dat de dagen van het regime van Dollfuss' opvolger Schuschnigg geteld waren. Alle groepen in Oostenrijk die dat regime ondermijnden, steunde hij. Daar was de illegale NSDAP in wier leiding, mede onder de druk van de vervolging, na 1936 extremistische elementen steeds meer invloed kregen: de illegale *Landesleiter, Hauptmann* Leopold, een militante snorrebaard, was voorstander van een

1 Notitie, 31 Mei 1934, van *Ministerialdirigent* Köpke aan de *Reichsaussenminister* von Neurath met aantekening, 6 Juni 1934, van de *Chef der Reichskanzlei*, Lammers, D-868, *IMT*, dl XXXV, p. 617-19.

2 Getuige Hermann Goering, Procesverslag *IMT*, dl IX, p. 294.

3 Zoals wij op p. 7 weergaven, zag men na de *Putsch* buiten Duitsland wellicht het sterkste bewijs voor de medeplichtigheid van het Nazi-regime in het feit dat er exemplaren van een Duitse matrijzendienst, de *Deutsche Presseklischeedienst*, bestonden, 22 Juli 1934 gedateerd, waarop al afbeeldingen voorkwamen van 'de volksopstand in Oostenrijk' en waarop de dood van Dollfuss vermeld werd. Ik deel Toynbee's opvatting dat bedoelde exemplaren normaal op de 25ste verzonden zijn en dat de datum '22 Juli' op een vergissing berust (Toynbee en Boulter: *Survey of international affairs, 1934*, p. 478).

tweede, maar dan beter voorbereide *Putsch*. Daar was ook de *Nationale Opposition* - een groep lieden van wie de Weense advocaat dr Arthur Seyss-Inquart een der voornaamste was - die langs lijnen van geleidelijkheid een vorm van *Anschluss* van Oostenrijk aan Duitsland wilde bewerkstelligen, waarbij Oostenrijk zijn nationale identiteit niet geheel zou verliezen. Dat was ook het doel van von Papen. Hitler liet hen allen doorwroeten. Het was hem om het even zolang de *Nationale Opposition*, waaruit Schuschnigg na 1936, hopend de Nazi's de wind uit de zeilen te nemen, enkele vertegenwoordigers in zijn kabinet opnam, meer effectieve macht kreeg en zolang de illegale NSDAP geen situatie forceerde waaruit gewapende strijd zou kunnen voortvloeien. *Hauptmann* Leopold beschouwde Seyss-Inquart en von Papen echter als slappe aanpappers, als verraders van een heilige zaak. In 1937 verbood hij zijn partijgenoten, enig contact met hen te onderhouden. De angst, zijn greep op de ontwikkeling te verliezen, dreef hem in steeds avontuurlijker richting. Nieuwe *Putsch*-plannen werden opgesteld. Schuschniggs regering kreeg na een razzia op het hoofdkwartier van de illegale NSDAP de bewijzen in handen: enkele medewerkers van Leopold werden gearresteerd.

Hitler sloeg die ontwikkeling met bezorgdheid gade. Hij was er van overtuigd dat hij nog in 1938 langs evolutionaire weg zijn doel kon bereiken. Schuschnigg wist hij zo onder druk te zetten dat deze zich tot een bespreking in Berchtesgaden bereid verklaarde waar hem op 12 Februari 1938 belangrijk grotere machtsposities voor de *Nationale Opposition* afgeperst werden: zo zou Seyss-Inquart minister van binnenlandse zaken worden. Hevige teleurstelling bij Leopold! Deze gaf order, op grote schaal ongeregeldheden te plegen; een van zijn medewerkers zei in die dagen 'dat zelfs de *Führer* geen recht bezat, zich met Oostenrijkse aangelegenheden te bemoeien.'[1] Toen was Hitler's geduld uitgeput. Leopold werd negen dagen na het accoord van Berchtesgaden naar Duitsland ontboden en Hitler goot de fiolen van zijn toorn over hem uit, zeggend:

> 'dat de acties van de *Landesleitung* waanzinnig waren geweest (het opstellen van talrijke verslagen van besprekingen met hem en andere personen die de politie in handen waren gevallen; het voorbereiden van plannen voor samenzweringen en plannen voor het binnenrukken van het Duitse leger, enz.). Hij was er dit keer in geslaagd de moeilijkheden uit de weg te ruimen. Indien de diplomatieke situatie echter anders geweest was, konden die acties hem in de pijnlijkste en vernederendste moeilijkheden brengen.'

De stamelende Leopold werd op staande voet ontslagen. Toen werd zijn opvolger Klausner binnengeroepen:

> 'De *Führer* ...gaf hem een lange uiteenzetting van de wijze waarop de partij in Oostenrijk geleid moest worden. Illegale activiteit moest in legale activiteit

1 Rapport van dr Veesenmeyer over de toestand in Oostenrijk t.e.m. 18 Februari 1938, *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl I, p. 536.

> omgezet worden. Hij wees op het geval van het geïnspireerde werk van *Gauleiter* Bürckel in het Saargebied die eerst alles wat enigszins bruikbaar was, in een '*Deutsch Front*' verenigd had en die daarna uit het Saarfront handig de partij opnieuw georganiseerd had. De situatie en de taak in Oostenrijk was dezelfde.'

Klausner moest dus met Seyss-Inquart samenwerken. Van deze had Hitler 'een goede indruk: zijn persoonlijkheid was niet te krachtig.'[1]

De nieuwe partijleiding gaf Hitlers directieven door. Bij tienduizenden stroomden de Oostenrijkse NSDAP-ers onder dekking van Seyss-Inquart de organisaties van een nieuw 'Vaderlands Front' binnen. Zij roken dat de grote verandering op til was. Begin Maart 1938 was er in heel Oostenrijk al geen materiaal voor hakenkruisvlaggen en geen bruine stof meer te krijgen. Schuschnigg zag dat hem de grond onder de voeten wegzonk. Al enige tijd dacht hij er over, een volksstemming te houden waarvan de gunstige uitslag - tenslotte was niet meer dan ongeveer een derde van het volk nationaal-socialistisch - nationaal en internationaal zijn positie zou versterken. Op Dinsdag 8 Maart besloot hij tot dat desperate hulpmiddel zijn toevlucht te nemen en op Woensdag 9 maakte hij in een toespraak te Innsbruck zijn besluit bekend. Het was voor de nieuwe leiders der Oostenrijkse NSDAF geen geheim meer: door verraad van de secretaresse van een van Schuschniggs naaste medewerkers die in het geheim partijlid was, kenden zij het plan al sinds Dinsdagavond. Dat moest voorkomen worden! Maar wat dacht Hitler?

Buiten zichzelf van woede dat Schuschnigg, zijn spel doorziende, de evolutionaire *Anschluss* trachtte te verijdelen, had Hitler op de dag dat Schuschnigg sprak, besloten in de kortst mogelijke tijd de Oostenrijkse regering ten val te brengen en desnoods het land militair te bezetten. Daartoe moest alles geïmproviseerd worden. De generale staf bezat geen invasieplan, de meeste hoofdofficieren waren toevallig op dienstreis, generaal von Reichenau, bevelhebber van een der legergroepen, woonde in Cairo een zitting van het Internationaal Olympisch Comité bij, de chefstaf van de *Luftwaffe* was aan het ski-en in Zwitserland. Haastig naar Berlijn ontboden, moesten deze militairen in twee dagen tijd de door Hitler bevolen *Einmarsch* voorbereiden: Zaterdag moesten zij bij het krieken van de dag Oostenrijk binnenrukken. Generaal Guderian die met zijn tanks de voorhoede zou vormen, had Vrijdagavond nog geen stafkaarten: hij moest zich met Baedekers behelpen.

Die Vrijdagavond was de zaak echter al beslist.

Op Woensdagmorgen had Seyss-Inquart met de partijleiding van de Oostenrijkse NSDAP overleg gepleegd; besloten was dat hij tegen de volksstemming protest zou aantekenen. 's Middags deed hij zulks. 's Avonds ging naar de *Gauleitungen* het parool uit dat de NSDAP niet

1 Verslag, 21 Febr. 1938, van de ontvangst door de *Führer* in aanwezigheid van veldmaarschalk Goering, *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl I, p. 539-41.

aan het plebisciet zou deelnemen; nadere instructies waren op komst. Daags daarna, Donderdag, besloot de partijleiding in de middag, Vrijdag de halve SS en SA de straat op te sturen; 's avonds arriveerde een boodschapper van Hitler: de partij had vrijheid, naar eigen inzicht te handelen. Op de beslissende Vrijdag kwam Seyss-Inquart in de ochtend weer met de partijleiding bijeen. Afgesproken werd dat hij aan Schuschnigg een politiek ultimatum zou stellen: het plebisciet moest uitgesteld worden. Ongeveer tegelijkertijd kwam een ultimatum uit Berlijn binnen: werd Seyss-Inquart niet binnen twee uur tot Bondskanselier benoemd, dan zou Duitsland Oostenrijk militair bezetten.

Met het stellen van die eis ging Hitler verder dan Seyss-Inquart wenste. Ook Seyss-Inquart vond dat het plebisciet ingetrokken moest worden, maar hij was geen voorstander van *zo* fors optreden. Toen hij Schuschnigg Hitlers ultimatum, voorlas, stonden de tranen hem in de ogen. Hij die buiten Oostenrijk als de aartsverrader beschouwd zou worden, maakte die dag ‘de indruk van een hulpeloze, verlegen man die voortgeschoven en voor voldongen feiten gesteld werd.’[1] Zelf voelde hij zich, schreef hij na de oorlog, ‘als een soort telefoonjuffrouw tussen Berlijn en Wenen’.[2] De gebeurtenissen sleurden hem mee. Via hem en anderen lieten Hitler en Goering (die namens Hitler optrad), Schuschnigg en na diens aftreden president Miklas het ene intimiderende ultimatum na het andere stellen. Miklas weigerde aanvankelijk hardnekkig Seyss-Inquart als Schuschniggs opvolger te aanvaarden. Zich door de *Führer* gedekt wetend, gaf de partijleiding daarop in de vroege avond de partijformaties bevel, in Wenen en elders de macht over te nemen. Van Berlijn uit dicteerde Goering om negen uur de tekst van een telegram waarin Seyss-Inquart namens de voorlopige regering - die nog niet bestond! - de Duitse regering verzocht troepen te zenden om rust en vrede in Oostenrijk te herstellen. Dat telegram had men in de Rijkskanselarij dringend nodig om de invasie waartoe al bevel gegeven was, jegens de buitenwereld te motiveren. Had Seyss-Inquart geen tijd om het te versturen dan was het voldoende indien men hoorde dat hij er ‘accoord’ mee was. Een uur later was zijn ‘accoord’ in de Berlijnse Rijkskanselarij ontvangen. Onmiddellijk maakte de Duitse radio de tekst bekend.

Later in de avond zwichtte Miklas. De Oostenrijkse NSDAP was toen echter al zozeer meester van de situatie dat omstreeks het middernachtelijk uur uit Wenen naar het *Auswärtige Amt* getelefoneerd werd dat het binnenrukken van de Duitse troepen niet door hoefde te gaan. Wat te doen? Hitlers adjudant werd opgebeld en deze besloot de *Führer* in zijn

1 Getuige dr Michael Skubl, *Der Hochverratsprozess gegen dr Guido Schmidt vor dem Wiener Volksgericht* (Wenen, 1947), p. 332.

2 Verklaring, 9 Sept. 1945, van Seyss-Inquart ‘*über die österreichische Frage*’, PS-3254.

slaap te storen. Diens geïrrteerde antwoord luidde ‘dat de voorbereidingen voor de intocht niet meer tegen te houden waren’.[1]

Op Zaterdag 12 Maart trokken Guderians tanks bij het krieken van de dag de grens over. Hitler reed zijn geboorteland binnen. ‘Het is niet mogelijk, met woorden te beschrijven op welke wijze hij door de Oostenrijkers begroet werd’, schreef later iemand die in een auto achter de zijne reed, ‘... Ik heb nooit in mijn leven mensen gezien die zo geëxalteerd waren en zo door vreugde in vervoering gebracht.’[2]

Een dag later werd de *Anschluss* afgekondigd.

*

Wij pretenderen geenszins, in dit beknopt relaas alle factoren aangegeven te hebben die bij voorbereiding en uitvoering van de Oostenrijkse *Anschluss* een rol gespeeld hebben. Hoe belangrijk was het internationale aspect! Wij hebben het verwaarloosd. Ons kwam het er in de eerste plaats op aan, met enkele feiten en omstandigheden aan te tonen dat deze *Anschluss* een heel wat ingewikkelder proces geweest is dan de publieke opinie buiten Duitsland in 1938 en volgende jaren aangenomen heeft. Zij vormt er een fraai voorbeeld van hoe Hitler verschillende hem gunstige ontwikkelingen *tegelijk* tot rijpheid kon laten komen om op het laatste moment de situatie door beslist ingrijpen te forceren. Die ontwikkelingen waren echter tot op zekere hoogte ‘autonoom’, d.w.z. dat zij zich zonder enig speciaal ingrijpen van Hitlers kant voltrokken. De rechtstreekse uitvoering van zijn ‘evolutionaire’ politiek berustte in Oostenrijk bij niet-partijgenoten; van de actie van zijn partijgenoten trok hij profijt, - hij had er, zoals wij zagen, ook veel last van.

In het optreden der Sudetenduitsers is dit ‘autonome’ element nog sterker geweest. Lag dat ook niet voor de hand? De Oostenrijkse NSDAP had van 1925 af organisatorisch deel uitgemaakt van Hitlers beweging; hij was haar directe *Führer*. In Tsjechoslowakije echter, was de *Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei* (DNSAP), in 1918 opgericht, een zelfstandige formatie, stevig geworteld in de Sudetenduitse gemeenschap[3]. Ja wij zagen zelfs dat bij geen enkele Duitse groep buiten Duitsland in 1933 in zo hoge mate de factoren aanwezig waren die tot het ‘autonoom’ ontstaan van een pro-Duitse massabeweging konden leiden.

Misschien had de DNSAP zich tot die massabeweging kunnen ontwikkelen; het is niet zeker: de partij bezat een grote aanhang doch had

1 Verklaring van dr Günther Altenburg, Keppler-3.
2 Verklaring van Erhard Milch, Keppler-96.
3 Er woonde ook een relatief kleine groep Volksduitsers in Slowakije. Wat bij hen geschiedde, werd volledig bepaald door de ontwikkelingen in het Sudetengebied.

ook veel weerstand opgewekt. In elk geval kreeg zij de kans niet, de vleugels breder uit te slaan. Verontrust door Hitlers optreden - zij kenden de Duitsers! - besloten de Tsjechische autoriteiten de DNSAP te ontbinden. Zulks geschiedde op 3 October 1933. De voornaamste leiders, Hans Krebs en Rudolf Jung - Hans Knirsch was kort tevoren overleden - vluchtten naar Duitsland.

Krebs en Jung hadden de slag zien aankomen. Zij hadden met zekere Konrad Henlein contact opgenomen, een bankemployé, die in 1925 turnleraar geworden was van de oudste Sudetenduitse turnvereniging en er nadien in geslaagd was, een turnverbond op te richten dat een kwart millioen leden telde en ideologisch tegen het nationaal-socialisme aanleunde. Kon Henlein, aldus de vraag van Krebs en Jung, de DNSAP gecamoufleerd voortzetten? Henlein voelde er niet veel voor. De DNSAP was één partij uit vele. Zijns inziens was het nodig dat *alle* partijen der Sudetenduitsers zich tot een nieuwe gemeenschap verenigden. In de zomer van 1933 besprak Henlein dat plan met de leiders van verschillende groeperingen. Hij had geen succes. Toen besloot hij, zelfstandig op te treden. Op 1 October 1933 riep hij alle Sudetenduitsers op, onder zijn leiding een nieuwe volksbeweging te vormen, het *Sudetendeutsche Heimatfront*, teneinde in gemeenschappelijke strijd te trachten, de positie der Sudetenduitsers binnen het raam der Tsjechoslowaakse republiek te verbeteren. Het begin van het *Heimatfront* was bescheiden: met ‘geleende schrijfmachines’ en ‘snel bij elkaar gebedelde oude tafels’[1] werd een eerste bureau ingericht. De organisatie breidde zich snel uit. Er heerste in het Sudetengebied massale werkloosheid en de oude haat tegen de Tsjechen uitte zich bij een aanzienlijk deel van de bevolking in de beschuldiging dat Praag het Sudetenduitse volksdeel opzettelijk wilde uitroeien. De verbittering was groot. Er moest ‘iets gedaan’ worden. Bij honderdduizenden stroomden de leden toe en in Mei 1935, bij de eerste verkiezingen waaraan Henleins beweging deelnam (zij had inmiddels haar naam, *Sudetendeutsche Heimatfront*, moeten veranderen in *Sudetendeutsche Partei*, SDP), kreeg zij ruim 62% van alle Sudetenduitse stemmen. Het was een beslissende overwinning.

Alleen al de opheffing der werkloosheid in Duitsland had de grote massa van Henleins Sudetenduitse volgelingen Hitler doen beschouwen als een staatkundig tovenaar. Wanneer hij voor de radio sprak, hingen zij aan zijn lippen. Bij intuïtie begrepen zij dat de groeiende kracht van het Duitse Rijk uiteindelijk een situatie zou doen ontstaan waarin zij zich uit het verband van de gehate Tsjechoslowaakse republiek zouden kunnen losmaken. Dat kon men natuurlijk niet openlijk zeggen! Men mocht van de SDP niet verwachten dat zij dat deed. ‘Op vergaderingen en in openbare redevoeringen werd zelfs het tegendeel gezegd. In zijn

1 Ernst Frank: *Sudetenland - Deutsches Land* (Görlitz, [1943?]), p. 138.

hart echter vermoedde ieder het al: Konrad Henlein was toch des *Führers* stadhouder.'[1]

Of Henlein het aanvankelijk zelf ook zo zag, is niet zeker. In November 1937 schreef hij in een aan Hitler gericht memorandum dat het de leiders van zijn beweging 'als resultaat van hun diepgaande politieke ervaring van meet af aan duidelijk was dat een compromis tussen Duitsers en Tsjechen in Tsjechoslowakije niet mogelijk [was]' en dat redevoeringen en voorstellen waarin zij, soms onder gedeeltelijke afwijzing van de nationaal-socialistische ideologie, wèl op een vergelijk aangedrongen hadden, alleen maar bedoeld waren geweest, 'de Tsjechen voor het oog van de wereld in het ongelijk te plaatsen.'[2] Tijdens de oorlog zei Henlein eveneens bij enkele gelegenheden dat zijn SDP van den beginne af een gecamoufleerde nationaal-socialistische beweging geweest was.[3] Anderen beweren daarentegen dat Henlein aanvankelijk een vèrgaande vorm van autonomie binnen Tsjechisch staatsverband voor mogelijk en wenselijk hield en dat de critiek op het Nazi-systeem die hij bijvoorbeeld in 1934 in het publiek uitte, toentertijd oprecht gemeend was.[4] Feit is in elk geval, dat binnen de SDP meermalen heftige conflicten ontstonden omtrent de te volgen weg, waarbij zich een pro- en een anti-Duitse richting aftekenden, en dat er in Duitsland velen waren, vooral in de kringen van de SS, die Henlein en de SDP wantrouwden. De *Sicherheitsdienst* sloeg zijn beweging nauwkeurig gade.

Gedurende de eerste jaren waren de betrekkingen tussen het Derde Rijk en de SDP niet zeer intiem. De Tsjechen beweren dat de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland* de SDP in 1933 een flink subsidie deed toekomen en dat Henlein voor de kostbare verkiezingscampagne van 1935 financiële steun ontving van de NSDAP.[5] Het is mogelijk; bewijzen zijn tot dusver niet gepubliceerd. Wel staat vast dat het *Auswärtige Amt* er na de grote overwinning van de SDP in Mei van dat jaar toe overging, de partij in het geheim aanzienlijke bedragen te doen toekomen: per maand werd 12.000 Rm. via de Duitse legatie in Praag aan Karl Hermann Frank uitbetaald, een gesjeesd student, later boekhandelaar, die als Henleins verbindingsman optrad; 3.000 Rm. bleef in Berlijn voor de financiering van het verbindingsbureau - *Büro Bürger* - dat Henlein ter plaatse onderhield.[6] Henlein bezocht herhaaldelijk Berlijn. Volgens de Tsjechen zou hij al in 1936 bij Hitler zijn geweest om diens 'morele

1 Ernst Frank: *Sudetenland-Deutsches Land*, p. 158.
2 Rapport, 19 Nov. 1937, van Henlein aan Hitler, *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl II, p. 57-8.
3 Bilek: *Fifth Column at work*, p, 21, 201.
4 Walter Brand: *Die sudetendeutsche Tragödie* (Lauf, 1949), p. 44-5. Rudolf Jung e.a.: *Sudetendeutscher Schicksalskampf* (Leipzig, 1938), p. 50.
5 Bilek: *Fifth Column at work*, p. 28.
6 Aantekening, 15 Febr. 1937, van Altenburg (*Auswärtiges Amt*), NG-2782. Aantekening, 19 Aug. 1938, van Wörmann (*Auswärtiges Amt*), PS-3059, *IMT*, dl XXXII, p. 3.

steun' in te roepen.[1] Alweer: het is mogelijk, maar de gepubliceerde bewijzen zijn niet overtuigend.[2] Henlein moet er zich toen in elk geval ten volle bewust van zijn geweest dat hij, door Tsjechoslowakije te ontwrichten, Hitler grote diensten bewees. Daarop beroemde hij zich in zijn al eerder genoemd memorandum van November 1937, een lang stuk[3] dat op de gehele ontwikkeling na 1933 terugzag en, aldus de auteur, aantoonde hoe dringend de noodzaak was 'voor een discussie van fundamentele beginselen tussen de leiders van het *Reich* en de leiders van de Volksduitse groepen met betrekking tot de politiek die de Sudetenduitse Partij voortaan zou voeren.'

Blijkbaar had zulk een discussie eerder nog niet plaats gevonden.

Op 4 Februari 1938 herhaalde Henlein in een onderhoud met de Duitse gezant in Praag zijn verzoek om direct contact.

Vijf weken later deed de *Anschluss* een golf van hooggestemde verwachtingen door het Sudetengebied vloden. De 'bevrijding' naderde! De spanning steeg. Men noemde al data waarop Hitler zou binnenrukken en gaf van mond tot mond een hoopvol rijmpje door:

'*Im März macht der Führer Scherz*,
Im April macht er was er will,
Im Mai holt er sich die Tschechei,
Und im Juni, wenn die Blumen blühn,
Ist Prag bereits so deutsch wie Wien.'[4]

Henlein kon de ontwikkeling niet meer beheersen. Wat verder te geschieden stond, bepaalde Hitler.

Eindelijk, op 28 Maart 1938, vond de bespreking met Hitler plaats waarop Henlein al vier maanden tevoren aangedrongen had. Hess, von Ribbentrop en Lorenz, hoofd van de *Volksdeutsche Mittelstelle*, waren ook aanwezig; de conferentie duurde drie uur. Hitler zei dat hij vastbesloten was, het Sudetenduitse vraagstuk in de naaste toekomst op te lossen en dat Henlein, die in het Sudetengebied en in Duitsland aan verschillende aanvallen blootstond, op zijn volledige steun kon rekenen: 'Gij zult van morgen af mijn stadhouder zijn', zei Hitler. Henleins taak was het, Praag onder toenemende druk te plaatsen door een accoord te *voorkomen*. Dat beloofde hij. 'Wij moeten altijd zoveel vragen dat we

1 Bilek: *Fifth Column at work*, p. 89-90.
2 In dit verband zij opgemerkt dat Bileks document No. 9 (facs. tussen p. 10 en 11) - Instructies d.d. 21 Nov. 1935 van de *Abteilung Propaganda* van de *Gauleitung der NSDAP Köln-Aachen* - dat op nauwe samenwerking tussen NSDAP en SDP schijnt te wijzen, zoveel taal- en schrijffouten en terminologische onjuistheden bevat dat er gegronde reden is, aan de echtheid van het document te twijfelen.
3 *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl II, p. 49-62.
4 Aangehaald door Henderson: *Eyewitness in Czechoslovakia*, p. 46.

nooit tevredengesteld kunnen worden', was zijn conclusie. 'De *Führer* keurde deze opvatting goed.'[1]

Daarmee had Henlein zijn politiek bepaald. Practisch de gehele Sudetenduitse bevolking stond achter hem. De helft van alle volwassenen was ingeschreven lid van zijn beweging. De resterende burgerlijke partijen gingen tot ontbinding over. Bij de verkiezingen op 22 Mei 1938 behaalde hij 92% van alle Duitse stemmen. Diezelfde dag hield hij een nieuwe 'fundamentele bespreking' met Hitler[2], en in de weken en maanden die volgden, schroefde hij bij ieder Tsjechisch compromis-voorstel zijn eisen omhoog, zodoende Hitler de argumenten toespelend die deze nodig had om rechtstreeks en via Londen en Parijs maximale pressie op de Tsjechoslowaakse regering uit te oefenen. Henlein richtte ook een semi-militair corps op, de *Freiwilliger Schutzdienst*, om op een burgeroorlog voorbereid te zijn. Detachementen van deze *Schutzdienst* werden door de *Abwehr* in Duitsland geoefend: de leden slipten des nachts weer de grens over en namen wapens mee. Zo naderde de crisis. Op 12 September 1938 zei Hitler, sprekend vanuit Neurenberg, dat hij de Sudetenduitsers zou redden. 'Indien deze gemartelde schepselen uit zichzelf geen recht en geen hulp kunnen vinden, zullen ze beide van ons krijgen!' riep hij uitdagend uit. Een explosie in het Sudetengebied volgde:

> 'Nauwelijks heeft de *Führer* uitgesproken, of menigten stromen de straat op. Duizenden en tienduizenden verzamelen zich in de steden en dorpen, de mensen omarmen en kussen elkaar van vreugde en innerlijke blijdschap, zij roepen 'Leve de *Führer*!' en 'Leve Konrad Henlein!' en weten nauwelijks wat ze met hun uitgelatenheid moeten beginnen.'[3]

Diezelfde avond braken de eerste ongeregeldheden uit. De volgende dag kondigden de Tsjechen in de grensdistricten de staat van beleg af. Henlein brak alle onderhandelingen af, vluchtte de grens over, riep op de 15de zijn volgelingen tot rebellie op en verzamelde ruim 20.000 mannelijke vluchtelingen in een *Freikorps*-Henlein dat op talrijke plaatsen kleine grensgevechten met de Tsjechen leverde.

De militaire rebellie van de *Sudetendeutsche Partei* werd door de Tsjechische regering gemakkelijk onderdrukt. Zij had nu eenmaal haar beste troepen in de grensdistricten liggen waar de Sudetenduitsers woonden. Velen vluchtten, anderen doken onder. De stemming sloeg om. Met het verdwijnen der kaders wist de Sudetenduitse bevolking niet meer, wat te doen. Waarom was Henlein gevlucht, neen erger: gedeserteerd? Was hij een lichtvaardig avonturier geweest? Figuren die dat al geruime tijd beweerd hadden, kwamen naar voren en zochten contact met Praag. Maar ook Praag had geen vrijheid van handelen meer. Nog geen twee

1 Memorandum, ongedateerd, geparafeerd door *Staatssekretär* von Mackensen, *Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl II, p. 197-9.
2 Jodl: *Dagboek*, 22 Mei 1938, PS-1780, *IMT*, dl XXXVIII, p. 373.
3 Frank: *Sudetenland - Deutsches Land*, p. 182.

weken later werd in München het doodvonnis over de Tsjechoslowaakse republiek uitgesproken.

Begin October trokken de Duitse troepen in triomf de steden en dorpen van het Sudetengebied binnen. ‘En op de markt werden we ontvangen als overwinnaars na een veldslag’, aldus een Duits verslaggever, ‘en steeds weer zeggen de mensen: *Das sind doch Soldaten, das ist doch etwas anderes. Unserer Wehrmacht: Sieg Heil*!’[1]

*

Voorstellingen samenvattend die tussen het aan de macht komen van Hitler en het uitbreken van de tweede wereldoorlog ontstaan waren, schreven wij aan het slot van het eerste deel, dat als Vijfde Colonne iedere groep buiten het nationaal-socialistische Duitsland beschouwd werd, ‘die bewust en in overeenstemming met de geheime instructies van Duitse autoriteiten een activiteit ontplooide die de territoriale expansie van Duitsland bevorderde.’

De Oostenrijkse NSDAP en de *Sudetendeutsche Partei* zijn in de hoogst denkbare mate dergelijke groepen geweest. De Oostenrijkse NSDAP was het van meet af aan, de *Sudetendeutsche Partei* werd het. Zonder het optreden van deze beide bewegingen zijn de *Anschluss* van Oostenrijk en de desintegratie van Tsjechoslowakije in de vormen waarin zij zich voorgedaan hebben, ondenkbaar.

Toen Hitler in 1938 deze formidabele overwinningen boekte, bevonden zich buiten Duitsland in tien landen en gebieden Duitse groepen die zich als minderheid verdrukt voelden en bij wie in meerdere of mindere mate de andere factoren werkzaam waren die het ontstaan van een politieke Vijfde Colonne konden bevorderen: Zuid-Tirol, de Sowjet-Unie, Zuidwest-Afrika, Memel, Estland, Letland, Hongarije, Roemenië, Polen, Zuid-Slavië; tien groepen die Hitler van zich uit gaarne eerst tot politieke, daarna tot militaire Vijfde Colonne omgevormd had. Dat was hem niet altijd mogelijk. Het paste ook niet altijd in zijn concrete plannen.

De Volksduitsers in Zuid-Tirol moesten passief blijven. Dat deden zij.

De Volksduitsers in de Sowjet-Unie kon hij niet bereiken.

De Duitsers in Zuidwest-Afrika woonden te ver weg.

De Volksduitsers in het Memelgebied kregen wèl een actieve rol te vervullen. Hun nationaal-socialistische leider, dr Neumann, werd in Februari 1938 vrijgelaten. Hij hervatte zijn activiteit en volgde daarbij de instructies die hij via de Duitse consul-generaal in Memel ontving. Zijn eerste taak was, de jeugdige heethoofden die er op los wilden slaan, in bedwang te houden en een politiek eenheidsfront te formeren. Eind Juli '38 bond von Ribbentrop hem dat op het hart. Onder Duitse pressie

1 Benno von Arent: *Ein sudetendeutsches Tagebuch* (Berlijn, 1939), p. 51-2.

hief de Litause regering vier maanden later de staat van beleg op waarin het gebied sinds 1926 verkeerd had. Een politieke uitbarsting volgde: 'binnen enkele dagen werd de Duitse groet bijna overal gehoord terwijl jeugdige personen, Duitse liederen zingend, in groepen door de straten marcheerden.'[1] Neumann kreeg begin December opdracht, het ontstaan van incidenten te voorkomen: eerst moest blijken dat de bevolking achter hem stond. Dat bleek twee weken later toen op de nationaal-socialistische eenheidslijst 87% van alle stemmen uitgebracht werd. Eerst toen was Hitler bereid, hem te ontvangen. Eind December kreeg Neumann de toezegging dat het Memelgebied binnen drie of vier maanden *heim ins Reich* zou kunnen keren; dat moest hij bij de bepaling van zijn tactiek zorgvuldig in het oog houden; de *Volksdeutsche Mittelstelle* zou hem door bemiddeling van het hoofd van het bureau van de *Sicherheitsdienst* in Tilsit regelmatig instructies doen toekomen. Men hield in Berlijn rekening met de mogelijkheid dat Litauen niet zou bukken en bereidde dus maatregelen voor een militaire bezetting voor waarbij de Volksduitsers een belangrijke rol zouden spelen: er werden stoottroepen opgeleid door instructeurs van de SA die men het gebied binnengesmokkeld had. Hitler wist echter vijf dagen na zijn intocht in Praag door politieke druk het pleit zonder strijd te beslechten: op 20 Maart 1939 liet hij door von Ribbentrop de eis stellen dat Litauen het Memelgebied terstond zou prijsgeven; geschiedde zulks niet, dan zou Duitsland tot militaire maatregelen overgaan. De Litause regering zwichtte. Het was de laatste zonder oorlog behaalde territoriale overwinning die het Derde Rijk boekte.

Van de pressie die de Volksduitsers in Estland en Letland op Moscou konden uitoefenen, maakte Hitler geen gebruik: in de herfst van 1939 werden beide groepen door hem naar Polen verplaatst.

Vier groepen blijven over: de Volksduitsers in Hongarije, Roemenië, Polen en Zuid-Slavië.

In alle vier gevallen bewerkstelligden de *Anschluss* van Oostenrijk en de ineenstorting van Tsjechoslowakije dat, zoals wij zagen, nationaal-socialistische elementen zich met steun van Berlijn van de politieke leiding der volksgroepen meester maakten. Vier politieke Vijfde Colonnes ontstonden. Twee van de staten waar zij werkzaam waren, werden slachtoffer van Hitlers gewapende aggressie: Polen en Zuid-Slavië.

Het zijn de twee enige staten geweest waar wij aanwijzingen vonden voor militair Vijfde-Colonne-werk op aanzienlijke schaal.

1 Brief, 5 Nov. 1938, van de consul-generaal Memel aan het *Auswärtige Amt, Doc. Ger. For. Pol.*, D, dl V, p. 482.

Besluit

DE angst voor een universele Duitse Vijfde Colonne heeft zich, zoals wij in de Inleiding bij het eerste deel aanduidden, eerst na en door de *Anschluss* van Oostenrijk en de annexatie van het Sudetengebied over een groot deel van de aarde verspreid. Dat waren de twee grootste, eigenlijk de twee enige belangrijke successen die Hitler door het manipuleren van een massabeweging in den vreemde heeft kunnen boeken, en in beide gevallen waren zij mede resultaat van specifieke geografische, sociaal-economische en historische factoren die vooral in het Sudetengebied van bijzondere kracht waren.

Voor die factoren heeft men buiten Duitsland nauwelijks oog gehad. Men had geen behoefte zich in de ingewikkelde relaties tussen de Duitsers en de Slavische volkeren in het hart van Europa te verdiepen. Het ene overheersende feit had zich voorgedaan dat binnen een bepaalde staat een groep burgers zich er toe geleend had, als werktuig, als breekijzer in Hitlers hand te fungeren. Zij waren Duitsers - zij waren nationaal-socialisten. Sprak het niet vanzelf dat men in alle landen tegen de Duitsers en de nationaal-socialisten als groep verdenking ging koesteren - een verdenking waaraan deze, door zich in hun politiek consequent naast Hitler te plaatsen, voortdurend voedsel gaven? Voor de verschillende historische geaardheid der Volksduitse groepen, voor de betrekkelijke lauwheid waarmee vele in den vreemde wonende Rijksduitsers tegenover het nationaal-socialisme stonden, had men geen aandacht. Men kon de werkzaamheid van al die Duitse instellingen en instituten die wij in ons vorig hoofdstuk schetsten, niet in de juiste proporties zien. *Volksdeutsche Mittelstelle, Sicherheitsdienst* en *Abwehr* werkten trouwens volkomen in het geheim en van de *Auslands-Organisation* en het *Aussenpolitische Amt der NSDAP* bleven, als van het *Auswärtige Amt*, de wezenlijke werkzaamheden eveneens verborgen. Men voelde zich bedreigd. En terecht! Hitlers strategie bestond uit een combinatie van politieke en militaire aggres-

sie. Van het wapen der interne *militaire* Vijfde Colonne heeft hij minder gebruik gemaakt dan men buiten Duitsland aannam; hij kon niet anders: de geheimhouding, essentieel onderdeel van zijn gans beleid, eiste het. Het wapen der interne *politieke* Vijfde Colonne hanteerde hij daarentegen van 1933 af zonder ophouden, met volleerd meesterschap, met diabolische fantasie, met superieure minachting voor verdrags- en fatsoensregels. Dat hij er niet altijd zijn doel mee bereikte, lag niet aan hem: het lag aan het verzet dat zijn streven opwekte. Hoezeer ook de in de jaren '33 tot '39 ontstane voorstellingen die van een Duitse politieke Vijfde Colonne gewaagden, in bijzonderheden overdreven of onjuist zijn geweest - in wezen waren zij niet bezijden de waarheid. Ja in veel opzichten is de werkelijkheid erger geweest dan men vóór de tweede wereldoorlog durfde veronderstellen.

Was het daardoor niet onvermijdelijk dat men, toen die oorlog eenmaal door Hitler ontketend was, bij iedere nieuwe aggressie aannam dat die groepen die hem zo lang politiek bijgestaan hadden, het hem aan militaire hulp niet lieten ontbreken? De militaire Vijfde Colonne die men meende te ontwaren, was veelal zo al niet geheel, dan toch grotendeels de transformatie, de oorlogs-verschijningsvorm van de politieke Vijfde Colonne. Men arresteerde en vervolgde mensen van wie men aannam, en in veel gevallen terecht, dat zij met de vijand heulden en in beginsel bereid waren hem bij te staan. Men schreef hun daarbij vaak *daden* toe die zij niet bedreven hadden, maar de *gezindheid* waaruit die daden zouden kúnnen voortvloeien, zag men scherp en juist.

In ons relaas hebben wij het *oorspronkelijk* beeld van de Duitse Vijfde Colonne in de tweede wereldoorlog eerst in zijn nog niet critisch onderzochte ononderscheidenheid geschetst; het viel bij onderzoek in een imaginaire en een reële Vijfde Colonne uiteen; de reële op haar beurt in een politieke en een militaire; de militaire in een externe en een interne. Nu mogen wij zeggen dat de reële politieke en de reële militaire Vijfde Colonnes tot het ontstaan van het door imaginaire bestanddelen versterkte oorspronkelijke beeld *moesten* leiden. Dat de alom-aanwezige militaire Vijfde Colonne die men meende te ontwaren, niet bestaan heeft, is zeer zeker een curieus feit; het verliest in historisch perspectief een deel van zijn betekenis. *De angst voor die Vijfde Colonne was overdreven, maar niet absurd*. Had het van Hitler afgehangen, hij had de ganse wereld van binnen uit gecorrumpeerd, gesaboteerd, en, zonder dat een schot gelost behoefde te worden, aan zijn duivelse wil onderworpen. Tenslotte had hij voor ongestoord intrigeren in het buitenland maar zes-en-een-half jaar de tijd. Wat hij in die korte spanne heeft weten te bereiken, moge op militair gebied minder geweest zijn dan men aangenomen heeft - mag men wat zich wèl voorgedaan heeft, niet ontstellend -, huiveringwekkendveel noemen? Ganse groepen in het buitenland heeft hij weten te infecteren met een kwalijke, aggressieve, verraderlijke gezindheid.

Erkend moet worden dat de angst voor de Duitse Vijfde Colonne er ook toe geleid heeft dat men in enkele landen - wij denken in de eerste plaats aan Frankrijk en Engeland - een groep waarvan men nu juist de *gezindheid* verkeerd beoordeelde, aan harde maatregelen onderworpen heeft: de vluchtelingen uit Duitsland en Oostenrijk. Hen hebben, toen de oorlog eenmaal uitgebroken was, veel Franse autoriteiten met nauwelijks gemaskeer de vijandigheid bejegend. De Engelsen getroostten zich de moeite, naar hun gezindheid een eerlijk, kostbaar en tijdrovend onderzoek in te stellen. Dat men op een moment van opperst gevaar en dodelijk risico, door onjuiste berichten van het vasteland van Europa misleid, de uitslag van het onderzoek overboord wierp - het is voor de slachtoffers hard geweest, doch ons terugverplaatsend in de zomer van 1940 en ons voor de geest halend hoe men de wereld na 1933 zich had zien ontwikkelen, voelen wij ons niet gerechtigd, de autoriteiten te laken die voor de internering der *refugees* verantwoordelijk zijn geweest. De historicus die, als het gevaar geweken is, jaren later in de rust van zijn studeerkamer het vóór en tegen van bepaalde acties kan afwegen - hoe gemakkelijk heeft hij het, vergeleken met de staatsman die op het moment zelf, door duizend dreigingen besprongen, alle onzekerheden ten spijt, beslissingen nemen moet waar wel en wee van een ganse gemeenschap van afhangen! Voor de vervolgingen, mishandelingen en moorden waarvan schuldigen en onschuldigen als werkelijke, potentiële of alleen maar vermeende Vijfde Colonnisten het slachtoffer zijn geworden, moet men uiteindelijk Hitler en allen die hem met overtuiging volgden, aansprakelijk stellen.

*

Onbillijk zou het zijn, in gevallen als die van de Sudetenduitsers en van de Volksduitsers in Polen en Zuid-Slavië niet ook te wijzen op wat een rechter verzachtende omstandigheden zou noemen. Ze zijn als minderheid in de verdrukking geraakt en vaak kleingeestig of zelfs hard behandeld. Dat was gevolg van een ontwikkeling van eeuwen - ontwikkeling echter waarvan deze Volksduitse groepen de onvermijdelijkheid niet inzagen. Voor volkeren geldt als voor mensen dat de een in de regel bitter weinig begrip en aandacht heeft voor hetgeen de ander diep-innerlijk beweegt. Wat interesseerde de Sudetenduitsers of de Volksduitsers in Polen en Zuid-Slavië de geschiedenis van Tsjechen, Polen en Slowenen? Zij voelden zich bedreigd en achteruitgezet en in hun rancune leenden zij het oor aan leiders die hun het herstel van hun bevoorrechte of oppermachtige positie beloofden.

Menend eigen onrecht ongedaan te maken, maakten zij zich op, anderen nog groter onrecht aan te doen.

Tegen het volgen van het gevaarlijk pad waarop Hitler de Volksduitse

groepen trachtte te lokken, hebben oude, bezadigde leiders hun stem verheven. Ook in de Volksduitse gemeenschappen in Zuid-Amerika heeft het niet aan waarschuwingen ontbroken. Evident was het immers dat al die groepen en gemeenschappen, kleine eilandjes in een zee van andersgeaarde volkeren, indien zij zich in dienst stelden van een ideologie die door die volkeren als een dodelijke bedreiging gevoeld werd, een golf van haat zouden opwekken die in de eerste plaats henzelf zou overspoelen. De waarschuwingen baatten niet. Och - de eenvoudige Volksduitse boeren, industrie-arbeiders en handwerkers uit de Corridor, Oost-Opper-Silezië, het Sudetengebied, Zevenburgen, het Banaat en Slowenië hebben waarlijk niet man voor man als spion, politiek agitator en guerrillastrijder gefungeerd. Naar verhouding waren het misschien slechts weinigen die zulks deden. De collectiviteit werd medeplichtig doordat zij hen hun gang liet gaan. Daardoor werd zij - en voor de groep der in den vreemde wonende Rijksduitsers gold hetzelfde - meer-en-meer geïdentificeerd met leiders die de loyaliteit jegens de gemeenschap in wier midden zij als burger of gast leefden, verwierpen en zich leenden als instrument, eerst van politieke, daarna ook van militaire aggressie. Heel veel leden van die collectiviteit, simpele lieden, zagen dat niet eens in. Geboren in een milieu dat zij niet geschapen hadden, werden zij door een worsteling meegesleurd die zich aan hun begrip en voorstellingsvermogen, en *a fortiori* aan hun beheersing onttrok. Tragiek der geschiedenis!

*

'*Und alles kam wie es kommen musste...*'

De oorlog was het, die het aanvankelijk nog onvolledig bondgenootschap tussen Hitler en de Duitse en 'inheemse' nationaal-socialisten en fascisten buiten Duitslands grenzen versterkte. Het ging hard tegen hard. Men was vriend of vijand. De nuances verdwenen.

Hitler heerste. Waar de Duitse chauvinisten onder Bismarck en Wilhelm de Tweede, tijdens eerste wereldoorlog en republiek van Weimar van gedroomd hadden - hij verwezenlijkte het. Elzas-Lotharingen, Luxemburg, Eupen-Malmédy, de Corridor, Posen, Oost-Opper-Silezië, Slowenië, Zuid-Tirol - al deze gebieden lijfde hij in feite bij het Duitse Rijk in. Met dwang en geweld verduitste hij er de ganse bevolking. Hij domineerde Denemarken en Noorwegen, Nederland, België en Frankrijk, Tsjechoslowakije en Hongarije, Zuid-Slavië en Griekenland. Hij beroofde Polen van zijn intelligentsia en te vuur en te zwaard verwoestte hij het ganse Westen van de Sowjet-Unie. In West-Europa richtte hij honderdduizenden -, in Oost-Europa en op de Balkan millioenen ellendig te gronde en in de Duitse smidse dwong hij andere millioenen de ketenen te smeden van een bestiale tyrannie die haar symbolische uitdrukking vond in concentratiekamp en gaskamer.

Met *die* heerser en met *dat* systeem raakten Rijks- en Volksduitsers steeds meer vereenzelvigd. Bij de in den vreemde wonende Rijksduitsers nam, zolang Hitler aan de winnende hand was, het nationaal-socialisme aan kracht toe. In alle bezette landen werden zij deel van een bestuurs-apparaat dat men steeds feller haatte. Bij de Volksduitse groepen in Polen, Hongarije, Roemenië en Zuid-Slavië nam de SS-richting alle macht in handen. De economische en militaire krachten waarover die groepen beschikten, werden voor Duitslands strijd gemobiliseerd. Spoedig stond een kwart millioen jonge kerels in de *Waffen-SS*. De tegenstelling tussen de Volksduitse groepen en de Tsjechoslowaken, Hongaren, Roemenen en Zuid-Slaven die op materieel gebied voortdurend schrijnender werd, vond formeel haar uitdrukking in de steeds verder gaande autonomie dier groepen die tenslotte een regelrechte staat in de staat vormden. Toen was de uiterlijke Nazificering compleet.

Andere Volksduitse groepen dwong Hitler, huis en hof te verlaten. Grotendeels liet hij hen door Himmler koloniseren op van Polen gestolen grond. Meer dan honderd-duizend hunner verplaatste hij uit de Baltische staten, meer dan tweehonderd-duizend uit het Westen van de Sowjet-Unie, honderd-vijf-en-twintig-duizend uit Zuidoost-Polen, honderd-duizend uit de Boekowina, negentig-duizend uit Bessarabië, veertien-duizend uit de Dobroedsja, veertig-duizend uit Zuid-Slavië, honderd-duizend uit Zuid-Tirol. Wat zij van geslacht op geslacht opgebouwd hadden, moesten zij achterlaten. Pionnen waren zij in het waanzinnig gambiet dat hij speelde.

Maar de ontreddering die hij, zich heer en meester van Europa wanend, in hun leven teweegbracht - zij was als een idylle vergeleken bij wat volgde. Onvermijdelijk was het dat onder de ruïne van het Derde Rijk vooral de nog in den vreemde wonende Rijks- en Volksduitsers bedolven werden. Zij waren de dichtstbijzijnde weerloze vijanden: op hen regenden de eerste en de hardste slagen neer. Uit Polen, Tsjechoslowakije en Zuid-Slavië werden zij nagenoeg geheel, uit Hongarije en Roemenië grotendeels verdreven. Duizenden werden daarbij vermoord, tienduizenden verloren anderszins het leven, honderdduizenden moesten dwangarbeid verrichten, millioenen restte niets anders dan om samen met de uit vrijwel alle oorlogvoerende staten gedeporteerde Rijksduitsers als berooide vluchtelingen in Duitsland en Oostenrijk een nieuw bestaan op te bouwen.

En de voormannen?

Door een ten ondergang gedoemd systeem meegesleurd, liep het met de meeste hunner slecht af.

Staf de Clercq, de Vlaamse fascistenleider die met de *Abwehr* in contact had gestaan, en Josef Bürckel, de gelijkschakelaar van het Saargebied, gingen tijdens de oorlog dood; Fritz Kuhn, leider van de *German-American Bund*, stierf na de oorlog in München, een vergeten drogist. De *Lan-*

desleiter van de illegale Oostenrijkse NSDAP, Theo Habicht en *Hauptmann* Leopold, sneuvelden, evenals de leiders van de Duitse volksgroepen in de Dobroedsja, in Zevenburgen en in Zuid-Tirol en de laatste *Stabsleiter* van de *Volksbund für das Deutschtum im Ausland*. Prof. Csaki, directeur van het *Deutsche Ausland-Institut* in Stuttgart, viel met een vliegtuig te pletter. Heydrich, eerste chef van *Sicherheitsdienst* en *Sicherheitspolizei*, werd doodgeschoten.

Na de ooriog vluchtte de leider van de Waalse fascisten, Léon Degrelle, in ballingschap. Hitlers eerste minister van buitenlandse zaken, baron von Neurath, Bohle, *Gauleiter* van de *Auslands-Organisation*, Lorenz, hoofd van de *Volksdeutsche Mittelstelle*, en Dehottay, organisator van het *Heimatfront* in Eupen-Malmédy, werden tot lange gevangenis-straffen veroordeeld. Lahousen, hoofd van de sabotage-afdeling van de *Abwehr*, hield men jaren vast, zijn collega Pieckenbrock, hoofd van de spionnage, verdween in Rusland, zijn chef Canaris was op last van Himmler opgehangen. Bohle's superieur Rudolf Hess en admiraal Raeder die bij de overval op Noorwegen een belangrijke rol gespeeld had, kregen levenslang. Quisling en Hagelin die Noorwegen aan de Duitsers in handen hadden willen spelen, Mussert die hen in Nederland met gekruiste armen had willen afwachten, en Herdtmann die de verraderlijke overval op de Maasbruggen had helpen organiseren, eindigden hun leven voor het vuurpeloton, Dr Roos, leider der Elzasser Nazi's, was al in 1940 doodgeschoten.

Men hing von Ribbentrop op, evenals Alfred Rosenberg, hoofd van het *Aussenpolitische Amt der NSDAP*, Alfred Jodl en Wilhelm Keitel, naaste militaire medewerkers van de *Führer*, Heydrichs opvolger Kaltenbrunner, Behrends, de werkelijke leider van de *Volksdeutsche Mittelstelle*, Arthur Greiser en (vermoedelijk) Albert Forster, de twee veroveraars van Danzig, Seyss-Inquart die in de *Anschluss* verstrikt was geraakt, Krebs die de Duitse Nazi-partij in het Sudetengebied geleid had, Karl Hermann Frank die Henleins rechterhand was geweest, en Basch, leider van de Duitse volksgroep in Hongarije. Zij allen eindigden hun leven aan de galg.

Musserts verbindingsman met Berlijn, Rost van Tonningen, wierp zich te pletter. Henlein sneed zich de polsen open. Goebbels schoot zichzelf dood. Himmler en Goering slikten vergif, hun *Führer* volgend, die zich, menselijk wrak, in de ruïnes van zijn pompeuze Rijkskanselarij een kogel door de kop joeg.

Aanhangsel

Lijst van afkortingen

Assmann: *Seekriegsleitung* - Admiraal Assmann: 'Die Seekriegsleitung und die Vorgeschichte des Feldzuges gegen Russland' [Aug. 1943], C-170, *IMT*, dl XXXIV, 674-718
Beknopt overzicht - *Beknopt overzicht van de krijgsverrichtingen der Koninklijke Landmacht, 10-19 Mei 1940. In opdracht van den Minister van Oorlog samengesteld bij de sectie 'Krijgsgeschiedenis' van den Generalen Staf* (Leiden, 1947)
Bericht-Bazel - *Bericht des Regierungsrates über die Abwehr staatsfeindlicher Umtriebe in den Vorkriegs- und Kriegsjahren sowie über die Sauberungsaktion nach Kriegsschluss* (Bazel, 1946)
Bericht-Zwitserland (1945) - *Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung über die antidemokratische Tätigkeit von Schweizern und Ausländern im Zusammenhang mit dem Kriegsgeschehen 1939-1945*, Erster Teil (Bern, 1945)
'Bericht'-Zwitserland (1948) - 'Bericht des Bundesrates an die Bundesversammlung über die Verfahren gegen nationalsozialistische Schweizer wegen Angriffe auf die Unabhängigkeit der Eidgenossenschaft', *Bundesblatt* (Bern) C, dl III, no. 48 (2 Dec. 1948)
Consultation - *Consultation among the American Republics with respect to the Argentine situation. Department of State. Memorandum of the United States Government* (Washington, 1946)
Deense Enq. Comm. - *Bilag til Beretninger til Folketinget, afgivet af de af Tinget under 8. Januar 1948 og 25. Oktober 1950 nedsatte Kommissioner i Henbold til Grundlovens § 45*, dl III, *Aktstykker* (Kopenhagen, 1951) *en Bilag til Beretning til Folketinget, afgivet of den af Tinget under 25. Oktober 1950 nedsatte Kommission i Henbold til Grundlovens § 45*, dl XII, *Tyske dokumenter* (Kopenhagen, 1951)
Derry: *Norway* - Dr T.K. Derry: *The campaign in Norway* (Londen, 1952)
Dies-rapport 1939 - *Investigation of Un-American activities and Propaganda. Report of the Special Committee on Un-American activities. 76th Congress, 1st session, House Report No. 2* (Washington, 1939)
Dies-rapport 1941 - *Investigation of Un-American Propaganda activities in the United States. Special Committee on Un-American Activities. House of Representatives, 76th Congress, 3d session* (Washington, 1941)
Doc. Br. For. Pol. - *Documents on British Foreign Policy 1919-1939* (Londen, 1949 en vlg.)
Doc. Ger. For. Pol. - *Documents on German Foreign Policy 1918-1945* (Washington, 1949 en vlg.)
Franse Enq. Comm. - *'Evénements, Les, survenus en France de 1933 à 1945'. Rapport fait an nom de la commission chargée d'enquêter sur les événements survenus en France de 1933 à 1945. Par M. Charles Serre, rapporteur-général, député. Assemblée Nationale, première législature, session de 1947, no. 2344* (Parijs, 1951 en vlg.)
Führer Conferences - *Führer Conferences on naval affairs* (Londen, 1947)
H.C. Deb. - *House of Commons, Debates* (Londen)
H.L. Deb. - *House of Lords, Debates* (Londen)

Historisch overzicht PTT-1940 - Historisch overzicht betreffende afwijkingen van normale regelingen, extra getroffen maatregelen, feiten, gebeurtenissen enz, welke zich van 10 Mei t.m. 30 Juni 1940 bij het P.T. en T. bedrijf hebben voorgedaan (Den Haag, 1940)

Hubatsch: *Besetzung* - Prof. dr Walther Hubatsch: *Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen, 1940* (Göttingen, 1952)
HWB - Handwörterbuch des Greuz- und Auslanddeutschtums, ...herausgegeben von Carl Petersen, Otto Scheel, Paul Hermann Ruth e.a. (Breslau, 1933 en vlg.)
IMT - Trial of the major war criminals before the International Military Tribunal (Neurenberg, 1947 en vlg.)
Mitteilungsblatt AO - Mitteilungsblatt der Auslands-Organisation der NSDAP
Ned. Enq. Comm. - Enquêtecommissie 'Regeringsbeleid 1940-1945' van de Tweede Kamer der Staten Generaal. Verslag houdende de uitkomsten van het onderzoek. Bijlagen. Verhoren (Den Haag, 1949 en vlg.)
Nierstrasz: *Rotterdam* - Gen. maj. V.E. Nierstrasz: *De strijd om Rotterdam, Mei 1940* (Den Haag, 1952)
Noorse Enq. Comm. - Innstilling fra Undersökelseskommisjonen av 1945. Bilag (Oslo, 1947)
Raeder aan Assmann - Memorandum, 30 Jan. 1944, van admiraal Raeder aan admiraal Assmann, C-066, *IMT*, dl XXXIV, p. 276-282.
Rapport Glein - Majoor Glein: 'Bericht über die Landung in Kopenhagen und Besetzung der dortigen Zitadelle am 9. 4. 1940', 15 April 1940, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 216-224
Rosenberg: *Norwegen-Aktion* - Alfred Rosenberg: 'Die politische Vorbereitung der Norwegen-Aktion', 15 Juni 1940, PS-004, *IMT*, dl XXV, p. 26-34
Verslag Goes - 'Niederschrift einer Unterredung des Oberheeresarchivrats Goes am 8. 8. 1940 mit Generalmajor Himer, der bis 31. 5. 40 Chef des Generalstabs des Höh. Kommandos XXXI war', 12 Aug. 1940, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 259-264
Von Kaupisch: *Bericht* - Generaal von Kaupisch: 'Bericht über die Besetzung Dänemarks am 9. und 10. 4. 1940 und die dabei gemachten Erfahrungen', 30 April 1940, *Deense Enq. Comm.*, dl XII (docum.), p. 245-254

Documenten, bijeengezocht voor en/olf gebruikt bij het *International Military Tribunal* en de *American Military Tribunals*, Neurenberg, zijn aangeduid met hun z.g. Neurenberg-nummer. Bij documenten van het openbaar ministerie bestaat dit uit een of meer hoofdletter-initialen (bijv. C, PS, NO, NOKW), gevolgd door een cijfer, bij documenten van de verdediging uit de naam van de verdachte, gevolgd door een cijfer (bijv. Krupp-25). Slechts een klein deel dier documenten is gepubliceerd.

Verantwoording

Vertalingen uit het Deens en Noors werden ten behoeve van deze studie vervaardigd door de heer Ernst ValkhofF, Amsterdam, uit het Spaans door mej. L.E. Winkel, Amsterdam, uit het Pools door mevr. M. Novitch, Parijs.

Litteratuur werd bestudeerd bij de volgende bibliotheken en wetenschappelijke instellingen of ter bestudering van hen ontvangen:

Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (Amsterdam)
Universiteitsbibliotheek (Amsterdam)
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (Amsterdam)
Rusland-Instituut van de Universiteit van Amsterdam
Collectie Hugo Zimmerman (Amsterdam)
Vredespaleis (Den Haag)
Koninklijke Bibliotheek (Den Haag)
Koninklijke Bibliotheek (Brussel)
Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine (Parijs)
Bibliothèque Nationale (Parijs)
Archives et bibliothèque de la ville de Strasbourg (Straatsburg)
British Museum Library (Londen)
Wiener Library (Londen)
Imperial War Museum (Londen)
Royal Institute of International Affairs (Londen)
United Nations Library (Genève)
New York Public Library
Library of Congress (Washington)
Nationalbibliothek (Wenen)
Universitätsbibliothek (Tübingen)
Universitätsbibliothek (Göttingen)
Bibliothek für Zeitgeschichte (Stuttgart)

Aan alle bovengenoemde personen en instellingen betuigt de schrijver zijn dank voor de voortreffelijke medewerking die hij van hen mocht ondervinden.

De schrijver is voorts erkentelijk jegens de directies van het *Algemeen Handehblad* (Amsterdam), de *Nieuwe Rotterdamse Courant* (Rotterdam), de *Daily Express* (Londen), de *Daily Telegraph* (Londen), de *Times* (Londen), de *Manchester Guardian* (Manchester), *Life* (New York) en de *New York Times* (New York), die hem verlof gaven, uit hun kolommen te citeren. Zijn dank richt zich tenslotte tot de volgende uitgevers die hem toestonden, uit de hierna genoemde, bij hen verschenen werken vrij omvangrijke passages woordelijk aan te halen:

ATHENÄUM-Verlag, Bad Godesberg
Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier, 1947-1942 (1951)
CAMBRIDGE University Press, Londen

D. Barlone: *A French Officer's diary (23 August 1939 to 1 October 1940)* (1943)
Jonathan CAPE, Ltd., Londen
Arthur Koestler: *Scum of the earth* (1941)

Gerald DUCKWORTH & Co., Ltd., Londen
Claire Hollingworth: *The three weeks' war in Poland* (1940)
EUROPA-Verlag, A.G., Zürich
Hermann Rauschning: *Gespräche mit Hitler* (1939)
GALE & Polden Ltd., Aldershot
Patrick Forbes: *The campaign in North-West Europe* (Capt. Nigel Nicolson en
Patrick Forbes: *The Grenadier Guards in the war of 1939-1945*, dl I) (1949)
Victor GOLLANCZ Ltd., Londen
J.L. Hodson: *Through the dark night* (1941)
Tanya Matthews: *Russian child and Russian wife* (1949)
Robert HALE, Londen
Hugo Fernandez Artucio: *The Nazi octopus in South America* (1943)
HAMISH Hamilton Ltd., Londen
Sumner Welles: *The time for decision* (1944)
Alexander Werth: *The last days of Paris* (1940)
Alexander Werth: *Moscow '41* (1942)
N.V. Van LOGHUM SLATERUS Uitg. Mij., Arnhem
E.P. Weber: *De vuurproef van het grensbataljon* (1945)
MACMILLAN Corporation, New York
The memoirs of Cordell Hull (1948)
John MURRAY Ltd., Londen
Gordon Waterfield: *What happened to France* (1940)
'MUSTERSCHMIDT' Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft, Göttingen
Prof. dr Walther Hubatsch: *Die deutsche Besetzung von Dänemark und Norwegen, 1940* (1952)
OXFORD University Press, Londen
Arnold J. Toynbee en V.M. Boulter: *Survey of International Affairs, 1938*, dl I (1941) (Uitgegeven voor het *Royal Institute of International Affairs*)
WEIDENFELD & Nicolson, Londen
Hitler's table talk, 1941-1944 (1953)

Index

Cursief gedrukte cijfers verwijzen naar voetnoten

Aachener Nachrichten, 247
Aall, Herman Harris, 227
Abetz, Otto, 23, 181
Abshagen, K.H., *198, 231, 266*, 270, *271*, 300, 301
Abwehr, *Zie*: Amt Ausland-Abwehr van het Oberkommando der Wehrmacht
Abwehrstelle Breslau, 198
Accao Integralista Brasileira, 41, 380
Adler, Viktor, 348
Adolf-Hitler-Spende, 382
Afghanistan, 301
Air Ministry (Londen), 134
Historical Branch, *268*
Akademischer Austauschdienst, 374
Albanië, VIII
Albany, 145
Albert-kanaal, 110, 255
Alexander, veldmaarschalk Sir Harold, 275
Algemeen Handelsblad, *49, 91*, 419
Algemeen Nederlands Persbureau, 100
Algerië, 275
Aliens Tribunals (Engeland), 137-8
Allard, Paul, *31*
Alldeutscher Verband, *351*, 353
Allgemeiner Deutscher Schulverein, 353
Altenburg, Dr Günther, *402, 404*
Altmark, 75, 78, 218
American Column, 145
Amerikaanse Militaire Gerechtshoven,
Neurenberg, *34*, 185
Zesde proces, *390*
Elfde proces, *266, 270, 280, 282, 291, 294, 366, 370*
Twaalfde proces, *275, 276*
Ametsfoort, 93
Amsterdam, 91, 101, 185, 237, 342; tijdens Meidagen '40, 103; verhalen onderzocht, 242-3
Amt Ausland-Abwehr van het Oberkommando der Wehrmacht, *200*, 208, 232, 245, 246, *248, 257*, 260, 282, 303, 304, 306, 307, 310, 391, 409
en Auslands-Organisation der NSDAP, 379
en Baltische en Oekrainse nationalisten 293-4
Betekenis overschat, 275-6
Geschiedenis onder Nazi-regime, 386 vlg.
en Grootindustrie, 389-90
en Ontevreden minderheden, 388
Operaties, Argentinië, 279-80; België, 253-4, 255; Denemarken, 205-6, 211-2; Engeland, 264-6; Frankrijk, 258-9, *259*; Griekenland, 289; Ierland, 266;

Luxemburg, 257-8; Mexico, 270 vlg.; Nederland, 231, 233-4, 240, 246 vlg.; 249; Noorwegen, 214, 221, 226; Polen, *194*, 196-7, 197-8; Roemenië, 300; Sowjet Unie; 291-3; Tsjechoslowakije, 387-8, 406; Verenigde Staten, 270-2; Zuid-Afrika, 301-2; Zuid-Amerika, 280; Zuid-Slavië, 288; Zwitserland, 299-300

en Radio-intelligence, 389
en Russische volkeren, 293
Andersen, Holger, *206*
Anderson, Sir John, 138-40
Angeren, Mr J.R.M. van, *92*
Anglo-German Society, 23
Ankara, 276
Annals of the American Academy of Political and Social Sciences, 33, 275

Antwerpen, 115, 116, 253, 334, 342
Anzio, 275
Arabische nationalisten, 301
Arandora Star, 140
Archives et bibliothèque de la ville de Strasbourg, 419
Arenstad, A., *125*
Arent, B. von, *407*
Argentinië, 8, 33 vlg., 150, 281-2, 342, 365, 394; Anti-Duitse maatregelen 1938-39, 42 vlg.; idem 1940-41, 157-8; proces tegen Duitse spionnen 1942, 161; Duitse actie in de tweede wereldoorlog, 279 vlg. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers.
Argentinisches Tageblatt, 8, 43
Armour, Norman, 154
Army War College (Washington), 38
Arnhem, 95, 234
Artigas, 152
Aruba, 148
Associated Press, 180
Assmann, Admiraal K., *213, 214, 291, 292*
Athenaeum Verlag, 419
Athene, 162-3, 289
Auditorat-général (Brussel), *253*
Aufklärungs-Ausschuss Hamburg-Bremen, 374
Ausland(s)deutsche, Der, 9, 40, 41, 206, 267, 281, 282, 395
Auslands-Abteilung der Reichsleitung der NSDAP, 368, 376
Auslands-Organisation der NSDAP, 184, 187, 245, 303, 304, 310, 391, 409, 414;
Abteilung Seefahrt, 377
en Abwehr, 379
Aussenhandelsamt, 378-9
Geschiedenis, 7, 9, 17, 21, 22, 367-8, 376 vlg.
Hafendienst, 20, 378
Ledental, Abteilung Seefahrt, 377; Algemeen, 304; Argentinië, 281, 304; Brasilië, 281, 304; Chili, 282, 304; Denemarken, 212, 304; Frankrijk, 260, 304; Luxemburg, 257, 304; Nederland, 243, 304; Noonwegen, 225, 304; Polen, 194, 304; Zwitserland, 299, 304
Mitteilungsblätter, 11
'Onschuldig', 184-5
en Spaanse opstand, 380
Werkzaamheden, Argentinië, 44, 158, 279; België, 114; Brazilië, 279, 380; Chili, 280; Denemarken, 209 vlg.; Engeland, 29, 267; Frankrijk, 29; Griekenland, 162, 289; Nederland, 308; Noorwegen, 220, 225-6; Roemenië, 300; Spanje, 18-20; Uruguay, 152, 278; Verenigde Staten, 34; Zuid-Amerika, 39, 379; Zuidwest-Afrika, 12; Zwitserland, 15, 299
Aussenpolitisches Amt der NSDAP, 17, 214, 303, 310, 391, 409, 414; relaties met Quisling, 215 vlg.; geschiedenis en functie, 380-1; interne spionnagedienst, 383

Aussenpolitisches Schulungshaus, 381
Auswärtiges Amt, 21, 195, 200, 224, 247, 272, 273, 276, 285, 287, 300, 301, 303, 308, 310, 379, 380, 388, 391, 396, 409; en invasie Noorwegen, 217; geschiedenis tijdens Nazi-regime, 385 vlg.; en radio-inteiligence, 389; subsidieert Sudetendeutsche Partei, 404
Australië, 8, 140, 142, 343, 354
Auxiliary Military Pioneer Corps, 268
Awender, Dr Jacob, 167
Azoren, 269, 277

Backe, Herbert, 365
Backer, J.D., *97, 238*
Bäuerle, Philip, *353*
Bagdad, 29
Bahr, Richard, *322*, 360
Bakoe, 117, 290
Balbaud, René, 111
Baldwin, Stanley, 26
Banaat, 341, 344, 354, 367. 375, 412
Bandera, Stepan, 294
Baracs-Deltour, Dr Vincent, *319, 320, 323*
Barcelona, 3, 4, 18, 19
Barlone, D., *112, 124, 125*, 126
Baron, Heinrich, *259*
Barta, Erwin, *352, 353*
Barthou, Louis, 16
Basch, dr Franz, 414
Baseler Nationalzeitung, 17
Basis Nord, 214, 220
Batavia, 88, *302*
Bau- und Lehrkompanie Brandenburg, 388
Baudouin, Paul, *84*
Bazel, 14, 141, 299
BBC, *Zie*: British Broadcasting Corporation
Beals, Curleton, 36, 37
Beck, Josef, 50
Behrends, Dr Hermann, 382, 414
België, 303, 307, 310, 312, 328, 333, 338, 355, 367, 368, 412; maatregelen tegen Duitsers 1934-35, 11; verwijdert Duitse journalisten, 29; tijdens Duitse invasie, 108 vlg.; onderzocht op reële Vijfde Colonne, 252 vlg.; in eerste wereldoorlog, 319
België, een officieel overzicht der gebeurtenissen, 183, 251
Belgrado, 88, 141, 166, 168, 285, 288
Belmonte, Majoor Elias, 158
Bell, Karl, *352, 353*
Benesj, President Edvard, 266
Bennecke, Berthold, 226

Bereza-Kartuska, 66
Bergen, 81, 86, 222, 227, 228; Duitse operaties, 223
Berger Gottlob, 285, 287, 299, *301*
Bericht-Bazel, *299, 300*
Bericht-Zwitserland 1945, *299, 300*
Bericht-Zwitserland 1948, *299, 300*
Berliner Börsenzeitung, 78
Berliner Tageblatt, 43, 171, *375*
Berlijn, 291, 321, 348
Bessarabië, 285, 342, 394
Bethmann-Hollweg, Kanselier Th. von, 369
Beus, Mr J.G. de, *232*
Bibliothek für Zeitgeschichte, 419
Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, 419
Bibliothèque Nationale, 419
Bickler, Hermann, *257*
Bielitz, 200
Bilek, B., *182, 404, 405*
Bismarck, Vorst Otto von, 63, 351, 352, 376, 412
Bleeker, J., *103, 250*
Bloch, Marc, 110, 252
Block, Mr A.S., *302*
Blood-Ryan, H.W., *183*
Bloomington, 145
Blücher, 223
Blücher von Wahlstatt, Evelyn, *321*
Blumenau, 41
Blumenau, Dr Hermann, 42
Blumentritt, Günther, 276
Bodens, Heinrich, 249
Boecharin, N.I., 170
Boekowina, 344, 413
Bölitz, Otto, *281*
Bohemen, 341, 345-6, 347
Bohle, E.W., 225, 243, *246, 300, 304, 377*, 385, 414; benoemd tot Staatssekretaer, 21; ‘Alle Rijksduitsers zijn Nazi's’, 28; door Zuid-Slavië beschuldigd, 167; betekenis hoog aangeslagen, 183; spreekt beschuldigingen tegen, 184-5; gelast kader in Polen op post te blijven, 195; levensloop, werk, invloed, 376 vlg.; wroet in Zuid-Amerika, *379*
Bolivia, 39, 44, 158. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Bonaparte, Marie, *328*
Bopp, M.J., *259, 260*
Bor, Peter, *258, 286*
Borjas, Kol. Filemon, 158
Borkenau, Franz, 140, *319*
Bormann, Martin, 372
Boulogne, 113

Boulter, V.M., *6, 22, 32, 33, 183, 398*
Boven, A. van, *104*
Bräuer, Dr. Kurt, 79, 223 vlg.
Brand, Walter, *404*
Brauchitsch, Walter von, 193, *221*, 230, 290, 291, 292
Braun, Max, 140
Braunbuch ueber Reichstagsbrand und Hitlerterror, 15
Brazilië, 10, 36, 38, 39, 148, 150, 277, 282, 312, 342; Duitsers gelijkgeschakeld, 40; Crisis 1938, 41 vlg.; Anti-Duitse maatregelen 1938-9, 42; Idem 1940-11, 157; Nerveusiteit 1942, 161; Duitse actie tijdens oorlog, 279; Duitse immigranten mislukken, 367; Duitsland en de Integralisten, 380. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Breckinridge, Mej., 94
Brena, Dr Tomas, 151, 152, 155
Brest, *259*
Bretagne, 124, 126
Bretonse autonomisten, 10, 259, 305, 388
Brigade Eberhardt, 199
British Broadcasting Corporation, 132, 133, 134, 151, 268
British Council, 185
British Expeditionary Force, 118, 131
British Museum Library, 419
British Union of Fascists, 136, 268
Bromberg, 50, 65, 200; 'Blutsonntag', 67 vlg.
Brückner, Ferdinand, 40
Brugge, 115
Brussel, 110, 112, 114, 126, *256*, 329; tijdens Duitse invasie, 109-10
Buck, Overste, *208*
Bülow, Kanselier Bernhard von, 353
Buenos Aires, 37, 40, 151, *280*, 362, 367
Bürckel, Josef, 400, 413
Büro Bürger, 404
Büro Ribbentrop, 386
Buffalo, 145
Bulgarije, 166, 286
Bulletin of the New York Public Library, 180
Bullock, Alan, *5*
Bund, Zie: German-American Bund
Bund, Der, 146
Bund der Auslandsdectschen, 17
Bund der Deutschen in Polen, 195
Bund des Deutschtums in Australien und Neuseeland, 8
Bundesblatt, 299, 300
Burckhardt, Prof. C.J., *47*
Burton, Kol., 138
Busch, German, 39, 44
Butting, Dr Otto, *245, 248*, 250, 308; stukken gevonden, 92-3; van spionnage beschuldigd, 182; kwalijk werk, 243 vlg.

Cairo, 29, 141
Californië, 318, 323, 355
Callao, 37
Calmeyer, Kol, M.R.H., *235, 250*

Cambridge University Press, 419
Canada, 140, 272, 342, 361, 394; nerveusiteit 1938, 31; idem Mei 1940, 146
Canaris, Adm. Wilhelm, 198, 226, 231, 232, 239, *266*, 270, 271, 272, 275, *293*, 300, 414; betekenis hoog aangeslagen, 183; carrière onder Hitler, 387 vlg.
Canarische eilanden, 37, 269
Cape, Jonathan, 419
Cardozo, Dr José Pedro, 151
Carls, Admiraal Rolf, 213
Carlson, John Roy, 35
Carow, R., 375
Carstens, Gen. maj. N.T., *241*
Castillo, President Ramón S., 280
Catharina de Tweede, Keizerin, (van Rusland), 341
Centraal Bureau voor de Statistiek, *225*
Central Office of Information (Londen), *267*
Chamberlain, Neville, 26, 27, 84
Chambrun, René de, *109, 256*
Cheynel, Henri, 261, *262*
Chicago, 33, 35, 274, 343, 367
Chicago Daily News, 85, 180
Chili, 8, 39, 41, 161, 342; maatregelen tegen Duitsers 1939, 44; idem 1940-41, 158; Duitse actie twecde wereldoorlog, 280; Duitse immigratie, 344. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Choltitz, D. von, *233, 248*
Christiaan de Tiende, Koning, (van Denemarken), 73
Christlich-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft, 13 vlg.
Churchill, Winston S., 132, 135, 137, 139, 166, 183, *265*, 266, *267, 324*
Ciano, Graaf Galeazzo, VIII, *254, 303*
Clausen, Fritz, 391
Clemenceau, Georges, 122
Clercq, Staf de, 114, 255, 413
Cleveland, 270, 396
Codreanoe, Zelea, 391
Cohen, Dr A.E., X
Cohrs, Heinz, 92, 245, 379
Collier's Weekly, 159
Columbia, 37, 39, 147, 280; maatregelen 1940-41, 158
Columbia Broadcasting System, 94
Columbia Haus, 14
Colvin, Ian, *266, 275*
Comité France-Allemagne, 23
Commager, Henry Steele, *186*
Commando-operaties, 306
Communisten, 117, 288
Congres van Europese Nationale Minderheden, 364
Consolidated Aircraft Corporation, 272
Cookridge, E.H., *VIII, 265*, 266

Cooper, Duff, 135
Corap, Generaal, 123, 260, 330
Corridor, *Zie*: Poolse Corridor
Cossack, 218
Costa Rica, 37, 161; maatregelen 1940-41, 158
Cossel, H. von, 41
Cristobal, 37
Crouzet, Paul, *121, 123*
Csaki, Prof, dr R., *257*, 374, 414
Curaçao, 148
Cyprus, 141

Daily Express, 27, 109, 132, *133*, 138, 419
Daily Herald, 138, 139
Daily Mail, 139
Daily Telegraph, 86, 132, *133*, 138, 419
Daitz, Werner, 171
Dakar, 148
Daladier, Edouard, 117, 122
Danmark under Besättelsen, 206
Danmarks National Socialistika Arbejder Parti, 10
Danzig, 8, 49, 54, 128, 198, 200, 356, 358, 364, 368, 373, 377, 392, 394, 397; Duitse operaties 1 Sept. 1939, 56, 199; vroege invloed NSDAP, 366
Darré, Richard Walter, 365
Dautry, Raoul 252
Deense Enquête-Commissie, *76, 77, 200, 204-13, 219*
Defence Regulation 18b, 136-7
Degrelle, Léon, 10, *115, 254*, 338, 391, 414; gearrcstccrd Mei 1940, 114 vlg.; relaties met Hitler en Mussolini, 254
Dehillotte, Pierre, *31*
Dehottay, Josef, *253*
Dehottay, Dr Peter, *253*, 414
Dell, Robert, 17
Democracias americanas, Las, en peligro, 40, 41
Denemarken, 10, 11, 303, 307, 310, 311, 338, 368, 412; maatregelen tegen Nazi's 1933, 11; bezorgdheid voor Auslands-Organisation, 20-1; Duitse invasie, 73 vlg; Duits aanvalsplan en onderzoek reële Vijfdr Colonnr, 203 vlg. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Derry, Dr T.K., 183, *222, 223, 228*
Dertigjarige oorlog 1618-1648, 346
Detroit, 146
Deutsch-Amerikanischer Nationalbund, 355
Deutsch-Baltische Partei, 366
Deutsch-Chilenischer Bund, 282
Deutsch-Nationale Partei (Tsjechoslowakije), 366
Deutsch-Schwäbischer Kulturbund, 284
Deutsche Akademie, 17, 375
Deutsche Arbeitsfront, 374, 378
Deutsche Gemeinschaft (Frankrijk), 260

Deutsche Nationalsozialistische Arbeiter-Partei (Tsjechoslowakije), 8, 349, 365-6, 402-3

Deutsche Post am dem Osten, 174, 296
Deutsche Presseklischeedienst, 7, *398*
Deutsche Schule (Barcelona), 20
Deutsche Schule (Rotterdam), 97
Deutsche Stiftung, 382
Deutsche Volksgemeinschaft (Mexico), 8
Deutsche Volksgruppe (Noord-Sleeswijk), 206
Deutsche Volksgruppe Jugoslawien, 285
Deutsche Zeitung in Frankreich, 260
Deutsche Zeitung für Chili, 39
Deutsche Zeitung für Kanada, 31
Deutscher Bund (Zuidwest-Afrika), 13
Deutscher Schulverein, 348, 353
Deutscher Schutzbund, 363
Deutscher Volksbundfür Argentinien,281
Deutscher Volksbund für Paraguay, 282
Deutsches Ausland-Institut, 17, 31, 271, 353, 363, 374, 389, 414
Deutschtum im Ausland, 31, 42, 198, 199, 206, 274, 281, 282, 284, 285, 288
Dickmann, Enrique, 43
Dickstein, Samuel, 34
Dieckhoff, Ambassadeur H.H., 274
Dienststelle Ribbentrop, 396
Dies, Martin, 35, 159
Dies-commissie, eerste rapport, 35; rapport-1939, *36, 274*; rapport-1940, *274*; rapport-1941, *396*
Dietl, Generaal Eduard, 222
Dietse Nationaal-Solidaristen, 115
Dill, Sir John, 166
Dirschau, Overval brug van, 198-9
Dobroedsja, 394, 413, 414
Documents on British foreign policy, 47
Documents on German foreign policy, 195, 200, 255, 274, 291, 301, 379, 399, 400, 404, 405, 406, 408
Doenitz, Admiraal Karl, 214, 271
Dokumente zur english-franzoesischen Politik der Kriegsausweitung, 229
Dokumente zur Vorgeschichte des Krisges, 50
Dolle Dinsdag, *327*
Dollfuss, Engelbert, 6, 397, *398*
Dominicaanse republiek, 36
Donderkruisen, 10
Donovan, William J., 180-1
Dordrecht, 96, 233, 235, 237, 250; Meidagen 1940, 103
Dorffler, (verbindingsman met Matsjek), 287
Dorpat, 354
Doubleday and Co., 420
Doumenc, A., 258, 260
Drontheim, 81, 220, 227, 228; Duitse operaties, 222-3

Duckworth and Co., Gerald, 420
Duits Oost-Afrika, 342
Duits Zuidwest-Afrika, 342, 365
Duitse dienstboden, spionnage door, 13, 181, 245, 265, 319
Duitse koloniën, 342
Duitse kolonisatie, assimilatie en nonassimilatie, 343 vlg.
Duitse Orde, 46
Duitse spionnage
Algemeen, betekenis overschat, 275-6; mechanische en openlijke intelligence, 388 vlg.; door trekkers?, 31; eerste wereldoorlog, 319 vlg., 324. *Zie ook*: Duitse dienstboden
Landen, Argentinië, 279-80; Brazilië, 279; Denemarken, 78, 205, 206 vlg.; Engeland, 264 vlg.; Frankrijk, 258; Nederland, 245 vlg.; Noorwegen, 221, 226; Polen, 199-200; Roemenië 300; Sowjet-Unie, 291 vlg.; Ver. Staten, 271 vlg.; Zuid-Slavië, 284
Duitse vluchtelingen, behandeling in 1940 in Nederland, 100; in Frankrijk, 127 vlg.; in Engeland, 137 vlg.; in Zuid-Afrika, 141-2; Loyaal in Nederland, 238; in Frankrijk, 260; in Engeland, 267-8; in de Verenigde Staten, 274-5; weer vrij in Engeland, 337; slachtoffers, 411
Duitse Vijfde Colonne
Algemeen, samenvatting van beeld 1933-1941, 177 vlg.; term, algemeen gebruik na 1940, 178; beeld in oorlogs- en na-oorlogs-publicaties, 179 vlg; beeld van Nederland in Amerikaanse publicaties, 182; in Angelsaksische litteratuur, 185-6; omschrijving, 187; door Duitsers als bedenksel beschouwd, 336; Oostenrijkse NSDAP en Henlein-beweging typische voorbeelden, 407; relaties tussen samenstellende delen, 410
Angst in Argentinië, 41, 42 vlg., 157-8, 161; Australië, 142; België, 11, 29, 108 vlg.; Bolivië, 158; Brazilië, 41-2, 157, 161; Canada, 31, 146; Chili, 41, 158, 161; Columbia, 158; Costa Rica, 158, 161; Cyprus, 141; Denemarken, 11, 72 vlg.; Ecuador, 158; Egypte, 141; Engeland, 21, 29, 31, 131 vlg.; Frankrijk, 29, 31, 116 vlg.; Griekenland, 162-3; Guatemala, 158, Litauen, 13; Luxemburg, 11, 118-9; Mexico, 158-9, 161; Nederland, 11-2, 90 vlg.; Nederlands Indië, 142; Nicaragua, 158; Noorwegen, 21, 78 vlg.; Polen, 46 vlg., 53 vlg.; Roemenie, 141; Sowjet - Unie, 169 vlg.; Turkije, 141; Uruguay, 150 vlg.; Verenigde Staten, 32 vlg., 144 vlg., 159-60; Zuid-Afrika, 141-2; Zuid-Slavië, 141, 163 vlg.; Zuidwest Afrika, 12, 29-30; Zweden, 28-9, 114; Zwitserland, 14-5, 28, 141

Diplomatieke, 307-8
Militaire, algemeen, ondergeschikt hulpmiddel, 305; interne en externe, 306, overzicht van externe, 307; overzicht van interne, 308-9; onbevestigde voorstellingen, in beeld 311-3; externe, 388; is oorlogsverschijningsvorm van politieke, 410
Militaire, onderzocht in België, 252 vlg.; Denemarken, 202 vlg.; Engeland, 263 vlg.; Frankrijk, 258 vlg.; Griekenland, 289; Luxemburg, 256 vlg.; Nabije Oosten, 301, Nederland, 230 vlg.; Nederlands-Indië, 302; Noorwegen, 213 vlg.; Polen, 193 vlg.; Roemenië, 300-1; Sowjet-Unie, 289 vlg.; Verenigde Staten, 269 vlg.; Zuid-Afrika, 301-2; Zuid-Amerika, 276 vlg.; Zuid-Slavië, 283 vlg.; Zwitserland, 299 vlg.
Politieke, 311; bevorderende factoren, 391-3; tegenwerkende factoren, 394; overzicht, 395 vlg.
Politieke en militaire, 187-8
Duitsland, in eerste wereldoorlog, 321; beknopt historisch overzicht, 340 vlg.
Dijk, Evert van, 92
Dyxhoom, A.Q.H., *104*, 240, 247

Easum, Chester Verne, *343*
Ecuador, 39, 158
Edelman, Maurice, 176
Eden, Anthony, 16, 135, 294
Egersund, 81
Egypte, 29, 141
Ehrich, Dr Emil, *22, 304*
Ehrig, Generaal, *240*
Eichler, A., *322*
Einsatzgruppe Feldmann, 241
Einsatzgruppen, van de Sicherheitsdienst, 384
Elizabeth, Koningin-moeder, (van België), 254
Elzas-Lotharingen, 8, 29, 354, 358, 364, 368, 373, 394, 395, 412; autonomistitische beweging, 259-60; na 1870, 351; in eerste wereldoorlog 355; vroege invloed nationaal-socialisme, 366
Emigratie uit Duitsland, overzicht, 340 vlg.
Engeland, 10, 31, 150, 193, 290, 307, 308, 310, 337, 381; Septembererisis 1938, 26; wijst Duitsers uit, 29; stemming zomer 1940, 131 vlg.; aanvalsplan voor Noorwegen, 228-9; op reële Vijfde Colonne onderzocht, 263 vlg.; in eerste wereldoorlog, 320-1; oordeel over behandeling refugees, 411. *Zie ook*: Rijksduitsers
Engelbrecht, Generaal, 225
Ensor, R.C.K., *186*
Entre Rios, 153, 156
Erfurth (Duits militair), *207*
Erbach-Schönberg, Gezant Prinz zu, *289*
Esbjerg, 75, 207
Estampa, 158, *159*

Estland, 344, 345, 347, 354, 360, 394, 395, 408; vroege invloed nationaal-socialisme, 366. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Ettrick, 140
Evlogi, Aartsbisschop, 128
Eupen-(Malmédy), 8, 114, 307, 310, 358, 364, 395, 412, 414; maatregelen tegen autonomisten 1934-35, 11; gemobiliseerden gewantrouwd, 114; onderzoek Vijfde Colonne, 252-3; geannexeerd door België, 355; vroege invloed nationaal-socialisme, 366
Europa Verlag, 420
Evening Public Ledger, 38
Evening Standard, 31
Exzelsior A.G., 382

Fabre-Luce, A., *126, 331*
Fabritius, Fritz, 366
Falkenhorst, Generaal N. von, 85, 204, 205, 208, 219-20, 224
Falkenstein, Majoor Freiherr von, *269*
Fall Gelb, *236*
Fall Weiss, 193
Falster, 204, 212
Feder, Gottfried, 368
Federal Bureau of Investigation, 30, 36, 145, 159-60, 161, 272, 323
Feiling, Keith, *27*
Feldmann, Adolf von, 241, 242
Feldmeyer, J.H., 250
Ferdinand, Keizer, (van het Duitse Rijk), 346
Fernandez Artucio, H., *43, 150*, 152, 154, *156*, 157, *158, 183, 279*; actie 1939-40, 150 vlg.
Fichtebund, 29, 35, 152, 374
Figaro, 29, 323, 334
Finland, 10, 117, 228, 291
Firmin, Stanley, *265, 268*
Flesche, A., 94, 247
Flieger, Funker, Flak, 199
Florida, 160, 271
Flynn, John T., 145
Foch, Maarschalk Ferdinand, 122
Forbes, Patrick, *113*
Foreign Affairs, 21
Fornebu, 80, 224, 226
Forschungsamt, 389
Forster, Albert, 72, 397, 414
Fotitch, C., *287, 288*
Fraenkel, H., 140
Fränkische Tageszeitung, 9
Franco, Generaal Francisco, 3, 380
François-Poncet, André, *VIII*

Frank, Ernst, *403, 404, 406*
Frank, Dr Hans, *395*
Frank, K.H., 404, 414
Frankfurter, David, 15
Frankrijk, 10, 30-1, 269, 303, 307, 310, 312, 319, 330, 334, 368, 373, 412; Septembererisis 1938, 26; veiligheidsmaatregelen in 1939, 29; stemming na uitbreken oorlog, 116-7; Duitse invasie, 123 vlg; aanvalsplan voor Noorwegen, 228; onderzoek naar reële Vijfde Colonne, 258 vlg.; in eerste wereldoorlog 319 vlg.; behandeling refugees, 411
Frans-Duitse oorlog 1870-1871, 322-3
Franse Enquête-Commissie, *252, 259, 330*
Franz, K., *198*
Frauenfeld, A.E., *175*
Freikorps, 363, 367
Freikorps Henlein, 406
Freiwilliger Schurzdienst, 406
Freude und Arbeit, 23
Frick, W., 366
Friends of the new Germany, 33, 395-6
Frontkämpfer, 23
Führer conferences on naval affairs, 219, 211, 224, 242, 263-4, 266, 269, 270, 277, 290, 301
Fünen, 204, 207
Fuhrmann, G.A., 152-4, 155-6, 278
Fuller, Generaal J.F.C., *318*

Gale and Polden Ltd, 420
Galicië, 194
Gamelin, Generaal Maurice, 117, 121, 122, 126, 252
Garner, James Wilford, *321*
Gaugrenzlandämter, 284
Gaulle, Charles de, 266
Gauthier, Bertrand, *31*
Gdynia, 58
Geer, Jhr mr D.J. de, 240, 247
Geheime Feldpolizei, 241
Geheime(s) Staatspolizei-(Amt), 14, 137, 378, 384-5, 391
Geheimer Kabinettsrat, 371
Genève, 88
Gennep, 235
Gent, 116
Georges, Generaal Alphonse Jacques, 122
German Fifth Column in Poland, The, 57-63, 68-9, 182, 199, 202
German Reich, The, and Americans of German origin, 33
German-American Bund, 33, 35-6, 159, 160, 271, 274, 396
German-American Congress, 396

Germania, Archiv zur Kenntnis des deutschen Elements in allen Ländern der Erde, 351
Gestapo, *Zie*: Geheime Staatspolizei
Gibraltar, 290, *341*
Gissibl, Fritz, 367
Gjedser, 75, 77, 204, 207
Gleason, S. Everett, *37, 38, 144, 147, 154, 156, 183, 279*
Glein, Majoor, 208-9, *211*
Gleiwitz, 384
Goebbels, Josef, 43, 50, 249, 266, 268, 294, 300, 366, 371, 386, 414; organiseert Duitse propaganda, 374
Goebbels Diaries, 275, 292, 300
Goering, Hermann, 184, 193, 214, 220, 230, 249, 263, 371, 374, 384, 388, 389, 398, 401, 414; relaties met Quisling, 215; jeugd, 365; bij Anschluss, 401
Goes, Overheeresarchivrat, *200, 205, 209, 210, 211, 212*
Götz, Karl, *362*
Gollancz, Victor, Ltd, 420
Gort, Viscount John S.S.P.V., 123, *254*
Gottschee, 165
Graafeiland, A. van, *106*
Gracht, Hans, *336*
Graf Spee, 151, 279
Graudenz, Overval brug bij, 198-9
Graux, Dr Lucien, *319, 321, 323*
Graz, 284
Grebbeberg, 102
Grebbelinie, 231, 233, 236, 246, 248
Greiner, Helmuth, *286, 291, 294, 300*
Greiser, Arthur, 397, 414
Grenadier Guards, 113
Griebl, Dr Ignaz T., 30, 35, 271
Griekenland, 168, 286, 303, 310, 412; tijdens Duitse invasie, 162-3; onderzoek Vijfde Colonne, 289
Griffith-Jones, Luit.-kol., 184
Grodzins, Morton, *318, 323*
Groot-Moefti (van Jeruzalem), 301
Grothe, Hugo, *274, 282*
Grothe, Willy, 368
Grundherr, W. von, *218*
Guatemala, 158
Guderian, Heinz, 292, 400, 402
Guernica, 18
Gurs, 129
Gustloff, Wilhelm, 15

Haag, Den, 96, 99, 100, 106, 231-3, 235, 237, 242, *244*, 246-8, 308; op 10 Mei 1940, 98-9; 11-13 Mei, 104-5; onderzoek reële Vijfde Colonne, 239 vlg.; verwarring, 332
Haas, J. de, *101*

Habicht, Theo, 398, 414
Hafendienst, *Zie*: Auslands-Organisation der NSDAP
Haffner, Sebastian, 140
Hagelin, Albert Viljam, 214, 226, 414
Hague, Frank, 145
Haines, C.G., *185*
Haïti, 36

Halder, Generaal Franz, 193, *198*, 203, 217, *221, 231, 233, 235, 236, 248*, 259, *269*, 286, *288, 290*, 291-3, *300, 370 373, 387*, 389
Hale, Robert, 420
Hall, William Phelps, *186*
Haller, Kurt, *266, 270*
Hamar, 224
Hambro, Carl J., 182, 183, 227, *228*
Hamburger Tageblatt, 206
Hamish Hamilton Ltd., 420
Hammerstein-Equord, Freiherr Kurt von, 370
Hampden Jackson, J., *345*
Handwörterbuch des Grenz- und Auslanddeutschtums, 212, 260, 281, 343
Hapag, 396
Hansestadt Danzig, 208, 211
Harnisch, Hans, *281*
Hasbach, Senator, 48
Hassell, Ulrich von, 386
Hauff, W. von, *322*
Hauptstelle für auslandsdeutsche Sippenkunde, *375*
Haushofer, Karl, 171
Hawaii-eilanden, 318, 323
Heerde, H. van, *102*
Heeren, Gezant Viktor von, 285
Heimattreue Front (Eupen-Malmédy), 11, 252-3, 414
Heinrich, Ernst, 246
Heksenprocessen, 336
Hellman, Florence S., 180
Henderson, A., *319, 405*
Henderson, Sir Nevile, 22
Henlein, Konrad, 30, 87, 176, 179, *405*, 414; eerste optreden, 8; Sudetenerisis 1938, 25 vlg.; relaties met Nazi-Duitsland, 403 vlg.
Hennings, C.R., *267*
Herder, J.G., 341, 342, 347
Herdtmann, Julius, 233, 414
Herald, Dr H.W., *304*
Herrlitz, Majoor, *205*
Hess, Alfred, *243*, 377
Hess, Rudolf, 13, 18, 22, 34, 170, 171, *243*, 372, 377, 382, 405, 414; ‘gaf geen Vijfde Colonne-directieven’, 184; jeugd, 365
Heyden-Rynsch, Dr B.O. von, *200*
Heydrich, Reinhard, *289, 295*, 383, 384-5, 387, 414
Hilten, Lt. gen., D.A. van, *237, 241, 244*
Himer, Generaal, *205, 209*, 210-1, *212*
Himmler, Heinrich, 37, 170, *214*, 232, 239, 285, 287, 295, *299*, 301, 372, 382, 413, 414; vroege relaties met Quisling, 214; contact met mr M.M. Rost van Tonningen, 250; carrière onder Hitler, 383-5
Hindenburg, President Paul von, 354, 386

Hipper, 223
Hirschfeld, Dr H.M., *333*
Historisch overzicht PTT, 97, 238
Hitler, Adolf, 18, 50, 63, 84, 107, 110, 123, 131, 168, 176, 204, 205, 225, 233, *241*, 254, 257, 271, 287, 294, 365, 376, 409; politiek na 1933, 5 vlg.; conferentie Berchtesgaden Febr. 1938, 24; bezet Praag, 27; eist Danzig en Corridor, 49-50; valt Polen aan, 51; predikt Vijfde Colonne tactiek, 72; dementeert bestaan Vijfde Colonne, 142; 'gaf geen Vijfde Colonne directieven.', 184; bereidt aanval op Polen voor, 193; en op Scandinavië, 203 vlg.; eist geheimhouding, 205; wordt op Noorwegen gewezen, 213; spreekt met Quisling, 216 vlg.; ontwikkelt militair plan voor Noorwegen, 219, vlg; bereidt aanval op West-Europa voor, 230 vlg.; ontvangt Mussert, 249; improviseert Seeloewe, 263-4; wil Verenigde Staten aanvallen 269-70; eritiseert het Auswärtige Amt, 276; wil Zuid-Amerika aanvallen, 277; valt Zuid-Slavië aan, 286; bereidt aanval Sowjet-Unie voor, 289 vlg.; is slecht ingelicht over Sowjet-Unie, 292; en Zwitserland, 300; en Roemenië, 300; en Irak, 301; grillige strategie, 303; tegen harmonische samenwerking, 304; 'demonisch', 339; 'Mein Kampf', *349*; jeugd en vorming, 349-50; wil toetreden tot DNSAP, 365-6; geeft Zuid-Tirol prijs, 366; benoemt leider in Amerika, 367; vóór 1933 bij Rijksduitsers buiten Duitsland onbekend, 367-8; beleid na 1933, 369 vlg.; zijn systeem, 370 vlg.; indruk van zijn radio-redevoeringen, 375; contact met Franco, 380; weinig interesse voor Auslands-Organisation der NSDAP, 380; laat Aussenpolitisches Amt oprichten, 381; grijpt bij Nazificatie Volksduitsers in, 383; minacht Auswärtiges Amt, 385; gebruikt radio-intelligence, 389; gereserveerd t.o.v. buitenlandse fascisten, 391; wil geen actie in Zuid-Tirol, 394; benoemt aggressieve leiders in Polen, 394; stelt Zuid-Tirol teleur, 395; eist politieke taak van Volksduitsers, 395; weinig interesse voor Volksduitsers, 396-7; en de Dollfuss-Putsch, 398; politiek in Oostenrijk 1934-38, 399 vlg.; over het Saargebied, 400; invloed op Sudetenduitsers, 403; engageert Henlein, 405 vlg.; verovert Memel, 407-8; hanteert interne politieke Vijfde Colonne, 410; tyran in tweede wereldoorlog, 412-3; sterft, 414
Hitler, Adolf, Libres propos sur la guerre et la paix, 221, 276
Hitler-Jugend, 23, 201, 374, 378

Hitler over Latin America, 37, 41
Hitler's table talk, 350
Hitlers Tischgespräche, 350, 385, 397
H*ochverratsprozess, Der, gegen Dr Guido Schmidt, 401*
Hodson, J.L., 110-3
Hoffman, Ross J.S., *185*
Hohensalza, 201
Hollingworth, Claire, *56*
Holtrop, K., *106*
Home Guard, 135
Home Office, 134, 138, *324*
Hongarije, 8, 10, 360, 368, 379, 394-5, 408, 412. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Hoogvliect, Th.N.J., *102, 104, 237*
Hôtel de l'Europe, 103, 243
House of Commons, Debates, *138, 139, 267, 268*
House of Lords, Debates, *140*
Hubatsch, Prof dr. W., 203, *205, 207, 210, 212, 214, 218, 220-4, 228, 259*
Hull, Cordell, 38-9, 148, 264, 294
Huntington, Thomas W., 179, *180*
Hupel, Ds., *345*
Hussard, Jean, *166, 167, 289*

Ibero-Amerikanisches Institut, 375
Ierland, 10, 266, 305
IG Farben, *Zie*: Interessen-Gemeinschaft Farben
Illustration, 31
Imperial Fascist League, 10
Imperial War Museum, 419
Ingram, Mrs., *265*
Inman, Samuel Guy, *41, 279*
Institut für Auslandkunde, Grenz- und Auslanddeutschtum, 375
Institute for Propaganda Analysis, *33*
Integralisten, *Zie*: Accao Integralista Brasileira
Interessen-Gemeinschaft Farben, 20, 396; 'spionneert', 183; samenwerking met Abwehr, geen spionnage, 389-90
Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, 419
Internationaal Militair Gerechtshof, Neurenberg, 184-5
International Affairs, 25
International Military Tribunal, 34, 69, 167, 184, 193-5, 198, 204-5, 213-8, 221, 225, 230-2, 236, 269, 273, 284, 286, 290-3, 296, 300, 304, 371, 383-5, 398, 405
International News Service, 180
Internationale Brigade, 127
Invasion, l', allemande en Pologue, 69
Irak, 29, 301
Irish Republican Army, 266

Italië, 357, 368

Jacob, Dr Berthold, 14
Jahrbuch der Auslands-Organisation der NSDAP, 162-3, 194, 226, 289
Jan Wellem, 220, 222, 227
Janko, Dr Sepp, 285
Japan, 154, 160, 290; bezorgdheid voor Japanse spionnage, 36-7
Japanners, 318, 323
Jersey City, 145
Jeruzalem, 301
Jesuttis, Georg, 13-4
Jickele, Otto Fritz, *367*
Jodenpogroms, 336
Jodl, Alfred, *195, 204*, 232, *236*, 239, *406*, 414
Joesten, Joachim, *21, 32*
Jones, F. Elwyn, *31*
Jong, H. de, *12, 92, 98, 238, 239, 244, 333*
Jong, L. de, *IX, 103*
Joodse vluchtelingen, *Zie*: Duitse vluchtelingen
Jooss, Kurt, 140
Jürges, Enrique, 43
Jugoslav War Erimes Commission, *167, 284*
Jugoslavië, *Zie*: Zuid-Slavië
Julianakanaal, 232-3
Jung, Rudolf, 403, *404*
Jungdeutsche Partei, 47, 200
Jutland, 75, 204

Kaapstad, 376
Kahn, A.E., *160*
Kaltenbrunner, Ernst, 414
Kalundborg, 204, 211
Kamenew, L.B. 170
Kameroen, 342
Kampferlebnisse aus dem Feldzug in Polen, 199
Kanzler, Hauptmann, *207*
Kappe, W., 271
Karhof, Nic.J., *251*
Karinthië, 357
Karlsruhe, 223
Kattowitz, 47, 56
Kaukasus, 173-5, 342
Kaukasiërs, 388
Kaunas, 13, 396
Kaupisch, Generaal von, 73, 204-5, 208, 212-3
Keitel, Wilhelm 193, 205, 230, *264, 286*, 414
Keller, Carlos, 39
Kennedy, Joseph, 180, 265
Kent, Tyler, 265, 276

Keppler, Staatssekretär Wilhelm, 388
Kerres, Joseph, 252-3
Kersten, Felix, *214*
Kesselring, Albert, 275
Kiewitz, Werner, 232, 239-40
Killinger, Manfred von, *301*
Kirchwey, Freda, 143

Kirk, George, *301*
Kirow, Serge, 170
Kjeller, 80
Klausner, Majoor Hubert, 399-400
Kleffens, Mr Eclco N. van, *93*, 98, 122, 182
Kloss, Heinz, 274
Knirsch, Hans, 349, 362, 403
Knox, Frank, 180-1
Koch, Erich, 295
Koch, J.R., *116*
Köpke, Ministerialdirigent, *398*
Koestler, Arthur, *124*, 126, 127
Köstring, Generaal Ernst, 292
Kohnert, dr Hans, 67
Koht, Halvdan, 79, 86, 221
Kolarz, Walter, *175*
Koninklijke Bibliotheek (Brussel), 419
Koninklijke Bibliotheek (Den Haag), 419
Konradi, Landesgruppenleiter, *300*
Kopenhagen, 20-1, 85, 204, 212, 213, 221; verrast, 73 vlg; Duitse overval, 208 vlg.
Koriakoff, M., *173*
Korsör, 75, 204, 207
Kosak, Georges, *119*
Krancke, Admiraal Theodor, *21*
Krebs, Hans, 403, 414
Kreta, 168, *341*
Krim, De, 175, 342, 354
Kriminalpolizei, 384
Kristiansand, 81, 223
Kroaten, 305, 345, 347; geschiedenis, 164; Duitse contacten, 286-7; tijdens Duitse invasie, 288
Kropp, Joachim, *300*
Krupp, 369, 389
Krupp von Bohlen und Halbach, Gustav, 381
Kruyt, Majoor C.J.A., 250
Ku-Klux-Klan, 35
Kügelgen, Carlo von, *174, 296*
Kuhn, Fritz, 391, 396, 413
Kulturbund, *Zie*: Deutsch-Schwäbischer Kulturbund

Labour, 32
Lafitte, F., *140, 265, 267, 336*
Lagrou, René, *115-6, 127, 129, 329, 334*
La Guardia, F., 145
Lahousen, Erwin, 196-8, *201, 212, 214, 226, 231, 240, 247, 253, 255, 257, 259*, 271, *273*, 288, *289, 291, 293*, 294, *295*, 387, 414

Lammers, Dr Hans, *287, 398*
Lamprecht, Dr Karl, 353
Landgraf, Hugo, *196, 199*
Landoorlagsreglement, Haags, 306
Lang, Serge, *372*
Langdon Davies, John, *4, 319*
Langer, William L., *37, 38, 144, 147, 154, 156*, 183, *279*
Langsam, Walter C., *185*
Larochefoucauld, François de, 95
Larvik, 89
Lauterpacht, H. *306*
Lebrun, Albert, 117, 121
Lehrregiment Brandenburg, 293, 307
Leibbrandt, Robey, 301-2
Leiden, 100, 248
Leitz, 396
Leixner, Leo, *196, 199, 251*
Lemberg, 59, 61, 199, 294
Leningrad, 291
Leonhardt, Hans L., *23*
Leopold, de Derde, Koning, (van België), 110, 123, 129, 255
Leopold, Hauptmann, 398, 414
Lerecouvreux, M., 261
Lessing, Prof. Theodor, 6
Letland, 10, 344, 345, 347, 354, 360, 394-5, 408
Ley, Robert, 23
Liberty, 158
Library of Congress, 419
Lichtsignalenkwestie, 91, *331*
Liddell Hart, B.H., *254*
Liebling, A.J., 125, *130*
Liechtenstein, 368
Life, 146, 419
Lima, 38
Linz, 365
Litauen, 356, 368, 394, 408; troebelen in Memelgebied, 13 vlg.; Litauers in Duitsland in 19e eeuw onderdrukt, 351; Woldemaras-beweging, 385
Litwinow, Maxim, 16
Liverpool, 264
Local Defence Volunteers, 135
Locher, Prof. Dr Th.J.G., *346*
Lodewijckx, A., *343*
Lodz, 51
Loghum Slaterus, N.V. van, 420
Lolland, 212
Loncar, Dr Dragotin, *345*
Londen, 26, 135, 139, 264, 266, 267, 342
London Gazette, 254
Long Island, 160, 271-2

Lorenz, Werner, *295, 301*, 382, 405, 414
Los Angeles, 35, 273
Lossberg, B. von *220, 231*
Lublin, 61
Luchtverkenning, 389
Luck, 63
Lück, Kurt, *48, 55, 196, 347*
Lüderitzbucht, 359
Lüderitzbuchter Zeitung, 12
Lueger, Karl, 349
Lütge, Dr W., *281*
Lufthansa, 92, 94, 158, 208, 224
Luftwaffe, 55, 57, 60, 79, 109, 166, 220, 236, 269, 290, 370, 400
Luik, 108, 110, 268

Lutens, R., *254*
Luther, Dr Hans, 34
Luxemburg, 307, 310, 312, 368, 412; maatregelen tegen Nazi's 1933-34, 11; Duitse invasie, 118-9; reële Vijfde Colonne, 256-8
Luxemburger Volksjugend, 257

Maas-Waal-kannal, 95, 232
Maasbruggen, 260-1
Maastricht, 95, 234-5, 260-1
Macartney, C.A., *346*
Mc Callum, R.B., VIII-IX
Mc Clung Lee, Alfred, *33*
Mc Cormack, Afgevaardigde, 34
Macedonië, 166
Mc Gregor Dawson, R., *146*
Mackensen, Staatssekretär Hans Georg von, *291 406*
Mackworth, Cecily, 126
Macmillan Corporation, 420
Madrid, 3-4, 319
Maggi-biljetten, 319, 328
Maginotlijn, 108, 117-8, 120
Magyar Nemzeti Szocialista Part, 10
Malletke, B., 287
Malmédy, *Zie*: Eupen-Malmédy
Malta, 275
Man, eiland, 139
Man, Hendrik de, *254*
Manchester, 264
Manchester Guardian, 62, 71, 138, 139, *140*, 419
Mandel, Georges, 122, 128
Marburg, 360
Marchwood, Lord, 140
Marées, Gonzalez von, 39
Marokko, 128, 275
Marsch, Der, der Deutschen in Polen, 60, 66
Marshall, George C., 147, 148, 155
Massachusetts, 145
Matsjek, Dr Vladko, VIII, 287
Mittern, Kol. C., *246*
Matthews, Tanya, 171, *172*
Maubeuge, 319
May, Karl, 231
Maximiliaan de Tweede, Keizer van Duitsland, 345
Mecklenburg, 208
Mecklenburg, Hertog Adolf Friedrich von, 44
Mein Kampf, 367
Melbourne, 343

Melnyk, Andrej, 198, 294
Memelgebied, 8, 356, 358, 364, 373, 377, 395, 396, 408; nationaal-socialistische actie 1933-34, 13 vlg.; vroege invloed nationaal-socialisme, 366; Anschluss bij Duitsland, 407-8
Mermans, A., *129*
Messersmith, George S., 16
Mexico, 8, 10, 147, 161, 270, 272-3, 280, 355, 361, 394; maatregelen 1940-41, 158-9
Mexico City, *270, 273*
Michiels, Oscar, *254-6*
Middelfart, 75, 204, 207
Middleton, 136
Miklas, President, 24, 401
Milch, Erhard, *402*
Miller, Francis T., *186*
Minart, Jacques, *120-2, 252*
Ministry of Information (Engeland), 134, 161
Mitau, 360
Mitrany, David, *32, 33*, 183
Mitteilungsblätter der Auslands-Organisation der NSDAP, 11, *225*
Moerdijk, 96, 233, 235, 237, 248
Moermansk, 214, 220
Mol, B., *105, 332*
Mola, Generaal Emilio, 3
Molenaar, W.P.C., *116*
Moltke, Ambassadeur Hans Adolf von, *50*
Molotow, Wjacheslaw, 294
Monchy, Mr S.J.R. de, *106, 239*
Montevideo, 151 vlg, *278*, 279
Monroe-leer, 37
Moorehead, Alan, *140*
Mordal, Jacques, *112, 222, 251*
Morrow, Ian F.D., *352*
Moscou, 172-3, 291
Mosley, Sir Oswald, 10, 136, *265*, 268, 391
Movimiento Nacional Socialistica, 39
Mowrer, Edgar Ansel, 180-1
Moyzisch, L.C., *276*
Mühlon, Wilhelm, *321*
Müller, Alfred, 43
München, 321, 365, 397
Mullaly, Frederic, *268*
Multatuli, 347
Munch, Dr Peter, 76-7
Mundo Obrero, 3, *4*
Murphy, Raymond E., *182*
Murray Ltd, John, 420
Mussert, Ir A.A., 10, 93, 136, *249*, 328, 338, 391, 414; interview April 1940, 94; relaties met Duitsland, 249

Mussert, Luit. Kol. J.A., 103, 250
Mussolini, Benito, 23, 163, 254, 286, 359
Musterschmidt Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft A.G., 420

Nabije Oosten, 301
Nación, La, 41
Namen, 118, 260
Namier, Sir Lewis B., 71
Nancy, 261
Napoleon de Eerste, 347
Narvik, 21, 75, 79, 81, 83, 84, 117, 131, 220, 227-8; Duitse operaties, 222

Nasjonal Samling, 81, 214; en de Duitse invasie, 226-7
Nation, 143
Nationaal-Socialistische Beweging (der Nederlanden) (NSB), 305, 328; vereenzelviging met Duitsland, 93-4; leden geïnterneerd tijdens Duitse invasie, 100 vlg.; relaties met Duitsland, 249-50
Nationaal-Socialistische Bond van Nederlanders in Duitsland, 233
Nationaal-Socialistische Nederlandse Arbeiders-Partij, 10, 250
National Guard, 145
National Legion of American Mothers, 145
Notional-Sozialistische Arbeitsgemeinschaft Nord-Schleswig, 206
National-Sozialistische Deutsche Arbeiterbewegung (Polen), 47
National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei, 397; Landesgruppe Niederlande, 11; als revanche-beweging, 365; invloed buiten Duitslands grenzen vóór 1933, 366-7; illegale actie in Oostenrijk, 397 vlg.
National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei Nord-Schleswig, 206
National-Sozialistische Volkswohlfahrt, 378
Nationalbibliothek, 419
Nationaltidende, 75-6
Nationale Dagblad, 250
Nationale Erneuerungsbewegung der Deutschen in Rumänien, 8
Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen, *255*
Nationale Opposition, 399 vlg., 407
Nationalitäten, Die, in den Staaten Europas, 359
Naujocks, A.H., *384*
Nederland, 10, 303, 304, 307, 308, 310, 312, *327*, 338, 368, 379, 412; maatregelen tegen Nazi's 1933-35, 11-2; stemming 1939-40, 90 vlg.; Duitse invasie, 95 vlg.; onderzoek naar reële Vijfde Colonne, 230 vlg.; lichtsignalenkwestie, 331; verwarring Meidagen, 332
Nederland in oorlogstijd, 233, 249
Nederlands-Indië, 88, 142, 302
Nederlandse Enquête-Commissie, *92-4, 98-9, 101, 104, 116, 232, 235, 237-8, 241, 333*
Nederlandse Spoorwegen, 91
Neilson, Francis, *86*
Nelke, W., *322*
Nester, Haupmann, 242
Netz, Das braune, 11, 17, *18*, 19, *282*, 372
Neue Zuercher Zeitung, 71
Neumann, Dr. Ernst, 13-4, 407-8
Neurath, Konstantin von, 21, 380, 385-6, 414
Neurenberger processen, 184-5, 188
New Deal, *5*
New Republic, 145
New York, 30, 32, 34, 35, 145
New York Journal and American, 146
New York Post, 160
New York Public Library, 419

New York Times, VI, 43, 125, *139*, 143, 144, *145*, 152, *154, 155-7, 278-9*, 333, 419
New York World Telegram, 145
New Yorker, 125
Newark, 33
News Chronicle, 31, 139
Newsweek, 145, 146
Nicaragua, 158
Nickel, Elkar, *101*
Nicolai, W., *321, 324*
Nicolson, Nigel, *113*
Nieland, Dr Hans, 376, 377
Nierstrasz, Generaal-majoor V.E., IX, *97-8, 235, 238, 244, 246, 248*
Nieuw-Zeeland, 8, 343
Nieuwe Rotterdamse Courant, 81, 88, 92, 93, 94, 419
Nineteenth Century, 71
Nisei, 318, 323, 336
Noël, Maurice, 334
Nord, Le, 206
Norden-fabrieken, 272
Normandië, 124, 276
Noord-Afrika, 275
Noord-Sleeswijk, 8, 31, 358, 307, 358, 395; ontstaan Nazi-beweging, 11; en Duitse offensief, 205-6; ontwikkeling tot 1914, 351
Noorse Enquête-commissie, *80, 215, 220, 223, 225-6*
Noorwegen, 117, 203, 303, 304, 310, 312, 412; Duitse invasie, verloop en reacties 78 vlg.; Duitse offensieve plannen, 213 vlg.
Nyborg, 75, 204, 207
Nygaardsvold, Johan, 79
Nijmegen, 233, 235

Oberkommando des Heeres, 52, 231, *236*, 286, 292
Oberkommando der Kriegsmarine, *214*
Oberkommando der Wehrmacht, 193, 205, 216, 218, 226, *231*, 232, 292, 294, 310
Observer, 132
Ockenburg, 96, 99, 232, 235, *241*
Oekraïne, 174-5, 197, 295, 342, 354, 361, 388
Oekraïnse nationalisten, 198, 305
Oestasji-beweging, 284
Olden, R., 140
Oncken, H., 343, 364
Ontario, 146

Oost-Opper-Silezië, 65, 200, 307, 358, 364, 373, 412; spanning 1933, 47; actie tegen Duitse Nazi's 1936, 49; Duitse operaties, 56, 197-8
Oostenrijk, 83, 360, 368, 373, 377, 392; Nazi-Putsch 1934, 6-7, Anschluss 1938, 23 vlg.; eerste wereldoorlog, 321; wil zich 1918 bij Duitsland aansluiten, 356-7; stemming in jaren '20, 359; invloed nationaal-socialisme tot 1933, 366; ontwikkeling tot Anschluss, 397 vlg.
Oostenrijk-Hongarije, 348, 355
Operatie Barbarossa, 290
Operation Cicero, 276
Oppenheim, L., *306*
Opper-Silezië, 233, 356; Abwehrwerk 1939, 197-8; tegenstellingen 19de eeuw, 347; tegenstellingen onder Bismarck, 351-2. *Zie ook*: Oost-Opper-Silezië
Organisatie van Oekraïnse Nationalisten, 198
Orléans, 126
Oslo, 79, 83, 85, 214-5, 220, 227, *241*; invasie 1940, 80 vlg.; Duitse operaties, 223 vlg.
Osmanczyk, E.J., *200, 201*
Ossewabrandwag, 301-2
Oster, Kolonel Hans, 388
Ott, L., *97*
Otzen, pl.v.v. mil. attaché Den Haag, 247, 248
Ouwehands Dierenpark, 102
Oven, W. von, *266, 294*
Oxford University Press, 420

Padborg, 206
Palestina, 30, 342
Palestine Post, 30
Pan-Amerikaanse conferentie, (Panama City, 1939), 147, (Rio de Janeiro, 1942), 161
Panamakanaal, 36, 37, 147
Pantschewoer Post, 167
Papen, Franz von, 386, 399
Paraguay, 39, 282, 361, 367
Parijs, 116, 117, 120, 122-3, 125 vlg., 258, 261, 322, 342
Pascha-biljetten, 109, 256, 328
Pasionaria, La, (Dolores Ibarruri), 4
Patagonië, 42
Patzig, Martin, 11
Paul, Prins-regent, (van Zuid-Slavië), 166, 286, 288
Pavelitsj, Ante, VIII, 284, 391
Peace and War, 16
Peake, Osbert, *267*
Pearl Harbor, 160, 270, 318, 323
Peel, C.S., *321*
Peel-Raam-stelling, 235
Peloponnesus, 275

Pennsylvania, 145
Pernerstorfer, A., 348
Peru, 37, 39
Perzië, 301
Pétain, Philippe, 122, 130, 251
Peter de Tweede, Koning, (van Zuid-Slavië), 166, 286
Petersen, Overste, 205, 209, 210
Petit Parisien, 16-7, 43
Petwaidic, Walter, *373*
Pferdekämpfer, Max, *214*
Pflugk-Hartung, Horst von, 78
Philadelphia, 33, 362
Philip, Percy J., 125, 333
Pieckenbrock, Kolonel, 221, 387, 414
Pierlot, Hubert, 110, 121
Piëtisten, 342
Planetta, Otto, 7
Pohlman, Lt. Kol., 224
Pol, Heinz, *183*
Polen, 10, 193, 303, 305, 307, 310, 311, 329, 330, 338, 339, 341, 345, 356, 368, 373, 395, 408, 412; beduchtheid voor de Duitsers na 1933, 46 vlg.; maatregelen tegen Volksduitsers zomer 1939, 51; Duitse invasie, 52 vlg.; onderzoek reële Vijfde Colonne, 194 vlg.; Pools-Duitse tegenstelling, 346-7; Pruisische onderdrukking in de 19de eeuw, 351-2; in de eerste wereldoorlog, 355
Politische Polizei, 384
Polnay, Peter de, 126
Polnischen Greueltaten, Die, an den Volksdeutschen in Polen, 60, 62, 64-6, 70, 199
Ponsonby, Arthur, *320, 322*
Poolse Corridor, 49, 50, 54, 58, 62, 193, 196, 349, 358, 364, 373, 412
Poort, W.A., *102, 104, 237*
Popelier, W.F.M., *96*
Portugees Oost-Afrika, 301
Posen, 50, 57, 58, 60, 62, 67, 347, 351, 356, 358, 364, 373, 412
Posener Tageblatt, 66
Praag, 319, 348, 349, 355
Prensa, La, 41, *43*, 151
Presser, Prof. dr J., X
Propaganda, Duitse, in Zuid-Amerika: 16-7; algemeen overzicht, 374 vlg.
Putlitz, W. zu, 248, *249*
Puttkammer, E., *274*

Queipo de Llano, Generaal Gonzalo, 5
Queux, William le, *320, 324*
Quincy, 154, 157
Quisling, Vidkun, 82, 83, 86, 87, 92, 107, 136, 183, 226, 305, 338, 381, 391, 414; radio-toespraak 9 April 1940, 81; bij Landdag NSB in Nederland, 94; ontwikkeling relaties met Duitsland, 214 vlg.; ontmoeting met kolonel Piecken-

brock, 221; stelt Duitse militairen voor een verrassing, 224-5
Quito, 158

Radek, Karl, 170
Radio, betekenis van de, 375
Raeder, Erich, 193, 213, *214*, 216, 219, 230, *241*, 263, *264*, 269, 414
Rahn, Rudolf, *292, 301, 386*
Rainbow-plan, 38
Rankin, Congressman John E., *318*
Rappard, Dr E.H. van, 250
Rauschning, Hermann, 23, 71, *72*, 134, *373*
Reichenau, Generaal W. von, 400
Reichsdeutsche Gemeinschaft (Nederderland), 11, 92-3, 243, 246
Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda, 187, 249, 374, 396
Reichspostministerium, 389
Reichsrundfunk, 375
Reichssicherheitshauptamt, 284, 384, 388, 389
Reichsstudentenführung, 378
Reimesch, F.H., *375*
Reinthaller, F., *366*
Rekowski (Duits agent), 270
Renthe-Fink, Gezant Cecil von, 76-7, 204, 209, 210
Reuss, Prinz, 57
Reval, 365
Rex-beweging, 114, 254, 256
Reynaud, Paul, 84, 117, *121*, 122-3, 129, 252, 260, *261*, 330
Reynders, Generaal I.H., *248*
Rheindorf, K., *194*
Rheinisch-Westfälische Zeitung, 29
Rheinmetall-Borsig, 389
Ribbentrop, Joachim von, 204, 205, 270, 280, 287, 372, 381, 386, 405, 408, 414; eist Poolse Corridor, 49; 'ondermijner', 183; en invasie van Noorwegen, 217; subsidieert Quisling, 218; werk en invloed onder Hitler, 386
Ridgway, Matthew B., 148
Riehl, Dr W., 366
Riga, 345, 354
Right Club, 268
Rimann, W., 285
Rintelen, Kapitein ter zee Franz von, *322*
Rio de Janeiro, 37, 40, 154, 279, 362
Rio de Janeiro, 79
Rio Grande do Sul, 36, 154
Ritter, Dr Karl, 42
Ritter, Nikolaus, 272
Rocque, Kolonel Graaf François de la, 10, 391
Rode Leger, 361
Rodell, Fred, 232

Roemenië, 8, 10, 53, 295, 304, 342, 360, 394-5, 408; veiligheidsmaatregelen April 1940, 88; zomer 1940, 141; onderzoek naar Vijfde Colonne, 300-1. *Zie ook*: Volksduitsers
Roland, J.M., *182*
Rollins, Richard, 35
Romanows, 347
Roos, Dr Karl, 29, 259, 414
Roosevelt, Franklin D., 34, 135, 147, 149, 154, 159, 160, 180; en term 'New Deal', *5*; Chicago-speech 1937, 32; veroordeelt Duitse pogrom, Nov. 1938, 33; en good neighbour politiek, 37; zegt Zuid-Amerika bescherming toe, 38; waarschuwt Amerikaanse volk, 144; neemt maatregelen ter bescherming van Zuid-Amerika, 148-50, 154; vraagt gelden voor grote vloot, 155
Rose, William John, *47, 347*
Rosenberg, Alfred, 35, 171, *214-8*, 225, *226*, 287, 304, 371, 372, 374, 414; hoofd van het Aussenpolitische Amt der NSDAP, 17; belangstelling voor Noorwegen en relaties met Quisling, 214 vlg.; jeugd, 365; werk en invloed tijdens Nazi-regime, 381
Rosenman, Samuel I., *5*
Rost van Tonningen, Mr M.M. 93, 250, 414
Rotterdam, 12, 92, 96, 185, 233, 235, 236, 237, 244, 248, 332; op 10 Mei 1940, 97-8; 11-13 Mei, 105; onderzoek Vijfde Colonne verhalen, 238-9
Rowehl-eskader, 291, 389
Royal Air Force, 134, 229, 263, 290
Royal Engineers, 86
Royal Institute of International Affairs, 184, 419
Royal Ulster Rifles, 112
Rugers, B., *239*
Runciman, Lord Walter, 26
Rundfunkreferat, *336*
Rusland, 321-2. *Zie ook*: Sowjet-Unie, Wolga-Duitsers
Rusland-Instituut van de Universiteit van Amsterdam, 419
Russell, Sean, 266
Russia at War, 175
Ryan, Frank, 266
Rijksduitsers,
Algemeen, totaalcijfers, 304, in eerste wereldoorlog, 354; groot deel jeugd nationaal-socialistisch, 394; relatieve lauwheid niet gezien, 409; in tweede wereldoorlog met Hitler vereenzelvigd, 413; verdreven, 413
Landen, Argentinië, 281; België, 114, 116, 127, 253; Brazilië, 281-2; Chili, 282; Costa Rica, 161; Denemarken, 78, 210, 212-3; Engeland, 137, 267; Frankrijk, 127 vlg., 260; Grieken-

land, 162-3, 289; Luxemburg, 257; Nederland, 100, 243 vlg.; Nederlands-Indië, 142, 302; Noorwegen, 85, 225-6; Polen, 194-5, 199-200; Uruguay, 278; Verenigde Staten, 160, 273-4; Zuid-Slavië, 288-9; Zwitserland, 298-9
Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, X, 419

Saargebied, 8, 128, 140, 355, 358, 373, 392, 395-6, 400; invloed NSDAP vóór 1933, 366
Sabotage,
Angst voor, in de Verenigde Staten, 36; Polen, 55 vlg.; Noorwegen, 82-3; Nederland, 94, 103; Frankrijk, 119 vlg.; Sowjet-Unie, 172
Onderzocht, Polen, 196 vlg., Noorwegen, 226; Nederland, 246; Verenigde Staten, 270-1; Zwitserland, 300; Zuid-Afrika, 300-1
Saint Cyprien, 129, 329
Salgado, Plinio, 41
San Diego, 272
San Francisco, 308
Sandler, R.J., 29
Santa Catharina, 161
Sarcey, Francisque, *323*
Sardinië, 275
Sas, Kolonel G.J., 247
Sass, Ds von, 13-4
Sathmar, 344
Sayers, M., *160*
Scadta-Luchtvaartmaatschappij, 147-8, 158
Schäfer, Ritmeester Ernst, 20-1, 210, *211*, 212, *213*
Schager Courant, 106
Schechtman, Joseph B., *175-6*
Scheidt (medewerker van Alfred Rosenberg), 215, 217, 218, 225
Scheffer, Paul 171
Schellenberg, Walter, *294*
Schenck, Ernst von, *372*
Schickedanz, Arno, *217, 372*
Schiötz, Kolonel J.,, *227-8*
Schiphol, 94, 248
Schleuning, Johannes, *322*
Schlitter, Dr., 209, 210
Schlözer, A.L., 350
Schmid, Edmund, *354*
Schmidt, Fritz, *249*
Schmidt-Gorsblock, H., *206*
Schmied-Kowarzik, Dr. W., 353
Schön, W. von, *280, 282*
Schönerer, Georg von, 348-9
Schreiber, Dr Georg, *322*
Schreiber, Korvettenkapitän, 214, *220*, 223 vlg.
Schulenburg, Ambassadeur Friedrich Werner graaf von der, 292

Schulte-Mönting, Admiraal Erich, *371*
Schultz, Oberstleutnant, *207*
Schulze-Bernett, G.W., 245-7
Schumacher, Rupert von, *353*
Schuman, F.L., *186*
Schunn, W., *367*
Schuschnigg, Kurt von, 23, 398 vlg.
Schwäbisch-Deutscher Kulturbund, 141, 167
Schwarz, Franz Xaver, *243, 304*
Schwarz-Rotbuch, Dokumente über den Hitler-Imperialismus, 20
Schwarzenberg, Addo, 8
Schwerin, 208
Scroggs, William O., *27, 36, 145*
Sebold, William G., 272
Secher, Knud, *78*
Secret Service, VIII
Sedta-Luchtvaartmaatschappij, 158
Seeland, 204, 207, 212
Seelöwe, 263-4
Semlin, 288
Sentralpasskontoret, *225*
Serven, 354; geschiedenis, 164-5
Seton-Watson, Hugh, 183
Severen, Joris van, 115
Seyss-Inquart, Arthur, 30, 87, 178, *401*, 414; 'verraderl', 24; zijn beleid, 399 vlg.
Shepardson, W.H., *27, 36, 145*
Siberië, 322, 342, 361
Sicherheitsdienst, 232, 241, 282, 287, 304, 310, 391, 404, 408, 409
Algemeen, ontstaan en betekenis, 383
Operaties, Argentinië, 279-80; Polen, 51, 200-1; Sowjet-Unie, 294; Verenigde Staten, 273; Zuid-Slavië, 284; Zwitserland, 299-300
Sicherheitshauptamt, 384
Sicherheitspolizei, 260, 384
Sicco, Don Pedro, 156
Sicilië, 275
Sieburg, Friedrich, 181
Sieg in Polen, Der, 57, 70
Siemens und Halske, 88
Sieveking, Lance M., *352*
Silezië, 351. *Zie ook*: Oost-Opper-Silezië en Opper-Silezië
Simowitsj, Generaal Doesjan 166, 286, 287
Singer, Kurt, *183*
Sippenforschung, 374
Skodvin, Magne, X, *224, 226-8*
Skubl, Dr M., *401*
Slavische renaissance, 347-8
Sleeswijk, in de eerste wereldoorlog, 355; volksstemming, 355-6. *Zie ook*: Noord-Sleeswijk

Slowakije, 198, *402*

Slowenië, 284 vlg., 344-5, 347, 357, 360, 412; geschiëdenis, 163; renaissance der Slowenen, 348
Smuts, Jan G., 302
Snyder, Louis L., 183
Solidaridad Obrera, 4
Southampton, 139
Sowjet-Unie, 44, 117, 269, 303, 305, 307, 308, 310, 313, 360-1, 407, 412; onderhandelingen met Frankrijk en Engeland 1939, 27; bezet Oost-Polen, 53; publieke opinie ten aanzien van Duitsland, 168-70; Duitse invasie en angst voor Vijfde Colonne, 172-3; steunt Duitse Kriegsmarine, 214; onderzoek reële Vijfde Colonne, 289 vlg.
Sozialistische Volksgemeinschaft, 13 vlg.
Spanaus, Carl, 225-6
Spanknöbel, Heinz, 367
Spanje, 150, 269, 367, 380; burgeroorlog 1936, 3 vlg.; documenten gevonden, 18-9
Spier, Eugen, 137
Spieser, Ds., 351
Spiller, Hauptmann, 223
Spionnage, 'mechanische' en 'openlijke', 389-90. *Zie ook*: Duitse spionnage
Sponeck, Generaal Graaf, 105, 240
Sponeck-papieren, *240*
SS-Hauptamt, 285
Stalin, Jozef, 170, 171, 173
Stalingrad, 294
Stark, Admiraal Harold, 148
Stauning, Torvald, 76, 78
Stavanger, 81, 220, 223, 227, 228
Steierischer Heimatbund, 284
Steinacher, Dr H., 382
Stern, Der, 271-3
Stettin, 211
Stevens, Francis B., *182*
Stiermarken, 357
Stimson, Henry, 180
Stockholm, 85, *226*, 228
Stolze, Kolonel Erwin, *293*
Stowe, Leland, 85, 228
Straffesak mod Vidkun Abraham Jonssön Quisling, 221
Strasser, Otto, 43
Streicher, Julius, 367
Stresemann, Gustav, 369
Strobel, K.H., *375*
Student, Generaal Kurt, 254
Stumpp, Dr K., *296*
Stuttgart, 363, 385
Sudetendeutsche Heimatfront, 403

Sudetendeutsche Partei, 25 vlg., 403 vlg.
Sudetenduitsers, 8, 25-6, 373, 412; ontwikkeling eind 19de eeuw, 348-9; opstand 1918, 356; stemming t.o.v Duitsland in de 20-er jaren, 359; geven hulp aan Abwehr, 387-8; gepredisponeerd voor nationaal-socialisme, 392-4; ontwikkeling na 1933, 403 vlg.; 'verzachtende omstandigheden', 411-2
Südmark, 348, 349
Südostdeutsches Institut, 284
Sunday Express, 85, 138
Sundlo, Kolonel, 21, 83, 107, 222
Svenska Nationalsocialistika Partiet, 10
Sijes, B.A., X

Taborda, Damonte, 157-8
Taborda-commissie, 281
Telegraaf, 88
Tempel, Dr J. van den, *99*
Tempeliers, 342
Temps, 29, 117, 122, *128, 141, 258, 259*
Terboven, Josef, *214, 219*
Teschen, 49
Teutonia, 367
Texas, 355
Thermann, Edmund von, *281*
Thiel, Mr Dr J.A. van, *92, 93, 101*
Thiele, Werner, 210-1
Thomsen, Ambassadeur Hans, *34*
Thorn, 61
Thorwald, Jürgen, *271, 302*
Time, 145
Times, 5, 21, 29, 40, 71, 84-7, *88*, 132, *133-6, 138-9, 141-2*, 157, 251, *281, 361*, 419
Tirol, 357. *Zie ook*: Zuid-Tirol
Tjarda van Starkenborgh Stachouwer, Jhr. Mr A.W.L., *302*
Toechatsjewski, Maarschalk, 170
Togoland, 342
Tokio, 291
Tolischus, Otto D., VI, 144, 187, 298
Toynbee, Prof. dr Arnold J., *6, 22, 32, 33*, 183, *398*
Träger, Prof. dr Paul, *343, 352*
Transnistrië, 295
Transocean, 396
Trefousse, H.L., *275*
Trivers, Howard, *182*
Trojanisches Pferd, 235
Trotzki, Leo, 170, 171
Tsjechoslowakije, 319, 359, 368, 373, 412. *Zie ook*: Sudetenduitsers
Turkije, 141, 291
Turrou, Leon G., *30*

Ulster, 266
Undset, Sigrid, 80
Uniformsmokkel uit Nederland, 91, 231, *247*
United Nations Library, 419
United Press, 180, *318*
United States 7771 Document Center, *278*
Universitätsbibliothek (Göttingen), 419

Universitätsbibliothek (Tübingen), 419
Universiteitsbibliotheck (Amsterdam), 419
Uruguay, 39,148, 279; maatregelen tegen Duits onderwijs 1939, 44; groeiende bezorgdheid 1939-1940, 150 vlg.; de crisis van Juni 1940, 155 vlg.; crisis ontleed, 278-9; in eerste wereldoorlog, 322

Vaderlandse Front, 397
Valkenburg (vliegveld), 96, 105, 232, 235, *240*
Vanderbilt, Cornelius, 158
Vanguardia, La, 151
Vargas, Getulio, 42
Veesenmeyer, Edmund, 287, *399*
Venezuela, 38, 39, 379
Venlo, 90, 248
Venlo-incident, 90
Verband der deutschen Volksgruppen in Europa, 364
Verband deutscher Vereine (Brazilië), 40, 281
Verein (Volksbund) für das Deutschtum im Ausland, 17, 353, 354, 363, 404, 414; 'heeft tienduizend agenten', 183; tijdens Nazi-regime, 383-4
Vereinigte Finanzkontore G.m.b.H., 382
Verenigde Staten, 10, 34, 35, 307, 308, 310, 337, 341, 342, 343, 394, 395; Duitsers wegens spionnage veroordeeld 1938, 29; houding tegenover nationaal-socialisme, 32 vlg.; bezorgdheid voor Zuid- en Midden-Amerika 1938-39, 36 vlg.; stemming 1939-Mei 1940, 143 vlg.; bezorgd voor Zuid-Amerika, 147 vlg.; veiligheidsmantregelen 1940-1941, 159 vlg.; Duitse sabotage en spionnage, 270 vlg.; in eerste wereldoorlog, 322; Duitse immigratie, 343; Duitsers in eerste wereldoorlog, 354; Duitse assimilatie na eerste wereldoorlog, 362; Nazificatie van deel van immigranten, 367
Verhoeven, R., *105, 332*
Verkade, Mej. E., *250*
Vernet, Le, 127, 129
Vidalene, Prof. Jean, *261*
Villumsen, Kapitein C.J., *205, 206*
Vlaams Nationaal Verbond, 114, 255, 256
Vlaamse nationalisten, 305
Völkischer Beobachter, 22, 29, 51, 365, 367
Vogt, Carlos, 270
Volk, Het, 22
Volk en Staat, 114, 255
Volkenbond, 364, 368, 397
Volker, Niss, *368*
Volksdeutsche Mittelstelle, 201, *285*, 287, 288, 303-4, 310, 388, 395, 396, 408, 409, 414
Algemeen, ontstaan en betekenis, 381-383
Landen, Denemarken (Noord-Sleeswijk), 206; Polen, 195-6; Sowjet-Unie, 295
Volksduitsers

Algemeen, omschrijving, VII; steun aan Duitse; aggressie, 304-5; ontstaan door migraties, 340 vlg.; trekken in 19de eeuw niet de aandacht, 350-1; na 1870, 351 vlg.; door Bismarck niet ondersteund, 352; algemene behandeling na de eerste wereldoorlog, 357 vlg.; invloed van nationaal-socialisme vóór 1933, 366 vlg.; migraties in tweede wereldoorlog, 413; in die oorlog met Hitler vereenzelvigd, 413; verdreven, 413
Argentinië, 394; aantal en gezindheid, 281
Baltische staten, Russificatie, 352
Brazilië, aantal en gezindheid, 281-2; en Integralisten, 380
Canada, 361, 394
Chili, aantal en gezindheid, 282
Denemarken (Noord-Sleeswijk), bij invasie, 78; spionnage, 206
Estland, 394-5, 408; na eerste wereldoorlog, 360; vroege invloed nationaal-socialisme, 366
Hongarije, 394, 395, 408; ver-Magyariseerd in 19de eeuw, 352; na eerste wereldoorlog, 360; indruk van Hitlers redevoeringen, 375; volgens Hitler minderwaardig, 397; verjaagd, 413
Italië (Zuid-Tirol), 407; onderdrukking in 20-er jaren, 359; VDA protesteert, 382; door Hitler teleurgesteld, 395
Litauen, 394
Letland, 394-5, 408; na eerste wereldoorlog, 360
Mexico, 361, 394
Paraguay, 361; aantal en gezindheid, 282
Polen, 408; mentaliteit na 1933, 46-7, zomer 1939 angstig, 50; tijdens Duitse invasie, 56 vlg.; gearresteerd en gedeporteerd, 64 vlg.; aantal en gezindheid, 195-6; voorbeelden van reële Vijfde Colonne actie, 196 vlg.; geschiedenis in 19de eeuw, 346-7; na 1918, 358; aggressieve leiding, 394; ‘verzachtende omstandigheden’ 411-2; verjaagd, 413
Roemenië, 394-5, 408; in Waffen-SS, 300-1, na eerste wereldoorlog, 360; vroege invloed nationaal-socialisme,

366-7; verjaagd, 413; (Zevenburgen) ‘ontdekt’ eind 18de eeuw, 350
Sowjet-Unie (Rusland), 407; behandeling na 1933, 173 vlg.; deportaties 1941, 175 vlg.; behandeling na 1941 door de Duitsers, 295-6; behandeling in eerste wereldoorlog, 321-2, 354; geschiedenis van vestiging, 345-6; na eerste wereldoorlog, 360-361; medewerkers van Alfred Rosenberg, 381; voor Hitler onbereikbaar, 394
Tsjechoslowakije (Slowakije), *402. Zie ook*: Sudetenduitsers
Verenigde Staten, 394; onzeker aantal, 274
Zuid-Amerika, gewaarschuwd, 412
Zuid-Slavië, 394, 395, 408; historische ontwikkeling, 165; van verraad beschuldigd, 167-8; betrekkingen met Nazi-Duitsland, 283 vlg.; houding tijdens Duitse invasie, 288; behandeling na eerste wereldoorlog, 360; ‘verzachtendeomstandigheden’, 411; verjaagd, 413
Volksruf, 167
Volksstemmingen na eerste wereldoorlog, 363
Voorst tot Voorst, Gen. maj. H.F.M. van, *104, 237*
Vooruit, 91
Vordingborg, 208
Vredespaleis, X, 419
Vreemdelingenlegioen, 127, 128
Vrijmetselaars, 152
Vijfde Colonne
Beschuldigingen tegen niet-Duitse groepen, 318 vlg.
in Eerste en tweede wereldoorlog, 338
Imaginaire, ontstaan, 325 vlg.; definitie, 334
Oorsprong term, 3
Reële en imaginaire, 335
Zie ook: Duitse Vijfde Colonne

Waalhaven, 96, 97, 233, 235, 238, 248
Wächter, Freiherr Dr. Otto von, 398
Waffen-SS, 285, 301, 304, 413
Walters, F.P., *47*
War Office (Londen), 138
Warlimont, Generaal Walter, *221, 275*
Warnemünde, 75, 77, 204, 207
Warren, G.L., *275*
Warschau, 50, 53, 54, 60, 62
Washington, 35, 318
Waterfield, Gordon, *125, 334*
Watson, Mark Skinner, *38, 148, 155*
Weber, E.P., *102*
Weber, Paul, *257, 258*
Weidenfeld and Nicolson, 420
Weidenhammer, Dr, 398
Weimar, Republiek van, 362 vlg.
Weizsäcker, Ernst von, *34*, 185, *218, 247, 285, 288, 300*

Welezeck, Ambassadeur Johannes graaf von, *386*
Welles, Sumner, 38, 116, *117*, 146-7, 150, 154
Weltdienst, 35, 374
Wenen, 83, 348, 366, 397 vlg.
Wenninger, Lt. gen. Ralph, 232, 239, 248
Wereldoorlog 1914-1918, 319 vlg., 353 vlg.
Werth, Alexander, 122, 126, 128, 130, 172, 176
Wesemann, Dr Hans, 14, 267
Wesertag, 204, 205, 220
Weserübung, 204, 218, vlg.
West-Indië, 148
West-Pruisen, 351, 356, 358
Westervoort, 232
Westküstenbeabachter, 39
Westphal, Siegfried, *221, 275*
Weygand, Maxime, 122, 258, 260
Weymouth, Anthony, *134*
Wheeler-Bennett, John W., 26
Wichita, 154
Wiegand, Karl von, 142
Wiener Library, X, 419
Wierzbinski (Pools romancier), *48*
Wight, Martin, 184
Wilhelm de Tweede, Keizer, (van Duitsland), 354, 412
Wilhelmina, Koningin, (van Nederland), 232, 240
Wilson, Edmond C., 154, 157, *279*
Windhoek, 359
Windsor, 146
Winkelman, Generaal H.G., 93, 105, 236, 240, 248
Winterhilfswerk, 378
Wir Deutsch in der Welt, 257, 281, 298
Wisconsin, 343
Wisjinski, Andrej, 171
Wiskemann, Elizabeth, *346, 365*
Wit-Russen, 35
Witte, A.R., 11
Wörmann, Ernst, *274, 404*
Woldemaras-beweging, 385
Wolff, Dr Karl, 366
Wolga-Duitsers, 173; deportatie 1941, 175 vlg.; schuldig?, 296. *Zie ook*:
Volksduitsers, Sowjet-Unie
Wolhynië, 62, 173, 295, 322, 342
Woolwich, 264
World, The, in March 1939, 183-5
Worosjilow, Kliment, 170
Wrede, Landesgruppenleiter, *162, 163, 289*

Yenisabah, 141
Ypenburg, 96, 232, 235, 241

IJzeren Garde, 10

Zagreb, 287
Zapp, Manfred, *396*
Zech von Burkersroda Graaf Julius, 245, *246*, 247
Zeeland, 105, 236
Zeiss, 389, 396
Zevenburgen, 341, 344, 350, 360, 366-7, 412, 414
Zimmerman, Hugo, 419
Zimmermann, Hubertus von, 209-11
Zinowjew, G.J., 170
Zjdanow, Andrej, 170
Zuid-Afrika, 10, 354, 376; beschermt Zuidwest-Afrika 1939, 30; veiligheidsmaatregelen 1939-1940, 141-2; Duitse actie, 301-2
Zuid-Amerika, 303, 305, 310, 362, 379; Duitse luchtvaartmaatschappijen, 37; visie op Duitse gevaar, 39 vlg.; angst voor Vijfde Colonne, zomer 1940 enz., 150 vlg.; Hitlers plannen en onderzoek naar reële Vijfde Colonne, 277 vlg.; in eerste wereldoorlog, 322; Duitse immigratie, 343 vlg.; invloed nationaal-socialisme vóór 1933, 367
Zuid-Slavië, 8, 303, 304, 305, 310, 339, 360, 368, 394-5, 408, 412; maatregelen April 1940, 88; zomer 1940, 141; overzicht historische groei, 163 vlg.; nerveusiteit, 165-6; Duitse invasie, 166 vlg.; reële Vijfde Colonne, 283 vlg. *Zie ook*: Rijksduitsers, Volksduitsers
Zuid-Slavische Commissie voor Oorlogsmisdadigers, 167
Zuid-Tirol, 357, 382, 395, 407, 412-4; onderdrukking door Italië. 359; geen NSDAP-actie, 366. *Zie ook*: Volksduitsers, Italië (Zuid-Tirol)
Zuidwest-Afrika, 8, 358, 379, 392, 395, 407; maatregelen tegen Nazi's 1934, 12-3; militair versterkt 1939, 30; nerveus, 31; maatregelen 1939-40, 141-2; vroege invloed nationaal-socialisme, 366
Zweden, 10, 28, 87, 141
Zwitserland, 367, 368, 385; beroering 1935-36, 14-5; anti-Nazi-maatregelen, 15; arrestatie Duitser, 28; maatregelen April 1940, 88; Mei 1940, 141; onderzoek naar Vijfde Colonne, 298 vlg.